

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»
Національний фонд досліджень України

**ФІНАНСОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
РЕГІОНІВ І ГРОМАД УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ:
ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Львів 2023

УДК 336.1:330.34:332.122:159.9.019.4

Рекомендовано до друку

*Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»
(протокол № 7 від 24 жовтня 2023 р.)*

Рецензенти:

- Васильців Т.Г.* доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»;
- Кізіма Т.О.* доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів ім. С.І. Юрія, Західноукраїнський національний університет;
- Павліха Н.В.* доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Науковий редактор:

- Возняк Г.В.* доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки: монографія / за ред. Возняк Г.В. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2023. 557 с.

ISBN 978-617-14-0157-0 (електронне видання)

Монографія присвячена поглибленню теоретико-методологічних засад економічного зростання регіонів та територіальних громад, обґрунтуванню теоретичної концептуалізації поведінкової економіки та доцільності її застосування в сучасних дослідженнях регіонального та місцевого розвитку. Містить фундаментальні розробки міждисциплінарного характеру на стику фінансів, поведінкової та регіональної економіки, психології. Розкрито теоретичні засади дослідження фінансових детермінант економічного зростання через призму сучасних теорій. Розвинуто теоретичні основи поведінкової економіки як новітньої моделі ірраціональної поведінки суб'єктів фінансово-економічних відносин. Висвітлено психологічні закономірності, що притаманні процесу прийняття рішень на різних рівнях управління в умовах невизначеності. Приділено значну увагу новим викликам територіального розвитку України в період пандемії Covid – 19 та російсько-української війни. Проаналізовано закономірності та тенденції розвитку регіонів та територіальних громад України в умовах кризових явищ. З'ясовано природу фінансових дисбалансів на регіональному та локальному рівнях, обґрунтовано їх причини та наслідки. Чільне місце відведено питанням бюджетної безпеки територій. Розроблено методичний інструментарій оцінювання впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів та територіальних громад з використанням методу Principal Components. Проведено апробацію на прикладі всіх регіонів України за 2015-2021 рр. Здійснено економетричне моделювання сили зв'язку, характеру коливань і міри чутливості компонент економічного зростання регіонів до зміни детермінант фінансової стійкості на основі тесту Гренджера, 2SLS-моделей і Forward stepwise multiple. Запропоновано напрями відновлення економіки та обґрунтувати пріоритети розвитку регіонів та територіальних громад в умовах нестабільності з урахуванням поведінкових ефектів.

Для економістів і фінансистів, представників органів влади та місцевого самоврядування, дослідників, аспірантів та студентів, усіх, хто цікавиться питаннями проблем соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних громад, а також поведінкової економіки.

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ І ГРОМАД: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Економічне зростання та фінансові детермінанти його забезпечення: теоретико-методологічні основи дослідження в контексті сучасних змін	8
1.2. Економічне зростання регіонів в новітніх теоріях: детермінанти та принципи	18
1.3. Територіальні громади: генезис теорій економічного зростання та детермінація фінансових чинників	30
1.4. Добробут як домінанта економічного зростання регіонів та територіальних громад	44
РОЗДІЛ 2. ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ	55
2.1. Теоретичні засади поведінкової економіки як новітньої моделі ірраціональної поведінки суб'єктів фінансово-економічних відносин	55
2.2. Поведінкові закономірності прийняття рішень на регіональному рівні	65
2.3. Психологічні особливості та закономірності прийняття рішень на локальному рівні	73
2.4. Фінансова поведінка домогосподарств як основа формування добробуту регіонів і територіальних громад: теоретико-методологічні основи	83
2.5. Економічне зростання територій в умовах нестабільності: фокус поведінкових ефектів	97
РОЗДІЛ 3. РЕГІОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ: ДІАГНОСТИКА ЗМІН	109
3.1. Закономірності та тенденції розвитку регіонів України в умовах нестабільності	109
3.2. Детермінанти забезпечення фінансово-економічної стабільності регіонів України	124
3.3. Фінансові дисбаланси як об'єктивна характеристика регіональної економіки: причини виникнення та ризики для розвитку	170
3.4. Бюджетна безпека та її роль у забезпеченні економічного зростання регіонів та територіальних громад України: аналіз та оцінювання	186
3.5. Міграція як важлива детермінанта впливу на процеси економічного зростання: регіональна специфіка	211
РОЗДІЛ 4. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСІ	234
4.1. Фінансова спроможність територіальних громад України та детермінанти її зміцнення в умовах поширення пандемії Covid-19: територіальні особливості	234
4.2. Бюджетна стійкість територіальних громад України: воєнна адаптація та орієнтири забезпечення	251
4.3. Моделювання впливу інструментів бюджетної політики на фінансову стійкість громад: приклад Львівської області	273

РОЗДІЛ 5. ДОМОГОСПОДАРСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НЕСТІЙКОЇ ЕКОНОМКИ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД УКРАЇНИ	295
5.1. Фінансовий добробут домогосподарств і територіальних громад: сутнісна концептуалізація та підходи до аналізування	295
5.2. Оцінювання динаміки змін та впливу фінансового добробуту громад і домогосподарств на економічне зростання регіонів України	304
5.3. Економічна та споживча поведінка домогосподарств: моделі та регіональні особливості формування в Україні	315
РОЗДІЛ 6. ПРАГМАТИКА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ ЧИННИКІВ ПРИЙНЯТТЯ ФІНАНСОВО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР	328
6.1. Специфіка прийняття рішень суб'єктами регіональної економіки: ідентифікація поведінкових чинників	328
6.2. Формування поведінки суб'єктів економіки в умовах пандемії Covid-19: колективні поведінкові реакції на управлінські рішення органів місцевого самоврядування	346
6.3. Поведінка населення в умовах війни: регіональні особливості	362
6.4. Зміна поведінки суб'єктів економіки в умовах війни в Україні	377
РОЗДІЛ 7. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ФІНАНСОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	398
7.1. Методичний підхід до комплементарного оцінювання впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів	398
7.2. Каузальність економічного поступу регіонів і фінансових детермінант	408
7.3. Моделювання характеру коливань і міри чутливості економічного зростання регіонів до детермінант фінансової стійкості	430
7.4. Емпіричне оцінювання фінансової стійкості регіонів України в умовах нестабільності	445
РОЗДІЛ 8. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД УКРАЇНИ	451
8.1. Орієнтири відновлення економічного зростання та пріоритети поступу регіонів України	451
8.2. Ресурсні компоненти повоєнного відновлення економіки України та місце в них людського чинника	461
8.3. Світовий досвід повоєнного відновлення економіки: можливості для регіонів і громад України	466
ВИСНОВКИ	478
ДОДАТКИ	497

ПЕРЕДМОВА

Економічне зростання і сталий розвиток є цілком ефективною публічною політикою. Умови нестабільності деструктивують ці процеси, однак, з іншого боку, мобілізують інституційне середовище й ресурси для забезпечення резилентності соціально-економічних систем різних рівнів. Нестабільність та невизначеність стали неабияким викликом для укріплення української державності. Такі обставини актуалізують наукові дослідження міждисциплінарного змісту та поєднують підходи до аналізу на різних рівнях управління.

Події останніх років (пандемія, російсько-українська війна в Україні, як наслідок – розбалансування системи державних та місцевих фінансів, втрата внутрішньої і зовнішньої кредитоспроможності, посилення кризових явищ в соціальній сфері, євроінтеграційний курс України та необхідність імплементації європейських стандартів місцевого самоврядування тощо) призвели до значних змін в соціально-економічному розвитку регіонів та громад України. За таких умов акценти стратегічних пріоритетів розвитку соціально-економічних систем різних рівнів зміщуються на пріоретизацію відбудови, врахування багаторівневого, демократичного врядування, активізацію внутрішнього потенціалу; пошук та залучення ефективних інструментів та механізмів стимулювання регіонального та місцевого розвитку, активізації підприємницької ініціативи на місцях, запровадження дієвих стимулів щодо налагодження ефективного транскордонного співробітництва, тощо. Нові виклики формують нові вимоги щодо відновлення та досягнення сталого поступу регіонів та громад.

Інший важливий аспект – посилення уваги до поведінкових детермінант економічного зростання. Поведінкові аспекти економічних досліджень мають високу теоретичну і практичну цінність, в силу того, що вони дозволяють визначати закономірності економічного розвитку і зростання через призму прийняття рішень та врахування поведінкових наслідків. Методологія сучасних наукових досліджень економічного зростання все більше опирається на постулати поведінкової економіки, оскільки вони дозволяють розуміти процеси прийняття рішень – управлінських, підприємницьких, інвестиційних, споживчих, міграційних та інших. В Україні наукові дослідження, які б поєднували проблематику економічного зростання та поведінкової економіки вкрай обмежені.

У даній монографії зроблена спроба розкрити методологію аналізування економічного зростання регіонів і громад з врахуванням фінансових детермінант поступу територій через призму поведінкової економіки, а також подано практичні рекомендації щодо посилення стійкості регіонів і громад України в умовах нестабільності. Монографія містить потужну теоретичну частину, актуальні методичні розробки,

сучасний аналіз та рекомендації щодо відновлення економіки України, її регіонів і громад з урахуванням ефектів поведінкової економіки.

Монографія є цілісною науковою працею, що складається з восьми розділів.

Розділ 1 розкриває теоретико-методологічні засади дослідження фінансових детермінант економічного зростання регіонів і громад; узагальнює еволюцію наукових поглядів регіонального та місцевого розвитку. Особливу увагу приділено добробуту населення як домінанти зростання регіонів і територіальних громад. Позитивно, що автори розглядають добробут не лише як грошові доходи, але й майнові, матеріальні та поведінкові активи, які можна капіталізувати.

Розділ 2 концептуалізує ідеї поведінкової економіки та актуалізує їх використання в сучасних дослідженнях регіонального й місцевого розвитку; розкриває авторський погляд на зміст поведінкової економіки як новітньої моделі ірраціональної поведінки суб'єктів, поведінкові закономірності прийняття рішень на регіональному і локальному рівнях. Досліджено вплив поведінкових ефектів на економічне зростання територій, які розподілено як наслідки фінансових і ментальних детермінант для громад, суб'єктів бізнесу і населення.

Розділ 3 відображає результати діагностики змін регіонального розвитку в умовах посилення кризових явищ. Визначаються детермінанти фінансово-економічної нестабільності та фінансові дисбаланси регіонів України. Аналізується бюджетна безпека як чинник економічного зростання регіонів і громад України. Враховуються міграційні впливи на економічне зростання регіонів України.

Розділ 4 містить результати аналізу закономірностей і тенденцій розвитку територіальних громад; розкриває проблематику забезпечення фінансової і бюджетної стійкості, спроможності територіальних громад України. Аналітичні результати включають також моделювання фінансової стійкості громад на прикладі Львівської області.

Розділ 5 вирізняється окремою увагою до соціальних процесів розвитку. Піднімаються питання добробуту населення, міграційних аспірацій, що проявляються в площині суспільної поведінки та мають причинно-наслідковий економічний контекст. Розрахунки у регіональному і локальному розрізі дозволили виявити потенціал трансформації споживчої моделі економічної поведінки населення в інвестиційну як одну з складових стимулювання економічного зростання України.

Розділ 6 містить результати ідентифікації поведінкових чинників прийняття фінансово-управлінських рішень в умовах невизначеності на регіональному і локальному рівнях, що, своєю чергою, розкриває поведінкові трансформації довгострокового характеру. Автори виділяють поведінкові ефекти, які проявляються в моделях економічної поведінки населення (споживчої, інвестиційної, заощаджувальної), фінансових рефлексіях (як самооцінці власного добробуту), впевненості у

майбутньому. Поведінкові ефекти визначають «портфель» економічних активностей населення, тобто поєднання ними різних видів діяльності – не лише основної, що приносить дохід, але й участі в інших формах громадської, суспільної, освітньої діяльності. Для українського суспільства це особливо актуально у світлі сучасних подій повномасштабної війни та залучення значної частини населення у волонтерський рух, діяльність громадських і благодійних організацій.

Розділ 7 містить результати імітаційного моделювання взаємозв'язків фінансових детермінант та економічного зростання регіонів України; пропонує методичні підходи до комплементарного оцінювання впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів, підтверджує каузальність економічного поступу регіонів і фінансових детермінант. Аналізується фінансова стійкість регіонів України у проєкції регіонального економічного розвитку.

Розділ 8 обґрунтовує стратегічні орієнтири відновлення економіки регіонів та громад України. Містить практичні рекомендації щодо пріоритетів поступу регіонів України з урахуванням визначених фінансових детермінант та поведінкових ефектів. Досліджують ресурсні компоненти повоєнного відновлення економіки України, що враховують стратегування розвитку України в оцінках міжнародних партнерів та організацій.

Монографію підготовлено у рамках виконання проєкту «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки» (реєстраційний номер 2020.02/0215), що виконувався за підтримки НФДУ (Конкурс «Підтримка досліджень провідних та молодих учених»). Керівник авторського колективу: д.е.н., с.н.с. Галина Возняк.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

<i>Возняк Г.В.</i>	<i>Заг. редакція, передмова, п.1.1; 1.2; 2.1; 3.3; 3.4; 4.2; 4.3; 7.1; 8.1; післямова</i>
<i>Сторонянська І.З.</i>	<i>п.3.1; 3.2; 6.3</i>
<i>Біль М.М.</i>	<i>п. 1.4; 2.5; 3.5; 4.1; 5.2; 8.2; 8.3</i>
<i>Мульська О.П.</i>	<i>п. 2.4; 3.5; 4.3; 5.1; 5.2; 5.3; 7.1; 7.2; 7.3; 7.4</i>
<i>Беновська Л.Я.</i>	<i>п.1.2; 2.2; 3.1; 3.2; 6.1; 6.3</i>
<i>Патицька Х.О.</i>	<i>п. 1.3; 2.1; 2.3; 4.1; 4.2; 4.3; 6.2; 6.4;</i>
<i>Кльоба Т.Л.</i>	<i>п.3.3; 3.4;</i>
<i>Сороковий Д.О.</i>	<i>п. 4.2; 6.4</i>

РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ І ГРОМАД: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗМІН

Пандемія COVID-19, а з 2022 р. війна росії проти України посилили економічну нестабільність, загострила проблеми в системі державних та місцевих фінансів. Ускладнили бачення поступу на найближчу перспективу як на загальнодержавному, так і регіональному та місцевому рівні (рівно як і немає уяви щодо змін на найближчу перспективу в жодній галузі економіки). Це і не дивно, адже світова фінансова криза довела, що економіка, насправді, може бути непрогнозованою. Ми стали свідками того, що більшість базових прогнозів міжнародних фінансових інститутів не справдились (до прикладу візьмемо хоча б оцінки МВФ щодо зростання світового ВВП: кінець 2019 р. – зростання до 3%, середина 2020 р. – падіння світової економіки на 4,9%). І це зрозуміло, адже економіка є похідною величиною від діяльності людини, а отже визначається її психологічними чинниками (емоціями, амбіціями, мотивами...). Іншими словами, оскільки поведінка людей часто є непрогнозованою, тому і наслідки для розвитку бувають непередбачувані. Це один зріз проблеми.

З іншого боку, більшість прогнозів та експертних досліджень свідчать про неминучість змін в системі організації виробництва, сфері послуг, на ринку праці, а відтак і в сфері соціально-економічних відносин загалом. Україна не виняток. Так, в 2020 році наслідком глобальних шоків для України та запровадження Урядом низки обмежувальних протиепідемічних заходів стало стрімке падіння економіки (рис. 1.1), попри існування реально працюючих механізмів стримування інфляції, оздоровленої банківської системи, найбільших з 2012 року золотовалютних резервів (26 млрд доларів) та більш досконалої (порівняно із минулими роками) структури економіки. За даними Державної служби статистики, на кінець 2 кварталу 2020 року падіння промисловості склало (-48%), готельно-ресторанний бізнес (-82%), оптова і роздрібна торгівля (-31%), адмінпослуги (-27%), освіта і культура (-70%), будівництво (-13%), вантажні та пасажирські перевезення (-24%) і ін.

Очевидно і те, що рецесія, обумовлена COVID – 19 та фінансово-економічною кризою, яка вже вплинула на життя людей (вимушена/часткова незайнятність, втрата доходів домогосподарств, зростання безробіття, обмеження доступу до публічних послуг) та економіку (згорання економічної діяльності підприємств, скорочення робочих місць, недоотримання доходів, відсутність ресурсів для

інвестицій, падіння попиту на продукцію власного виробництва, руйнування ланцюгів постачання тощо), не обійшла стороною і новостворені громади, які увійшли в принципово нову фазу розвитку (в т. ч. завдяки реформі адміністративно-фінансової децентралізації) та загострила низку ризиків та викликів подальшого функціонування та поступу. Найбільш очевидними серед яких є: як зберегти активи під час кризи та вийти з неї; які втрати понесе громада (фінансові/економічні/соціальні); як вберегти реформу децентралізації і що буде з наповненням місцевих бюджетів; чи будуть громади спроможні забезпечити своє функціонування та надання якісних публічних послуг в майбутньому? А тому на часі питання протидії можливим загрозам та викликам сталому поступу новостворених громад, а також напрацювання заходів щодо підтримки економічної активності в умовах невизначеності. Інакше кажучи, динамічні зміни в усіх сферах діяльності потребують миттєвих відповідних стратегічних і тактичних рішень (фінансових, управлінських, комунікативних), бо зниження внутрішнього та зовнішнього попиту, карантинні обмеження (введені офіційними рішеннями виконавчої влади) та невирішені структурні проблеми в багатьох секторах економіки тощо – це не що інше, як складові фінансової нестабільності в Україні, які, безумовно, матимуть помітний вплив на розвиток регіонів та територіальних громад.

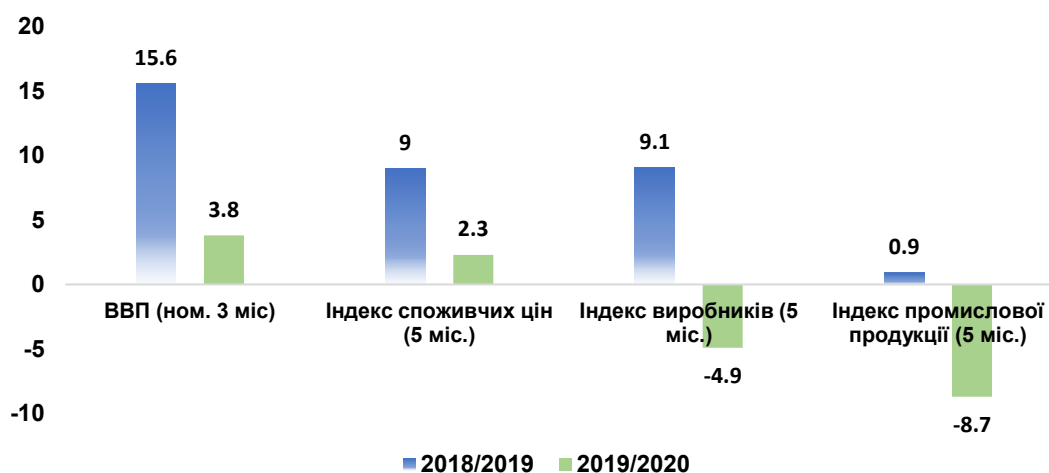

Рис. 1.1. Основні індекси національної економіки, %

Джерело: дані без тимчасово окупованої території Криму та зони проведення АТО¹

Доцільно зазначити, що існує чимало підходів до визначення поняття «фінансова нестабільність», передовсім у працях західних економістів (Allen F., Order V., Aspachs O., Fisher I., Crockett A., Mishkin F. Та ін.). Водночас це явище, насамперед, пов'язують з ситуацією, за якої «функціонування економіки потенційно погіршується коливаннями цін фінансових активів або нездатністю фінансових інститутів виконувати свої

¹ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

договірні зобов'язання»², а серед її причин виділяють економічні шоки, які супроводжуються зміною інформаційних потоків та негативним впливом на фінансову систему (яка не в змозі трансформувати заощадження у інвестиції)³. Важливим аспектом, на якому акцентують економісти, є еволюційний характер посилення фінансової нестабільності («фінансова нестабільність притаманна економічній системі і в тій чи іншій мірі допускає відтворення кризи»⁴), який прослідковується в контексті глобалізації та лібералізації у світовій економіці («рівень нестабільності пов'язується із фінансовими нововведеннями і посиленням взаємозв'язків між фінансовими ринками у світі»⁵), коли вплив економічних шоків прослідковується не лише на рівні взаємодії окремих суб'єктів на міжнародному ринку, а має більшу глибину проникнення – до рівня регіонів та громад окремих країн.

Якщо ж говорити про чинники, які обумовлюють фінансову нестабільність, то доцільно звернути увагу на класифікацію Ж. Довгань, яка передбачає їх поділ залежно від рівня виникнення впливу: 1) чинники мегарівня – до цієї групи віднесено глобалізаційні, а також лібералізаційні процеси у розвитку світової фінансової системи, фінансові кризи, економічну нестабільність у міжнародних економічних відносинах тощо; 2) чинники макрорівня – включають трансформаційні процеси, які відбуваються в економічній системі країни та не пов'язані із функціонуванням фінансової системи (темпи інфляції, політичне та соціальне становище в країні, особливості розвитку економіки); 3) чинники мезорівня – специфічні особливості функціонування фінансової системи, фінансове законодавство, політика національного банку; 4) чинники мікрорівня – включають результати функціонування окремих підприємств і фінансових установ⁶.

З наведеного можемо припустити, що навіть за умови глобального впливу фінансової нестабільності, його характер для різних країн, регіонів, територіальних громад буде різним, оскільки до чинників мегарівня будуть поступово додаватися і чинники нижчих рівнів (макро-, мезо-, макрорівнів), які характеризуються поширенням на обмеженій території. Це диверсифікує ризики та загрози, які стоятимуть перед органами управління як на різних рівнях вертикальної ієрархії, так і в контексті горизонтальної структури територіальної організації влади, що зумовить різну реакцію економічних систем регіонів, громад на можливі ризики.

² Crockett A. The Theory and Practice of Financial Stability. De Economist. 1996. Pp. 531-568. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01371939>; <https://econpapers.repec.org/paper/kudkuiedp/0903.htm>.

³ Mishkin F. S. Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective. NBER Working Papers 5600, National Bureau of Economic Research, 1996. URL: <https://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/5600.html>.

⁴ Colander D., Follmer H., Haas A., Goldberg M., Juselius K., Kirman A., Lux T., Sloth B. The Financial Crisis and the Systemic Failure of Academic Economics. Kiel Working Paper, 1489. 2009.

⁵ Там само.

⁶ Довгань Ж.М. Фактори порушення фінансової стійкості банківської системи України на макрорівні. Сталій розвиток економіки. 2013. № 2 (19). С. 328-335.

Задекларований об'єкт даного дослідження (фінансові детермінанти забезпечення розвитку регіонів та територіальних громад) є багатоаспектним і не завжди однозначним, що, своєю чергою, обумовлює різний ступінь дії, особливості процесів зростання та розвитку регіонів і територіальних громад. Дослідження порушених проблем потребує з'ясування сутності поняття «детермінанти», розкриття змісту та взаємозалежності категорій «зростання» і «розвиток», які є ключовими в даному дослідженні.

Поняття «детермінанта» має грецьке походження (*determi-nans* - визначальний) і в загальному розумінні – це причина, що визначає виникнення явища, визначальна ознака якогось об'єкта⁷. З позиції філософії – передбачає органічне поєднання та реалізацію прагнень людини чи суб'єктів господарювання до інтеграції і збереження комфортного стану; як парадигма взаємодії суб'єктів – сукупність елементів та їх взаємозв'язків, що обумовлюють стан і властивості взаємовідносин, на основі яких формуються стійкі зв'язки⁸. Існує і така думка: «...детермінанта – це універсальний чинник, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності, в соціальні рамки або середовище, які вже існують (щойно виникли, відомі давно, створені штучно)»⁹. Або детермінанта – це сфера існування і прагнення людини, суб'єктів господарювання, держави, яка виражається через міру потреби або непотрібності об'єкта привабливості з точки зору його здатності задовольнити суспільні потреби¹⁰. Згідно з тлумаченням Оксфордського словника, детермінанта – це чинник, який здійснює вирішальний вплив на характер або результат чогось¹¹.

Проведені дослідження свідчать, що впродовж останнього часу дане поняття набуло широкого вжитку як у працях вітчизняних, так і зарубіжних вчених, особливо коли вони намагаються охарактеризувати причини певних моделей поведінки. Так, досліджуючи детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються, автор дійшов висновку, що вони (детермінанти) і є джерелом розвитку¹². Детермінанти як чинник впливу на зміну кривої пропозицій в національній економіці розуміють Кучин С. та Асауленко С.¹³. Чинники, які визначають відмінності у здоров'ї окремих

⁷Тлумачний словник. URL: https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=..._D%D1%82%D0%B0

⁸ Глобальная экономика. Энциклопедия / под ред. И. М. Куликова. - М.: Финансы и статистика, 2011. - 920 с.;

⁹ Gurvitch G. Problèmes de la sociologie générale. Traité de sociologie/Sous la dir. de Georges Gurvitch. En, 2. Paris. 1958. P. 137.

¹⁰ Карасев В. И. Стратегии управления предприятием: выбор партнера для стратегического альянса. Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. 2005. № 31. 155 с.

¹¹Definition of determinant in English. *Oxford dictionaries*: web site. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/determinant?q=determinant>.

¹² Зварич Р. Детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються. Журнал Європейської економіки. Т.17. №1 (2018). С. 32

¹³ Кучин С., Асауленко С. Вплив нецінових детермінантів на рівень пропозиції в сучасній Україні. URL: http://confiaprv.at.ua/publ/konf_6_7_traven_2010/12_vpliv_necinovikh_determinativ_na_riven_propoziciji_v_suchasnij_ukrajini/1-1-0-16

людей, груп населення чи населення країни загалом, теж вважає синонімом детермінант Шушпанов Д.Г. в своєму дослідженні соціально-економічних детермінант здоров'я населення¹⁴.

Узагальнюючи наукові пошуки в цьому напрямі, доходимо висновку, що в сучасній фінансовій науці різні вчені, залежно від предмету свого наукового дослідження, розглядають різні аспекти та форми існування даного поняття, а отже і наповнюють його новим змістом. Разом з тим, простежується думка (з якою важко не погодитись), що дефініція «детермінанта» є синонімом «чинників». Поділяючи таку позицію вчених, надалі в дослідженні під фінансовими детермінантами будемо розуміти фактори (лат. *factor* — «той, що робить, чинить», рушійна сила будь-якого процесу, явища), що визначають особливості економічного зростання регіонів та територіальних громад. Ключові терміни, які формують цільові орієнтири політики регіонального та місцевого розвитку – це «зростання» і «розвиток», які не є тотожними, а тому їх змістовне наповнення має теж важливе значення для наукової значимості та практичної результативності даного дослідження.

В буквальному розумінні «розвиток» визначається як процес переходу з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного стану до нового якісного стану, від простого до складного, від нижчого до вищого¹⁵. З діалектичних позицій розвиток розглядають як методологічну основу пояснення історії, природи, суспільства і пізнання¹⁶. В науковій літературі існує чимало підходів до розуміння сутності поняття «розвиток» (додаток А). Що ж стосується економічного розвитку, то він є складним, комплексним поняттям, який включає економічне зростання, а також інші кількісні та якісні показники, оцінюється на основі статичних показників.

Економічне зростання є ключовою кількісною характеристикою розвитку, позаяк в довгостроковій перспективі тільки воно (зростання) здатне забезпечити приріст ресурсів, а відтак і підвищення добробуту населення регіонів чи територіальних громад (додаток А). Слід наголосити, що в дослідженнях типу нашого, важливо вести мову не просто про економічне зростання, а про якість зростання, джерела і детермінанти забезпечення економічного зростання. Очевидно, і те, що не зовсім виправдано міряти якість економічного зростання за допомогою одного показника (напр. ВВП/ос). В класичному розумінні економічне зростання - це показник збільшення реального випуску товарів і послуг протягом певного періоду, має кількісний вимір у категоріях поточних або фіксованих цін, є агрегованим кількісним показником приросту ВВП, який

¹⁴ Соціально-економічні детермінанти здоров'я населення: монографія / Д. Г. Шушпанов. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2017. С.80

¹⁵ Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Ок. 10000 слов, терминов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; под ред. проф. Л.И. Скворцова. – [26-е изд., испр. и доп.]. – М.: Оникс; Мир и Образование, 2009. 736с.

¹⁶ Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. - [2-е изд.]. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – 1600с.

розраховується на єдиній методологічній основі¹⁷. При оцінці зростання в регіональному зрізі показники рівня та динаміки (ВРП на душу, інвестиції, споживання, рівень зайнятості, обсяги виробництва тощо) порівнюють із середніми значеннями по країні. Результати розрахунку інтегральних показників дозволяють провести ранжування та визначити: аутсайдерів, розвинуті та ті, що розвиваються. Зростання може бути «позитивним» (якщо реальні обсяги ВВП в аналізованому періоді перевищують його рівень в базовому році) або «негативним», вимірюється темпами зростання. Розрізняють екстенсивне економічне зростання (при якому збільшується кількість залучених у процес виробництва ресурсів) та інтенсивне (при якому зростає їхня віддача чи ефективність використання).

Питання розвитку не можна розглядати відособлено від зростання (без зростання немає розвитку). Якщо мова йде, наприклад, про регіони, то економічне зростання визначає розвиток регіонів та слугує базою для оцінок розвитку регіонів. Наприклад, під соціальним розвитком часто розуміють процес зміни складу чи структури населення, рівня його освіченості, здоров'я, життя тощо. Між рівнем економічного розвитку регіонів і вирішенням їх соціальних проблем, насправді, існує тісний зв'язок: динамічні зміни в економіці, обумовлені дією різних внутрішніх та зовнішніх факторів, змінюють соціальні стандарти рівня життя населення, охорони здоров'я, освіти, культури тощо¹⁸.

Розкриваючи теоретико-методологічні основи економічного зростання та його взаємозв'язку з розвитком варто акцентувати ще на особливостях «стійкого» і «сталого» зростання/розвитку, адже цими поняттями часто послуговуються в науковій літературі і часто-густо розглядають як синоніми. Насправді, природа їх різна: якщо стійке зростання характеризує постійне збільшення темпів приросту ВВП протягом тривалого часу, то сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти в них свої потреби за узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку і техногенне навантаження не буде перевищуватиме здатності навколишнього природного середовища до самовідновлення, а суспільство усвідомить перевагу екологічних пріоритетів над іншими¹⁹. До слова, ціннісні орієнтири розвитку України до 2020, а тепер вже і до 2030 рр. базуються на світоглядній парадигмі сталого зростання²⁰, правда, в останній Стратегії

¹⁷ Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку / В.В. Зимовець ; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. К., 2010. С.19

¹⁸ Возняк Г.В. [Бюджетна політика соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації](#): дис. ... доктора екон. наук : 08.00.08 / Возняк Галина Василівна. 2017. С.77

¹⁹ Концепція переходу України до сталого розвитку. Проект / НАН України. 2006. С. 1–2.

²⁰ Указ Президента від 12 січня 2015 р. №5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна -2020». URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>; Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: file:///C:/Users/gala/AppData/Local/Temp/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf

вже йдеться про «збалансоване зростання» на інноваційній основі, пріоритетами якої є розвиток виробництва та торгівлі продукцією з вищою доданою вартістю, високий технологічний рівень виробництва, економне використання природних ресурсів та новаторський стиль управління тощо. І що надважливо – це усвідомлення владою необхідності змін у якості економічного зростання, яке повинно бути інноваційним, стійким, інклюзивним, бо без цього неможливо подолати бідність, забезпечити підвищення рівня життя населення та економічне благополуччя. Якщо ж згадати про ЄС, то пріоритетами їх економічного зростання є конкурентна економіка з високим рівнем зайнятості на засадах розумного, сталого, інклюзивного зростання (Europe 2020)²¹.

Важливо наголосити, що у довгостроковій перспективі розвиток (економічний) може бути забезпечений лише зростанням (економічним), натомість зростання не завжди свідчить про розвиток і навпаки – економічний спад не завжди означає зниження рівня економічного розвитку²². Уповільнення економічного зростання з точки зору концепцій самоорганізації не означає уповільнення темпів економічного розвитку, як це нерідко стверджується. Навпаки, економічний розвиток, тобто якісне перетворення економіки, зміна траєкторії її руху пов'язана з революційними змінами її структури і функціонування, частіше має місце в періоди уповільненого економічного зростання або навіть спаду виробництва і припадає на періоди найбільш глибоких циклічних криз надвиробництва²³.

Враховуючи те, що в наше поле зору окрім регіонів входять територіальні громади, варто також визначитися із баченням їх розвитку. Справедливості заради, зазначимо, що поняття «розвиток територіальних громад/економічний розвиток територіальних громад» не є загальноприйнятим чи юридично встановленим у вітчизняній практиці (на відміну від європейської). Іноді можна натрапити в літературі на словосполучення «місцевий економічний розвиток»²⁴ (додаток А). В науково-практичній обіг це словосполучення потрапило завдяки реформі децентралізації.

В цілях даного дослідження, під розвитком слід розуміти динамічний процес позитивних соціально-економічних змін в економіці регіону / громади під дією зовнішніх та внутрішніх факторів протягом певного періоду часу, які сприяють стійкому формуванню регіону/громади як самодостатньої та самоорганізованої просторової системи.

Дослідження сучасних проблем економічного зростання та розвитку соціально-економічних систем мезо і мікро рівня, а також детермінації

²¹ Europe 2020. Priorities / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm

²² Там само

²³ Ерохина Е. Экономическое развитие и экономический рост: системно-самоорганизационный подход к исследованию [Електронний ресурс] // Известия Томского политехнического университета. 2008. Т.312. №6. С.39.

²⁴ Моделі місцевого економічного розвитку: успішні практики. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/dinaprintweb.pdf>

чинників, які його визначають в умовах мінливості економіки повинно опиратися на загальнонаукові методологічні підходи, серед яких: синергетичний, системний, інституційний та поведінковий.

Так, виявити та розкрити закономірності економічного зростання, характерні для регіонів та територіальних громад (які за своєю суттю є складною, відкритою, нелінійною, дисипативною системою), а також визначити характер впливу на їх поступ фінансових детермінантів (особливо в умовах мінливості економіки), допоможе синергетичний підхід (від грецького «synergetikos» - спільний, погоджений, сумісно діючий), позаяк саме ця парадигма досліджує рух процесу, динаміку, появу чогось нового (на відміну від діалектики, яка опирається на статику буття). Сутність цього методологічного підходу розкривається дослідженням нестійких, нелінійних, нерівноважних, дисипативних систем, при цьому увага фокусується на дослідженні явищ самоорганізації в системах. Методологія дослідження нерівноважних об'єктів базується на системних принципах теорії автоматичного регулювання (найбільш досконалий спосіб самоорганізації), які характеризують здатність складних систем відновлювати та зберігати нормальний стан або самостійно вибирати напрям нового стану. В межах даного підходу вважається, що в нових умовах, досліджувані системи проходять свої рівноважні стани як проміжні етапи на траєкторіях нерівноважної самоорганізації, які своєю чергою слугують необхідною умовою появи нових якостей, організації систем, а отже і їх розвитку. Ще одне важливе положення даного методологічного підходу – однозначно спрогнозувати, до якого стану і коли дійде система, що еволюціонує, неможливо, бо при переході через точку біфуркації (точка, в якій виникає невизначеність) незрозумілою стає подальша поведінка системи: чи вона перейде у вищий, більш організований рівень впорядкованості, чи стан системи стане хаотичним? Самоорганізація* системи проявляється при переході її з одного стану до іншого; порядок виникає із хаосу, який постійно супроводжує даний процес.

Якщо ми хочемо дослідити дію фінансових детермінант на процеси регіонального чи місцевого розвитку, опираючись на теоретичний базис поведінкової економіки, то звісно, що не вдасться це зробити лінійними математичними методами. Нелінійність породжує дискретність шляхів розвитку системи (що ми і спостерігаємо), що передбачає несподіваність змін у перебігу досліджуваних процесів. Проблеми розвитку регіонів та громад в умовах нестабільної економіки, обумовлюють як зовнішні чинники, так і внутрішні, при цьому наявність нерівноважних (як то фінансово-економічна нестабільність) станів згідно синергетики, можна розцінювати моментом їх переходу до якісно нового стану в якому можна набути вищий рівень організації, тобто виникають самоорганізовані процеси формування нових ефективних структур (або долати виклики

* Під самоорганізацією розуміють формування такої організаційної структури, яка здатна продукувати процеси самовідтворення за наявності внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

кризи або скористатися новими можливостями). Загалом синергетичний підхід дає змогу віднайти ефективні шляхи управління та координації розвитку досліджуваних систем та їх складових.

Доцільність застосування системного підходу зумовлена необхідністю розширити область дослідження від простого визначення елементів (які, до прикладу, є складовими соціально-економічних систем, в даному випадку регіонів та громад) до встановлення взаємозв'язків між різними елементами. Зазначимо, що визначені нами фінансові детермінанти, які, на наш погляд, мають вагомий вплив на розвиток регіонів і територіальних громад, теж піддаються зовнішньому впливу, переосмислюються під дією реформ та зміни цінностей.

Фінансові детермінанти та їх вплив на економічне зростання регіонів і громад розглядається як цілісна система, між елементами якої існують функціональні, фінансові, організаційно-правові, інформаційні типи зв'язків. Застосування даного методу пізнання дозволяє врахувати динамічну, функціональну залежність між станом цілого та розвитком його структурних елементів.

Дослідити місце і роль інститутів, здатних чинити вплив на поведінку суб'єктів прийняття управлінських рішень можна, застосувавши інституційний підхід, який по своїй сутності є комплексним методологічним напрямом дослідження певної наукової проблеми і базується на аналізі взаємовідносин між інститутами, діяльність яких має пряме чи опосередковане відношення до процесів розвитку регіонів та громад. Важливість застосування даного методологічного підходу продиктована необхідністю формування цілісної картини про передумови та чинники економічного зростання, організаційно-правове забезпечення тощо в умовах нестабільної економіки.

Враховуючи той факт, що дослідження фінансових детермінант забезпечення економічного зростання регіонів та територіальних громад здійснюється, опираючись на теоретико-методичний інструментарій поведінкової економіки, доречним буде застосування поведінкового (в наукових дослідженнях ще називають біхевіористичний) підходу. Раніше нами було показано, що в умовах невизначеності та ризику люди не здатні проводити всебічний аналіз проблем, з якими стикаються, а тому їх часто супроводжують поведінкові феномени. За таких умов прийняття управлінських рішень на регіональному та місцевому рівні не завжди відбувається з позиції раціональності (*Homo Economicus*). Методологічна основа даного підходу базується на експериментальному дослідженні впливу поведінкових чинників на фінансово-економічні відносини. Є сподівання, що застосування даного методу пізнання дасть змогу ідентифікувати проблеми економічного зростання регіонів та громад, визначити їх характер, особливості, що в подальшому дасть змогу запропонувати сценарії відновлення економіки досліджуваних територій, обґрунтувати їх пріоритети розвитку та розробити практичні рекомендації

державної підтримки/стимулювання в умовах невизначеності з урахуванням поведінкових ефектів.

Серед принципів, на яких доречно вибудовувати дослідження фінансових детермінант та їх впливу на процеси розвитку регіонів та територіальних громад в координатах поведінкової економіки виділимо такі: *принцип інтеграції* соціально-економічного та гуманітарного аспектів розвитку соціально-економічних систем різних рівнів; *принцип прозорості*, громадської участі та вільного доступу до інформації; *принцип комплексності* передбачає всебічне охоплення причинно-наслідкових залежностей, комплексну оцінку, їх еволюцію в межах досліджуваного об'єкта в просторі і часі; *принцип системності* дозволяє встановити зв'язки між елементами фінансових відносин (як горизонтальну, так і вертикальну). Застосування даного принципу є невід'ємною складовою методології дослідження кожного об'єкта наукового пізнання; *принцип єдності теорії і практики* передбачає взаємодоповнення та взаємообумовлення теоретичних здобутків та практичного застосування; *принцип об'єктивності* потребує дотримання єдності та несуперечності дослідницьких дій, що базуються на достовірній фактичній базі та дають змогу отримати правдиві висновки та узагальнення; *принцип розвитку* характеризує зміни об'єкта дослідження в часі. Його сутність розкривається здатністю системи генерувати в собі нові якості, які своєю чергою, впливатимуть на її стійкість та ефективність.

Сучасна візія розвитку регіонів та територіальних громад повинна передбачати: подолання поточних викликів та активізацію процесів стимулювання економіки. За таких умов, відновленню економіки (в т. ч. фінансової стабільності), а відтак і основою для економічного зростання (рівно як і спроможності протидіяти загрозам та викликам) соціально-економічних систем різних рівнів сприятиме: стійкість бюджетна, стійкість фінансового сектору, грошово-кредитного та цінова стабільність. До ключових фінансових детермінант відновлення стійкого зростання слід віднести: підтримка цінової стабільності; залучення інвестицій та покращення бізнес-клімату; забезпечення стійкості публічних фінансів (ефективне управління доходами/видатками/боргом); прозоре адміністрування бюджетоформуючих податків (зменшення тінізації економіки); зростання обсягів капітальних інвестицій (які мають мультиплікативний ефект); збільшення обсягів кредитування (доступ до фінансових ресурсів) тощо. Зазначене актуалізує озвучену проблематику та свідчить про нагальну необхідність теоретичного осмислення питань забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад та детермінації чинників, які його визначають в нових умовах мінливості економіки (про що йтиметься в наступних частинах даного дослідження).

Теоретико-методологічний концепт дослідження фінансових детермінант забезпечення економічного зростання регіонів та територіальних громад на засадах поведінкової економіки (рису 1.2) дасть змогу: а) поєднати бачення дослідниками сутності об'єкта з

напрацьованими науковим доробком і методами пізнання; б) поглибити наукові засади фінансових детермінантів, розвинути теоретико-методологічні основи поведінкової економіки, оцінити стан економіки та виявити особливості формування фінансово-економічного потенціалу обраних для дослідження регіонів та територіальних громад, оцінити рівень бюджетної безпеки, оцінити міграційні та споживчі рефлексії, встановити причини фінансових дисбалансів на регіональному та локальному рівнях тощо. Діалектична єдність теоретичного та емпіричного рівнів пізнання дозволить окреслити орієнтири відновлення економіки досліджуваних територій, обґрунтувати їх пріоритети розвитку та розробити практичні рекомендації державної підтримки чи стимулювання в умовах невизначеності з урахуванням поведінкових ефектів.

1.2. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ В НОВІТНІХ ТЕОРІЯХ: ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ПРИНЦИПИ

Впродовж останнього десятиліття питання обґрунтування нової парадигми регіонального розвитку є предметом обговорення експертного та наукового середовища як в країнах європейської спільноти, так і на теренах України. Не дивно, адже старі методи реалізації політики регіонального розвитку за принципом «зверху вниз» вичерпали себе, позаяк не враховували місцеві особливості територій, їх сильні / слабкі сторони, з позиції структури економіки, інститутів знань, інноваційного потенціалу тощо. Часто густо взаємодія між регіонами, здебільшого, залишалась поза увагою управлінців, розглядаючи їх як ізольовані системи²⁵. Інший ракурс проблеми – глобалізація (вплив світової фінансової, соціально-економічної кризи під дією пандемії COVID-19), розвиток інформаційного суспільства, економіки знань, креативної економіки тощо накладають проєкцію на процеси поступу регіонів. Виходячи із зазначеного, на часі - нова політика регіонального розвитку, яка б враховувала спеціалізацію регіону, була багаторівневою, інноваційно орієнтованою, спрямованою на підсилення конкурентних переваг регіонів тощо²⁶.

²⁵ Todtling, F., & Trippel, M. (2005). One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy. *Research Policy*, 34, issue 8, 1203-1219. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2005.01.018>

²⁶ Voznyak, H. V., Kloba, T. L. (2020). Smart Specialization as an Innovative Strategy for the Regional Economic Growth: Experience of Central and Eastern European Countries for Ukraine. *Business Inform*, 11, 59-68. <http://inas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001200394>

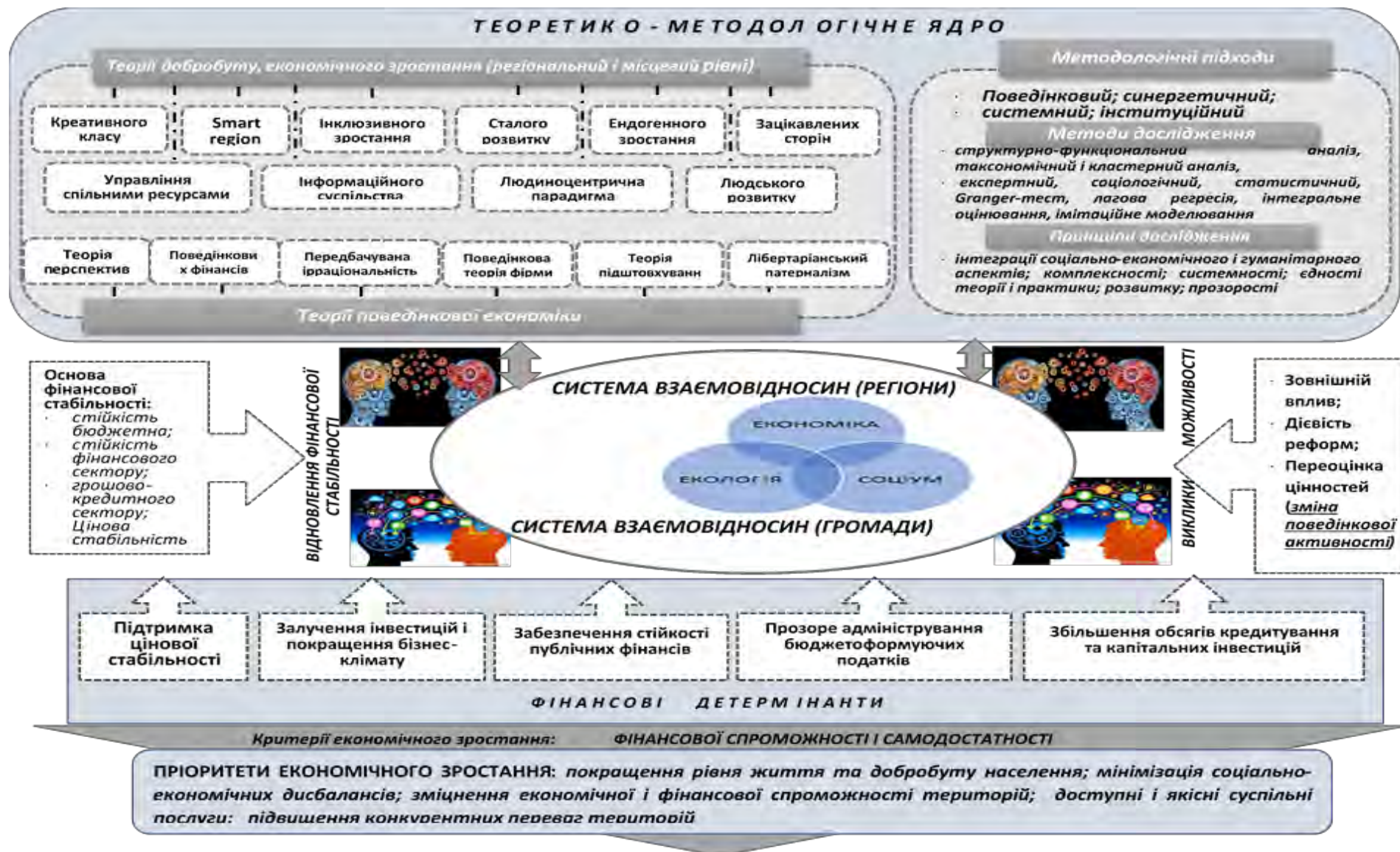

Рис. 1.2. Теоретико-методологічний концепт дослідження фінансових детермінант регіонів і територіальних громад

Успішне формування сучасної політики регіонального розвитку потребує переосмислення теоретико-концептуальних основ її функціонування, а тому доречно проаналізувати теоретичний базис порушеної проблематики, який, на наш погляд, представляє дослідницький інтерес, з огляду на спрямованість даного дослідження та нові умови розвитку регіонів.

В даному дослідженні регіон розглядаємо як певну територію в межах однієї держави, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними) і за цими критеріями відрізняється від інших територій, при цьому ці ознаки повинні характеризуватися єдністю і цілісністю, повинні бути комплексуючими²⁷.

В науковій літературі представлено суттєвий перелік теорій, концепцій, моделей регіонального розвитку, який був сформований в певний період часу і відповідав реальним його потребам (пост кейнсіанські теорії, неокласичні теорії, теорії кумулятивного росту, теорії конкурентних переваг, суспільні теорії регіоналізму та інші). Жодна з існуючих теорій економічного зростання регіонів не запропонувала можливості для повного розв'язання проблем, особливо в умовах кризи. Нові реалії сучасності потребують нових наукових підходів до обґрунтування економічного зростання регіонів, визначення ключових детермінантів, важелів, принципів, які мають теоретичну і практичну цінність для розвитку регіонів в сучасних умовах. Серед новітніх теорій, концепцій, які пропонують вирішення проблем регіонального розвитку доцільно зупинитись на таких.

Теорія креативного класу була розроблена американсько-канадським економістом і соціологом Р.Флоридом на початку ХХІ століття. У своїй книзі «*Homo creatives. Як новий клас завойовує світ*»²⁸ автор запропонував теорію розвитку міст, в якій ввів поняття «креативності» - створення важливих форм, які є найціннішим продуктом в економіці. За Флорідою, «Розвиток сучасного міста не можливий без працівника креативного сектора, який є уособленням духу і часу сучасного міста. Саме креативний клас здатний спричинити докорінні зміни у способах праці, цінностях, бажаннях ... Креативність є рушійною силою економічного розвитку»²⁹. Майбутнє належить креативному класу.

Дослідження переконливо доводять, що технології, компанії, венчурний капітал переміщується туди, де є концентрація талановитих та креативних людей. Р.Флорида стверджує, що економічний розвиток регіону забезпечується креативними людьми, які надають перевагу місцям, що відрізняються різноманіттям, толерантністю і відкритістю до нових ідей. Запропонував низку індексів для тестування своєї гіпотези,

²⁷ Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / [С.І. Дорогунцов, Л.Г. Чернюк, П.П. Борщевський та ін.]. К. : Нічлава, 2002. С.93.

²⁸ Р. Флоріада *Homo creatives. Як новий клас завойовує світ*. Наш формат. 2018. 432 с.

²⁹ Там само. С.7

серед яких коефіцієнт креативності: залежить від трьох чинників (трьох «Т» - технології, талант, толерантність). Такі провідні світові технології, як Intel, Apple, Google, Microsoft, Amazon, дозволили місцям їх локації - Кремнієвій долині та Сієтлу займати перші позиції індексу технологій та демонструвати найвищі показники економічного зростання. Було емпірично доведено істотну кореляцію між показниками технологій і креативним класом. Толерантність у цій теорії розглядається як відкритість до різноманіття. Найбільш ефективно нові ідеї народжуються в місцях, де толерують різні когнітивні стилі, що пов'язані з демографічним різноманіттям. У своєму дослідженні Р.Флорида знайшов сильну кореляцію між тим, наскільки місця, що є толерантними до іммігрантів, митців, геїв, богеми сприяють їх інтеграції, впливають на високе економічне зростання регіону³⁰.

Цікавим є підхід, коли технології та таланти розглядаються як фінансові потоки, які на відмінну від сировинних ресурсів не є прикуті до місця, а можуть пересуватись в місця, які здатні приваблювати і утримувати людей через свою толерантність до різноманіття, відкритість до нового досвіду. Отже вирішальним фактором економічного зростання стають креативні люди, збагачені знаннями і бажанням до змін³¹. Креативний клас формує креативну економіку, в якій все меншу роль відіграють традиційні чинники (гроші, трудові ресурси, час), а все більшого значення набувають самі люди (творчі, інноваційні, талановиті, відкриті)³².

Основні засади та механізми економічного зростання регіонів згідно теорії креативного класу полягають у наступному:

- економічне зростання залежить від здатності креативних людей продукувати нові технології;
- концентрація креативних людей відбувається у місцях відкритих для нового досвіду, де панує толерантність, різноманіття;
- талановиті, креативні люди як фінансові потоки здатні переливатись у місця, які їх приваблюють;
- технології, компанії, венчурний капітал переміщується туди, де є концентрації талановитих та креативних людей (табл. 1.1). Основними принципами економічного зростання регіонів згідно теорії є принцип концентрації високо освічених, креативних людей; принцип інноваційності розвитку, принцип різноманітності, що означає важливість природного і культурного розмаїття в нашому житті; принцип доступності благ, послуг.

³⁰ Р.Флорида Креативний клас. Люди которие меняют будущее. 2015. Манн, Иванов и Фербер. 384с.

³¹ Сиваш Ю. Оцінка креативного потенціалу регіонів України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Випуск 15, Ч-2, С.117-120

³² Що таке креативний клас та яка його роль у розвитку Хмельницького? Режим доступу: URL: <https://ngp-ua.info/2019/11/42427>

Таблиця 1.1

Сучасні теорії економічного зростання регіонів: чинники, важелі економічного зростання

Назва теорії, представники	Основні детермінанти економічного зростання регіонів	Цілі	Важелі (фінансові) економічного зростання	Основні засади, механізми	Недоліки теорії та складності реалізації
Теорія креативного класу «Homo creativus», (Р. Флорида)	талановиті, креативні люди, технології	Формування креативного класу, що забезпечить інноваційний розвиток	Фінансування освіти впродовж життя; бюджетні видатки на науку; фінансування інновацій, нових технологій; венчурне фінансування; соціальні видатки бюджету та формування соціального клімату в регіоні;	Концентрація креативних людей відбувається у місцях відкритих для нового досвіду, де панує толерантність, різноманіття; Економічне зростання залежить від здатності креативних людей продукувати нові технології; талановиті, креативні люди, як фінансові потоки здатні переливатись у місця які їх приваблюють; технології, компанії, венчурний капітал переміщується туди, де є концентрації талановитих та креативних людей.	Складність визначення основних характеристик типового представника креативного класу та методи оцінки креативного класу
Концепція smart-region», (Д. Форей, П. Давід, Б. Холл)	Знання, винаходи, інноваційний розвиток	Регіональна спеціалізація на інноваційних засадах	Фінансування інновацій; стимулювання створення патентів; інвестиції в пріоритетні види економічної діяльності; використання переваг специфіки, унікальності регіону;	Становлення регіональної спеціалізації з врахування інноваційних чинників розвитку; поєднання знань, інновацій з обмеженою кількістю пріоритетних видів економічної діяльності.	Зміщення на практиці акцентів з інновацій, винаходів до галузевої пріоритетності та державної підтримки розвитку певних галузей
Теорія інформаційного суспільства,	Інформація, знання,	Прискорений розвиток за рахунок виробництва і	Освітні інвестиції, фінансування освіти впродовж життя, податкове	Соціальні процеси стають програмовані;	Зазіхання на індивідуальну самотність і криза підконтрольності

Назва теорії, представники	Основні детермінанти економічного зростання регіонів	Цілі	Важелі (фінансові) економічного зростання	Основні засади, механізми	Недоліки теорії та складності реалізації
<i>(Й. Масуда, Ф. Махлуп, Ф. Вебстер, Т. Умеао, М. Порат, Дж. Нейсбіт)</i>		використання інформації, інформаційних технологій	стимулювання ІТ галузі, сприяння використанню інформаційно-комунікаційних технологій	рівень знань, а не власність стає визначальним чинником соціальної диференціації; людина стає головним інформаційним ресурсом	
Теорія зацікавлених сторін, <i>(Р. Фрімен, М. Кларкс, Дж. Пост, Л. Престон, С. Сакс)</i>	Узгодження цілей зацікавлених сторін (Стейкхолдерів)	Оптимальне партнерство стейкхолдерів	Інвестиції; податкове стимулювання; доходи та видатки місцевих бюджетів; залучення громадскості до управлінських процесів	Співпраця зацікавлених сторін та гармонізація їх інтересів забезпечує конкурентні переваги регіону; важливо правильно визначити склад зацікавлених сторін, співвідношення їх інтересів.	Складність вибору на практиці тих груп стейкхолдерів, які є важливими й саме на чий інтереси потрібно зважати
Теорія ендогенного зростання, <i>(П. Ромер, Дж. Беккатіні, С. Бруско, М. Лендел, М. Пайор)</i>	Внутрішній потенціал розвитку територій	Формування самодостатніх регіонів на засадах наявного соціально-економічного потенціалу регіону	Інвестиції у розвиток на основі локальних переваг, податки, рентні платежі інвестиції в людський капітал	Економічне зростання забезпечується за рахунок внутрішніх чинників регіону - ресурсів, потенціалу, механізмів господарського розвитку тощо; стимулювання економічного розвитку з врахування специфіки та унікальності регіону; ендогенний розвиток не передбачає ізоляцію від зовнішнього середовища, а навпаки інтеграцію на принципах пріоритетності регіональних інтересів.	Фокусування лише на внутрішніх факторах; мінімізація державного втручання в розвиток регіону може призвести до неспроможності системи самостійно виконувати функції.
Теорія інклюзивного розвитку, Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Е. Райнерт, Дж. Подеста, З. Бедос, С. Голандер, Р. Райнері та ін.	Залученість усіх членів суспільства, усіх територій	Забезпечення справедливості та розширення можливості на основі скорочення бідності, розвитку людського капіталу	Інвестиції в людський капітал. Соціальні видатки бюджетів	Кожен суб'єкт економіки є важливим, унікальним, цінним для суспільства і має можливості, щоб задовольнити свої потреби; не особистість має пристосовуватися до економічних, соціальних, психологічних та інших проблем, а навпаки – суспільство має створити рівні умови для задоволення потреб кожного члена суспільства.	Складність реалізації через обмежені фінансові ресурси держави

Джерело: складено авторами на основі проаналізованих теорій

Яскравим прикладом створення нових технологій в місцях концентрації креативного класу є формування та розвиток ІТ-кластерів в Україні. Найбільші ІТ-кластери сформувались в основних освітньо-наукових та культурних центрах країни – м. Київ, м. Львів, м. Харків, де концентруються провідні науково-дослідні інститути, університети країни, які випускають талановитих молодих спеціалістів, здатних швидко оволодівати новими знаннями, відкритих до нового досвіду та бажанням реалізувати свій потенціал.

Розвиток креативної економіки потребує на державному рівні підтримки пріоритетних напрямків наукової діяльності, збільшення інвестицій в науку та інноваційну діяльність, витрат на винаходи та їх впровадження. Водночас зростає роль регіональних органів влади у формуванні креативного класу. Першочерговим завданням яких має стати створення сприятливих умов для життєдіяльності креативних молодих людей, формування індустріальних парків, бізнес-інкубаторів для залучення інвесторів, створення інновацій та інше.

Важливим для «притягнення» креативного класу є орієнтація на соціальний клімат. Соціальний клімат можна розглядати як набір інгредієнтів, які оживляють території та роблять їх привабливим для креативного класу. Особливе значення для розвитку позитивного соціального середовища має параметр толерантності. Якщо необхідного соціального клімату немає, креативний клас буде переміщатись до нових місць, адже він є надзвичайно мобільним і ставить індивідуальні потреби в першу чергу; якщо його потреби не будуть задоволені він буде рухатися від регіону до регіону³³.

Недоліком теорії є складність у визначення основних характеристик типового представника креативного класу та методи оцінки креативного класу. Методика розрахунку індексу креативності згідно Р. Флорида для дослідження вітчизняних регіонів є складною через обмеження статистичної інформації, щодо різних спільнот, інформаційної несумісності вітчизняних та міжнародних показників. Дискусійними є питання сили впливу креативного класу на формування міст та рух трудового потенціалу.

Інший концепт, який є новим підходом до планування розвитку на регіональному рівні та лежить в основі Стратегії Європи 2020 є *концепція «smart-region»*. Розробники концепції заклали базис для розвитку нової парадигми створення конкурентних переваг регіонів шляхом подолання бар'єрів регіонального розвитку на інноваційних засадах. Саме така політика, яка опирається на розумну спеціалізацію (*smart specialization*) регіонів останнім часом набула особливої популярності в європейських країнах. Ідеологами концепції (яка була розроблена в 2008 році групою експертів, за сприяння Директорату з питань технологій та інновацій Європейської комісії) розумної спеціалізації вважаються Домінік Форей,

³³ Р. Флоріада Homo creatives. Як новий клас завойовує світ. Наш формат. 2018. 432 с.

який разом із Полем Девідом та Бронвілом Холлом запропонували концепт, що спричинив значний вплив на політичну аудиторію в Європі, а відтак і далеко за її межами³⁴. Ключова ідея смарт-спеціалізації зводилась до того, що інноваційні регіони повинні спеціалізуватися на наукових дослідженнях та впровадженні новітніх технологій загального призначення (цифрові, нано-, біологічних, сучасних матеріалів тощо), тоді як слабшим в інноваційному плані регіонам була відведена місія просування цих технологій. Інакше кажучи, підприємницьке відкриття (майбутня спеціалізація регіону), точки регіонального потенціалу для ефективного використання технологій загального призначення - основа зміни виробничої функції конкретних перспективних секторів регіональної економіки.³⁵ Фокусування знань у поєднанні з обмеженою кількістю пріоритетних видів економічної діяльності дозволяє регіонам забезпечити структурні зміни, які відбуваються на основі економічної диверсифікації, пов'язаної виключно з інноваційною діяльністю. Смарт спеціалізація справедливо визначається як новий підхід до встановлення регіональної спеціалізації, що дозволяє використати економічний та інноваційний потенціал розвитку регіону та унеможливорює примусовий (або штучний) вибір будь-якої спеціалізації регіональної економіки за допомогою державної політики.

Пізніше дана концепція була дещо вдосконалена розробниками. На їх переконання, недоречно було пов'язувати смарт-спеціалізацію лише із стратегією простої промислової спеціалізації певного регіону, адже це процес, що вирішує проблему відсутності чи слабкості відносин між НДДКР та інноваційними ресурсами і діяльністю, з одного боку, і галузевою структурою з іншого. Смарт-спеціалізація передбачає відмову від принципу різкого розподілу праці між виробниками і споживачами знань. У будь-якому регіоні виникають, як мінімум, проблеми поліпшення експлуатаційної ефективності та якості продукції «чогось», а це питання НДДКР, можливостей, інновацій тощо³⁶. Зазначимо, що ця концепція стала відповіддю на питання: чому існують значні розбіжності між показниками економічного зростання США та країн Європи? Як виявилось, серед основних причин такого розриву були відмінності на ринку праці (якість людського капіталу, жорсткі європейські ринки праці, різна організація процесів інвестування та доступності венчурного капіталу), а ключовою детермінантою економічного зростання США впродовж останніх 20-ти років є галузь виробництва та ІКТ. На думку дослідників³⁷: «...уповільнення темпів економічного зростання

³⁴ Foray, D., David, P., & Hall, B. (2011) Smart specialization: from academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties involved in its implementation. MTEI Working Paper. Lausanne, Switzerland, 16. Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/29ad/6773ef30f362d7d3937c483003d974bc91c5.pdf>

³⁵ Снігова О. Розкриття потенціалу смарт спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні. / О.Снігова // Економіка України.- 2018.- №8.- С.75-87.

³⁶ Там само. С.5

³⁷ Bonaccorsi, A. Cooke Ph. Foray D. et al (2009). The Question of R&D Specialisation: Perspectives and policy implications Retrieved from http://www.eurosfair.prdd.fr/7pc/doc/1253886607_rd_specialisation_jrc51665.pdf

пояснюється більш повільною розбудовою економіки знань в Європі, аніж в США». парадигми створення конкурентних переваг регіонів на підставі подолання бар'єрів регіонального розвитку на інноваційних засадах.

Важливими принципами смарт-спеціалізації є: принцип оптимальності (відображає необхідність вибору з декількох варіантів видів економічної діяльності найкращого): принцип пропорційності розвитку, принцип інноваційності, принцип концентрації ресурсів (передбачає концентрацію інвестицій на невеликій кількості обраних галузей).

Недоліком впровадження смарт-спеціалізації регіонами України є зміщення акцентів з інновацій, винаходів до галузевої пріоритетності та державної підтримки розвитку певних галузей, що неприпустимо згідно європейських рекомендацій.

Теорія зацікавлених сторін (стейкхолдерів) вперше запропонована Робертом Едвардом Фріменом у роботі «Стратегічний менеджмент: концепція зацікавлених сторін», а згодом розробленою М.Кларксом, Дж. Постом, Л. Престоном, С. Саксом та ін. є теорією організаційного менеджменту, що допомагає узгодити цілі різноманітних зацікавлених сторін та забезпечити управління на моральному ставленні до зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони пропонується ідентифікувати за допомогою трьох ключових ознак (потужність, легітимність та актуальність), які мають динамічний характер, що може змінюватись в часі (наприклад деякі зацікавлені сторони можуть отримати/втратити владу, легітимність, актуальність)³⁸ Співпраця зацікавлених сторін та гармонізація їх інтересів забезпечує конкурентні переваги розвитку.

Теорія зацікавлених осіб працює і на рівні регіону, який має різні групи зацікавлених сторін. Основними стейкхолдерами регіону, інтереси яких необхідно враховувати, виступають органи місцевого самоврядування, населення, громадські організації, підприємницькі структури та інші. Для залучення їх до процесів розвитку регіону доцільно використовувати різні підходи – помірний (ставлення до зацікавлених сторін з повагою), проміжний (залучення деяких зацікавлених сторін до управління), вимогливий (участь зацікавлених сторін у процесах прийняття рішень). Досягнення розвитку регіону можливе при наявності та поєднанні п'яти елементів: позитивних емоцій, залученості, відносин, значення та досягнення.

Основні принципи економічного зростання регіону згідно теорії полягають у збалансованості вигод і ризиків для усіх зацікавлених сторін, відкритості і прозорості відносин, принцип відповідальності, принцип взаємозалежності. Практична цінність теорії зацікавлених сторін може бути відчутною лише тоді, коли правильно визначено склад зацікавлених сторін, співвідношення їх інтересів, розробити систему вимірювання та оцінки взаємного впливу різних сторін.

³⁸ Mitchell R. K., Agle B. R., Wood D. J. Toward a theory of stakeholder identification and salience: Defining the principle of who and what really counts. *Academy of Management Review*. 1997. № 22. P. 853–886.

Недоліком теорії зацікавлених сторін є: 1) складність вибору на практиці тих груп стейкхолдерів, які є важливими й саме на чії інтереси потрібно зважати, бо кількість зацікавлених сторін регіону є велика. 2) відсутність відповіді на питання - які саме інтереси можна задовольнити при взаємодії стейкхолдерів та якими мають бути механізми реалізації.

Теорії інформаційного суспільства, інформаційної економіки (Й. Масуда, Ф. Махлуп, Ф.Вебстер, Т.Умекао, М.Порат, Дж. Нейсбіт та ін.) скоріш пояснюють економічний розвиток в цілому, ніж економічне зростання регіонів, оскільки інформаційне суспільство явище глобальне. Проте водночас із розвитком інформаційного суспільства відбувається процес інформаційного розподілу на локальному, регіональному, національному рівнях.

Представники теорії інформаційного суспільства розглядають інформацію як основний важіль розвитку економіки. Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей ґрунтується на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку.³⁹ Виробництво і споживання інформації та знань порівнюється з виробництвом та споживанням матеріальних ресурсів, однак має особливості: продукти інформації, знань можуть використовуватись необмеженим числом споживачів; використання інформації не зменшує, а збільшує знання. Основними засадами розвитку інформаційного суспільства є «головний інформаційний ресурс - людина», «соціальні процеси стають програмованими», «рівень знань, а не власність стає чинником соціальної диференціації».

Основними принципами інформаційного суспільства є принцип інформатизації економічних та соціальних процесів, принцип інноваційності розвитку, принцип синергетики (підвищення синергії між інформаційно-комунікаційними технологіями і зростанням економіки та добробуту населення).

Розвиток інформаційного суспільства має потужний вплив на розвиток економіки регіону, що проявляється змінами галузевої структури регіону - випереджаючим зростанням сфери послуг, що обумовлено зростанням попиту на інформацію; зростанням ролі нематеріальних активів регіону; прискореним розвитком регіону, що зумовлюється виникненням глобальної мережі фінансового капіталу та його поєднання з високими технологіями; відбувається демасифікація виробництва з урахуванням змін попиту та культурного елементу, а також диверсифікація, індивідуалізація, фрагментація праці.⁴⁰ Отже, в нових умовах інформатизація забезпечує регіонам створення локальних

³⁹ Інформаційне суспільство: дефініції, людина, її права інформація, інформатика інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юристпруденція . / В.Брижко, О.Гальченко, В.Цимбалюк та ін. К.: Інтеграл, 2020. 220с.

⁴⁰ Маслов А. Теорія інформаційного суспільства як методологічна основа теорії інформаційної економіки. Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. 2011.

конкурентних переваг та сприяє підвищенню рівня їх конкурентоспроможності.

Теорії ендogenous зростання (П.Ромер, Дж.Беккатіні, С.Бруско, М.Лендел, М.Пайор, та інші). Основоположник теорії ендogenous зростання П. Ромер обґрунтував можливість економічного росту не за рахунок зовнішніх, а за рахунок внутрішніх чинників регіону, які визначають довгострокове економічне зростання і є важливіші, ніж механізм ділового циклу чи результати монетарної або фіскальної політики держави, спрямовані на протидію циклічним коливанням⁴¹. Економічне зростання генерується у середині системи і є результатом внутрішніх процесів. Згідно теорії механізми економічного зростання полягають у наступному: регіон - це система, якій властиві самоорганізованість, самодостатність, саморозвиток; економічне зростання забезпечується за рахунок внутрішніх чинників регіону-ресурсів, потенціалу, механізмів господарського розвитку тощо; стимулювання економічного розвитку слід здійснювати з врахування специфіки та унікальності регіону; ендogenous розвиток не передбачає ізоляції від зовнішнього середовища, а навпаки - інтеграцію на принципах пріоритетності регіональних інтересів.

Серед принципів ендogenous зростання доцільно виділяти: принцип взаємозалежності (передбачає взаємозалежність людини і природи на місцевому та глобальному рівнях); принцип регіональної цілісності (обумовлює об'єктивний взаємозв'язок природних, соціальних та економічних процесів та явищ); принцип системності розглядає регіон як сукупність елементів, які перебувають у відношеннях і зв'язках один із одним і утворюють певну цілісність, єдність.

При розробці концепцій регіонального розвитку необхідно враховувати такі положення теорії як, «регіон – система, що само розвивається», «мотивація регіональних органів до саморозвитку», «мобілізація внутрішніх ресурсів та врахування локальних конкурентних переваг»⁴². Недоліком теоріє є фокусування на внутрішніх факторах та недостатня увага зовнішнього впливу; мінімізація державного втручання в розвиток регіону може призвести до неспроможності системи самостійно виконувати функції.

Теорія інклюзивного розвитку (Д. Аджемоглу, Д. Робінсон, Е. Райнерт, Дж. Подеста, З. Бедос, С. Голандер, Р. Райнері та ін.). В теорії інклюзивного розвитку враховується той факт, що одного лише параметра «стійкості» для економічного зростання недостатньо, воно повинне бути інклюзивним («всеосяжним»), тобто позитивно позначається на добробуті якомога ширших верств населення, надавати рівні можливості для реалізації свого людського потенціалу, незалежно від соціально-

41 Стале ендogenous зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; ред. І. З. Сторонянська. Львів, 2019. 501 с.

42 О.Іванова Формування потенціалу саморозвитку регіонів України в контексті трансформаційних процесів. Х.: ВД «Інжек», 2014, 304 с.

економічних умов, статі, місця проживання та етнічної приналежності.⁴³ В узагальненому розумінні інклюзивний розвиток полягає в необхідності посилення залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, а також зростання залученості до розвитку усіх територій. Інклюзивний розвиток передбачає не лише економічне зростання, а й упровадження засад прямої демократії (реалізації громадянських, суспільних, політичних прав) та розподілу суспільних благ (послуг закладів охорони здоров'я, освіти, інфраструктури тощо) із залученням до цього процесу всіх членів суспільства, дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища.

Основними засадами інклюзивного розвитку є стимулювання та заохочення людського розвитку, підвищення добробуту населення; зменшення бідності та нерівності; активізація участі окремих груп в управлінні економічними процесами, а не тільки участь їх у результатах розподілу; сприяння раціональному використанню природних ресурсів та захисту клімату на глобальному рівні.⁴⁴

Головною метою інклюзивного зростання є збільшення ступеню участі усіх громадян у процесі економічного зростання та справедливий розподіл його результатів. Основною ідеєю інклюзивного розвитку є те, що не особистість має пристосовуватися до економічних, соціальних, психологічних та інших проблем, а навпаки – суспільство має створити рівні умови для задоволення потреб кожного члена суспільства.

Основними принципами інклюзивного розвитку є соціальна інклюзивність (орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних систем), людиноцентризм (актуалізація гуманістичних тенденцій та відхід від раціоналізованих прагматичних імперативів), синергетика (підвищення синергії між зростанням економіки та прогресом у стандартах життя), взаємозалежності (передбачає оцінку взаємозв'язку людини і природи на місцевому та глобальному рівнях).

Основними інструментами інклюзивного зростання є інвестиції в людський капітал, створення нових робочих місць, структурна трансформація, прогресивна податкова політика, соціальний захист, недопущення дискримінації, соціальна інтеграція, сильні інститути та інше. В контексті розвитку регіонів інклюзивний розвиток сприятиме розвитку депресивних територій через інвестиції у їх розвиток, соціальний захист, територіальне вирівнювання та усунення регіональних диспропорцій, досягнення територіальної єдності країни з позицій рівня економічного розвитку та якості життя.

Підсумовуючи слід констатувати, що ключовими детермінантами економічного зростання регіонів в сучасних умовах є людина, інновації, що забезпечують прорив та інформатизація усіх соціальних та

⁴³ І, Малий, Л.Ємельяненко, К.Дзензелюк. Імплементация концепції інклюзивного розвитку в практику регулювання зайнятості населення. Ефективна економіка. 2018. №12.

⁴⁴ Стале ендегенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія /наук. ред. І. З. Сторонянська. Львів, ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України", 2019. 501 с.

економічних процесів суспільства. Прослідковується зміщення в сторону підсилення людського капіталу: якщо в минулому акцентовано на його освітню компоненту, то в сучасних умовах на передній план виходять знання, талант, креативність. Акцентами у інноваційному розвитку є необхідність симбіозу інновацій та конкурентних переваг територій, що дозволяє їм забезпечити смарт-спеціалізацію, та випереджаючий розвиток. Інформаційні технології в сучасних умовах проникли в усі сфери діяльності індивідів – економічну, культурну, політичну та інші. Кількість інформації, що збільшується веде до якісних змін в економіці. Відбувається зростання частки інформаційного (нематеріального, сфери послуг) сектора в зростанні ВВП. Особливістю є те, що під впливом інформаційних технологій відбуваються не лише економічні зміни, але і змінюється соціальні поведінка індивідів.

Особливістю розвитку регіонів в сучасних умовах є їх орієнтація на внутрішні фактори та механізми господарського розвитку, адже економічне зростання генерується в середині системи, як прямий результат внутрішніх процесів. Також відбулось зміщення акцентів з сталого розвитку регіонів до інклюзивного. Інклюзивне зростання, крім забезпечення високих і стабільних темпів зростання економіки та збереження навколишнього середовища, дозволяє забезпечити індивідам рівні можливості для реалізації людського потенціалу незалежно від статі, віку, етнічного походження, місця проживання, побороти бідність і нерівність шляхом залучення усіх громадян у процеси економічного зростання і справедливий розподіл його результатів. Для вирішення проблем розвитку регіонів важливою стає залученість усіх членів суспільства, та усіх територій.

Згідно новітніх теорій основними принципами економічного зростання регіонів є: принцип системності та регіональної цілісності, принцип людиноцентризму та інклюзивності, принцип концентрації ресурсів, в тому числі високо освічених, креативних людей; принцип інноваційності розвитку; принцип оптимальності та синергетичності, принцип доступності благ, послуг. Врахування нових вимог, детермінант та принципів економічного зростання при формуванні регіональної політики дозволить регіонам долати виклики, працювати «на випередження» та забезпечити стійке економічне зростання і належний рівень добробуту населення.

1.3. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ: ГЕНЕЗИС ТЕОРІЙ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ФІНАНСОВИХ ЧИННИКІВ

Нові виклики, обумовлені наслідками пандемії та соціально-економічною кризою, негативно позначились на добробуті населення,

загострили низку економічних проблем подальшого функціонування та поступу як України загалом, так і новостворених громад, які увійшли в принципово нову фазу розвитку (в т. ч. завдяки реформі адміністративно-фінансової децентралізації). З іншої сторони, в Україні забезпечення фінансової та управлінської спроможності територіальних громад суттєво ускладнюється глибинною інституційною кризою та збереженням усталених ієрархічних відносин на усіх рівнях. Чутливість економіки територіальних громад до цих передумов посилюється її нерозвиненістю та проблемою ситуативної мотивації у поведінці та діях суб'єктів економіки, яка не орієнтована на забезпечення стратегічного довгострокового розвитку громади та формування стійкої мережевої взаємодії як основи її економічного та соціального розвитку.

З огляду на зазначене, а також нетривалий період становлення ТГ (територіальних громад) в Україні, питання забезпечення їх економічного зростання, а відтак і розвитку набуває все більшої актуальності. Опираючись на системний підхід наукового пізнання, надалі наша увага буде сфокусована на теоретичному осмисленні проблем економічного зростання територіальних громад та детермінації фінансових чинників, які його визначають в нових умовах існування.

Узагальнення наукових підходів до трактування цієї дефініції дозволяє розглядати територіальну громаду як природно сформовану людську спільноту, зорганізовану на певній території, яка характеризується сукупністю сталих зв'язків і спільністю інтересів у питанні власного життєзабезпечення й соціально-економічного розвитку. Водночас, акцентуючи на ролі територіальної громади в контексті її адміністративно-територіальної визначеності як суб'єкта управлінських відносин у системі державотворення, доцільно розглядати її як первинного суб'єкта місцевого самоврядування із самостійно сформованими органами управління, наділеного правами та обов'язками щодо вирішення питань місцевого значення, який є представником місцевої спільноти на політичній арені та власником комунального майна на відповідній території (рис. 1.3).

Такий підхід до трактування дефініції «територіальна громада» дозволяє систематизувати сукупність її експліцитних ознак:

1) територіальну – територіальна громада формується на певній території;

2) природну – територіальна громада формується і розвивається на засадах самоорганізації, соціальної та економічної активності її членів та потреби у постійному розвитку, слідуючи принципу саморегулювання;

3) соціально-психологічну – територіальна громада існує за умови самоідентифікації кожного члена громади її частиною та усвідомлення спільності своїх інтересів. Громада – це передовсім система постійних комунікативних зв'язків між членами спільноти;

4) історично-культурну – громада існує та розвивається у часі, тому при обранні напряму її розвитку необхідним є врахування історичних

аспектів еволюції спільноти, її культурних і звичаєвих особливостей, які суттєво впливають і на психологічний клімат у громаді, і на ендогенні зв'язки спільноти;

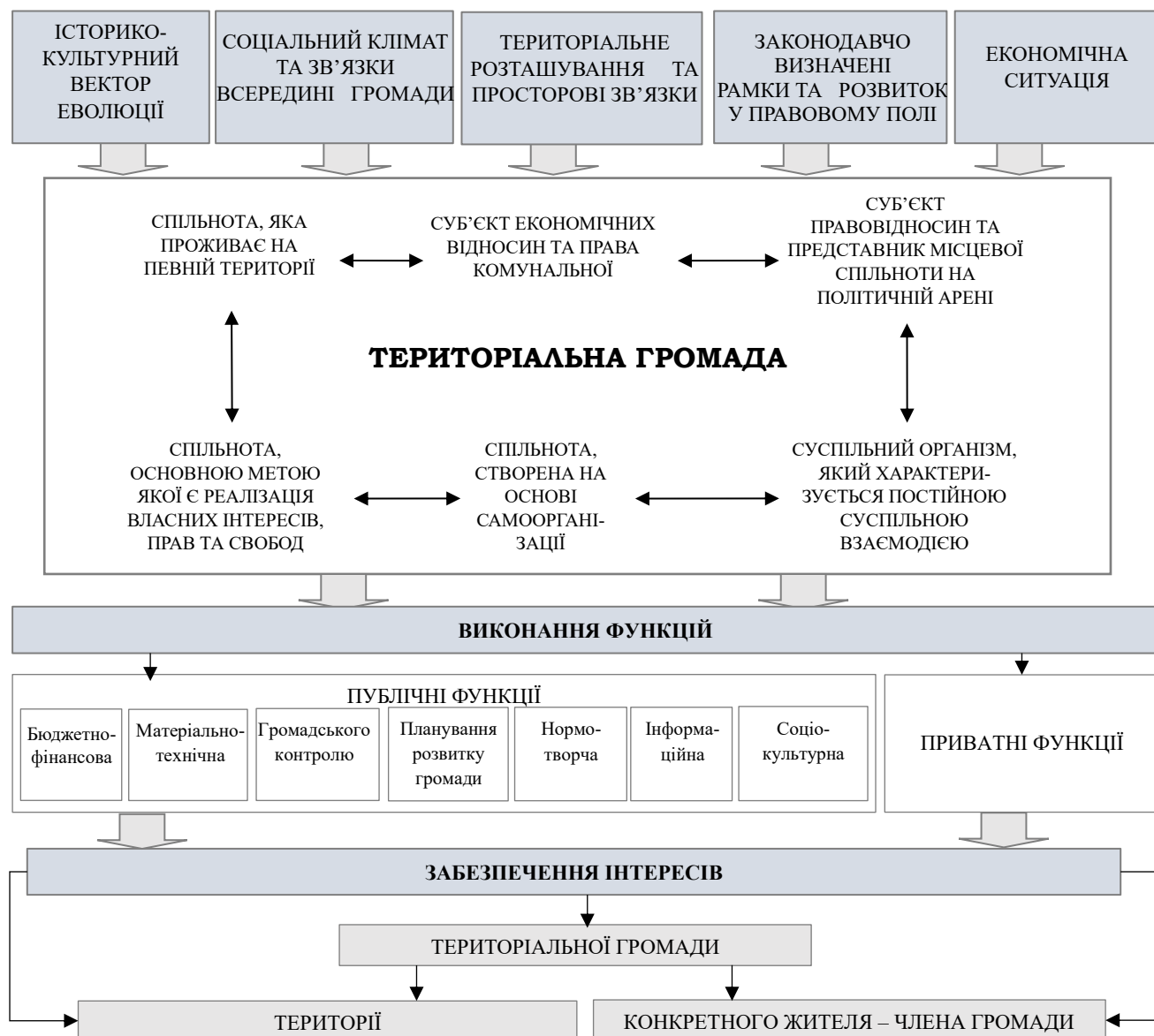

Рис. 1.3. Концептуалізація дефініції «територіальна громада»
Джерело: складено авторами

5) організаційно-функціональну – територіальна громада – це система з горизонтальною організованістю політичних і соціальних мереж, яка діє спираючись на демократичні принципи розвитку та за умови участі її членів у вирішенні питань свого життєзабезпечення з можливістю самоструктурування та утворення внутрішніх організаційних структур;

6) політичну – територіальна громада є суб'єктом правовідносин і представником місцевої спільноти на політичній арені;

7) економічну – місцева спільнота є власником комунального майна, розміщеного на її території, а її члени є платниками податкових платежів до місцевого бюджету. Громада функціонує для забезпечення її членів

якісними публічними послугами, може бути учасником виробничих процесів та є колективним споживачем.

Завдяки реформі децентралізації територіальні громади стають повноцінним суб'єктом управління територією через отримання відповідних повноважень та ресурсної бази, а це передбачає і відповідальність органів місцевого самоврядування за соціально-економічний розвиток території. Зазначене спонукає до дослідження територіальної громади як економічної системи, мета функціонування якої - досягнення соціального добробуту, реалізації політичних цілей та економічного зростання за умови ефективного використання наявних територіально-просторових ресурсів при єдності тріади інтересів – інтересів територіальної громади, території та окремих членів громади. Зазначимо, що проблема управління та раціонального використання наявних ресурсів і можливостей для забезпечення економічного зростання територіальних громад перебуває на етапі активного обговорення та пошуку оптимальних шляхів її вирішення як в теоретичній, так і в практичній площині. Попри значну кількість наукових підходів та теоретичних конструкцій, спрямованих на вирішення питань місцевого розвитку, жодна з них не містить вичерпного переліку рішень проблем територіальних громад, особливо в умовах невизначеності.

Так, систематизація наукових поглядів на порушену проблематику свідчить, що популярною в останні десятиріччя та сформованою як самостійний напрям теорії економічного зростання є модель ендегенного зростання, орієнтована на скорочення нерівності економічного розвитку через використання внутрішніх чинників, механізмів господарювання і управління територією. Розвиток теорії був забезпечений не лише завдяки науковим пошукам та напрацюванням економістів, а й представників географії та соціології, що результувалося багатогранністю течій в межах моделі (теорія ендегенного науково-технічного прогресу П. Ромера, моделі «schooling model» та «learning by doing» Р. Лукаса, концепція розвитку знизу К. Вівера, децентралізаційний розвиток Б. Планка, концепція зростаючого розвитку М. Басанда, теорія піднесення У. Росту, теорія конвергенції Ж. Лафонтена та П. Айдало, теорія місцевого розвитку, розвинута Ф. Буве, Ю. Діоном, П.-А. Трембле, Б. Пекюр та ін.).

Аналіз численних підходів та наукових концепцій в межах даної теорії дозволяє виділити три ключові принципи, які лежать в основі ендегенного зростання та є спільними для усіх напрямів, а саме:

- територіальності – територія є основою забезпечення ендегенного розвитку, який характеризується як інтегрований, оскільки здійснюється в обмеженому масштабі, та якому притаманні окремі риси автаркії;

- взаємозалежності – досягнення ендегенного зростання є результатом впливу та ефективності використання кожного елемента обмеженого простору, в межах якого воно забезпечується (природних, культурних, соціальних, економічних тощо);

- демократичності – ендегенне зростання є можливим лише за умов існування та відповідного рівня розвитку демократичних інституцій на певній території і базується на забезпеченні основних потреб населення (харчування, освіта, охорона здоров'я, робота тощо) через використання місцевого економічного потенціалу.

Вихідними умовами процесу ендегенного економічного зростання на місцевому рівні є продукування інновації, здатність до адаптації і здатність до регулювання. На цьому акцентує Б. Пекюр, зауважуючи ключову роль динамізму акторів у забезпеченні цих умов⁴⁵, а також М. Бассан, І. Педраззіні, Ф. Фейнар та Р. Перанжаке, які визначають, що місцевий розвиток можна трактувати як «угоду про партнерство щодо створення сприятливих умов для реалізації місцевих ініціатив в контексті нарощення потенціалу громади, адаптації до нових умов, пошуку нових форм та механізмів розвитку, які організаційними і виробничими способами будуть спрямовані не лише на отримання економічних вигод, а й на вирішення питань соціального, культурного та екологічного характеру»⁴⁶.

Ідеї П. Ромера розвинули експерти Світового Банку Д. Чень та Х. Л. Кі у моделі знань та ендегенного зростання⁴⁷. Використовуючи двосекторну модель закритої економіки (включає сектор виробництва та сектор наукових досліджень і розробок), на основі застосування функції Кобба-Дугласа, яка відображає залежність зміни результативності виробництва продукції від певних чинників, автори пов'язують темпи зростання економіки зі зростанням акумулювання фінансових ресурсів у розвиток людського капіталу.

Варто зазначити, що питання використання фінансових ресурсів задля підвищення рівня людського капіталу як базису економічного зростання території в останні десятиліття розглядається дуже широко та є предметом численних наукових дискусій. Так, згідно висновків Світового банку, «розширення можливостей людей» результується посиленням спроможності бідних верств впливати на державні інституції, які визначають умови їхньої життєдіяльності, шляхом посилення їхньої участі у політичних процесах та прийнятті рішень на місцевому рівні. А це означає усунення бар'єрів – політичних, правових та соціально-культурних та нарощування активів бідними для того, щоб вони могли ефективно залучатись на ринки»⁴⁸.

Гіпотезу щодо впливу рівня розвитку людського капіталу на темпи економічного зростання території розвинули Р. Біроччі та М. Пожжебон у запропонованій ними концепції критичної фінансової освіти в контексті

⁴⁵ Pecqueur B. Le développement local: mode ou modele. URL: <http://www.med-eu.org/documents/MED5/PhD/LABIADH.pdf>. (дата доступу: жовтень 2020 р.).

⁴⁶ Bassand M., Hainard F., Pedrazzini Y., Perrinjaquet R. Innovation et changement social: actions culturelles pour un développement local. Lausanne: Presses Polytechniques Romandes, 1986. 136 p.

⁴⁷ Chen Derek H. C., Kee H. L. A Model on Knowledge and Endogenous Growth. World Bank Policy Research Working Paper No. 20433. The World Bank, Washington D.C., 2004. 24 p.

⁴⁸ World Bank. World development report 2000/2001: Attacking poverty. New York, USA: Oxford University Press . 2000. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11856> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

покращення фінансового включення суб'єктів економіки громади як одного з чинників її економічного зростання⁴⁹. Емпіричне дослідження ученими було проведено у муніципалітеті в Бразилії, де забезпечення мешканців громади доступом до інформаційно-комунікаційних технологій відобразилось суттєвими соціально-економічними змінами. Здійснивши збір даних шляхом опитувань та застосовуючи метод кодування економічної інформації, учені прийшли до висновку, що фінансова освіта є рушієм фінансового включення підприємців з низьким рівнем доходу та забезпечення їх доступу до фінансових ресурсів.

Аналогічне емпіричне дослідження було проведене М. З. Пінейро та Ц. Мануелем⁵⁰ щодо визначення рівня фінансового включення муніципалітетів Мексики на основі розробленого автором індексу фінансового включення (включає 20 показників, згрупованих за такими вимірами: доступ до фінансових ресурсів, використання фінансових ресурсів, фінансова освіта, соціальний розвиток, захист користувачів фінансовими ресурсами) та застосування методу головних компонент. По завершенню власного дослідження автор констатував: рівень фінансового включення мешканців та інших суб'єктів економіки муніципалітетів безпосередньо впливає на їх фінансову спроможність, рівень бідності населення та ефективність надання соціальних послуг.

Під іншим кутом зору питання економічного зростання громад розглядається у працях представників Римського клубу (А. Печчеї, Д. Х. Медоуз та Д. Л. Медоуз, Й. Рандерс, Е. Вайцзеккер, Е. Ловінс та Л. Ловінс), які розвинули підхід поєднання теорії економічного зростання з ідеями «нового гуманізму». Розглядаючи економічне зростання як спосіб подолання бідності та безробіття, дослідники акцентують на економії ресурсів через підвищення їх продуктивності внаслідок застосування нових технологій, зменшуючи, при цьому, важливість підвищення продуктивності праці^{51, 52, 153}.

Як бачимо, існуючі новітні моделі економічного зростання територіальних громад акцентують на одній-двох ключових детермінантах поступу, хоча існують і такі, які містять значно ширший перелік детермінант впливу на розвиток територій. До слова, проведене колективом експертів Організації економічного співробітництва та розвитку під керівництвом І. Віско дослідження дало змогу визначити фактори, які впливають на можливості економічного зростання країн у

⁴⁹ Birochi R., Pozzebon M. Improving financial inclusion: towards a critical financial education. Framework. SciELO. URL: https://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0034-75902016000300266&lng=en&tlng=en#B58 (дата доступу: жовтень 2020 р.).

⁵⁰ Pineyro Z., Manuel C. Financial inclusion index: proposal of a multidimensional measure for Mexico. Revista mexicana de Economía y Finanzas. Nueva Época / Mexican Journal of Economics and Finance, vol. 8, núm. 2, julio-diciembre, 2013, pp. 157-180.

⁵¹ Peccei A. One Hundred Pages for the Future. New York, NY : Pergamon Press, 1981. 191 p.

⁵² Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя : учеб. пособие для ВУЗов / Д. Медоуз, Й. Рандерс, Д. Медоуз. М. : ИКЦ "Академкнига", 2007. 342 с.

⁵³ Weizsacker E. Factor Four: Doubling Wealth – Halving Resource / E. von Weizsacker, A. B. Lovins, L. H. Lovins. The New Report to the Club of Rome, London. Earthscan Publication Ltd, 1997. 224 p.

довгостроковій перспективі. Серед домінуючих: виробництво, продуктивність праці і рівень зайнятості, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, інвестиції в людський і фізичний капітал, макроекономічна політика, інноваційний розвиток, інституційні основи розвитку держави, фінансова система⁵⁴.

Іншою, цікавою в контексті забезпечення економічного зростання на місцевому рівні є модель розвитку сільських територій, розроблена Д. А. МакГранаханом, Т. Вожаном та Д. Ламбертом⁵⁵ у США як синтез теорії ендогенного зростання та креативної економіки. Автори моделі визначають три основні фактори економічного зростання у сільських територіальних громадах: підприємництво, креативний клас та рекреаційні ресурси. В основі запропонованої моделі – розвиток підприємництва та залучення представників креативного класу через формування та пропозицію життєдіяльності в умовах сільської місцевості. Водночас учені зауважують, що застосування моделі є доцільним для місцевої економіки в умовах зниження рівня зайнятості у традиційних галузях та зменшення виробництва, якому притаманне використання низько кваліфікованої робочої сили.

У вітчизняній науці питання ендогенного зростання територіальних громад є предметом наукових пошуків багатьох вчених. Поділяємо думку Я. Жаліла, який, вивчаючи проблему ендогенізації економічного розвитку, виділив *основні напрями забезпечення економічного зростання території, які цілком відповідають і сучасним умовам розвитку територіальних громад в Україні:*

- інвестиційна та інноваційна політика, зокрема фінансовий інструментарій їх реалізації, яким встановлено інституційні механізми інвестиційного спрямування фінансового ресурсу;
- розвиток підприємництва в контексті підвищення капіталізації економічного потенціалу;
- розвиток людського капіталу з метою збільшення його продуктивності та нарощення мережевої взаємодії (зокрема, як доводить М. Г. Вожняк, існує чітке позитивне співвідношення між розвитком освіти на певній території та рівнем економічного зростання, а інвестиції в освіту і охорону здоров'я позитивно впливають на продуктивність спільноти та активізують її членів до вирішення проблем соціально-економічного характеру⁵⁶);
- розвиток середовища комунікації та розбудови мережевих взаємовідносин;

⁵⁴ The Sources of Economic Growth in OECD Countries. OECD, 2003. 248 p.

⁵⁵ McGranahan D., Wojan T., Lambert D. The rural growth trifecta: outdoor amenities, creative class and entrepreneurial context. Journal of Economic Geography. Vol. 11 (3), 2011, pp. 529-557.

⁵⁶ Вожняк М. Г. Нові підходи до аналізу взаємного впливу соціальної нерівності, людського капіталу та економічного зростання. Міжнародна економічна політика. 2012. № 1-2 (16-17). С. 35-54.

- децентралізація процесів виявлення і залучення до економічного обігу наявних і потенційних ресурсів економічного розвитку⁵⁷.

Водночас обрання напрямів досягнення економічного зростання територіальних громад вимагає врахування впливу зовнішніх умов, мінливості політичної та економічної кон'юнктури та непрогнозованих чинників, кількість яких в умовах глобалізації суттєво зростає. В цьому контексті доцільно акцентувати на дослідженні експертів Світового банку⁵⁸, які наголошують на потребі всебічної підтримки трансформації місцевих економік під час та після пандемії Covid-19 для довгострокового відновлення економіки та досягнення її стійкості. Забезпечення економічного зростання територіальних громад у сільській місцевості ними пропонується здійснювати у трьох напрямках:

- 1) пошуку та розвитку переваг і сильних сторін конкретної території;
- 2) залучення інвестицій для розвитку місцевого підприємницького середовища;
- 3) розвитку базової інфраструктури та забезпечення доступу до Інтернету.

Разом з тим, завдяки проведенню глибокого аналізу розвитку економіки територіальних громад у різних державах в умовах Covid-кризи, було визначено категорії населення, які найбільше «постраждали» від впливу заходів по боротьбі з пандемією. Відповідно, органам місцевого самоврядування територіальних громад Світовий банк рекомендує зосередитись на підтримці жінок, молоді, працівників неформального сектору та мікро- і малих підприємств на більш стійкій основі. Інакше кажучи, акцентує на необхідності досягнення економічного зростання водночас із забезпеченням соціальної справедливості, що відповідає і потребі реалізації Глобальних цілей сталого розвитку на 2015-2030 рр.⁵⁹.

Теоретичні засади пошуку ефективних механізмів економічного зростання території в контексті розвитку соціального і людського капіталу, скорочення бідності, гендерного розвитку і соціального захисту обґрунтовані в теорії інклюзивного розвитку, яка сьогодні набуває все більшої популярності та поєднує в собі ідеї теорій сталого розвитку, економічного зростання і соціального добробуту. Зародження теорії інклюзивного розвитку відбулося у другій половині ХХ ст. як синтез економічних, політичних, соціальних та екологічних концепцій. Проблематика інклюзивного розвитку широко представлена у дослідженнях зарубіжних вчених, утім не можна її вважати завершеною.

⁵⁷ Жаліло Я. А. Щодо інституційного підґрунтя ендогенізації економічного розвитку. Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 2-3.11.2017). КНЕУ, 763 с.

⁵⁸ Sharma S. World Bank says 'local economic development' is need of hour; lists out these 3 focus areas. Financial Express. 2020. URL: <https://www.financialexpress.com/economy/world-bank-says-local-economic-development-is-need-of-hour-lists-out-these-3-focus-areas-rural-livelihood-recovery/2090879/>.

⁵⁹ UNDP Ukraine. Глобальні цілі сталого розвитку 2015-2030 рр. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html#>.

За визначенням ООН, інклюзивність ґрунтується на залученні усіх маргіналізованих та виключених груп до процесу розвитку як зацікавлених сторін⁶⁰. Основними принципами, на яких базується теорія, є: участь – передбачається максимальне включення усіх членів громади до процесу її розвитку; доступність та недискримінація – передбачається забезпечення однакового доступу до можливостей для усіх членів громади.

Варто зауважити, що поступ теорії інклюзивного розвитку відбувався в контексті розвитку держави, міжнародних відносин та особистості. І лише в останні роки відбулося спрямування теоретичних засад інклюзивності на проблеми місцевого розвитку. На сьогодні найбільш повне, на нашу думку, визначення поняття інклюзивного місцевого розвитку дали Дж. Гупта, Н. Поув та М. Рос-Тонен, а саме: це новий вимір розвитку, який зосереджує увагу на найбільш маргінальних членах суспільства, беручи до уваги економічні, соціальні й екологічні аспекти та структурні фактори, які перешкоджають найбільш учасникам брати участь у процесі розвитку⁶¹. В цьому контексті вчені виділяють і складові інклюзивного розвитку на рівні територіальних громад:

- надання рівних можливостей для розвитку та справедливий розподіл вигод;
- забезпечення економічних можливостей для членів громади;
- громадська участь;
- охорона навколишнього середовища;
- адаптивна спроможність, яка передбачає пом'якшення потрясінь існування для різних груп в межах громади⁶².

Таким чином, інклюзія членів територіальної громади в контексті економічного зростання передбачає максимально ефективно використання людського капіталу в напрямі активізації соціально-трудова, управлінських та економічних відносин і формування підприємницького середовища. Разом з тим, вона також покликана забезпечити якісний життєвий простір для всіх жителів громади. Відтак можна виділити два вектори досягнення інклюзивного розвитку територіальних громад: внутрішній – максимальне залучення членів громади до процесу її розвитку; зовнішній – забезпечення доступу членів територіальної громади до можливостей, якими забезпечені більш розвинені громади.

Складовою теорії інклюзивного розвитку є концепція фінансової інклюзії, в межах якої обґрунтовано проблему «банківських пустель» -

⁶⁰ Disability and Development. Inclusive development. Handicap international. AFC. URL: http://www.hiproweb.org/fileadmin/cdroms/Handicap_Developpement/www/en_page61.html

⁶¹ Gupta J., Pouw N., Ros-Tonen M. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. European Journal of Development Research, № 27, 2015, p. 541-559.

⁶² Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. International Journal of Sustainable Development & World Ecology. №23:6. 2016. pp. 482-492.

територіальних громад, члени яких не мають доступу до фінансових послуг⁶³. Історично до категорії територіальних громад – «банківських пустель» відносяться бідні громади, а відсутність доступу до фінансових послуг, попри наявні чинники сповільнення економічного розвитку, є додатковим фактором стримування економічного зростання і, відповідно, дискримінації громади^{64, 65}.

Цікавим аспектом, який було обґрунтовано у наукових пошуках дослідників, є виявлення причин неефективності функціонування філій потужних банків у так званих «банківських пустелях». Як зауважує М. Барадан, банки «не говорять фінансовою мовою бідних», а відтак не розуміють, що бідним споживачам «не можна пропонувати банківські послуги так, ніби вони просто багаті люди з меншими грошима»⁶⁶. Застосування наукових висновків психології бідності до теорії фінансової інклюзії дозволяє виявити різницю у поведінці та прерогативах жителів нерозвинених (бідніших) громад: бідні споживачі, як правило, більше орієнтовані на громаду, ніж заможніші; вони більше стурбовані потребами і добробутом своєї спільноти^{67, 68}. Це зумовлює і обрання відповідних механізмів банківського обслуговування населення таких громад, зокрема розвитку комунальних банків, оскільки споживачі банківських послуг у бідніших громадах часто гіперболізують значення комунального банку для своєї громади. Відповідно науковці пропонують, щоб банківські установи, які «заходять» у «банківські пустелі», залучали споживачів, підкреслюючи зв'язок між фінансовою взаємодією споживача з банком і добробутом громади.

Загалом в основі концепції фінансової інклюзії лежить вирішення таких завдань:

- визначення ролі фінансових послуг в інклюзивній економіці та розвитку мікрофінансових моделей (сільських ощадно-позикових асоціацій, груп самопомоги, кредитних спілок) для забезпечення фінансової інклюзії громади;

- дослідження фінансової поведінки груп населення з низькими доходами для розробки більш відповідних фінансових продуктів, особливо заощаджень, страхування, платіжних послуг, фінансування ланцюжка доданої вартості та інноваційних моделей фінансування на базі громади;

⁶³ Mende M., Salisbury L. C., Nenkov G., Scott M. Improving Financial Inclusion through Communal Financial Orientation: How Financial Service Providers Can Better Engage Consumers in Banking Deserts. *Journal of Consumer Psychology*, vol. 30 (2). URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/jcpy.1103>.

⁶⁴ Baradaran, M. How the poor got cut out of banking. *Emory Law Journal*, 2012, 62, 483-548.

⁶⁵ Morgan, D., Pinkovsky, M., & Yang, B. Banking deserts, branch closings, and soft information. *Liberty Street Economics*, Federal Reserve Bank of New York. 2016. URL: <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2016/03/banking-deserts-branch-closings-and-soft-information.html>.

⁶⁶ Baradaran, M. How the poor got cut out of banking. *Emory Law Journal*, 2012, 62, 483-548.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Piff, P. K., Stancato, D. M., Martinez, A. G., Kraus, M. W., & Keltner, D. Class, chaos, and the construction of community. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2012, 103, 949-962.

- пошук можливостей та способів встановлення зв'язків з фінансовими установами приватного сектору, використання мобільного банкінгу тощо;

- розвиток підходів до інтеграції моделей мікрофінансування, що базуються на громаді, у стратегіях розширення можливостей маргіналізованих членів громади.

До основних переваг фінансової інклюзії належать:

- на рівні окремих індивідів фінансова інклюзія результується зростанням заощаджень, інвестицій в освіту та стійкістю до фінансових потрясінь;

- на рівні громади – зменшенням фінансової нерівності та економічним зростанням загалом⁶⁹.

Осмисленню проблеми забезпечення економічного зростання громад допоможуть результати дослідження лауреата Нобелівської премії з економіки (2009 р.) Еліонор Остром, яка зуміла довести, що територіальні громади можуть набагато ефективніше (раціональніше) управляти спільними ресурсами, порівняно з державними чи приватними власниками⁷⁰. В своїй концепції Е. Остром вводить поняття «спільних ресурсів», до яких відносить «природну або штучну ресурсну систему»⁷¹, якій притаманні такі ознаки: виключність (доступ до спільного ресурсу можна обмежити із мінімальними витратами), суперництво (конкуренція за доступ до спільного ресурсу), подільність (здатність ресурсу бути поділим на частки) та вичерпність. Здійснивши численні емпіричні дослідження, автор дійшла фундаментального висновку: управління спільними ресурсами громадою, яка ними користується, може характеризуватися значно вищою ефективністю, ніж при передачі їх у приватну власність чи шляхом державного управління. При цьому, методи управління такими ресурсами мають різнитися з урахуванням територіальних, економічних, звичаєвих відмінностей. Ключовим критерієм управління спільними ресурсами є самоорганізація громад, в основі якої припущення про те, що: а) громади можуть не тільки досягти згоди при розробці та встановленні єдиних правил доступу до ресурсів, а й проявляти готовність активно брати участь у моніторингу за дотриманням цих правил; б) громадам вдається успішно уникати небезпеки надексплуатації ресурсів, від збереження яких залежить їхнє виживання, а спроби урядів багатьох країн (особливо тих, що розвиваються) змінити старі правила на сучасніші, здебільшого, призводили до зворотних результатів; в) не існує універсального набору правил користування ресурсами, які б підходили для всіх громад і типів ресурсів одночасно; системи доступу до ресурсів, що розроблені самими користувачами, здебільшого враховують найменші дрібниці середовища.

⁶⁹ Deminguc-Kunt, A., Klapper, L., Singer, D., Ansar, S., Hess, J. The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution. Washington, 2018, The World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>.

⁷⁰ Остром Е. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії. К.: Наш час, 2012. 398 с.

⁷¹ Там само.

Інший важливий момент даного концепту, який звертає на себе увагу в контексті відшукування «рецепту» забезпечення економічного зростання територіальних громад є право власності на спільні ресурси, яким володіє громада. Чим чіткіше прописані права власності, тим тісніший зв'язок між добробутом членів територіальної громади та економічними (соціальними) наслідками їх рішень. Проведені дослідження дали змогу Е. Остром запропонувати вісім принципів ефективного управління спільними ресурсами:

- 1) визначення чітких меж спільного ресурсу;
- 2) формування чітких правил та норм використання спільного ресурсу на основі потреб громади та умов її розвитку;
- 3) демократизація процесу управління спільним ресурсом;
- 4) контроль за користуванням спільним ресурсом;
- 5) формування механізму градуйованих санкцій щодо порушників правил користування спільним ресурсом;
- 6) формування механізму ефективного та швидкого вирішення конфліктів користувачів ресурсом;
- 7) формування ефективної дієвої системи спільного управління ресурсом, починаючи з місцевого рівня до регіонального чи державного⁷².

В контексті визначення поняття «спільні ресурси» Е. Остром та на основі опрацювання і доповнення класифікації спільних ресурсів сільських громад, здійснених колективом авторів під керівництвом В. Нелепи⁷³, виділимо основні групи спільних ресурсів територіальної громади: природні, соціальні, економічні, фінансові, інформаційні та ресурси соціально-економічної сфери (рис. 1.4).

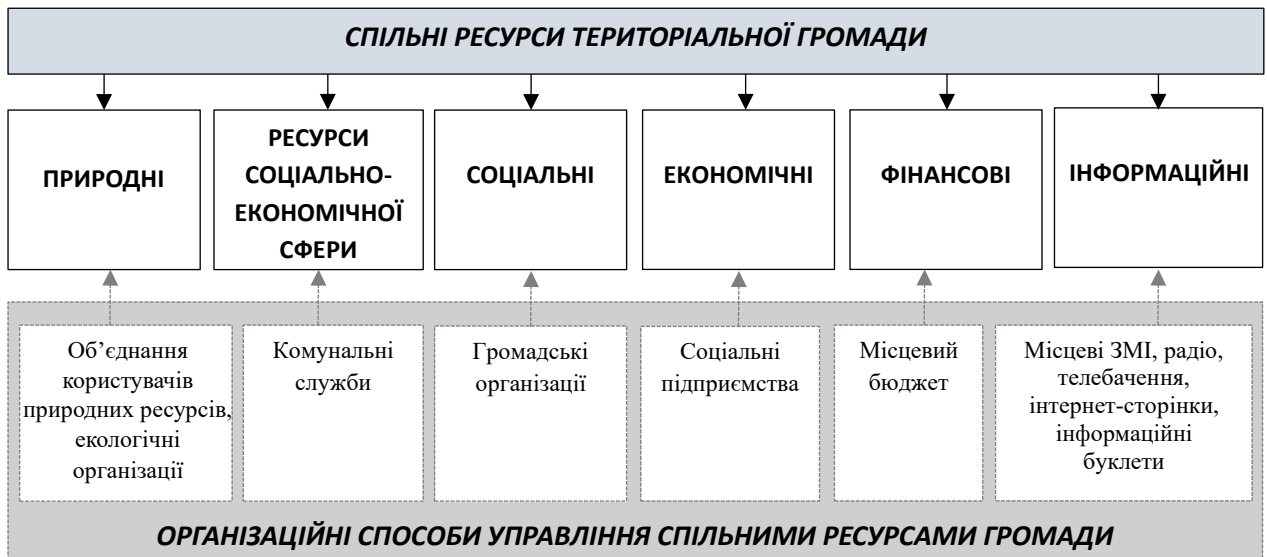

Рис. 1.4. Види спільних ресурсів територіальної громади та організаційні способи управління ними

Джерело: складено авторами

⁷² Liberto D. Elinor Ostrom. Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/terms/e/elinor-ostrom.asp> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

⁷³ Нелеп В., Фурсенко М., Висоцька О., Фурсенко І. Про питання управління спільними ресурсами на селі у світлі світових досліджень. Економіка АПК, 2014, № 10. С. 92-98.

Проведене дослідження дало змогу систематизувати детермінанти економічного зростання територіальних громад, які умовно можна об'єднати у п'ять груп (рис. 1.5): природні (включають природні ресурси території); чинники людського розвитку (включають демографічні та поведінкові (знання, навички, мотивація, реакції) характеристики членів громади); соціальні (врахування інституцій, які сприяють розвитку людського капіталу та визначають напрями управління і розвитку територією (сім'я, громада, підприємства, громадські організації, волонтерські організації)); виробничі (матеріальні блага та основні фонди, які сприяють виробничому процесу); фінансові.

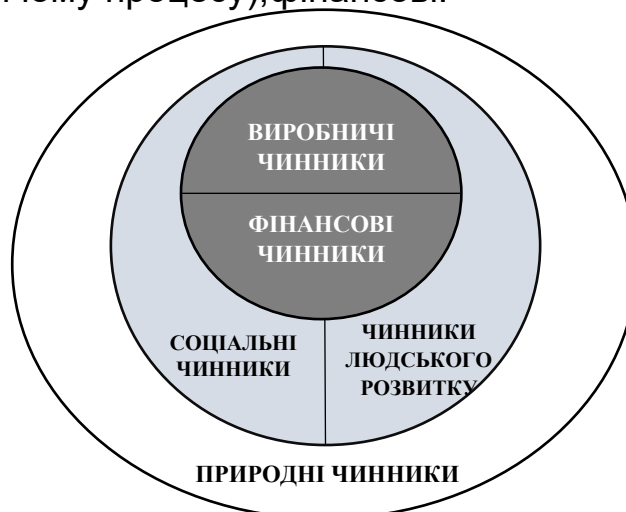

Рис. 1.5. Чинники забезпечення економічного зростання територіальних громад та їх взаємозалежність

Джерело: складено на основі⁷⁴

Таким чином, можемо стверджувати, що теоретичною основою, на базі якої доцільно формувати сучасну візію економічного розвитку територіальних громад є теорії ендогенного зростання, інклюзивного та сталого розвитку, які привнесли в науковий простір технології управління спільними ресурсами та ефект фінансової інклюзії, запропонували правила управління місцевим розвитком (рис. 1.6).

В аналізованих теоріях розвиток територіальних громад розглядається і досліджується під різним кутом зору: у теорії ендогенного зростання – з позиції стимулювання економічного розвитку територій та подолання економічної і соціальної нерівності, у теорії інклюзивного розвитку – з позиції залучення виключених груп мешканців громади та підтримки сфер підприємництва, які знаходяться у групі ризику, у концепції управління спільними ресурсами, фінанси територіальної громади розглядаються як один зі спільних ресурсів громади, що вимагає пошуку ефективного підходу до управління ним.

⁷⁴ The Five Capitals - a framework for sustainability. Forum for the Future. URL: <https://www.forumforthefuture.org/the-five-capitals>.

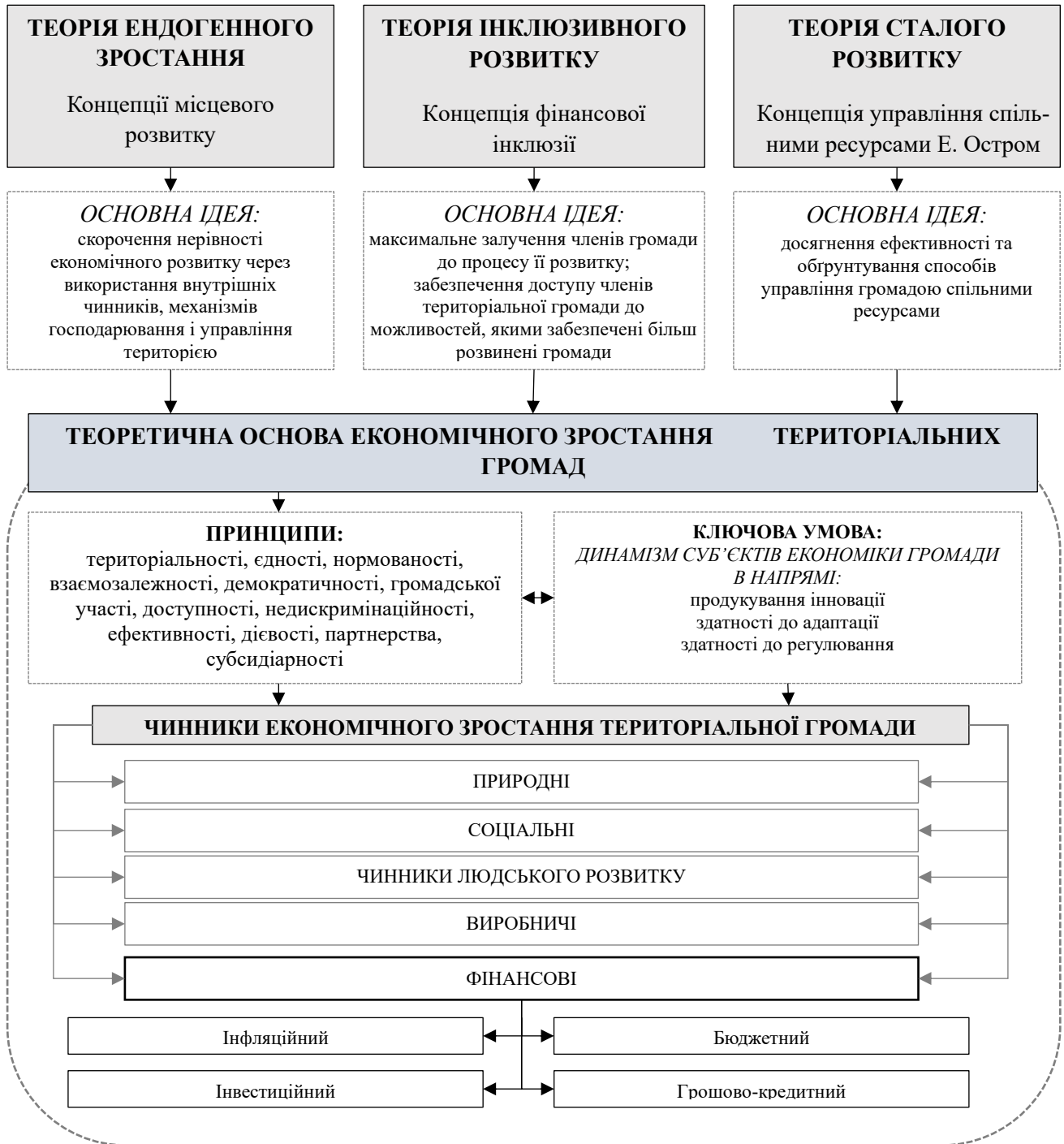

Рис. 1.6. Чинники забезпечення економічного зростання територіальних громад в новітніх теоріях

Джерело: складено авторами

Загалом питання дослідження фінансових чинників розвитку територіальних громад розглядаються і досліджуються в контексті аналізованих теорій під різним кутом зору: у теорії ендogenous зростання – з позиції стимулювання економічного розвитку територій та подолання економічної і соціальної нерівності, у теорії інклюзивного розвитку – з позиції залучення виключених груп мешканців громади та підтримки сфер підприємництва, які знаходяться у групі ризику, у концепції управління спільними ресурсами фінанси територіальної громади розглядаються як

один зі спільних ресурсів громади, що вимагає пошуку ефективного підходу до управління ним.

В умовах нестабільної економіки забезпечення економічного зростання територіальних громад на довгострокову перспективу вимагає нового теоретичного підходу до їх розвитку. На основі синтезу і поєднання засадничих орієнтирів і принципів сучасних наукових концепцій і моделей, їх трактування в контексті місцевого розвитку детерміновано чинники економічного зростання громад, серед яких природні, соціальні, чинники людського розвитку, виробничі та фінансові.

Детермінація фінансових чинників економічного зростання територіальних громад визначається формуванням теоретичної основи економічного зростання територіальної громади та базується на засадах теорії ендогенного зростання, теорій інклюзивного та сталого розвитку, що сприяє комплексному підходу до вирішення проблем територіальних громад (зокрема в контексті стимулювання внутрішніх чинників розвитку громади, залучення до цього процесу виключених груп суб'єктів економіки та пошуку ефективних шляхів управління спільними ресурсами громади). Ключовою умовою забезпечення економічного зростання територіальних громад визначено динамізм суб'єктів економіки таких громад в частині здатності до адаптації та регулювання, сприйняття та можливості продукування інновацій, що акцентує на потребі дослідження питання економічного зростання територіальних громад із застосуванням теоретичних основ поведінкової економіки.

1.4. ДОБРОБУТ ЯК ДОМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Положення сучасних теорій економічного зростання розвиваються з акцентом на високому значенні людського чинника, зокрема знань та результатів їх використання в інноваційних формах. Добробут як суспільний вимірник постає стратегічною домінантою економічного зростання. Будь-які економічні процеси в сучасному світі не є прийнятними, якщо вони не сприяють добробуту населення. Тому формування теоретико-методологічних основ дослідження добробуту як домінанти економічного зростання є актуальною проблемою наукових дискусій як у вітчизняній, так і світовій практиці.

Економічне зростання є однією з складових процесу економічного розвитку поряд з розподілом та інноваціями. Наприкінці 80-х років ХХ ст. відбулась кардинальна зміна концептуального розуміння економічного зростання з переважаючим його розглядом у суспільно-орієнтованій площині. У дослідженні В. У. Рутта піднімалось питання «незрозумілості»

відмінностей у темпах зростання і рівнях доходів у різних країнах [75]. Поглиблення різниці в доходах населення у різних просторових площинах фахівці почали виділяти одним з деструктивів економічного зростання [76, с. 402].

Неокласична версія теорії економічного зростання, яку можна інтерпретувати як теорію екзогенного технічного прогресу, еволюціонувала до ендогенних пріоритетів прогресивних змін, серед яких головним рушієм постав людський капітал [77, с. 146]. Більше того, у забезпеченні ендогенного економічного зростання основну роль відіграє ендогенність процесу творення нового знання, що має економічне застосування [78, с. 246]. Саме людський вимір забезпечує такі процеси та з відображенням на економічних показниках формує мотиваційне середовище. Таким чином, у сучасній теорії економічного зростання виділяються два основні напрями – соціалізація й ендогенізація, де людський чинник постає домінантою прогресивних змін (рис. 1.7).

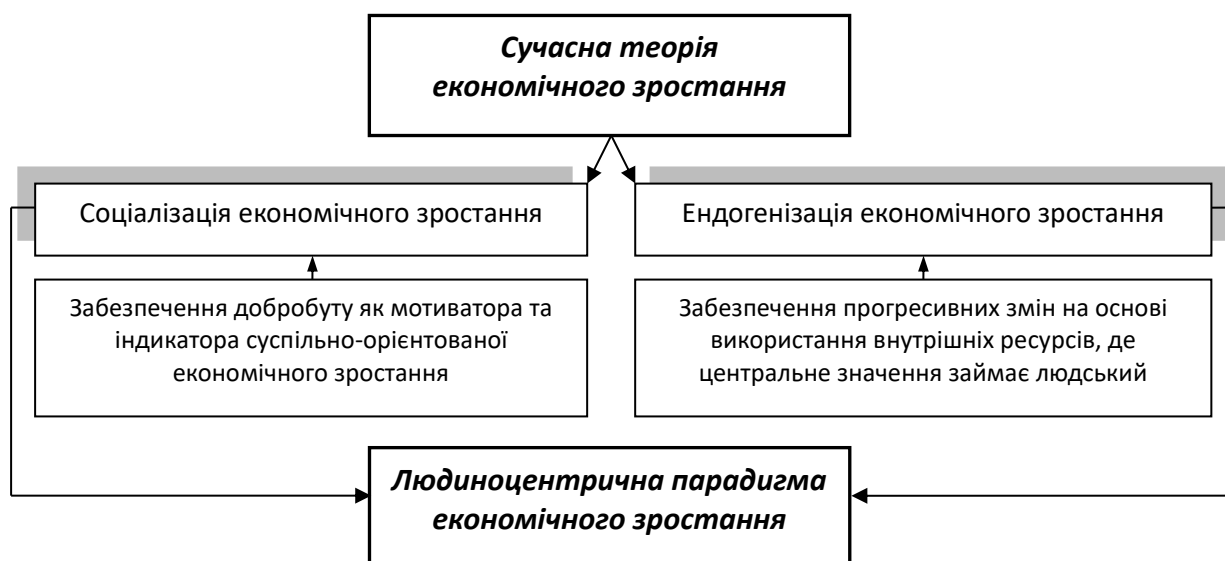

Рис. 1.7. Основні напрями розвитку сучасної теорії економічного зростання

Джерело: авторська розробка

Соціальні аспекти розгляду економічного зростання мають пряме відношення до питання добробуту. Добробут у масовій свідомості традиційно асоціюється із зайнятістю, що закономірно трансформується в необхідність збільшення кількості робочих місць із гідними умовами й оплатою праці та/або збереження вже існуючих робочих місць за умови

⁷⁵ Ruttan W. V. The new growth theory and development economics: A survey. *The Journal of Development Studies*. 1998. Vol. 35, Issue 2. Pp. 1-26. <https://doi.org/10.1080/00220389808422562>

⁷⁶ Lee Y. S. New general theory of economic development: Innovative growth and distribution. *Review of Development Economics*. 2020. № 24. Pp. 402-423. <https://doi.org/10.1111/rode.12654>

⁷⁷ Popović M. Old and new theories of economic growth (I Part). *Montenegrin Journal of Economics, Economic Laboratory for Transition Research (ELIT)*. 2005. № 1(2). Pp. 145-166.

⁷⁸ Біленко Ю. Механізми ендогенного економічного зростання держав та можливості для України. *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2018. Вип. 44. С. 245-256.

істотного підвищення оплати праці [79, с. 21]. Разом з тим, поняття добробуту є більш широким та в контексті економічного зростання має відображати комплекс детермінант людського і сталого розвитку (рис. 1.8).

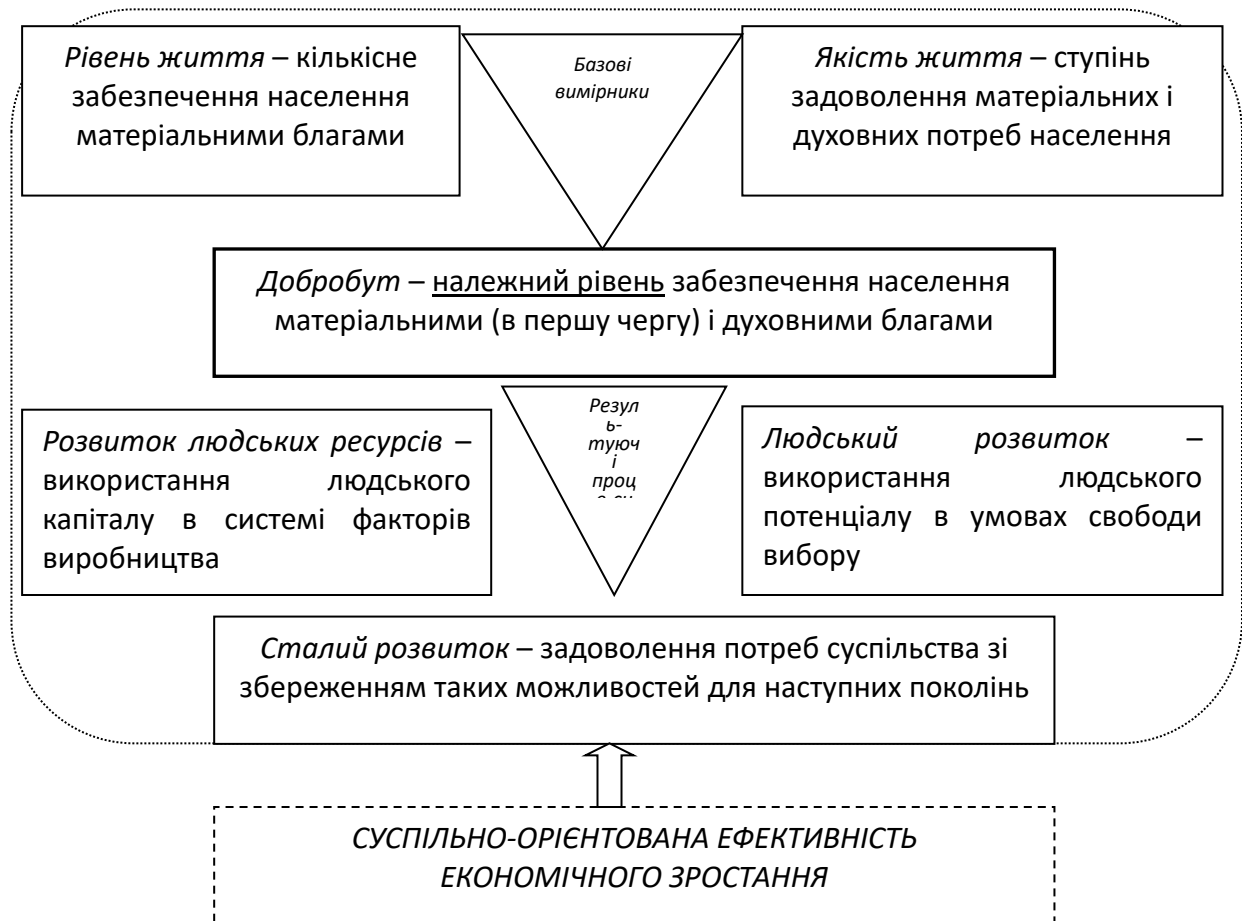

Рис. 1.8. Добробут у системі суспільних вимірників економічного зростання

Джерело: побудовано авторами на основі даних [80, с. 58-59]

Наукові дискусії з приводу добробуту скеровують до його традиційного розуміння в матеріальній площині. Однак сучасний світ прогресує на засадах людиноцентричної ідеології, протиставляючи їй цілі сталості. Відбувається формування *людиноцентричної парадигми економічного зростання* і саме за цих умов людина, насамперед людина найманої праці, перестає бути тільки економічною людиною, отримує можливість будувати відносини з іншими суб'єктами економічного життя на якісно нових засадах [81]. Змінюється сприйняття соціальної ролі людини, можливостей її мобільності та самореалізації. За таких тенденцій обмежувати зміст добробуту матеріальними рамками є недоречним.

⁷⁹ Libanova E., Osaulenko O., Cherenko L. Assessment of Quality of Life in Ukraine on the Basis of Subjective Indicators of Well-being : monograph. Warsaw: RS Global Sp. z O.O., 2020.

⁸⁰ Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика : монографія. Львів: ПАІС, 2018.

⁸¹ Зайцев Ю. К. Людиноцентрична парадигма сучасної економіки як умова сталого розвитку суспільства. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_77

Надалі доцільно розкрити зміст добробуту та можливості його забезпечення у взаємозв'язку з процесами економічного зростання (держави, регіону, громади), враховуючи новітні теоретичні обґрунтування. Первинний інтерес класиків економічної теорії до різних аспектів забезпечення добробуту (табл. 1.2) обумовлений його високим значенням для кожної людини (як для індивідуального, так і суспільного розвитку), а також в контексті оцінки прогресивних змін (економічного зростання і розвитку).

Таблиця 1.2

**Твердження класиків економічної теорії
щодо різних аспектів добробуту**

№ з/п	Учений / роки	Основні твердження
1	Аристотель (384-322 до н.е.)	Прагнення багатства як блага, яке корисне для досягнення інших цілей
2	Аквінський Тома (1225-1274)	Значення нематеріальних благ для задоволення, щастя і добробуту людини
3	Орезм Ніколя (1330-1382)	Недопустимість отримання зисків державою від володіння громадами грошима й валютою
4	Флорентійський Антонін (1389-1459)	Задоволення потреб людини через практичну вартість товарів
5	Сміт А. (1723-1790)	Спільність суспільного та індивідуальних благ. Зростання кількості благ внаслідок поділу праці, що забезпечує суспільний добробут
6	Сісмонді С. (1773-1842)	Залежність щастя людини від її добробуту. Роль держави у забезпеченні розподілу благ між населенням
7	Бентам І. (1748-1832)	Домінування індивідуальних інтересів над суспільними Формування суспільного добробуту при задоволенні більшої кількості людей
8	Маршал А. (1842-1924)	Формування суспільного добробуту як суми індивідуальних. Підвищення добробуту через механізми ринкової конкуренції
9	Пігу А. (1877-1959)	Роль держави у забезпеченні розподілу благ, трансфертів доходів від багатих до бідних (формування теорії економіки добробуту)
10	Менгер К. (1840-1921)	Структурування благ. Значення цінності блага в залежності від її граничної корисності
11	Парето В. (1848-1923)	Максимум добробуту при оптимальному розміщенні ресурсів
12	Візер Ф. (1851-1926)	Індивідуальні оцінки корисності благ. Зіставлення вигод, витрат, споживчих очікувань
13	Ерроу К. (1921-2017)	Зв'язок між індивідуальними перевагами і суспільним вибором спричиняє неможливість останнього (парадокс Ерроу). Вплив держави на перерозподіл благ непрямыми методами (податки, трансферти)
14	Сен А. (1933)	Добробут людини з можливостями вибору, свободи та врахуванням етичних принципів

Примітка: узагальнено авторами на основі джерела: [82]

⁸² Глубіш Л. Я. Еволюція наукових поглядів на зміст теорії добробуту та її специфіка на сучасному етапі соціально-економічних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6(1). С. 58-63.

З тверджень давніх мислителів еволюціонували думки щодо багатства, цінностей, задоволення потреб, щастя. Поєднання філософських та економічних тверджень з акцентом на роль держави і ринку щодо розподілу благ у суспільстві дало змогу узагальнити положення теорії економіки добробуту, засновником якої вважається А. Пігу. Сучасний розвиток теорії добробуту слід розглядати як в теоретико-методологічному, так і прикладному аспектах (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Методологічні та прикладні акценти
в сучасних дослідженнях добробуту**

Методологія дослідження добробуту	Практика забезпечення добробуту
Розвиток людиноцентричної парадигми економічного зростання, що диференціює потреби суспільства та можливості їх задоволення через доступ до різних благ	Лібералізація політики добробуту (конкуренція vs захист)
Розширення поглядів на добробут з суто матеріальної площини (економічний добробут) до врахування можливостей забезпечення мобільного й інклюзивного добробуту, посилення його індивідуалізації (індивідуальний добробут)	Децентралізація політики добробуту (збільшення повноважень регіонів і громад у забезпеченні добробуту населення)
Розгляд добробуту як економіко-психологічного індикатора суспільно-орієнтованої ефективності економічного зростання (розвиток людського потенціалу → людський розвиток → сталий розвиток)	Індивідуалізація забезпечення добробуту (суспільний vs індивідуальний добробут), що передбачає відхід від патерналізму, особисту відповідальність за використання можливостей та задоволення власних потреб в умовах глобальної мобільності

Джерело: узагальнено автором

Поглиблення методології дослідження добробуту пов'язане з прогресивізацією людиноцентричної парадигми та виникненням нових потреб суспільства в умовах суспільно-орієнтованої ефективності економічного зростання. Сучасна теорія добробуту розвивається на стику економіки і психології. Як один з прикладів цього є п'ятивимірна модель добробуту американського психолога М. Селігмана *PERMA*. Вона враховує позитивні емоції (positive emotion), залучення (engagement), відносини (relationships), значення (meaning), досягнення (achievement) [83; 84]. Таким чином, розгляд добробуту розширюється від його розуміння як задоволення суто матеріальних потреб (економічного добробуту) з забезпеченням соціальної рівності і справедливості (суспільний vs індивідуальний добробут) до його розуміння як можливостей людини проявляти свободу та вибір (мобільний добробут) в умовах

⁸³ Seligman M. Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being. 2011. NY: Free Press.

⁸⁴ Coffey J. K., Wray-Lake L., Mashek D., Branand B. A Multi-Study Examination of Well-Being Theory in College and Community Samples. Journal of Happiness Studies. 2016. № 17. P. 187-211. doi:10.1007/S10902-014-9590-8.

конкурентних можливостей економічної і соціальної інклюзії (інклюзивний добробут).

Однією з основних особливостей у розвитку теорії добробуту є *індивідуалізація його забезпечення*. Це актуалізує дослідження різних аспектів добробуту на рівні домогосподарств на засадах поведінкової економіки. Економічна поведінка домогосподарств має тісний взаємозв'язок з їхнім добробутом: з однієї сторони, від моделі економічної поведінки залежить рівень добробуту домогосподарства в умовах ринкової конкуренції; з іншої сторони, вищий рівень добробуту сприяє активній економічній поведінці домогосподарств завдяки наявності вільних фінансових ресурсів. Ці аспекти актуально досліджувати, особливо для країн, які перебувають у трансформаційних умовах та потребують посилення економічного зростання на засадах поведінкової економіки.

Хоча індивідуалізація добробуту посилює значення людини у забезпеченні його належного рівня, між добробутом різних просторових рівнів зберігається логічно-наслідковий зв'язок. Добробут вищих рівнів посилюється синергетичним ефектом за рахунок об'єднання, акумулювання, мобілізації й гармонізації індивідуальних благ, умов доступу до них та можливостей продукування з перерозподілом у конкурентному мобільному просторі (рис. 1.9).

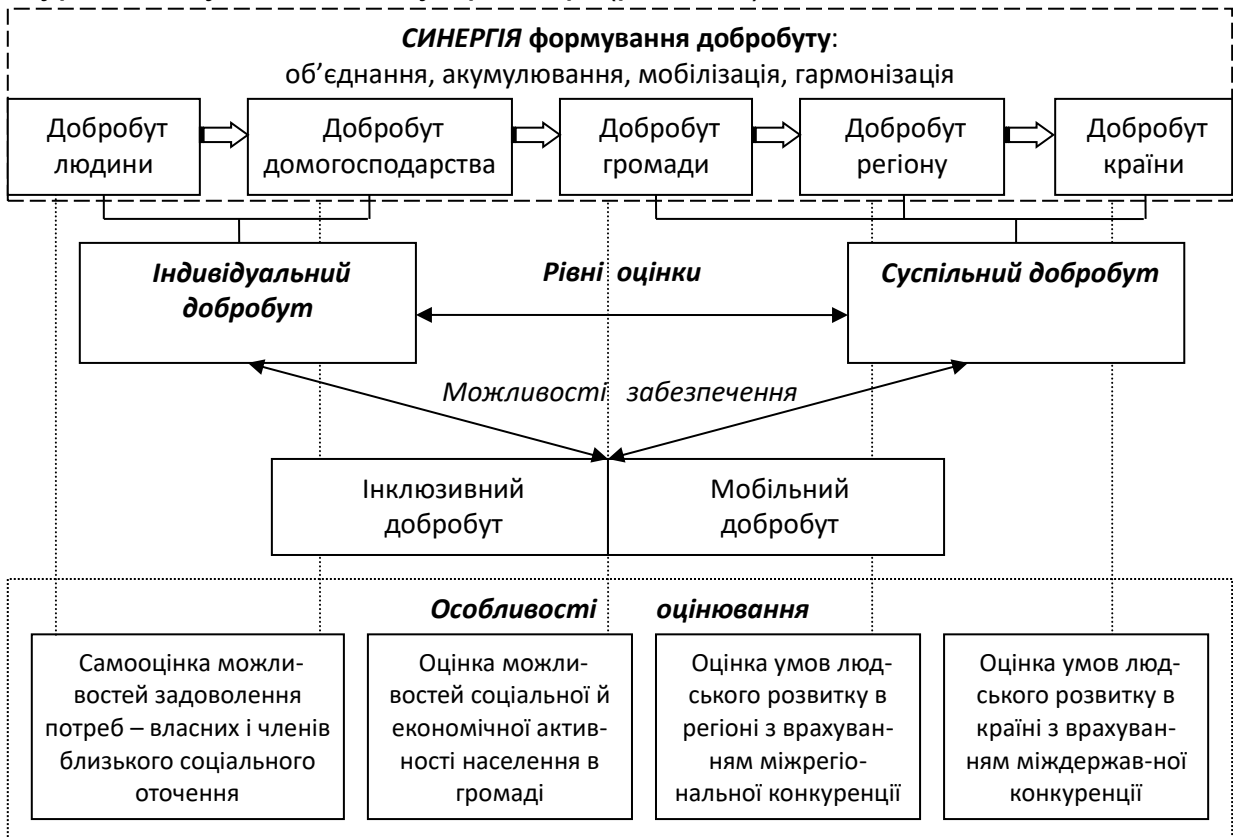

Рис. 1.9. Різноміривнева синергія формування добробуту

Джерело: авторська розробка

Розвиток сучасної теорії добробуту супроводжується науковими дискусіями з приводу його змісту, благ, що його формують, методів та рівні оцінки. У табл. 1.4 подано дефініції добробуту. У частині з них підкреслено необхідність задоволення потреб населення, пов'язаних з розвитком і самоусвідомленням (розуміння сенсу життя), соціальними контактами, що унеможливають соціальне виключення, нерівність та несправедливість. У ринкових конкурентних умовах досягнути такі цілі складно.

Однак розуміння змісту добробуту та складових його забезпечення дозволяє обґрунтовувати пріоритети політики добробуту на різних інституційних рівнях. Враховуючи здійснені напрацювання українських та зарубіжних авторів, пропонуємо наступну авторську дефініцію добробуту: *добробут є одним з вимірників суспільно-орієнтованої ефективності економічного зростання (держави, регіону, громади), що відображає належний рівень забезпечення населення матеріальними і духовними благами з формуванням сприятливих умов людського розвитку й капіталізації людського потенціалу в конкурентному мобільному просторі.*

Таблиця 1.4

Дефініції добробуту в науковому дискурсі вітчизняних і зарубіжних учених

№ з/п	Автор/джерело	Дефініція добробуту	Акценти в дефініції
<i>Вітчизняні джерела</i>			
1	Тлумачний словник укр. мови [85, с. 783]	Достаток, гаразд, гаразди, гараздування, статки	Матеріальний стан
2	І. Потапов [86, с. 437]	Такі умови в постіндустріальному суспільстві, котрі: забезпечують задоволення потреб індивідів та домогосподарств, якість їхнього життя на рівні, прийнятному в цьому суспільстві; запобігають соціальному виключенню уразливих груп суспільства від користування індивідуальними та соціальними благами і протидіють появі вираженого соціального дисбалансу	Умови, що забезпечують задоволення потреб, соціальну рівність і справедливість
3	С. Дrajниця [87, с. 304]	Позитивний фізичний, соціальний та ментальний стан, який є результатом діяльності не тільки індивіда, але й доступності суспільних благ та відносин між людьми; він є наслідком задоволення базових потреб, відчуття сенсу життя у людей та можливості досягнення важливої для них особистої мети та участі в суспільному житті	Стан задоволення потреб
4	Т. Кір'ян, Ю. Куліков [88, с. 23]	Задоволення населення життєвими благами, засобами існування та розвитку	Задоволення потреб

⁸⁵ Новий тлумачний словник української мови / Упор. В. Яременко, О. Сліпушко. У 4-х т. Т.1. К.: Аконті, 1999. 910 с.

⁸⁶ Потапов І. А. Соціальний добробут: сутність поняття у контексті сучасних теоретичних підходів. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2011. Вип. 8. С. 430-447.

⁸⁷ Дrajниця С. А. Добробут населення України: проблеми та шляхи їх вирішення. *Університетські наукові записки*. 2013. № 2. С. 303-309.

⁸⁸ Кір'ян Т. М., Куліков Ю. М., Сафонов В. В. Гідна заробітна плата у становленні соціальної держави. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 1. С. 23-31.

№ з/п	Автор/джерело	Дефініція добробуту	Акценти в дефініції
5	М. Ліхтер [⁸⁹ , с. 27]	Гарантований державою, законодавчо визначений стійкий рівень забезпеченості населення країни, окремої соціальної групи, сім'ї, особи життєво необхідними (найважливішими) матеріальними і нематеріальними благами	Гарантії держави забезпечення населення благами
6	О. Мельниченко [⁹⁰]	Фінансове забезпечення населення матеріальними і нематеріальними благами	Блага, фін. забезпечення
<i>Іноземні джерела</i>			
7	Р. Сфеатку, К. Іонеску та ін. [⁹¹]	Мультидисциплінарна концепція, що розкриває оцінку життєвого досвіду людини та порівняння її життєвих обставин з соціальними нормами і цінностями	Оцінка життя у порівнянні з нормами
8	К. Васкес, Г. Гервас, Х.Х. Рахона та ін. [⁹² , с. 22]	Результат психологічного задоволення при основному взаємовпливі з фізичним здоров'ям	Фізичне здоров'я і психологічне задоволення
9	Ф. Гуперт [⁹³]	Відсутність у житті людини патологій	Відсутність проблем
10	П. Ананд [⁹⁴ , с. 3]	Передумова формування якості життя з усіх сфер, що виражається в стандартах і суб'єктивних судженнях	Складова якості життя
11	П. Кінг [⁹⁵]	Гедоністична (задоволення бажань) та евдемонічна (діяльність) оцінка життя людини	Задоволення бажань, у тому числі через діяльність
12	А. Сен [⁹⁶]	Результат використання можливостей свободи і волі	Свобода, воля

Джерело: узагальнено авторами

«Належний рівень» у дефініції добробуту означає відповідність його забезпечення соціальним стандартам та регламентованим державним гарантіям. Їх доцільно розподіляти за групами споживчих, соціально-інфраструктурних (заклади освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та інші об'єкти соціальної інфраструктури), соціально-захисних (послуги соціально незахищеним категоріям населення), фінансових (доходи та можливості їх отримання), майнових (норми житла).

⁸⁹ Ліхтер М. П. Категорія «благополуччя» в екологічному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 25-28.

⁹⁰ Мельниченко О. А. Генеза поглядів науковців на роль держави в підвищенні рівня добробуту населення. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2. С. 14-21.

⁹¹ Sfeatcu R., Cernuşcă-Miţariu M., Ionescu C. etc. The concept of wellbeing in relation to health and quality of life. *European Journal of Science and Theology*. 2014. Vol.10, No.4. P. 123-128.

⁹² Vazquez C., Hervas G., Rahona J. J., Gomez-Baya D. Psychological well-being and health. Contributions of positive psychology. *Annuary of Clinical and Health Psychology*. 2009. Vol. 5. P. 15-27.

⁹³ Huppert F. A., So T. C. Flourishing across Europe: Application of a new conceptual framework for defining well-being. *Social Indicators Research*. 2013. Vol.110(3). P. 837-861. doi:10.1007/s11205-011-9966-7.

⁹⁴ Anand P. Happiness, well-being and human development: The case for subjective measures: 2016 Human Development Report. Background paper. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/anand_template_rev.pdf

⁹⁵ King P. The concept of wellbeing and its application in a study of ageing in Aotearoa New Zealand: Working Paper, 8 March 2007. 41 p. URL: <http://www.ewas.net.nz/Publications/filesEWAS/Conceptualising%20wellbeing.pdf>

⁹⁶ Sen A. Capability and Well-Being (The Quality of Life). Oxford: Clarendon Press, 1993. doi: 10.1093/0198287976.003.0005.

Суспільно-орієнтована ефективність економічного зростання означає поєднання у цілісних економічних процесах завдань капіталізації людського потенціалу шляхом стимулювання соціальної й економічної активності населення та його адаптації до ринкових відносин, формування середнього класу, зростання доходів населення, збільшення реальної заробітної плати, забезпечення соціального захисту економічно несаможитливих груп, забезпечення рівного доступу населення до соціальних благ, забезпечення ефективності соціальних витрат бюджету [97, с. 7]. Таким чином, суспільно-орієнтована ефективність економічного зростання передбачає створення умов для сталого і людського розвитку, наслідком чого є забезпечення прогресивних змін з одночасним збереженням домінанти суспільних інтересів з сталим підвищенням суспільного (загального) добробуту.

Схематична інтерпретація змісту добробуту відображена на рис. 4. Однією з ключових умов забезпечення добробуту на сучасному етапі є *сталість і рівновага*. У новому розумінні добробуту та при методиках його оцінювання необхідно зосереджувати увагу на стані рівноваги чи балансу, на який можуть впливати різні життєві події чи проблеми [98]. При цьому добробут не є постійною категорією, а динамічним соціальним процесом із матеріальним, реляційним та суб'єктивним вимірами [99].

Формування добробуту забезпечують *блага*. За змістом їх пов'язують з потребами, однак, на відміну від останніх, блага мають ключову властивість *корисності*, що дає підстави обґрунтовувати необхідність їх забезпечення на належному рівні. Благо – це те, що має властивість корисності, здатне безпосередньо чи опосередковано задовольнити певні людські потреби [100, с. 168]. Не кожна потреба є благом. Особливо це підтверджує сучасний світ з високим рівнем задоволення базових людських потреб та диференціацією потреб вторинного характеру, які не завжди відзначаються корисними властивостями. У зв'язку з цим теж треба прослідкувати вплив економічного зростання на виникнення нових потреб та очікування більших благ у різних суспільствах та соціальних групах.

Існують різні класифікаційні підходи до розподілу благ: за суб'єктом (індивідуальні (приватні), суспільні); за походженням (матеріальні (природного чи антропогенного походження), духовні); за сферою задоволення щодо суспільства (споживчі, соціально-інфраструктурні (доступ до послуг освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та інших об'єктів соціальної інфраструктури), соціально-захисні (доступ до послуг

⁹⁷ Амоша О., Гріневська С. Соціальна орієнтація економіки: проформа чи реальність? *Економіст*. 2012. № 7. С. 4-7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2012_7_2

⁹⁸ Dodge R., Annette P. Daly, Huyton J., Lalage D. Sanders The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*. 2012. № 2(3). Pp. 222-235. doi: 10.5502/ijw.v2i3.4.

⁹⁹ White C. S. Analysing wellbeing: a framework for development practice. *Development in practice*. 2010. № 20(2). P. 158-172. <https://doi.org/10.1080/09614520903564199>.

¹⁰⁰ Стадницький Ю. І., Стадницька Ю. Ю. Класифікація економічних благ за чинниками місця виробництва. *Регіональна економіка*. 2012. № 2. С. 168-176.

соціально незахищеним категоріям населення), фінансові (доходи та можливості їх отримання), майнові (норми житла)); за сферою задоволення щодо економіки (виробництва) (ресурсоорієнтовані (ресурсоприв'язані, ресурсомісткі, ресурсозалежні), ринковоорієнтовані (маломобільні, концентратні, рівновитратні, ментальнозалежні, комунікативні, немобільні), високотранспортабельні, небезпечні [¹⁰¹, с. 170-171]); за рівнем формування (глобальні, загальнодержавні, регіональні, локальні, особистісні); за доступністю (загальнодоступні, вибіркові, обмежені, клубні, відсутні); за оригінальністю (замінні, доповнювальні, незамінні, унікальні).

Рис. 1.10. Зміст добробуту населення: складові формування та забезпечення

Джерело: запропоновано авторами

Добробут – це актуальна *оціночно-управлінська категорія*. У зв'язку з цим виділяють такі поняття як «економіка добробуту» і «держава добробуту». Щодо забезпечення добробуту суспільства держава може керуватись такими ідеологічними підходами [¹⁰²]:

¹⁰¹ Стадницький Ю. І., Стадницька Ю. Ю. Класифікація економічних благ за чинниками місця виробництва. *Регіональна економіка*. 2012. № 2. С. 168-176.

¹⁰² Мартинюк В. П., Длугопольський О. В., Длугопольська Т. І. Еволюція держави добробуту та екологізація її розвитку. *Економіка та суспільство*. Електронне наукове видання. 2020. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/eng/journal/11_ukr/17.pdf

1. Підхід соціального добробуту та політики добробуту, що наголошує на зв'язку добробуту людей із режимами добробуту; режими добробуту як таргети якості та стандартів життя формуються залежно від моделі державної політики:

- ліберальної – спирається на ринок, базується на принципах «страхової сітки» і соціальної патології, тобто під соціальний захист потрапляють лише ті категорії населення, які не здатні самотійно забезпечити свій добробут;

- консервативної – сповідує принципи субсидіарності (участь різних секторів економіки у сфері соціального захисту) та солідарності (можливість інституціям нижчого рівня звернутися за допомогою до інституцій вищого без загрози втрати контролю над своєю діяльністю), а також необхідності забезпечення рівноваги патерналістського інструментарію влади з адресними програмами підтримки різних груп населення;

- соціал-демократичної – ґрунтується на універсальній системі соціального захисту, за якої державні зусилля спрямовуються на мінімізацію соціальних проблем та максимізацію державних доходів через систему прогресивного оподаткування;

2. Економічний підхід, при якому держави добробуту дають адекватну рамкову основу для розуміння рівнів оціночних ефектів, які залежать від політичних орієнтирів, взаємозв'язку між ринковими інституціями та соціальними витратами, а також їх ефектами для подолання бідності;

3. Екологічний підхід, що пов'язує економічну ефективність із екологічною політикою, головна ідея при цьому – виявити та імплементувати активності, які би зробили виробництво одночасно більш ефективним та чистим (екоефективність, економічний та екологічний прогрес, ефективне використання ресурсів, нижчий рівень викидів, використання повторної переробки тощо).

Отже, сучасне розуміння добробуту підтверджує індивідуалізацію його забезпечення та комплексне врахування при оцінюванні психологічних аспектів, наявності і доступу до благ, можливостей їх продукувати у конкурентному мобільному просторі. Добробут слід аналізувати у взаємозв'язку з процесами економічного зростання, зокрема в контексті оцінювання їх суспільно-орієнтованої ефективності. За своїм змістом добробут відображає належний рівень забезпечення населення благами згідно з регламентованими соціальними стандартами і державними гарантіями. При цьому останній період ознаменований посиленням прав вибору людини, що розширюються в глобальному мобільному просторі. Тому добробут актуально розглядати не лише з погляду належного забезпечення населення благами, але й можливостей розвитку в тій життєвій стратегії та економічній поведінці, яка є найбільш прийнятною для людини.

РОЗДІЛ 2. ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

2.1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК НОВІТНЬОЇ МОДЕЛІ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Соціально-економічна криза, обумовлена пандемією Covid – 19 та підсилена війною росії проти України, призвела до негативних наслідків у всіх сферах економіки соціально-економічних систем різних рівнів, не тільки в Україні, але і далеко за її межами. Сучасні негаразди у всіх сферах життя фокусують увагу щодо аномалій прийняття інвестиційних, фінансових, управлінських та інших рішень та можуть свідчити як про кризу ліквідності, так і кризу довіри. Сьогодні немає однозначної відповіді на питання: яким чином рішення, які приймаються на різних щаблях влади впливають (або не впливають) на динаміку економічного зростання (як регіонів, так і територіальних громад)? На скільки прийняті інвестиційні рішення, відповідають існуючим умовам? Чи вони раціональні чи ірраціональні? Чи виправдані регуляторні рестрикції в фінансово-бюджетній сфері? Наскільки бюджет, як основа соціально-економічного розвитку територій, є ефективним регулятором фінансових потоків між секторами економіки? І ін.

За таких умов регіони та територіальні громади опиняються в стані «подвійної детермінації», коли: а) з одного боку, потрібно долати виклики і ризики подальшого поступу традиційними методами, а отже посилюється поведінкова реакція, б) з іншого, поточну ситуацію сприймають як «вікно можливостей» для забезпечення економічного зростання, що потребує застосування нетрадиційних підходів. Постає дилема: долати перешкоди і йти перевіреним шляхом чи скористатися новими можливостями.

Окремо слід наголосити, що впродовж останніх років в експертно-науковому середовищі вирують дискусії навколо важливої проблеми економічної політики, а саме: до якої степені повинно бути (і чи взагалі повинно бути) державне втручання в економіку макро, мезо, мікро – систем загалом і в життя мешканців зокрема. В цьому сенсі все більшої ваги набувають питання перегляду класичних та неокласичних положень економічної теорії, як таких, що не здатні в повній мірі пояснити фінансово-економічні проблеми, особливо в умовах нестабільності.

Зростаюча тенденція практичного застосування поведінкової економіки на регіональному та місцевому рівні, особливо в умовах нестабільної економіки, на наш погляд, актуалізується в силу того, що

вона дає змогу окрім об'єктивних факторів (попри дискусії щодо їх кількісної оцінки) врахувати ірраціональну поведінку учасників фінансово-економічних процесів в умовах невизначеності та ризику. Відомо, що в умовах ризику поведінка людей змінюється: вони намагаються уникати ризиків всілякими способами (в тому числі і підприємницьких і споживацьких), вони переглядають стратегії щодо майбутнього, вони схильні більше заощаджувати і менше інвестувати, зрештою вони обирають не той варіант дій, який зможе принести максимальну вигоду в умовах невизначеності і т. ін. Інакше кажучи ця концепція обґрунтовує наявність дивергенції між неокласичною економічною теорією та реальною поведінкою людей крізь призму соціально-психологічного наповнення їх рішень та суб'єктивістських характеристик. Закономірності, характерні для поведінки людей при прийнятті ними фінансово-економічних рішень, значною мірою можна спроектувати і на вивчення фінансових відносин на рівні суб'єктів господарювання, оскільки останні є визначальним фактором успішності цих відносин на ринку капіталів.

Зазначене зумовлює необхідність поглиблення теоретико-методологічних та прикладних засад поведінкової економіки як новітньої моделі ірраціональної поведінки суб'єктів фінансово-економічних відносин на регіональному та місцевому рівні. Дослідження поведінкових закономірностей, що притаманні процесу прийняття рішень на регіональному та локальному рівні, та виявлення їх впливу на економічне зростання територій слід розширити обґрунтуванням теоретичних засад поведінкової економіки.

Поведінкова економіка – це концепція, яка поєднує поведінкові, когнітивні психологічні теорії з економікою та фінансами і слугує альтернативним концептом вирішення (бачення) складних сучасних проблем, використовуючи нові методи та підходи. Цей новітній напрям дослідження поведінки економічних суб'єктів розглядає людину не як раціонально мислячий суб'єкт, а як соціалізований організм, який приймає рішення під впливом сформованих у суспільстві стереотипів, упереджених думок, помилок під час аналізу інформації та емоцій. Не секрет, що в останнє десятиліття відбулося розширення сфер впровадження теоретичних та практичних основ поведінкової економіки з розвитку фондових та фінансових ринків і вирішення конкретних проблем в межах окремих соціальних груп до питання формування комплексної економічної і соціальної політик на рівні держав¹ та навіть міжнародних організацій в контексті вирішення глобальних проблем людства². До слова, у 2014 р. ОЕСР провела дослідження щодо особливостей

¹ Congdon WJ, Shankar M. The role of behavioral economics in evidence-based policymaking. *Ann Am Acad Pol Soc Sc.* 2018, 678(1). 81-92.

² Calvo-Gonzales O., Zoratto L. Behavioral Insights for Development. Cases from Central America. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2017. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28335>.

формування регуляторної політики у країнах-членах³, у якому, на основі аналізу 60 окремих випадків, було виявлено застосування норм поведінкової економіки до ведення державної політики. Було встановлено, що шляхом впровадження поведінкової економіки у розвиток власної держави ідуть Великобританія, Австралія, Ірландія, Італія, Канада, Нідерланди, США⁴, а на наднаціональному рівні – Європейська Комісія⁵; вивченням та пошуком шляхів імплементації засад біхевіоризму до формування політики державного регулювання – Норвегія та Франція⁶. Формування державної політики розвитку у цих країнах відбувається з урахуванням досвіду та напрацювань експертів в областях психології, неврології та когнітивних наук. Це дає можливість виявити відхилення поведінки людей від поведінки, обґрунтованої в контексті теорії раціонального вибору, та сприяє більш ефективному прогнозуванню їх дій, а відтак і сприяє формуванню ефективної державної політики у різних сферах.

Поведінкова економіка (ПЕ) – це «молодий», новий напрям сучасної економічної науки, який базується на положеннях економіки, психології, соціології, нейробиології, досліджує соціально-економічні проблеми із застосуванням нетрадиційних методів та підходів (або вивчає вплив соціальних, когнітивних та емоційних чинників на прийняття економічних рішень окремими особами та установами, а також наслідки цього впливу на ринкові складові (ціни, прибуток, розміщення ресурсів тощо)⁷. Виникненню ПЕ, як показали дослідження, передувала низка передумов, які умовно можна поділити на:

- ✓ наукові,
- ✓ технологічні,
- ✓ соціально-економічні (рис. 2.1).

Своїм визнанням ця теорія завдячує Д. Канеману (Нобелівський лауреат, 2002) та А. Тверські (Нобелівський лауреат, 2017), які об'єднавши зусилля зуміли обґрунтувати поведінку індивідів в умовах невизначеності та ризику. Спираючись на ключові постулати когнітивної психології, яка в 60-х роках минулого століття витіснила біхевіоризм, вчені почали розглядати мозок людини не тільки як пристрій для отримання інформації, але і як механізм для її постійної обробки.

³ Lunn P. Regulatory Policy and Behavioural Economics. OECD Publishing, 2014. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/governance/regulatory-policy-and-behavioural-economics_9789264_207851-en#page2.

⁴ Там само

⁵ Lefevre A., Chapman M. Behavioural economics and financial consumer protection. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, 2017, No. 42, OECD Publishing, Paris. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/behavioural-economics-and-financial-consumer-protection_0c8685b2-en#page2.

⁶ Там само

⁷ Поведінкова економіка: чому ми любимо помилятися. URL: <https://voxukraine.org/uk/povedinkova-ekonomika-chomu-mi-lyubimo-pomilyatisya/>

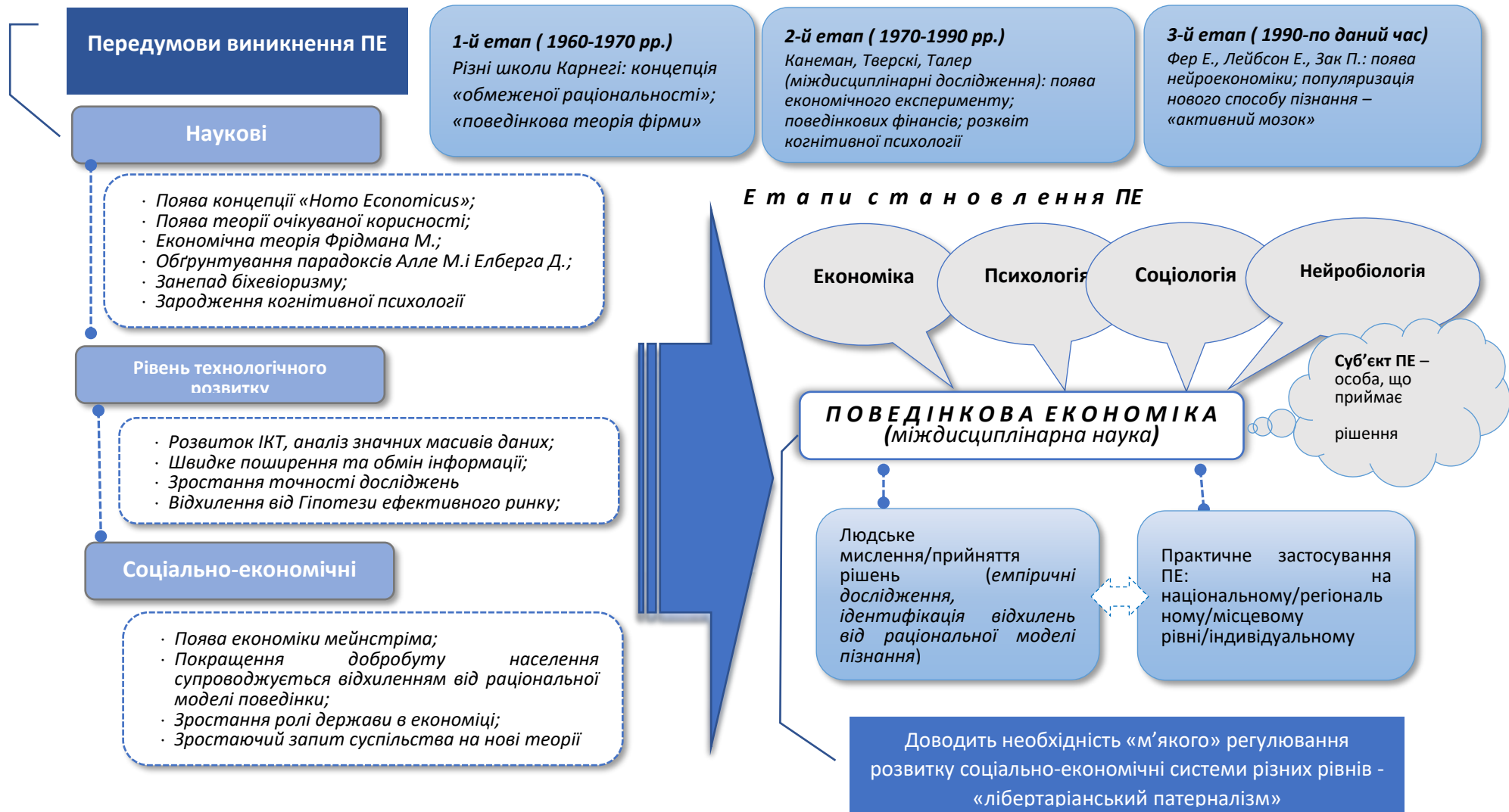

Рис. 2.1. Теоретична концептуалізація поведінкової економіки: передумови виникнення та етапи становлення

Джерело: складено авторами

У своїй фундаментальній праці «Теорія перспектив: аналіз прийняття рішень в умовах ризику»⁸ (яка була альтернативою відомій теорії очікуваної корисності Неймана Ф., Моргенштерна О.⁹, що базувалася на теорії ймовірностей) дослідники зуміли довести, що на відміну від «раціональної людини», яка приймає рішення, в умовах невизначеності не може думати раціонально, бо бачить лише частинку цілого (тобто оцінка ймовірності настання події завідомо невірна). Обмежена кількість евристичних підходів до пізнання об'єкту при прийнятті рішень в умовах ризику, яку використовує людина, зводить складні завдання до простих суджень, що своєю чергою породжує систематичні помилки. Д. Канеман і А. Тверські довели на практиці, що в умовах невизначеності людина не здатна проводити всебічний аналіз проблеми, з якою вона стикається. Ризику можна уникнути, але разом з тим можна мати і схильність до нього. Інакше кажучи, за таких умов людина у своїх діях поводить ірраціонально.

Люди в залежності від того чи вони втрачають чи набувають щось по-різному реагують на ці ситуації, появляється т.з. асиметрична реакція на зміну добробуту. Різні поведінкові ефекти (визначеності, відображення, ізоляції тощо), які супроводжують такі дії, на думку розробників теорії перспектив, доцільно враховувати спеціально побудованою функцією, що не узгоджується із законами теорії ймовірності¹⁰. Вчені обґрунтували, що поняття «вигідність/корисність» та «цінність» - це не тотожні. Вигоди з позиції раціональності – це «доходи-витрати», тоді як «цінність», відображаючи особливості людської психіки, розглядає ці два параметри незалежно: «доходи» - зростання добробуту, «витрати – зменшення добробуту». Спираючись на експеримент Д. Канеман і А. Тверські довели, що якщо людина приймає послідовність рішень в умовах ризику і невизначеності, то вона оцінює вигоду і втрати за кожним кроком та жодного разу не інтегрує їх у єдину вигоду чи збиток і ніколи не оцінює вплив усієї послідовності рішень на свій добробут. Майбутні доходи в умовах ризику людина не здатна оцінити в абсолютному вираженні. Вона оцінює їх тільки в порівнянні: або із існуючим рівнем доходів, або з еталонним. Також автори експериментально підтвердили прояв ірраціональних рішень людей, як наслідок неправильного сприйняття і обробки інформації¹¹.

Ще один висновок із експериментального дослідження Д. Канемана і А. Тверські – люди швидше готові взяти на себе більший ризик, щоб уникнути втрат, аніж одержати додаткову премію за більшого ризику. Цим

⁸ D.Kahneman, A.Tversky (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. URL: <https://www.uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:00000000-64a0-5b1c-0000-00003b7ec704/10.05-kahneman-tversky-79.pdf>

⁹ Нейман, Дж. Теория игр и экономическое поведение [Текст]/ Дж. Фон Нейман, О., Моргенштерн. - М.: Наука, 1970. С.57.

¹⁰ Voznyak H., Patytska Kh., Kloba T. (2021). Behavioral economics in modern research of regional and local development: theoretical aspects. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 1(36), 293-301. <http://fdk1.ubs.edu.ua/article/view/227893> ; DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v1i36.227893>

¹¹ Там само.

до речі пояснюється позиція інвесторів не продавати акції, що падають в ціні, але продавати ті, які зростають в ціні.

Відкриття стереотипів поведінки людей, які ніколи не помічали прихильники раціональних рішень – черговий висновок «Теорії перспектив». До таких науковці віднесли надмірні емоції, які заважають самоконтролю та нерозуміння суті проблеми з якою мають до справи (когнітивний дисонанс). Звідси і поведінкові феномени, що супроводжують поведінку людей¹²:

- ✓ переоцінка ймовірних втрат та вигод – розповсюджена практика купівлі лотерейних білетів чи страхових полісів, середні витрати по придбанню яких перевищують доходи;

- ✓ ефект розміщення (диспозиції) – бажання утримати в себе цінні папери, що падають в ціні, та продати ті, вартість яких зростає;

- ✓ асиметрична цінова еластичність – еластичність зростання ціни вища, ніж її зменшення на однакову величину;

- ✓ неприйняття поганих новин – ігнорування новин щодо очікування несприятливих змін та перманентний рівень споживання.

Для того щоб проілюструвати різницю між звичайною людиною (якій притаманні численні поведінкові упередження, зміна уподобань, набуття нових навичок та навчання, соціальний вплив тощо) та «економічною людиною» представники ПЕ свідомо ввели в науковий обіг поняття *Humans*, поведінці якого притаманні такі особливості:

- 1) *передбачувана ірраціональність* – у 1955 р. Simon H. представляє концепцію обмеженої раціональності, у якій обґрунтовує відсутність послідовної раціональності у прийнятті рішень людьми, що обумовлено відсутністю повного доступу до інформації, обмеженими когнітивними навичками та впливом чинника часу; а у 2010 р. Ariely D.¹³ вводить поняття «передбачувана ірраціональність», стверджуючи, що люди у своїх діях хоча і є нераціональними, проте їх вчинки доволі передбачувані;

- 2) *обмежені когнітивні навички, емоції, мораль та соціальні норми*;

- 3) *обмежений егоїзм* – людина не завжди приймає рішення, зважаючи на власні інтереси, а поведінкова економіка акцентує на існуванні обмежень егоїстичних інтересів людини, що обумовлює введення поняття «неегоїстична поведінка» (*non-egoistic behaviours*);

- 4) *непостійність (змінність) уподобань людей*.

Натомість традиційна економічна модель ґрунтується на поведінці так званої «економічної людини» (*Homo Economicus*), якій притаманні такі особливості:

- 1) раціональність у прийнятті рішень, спрямована на досягнення максимальної корисності від власної дії;

- 2) повний самоконтроль та безмежні когнітивні навички;

¹²Євдокімова О.О., Топоркова І.В. Психологічні складові фінансової діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. №14. С. 93-94.

¹³ Ariely D. *Predictably Irrational, Revised and Expanded Edition: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. Harper Perennial; Revised and Expanded ed. edition (April 27, 2010), 380 p.

3) обмеженість власним інтересом (егоїзм);

4) стабільність уподобань.

Поведінкові розбіжності між Homo Economicus та Humans у ставленні до життя, навколишнього світу, здійсненні вибору тощо ілюструє рис. 2.2.

Варто погодитись з думкою Д. Канемана про те, що: «Здається, традиційна економіка та поведінкова економіка описують два різні види людини. Єдиний тест на раціональність полягає не в тому, чи є переконання та уподобання людини обґрунтованими, а в тому, чи відповідають вони її внутрішнім переконанням... Раціональність - це логічна узгодженість - розумна чи ні»¹⁴. На відмінності Humans від «економічної людини» наголошують і Dawney E. та Shah H., виділяючи сім принципів поведінки людини, серед яких: 1) соціальний вплив; 2) вплив звичок; 3) прагнення поступати правильно; 4) самоочікування або самостійно встановлені «контрольні точки»; 5) відвернення від втрат; 6) неефективне співставлення інформації при прийнятті рішення; 7) потреба залученості до певних соціальних груп¹⁵.

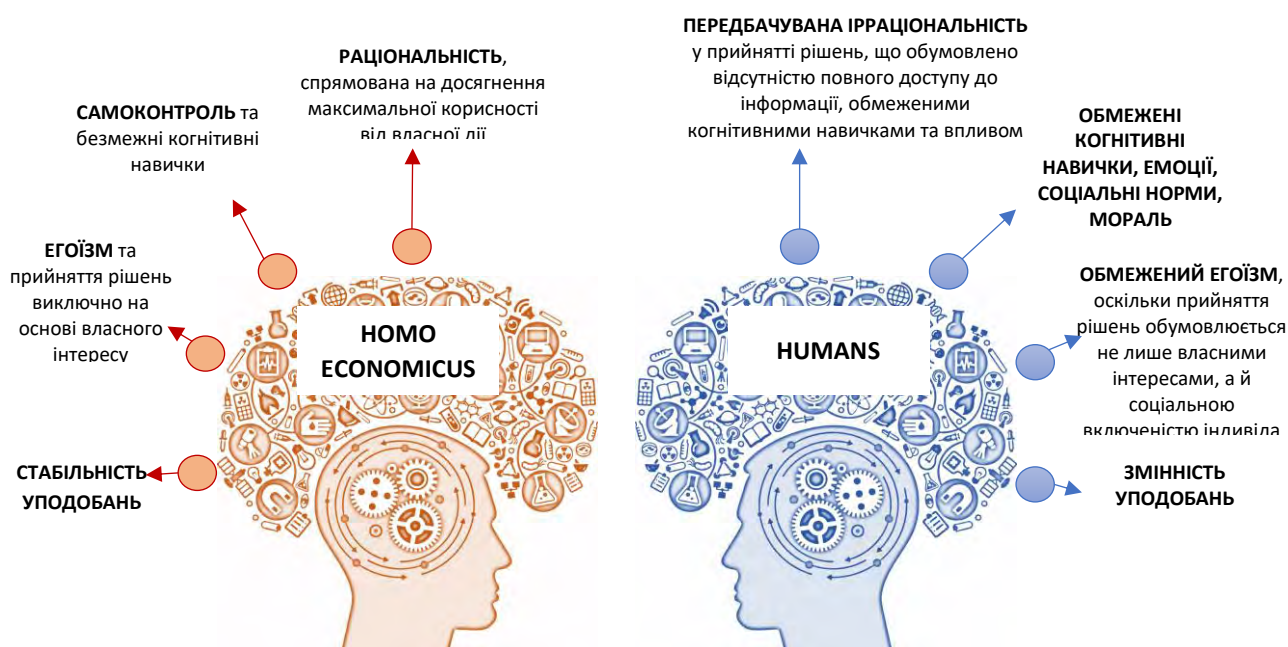

Рис. 2.2. Поведінкові розбіжності між Homo Economicus та Humans
Джерело: складено авторами на основі^{16, 17}

¹⁴ Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. Penguin, 2011, 496 p.

¹⁵ Behavioural economics: seven principles for policy-makers. The new economic foundation. URL: https://neweconomics.org/uploads/files/cd98c5923342487571_v8m6b3g15.pdf (дата доступу: листопад 2020 р.).

¹⁵ Soman D. The Last Mile: Creating Social and Economic Value from Behavioral Insights. Rotman-UTP Publishing, 2015. 296 p.

¹⁶ Diacon P.-E., Donici G.-A., Mana L. G. Perspectives of economics – behavioural economics. Theoretical and Applied Economics, 2013. Vol. XX. No. 7(584), pp. 27-32. URL: <http://store.ectap.ro/articole/877.pdf>

¹⁷ How to Use Behavioral Economics for Social Impact. Movingworlds. URL: <https://movingworlds.org/behavioral-economics-for-social-impact#section-iv-eight-steps-to-applying-behavioral-economics-to-social-impact>

Зважаючи на наукові доробки та напрацювання поведінкових економістів, доцільно виділити три типи чинників, які лежать в основі поведінкових закономірностей в контексті прийняття Humans рішень:

- *когнітивні упередження* – тенденції, які лежать в основі систематичних відхилень від стандарту раціональності у прийнятті рішень та поведінці людини;

- *евристика* – це ментальні ярлики, які дозволяють людям швидко приймати рішення та вирішувати проблеми. Такі ярлики виділяє Канеман Д. у запропонованій ним ідеї двох систем мозку: Системі 1 та Системі 2. Згідно його досліджень, Система 1 швидка, несвідома, автоматична, корисна для щоденних рішень, але і схильна до помилок. Система 2, навпаки, – повільна, свідомо, напружена та корисна для прийняття важливих рішень, оскільки вона, швидше за все, призведе до кращих результатів^{18, 19};

- *архітектура вибору* – передбачає, що кожен чинник середовища, у якому приймається рішення впливає на такий вибір. Тобто, зміна способу подання проблеми може змусити людину робити різний вибір стосовно речей, які по суті однакові²⁰.

Інший фундаментальний концепт, ідеї якого викликають жвавий інтерес в контексті нашого дослідження та на який опирається ПЕ - теорія підштовхування (*Nudge theory*), розроблена Нобелівським лауреатом (2017) Р. Талером, а суспільне визнання вона набула завдяки тісній співпраці з Санстейном К. У своїй знаменитій праці²¹ автори визначили зміст «поштовху» наступним чином: «Підштовхування - це будь який аспект процесу прийняття рішення, який спонукає людей змінювати свою поведінку певним чином, не вносячи жодних обмежень в можливості вибору. Підштовхування називається простим, якщо його можна легко уникнути. Підштовхування не є заборонаю. Наприклад, викладання фруктів на рівні очей вважається підштовхуванням; а заборона нездорової їжі - ні»²². Іншими словами, при допомозі позитивного підкріплення та непрямих вказівок можна впливати на процес прийняття групових та індивідуальних рішень. Несуттєво змінюючи формулювання вимоги можна впливати на людську поведінку, тобто застосувавши засоби «підштовхування» можна скоригувати поведінку людини в потрібному напрямі, а отже досягнути бажаного результату. Розрізняють такі типи

¹⁸ Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. Penguin, 2011, 496 p.

¹⁹ Bhalla J. Kahneman's Mind-Clarifying Strangers: System 1 & System 2. Big Think, 2014. URL: <https://bigthink.com/errors-we-live-by/kahnemans-mind-clarifying-biases>.

¹⁹ Cormier W. What Is Behavioral Finance — And Why Do We Need It? ASPPA, 2014. URL: <https://www.asppa-net.org/news-resources/browse-topics/what-behavioral-finance-%E2%80%94-and-why-do-we-need-it> (дата доступу: листопад 2020 р.).

²⁰ Cormier W. What Is Behavioral Finance — And Why Do We Need It? ASPPA, 2014. URL: <https://www.asppa-net.org/news-resources/browse-topics/what-behavioral-finance-%E2%80%94-and-why-do-we-need-it> (дата доступу: листопад 2020 р.).

²¹ Талер Р. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір / Р.Талер, К. Санстейн / пер. з англ. Ольга Захарченко. – К. Наш формат, 2017. – 312.

²² Там само.

підштовхування: зміщення, «по замовчуванню», евристика соціальних доказів. Якщо державні інститути використовують такі технології у своїх цілях, то дане явище прийнято трактувати як «лібертаріанський патерналізм» - визнання законним впливу «архітекторів вибору» на поведінку людей так, щоб не обмежити їхню свободу у прийнятті рішень, але разом з тим скерувати їх дії у потрібному напрямку²³. Запропоновані в даній теорії поведінкові технології доречні при вдосконаленні процесів управління в бізнесі, співпраці із споживачами, діловими партнерами, органами влади різних рівнів тощо.

Вагомим надбанням теорії ПЕ стало дослідження Soman D. «Остання миля: створення соціальних та економічних цінностей на основі поведінкових уявлень»²⁴, у якому автор акцентує на аспектах практичного використання принципів поведінкової економіки та вводить поняття «остання миля». Ним він позначає проблеми та перепони, що виникають на шляху реалізації певних рішень та, попри ефективний механізм впровадження, нівелюють їх ефективність. Як приклад, науковець наводить ситуацію з реалізацією програми канадського уряду в сфері соціального забезпечення щодо фінансової підтримки сімей з низьким рівнем доходів. Програма передбачала надання фінансової допомоги у розмірі 500 дол. для їх спрямування на здобуття дітьми з таких сімей якісної освіти. За прогнозами, коефіцієнт використання такої фінансової допомоги мав скласти 100%; утім за декілька років дії програми нею скористалося менше 16% сімей з низьким рівнем доходів. Аналіз причин неефективності програми дозволив встановити, що фактором стримування стала необхідність відкриття банківського рахунку для отримання коштів. Виявилось, що люди з низьким рівнем доходів, попри бажання скористатися наданими можливостями, не хотіли, або не могли відкрити рахунок у банку (проблема фінансової інклюзії усіх верств населення). Таку перепону автор назвав «останньою милею» і наголосив на потребі вивчення поведінки людини для формування якісного механізму фінансового забезпечення на державному рівні. При цьому, Soman D. наголосив на необхідності формування принципів поведінкової економіки та практичних алгоритмів впровадження теоретичних напрацювань біхевіоризму на практиці.

Його прагнення підтримали Duflo E. та Banerjee A., які у 2019 році отримали Нобелівську премію за роботу у сфері поведінкової економіки. У дослідженні «Good Economics for Hard Times»²⁵ автори здійснили спробу систематизувати основні принципи поведінкової економіки та когнітивні упередження і евристики, які ілюструють їх дію на практиці.

Справедливості заради слід зазначити, що в науковій думці немає консенсусу щодо визнання даного концепту: одні дослідники вважають

²³ Там само.

²⁴ Soman D. *The Last Mile: Creating Social and Economic Value from Behavioral Insights*. Rotman-UTP Publishing, 2015. 296 p.

²⁵ Duflo E., Banerjee A. *Good Economics for Hard Times*. PublicAffairs, 2019. 432 p.

поведінкову економіку (ПЕ) сукупністю теорій/гіпотез, які не мають практичної цінності (бо описана в такий спосіб поведінка людини не є оптимальною, а значить така теорія не може бути «еталоном», а є всього лиш спробою пояснити відхилення реальної поведінки від моделі очікуваної корисності), натомість прихильники розцінюють її як «революційний» напрям, що змінив сенс економічної науки, оскільки моделі, що застосовуються в ПЕ здатні пояснити поведінкові реакції, відмінні від класичної теорії. Ключовими недоліками ПЕ, на думку критиків, є методи отримання нових даних, а саме: експерименти, які є основою ПЕ, не завжди реалістичні, ідея експерименту часто-густо – гіпотетична, а наслідки ірраціональної поведінки окремих індивідів для економіки не завжди зрозумілі.

Таким чином, проведення наукових досліджень економічних відносин на регіональному та місцевому рівні на засадах поведінкової економіки є виправданим з огляду на те, що, на відміну від неокласичної теорії очікуваної корисності, вона дає змогу логічно пояснити різні види аномальної поведінки економічних агентів в умовах невизначеності та ризику. Наприклад, важко не погодитись із думкою про те, що стрімке падіння економіки України на початку 2020 року, пов'язано із глобальним карантинном, обумовленим наслідками пандемії, однак чи доцільно визнавати це ключовим чинником вітчизняної фінансово-економічної кризи? Видається, що інформаційна кампанія Уряду (особливо в першу хвилю поширення пандемії) щодо обмежувальних заходів, яка спровокувала паніку серед агентів прийняття економічних рішень, послаблення економічної активності підприємницького сектору, а відтак і відтік ресурсів із ринку капіталів тощо, відіграла далеко не останню роль. Якщо на мові поведінкової економіки, то цю ситуацію можна розцінити як маніпуляцію без зміни і приховування реальних фактів – «ефект фреймінгу» - ефект обмеження рамками, згідно з яким на прийняття будь-якого рішення впливають не тільки вихідні дані щодо поставленого завдання, але й знак емоційного забарвлення (позитивного чи негативного) запропонованої ситуації (краще залишатись вдома і бути здоровим, аніж іти на роботу і захворіти). Це з одного боку, з іншого, в умовах проведення низки інституційних реформ (до прикладу як зараз є в Україні) можна спостерігати як відбувається переоцінка цінностей індивідів, яка призводить до зміни поведінкової активності чи то ОМС чи влади, чи уряду. Інакше кажучи така поведінка не завжди є раціональною. Причини можуть бути різні: від нерозуміння і неспроможності оцінити суть проблеми до невміння прогнозувати її наслідків. Така ситуація спонукає до пошуку нових стратегій поведінки суб'єктів фінансово-економічних відносин, причому кращі з них (стратегій) «приживуться» в практиці управління, а гірші – відійдуть. Тому було б не правильно не скористатися можливістю і не застосувати в подальших дослідженнях наукову базу поведінкової економіки до проблем прийняття економічних рішень на регіональному та місцевому рівні.

2.2. ПОВЕДІНКОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

В умовах глобалізації та підвищення ролі інформаційної складової розвитку суспільства забезпечити зростання конкурентоспроможності зможуть лише ті суб'єкти економіки, регіони, які вдаються до нетрадиційних способів розробки рішень. Поведінкова економіка – новітній напрям дослідження поведінки економічних суб'єктів, який розглядає людину не як раціонально мислячий суб'єкт, а як соціалізований організм, який приймає рішення під впливом сформованих у суспільстві стереотипів, упереджених думок, помилок під час аналізу інформації та емоцій. В умовах сьогодення поведінкова концепція є важливим інструментом дослідження у тому числі суб'єктів регіональної економіки. Це зумовлено тим, що, по-перше, управління будь-яким об'єктом регіональної економіки здійснює людина з присутнім їй фактором суб'єктивізму. Навіть якщо суб'єкт прийняття рішення є професіоналом у своїй справі, йому притаманно допускається помилок. По-друге, організація, підприємство, орган влади – це колектив, що складається з людей, причому ці люди мають абсолютно різні мотиви до дії. По-третє, з точки зору економічної системи загалом – регіон можна розглядати як цілісний «організм» і простежити його поведінку.

Суть поведінкових фінансів розкривається безпосередньо через фінансові відносини, які виникають між організаціями, юридичними та фізичними особами, а також безпосередньо між громадянами з приводу залучення, перерозподілу й інвестування фінансових ресурсів відповідно до потреб зацікавлених сторін. На думку фахівців інвестиційна складова у формуванні фінансових інтересів, активів і пасивів учасників таких угод є домінуючою.²⁶

Слід зауважити, що державна та регіональна влада все більш чітко позиціонує себе як активний або пасивний суб'єкт поведінкових економіки, що особливо яскраво проявляється під час фінансових, соціально-економічних криз.

З практичної точки зору вивчення поведінкових економіки на регіональному рівні дозволяє оцінити та прогнозувати фінансово-інвестиційну поведінку суб'єктів регіональної економіки: підприємницьких, фінансових структур, інвестиційні настрої домогосподарств, поведінку органів регіональної та місцевої влади при прийнятті важливих інвестиційних рішень, формуванні місцевих бюджетів, поведінку підприємницького сектору економіки під впливом зміни податків та інші.

В сучасній економічній теорії виділяють три моделі прийняття управлінських рішень, що формуються за різних умов (визначеності, повної або часткової невизначеності): класичну, поведінкову,

^{26 26} Шаманська Н., Шаманська О. Теорія поведінкових фінансів: генезис та еволюція . Світ фінансів. 2015. №1. С.173-184.

іраціональну (рис. 2.3). Особливість поведінкової моделі полягає у тому, що суб'єкти фінансово-економічних відносин можуть поводити себе не раціонально, а інтуїтивно. Поведінкові фінанси враховують іраціональну природу поведінки суб'єктів в умовах невизначеності й ризику при прийнятті управлінських рішень фінансово-інвестиційного характеру.

Завданням поведінкового підходу є визначення факторів, що впливають на поведінку людей, наслідків, які нею спричиняються, та, що найголовніше, інструментів, які можуть її корегувати.

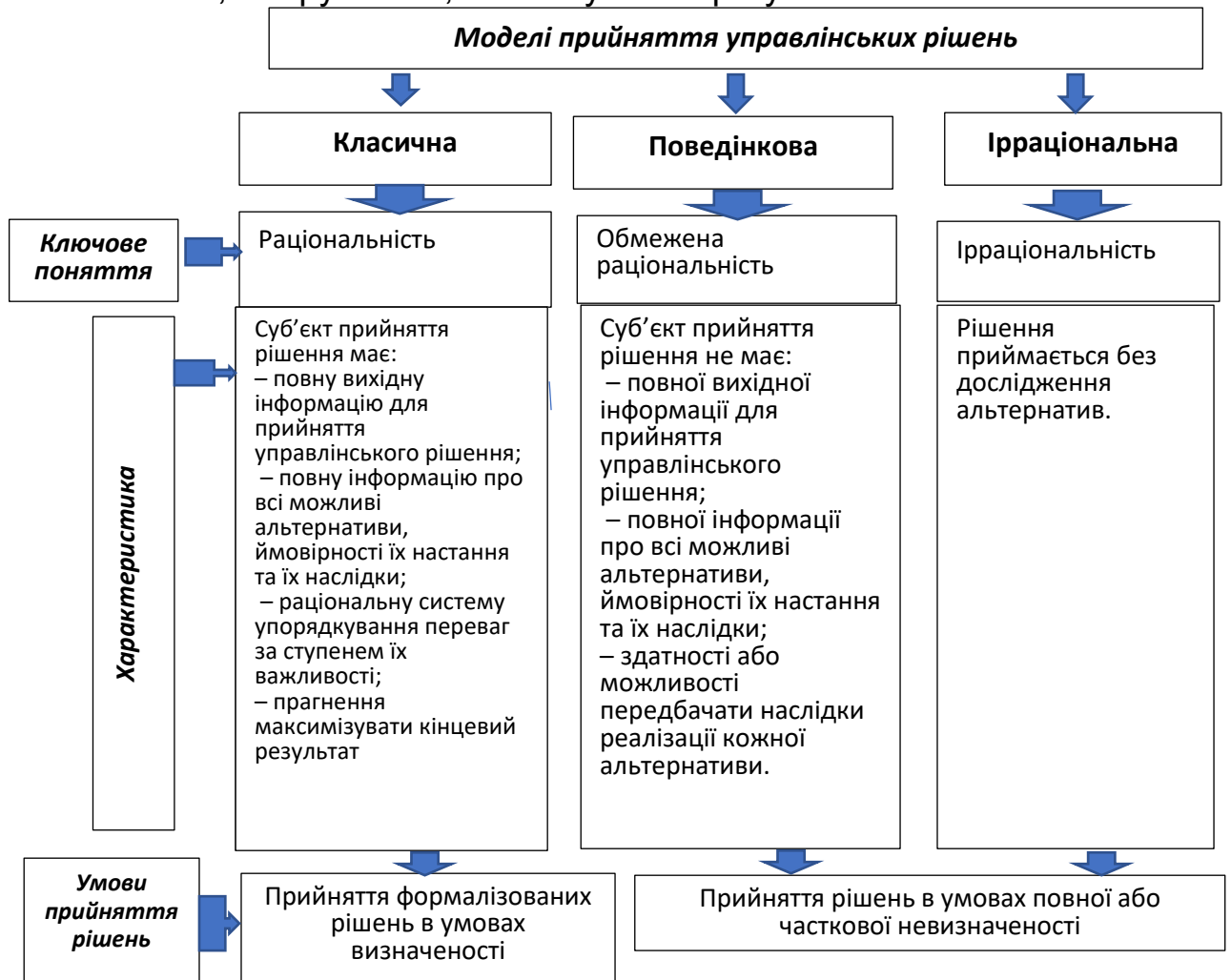

Рис. 2.3. Моделі прийняття управлінських рішень

Джерело: побудовано за ^{27 28}

На прийняття суб'єктом іраціонального управлінського рішення в умовах невизначеності діють певні фактори. Російські вчені Т.В. Ващенко та В.П. Лісіцина групують їх у дві групи²⁹:

²⁷ Кизима Поведінкові фінанси, як новий напрям досліджень сучасної фінансової науки. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. Вип. 9(2). С. 175-179.

²⁸ Підготовка і прийняття управлінських рішень : навч.-метод. матеріали / М. С. Орлів ; упоряд. Г. І. Бондаренко. . : НАДУ, 2013. 40 с.

²⁹ Ващенко Т.В., Лісіцина Е.В. Поведенческие финансы – новое направление финансового менеджмента. История возникновения и развития. Финансовый менеджмент. 2006. №1. С.89-98.

- фактори пов'язані з помилковим сприйняттям дійсності або неправильною оцінкою реальної ситуації - евристики (переоцінка наявної у суб'єкта інформації, ігнорування дійсно значимих фактів, вплив способу подачі інформації тощо);
- емоційні фактори, закладені в людській природі, які впливають на поведінку людей (ефект відрази до втрат, ефект компетентності, ефект консерватизму, ефект визначеності та інші)³⁰.

Інші дослідники Н. Шаманська та О. Шаманська поведінкові фактори при прийнятті управлінських рішень розділяють на три групи: евристики, відхилення, ефекти.³¹

Суть евристики полягає у підсвідомому спрощенні складних для сприйняття та аналізу процесів і понять, що призводить до хибної оцінки ймовірностей, побудові суджень лише на основі наявних фактів, недостатньої пристосовуваності суб'єктів до змін зовнішніх умов (найбільш поширеним прикладом евристик є евристики "подібності", "наявності" та "якоря").³² Так, евристики «подібності» проявляються у переоцінці вже наявної у суб'єкта інформації та ігнорування дійсно значимих фактів, що призводить до хибної оцінки та наслідків; евристики «наявності», пов'язані із способом подачі інформації. При прийнятті рішення часто не враховує найбільш ймовірніший результат, коли отримав додаткову інформації наприклад рекламу, котра відволікає від початкового рішення; евристики «якоря» мають місце, коли суб'єкти занадто покладаються на первинні, базові звичні для них цінності, що стають так званим «якорем» - тобто відправною точкою для порівняння наступних подій.

Відхилення – це схильність свідомості індивідів до певних стійких процесів, які призводять до ірраціональних рішень. Так, Н.Шаманською та О. Шаманською до відхилень, які є наслідками евристики «якоря» відносять відхилення пристосованості, відхилення через використання суб'єктивного вірогідного розподілення.

Згадані евристики та відхилення стають причиною появи низки ефектів, що пов'язані із емоційним станом людини: ефект натовпу, ефект володіння або відрази втрат, ефект консерватизму, ефект компетентності, ефект самовпевненості, ефект капкана, ефект дня тижня, ефект готівки, ефект інформаційного каскаду та багато інших.³³³⁴

Закономірності, що характерні для поведінки учасника ринку капіталів, значною мірою можна використовувати для вивчення фінансових відносин на рівні організацій, підприємств, регіону. Серед

³⁰ Кизима Поведінкові фінанси, як новий напрям досліджень сучасної фінансової науки. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. Вип. 9(2). С. 175-179.

³¹ Шаманська Н., Шаманська О. Теорія поведінкових фінансів: генезис та еволюція . Світ фінансів. 2015. №1. С.173-184.

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ Кизима Поведінкові фінанси, як новий напрям досліджень сучасної фінансової науки. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. Вип. 9(2). С. 175-179.

найбільш поширених ефектів, які провокують ірраціональну поведінку суб'єктів регіональної економіки (підприємці, інвестори, органи влади, населення та інші) слід відзначити такі:

- «ефект консерватизму» – проявляється у надто повільній зміні людиною власних переконань під впливом нової інформації. На рівні регіонального управління це проявляється у існуванні певних стереотипів, щодо окремих об'єктів, процесів, управлінських практик тощо, які складно зламати. Зміна уявлень відбувається під впливом часу та 2-5 нових свідчень тієї ж спрямованості;

- «ефект натовпу» пояснюється тим, що людина в групі поводить себе зовсім не так, ніж би вона діяла на одинці. Натовп володіє так званим колективним розумом, що перетворює людей в єдине ціле. Для членів групи властиво приносити власні інтереси на жертву колективним. Емпіричними дослідженнями доведено, що 35 % людей, що знаходяться в групі притримуються думки більшості, навіть якщо вони її не поділяють. Проте ситуація може змінитись, якщо з'являється інший лідер з протилежним баченням ситуації, ймовірним є те, що 35 % членів групи починають його підтримувати³⁵ Ефект натовпу яскраво проявляється під дією валютних коливань, зростанні цін, політичній агітації тощо;

- «ефект компетентності» доводить, що інвестори схильні ризикувати там, де вважають себе компетентними, незалежно від того, чи зможуть їх поінформованість та професіоналізм вплинути на результат;

- «ефект володіння або відрази до втрат». Суть цього ефекту полягає у тому, що негативні емоції людини, пов'язані із втратою доходу, є більшими ніж позитивні емоції пов'язані із виграшом. Іншим словами втрачати важче, ніж вигравати. Це зумовлено тим, що людина цінить речі, якими вона володіє, більше, ніж ті, що їй не належать. Прикладом є переоцінювання підприємцями вартості власного бізнесу (беруть до уваги всі сили вкладені в його створення і розвиток);

- «ефект визначеності» – надання переваги меншому за обсягом, проте більш гарантованому доходу в порівнянні з більшим за обсягом, однак менш імовірнісним доходом. Це означає, що інвестор надає перевагу подіям чи результатам, які точно відомі заздалегідь, відносно результатів і подій, які є просто ймовірними;

- «ефект самовпевненості» проявляється у схильності людей завищувати оцінку своїх кваліфікаційних, професійних здібностей. Згідно соціологічних досліджень 80 % засновників нових компаній переконані, що саме їх компанії мають найвищі шанси на успіх. Однак згідно статистичних даних 61,5 % нових компаній припиняють свою діяльність впродовж перших п'яти років, 79,6 % впродовж 10 років³⁶;

- ефект капкана» – ситуація, коли інвестор, вклавши гроші та затративши певні зусилля і час в якийсь проект, приймає рішення

³⁵ Загвоздина Т. Поведенческие финансы как новое направление экономической науки.– Режим доступа : <http://www.nbu.gov.ua>.

³⁶ Там само.

продовжувати робити це заради своїх первинних вкладень, хоча його перспективи суттєво погіршилися. Намагання надто довго тримати у своїх портфелях активи, які не приносять прибутку, і надто швидко продавати потенційно прибуткові активи також є характерним для інвесторів, особливо початківців. На рівні регіону це проявляється у зростання частки нерентабельних підприємств.

Таким чином, розуміння психології прийняття фінансових рішень та здатність уникати найпоширеніших помилок, пов'язаних із цим процесом є важливим завданням регіональної політики.

Евристичні правила якоріння, наявності, подібності враховуються при використанні теорії підштовхування (Nudge theory, Р.Таллер, 2017), на практиці. Nudge - технологія спрямована на те, щоб підштовхнути людину приймати ті рішення, які відповідають, перш за все, її інтересам, а вже потім інтересам всіх інших зацікавлених сторін. Дана теорія ґрунтується на лібертаріанському патерналізмі, який передбачає визнання законним (патерналізм) намагання архітекторів вибору (тих, хто «будує» поведінку, наприклад урядовців, керівників компаній) впливати на вчинки людей так, щоб не обмежити при цьому їхню свободу у прийнятті рішень (лібертаріанський аспект), проте спрямовувати їх дії у відповідному напрямку. Основними принципами архітектури (побудови) вибору є :

- пріоритетність «опції за промовчуванням»;
- очікування помилки від виборців;
- наявність зворотного зв'язку;
- зіставлення альтернативного варіанту та добробуту;
- структурування складного вибору;
- забезпечення діючої системи стимулів³⁷

Дискусійним впродовж довгого часу була можливість використання поведінкового підходу на макрорівні. Згодом вченими Дж. Акерлофом та Р.Шиллером досліджено особливості людської поведінки, яка впливає на макроекономічні процеси.³⁸ Щоб пояснити відсутність економічного зростання під впливом ірраціональності ними було виділено п'ять ключових емоційних факторів («animal spirits»)³⁹:

- переконання, які є найважливішим фактором прийняття економічних рішень;
- прагнення до справедливості, емоційний імпульс, що змушує людей приймати рішення, які не відповідають їхнім економічним інтересам;

³⁷ Талер Р. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір / Р.Талер, К. Санстейн / пер. з англ. Ольга Захарченко. К. Наш формат, 2017. 312.

³⁸ S. Akerlof, G.A. and Shiller, R. (2010), *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism* Book. Princeton University Press.

³⁹ Akerlof G.A., Shiller R.J. *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*. Princeton: Princeton University Press. 2009. URL: <https://press.princeton.edu/titles/8967.html>.

- корупція та недобросовісність, а також зростаюче їх усвідомлення, що вносить свій вклад в рецесію, підсилюючи її негативний вплив;

- ігнорування наслідків інфляції. Учені наводять докази того, що на протигагу теорії монетаризму, багато працівників під впливом грошової ілюзії здатні відмовитися від підвищення зарплати (навіть якщо ціни ростуть), коли знають, що підприємство знаходиться в складній фінансовій ситуації, але вони в більшості відмовляться від скорочення зарплати, навіть якщо економіка знаходиться в стані дефляції;

- повідомлення, що безпосередньо або опосередковано впливають на поведінку економічних суб'єктів.

Місія державних структур на думку Дж Акерлофом та Р.Шиллером має полягати у «створенні таких умов, за яких творчому потенціалу капіталізму не створюється перепон, але при цьому нівелюються крайнощі, що породжуються ірраціональним початком – імпульсом людини».

Поведінковий підхід можна трансплювати на мезорівень, адже ірраціональна поведінка людей прослідковується на всіх рівнях управління, а поведінкові ефекти можна розглядати в контексті підприємства, громади, регіону як сукупності людей, та як цілісного «організму».

В умовах невизначеності, асиметричності інформації суб'єкт не може об'єктивно оцінити ризики та перспективи, що призводить до прийняття ірраціональних рішень під впливом факторів помилкового сприйняття інформації, емоційно-психологічних факторів (рис. 2.4).

Наслідками ірраціональних рішень на рівні регіону є зниження доходності та прибутковості роботи суб'єктів господарювання регіону, податкових та бюджетних надходжень регіону, експортно-імпортних надходжень, залучення інвестицій та інвестиційної привабливості, кредитоспроможності фінансових установ, доходів домогосподарств та інше.

Безумовно, що вивчення та розуміння психології прийняття управлінських рішень та здатність уникати найпоширеніших помилок є успіхом будь-яких фінансово-економічних проектів. Тому важливим завданням є пошук механізмів та інструментів корегування процесу прийняття ірраціональних рішень.

Такі механізми повинні сприяти, з однієї сторони, покращенню інформаційного забезпечення суб'єктів фінансово-економічних відносин, усунення дефіциту та асиметричності інформації, застосування нових, сучасних методик обробки та оцінки інформації, підвищення цифрових компетенцій споживачів інформації, а з іншої - накопичення поведінкової фінансової грамотності, яке зменшить негативний вплив поведінкових упереджень та дозволить спрогнозувати нераціональні рішення, контролінг поведінки (прогноз та управління нею) та інші.

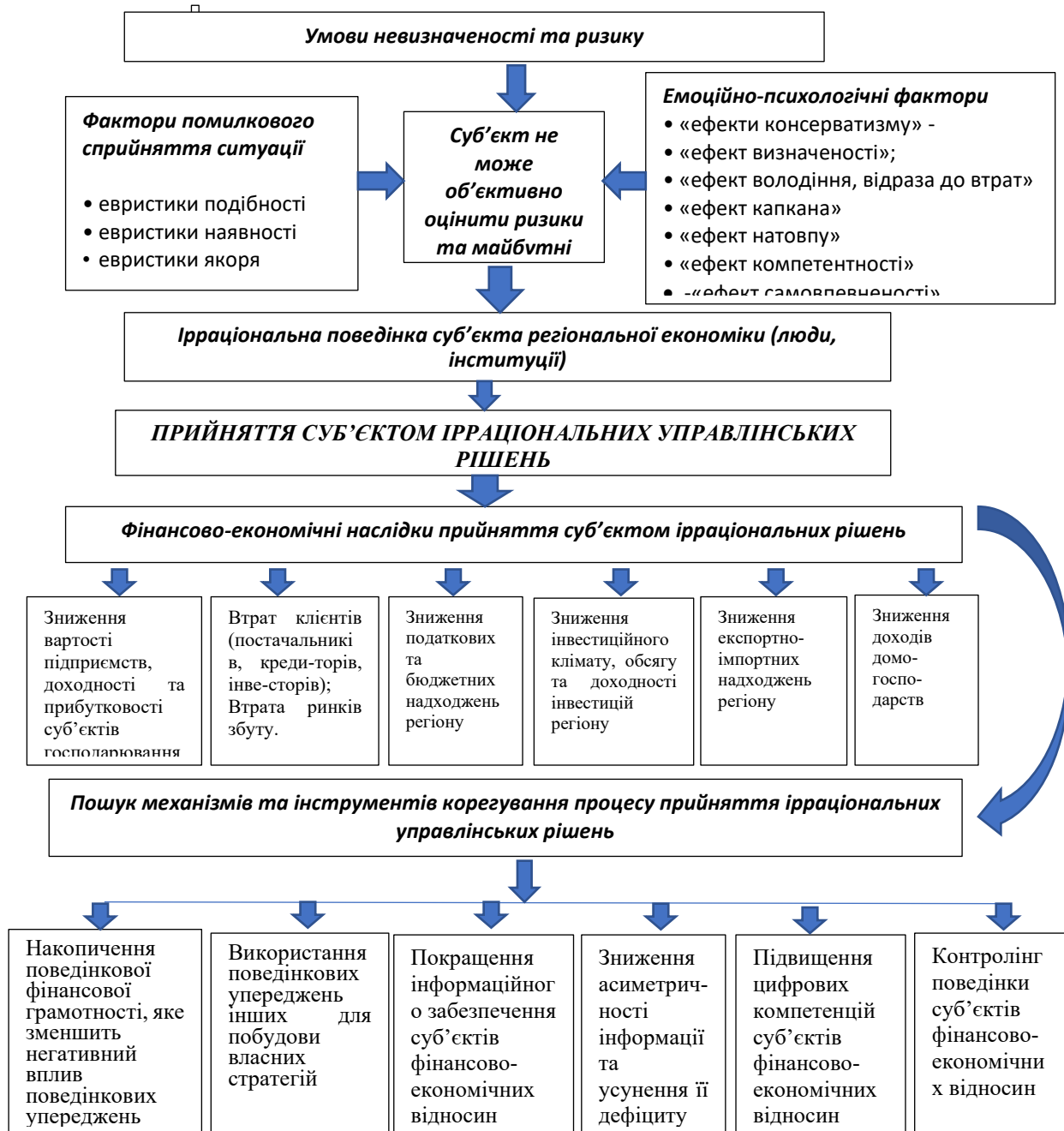

Рис. 2.4. Модель прийняття ірраціонального управлінського рішення суб'єктом регіональної економіки

Джерело: авторська розробка

Важливе місце серед інструментів корегування процесу прийняття ірраціональних рішень відводять поведінковому контролінгу, який спрямований на аналіз, прогнозування й контроль поведінки учасників фінансових відносин, а також на впровадження методичного інструментарію, що змушує агентів діяти та приймати рішення відповідно до визначених цільових орієнтирів. Служби контролінгу аналізують процеси прийняття фінансових рішень для прогнозування поведінки менеджменту, персоналу, інвесторів та інших учасників фінансових відносин із урахуванням певних психологічних особливостей поведінки індивідуумів.

Контролінг поведінки необхідний для координації діяльності учасників фінансових відносин та попередження опортуністичної поведінки індивідуумів, відповідальних за прийняття рішень. Така поведінка окремих агентів спрямована на максимізацію власної вигоди за рахунок інших та пояснюється головним чином асиметричним розподілом інформації й конфліктом цілей, що зумовлений різними перевагами індивідуумів.⁴⁰

Інвесторам важливо використовувати поведінкові упередження інших учасників фінансово-економічних відносин для побудови власних інвестиційних стратегій таких як:

- мінімізація ризику – відраза до крайніх рішень, тобто тенденція уникати екстремальних рішень;

- прийняття рішення «з чистого листа» – тобто прийняття рішення на основі абстрагування від попередніх успіхів чи невдач конкретного об'єкта (уникнення «помилки гравця» та «ілюзії кореляції»);

- критика результатів – максимальна об'єктивність та критичність у калькулюванні результуючого показника, тобто уникнення ситуації маніпулювання результатами;

- протидія натовпу – використання тенденції робити (або вірити в) речі виходячи з того, що багато інших людей роблять це (тобто проявляють стадну поведінку), для прийняття кардинально протилежних рішень.

- абстрагування від професії – уникнення тенденції висловлювати необґрунтовану симпатію до певного об'єкта інвестування тільки тому, що потенційний інвестор знайомий з ним в силу професійних чи особистісних зацікавлень або діяльність цього об'єкта є дотичною до діяльності самого підприємства.⁴¹

Зниження асиметричності інформації, переваги в інформаційному забезпеченні окремих суб'єктів фінансово-економічних відносин забезпечують їм додаткові доходи, однак зумовлюють конфлікт інтересів. Напрямами усунення асиметричності інформації, підвищення її достовірності та повноти повинні стати: усунення штучно створеного дефіциту інформації та маніпуляцій з інформацією, підвищення цифрових компетенцій суб'єктів фінансово-економічних відносин, уніфікація вхідних даних незалежно від емоційного забарвлення повідомлень; вибір адекватних методик та показників вимірювання явищ та процесів та підвищення їх інформативності, виділення статистичних пріоритетів – ігнорування інформації щодо доступних приватних випадків на користь винятково статистичних даних у сфері зацікавлення, тощо.

⁴⁰ Терещенко О. Контролінг поведінки в концепції біхевіористичних фінансів. Фінанси України. 2011. № 10. С. 104-116

⁴¹ Кузьмук С. Біхевіористичні фінанси: теоретична концептуалізація та закономірності використання в економіці. Дисертаційна робота зі спеціальності 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки, 2019.

2.3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ

Процес децентралізації, який супроводжувався передачею на рівень територіальних громад повноважень та ресурсів для забезпечення їх фінансової та управлінської спроможності, результувався підвищенням відповідальності територіальних громад та органів місцевого самоврядування, які їх представляють, за розвиток власної території і забезпечення якісної життєдіяльності мешканців. Та, попри передачу на місцевий рівень значних фінансових та інших видів ресурсів, виникає питання забезпечення ефективного управління ними, що ставить високі вимоги до якості людського капіталу територіальної громади і, зокрема, управлінського потенціалу органів місцевого самоврядування.

Це питання особливо актуальне з огляду на ключову роль суб'єктів економічних відносин територіальних громад у забезпеченні їх економічного зростання, адже, зважаючи на порівняно невеликі розміри громад на місцевому рівні та відповідно наявність невеликої кількості таких суб'єктів, відбувається максимізація впливу кожного з них на розвиток території, що обумовлює і потребу дослідження закономірностей прийняття рішень на локальному рівні та акцентує на їх значенні для розвитку громад. Водночас це підсилює і вплив когнітивних, соціальних і психологічних чинників та бар'єрів, притаманних як окремим індивідам, так і групам осіб, на прийняття управлінських та фінансових рішень. Адже розуміння, якими є основні чинники впливу на колективну поведінку членів громади, окремих її груп чи індивідів, залежно від їх ролі у громаді, здатність виявлення ризиків та можливих наслідків невірного прийняття рішень, визначення способів їх нівелювання або «пом'якшення» може бути вагомим фактором забезпечення економічного зростання територіальних громад.

До основних принципів поведінкової економіки, які мають суттєвий вплив на поведінкові особливості суб'єктів економіки в процесі економічного розвитку територіальних громад, слід віднести такі (табл. 2.1):

1) Humans є оптимізаторами і намагаються обрати найкращий з можливих варіантів при прийнятті рішення, але їм це не завжди вдається. Водночас учені в сфері поведінкової економіки зауважують, що такі «помилки» при прийнятті рішень є передбачуваними, а їх причиною є когнітивні упередження, зокрема:

Таблиця 2.1

Принципи поведінкової економіки

Принципи поведінкової економіки						
	<i>Humans є оптимізаторами і намагаються обрати найкращий з можливих варіантів при прийнятті рішення, але їм це не завжди вдається</i>	<i>Humans турбуються (частково) про те, як результати від прийнятих ними рішень порівнюються з «контрольними точками»</i>	<i>Humans мають проблеми з самоконтролем</i>	<i>Першочергово Humans дбають про власні матеріальні блага, проте це не суперечить і піклуванню про матеріальне становище, наміри та дії інших людей, навіть поза родиною</i>	<i>У процесі ринкового обміну нівелюється вплив багатьох психологічних чинників, утім навіть на ринку психологічні чинники впливають на прийняття рішень Humans</i>	<i>Обмеження вибору може частково захистити Humans від низки поведінкових упереджень, проте на практиці жорсткий патерналізм є непопулярним та результується неоднозначними наслідками</i>
Когнітивні упередження, евристики, архітектура вибору	Ефект безготівковості	Ефект закріплення	Упередження підтвердження (люди шукають та помічають інформацію, яка доводить їхні переконання)	Ментальність стада	Ефект неоднозначності (люди віддають перевагу уже відомим товарам та послугам перед новими)	Архітектура вибору
	Ефект «за замовчуванням»	Помилка фундаментальної атрибуції	Втома від прийняття рішень (людина характеризується обмеженою здатністю приймати рішення, і чим більше рішень доводиться приймати, тим гіршою стає їх якість)	Ефект ореолу (когнітивне упередження, яке передбачає, що позитивні враження людей, брендів та товарів однієї галузі позитивно впливають на наші почуття в іншій області)	Ефект ілюзорної кореляції (люди часто помічають причинно-наслідкові зв'язки там, де вони відсутні)	Подвійне мислення (система 1; система 2)
	Ірраціональна оцінка вартості	Ефект приманки (введення третього варіанту для впливу на обрання особою певного з них)	Упередження заднього огляду (людина виявляє краще розуміння події, яка минула, ніж фактичної)	Помилковий консенсус (люди переоцінюють, наскільки інші погоджуються з ними)	Постановка прийняття рішення (у процесі прийняття рішення люди розбивають їх на окремі етапи та елементи)	Слон, вершник і шлях (спосіб концептуалізації того, як різні частини мозку людини взаємодіють між собою. У цій моделі у свідомості людей є слон (великий, емоційний звір, якого важко пересунути), вершник (раціональна, перспективна людина) і шлях. Щоб рухати людину,

					потрібно, щоб усі троє йшли в одному напрямку)
Неприятність до витрат	Розрив емпатії «гаряче-холодне» (рішення людей базуються на їхніх емоціях в момент їх прийняття)	Бездумність споживання	Ефект ІКЕА (продуктам, створеним за власної участі, людина надає більшу цінність)	Теорія перспектив та відвернення від втрат	Підштовхування (незначні зміни, які полегшують людям прийняти вибір)
Упередження оптимізму та надмірна самовпевненість	Ефект «соціального праймінгу» (поведінка людини є необ'єктивною унаслідок попереднього впливу певних незначних подразників)	Раціоналізована нечесність (люди схильні виправдовувати дрібні вчинки інших людей, які, на їхню думку, є неправильними)	Довіра «за замовчуванням» (люди упереджено довіряють тим, хто схожий на них)	Самостійне обмеження (люди часто стримують себе у діях, щоб не нашкодити власному его)	
Правило «вершини»	Ефект «нульової» ціни (надмірна позитивна реакція людей на безкоштовні товари і послуги)		Соціальні норми		
Мінімізація жалю					
Помилка втоплених витрат					

Джерело: складено авторами на основі^{42, 43, 44, 45}

⁴² Duflo E., Banerjee A. Good Economics for Hard Times. PublicAffairs, 2019. 432 p.

⁴³ Soman D. The Last Mile: Creating Social and Economic Value from Behavioral Insights. Rotman-UTP Publishing, 2015. 296 p.

⁴⁴ How to Use Behavioral Economics for Social Impact. Movingworlds. URL: <https://movingworlds.org/behavioral-economics-for-social-impact#section-iv-eight-steps-to-applying-behavioral-economics-to-social-impact>.

⁴⁵ Laibson Дю List J. A. Principles of (Behavioral) Economics. American Economic Review, 2015, 105 (5) (May), pp. 385-390. URL: <https://dash.harvard.edu/handle/1/30805504>.

2) ефект безготівковості – 1) людина готова платити за товар чи послугу більше, якщо суму покупки сплачує за допомогою банківської картки, тобто у безготівковій формі; 2) люди здебільшого обманюють на вартість товару чи послуги, а не на гроші у їх готівковому вираженні (для прикладу, людина швидше вкраде певний товар, ніж грошову купюру); врахування цього ефекту може бути корисним в контексті як організації сплати місцевих податків та зборів до бюджету громади, так і стимулювання населення до формування та розвитку спільних підприємств на території громади (що передбачає вкладення власних коштів населення у розвиток такого підприємства); окрім того, врахування цього ефекту є корисним в контексті вирішення проблеми фінансового включення населення сільських територіальних громад;

3) ефект «за замовчуванням» - людина схильна приймати рішення автоматично, «не думаючи», та обирати найпростіший варіант (для прикладу, у країнах, де питання донорства органів включено у процес реєстрації водійських прав та за замовчуванням визначене міткою «так», коефіцієнт вибору цієї позиції складає 80%; у країнах, де за замовчуванням це мітка «ні», - 20%). Використання цього ефекту на практиці у процесі забезпечення економічного зростання територіальних громад є можливим у багатьох випадках (як в контексті взаємодії органу самоврядування з населенням, проведенні опитувань, консультуванні, так і в контексті запровадження механізму самооподаткування суб'єктів економіки громади та надання соціальних послуг населенню);

4) ірраціональна оцінка вартості – на оцінку вартості людиною певного товару впливають не лише чітко визначені та обґрунтовані ринкові чинники, а й естетичне сприйняття, особливості виробництва товару, власні уподобання тощо. Цей аспект важливий з огляду на: 1) потребу формування веб-сайтів громад, сторінок у соціальних мережах, розвитку ЗМІ для спілкування з населенням та надання жителям інформації; 2) представлення планів щодо веденням певної діяльності, результатів діяльності, звітування; 3) у забезпеченні розвитку комунальних та соціальних підприємств; 4) залученні на територію громади нових суб'єктів господарювання; 5) стимулюванні населення до участі у певних заходах;

5) неприязнь до втрат – до дії людей більше спонукає страх втрати, ніж можливість додаткової вигоди; це дозволяє зробити висновок про схильність людини віддавати перевагу уникненню збитків перед можливістю отримати додатковий прибуток. Проведені дослідження в окремих випадках показують, що збиток сприймається людиною на психологічному рівні вдвічі сильніше, ніж аналогічний прибуток⁴⁶. Це когнітивне упередження пояснює, чому збільшення ціни на певний товар чи послугу (яке трактується людиною як збиток) характеризується значно

⁴⁶ Cormier W. What Is Behavioral Finance — And Why Do We Need It? ASPPA, 2014. URL: <https://www.asppa-net.org/news-resources/browse-topics/what-behavioral-finance-%E2%80%94-and-why-do-we-need-it> (дата доступу: листопад 2020 р.).

більшим впливом на зміну попиту, ніж зниження ціни (прибуток). Використання цього упередження на практиці доцільне в контексті стимулювання суб'єктів економіки до дії (для прикладу, чітко обґрунтування можливості отримати певну безкоштовну послугу з чітко визначеним терміном такої можливості сприймається людиною як додаткова вигода, яку можна втратити з настанням конкретної дати, і стимулює її до дії);

б) упередження оптимізму та надмірна самовпевненість – людині притаманна переоцінка імовірності подій позитивного характеру та схильність до переоцінки власних навичок та досвіду. Це одна з найбільш шкідливих помилок у мисленні людини при прийнятті нею рішень. Її існування пов'язане з безліччю інших когнітивних упереджень, зокрема: «ілюзією контролю» (здатність людей переоцінювати можливість контролю певних подій); помилки «гарячої руки» (переконання, що людина, яка пережила успіх у певній події, має вищі шанси на успіх у наступних спробах); «неправильне калібрування» (завищення точності своїх знань і недооцінка ризиків). Це упередження важливо враховувати передовсім в контексті здійснення управлінської діяльності та прийняття рішень керівниками, інвестуванні, створенні та розвитку суб'єктів господарювання, веденні власної підприємницької діяльності тощо;

7) правило «вершини» - аналізуючи набутий досвід, люди передовсім згадують останні моменти переживання певної події. Відповідно, її завершення на «позитивній ноті» формує в учасника і позитивну асоціацію з організатором та самим заходом та стимулює до подальшої взаємодії;

8) мінімізація жалю – замість аналізу усіх можливих варіантів наслідків при прийнятті рішень, люди здебільшого акцентують увагу на найгіршому можливому результаті та жалю, який виникне з настанням цієї події. Таке уявлення спонукає їх до вибору варіанту, який мінімізує жаль, а не максимізує корисність. Це упередження часто спостерігається при прийнятті рішень в контексті інвестування, коли інвестори можуть відкласти в часі продаж чи купівлю акцій, щоб уникнути жалю у випадку не вигідної операції. Окрім того, упередження мінімізації жалю веде до так званої «пастухової поведінки» з боку інвестора⁴⁷. Адже часто інвестори відчують психологічний комфорт йдучи у прийнятті рішення «за натовпом». Така поведінка легко пояснюється тим, що результатом масового консенсусу є і розподіл відповідальності за невірність прийнятого рішення та розподіл жалю. В контексті розвитку територіальної громади та взаємодії органів управління з суб'єктами економіки на це когнітивне упередження варто зважати. Зокрема при потребі стимулювання таких суб'єктів до прийняття певного рішення за допомогою певних фінансових та інших інструментів слід забезпечити

⁴⁷ Cormier W. What Is Behavioral Finance — And Why Do We Need It? ASPPA, 2014. URL: <https://www.asppa-net.org/news-resources/browse-topics/what-behavioral-finance-%E2%80%94-and-why-do-we-need-it> (дата доступу: листопад 2020 р.).

зведення до мінімуму ризику втрати і, відповідно, жалю, що мотивуватиме до його вибору;

9) помилка втоплених витрат – когнітивне упередження, яке має суттєвий вплив на поведінку суб'єктів при прийнятті рішень на фінансових ринках, в контексті публічного управління та публічних фінансів тощо та полягає у наступному: чим більше фінансового ресурсу людина вкладає у щось, тим більша імовірність продовження цієї дії навіть у випадку негативних результатів. Для прикладу, інвестор вкладає ресурс та розвиває підприємство А, яке навіть через декілька років не приносить прибутків. Інвестор розгляне можливість інвестувати у інше підприємство В, яке має більший економічний потенціал. Проте навіть у випадку суттєвих прибутків, він і надалі буде вливати фінансові ресурси у розвиток підприємства А, оскільки буде упередженим щодо своїх попередніх інвестицій. Це когнітивне упередження дозволяє також пояснити, чому органи управління різних рівнів продовжують розвивати певні програми, навіть якщо вони не результуються позитивними наслідками;

Humans турбуються (частково) про те, як результати від прийнятих ними рішень порівнюються з «контрольними точками», і чи людина втрачає, чи набуває відносно власноруч обґрунтованої «контрольної точки»⁴⁸. Основними упередженнями, які ілюструють цей принцип є такі:

- ефект закріплення – людині притаманна схильність до формування власного розуміння вартості товару чи послуги на основі інформації, якою вона володіє. Прикладом дії цього упередження є продаж інвесторами акцій, які втратили вартість. Як правило, при їх реалізації інвестори орієнтуються на ціну, яку вони заплатили за акції, тобто, якщо акції придбано за 10 дол. за одиницю, ця ціна стає «контрольною точкою», на якій базується рішення утримувати чи продавати. Це може результуватися тим, що інвестори володітимуть акціями, які, імовірно, ніколи не відновляться, тим самим збільшуючи власний збиток. Цей ефект також поширений при прийнятті рішень на ринку житлової нерухомості, коли люди, орієнтуючись на ціну, за яку вони придбали об'єкт, не спроможні приймати раціональні рішення щодо володіння ним, навіть при швидкому знеціненні. Часто цей ефект посилюється ефектом наділення (явищем, коли люди наділяють більшою цінністю речі, якими володіють; цей ефект пояснюється, знову ж таки, неприязню до втрат, оскільки продаючи предмет, яким володіє, людина відчуває втрату);

- помилка фундаментальної атрибуції – упередження, яке полягає у применшенні ситуативних факторів та перебільшенні ролі диспозиційних чинників при прийнятті рішення щодо поведінки людей. Іншими словами, ми здебільшого вважаємо, що поведінка людини обумовлена лише її власними моральними рисами та поведінковими особливостями, не акцентуючи на інших чинниках, які цією особою не контролюються.

⁴⁸ Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 1979, 47 (2). Pp. 263-291.

Поняття «фундаментальної атрибуції» було введено Ross L.⁴⁹ у 1977 р. та стало вагомим продовженням дослідження поняття «соціальної сліпоты»⁵⁰ Ichheiser G. і на докальному рівні є важливим з огляду на проблеми залучення маргіналізованих членів суспільства до його розвитку як у контексті фінансового включення, інклюзивного розвитку, функціонування спільних підприємств та надання публічних послуг на рівні територіальних громад;

- ефект фреймінгу – передбачає вплив способу подачі інформації на прийняття рішення. Тобто вплив на прийняття рішення має контекст, у якому інформацію подають, зокрема, чи представлено її як програш, чи виграш. Цей ефект є важливим в контексті організації управлінської діяльності у територіальних громадах та для забезпечення позитивних результатів взаємодії органів управління з суб'єктами економіки громади;

3) Humans мають проблеми з самоконтролем. У традиційній моделі економіки немає розриву між намірами «економічної людини» та її діями, натомість у поведінковій економіці це вагомий аспект ірраціональності поведінки людини. Прикладами існування такої проблеми, доведеними в контексті прикладних досліджень, є проблема відкладання запланованих завдань (Augenblick N., Niederle M., Sprenger Ch.⁵¹), розміщення заощаджень «у коробці» (Ashraf N., Karlan D., Yin W.⁵²), проблема продуктивності на робочому місці (Kaur S., Kremer M., Mullainathan S.⁵³) тощо. Цей принцип ілюструють такі упередження: упередження підтвердження, втома від прийняття рішень, упередження «заднього огляду», бездумність споживання, раціоналізована нечесність;

4) першочергово Humans дбають про власні матеріальні блага, проте це не суперечить і піклуванню про матеріальне становище, наміри та дії інших людей, навіть поза родиною. Такі «соціальні уподобання» мають багато системних форм та обумовлені численними поведінковими закономірностями. Особливістю цього принципу є його соціальний характер та приналежність людини до певної соціальної групи. Важливим упередженням, яке ілюструє цей принцип, є ефект ментальності стада – явище, за якого індивіди діють колективно як частина групи, часто приймаючи рішення, якого б не прийняли як індивіди. Економісти визначають два аспекти, які пояснюють ефект ментальності стада: 1) соціальний тиск – люди прагнуть бути прийнятими у соціумі, що означає наближення власної поведінки до поведінки інших; 2) ефект групового

⁴⁹ Ross L. The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In Berkowitz, L. (ed.). *Advances in experimental social psychology*. 10. New York: Academic Press., 1977, pp. 173-220.

⁵⁰ Why do we underestimate the influence of the situation on people's behavior? The Decision LAB. URL: <https://thedecisionlab.com/biases/fundamental-attribution-error/> (дата доступу: листопад 2020).

⁵¹ Augenblick N., Niederle M., Sprenger Ch. Working Over Time: Dynamic Inconsistency in Real Effort Tasks. 2014. URL: <http://web.stanford.edu/~niederle/ANS.Paper.pdf>.

⁵² Ashraf N., Karlan D., Yin W. Tying Odysseus to the Mast: Evidence from a Commitment Savings Product in the Philippines. *Quarterly Journal of Economics*, 2006, 121 (2). Pp.: 635-72.

⁵³ Kaur S., Kremer M., Mullainathan S. Forthcoming. Self-Control at Work. *Journal of Political Economy*, 123 (6). URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/683822?af=R&mobileUi=0>.

мислення – людям складно повірити, що велика група людей може помилятися⁵⁴, ⁵⁵.

Вагомою передумовою формування цього принципу є упередження соціальних норм як колективних переконань щодо питання, яка поведінка є доречною у тому чи іншому випадку. Людина як соціальна істота має потребу у приналежності до певної соціальної групи, яка сьогодні визначена як її основна мотивація⁵⁶. Щодо цього питання Thaler R. зауважив: «підхід до соціальних норм показує, що на нашу поведінку впливає неправильне сприйняття того, як думають і діють інші члени соціальних груп, учасниками яких ми є»⁵⁷. У цьому контексті важливо зазначити, що соціальні норми як поведінкове упередження застосовуються до того, що помічають люди у поведінці інших, а не до того, що, на їхню думку, мають робити інші;

5) У процесі ринкового обміну нівелюється вплив багатьох психологічних чинників, утім навіть на ринку психологічні чинники впливають на прийняття рішень Humans. Цей принцип ілюструють такі упередження: ефект неоднозначності, ефект ілюзорної кореляції, постановка прийняття рішень, теорія перспектив та відвернення від втрат, ефект самостійного обмеження; при цьому, суть принципу полягає у тому, що чим більше учасників ринку піддаються впливу певного психологічного чинника, тим більший ефект на розвиток ринку він має.

6) Обмеження вибору може частково захистити Humans від низки поведінкових упереджень, проте на практиці жорсткий патерналізм є непопулярним та результується неоднозначними наслідками. Управління та контроль поведінкових упереджень суб'єктів економіки є ефективним напрямом функціонування органів самоврядування та органів державної влади в контексті забезпечення економічного зростання території. Однак жорсткий патерналізм веде до появи нових проблем та виникнення нових ризиків, адже особам та групам осіб, які здійснюють управління, притаманні ті ж когнітивні упередження та евристики, як і усім Humans, тому надання їм розширених повноважень може результуватися посиленням автократизму та надмірним втручанням у життєдіяльність населення, а також неефективним веденням політики розвитку території. Тому учені, які проводять свої дослідження в контексті поведінкової економіки, акцентують на необхідності обережного використання принципів та теоретичних висновків біхевіоризму у системі публічного управління.

Макро-поведінкові фінанси, ґрунтуючись на теоретичних засадах вивчення поведінкових закономірностей окремого індивіда як соціальної

⁵⁴ Riley G. Herd Behaviour (Behavioural Economics). Tutor2u. URL: <https://www.tutor2u.net/economics/reference/behavioural-economics-herd-behaviour>.

⁵⁵ Why do we support opinions as they become more popular? The Decision LAB. URL: <https://thedecisionlab.com/biases/bandwagon-effect/>.

⁵⁶ Baumeister R. F., Leary, M. R. The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. Psychological bulletin, 1995, 117(3), 497.

⁵⁷ Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на поведінкові рішення. Наш формат, Київ, 2018. 463 с.

істоти, спрямовані на дослідження впливу поведінки людини на прийняття рішень на фінансових ринках, у сфері публічного управління та публічних фінансів. З цього приводу проведено чимало досліджень та експериментів, які привели до визначення поведінкових закономірностей прийняття управлінських рішень на рівні територіальних громад.

Як зауважують з приводу використання засад поведінкових фінансів щодо розвитку держави експерти ОЕСР⁵⁸, в сучасних умовах комплікації і збільшення різноманіття фінансових продуктів та послуг суттєво ускладнюється і їх вибір для пересічного споживача. Відтак у процесі дослідження встановлено, що на такий вибір мають вплив і окремі чинники: по-перше, оскільки прийняті рішення мають довгостроковий ефект, посилюється вплив багатьох когнітивних упереджень; по-друге, споживачам складно опиратися на уже набутий досвід, оскільки фінансові послуги часто є разовими покупками; по-третє, труднощі щодо вірного прийняття рішення посилюються, коли йде мова про споживачів так званих «вразливих» груп (пенсіонерів, маргіналізованих груп, сільського населення); по-четверте, суттєвий вплив на отримання фінансових послуг має введення нових технологій та інновацій у сфері, оскільки відбувається посилення проблем із самоконтролем та упередження підтвердження.

На увагу заслуговує також дослідження Dawney E. та Shah H., які акцентували на вагомості сили звички, що дозволяє зменшити зусилля при прийнятті рішень та зберегти власний комфорт. Силу впливу цього упередження автори дослідили на прикладі аналізу політики диверсифікації постачальників електроенергії, метою впровадження якої було зниження цін на електроенергію через підвищення рівня конкуренції на відповідному ринку. Утім така політика не характеризувалася позитивними наслідками через небажання людей змінювати постачальника електроенергії. Учені довели, що саме сила звички стала основною перепорою у використанні населенням наданих їм можливостей, і бар'єри для зміни цих звичок значно вищі, ніж очікувалося у процесі впровадження реформи: виникають клопоти, пов'язані зі зміною постачальника (визначення нового постачальника, заповнення форм тощо) та посилюється ризик правильності вибору нового постачальника. З іншої сторони, фінансовий прибуток, який мав стати основним мотиватором до зміни постачальника, людьми не враховувався, оскільки він не був негайним, а спричинявся невеликим зменшенням майбутніх рахунків⁵⁹.

Експертами Світового Банку шляхом застосування методу рандомізованого контрольованого дослідження було проведено аналіз впливу на поведінку населення територіальних громад політики органів

⁵⁸Lefevre A., Chapman M. Behavioural economics and financial consumer protection. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, 2017, No. 42, OECD Publishing, Paris. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/behavioural-economics-and-financial-consumer-protection_0c8685b2-en#page2.

⁵⁹ Behavioural economics: seven principles for policy-makers. The new economic foundation. URL: https://neweconomics.org/uploads/files/cd98c5923342487571_v8m6b3g15.pdf.

місцевого самоврядування щодо вирішення важливих проблем. Проведене дослідження показало високу ефективність ведення публічної політики, заснованої на засадах поведінкової економіки. Так, у муніципалітеті у Коста-Ріці дії місцевих органів управління щодо зниження рівня споживання води домогосподарствами громади, які ґрунтувалися на інформуванні населення про використання води у сусідніх громадах, результувалися зменшенням кількості спожитої води на 5% щомісяця. У Гватемалі зміна способу спілкування органів самоврядування з платниками податків сприяла збільшенню акумульованих до місцевого бюджету податків⁶⁰.

Науковці Newman V. та Dutta-Powell R., експерти The Behavioural Insights Team, зробили спробу застосувати теоретично обґрунтовані поведінкові закономірності до питання ціноутворення у громадському транспорті у містах Австралії у 2011 році. Містянам та туристам було запропоновано чотири механізми ціноутворення, різні за ступенем складності. У результаті було виявлено, що зі зростанням складності при формуванні ціни на проїзд знижувався показник вибору найдешевшого варіанту (зокрема, найнижчу підтримку отримала пропозиція формування ціни на основі врахування відстані проїзду у транспорті, оскільки цей варіант виявився «заскладним»)⁶¹.

Таким чином, приклади застосування теоретичних засад поведінкової економіки та поведінкових фінансів засвідчують ефективність їх практичного впровадження при формуванні та реалізації політики місцевого розвитку. З огляду на нестабільну економіку, обумовлену дією низки як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, а також незавершеність низки реформ, особливої актуальності набувають питання дослідження суб'єктів економічних відносин, їх ролі тощо у забезпеченні економічного зростання територіальних громад. Адже, як показали проведені дослідження, поведінка людей (чи однієї людини) може суттєво впливати на макро чи мікроекономіку, а це значить, що потрібно застосовувати інші (відмінні від традиційних) підходи до моделювання економічних процесів та й взагалі до прийняття фінансово-економічних рішень. І взагалі, згідно поведінкової економіки, перш ніж приймати певні рішення (запроваджувати реформу/ приймати зміни до законодавства тощо) доцільно провести експеримент. Якщо експеримент підтверджується, тоді є сенс впроваджувати дану ідею, і навпаки. Видається, що такий шлях прийняття рішень в існуючих умовах, для України загалом і територіальних громад зокрема, є виправданим. З огляду на сказане, доцільно акцентувати на особливостях проведення та

⁶⁰ Calvo-Gonzales O., Zoratto L. Behavioral Insights for Development. Cases from Central America. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 2017. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28335>.

⁶¹ How People Respond to Complexity in Public Transport Fares. The Behavioural Insights Team. 2020. URL: <https://www.infrastructurevictoria.com.au/wp-content/uploads/2020/09/Transport-Fares-and-Complexity-SGS-and-BIT-Report.pdf>.

отриманих результатах окремих досліджень задля розуміння обраних методів та можливості їх адаптації до умов цього дослідження.

2.4. ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДОБРОБУТУ РЕГІОНІВ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

Світова економічна система зазнає позитивних змін від нещодавніх фінансових турбуленцій, які стали причиною значних трансформацій в економічній поведінка домогосподарств, змін структури витрат і обсягів заощаджень. Протягом останніх років показники заощаджень домогосподарств і громад зменшились у декілька разів. Так, незбалансованість ринку праці та зростання споживчого попиту призвели до збільшення витрат і зменшення рівня заощаджень та інвестицій домогосподарств. Більше того, за рекордно низьких базових процентних ставок депонування грошових активів на традиційних ощадних рахунках стало менш привабливим, ніж інвестиційна діяльність. Крім того, молоді особи у віці від 20 до 30 років особливо вразливі до фінансових загроз. Так, середньорічний розмір заощаджень домогосподарств в Україні становив не більше 4 % від доходів, тоді як в США цей показник рівний 15-20 % [62].

Фінансовий добробут залежить від його індивідуального сприйняття домогосподарствами чи громадами. Наприклад, домогосподарства з однаковим рівнем доходу можуть по-різному оцінювати свій фінансовий добробут залежно від потреб, уподобань і цінностей. Тому чинниками фінансового добробуту є демографічні характеристики (стать, вік, освіта, сімейний стан і структура домогосподарства), фінансові знання і спроможність заощаджувати, рівень і структура доходів, ставлення до фінансових активів і боргів, фінансові розпорядження (матеріалізм, готовність прийняти ризики), а також фінансові стратегії домогосподарств у таких сферах, як бюджетування, заощадження та імпульсивні покупки [63].

Забезпечення життєвих стандартів – це інтеграція фінансового добробуту, доступність послуг, а також задоволення комфортом і матеріальними благами. Підтримання відповідного рівня життя тісно корелюють з фінансовою поведінкою і цілями. Наприклад,

⁶² Hubler, D.S., B.K. Burr, B.C. Gardner, R.E. Larzelere, and D.M. Busby. The Intergenerational Transmission of Financial Stress and Relationship Outcomes. *Marriage & Family Review*, 2016, 52 (4), 373-391. <https://doi.org/10.1080/01494929.2015.1100695>

⁶³ Mende, M. and J. van Doorn. Coproduction of Transformative Services as a Pathway to Improved Consumer Well-Being: Findings From a Longitudinal Study on Financial Counseling. *Journal of Service Research*, 18 (3), 2015, 351-368. <https://doi.org/10.1177%2F1094670514559001>

домогосподарства, купуючи житло, машину та інші матеріальні блага, прагнуть відповідати високому рівню життя, як правило, за рахунок довгострокової економічної поведінки.

Стандарти життя, на нашу думку, на основі яких оцінюють добробут на рівні громади, включати такі індикатори, як рівень багатства, комфорт, дохід, можливості працевлаштування, вартість товарів і послуг та бідність, а також тривалість життя, рівень інфляції або тривалість оплачуваної відпустки. Варто наголосити, що не менш показовими факторами, які пов'язані із рівнем життя є: депривація (рівень бідності), доступ до якісної медичної допомоги, якість освітніх послуг, інфраструктурне забезпечення, довкілля тощо.

Фінансова депривація означає стан домогосподарства або громади, за якого відсутні основні суспільні потреби. На нашу думку, соціально-економічна депривація – це відсутність соціальних та економічних вигод, які вважаються необхідними для суспільства, громади чи регіону. Наприклад, громади із високим попитом та низьким рівнем базових потреб часто демонструють низький соціальний та економічний статус порівняно з іншими сусідніми громадами.

Економічна поведінка домогосподарств є ключовим чинником забезпечення фінансового добробуту. Моделі поведінки визначають і фінансові деструктиви, методи стимулювання раціонального споживання і стабілізації раціональної поведінки щодо заощаджень. Фінансово деструктивна поведінка включає перевитрату коштів, генерування боргу, несвоєчасне оплату рахунків або споживання резервного фонду (заощадження). Фінансовими чинниками, які формують економічну поведінку домогосподарств, але і впливають на їхній добробут є фінансова спроможність та інклюзія, соціальний капітал і дохід. Домогосподарства з вищим рівнем фінансової спроможності і кваліфікованими фінансовими знаннями досягають вищого рівня добробуту завдяки ефективним економічним рішенням. Однак, фінансові знання та економічна поведінка по-різному впливають на фінансовий добробут домогосподарств, членами яких є особи різної вікової категорії.

Фінансова інклюзія у процесі забезпечення добробуту означає наявність відповідних і доступних фінансових послуг і продуктів. Для фінансово депривованих домогосподарств характерно не високий рівень добробуту, порівняно з тими, які володіють фінансовою підтримкою. Тому фінансова інклюзія є потенційною перешкодою для забезпечення добробуту та формування ефективної економічної поведінки домогосподарств. Зауважимо, що соціальний капітал, у т. ч. підтримка громади, являється важливим чинником забезпечення добробуту і формування раціональної економічної поведінки домогосподарством у період фінансової кризи щодо задоволення основних потреб і отримання додаткових послуг.

Державна фінансова політика впливає на добробут громад шляхом регулювання діяльності банківського сектора, забезпечення виплат

соціального страхування і надання фінансових послуг, формування соціальної політики у сфері освіти, працевлаштування, пенсійного забезпечення і фінансово-інвестиційних програм. Ефективна фінансова система країни позитивно впливає на економічний розвиток та зростання національного добробуту. Оскільки структура фінансового капіталу економічної системи неоднорідна і різноманітна, тому стан і перспективи розвитку фінансових джерел домогосподарств мають пріоритетне значення для функціонування економічної системи регіону або країни загалом. Фінанси домогосподарств займають особливе місце серед ресурсів національного фінансового ринку, що характеризує не тільки рівень життя, пов'язаний зі споживанням, доходами та витратами домогосподарств, але також представляє важливий інвестиційний ресурс в економічному розвитку.

Економічна поведінка домогосподарств, як головних і найбільших адаптивних суб'єктів соціально-економічної системи, змінюється відповідно до трансформації економічної кон'юнктури країни. Комплексний підхід до вивчення економічної поведінки домогосподарств з точки зору територіальної соціально-економічної системи сприяє виявленню казуальних зв'язків, які формують фінансову та споживчу поведінку на мікрорівні загалом і визначають вагомість окремих фінансових чи макроекономічних індикаторів.

Теорії поведінкової економіки є альтернативними варіантами неокласичному напряму економічної науки, які описують процес прийняття фінансових рішень домогосподарствами, організаціями, фірмами на основі психологічних і фінансових детермінант. Як зазначає Галушка З.І., «...економічна теорія як наука набула нових граней у системності дослідження економічних процесів і явищ, принципів економічної поведінки. Вона розширила рамки наукових досліджень, орієнтуючись не лише на прагматичні розрахунки, норми раціональної поведінки господарюючих суб'єктів, а й на психологічні, ментальні, групові характеристики прийняття економічних рішень, які можуть суттєво впливати на результати їх досягнення» [64, с. 15].

Економічна поведінка домогосподарств тісно пов'язана із менталітетом громади, який формується в залежності від традицій, культури, соціальних структур, середовища проживання. Менталітет визначає модель економічної і соціальної поведінки, а саме культуру споживання, виробництва та відповідні форми мотивації. Відповідно функціями економічної поведінки домогосподарств є :

1. Соціалізація – дозволяє домогосподарствам бути інклюзивними в економічних відносинах з іншими суб'єктами, формувати фінансові потреби й інтереси, бути соціально відповідальними.

⁶⁴ Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. –408 с.

2. Адаптаційна – покращення способів ефективного використання наявних ресурсів, адаптації до нових ринкових відносин.

3. Інтеграційна – конкретна модель економічної поведінки домогосподарств відображає стратегію споживання і громадські цінності, що дозволяє членам домогосподарств інтегруватися у громади.

4. Ціннісна – економічна поведінка домогосподарства формується на основі норм, цінностей і традицій.

5. Регулююча – економічна поведінка домогосподарств формується під впливом дотримання законодавчо закріплених норм і сприяє збереженню чи підтримці суспільної системи.

6. Визначення фінансових стратегій – розвиток економічної поведінки домогосподарств зумовлює використання інноваційних фінансових засобів і формування нових фінансових цілей.

Економічна поведінка домогосподарств впливає на їхній добробут, а відтак на макроекономічному рівні являється найважливішим фактором розвитку економіки. Згідно сучасного підходу в основі економічної поведінки домогосподарств лежить принцип «раціональної максимізації добробуту» [65]. Зауважимо, що економічна поведінка домогосподарств додатково визначається соціальним середовищем, системою цінностей, що панує у суспільстві, а також впливом численних зовнішніх факторів, які обмежують поведінку суб'єктів економічної діяльності та визначають модель економічної поведінки домогосподарств. Крім того, важливим push-фактором формування конкретної моделі є цілі домогосподарства, які мають певний рівень диференціації з економічною системою. Так, максимізація добробуту домогосподарства означає максимізацію доходу усіх членів або максимізацію суспільного іміджу через призму підвищення рівня освіти та відповідного соціального статусу. Такі розмежування утворюють різні моделі економічної поведінки домогосподарств, які, в свою чергу, впливають на економіку громад, регіону і країни загалом.

Наголосимо, що моделі економічної поведінки домогосподарств визначаються видами праці членів домогосподарств, стратегіями щодо заощаджень, інвестицій і розподілу доходів. Економічна поведінка корелює зі споживчими функціями, які дозволяють домогосподарству реалізувати ключову ціль, а саме відтворення людського потенціалу за рахунок ефективного використання фінансових і матеріальних ресурсів, у т.ч. підвищення інтелектуального рівня.

Економічна поведінка домогосподарств є одним із ключових факторів, що впливають на економічний розвиток регіону або громади. Взаємозв'язані споживча поведінка та стратегія заощаджень домашніх господарств визначають обсяги сукупного попиту на внутрішньому ринку товарів і послуг, а також рівень інвестиційного попиту, формують систему фінансових ресурсів для банківського сектору через депозити та

⁶⁵ Zhelaeva S. Economic time in the mechanism of self-organization of the economic system. *Journal of economic theory*, 2015, 1, 69-74.

стимулюють ділову активність інших суб'єктів малого і середнього бізнесу. Водночас, економічна поведінка домогосподарств формується під впливом макроекономічної системи, об'єктивних соціально-економічних (наявний дохід, темпи інфляції, рівні зайнятості, пенсійне забезпечення, рівень розвитку банківського сектору) і суб'єктивних соціокультурологічних факторів (ментальність, релігійні, сімейні, культуру, традиції і звичаї). Зважаючи на історичні аспекти розвитку економічних систем, моделі економічної поведінки домогосподарств відображають специфіку економічної діяльності громад, регіональні особливості формування системи доходів, особливості функціонування фінансової системи країни.

У міждисциплінарних дослідженнях представлено різні аспекти обґрунтування економічної поведінки домогосподарств, зумовленої їхніми потребами, інтересами, мотивами, стимулами. У соціальних і поведінкових науках існують різні підходи до її пояснення: релігійно-етичний підхід, обґрунтування моделі «економічної людини»; визначення засобів економічного та позаекономічного примусу до праці; психологічний підхід до визначення корисності споживчих благ та раціональної поведінки споживача; змістовні теорії, що акцентують увагу на причинах, які спонукають суб'єкти господарювання до певної діяльності; теорія набутих потреб, теорія мотивацій; процесні теорії, що досліджують механізм мотивації економічної поведінки з урахуванням сприйняття суб'єктами господарювання певної ситуації та очікування ними можливих наслідків; теорії справедливості, постановки цілей, очікувань та інші. Вони пояснюють особливості тих аспектів діяльності домогосподарств, яким економічна теорія не приділяє особливої уваги.

Економічна поведінка домогосподарств визначається їхніми потребами, інтересами, мотивами, стимулами. В історії економічної думки існують різні підходи до її пояснення: релігійно-етичний характер (Ф. Аквінський; проблема визначення частки суспільного продукту, яку вони отримують у формі заробітної плати (меркантилісти, деякі представники класичної школи); модель «економічної людини» (пріоритетності особистого інтересу як могутнього стимулу прогресивного розвитку суспільства) (А. Сміт); економічне присилування має біологічну основу і є головним мотивом господарської діяльності індивідів (закон народонаселення, Т. Мальтус; як економічний, так і позаекономічний примус (трудові повинності) та альтруїзм (змінюю психології людей) (К. Маркс); найстійкішим стимулом до господарської діяльності є бажання отримати дохід від неї (А. Маршалл); змістовні теорії, що акцентують увагу на причинах, які спонукають суб'єкти господарювання до певної діяльності, та акцентують увагу на потребах й інтересах як визначальних чинниках економічної мотивації (теорії потреб А. Маслоу, М. Туган-Барановського, теорія набутих потреб Девіда МакКлелланда, теорія мотивацій З. Фрейда, теорія існування зв'язку та росту К. Альдерфера, теорія двох чинників Ф. Герцберга); процесні теорії, автори яких

досліджують механізм мотивації економічної поведінки з урахуванням сприйняття суб'єктами господарювання певної ситуації та очікування ними можливих наслідків від обраного варіанта господарської діяльності. (теорія очікувань В. Врума, теорія справедливості Д. Адамса, теорія Лімана Портера – Едварда Лоулера, теорія постановки цілей Е. Лока, теорія очікувань В. Врума) [66, с. 47]. Еволюція теорій економічної поведінки домогосподарств зображено на рис. 2.5.

Казуальність споживчої й економічної поведінки домогосподарств визначається умовою, що рівень заощаджень домогосподарств є залишком грошових коштів після розподілу доходу, в основному, на споживання. Таким чином, висока частка витрат на споживання у наявному доході веде до низької частки заощаджень, і навпаки. Враховуючи рівень споживання і заощадження в довгостроковій перспективі, можна стверджувати, що заощадження домогосподарств є відкладеним споживанням або споживанням майбутніх періодів. Такий підхід до економії та споживання міститься в концепції І. Фішера про тимчасовий економічний вибір [67]. Диференціація моделей економічної поведінки домогосподарств залежить від економічних очікувань, які формуються на основі рівнів невизначеності та нестабільності [68]. Економічна невизначеність для домогосподарств впливає на поточний рівень споживання, спонукає до раціональної економічної поведінки, збільшуючи рівень заощаджень та ліквідності грошових активів, зменшуючи ризик фінансових інвестицій. Результати досліджень [69, 70, 71] підкреслюють, що психологічні фактори, засновані на уподобаннях, мотивації й очікуваннях, є одними із ключових факторів, які впливають на фінансові рішення домогосподарств. Крім того, психологічні фактори, які формують економічну поведінку, залежить від демографічних характеристик домогосподарств.

Натомість Р. Іванов вважає, що економічна поведінка домогосподарств формується у результаті рецепції та генерації інформації, які є підтвердженням існування когнітивної і рефлексійної підсистем соціально-економічної системи, які «активується» під час прийняття економічного рішення домогосподарством [72, с. 10].

⁶⁶ Катаранчук Г. Г. Поведінка домашніх господарств як суб'єктів ринкових відносин. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. 276 с.

⁶⁷ Fisher I. Theory of Interest. New York: Kelley. 1961. 332 p.

⁶⁸ Dominitz, J. and C. F. Manski (1997b). Using Expectations Data To Study Subjective Income Expectations. *Journal of the American Statistical Association*. 92(439), 855–867.

⁶⁹ Brown, S., Ghosh, P., & Taylor, K. (2016). Household finances and social interaction: Bayesian analysis of household panel data. *Review of Income and Wealth*, 62(3), 467-488. <https://doi.org/10.1111/roiw.12174>

⁷⁰ Gogolin, F., Dowling, M., & Cummins, M. (2017). Individual values and household finances. *Applied Economics*, 49(35), 3560-3578. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1262528>

⁷¹ Renneboog, B. L., & Spaenjers, C. (2012). Religion, economic attitudes, and household finance. *Oxford Economic Papers*, 64(1), 103-127. <https://doi.org/10.1093/oep/gpr025>

⁷² Іванов Р. В. Теоретико-методологічні основи моделювання економічної поведінки домогосподарств. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук 08.00.11 – математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. 43 с.

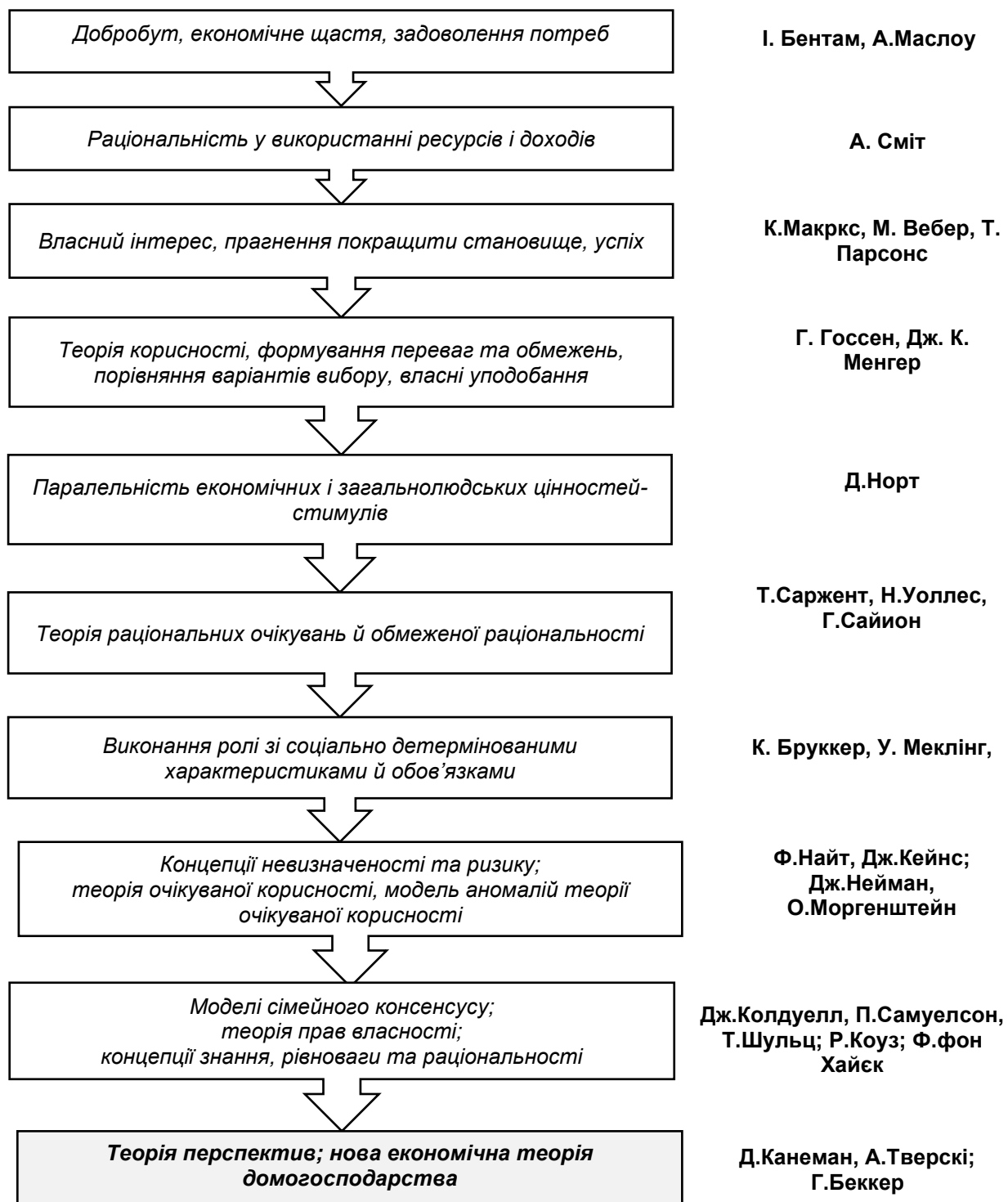

Рис. 2.5. Еволюція теорій дослідження економічної поведінки домогосподарств

Примітка: сірим фоном виділено сучасну теорію економічної поведінки домогосподарств

Джерело: систематизовано авторами на основі даних [73, 74, 75, 76]

⁷³ Тутов Л., Шаститко А. Модели человека в институциональной экономической теории. МАКС Пресс Москва, 2012. 104 с.

⁷⁴ Шкварчук Л. О. Сучасні тенденції споживчої поведінки населення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 833. С. 124-130.

⁷⁵ Becker G. The Economic Way of Looking at Life. Nobel Lecture, December. URL: http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1509&context=law_and_economics

⁷⁶ Bryant W. Keith, Zick C. D. The economic organization of the household. New York : Cambridge University Press, 2006.

Так, Дж. Кемпбелл доводить, що економічна поведінка домогосподарств змінюється тоді, коли нарощується інвестиційний потенціал членів домогосподарства. На його думку, демографічні показники та фактори ризику є важливими детермінантами прийняття економічних рішень домогосподарств за умови, що державний капітал, приватний бізнес та частка портфельних інвестицій є залежними фінансовими індикаторами [77]. Він стверджував, що вік, освіта, рівень доходу, кількість дітей та толерантність до інвестиційного ризику є ключовими фінансовими детермінантами добробуту домогосподарств, рівень співвідношення яких формують моделі економічної поведінки домашнього господарства.

Натомість Х. Хонг стверджував, що основою вибору конкретної економічної моделі домогосподарства є соціальна взаємодія і інвестиційна активність домогосподарств. Результати досліджень Х. Хонга доводили високу казуальність соціальної взаємодії домогосподарств і їхньої активності на фондовому ринку США. Соціальна взаємодія визначає рівень соціальних контактів, у т.ч. з сусідами, друзями, релігійними спільнотами, комунікабельності, оптимізму тощо. На думку вченого, соціальні домогосподарства є активними учасниками на ринку фінансових послуг, контролюють фінансові доходи, є толерантними до ризику, а їхній інвестиційний потенціал є значно вищий, ніж у несоціальних господарствах [78].

У дослідженнях Ф. Гоголіна ключовими детермінантами, які формують економічну поведінку домогосподарств, є індивідуальні цінності. Використовуючи заощадження та частку інвестицій домогосподарства як рівень фінансової довіри домогосподарств, учений виявив, що диференціація у культурних цінностях впливає на економічну поведінку домогосподарств [79]. Схожі концептуальні засади має дослідження С. Брауну, у якому виявлено вплив соціальної взаємодії на фінанси домогосподарств та обґрунтовано, що соціальна взаємодія залежить від обсягів боргів і активів домогосподарств [80].

Інші вчені [81, 82] зазначають, що на економічну поведінку домогосподарств впливає не тільки філософія раціонального вибору, але й індивідуалізм осіб, які приймають фінансові рішення у домогосподарстві.

336 p.

⁷⁷ Campbell, J. Y. (2006). Household finance. *The Journal of Finance*, 61(4), 1553-1604. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.00883.x>

⁷⁸ Hong, H., Kubik, J. D., & Stein, J. C. (2004). Social interaction and stock market participation. *The Journal of Finance*, 59(1), 137-163. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2004.00629.x>

⁷⁹ Gogolin, F., Dowling, M., & Cummins, M. (2017). Individual values and household finances. *Applied Economics*, 49(35), 3560-3578. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1262528>

⁸⁰ Brown, S., Ghosh, P., & Taylor, K. (2016). Household finances and social interaction: Bayesian analysis of household panel data. *Review of Income and Wealth*, 62(3), 467-488. <https://doi.org/10.1111/roiw.12174>

⁸¹ Dierkes, M., Klos, A., & Langer, T. (2011). A note on representativeness and household finance. *Economics Letters*, 113(1), 62-64. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2011.05.045>

⁸² Gao, M., & Fok, R. (2015). Demographics, family/social interaction, and household finance. *Economics Letters*, 136, 194-196. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2015.09.027>

Отже, пріоритетними детермінантами економічної поведінки є соціально-демографічні [83], економічні установки [84], індивідуальні особливості членів домогосподарств [85], рівні соціальної взаємодія та доступ до соціальних послуг і благ [86, 87], цінності та мотиваційні установки [88].

Нами визначено такі детермінанти економічної поведінки домогосподарств: політичні (законодавча та нормативно-правова база функціонування ринку фінансових послуг); рівень довіри до влади та стабільність в країні; демографічні; культурні (стиль ведення сімейного бізнесу, укладання контрактів і ведення переговорів, релігійні, субкультурні традиції та установки); соціальні (соціалізація особистості, рівень освіти, соціальні мережі, друзі, родичі; приналежність до соціальному класу; психологічні (досвід здійснення фінансових операцій, тип особистості, мотивація, ставлення до грошових активів, склад характеру, переконання; економічні (рівень доходів і заробітної плати, темп інфляції, рівень фінансової освіти, інвестиційна спроможність, заощадження, фіскальна та бюджетна політика держави, кредитні гарантії).

Основним фінансовим детермінантом економічної поведінки є рівень заощаджень. Це один із ключових параметрів економічного розвитку країни, який дозволяє прогнозувати зміни економічної, зокрема споживчої й інвестиційної поведінки у перспективі. Так, у методичному аспекті рівень заощаджень домогосподарств розраховують на основі статистики національних рахунків, зокрема як наявний дохід за вирахуванням витрат на кінцеве споживання. Норма заощадження є відносним показником, що характеризує частку у наявному доході, скориговану на зміну пенсійних фондів і загальні валові заощадження.

Дослідження фінансових детермінантів економічного розвитку регіонів і відповідно добробуту домогосподарств варто розглядати з позиції соціального капіталу, що дає змогу виявити домінуючі індикатори добробуту домогосподарств. Володіння соціальним капіталом на високому рівні сприяє задоволенню потреб домогосподарств протягом тривалого періоду часу (фінансові, побутові, професійного розвитку та ін.) [89]. Крім того, сімейний соціальний капітал приносить економічні вигоди як

⁸³ Curtis, C. C., Lugauer, S., & Mark, N. C. (2017). Demographics and aggregate household saving in Japan, China and India. *Journal of Macroeconomics*, 51, 175-191. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2017.01.002>

⁸⁴ Stango, V., & Zinman, J. (2009). Exponential growth bias and household finance. *The Journal of Finance*, 64(6), 2807-2849. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2009.01518.x>

⁸⁵ Arano, K., Parker, C., & Terry, R. (2010). Gender-based risk aversion and retirement asset allocation. *Economic Inquiry*, 48(1), 147-155. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.2008.00201.x>

⁸⁶ Hong, H., Kubik, J. D., & Stein, J. C. (2004). Social interaction and stock market participation. *The Journal of Finance*, 59(1), 137-163. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2004.00629.x>

⁸⁷ Liang, P. H., & Guo, S. Q. (2015). Social interaction, internet access and stock market participation – An empirical study in China. *Journal of Comparative Economics*, 43(4), 883-901. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2015.02.003>

⁸⁸ Gogolin, F., Dowling, M., & Cummins, M. (2017). Individual values and household finances. *Applied Economics*, 49(35), 3560-3578. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1262528>

⁸⁹ Glaeser E., Laibson D., Sacerdote B., 2002. The Economic Approach to Social Capital. *Economic Journal*, 112 (483), 437-458.

членам домогосподарств, так і підвищує добробут громади, оскільки сприяє розвитку сфери малого бізнесу, функціонування якого має значний фінансовий ефект для економічного зростання країни.

У процесі встановлення і реалізації економічної поведінки домогосподарств фінансові детермінанти є важливими індикаторами прийняття економічних рішень і вимагають правильного розуміння мотивації домогосподарств як потенційних інвесторів. Вивчення моделей економічної поведінки домогосподарств і типів стратегій управління грошовими ресурсами, які вони використовують, вимагають застосування комплексного підходу до дослідження заощаджень й інвестицій, які формують фінансову поведінку домогосподарств.

Процес прийняття рішень залежно від усього спектру зовнішніх, внутрішніх, суб'єктивних, об'єктивних факторів і мотивів закладає основу економічної поведінки домогосподарств. Варто зазначити, що окремі індикатори та умови сприяють конвергенції або дивергенції між основними елементами економічної поведінки домогосподарств, в основному між заощадженнями й інвестиціями. Причинно-наслідковий зв'язок присутній для більшості фінансових детермінант, так як заощадження є основою для інвестицій, а рівень заощаджень й інвестицій не завжди визначається одними і тими ж факторами, тому є дистанційним [90]. Інвестиції домогосподарств є неможливими без заощаджень, тому процес формування і вибір моделей економічної поведінки або фінансових стратегій домогосподарств визначається окремими фінансовими детермінантами (табл. 2.2).

Мотиви заощаджень та інвестиційної поведінки домогосподарств є основним психологічним чинником формування стратегії заощаджень, оскільки є драйверами визначення потреби в економії грошових активів. Зауважимо, що можна виділити три основні мотиви, які формують моделі економічної поведінки та визначають тип фінансової стратегії домогосподарств:

1) ліквідність як необхідність володіння готівковими коштами у формі частки наявних доходів, що заощаджується;

2) збереження вартості або надійність як мотив збереження відповідного рівня життя і купівельної спроможності у формі вкладів у наявних доходах, наприклад депозити в іноземній і національній валюті, інвестиції у рухоме майно та нерухомість, готівка в іноземній валюті, дорогоцінні метали;

3) збільшення норми прибутку у формі отримання короткострокової вигоди від купівлі-продажу активів або прийняття підвищеного ризику з метою отримання надприбутку. Інструментом заощадження є придбання цінних паперів.

⁹⁰ Lo, K.-T., Chou, T.-S., & Tsui, S. (2019). The asymmetric behavior of household consumption under the business cycle. *The North American Journal of Economics and Finance* In Press. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2019.03.017>

Таблиця 2.2

Фінансові детермінанти та фактори впливу на економічну поведінку домогосподарств

Фінансові детермінанти	Фактори впливу	Очікувані факторні динаміки
Реальні доходи, фінансова депривація	Рівень заощаджень зростає у результаті збільшення реальних доходів і зменшення фінансової нерівності.	Рівень фінансової депривації збільшується (особи, які мають більший обсяг заощаджень, отримують вищі дивіденди у періоди відносно високих реальних ставок). При сталому рівні податкового навантаження і ставки податку на доходи фізичних осіб спостерігається негативний вплив на економічну поведінку домогосподарств у частині нарощення заощаджень.
Соціальні стандарти та рівень життя	Поточні витрати на споживання і заощадження залежать від рівня життя. Доступ до споживчого ринку у суспільстві формує суб'єктивне сприйняття купівельної спроможності та рівня бідності. Зростання рівня доходів не завжди відповідає реальній динаміці споживання.	Зниження обсягів доходів домогосподарств спричиняє зменшення поточного рівня споживчого кошика. Зростання реальних доходів пояснює досягнення високих стандартів споживання, а також зростання мотивації до заощаджень. Норми споживання в довгостроковій перспективі є нижчими, що сприяє зростанню мотивації домогосподарств до заощаджень.
Поточна вартість заощаджень	Заощадження є фундаментом захисту від поточних коливань доходів і макроекономічних потрясінь, що збільшує мотивацію для формування моделі «заощаджень».	Динаміка цін на ринкові активи сприяє формуванню можливостей для значних змін у вартості заощаджень завдяки помірній динаміці доходів.
Реальні та номінальні відсоткові ставки	Зростання середньої рентабельності інвестицій підвищує мотивацію до заощаджень. Казуальність між різними ставками сприяє змінам структури заощаджень.	Принципи грошово-кредитної політики та демографічні тенденції приводять до того, що депозитні ставки перевищують рівень інфляції і більшість депозитних ставок в іноземній валюті.
Середній вік та розподіл за віком	Люди працездатного віку виявляють найбільшу схильність до заощаджень. Існує прямий зв'язок між віковим приростом і інвестиційним потенціалом і рівнем заощаджень.	Зростання очікуваної тривалості життя при народженні сприяє зростанню мотивації до інвестиційної діяльності та нарощуванню рівня заощаджень.

Джерело: узагальнено на основі даних ^[91], с. 1367-1368, ^[92]

⁹¹ Nedorezova E.S., Ermolaev K.N. Factors and motives defining the financial behavior of households. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.03.196>

⁹² Anderloni, L., Bacchiocchi, E., & Vandone, D. (2012). Household financial vulnerability: An empirical analysis. *Research in Economics*, 66(3), 284-296. <https://doi.org/10.1016/j.rie.2012.03.001>

Домінуючим фінансовим індикатором формування економічної поведінки домогосподарств є збереження вартості, оскільки домогосподарства, як правило, схильні зберігати заощадження у менш ризикованих інструментах відповідно зі меншою нормою прибутку. За умови відсутності ризиків існуючий пріоритет мотивів залишиться у майбутньому, мотив переваги ліквідності не є пріоритетним завдяки зростанню довіри до банків і фінансової системи загалом, розвитку фінансових та інформаційних технологій, а також підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств.

Сфера домогосподарств є частиною реального сектору економіки, а зменшення обсягів боргових зобов'язань домогосподарств сприяє макроекономічній стабільності, дифузії інновацій фінансових продуктів, тоді як недосконалість ринку, разом із впливом морального ризику на поведінку деяких кредиторів, підвищують борг домогосподарств до надмірного рівня, що призводить до зростання позик.

Домогосподарства виступають не тільки як сектор надлишків, але і як сектор дефіциту. Як сектор надлишків, домогосподарства можуть розподіляти свої кошти, генеровані за рахунок доходів, заробітної плати та інших джерел, на фінансові (банківські депозити, акції та інші цінні папери) або на нефінансові активи (нерухомість й інші основні засоби). Як сектор дефіциту, домогосподарства отримують кошти від фінансових та нефінансових установ для фінансування споживання, інвестицій та заощаджень.

На науковому фронті економічні рішення домогосподарства описуються функцією корисності, яка максимально застосовується до бюджетних обмежень. Варто наголосити, що модель економічної поведінки формує окремі фінансові обмеження для домогосподарств. Наприклад, у контексті теорії споживачів потреби домогосподарств є однорідними та симетричними. Якщо ці обмеження задовольняються, переваги споживача можна отримати за спостереженням повної системи домогосподарств, а за допомогою економетричних методів можна виявити вплив економічної політики на індивідуальний добробут.

У контексті теорії та методології дослідження економічної поведінки домогосподарств цікавою є позиція Т. Богомолової і В. Тапіліної щодо поділу домогосподарств на фінансово активні (тобто ті, що мають готівкові заощадження, рахунки і вклади у банківських установах, купують валюту тощо) та фінансово пасивні (котрі не мають або не виявляють будь-яких ознак активної фінансової поведінки). У свою чергу, серед фінансово активних домогосподарств виділяють три моделі:

1) орієнтовану на заощадження. Домогосподарства демонструють раціональну економічну поведінку (зменшення боргів та вивільнення коштів із поточного споживання для здійснення вкладень у майбутні доходи);

2) споживчу. Економічна поведінка домогосподарства є ірраціональна, оскільки споживання відбувається з використанням

кредитних коштів або боргових зобов'язань, частини майна і заощаджень використовується на споживчі витрати);

3) комбінована. Характерними рисами моделі економічної поведінки домашніх господарств є як позитивні, так і негативні фінансові рішення [93, 60-62].

Р. Екшембієв, досліджуючи особливості ощадно-інвестиційного процесу у контексті розвитку персональних фінансів, виокремлює такі основні моделі економічної поведінки індивідів: споживчу (заощадження й інвестиції рівні нулю); активні заощадники (високий рівень заощаджень); позичальники (достатні заощадження і високий рівень запозичень); інвестори (відносно великі доходи та інвестиційна спроможність) [94, с. 226]. Натомість Т. Кізіма пропонує класифікувати моделі економічної поведінки домогосподарств на активні (мінімалістська стратегія, майнова стратегія, стратегія готівкових заощаджень, стратегія організованих вкладів, страхова стратегія, соціальна стратегія) та пасивні (стратегія державних трансфертів, стратегія приватних трансфертів, стратегія запозичень). [95, с. 90].

Існуюча класифікація моделей економічної поведінки домогосподарств у науковому дискурсі базується на психологічних особливостях індивідів, однак не відображає інвестиційну спроможність домогосподарств з врахуванням купівельної спроможності і диференціації домогосподарств за рівнями доходів. Таким чином, на основі наукового досвіду можемо систематизувати моделі економічної поведінки домашніх господарств з врахуванням відповідних фінансових інструментів (рис.2.6).

Моделі економічної поведінки домогосподарств характеризується набором відповідних стратегій, рівнем їхньої диверсифікації, ступенем концентрації активних і пасивних стратегій, ліквідністю результату, цільовим спрямуванням тощо. Так, для споживчої моделі характерна мінімальна диверсифікація стратегій та інструментів, а також максимальна концентрація пасивних стратегій, наявність неліквідних активів. Заощаджувальна модель економічної поведінки домогосподарств характеризується стратегіями запозичень, готівкових заощаджень, організованих вкладів і надання кредитів, а також майновою (у ліквідних формах), соціальною і страховою стратегіями. Наявність та ефективність організованих заощаджень значною мірою залежить від рівня розвитку та стабільності фінансово-кредитної системи, довіри до неї, різноманітності та дохідності фінансових інструментів, а також від рівня фінансової грамотності населення. Зважаючи на недостатню розвиненість національного небанківського ринку фінансових послуг, формуванням

⁹³ Богомоллова Т.Ю., Тапилина В.С. Финансовое поведение домохозяйств России в середине 90-х годов. *Экономическая наука современной России*. 1998. №4.С. 59-64.

⁹⁴ Екшембиев Р. С. Персональные финансы в финансовой системе государства / Р. С. Екшембиев; под. ред. В. А. Слепова. М.: Магистр, 2008. 302 с.

⁹⁵ Т. Кізіма Стратегії та моделі фінансової поведінки домашніх господарств в сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2009. Вип. 2 (19). С. 86–96

організованих заощаджень фізичних осіб, здебільшого, займається банківська система, яка є основним сектором ринкової фінансової інфраструктури. Здійснення заощаджень супроводжується взаємодією домогосподарств з різноманітними фінансово-кредитними установами, що обумовлює трансформацію заощаджень в інвестиційний потенціал для розвитку економіки. Проте не всі заощадження домогосподарств перетворюються на інвестиційні ресурси, тому економічна система може відчувати дефіцит.

Рис. 2.6. Класичні моделі економічної поведінки домогосподарств
Джерело: авторська розробка

Інвестиційна моделі економічної поведінки домашніх господарств характеризується максимальною диверсифікацією інструментів, максимальною концентрацією активних стратегій, акцентом на дохідні вкладення, які сприяють їхньому збільшенню.

Дослідження економічної поведінки домогосподарств дозволяє виявити неефективність організації фінансів населення щодо розподілу та використання їхніх фінансових ресурсів. У економічні поведінці домогосподарств переважають споживчі стратегії, готівкові заощаджень, домінування ірраціональності у фінансових рішеннях, наявності рутинно-еволюційного типу ринкової взаємодії.

2.5. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ФОКУС ПОВЕДІНКОВИХ ЕФЕКТІВ

Поведінкова економіка вивчає закономірності (причини й наслідки) поведінки суб'єктів ринкових відносин, визначаючи їхні видимі (дії) та приховані (внутрішній стан) реакції на зовнішнє середовище.

Однією з важливих складових методології поведінкової економіки є дослідження поведінкових ефектів. Дана проблематика є новою для вітчизняної теорії економіки й фінансів та розвиває ідеї інших авторів, праці яких сформували теоретичні засади поведінкової економіки в Україні. Більшість досліджень розкриває понятійно-термінологічний дискурс, однак не пропонує методичні підходи до аналізування поведінкової економіки, в тому числі через оцінювання поведінкових ефектів.

Поведінковий ефект – це довготривала й відчутна реакція суб'єкта на впливи зовнішнього середовища, результатом якої є зміна моделей прийняття рішень, що проявляються в діях та внутрішніх трансформаціях.

Поведінкові ефекти в економіці передбачають складні зміни суб'єкта внаслідок зовнішнього впливу, що відображаються в нових практиках активності, результативності та взаємодій, а також внутрішніх трансформаціях потреб, мотивів, рефлексій та очікувань.

Поведінкові ефекти є результатом зовнішнього впливу. Економічний фокус дослідження актуалізує фінансові та ментальні детермінанти впливу на поведінку суб'єктів (у нашому дослідженні це регіони, громади, бізнес і населення), а також визначення їхніх реакцій через поведінкові ефекти (рис. 2.7). Поведінкову економіку, як правило, розглядають у тісному взаємозв'язку з поведінковими фінансами, тому фінансові детермінанти обрано ключовими зовнішніми факторами суб'єктних реакцій. Саме фінансові детермінанти визначають можливості економічного зростання регіонів і громад [96].

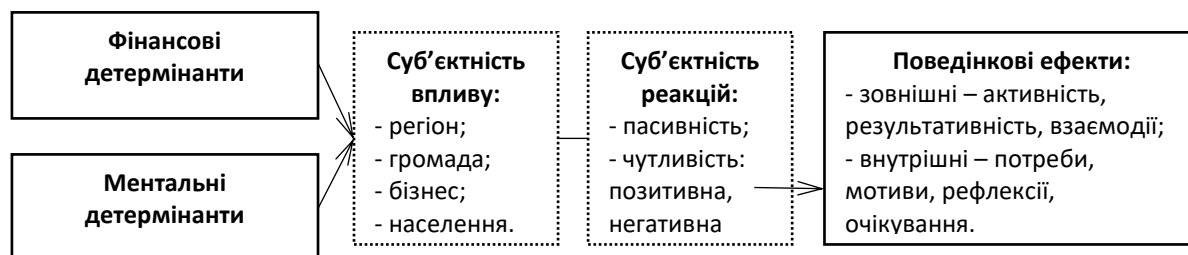

Рис. 2.7. Системний підхід до дослідження поведінкових ефектів в економіці

Джерело: авторська розробка

⁹⁶ Voznyak H., Patytska Kr., Kloba T. Determination of financial factors in the latest theories of economic growth of territorial communities. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2020. Vol. 7, № 3. P. 49-59. DOI: <http://doi.org/10.15330/jpnu.7.3.49-59>

Ментальні детермінанти – це внутрішні відображення зовнішніх впливів, пов'язані з сучасними цінностями та усталеними архетипами й стереотипами. Ментальні детермінанти розкривають сформовану ментальність суспільства певної території як колективних уявлень про життя, що сформовані у довготривалому періоді часу [97, с. 235].

Так як поведінкові ефекти є довготривалою реакцією, що визначає їхню помітність та необхідність дослідження, слід визначати «проміжні» реакції у вигляді *економічних наслідків*. Їхнє розуміння дозволяє регулювати поведінкові ефекти та оптимізувати їхній вплив на економічне зростання.

Економічне зростання традиційно розглядають як приріст виробництва товарів і послуг. Динаміка економічного зростання забезпечує економічний розвиток. Однак економічне зростання в поведінковій економіці включає також нематеріальні активи, пов'язані з поведінковими аспектами економічної, політичної, соціальної, громадської та інших сфер діяльності.

У табл. 2.3 узагальнено основні економічні наслідки та поведінкові ефекти фінансових і ментальних детермінант, які розподілено за суб'єктністю регіонів, громад, бізнесу й населення.

Таблиця 2.3

Системний розподіл поведінкових ефектів як наслідків впливу фінансових і ментальних детермінант

Детермінанти	Економічні наслідки як «проміжні» реакції			Поведінкові ефекти як довготривалі реакції		
	Регіони, громади	Бізнес	Населення	Регіони, громади	Бізнес	Населення
ФІНАНСОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ						
Фінансова стабільність	Фінансова спроможність	Рентабельність	Фінанс. добробут	Орієнтація на ендогенний потенціал	Інвестиційна й інноваційна активність	Економічна поведінка (споживча, інвестиційна, заощаджувальна)
Фінансова прозорість	Публічне адміністрування фінансів	Відкрита фінансова звітність	Декларування доходів	Багаторівневе врядування й демократія	Податкова дисципліна і культура	Впевненість у майбутньому Інституційна довіра
Державні стандарти і гарантії	Бюджетна спроможність	Доступне кредитування	Соціальна стратифікація, вразливість	Соціальна справедливість vs Соціальна напруга	Довіра між бізнесом і владою	Фінансові рефлексії (патерналізм vs самоорганізація; гідність людини як цінність)
МЕНТАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ						
Фінансово-економічна і правова грамотність	Розвиток громадського сектору економіки та врядування	Правова захищеність	Соціальна захищеність	Проектно-грантова активність	Відкритість до взаємодій	«Портфель» економічної активності Мобільності (права, свободи, вибір)
Інформаційна залежність	Цифровізація адміністра-	Інтеграція інформаційно-кому-	Споживання інформаційно-кому-	Інформаційна відкритість	Маркетингова активність (промоція,	Інформаційне споживацтво vs

⁹⁷ Карпенко А. В., Ільїна А. С. Вплив ментальності на економіку. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 231-236.

Детермінанти	Економічні наслідки як «проміжні» реакції			Поведінкові ефекти як довготривалі реакції		
	Регіони, громади	Бізнес	Населення	Регіони, громади	Бізнес	Населення
	тивних та інших послуг	нікаційних технологій	нікаційних технологій		дослідження ринку)	Критичне мислення Нонкон-формізм vs Конформізм
Рефлексії якості життя (безпеки, комфорту, емоційного сприйняття)	Інвестиційна привабливість Інклюзивність	Партнерство з владою	Територіальна ідентичність vs Міграція	Соціальний клімат (солідарність, єдність, згуртованість, толерантність, емпатія)	Економічний патріотизм Економічні очікування	Щастя vs тривожність, депривації
Моральність	Етика демократичного врядування	Соціальна відповідальність Сталість розвитку	Відповідальне споживання	Соціальні цінності (ієрархія цінностей, чесність vs сприйняття корупції; колективізм vs індивідуалізм, диктатура vs демократія)	Господарська ментальність	Спосіб (стиль) життя, девіації Ментальність праці Патріотизм, націоналізм

Джерело: авторська розробка

Базовою фінансовою детермінантною є фінансова стабільність. Забезпечення фінансової стабільності є основною метою діяльності центрального банку, запорукою цінової стабільності й сталого розвитку економіки [98, с. 79].

Фінансова стабільність має прямий вплив на економічне зростання. Фінансова нестабільність веде до втрат через зростаючі ризики економічної діяльності при цінових коливаннях [99, с. 79]. Натомість фінансова стабільність передбачає збереження фінансової стійкості суб'єктів ринкових відносин завдяки контрольованій фінансовій рівновазі та здатності до економічного зростання [100, с. 140]. Таким чином, суб'єкти в умовах фінансової стабільності отримують базові можливості розвитку в конкурентному ринковому середовищі щодо використання своїх ресурсів та накопичення потенціалу.

Фінансова стабільність забезпечує фінансову спроможність регіонів і громад, що підтверджує їхню здатність виконувати покладені на них функції через наявність чи залучення (при необхідності) з-зовні необхідних фінансових ресурсів. Фінансова стабільність дозволяє регіонам і громадам переорієнтуватись на внутрішній (ендогенний) потенціал [101].

⁹⁸ Доценко І. О. Концептуальні підходи до визначення сутності поняття фінансової стабільності банку. *Modern Economics*. 2019. № 13. С. 79-84. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V13\(2019\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V13(2019)-12)

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Михальченко О. Фінансова стабілізація підприємства, як інструмент антикризового управління. *Антикризове управління економікою України: нові виклики*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. К.: КНЕУ, 2015. 344 с. С. 140-142.

¹⁰¹ Гринчишин І. М., Біль М. М., Лещук І. В., Патицька Х. О., Попадинець Н. М. *Зміцнення спроможності територіальних громад на основі ефективного використання ендогенного потенціалу*. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 301 с.

Це можливо завдяки довгостроковому стратегуванню територіальному розвитку, що базується на оцінці ресурсного потенціалу регіонів і громад, визначенні механізмів його використання й збереження у співвідношенні до потреб населення, бізнесу й інших стейкхолдерів.

Фінансова стабільність є основою інвестиційної та інноваційної активностей бізнесу. Без фінансової стабільності неможливі довгострокові інвестиції в інновації, що є ознакою конкурентного бізнесу, здатного бути соціально відповідальним, стійким і резилентним в кризові періоди.

Для населення фінансова стабільність забезпечує фінансовий добробут. Фінансовий добробут підтверджує достатність у населення фінансових і майнових активів, які можна капіталізувати, що дозволяє розвивати особистий потенціал в умовах свободи вибору [¹⁰²].

Рівень фінансового добробуту визначає модель економічної поведінки населення. Вона може бути споживчою, заощаджувальною та інвестиційною. В умовах фінансової стабільності актуально стимулювати інвестиційну модель економічної поведінки населення, спонукаючи ефективно використання фінансових і майнових заощаджень у формах депозитів, купівлі цінних паперів (у тому числі облігацій внутрішньої державної позики), нерухомості (для власного використання і здачу в оренду) та ін.

У контексті виникнення поведінкових ефектів актуальною детермінантою є фінансова прозорість. Для регіонів і громад фінансова прозорість вимагає публічного адміністрування фінансових ресурсів, що передбачає розподіл фінансів за визначеними правовими нормами та з урахуванням публічних інтересів [¹⁰³, с. 89].

Забезпечення фінансової прозорості є складним процесом, що часто зустрічається з владним спротивом. Для його подолання значні можливості надають сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Їхнє використання для публікування й моніторингу даних у вигляді реєстрів, платформ, інтерактивних мап та ін. дозволяє громадянському суспільству контролювати використання фінансових ресурсів держави і громад, у тому числі позик, грантів й інших форм фінансування.

Довгостроковим поведінковим ефектом фінансової прозорості є багаторівневе врядування й демократія. У його основі має бути ефективна децентралізація влади, в тому числі фінансова (бюджетна). Здобутий досвід регіонів і громад у використанні фінансових ресурсів відповідно до специфічних потреб та вища ефективність громадського контролю визначають незворотність процесу децентралізації. Рефлексії переваг децентралізації спричиняють негативні реакції суспільства й місцевої влади на повернення до централізованої моделі державного управління.

¹⁰² Біль М. М. Концептуальні засади аналізування фінансового добробуту населення. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2022. № 1(9). С. 4-14. DOI: <http://doi.org/10.32750/2022-0101>

¹⁰³ Сальніков С. М., Гбур З. В. Публічне адміністрування фінансових ресурсів держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 15. С. 86-92. DOI: <http://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.86>

Фінансова прозорість для бізнесу є потужною детермінантою формування податкової дисципліни і культури. Для населення фінансова прозорість є запорукою «впевненості у завтрашньому дні». Відсутність згаданих поведінкових ефектів є деструктивом реформ, стимулювання різних форм державно-приватного партнерства, залучення населення до економічних активностей та формування інвестиційної моделі економічної поведінки.

Детермінанта державних стандартів і гарантій у виникненні поведінкових ефектів вказує, що попри вагомість ринкового середовища необхідність державного регулювання економіки зберігається. Державні стандарти і гарантії поєднують визначені на законодавчому рівні:

- базові соціальні стандарти (прожитковий мінімум);
- мінімальні й раціональні нормативи (а) доходів (мінімальний розмір оплати праці, пенсійного забезпечення, різних соціальних виплат), (б) споживання (продуктів харчування, визначених непродовольчих товарів і послуг) та (в) забезпечення (предметами довгострокового користування) [104].

Надання державних стандартів і гарантій населенню визначає їхню соціальну стратифікацію, що в довгостроковій перспективі моделює їхні фінансові рефлексії. Фінансові рефлексії є результатом усвідомлення фінансової спроможності суб'єкта, що визначає ціннісну структуру його витрат та відчуття власності.

Фінансові рефлексії дозволяють утвердити важливий поведінковий ефект самоорганізації, що є протилежним до патерналізму. Патерналізм є архетипним деструктивом перекладання відповідальності за добробут (власний чи суспільства в цілому) на суб'єкта влади; самоорганізація означає здатність брати на себе відповідальність, взаємодіяти з іншими суб'єктами для вирішення проблем і досягнення спільних цілей, що підтверджує громадську суб'єктність в державно-управлінських процесах [105, с. 115].

Державні стандарти і гарантії, окрім населення, визначаються для бізнесу – як правило, щодо кредитування й виконання боргових зобов'язання. Для регіонів і громад державні стандарти та гарантії є встановленими підходами до забезпечення бюджетної спроможності через міжбюджетні трансферти, субвенції місцевим бюджетам, субсидії й інші фінансові механізми.

Державні стандарти та гарантії на рівні регіонів і громад відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної справедливості. Протилежним поведінковим ефектом до справедливості є соціальна напруга, яка супроводжується емоціями тривоги, страху, роздратування, нетерпимості,

¹⁰⁴ Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України № 2017-III від 05.10.2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

¹⁰⁵ Колоколова М. О. Установки на патерналізм та самоорганізацію в українському суспільстві: ціннісний аспект. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2015. № 1148, Вип. 34. С. 114-118.

ненависті й агресії. У випадку вкорінення даних поведінкових ефектів суспільство приречене на політичні турбулентності та ризикує втратою територіальної цілісності у випадку зовнішніх загроз.

Державні стандарти і гарантії, як і фінансова прозорість, формують у суспільстві інституційну довіру. Як правило, інституційна довіра визначається за оцінками населення. Проте важливою є індикативність довіри з боку бізнесу, який є рушійною силою економічного зростання. Довіра між бізнесом і владою є імперативом прогресивних змін, коли недовіра – індикатором неефективної (централізованої, корумпованої) політики.

Вплив *ментальних детермінант* на поведінкові ефекти, на відміну від фінансових, слід досліджувати в якнайдовшому проміжку часу. Вони відображають соціальні установки (схильності до дій, зафіксовані через досвід), цінності (пріоритети відповідно до потреб), архетипи (колективний підсвідомий прояв характеру, функцій, дій [¹⁰⁶]).

До ментальних детермінант віднесено фінансово-економічну і правову грамотність, інформаційну залежність, рефлексії якості життя та моральність.

Значущість впливу *фінансово-економічної і правової грамотності* підтверджує її різноохоплюючий характер щодо активностей громад, бізнесу і населення. Для громад грамотність визначає поведінковий ефект проектно-грантової активності. Це означає, що в апараті громади є кваліфіковані й активні ініціатори розробки програмних нормативів та грантових заявок на фінансування проектів місцевого розвитку, а середовище громади є спроможним реалізувати проект для досягнення поставлених цілей.

Грамотність для бізнесу детермінує його відкритість до взаємодій. Ринкове середовище та багаторівневе врядування пропонують широкі можливості співробітництва з органами влади, іншими суб'єктами бізнесу, закладами освіти, науки, громадськими організаціями. Громадські об'єднання бізнесу вітаються додатковими можливостями проектно-грантової активності.

Для населення фінансово-економічна й правова грамотність дозволяє більш ефективно використовувати можливості ринкового середовища через формування «портфеля» економічної активності. Він відображає поєднання різних видів діяльності (найманої, власної, громадської, суспільної, освітньої [¹⁰⁷, с. 492]) та джерел отримання доходу.

Грамотність детермінує мобільність населення – освітню, професійну, міграційну. У даному контексті мобільність є конструктивною, оскільки забезпечує розвиток. Мобільність як вимушена міграція є негативним наслідком рефлексій якості життя.

¹⁰⁶ Хоптинська К. Базові українські архетипи: Medium (7.07.2021). URL: <http://surl.li/hjouc>

¹⁰⁷ Злупко С. *Економічна наука і наукознавство*: монографія. Львів: Тріада плюс, 2006. 776 с.

Детермінанта *інформаційної залежності* розкриває роль інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку сучасного суспільства.

Стосовно поведінкових ефектів особливого значення набуває критичне мислення, коли населення має доступ до різних джерел інформації та здатне самостійно її аналізувати. Критичне мислення в сучасному інформаційному світі утверджується як імператив прогресивних змін та розвитку демократичного суспільства.

Рефлексії якості життя відображають оцінку населенням, бізнесом та органами влади основних параметрів економічної й суспільної діяльності. Для регіонів і громад вони визначають соціальний клімат, для бізнесу – економічний патріотизм, що проявляється в тісноті взаємозв'язків з регіональним (локальним) бізнес-середовищем та іншими стейкхолдерами. Для населення рефлексії якості життя формують поведінковий ефект нонконформізму, що вказує на його готовність проявляти активну позицію й критику на противагу пристосувальницькій життєвій стратегії.

Ментальна детермінанта *моральності* розкриває соціальні цінності та ментальні характеристики населення і бізнесу. Ментальність бізнесу проявляється в господарській ментальності, населення – у ментальності праці (працелюбності) та способі життя. Спосіб життя виявляє систему цінностей населення, готовності витратити на здоров'я, відпочинок, освіту та ін.

Запропонований системний розподіл поведінкових ефектів є основою для розробки методичних підходів до аналізування їхнього впливу на економічне зростання регіонів і громад.

Визначені у табл. 2.3 поведінкові ефекти можуть відігравати конструктивну або деструктивну роль для розвитку країни та її територій. Конструктивні поведінкові ефекти в умовах невизначеності відіграють стабілізуючу роль, підвищують стійкість і резилентність територій. Цей аспект стає особливо відчутним для регіонів і громад України після повномасштабного російського вторгнення 2022 року.

Натомість деструктивні поведінкові ефекти слугують чинниками підвищеної вразливості України до зовнішніх загроз. Ці чинники можна поділити на такі, що характерні для всіх регіонів і такі, що вказують на регіональні розриви. У табл. 2.4 визначені деструктивні поведінкові ефекти розвитку регіонів України, що є найбільш актуальними до врегулювання в умовах невизначеності й викликів російсько-української війни.

Серйозним поведінковим деструктивом розвитку регіонів України є *тривожність і невпевненість населення у майбутньому*. Даний деструктив був проблемним упродовж усіх років незалежності України. До повномасштабної війни з опитувань соціологічної групи «Рейтинг» відчуття впевненості в майбутньому в населення поступово зростало.

Таблиця 2.4

Деструктивні поведінкові ефекти розвитку регіонів України в умовах невизначеності та викликів російсько-української війни

Деструктивні поведінкові ефекти:	Суб'єкт прояву		
	Регіони, громади	Бізнес	Населення
- загального характеру	- Нестабільність – політична, фінансова.	- Відсутність податкової культури та дисципліни. - Низька інституційна довіра до влади.	- Тривожність і невпевненість у майбутньому як рефлексії якості життя.
- що вказують на регіональні розриви	- Неоднорідна мережа інститутів громадянського суспільства. - Різна проектно-грантова активність громад.	- Різна господарська ментальність (господарність vs наймана праця; колективізм vs індивідуалізм).	- Різний рівень та досвід мобільності населення. - Різний рівень девіацій, зокрема злочинності.

Джерело: узагальнено автором

Для порівняння, у 2018 році 54 % респондентів підтверджували покращення даної рефлексії, у 2021 році – 52 %. Однак окрім «відчуття впевненості» показовими є оцінки населенням покращення ситуації в країні. З результатів опитування, лише близько 10 % населення позитивно оцінювало покращення економічної і політичної ситуації в Україні, що є доволі низьким показником. Регіональна специфіка оцінок була помірною – дещо нижчими оцінками відзначались мешканці східних регіонів, вищими – м. Київ, центральних і західних областей (рис. 2.8).

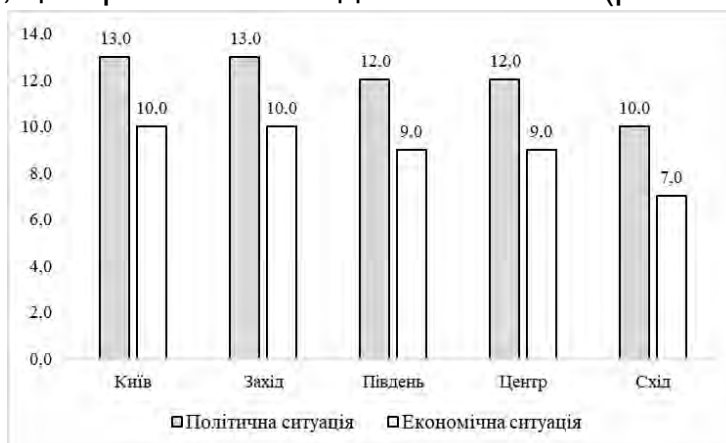

Рис. 2.8. Частка респондентів, які позитивно оцінювали покращення політичної та економічної ситуації в Україні за період 2020-2021 років, %
Джерело: побудовано на основі даних [108]

¹⁰⁸ Суспільно-політичні настрої: підсумки 2021 року 16-18 грудня 2021: Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_itogi_2021_16-18_dekabrya_2021.html

Таким чином, ще до повномасштабного російського вторгнення в оцінках населення позитивні зміни були вкрай обмеженими, що прямо відображалось на його рефлексіях впевненості, а, відтак, на економічній поведінці та підприємництві. З 2022 року ситуація змінилась докорінно й потребує подальшого моніторингу з виявленням регіональної специфіки. Незважаючи на те, що наслідки війни для регіонів є різними, важливою є однорідність рефлексій (не)впевненості в майбутньому як ознака цілісності й згуртованості українського суспільства у протистоянні зовнішньому агресору.

Серед деструктивних поведінкових ефектів, що відображають регіональні розриви, виокремлено розвинутість інститутів громадянського суспільства (див. табл. 2.4). Стан невизначеності в період повномасштабної війни актуалізував участь громадянського суспільства у вирішенні різних проблем. Ефективність такої часті залежала від наявності мереж громадських організацій, локалізація яких має регіональні відмінності. Це підтверджує аналіз кількості громадських, політичних і благодійних організацій у регіонах України в розрахунку на 100 тис. населення: станом на 2021 рік даний показник диференціювався від 709,8 організацій на 100 тис. населення у м. Київ до 197,4 організацій на 100 тис. населення у Донецькій області. У даному кейсі східний регіон характеризувався нижчою громадською активністю, хоча в інших регіонах різниця між областями теж суттєва (табл. 2.5, області об'єднано в регіони за підходом опитувань соціологічної групи «Рейтинг» [¹⁰⁹]).

Таблиця 2.5

Кількість громадських, політичних і благодійних організацій у регіонах України, 2021 рік, одиниць на 100 тис. населення

Регіони	Середнє значення	Області з найвищим рівнем	Області з найнижчим рівнем
ЗАХІД (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області)	285,3	Львівська (362,9) Івано-Франківська (310,7)	Чернівецька (251,8) Хмельницька (264,4)
ЦЕНТР (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області, м. Київ)	351,7	м. Київ (709,8) Київська (438,8)	Вінницька (254,2) Полтавська (284,9)
ПІВДЕНЬ (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області)	302,3	Миколаївська (356,9) Одеська (334,7)	Дніпропетровська (248,1)
СХІД (Донецька, Луганська, Харківська області)	213,8	Харківська (239,6)	Донецька (197,4)

Джерело: побудовано на основі даних [¹¹⁰]

¹⁰⁹ Там само

¹¹⁰ Статистичний збірник «Регіони України»: Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/Arch_reg.htm

Громадські організації за результатами соціологічного опитування «Рейтинг» у червні 2023 року входять у топ-5 найбільш ефективних інститутів під час повномасштабної війни, перебуваючи на 5-й позиції; на 3-й позиції – волонтери, які «поступаються» в оцінках лише Збройним Силам України і Президенту України [111].

Подальший розвиток інститутів громадянського суспільства має бути збалансований регіонально та не допускати використання їхніх можливостей для недобросовісних схем, адже саме громадські організації є потужними функціонерами залучення міжнародної грантової допомоги в Україну та контролю влади у здійсненні реформ.

Окрім неоднорідності мережі інститутів громадянського суспільства, деструктивним поведінковим ефектом визначено регіональні відмінності в *проектно-грантовій активності громад*. Одним з показових індикаторів такої активності є участь громад у проектах міжмуніципального співробітництва. За статистикою кількості укладених договорів про співробітництво та участі територіальних громад, західний регіон відзначається помітно вищою активністю. Це підтверджують дані табл. 2.6. У цілому неоднорідності громадівської участі в проектах міжмуніципального співробітництва між областями залишаються доволі суттєвими, що деструктивно, адже саме міжмуніципальні проекти формують базовий досвід грантового фінансування громад та дозволяють їм розширювати участь у міжнародних програмах.

Таблиця 2.6

Частка громад регіонів України, які брали участь у проектах міжмуніципального співробітництва, 2021 р., %

Регіони	Середнє значення	Області з найвищим рівнем	Області з найнижчим рівнем
ЗАХІД (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області)	29,3	Рівненська (50,0) Львівська (41,1)	Волинська (7,4) Хмельницька (10,0)
ЦЕНТР (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області)	14,9	Вінницька (23,8) Кіровоградська (20,4)	Житомирська (7,6) Черкаська (9,1)
ПІВДЕНЬ (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області)	16,3	Дніпропетровська (25,6) Миколаївська (23,1)	Херсонська (4,1) Одеська (7,7)
СХІД (Донецька, Луганська, Харківська області)	14,1	Харківська (33,9)	Донецька (3,0)

Джерело: побудовано на основі даних [112]

¹¹¹ Формула стійкості України: основні складові під час війни та у поствоєнний період. 6-11 червня 2023: Група Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_nprsc_062023_press.pdf

¹¹² Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування: Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>

Вагомим індикатором деструктивних поведінкових ефектів є різні *девіації населення*. Зокрема це злочинність, алкогольна і наркотична залежність, суїцидальна поведінка та ін. Девіації є відображенням рефлексій якості життя, (не)впевненості у майбутньому та, водночас, є індикатором соціальної напруги.

Девіації визначено як деструктиви з регіональною специфікою в Україні, оскільки в індустріалізованих регіонах півдня й сходу поширеність девіантної поведінки була вищою. Якщо взяти за приклад кількість випадків кримінальних правопорушень, то до 2020 року (найновіші дані, які публікуються станом на вересень 2023 року) значно вищий рівень злочинності на 100 тис. населення спостерігався у південних і центральних областях. Найвищий рівень злочинності був у Миколаївській (1292 випадки на 100 тис. населення), Херсонській (1251 випадків), Запорізькій (1120 випадків), Полтавській (1139 випадків) областях. Рівень злочинності в західних областях суттєво нижчий (за винятком Волинської області через вищу злочинність у північних індустріалізованих і депресивних містах). Це має вагомий вплив на інші поведінкові ефекти населення, бізнесу та розвиток регіонів і громад у цілому.

У табл. 2.7 наведено середні значення кількості облікованих кримінальних правопорушень по регіонах у розрахунку на 100 тис. населення. Важливий аспект, що значно нижчий рівень злочинності сходу в 2020 році обумовлений окупацією частини територій та проведенням АТО/ООС, через що правоохоронна діяльність була менш ефективною. Але до 2014 року *рівень злочинності в Донецькій і Луганській областях складав 1300 і 1334 випадки на 100 тис. населення відповідно*. Цей приклад та подальші події в регіоні Донбас є підтвердженням, що рівень злочинності є потужним деструктивним поведінковим ефектом, який підвищує вразливість територій до зовнішніх загроз та є тригером нестабільності й соціальних розколів.

Отже, умови невизначеності та виклики російсько-української війни посилюють деструктивність низки поведінкових ефектів, які в Україні формувались тривалий період часу. З-поміж найбільш деструктивних поведінкових ефектів теперішнього часу актуально виділяти «відсутність впевненості в майбутньому». Ще до повномасштабного російського вторгнення дуже низька частка населення вбачала позитивні зміни в політичному та економічному становищі України (близько 10 %). Частина деструктивних поведінкових ефектів обумовлена міжрегіональними розривами, особливо що стосується розвинутості інститутів громадянського суспільства й проєктно-грантової активності громад. Різною є господарська ментальність регіонів «до Збруча» і «за Збручем», детермінована історично – внаслідок окупації територій України Австрійською та Російською імперіями. Регіони, окуповані в минулому Австрійською імперією, відзначаються більш розвинутим громадянським суспільством, індивідуалізмом та господарністю. Регіони, що історично

були окуповані Російською імперією та потерпали від жорсткого тоталітарного режиму, більше тяжіють до колективізму й найманої праці.

Таблиця 2.7

Кількість облікованих кримінальних правопорушень у регіонах України, 2020 рік, випадків на 100 тис. населення

Регіони	Середнє значення	Область з найвищим рівнем	Область з найнижчим рівнем
ЗАХІД (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області)	700,4	Волинська (946,7)	Івано-Франківська (491,3)
ЦЕНТР (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області, м. Київ)	996,8	м. Київ (1326,6) Полтавська (1138,6)	Вінницька (657,1)
ПІВДЕНЬ (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області)	1111,4	Миколаївська (1291,9)	Одеська (934,7)
СХІД (Донецька, Луганська, Харківська області), 2020 / 2013 роки	628,4 / 1269,3	Харківська (989,7) / Луганська (1333,8)	Луганська (375,1) / Донецька (1299,9)

Джерело: побудовано на основі даних [113]

З метою врегулювання й нівелювання деструктивності визначених поведінкових ефектів актуально здійснювати моніторинг їхніх наслідків та з'ясовувати міжрегіональні відмінності. Це необхідно для того, щоб посилювати згуртованість українського суспільства, розвивати його громадське середовище. Необхідно формувати конструктивні поведінкові ефекти інституційної довіри, соціального клімату з ознаками солідарності, єдності, толерантності, емпатії. Такі поведінкові конструктиви в міжрегіональній однорідності значно підвищують стійкість і резилентність України у збереженні територіальної цілісності та державності.

¹¹³ Статистичний збірник «Регіони України»: Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/Arch_reg.htm

РОЗДІЛ 3. РЕГІОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ: ДІАГНОСТИКА ЗМІН

3.1. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Сучасна державна політика покликана регулярно тією чи іншою мірою модифікувати системні умови розвитку регіонів задля зростання їх економічної ефективності, соціального спокою, а також територіальної цілісності держави. Останній рік економіка України, як і переважної більшості держав світу, функціонує в умовах економічної турбулентності, зумовленої епідемією вірусу COVID-19. Попередні дослідження економічних трендів розвитку регіонів України впродовж 2020 року свідчать про їх нерівномірну динаміку, що спричинено поряд з макроекономічними обмеженнями особливостями поведінки органів управління, бізнесу, населення окремих регіонів (передбачити які в умовах пандемії виявилось вкрай складно). Зазначене вимагає поглиблених досліджень впливу запровадження реструктивних та стимулюючих інструментів впливу на національному та регіональному рівнях на сучасний стан регіональних економічних систем, зокрема в контексті таких складових як цінова стабільність, залучення інвестицій і покращення бізнес клімату, кредитування та капітальні інвестиції, прозорість адміністрування бюджетоформуючих податків, стійкість публічних фінансів. В даному дослідженні розглянуті складові визначено як фінансові детермінанти сталого зростання регіонів та громад.

Наукові розвідки щодо тенденцій розвитку регіонів різних країн в умовах коронокризи є досить обмеженими з огляду на незначний часовий лаг, а також зважаючи на те, що поведінка суб'єктів економіки регіонів характеризується високим рівнем невизначеності, а отже і складністю детермінації чітких залежностей від різних чинників та механізмів зовнішнього впливу. Однак, вже сьогодні можемо говорити про те, що близькі за рівнем розвитку регіони демонструють дуже різні (а інколи і асиметричні) тенденції та ефекти. Це доводить суттєву роль біхевіористичних чинників та обумовлює необхідність вивчення сучасних трендів регіонального розвитку з нетрадиційних позицій.

Важливою для нашого дослідження є Доповідь (за результатами проведеного опитування) Центру підприємництва, малого та середнього бізнесу, регіонів та міст Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо впливу кризи, спричиненої COVID-19, на регіональні та місцеві органи влади.¹ Автори доводять асиметричність ефектів соціально-економічного розвитку (впродовж 2020 р.) в різних

¹ The impact of the COVID-19 crisis on regional and local governments: Main findings from the joint CoR-OECD survey (2020). OECD-CoR. <http://www.oecd.org/regional/multi-level-governance.htm>

масштабах: між країнами, між рівнями управління всередині країни та між окремими суб'єктами. При цьому ефективність управлінських дій щодо подолання наслідків пандемії в країнах ОЕСР практично не залежить від рівня децентралізованості влади та фінансових ресурсів, натомість визначальним чинником виступає узгодженість управлінської вертикалі, налагодженість горизонтальних взаємодій (на міжрегіональному та міжмуніципальному рівнях), а також прийняття правильних рішень у сфері стимулювання економічної активності на основі публічного інвестування (щодо вибору напрямків інвестування).

Представники Глобального інституту McKinsey (2020) наголошують на ролі сучасної коронокризи як безпрецедентної стратегічної платформи для «економічного відновлення Європи»² При цьому вони зазначають на значній умовності оцінки впливу пандемії на розвиток окремих територій, оскільки такі оцінки не враховують особливостей функціонування різних секторів економіки: на окрему продукцію попит може відкладатися в часі, а тому їх може чекати покращення вже на початку 2021 р., натомість швидкі темпи розвитку таких секторів як електронна комерція, адресна доставка та інші будуть знижуватись, а тому вони не компенсують втрат від традиційних сфер діяльності регіонів. Аналіз Інституту McKinsey доводить пряму залежність вразливості регіонів до кризи залежно від їхнього економічного профілю, стійкості місцевої економіки та стійкості податкової бази.

Стан фінансового стану органів місцевого самоврядування до кризи також відіграє певну роль у диференційованому ступені стійкості до коронокризи. Адже низький рівень заборгованості та сформована потужна податкова база великих міст на кінець 2019 фінансового року дозволила їм впродовж 2020 р. покривати збільшені видатки на охорону здоров'я, освіту, більш стійко переносити зниження доходів³.

Нарешті, існування потужних та ефективних механізмів горизонтального або вертикального вирівнювання може помякшити диференційований вплив COVID-19 на регіони. Наприклад, за даними S&P, найбільші проблеми з нівелюванням зростаючих диспропорцій розвитку регіонів та базових одиниць мали уряди країн із обширними системами вирівнювання (на кшталт Німеччини та Австрії) та значною часткою міжбюджетних трансфертів⁴. Хоча системи вирівнювання можуть допомогти зменшити регіональні диспропорції, їх ефект може бути

² Tesfu S., Windhagen E. Navigating the post-COVID-19 era: A strategic framework for European recovery. McKinsey & Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/navigating-the-post-covid-19-era-a-strategic-framework-for-european-recovery>

³ Standard&Poors (2020), The COVID-19 Outbreak Weakens U.S. State And Local Government Credit Conditions, <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200402-the-covid-19-outbreak-weakens-u-s-state-and-local-government-credit-conditions-11411641>

⁴ Strasser A., Fischinger T., Stroschein M. COVID-19 Will Test The Financial Flexibility Of LRGs In Germany, Switzerland, And Austria. S&P Global Ratings. April 27, 2020, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.spglobal.com/ratings/en/research/articles/200609-covid-19-fiscal-response-will-lift-local-and-regional-government-borrowing-to-record-high-11518255>

обмеженим і залежить від формули розподілу бюджетного ресурсу. Окрім того, оскільки більшість систем вирівнювання фінансуються або за рахунок асигнувань від податкових доходів державного та місцевих бюджетів, які однозначно відчують скорочення економічної діяльності, існує загроза скорочення міжбюджетних трансфертів в системі вирівнювання. За даними опитування Мережі ОЕСР з питань фіскальних відносин, більшість респондентів у країнах ОЕСР наголошували на скороченні обсягів вирівнюючих трансфертів⁵.

У дослідженні Міжнародного валютного фонду⁶ проаналізована політика низки країн щодо публічного інвестування в період коронакризи як відповідь на зниження економічної активності. При цьому зазначається, що більшість країн прийняли до уваги уроки кризового 2008 р. і вже серед перших кроків протистояння пандемії включили інвестиційні пакети. Однак, прикладами передової практики щодо реагування на політику, що допомагає помякшити вплив кризи на регіони та муніципалітети в усіх країнах ОЕСР, Міжнародний валютний фонд вважає інвестиції за такими трьома пріоритетними напрямками: зміцнення систем охорони здоров'я, діджиталізація управління, суспільних послуг, освіти тощо, прискорення переходу до низьковуглецевої економіки.

Чимало досліджень та рекомендацій подолання наслідків коронакризи зроблено вітчизняними вченими. Зокрема науковцями Інституту стратегічних досліджень Жаліло Я.⁷, Базилюк Я., Гейко Т.⁸ досліджено проблеми та запропоновано механізми зниження економічних загроз та заходи подолання негативних соціально-економічних наслідків коронакризи. Вченими Інституту економіки та прогнозування НАН України Гейцем В.⁹ досліджені питання пов'язані з кризою світової економіки, Шаровим О.¹⁰ проаналізовано вплив зовнішніх загроз коронакризи на фінансову систему України. Проблеми банківського сектору під впливом коронакризи досліджено Данилишином Б. та Степанюком Є.¹¹ Водночас слід розуміти, що економічна поведінка регіонів України під час останньої кризи суттєво відрізняється від світових тенденцій і характеризується низкою відмінностей, що значною мірою обумовлено, по-перше, більш довгими економічними трендами, які і визначили умови і потенціал, з яким

⁵ OECD-CoR (2020), The impact of the COVID-19 crisis on regional and local governments: Main findings from the joint CoR-OECD survey, <http://www.oecd.org/regional/multi-level-governance.htm>.

⁶ IMF (2020), Policy responses to COVID-19, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>

⁷ Україна після коронакризи – шлях одужання : наук. доп. [за ред.Я. А. Жаліло.] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ : НІСД, 2020. – 304 с.

⁸ Базилюк Я., Гейко Т. Організаційні механізми зниження загроз економічній безпеці у зв'язку із запровадженням заходів щодо запобігання поширенню на території України захворювань на COVID-19 . наукова доповідь. Інститут стратегічних досліджень. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/ekonom-bezpeka-covid.pdf>

⁹ Геєць В. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. монографія. Держ. установа "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". Київ : Академперіодика, 2020. - 454 с.

¹⁰ Шаров О. Корона-тест» фінансової системи України: зовнішні загрози. Економіка України. 2020. №7. С.14-26.

¹¹ Данилишин Б. Степанюк Є. Необхідні кроки для розвитку економіки та банківського сектору України в період коронакризи та після її завершення. Економіка України. 2021. №1. С.40-53.

регіони вступили в боротьбу з пандемічними викликами, по-друге, досвідом подолання попередніх криз, по-третє, інституційними і поведінковими особливостями усіх суб'єктів економіки регіонів, які мимоволі стали стейкхолдерами у подоланні наслідків коронакризи. Тому дослідження впливу фінансових детермінант на стійкість економіки регіонів проведемо із врахуванням означених питань.

Ключовою кількісною характеристикою розвитку регіонів є економічне зростання, позаяк в довгостроковій перспективі тільки воно здатне забезпечити приріст ресурсів, а відтак і підвищення добробуту населення. Однак, оцінка сучасної економічної історії України вказує на те, що за останні 30 років її економіка так і не вийшла на рівень 1991 року. Обсяги ВВП України у 2019 р. становили лише близько 60% до ВВП 1990 р. За цей час сусідні країни подвоїли і потроїли обсяги ВВП. Тут слід зазначити, що економіка України переживала шоківі ситуації щонайменше два рази: у 2008 році – через світову фінансову кризу і в 2014 році – через внутрішню дезорганізацію і зовнішню агресію, які спричинили до глибокого падіння: у 2008 р. це було 15,1%, тобто найбільше у світі, а в 2014-2015 роках – 15,8% за два роки¹² (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Динаміка реального ВВП України та частки сільського господарства, 2007-2019 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Згадані економічні кризи в економіці України супроводжувались песимістичними структурними змінами української економіки – падіння частки переробної промисловості і зростання частки сільського господарства у ВВП країни. За підсумками 2019 року вони становили 10,8% і 9% відповідно. Саме структурна деградація економіки призвела до втрати її відновлювальних властивостей і визначила загальний спадаючий тренд, а не лише ті кризи, які спіткали Україну і світ.

¹² Власюк В. Тривожні канікули. Чи уникнемо ідеального шторму? Економічна правда. 2020. 6 травня. <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/05/6/660195/>

На тлі активного нарощення високотехнологічних виробництв у світовій економіці Україна впродовж останніх десятиліть перетворилась на експортера низькомаржинальної продукції, зокрема сільськогосподарської. Значення сільського господарства в економіці України зростало за останні 10 років: агросектор займає ключову роль в сучасній економіці України, забезпечуючи 9% ВВП, 18% зайнятості суб'єктів господарювання та 6% податкових надходжень. А частка сільськогосподарської продукції в експорті України перевищила 40% (рис. 3.2). Найбільші зміни в частці агросектору у ВВП / експорті спостерігаються в роки економічних криз, що означає відносну стійкість галузі до кризових явищ: в умовах економічної рецесії агросектор падає набагато менше, ніж інші сектори.

Рис. 3.2. Динаміка експорту України та частки сільськогосподарського продукції, 2007-2019 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Означені тенденції не могли не відобразитись на економіці регіонів України. Сучасна економічна наука доводить існування низки закономірностей економічного зростання на регіональному рівні, основними з яких є такі:

(1) швидшими темпами розвиваються регіони з вищою концентрацією економічної активності; (2) вищі шанси на економічне зростання мають регіони, орієнтовані на високотехнологічні види економічної діяльності та з високим рівнем інноваційної активності; (3) економічне зростання в довгостроковій перспективі може результуватись у нарощення міжрегіональних нерівностей та диспропорцій; (4) економічно потужні регіони є більш стійкими до фінансових та економічних криз. Чи працюють означені гіпотези в українських реаліях?

Оскільки основним результуючим показником вимірювання економічного зростання на регіональному рівні є валовий регіональний продукт (ВРП), здійснимо оцінювання залежності між середньорічних темпами росту ВРП та обсягом ВРП на 1 особу у вихідному періоді. Результати розрахунків за період 2010-2019 рр. представлені на рис. 3.3.

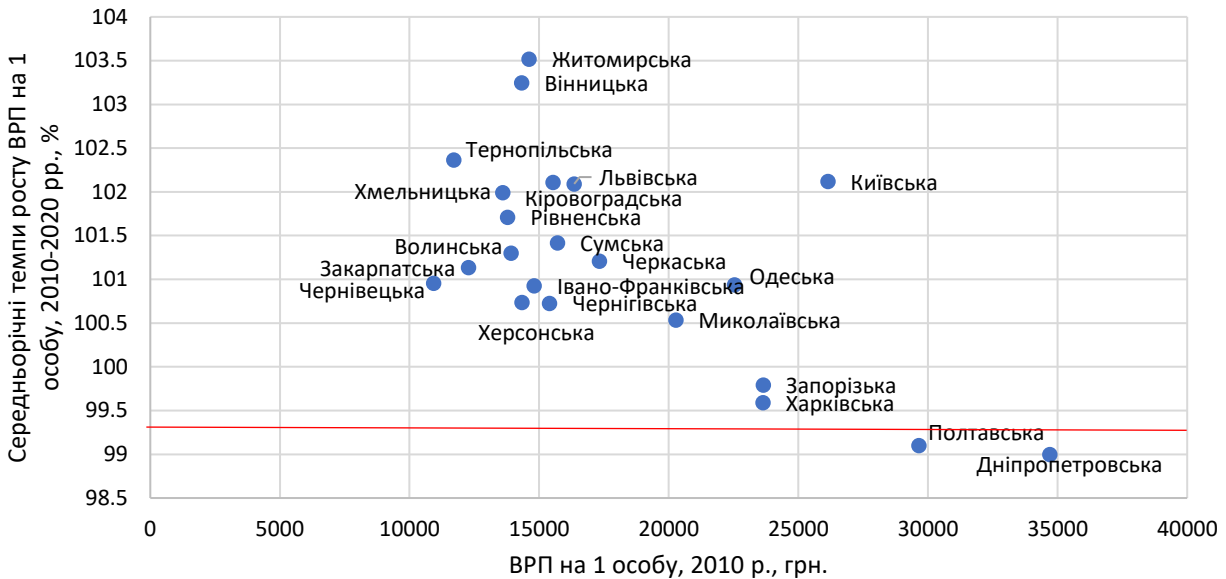

Рис. 3.3. Залежність середньорічних темпів росту ВРП (2010-2019 рр.) та обсягу ВРП в розрахунку на 1 особу (2010 р.)

Примітка: Донецька та Луганська області виключені з розрахунків, оскільки їх економічна динаміка обумовлена головним чином військовою агресією Росії.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Отримані результати дозволяють чітко виокремити групу регіонів України, які за аналізований десятирічний період продемонстрували відемні середньорічні темпи економічного зростання. Як не дивно, це група економічно найпотужніших регіонів – Дніпропетровська, Полтавська, Харківська та Запорізька області. Зазначимо, що станом на 2019 р. саме ці чотири регіони продукували близько чверті ВРП України! Водночас можемо стверджувати про поступову втрату їх економічного потенціалу (середньорічні темпи росту ВРП цих регіонів є нижчими за 100%).

Усі інші регіони України при гірших стартових умовах (обсяги ВРП на 1 особу нижчі, ніж у зазначених чотирьох регіонах(окрім Київської області)) мали темпи росту вищі 100%. А найвищі темпи приросту (більше 3% щорічно) показали Житомирська та Вінницька області, ВРП на 1 особу в яких у 2010 р. було нижчим за середньоукраїнське значення.

Таким чином, економічний розвиток регіонів України визначається іншими, аніж стартовий економічний потенціал, чинниками, а десятирічні тренди економічного зростання регіонів не підтверджують тезу про вищі темпи розвитку економічно потужніших регіонів. Причини такої ситуації варто пояснювати, розглянувши структуру економіки регіонів України та рівень технологічності продукції, що випускається в регіоні.

Оцінка структурних трансформацій в регіональному вимірі дозволяє говорити про просторові особливості розвитку цих процесів.

Як не дивно, але порівняння динаміки середньорічних темпів росту ВРП та частки високо- та середньотехнологічної продукції у випуску регіонів впродовж 2010-2019 рр. свідчить про існування оберненої залежності (рис. 3.4) – між цими показниками. Тобто для регіонів України характерною тенденцією впродовж останнього десятиліття стало нарощення

економічної потужності не за рахунок випуску високо- та середньотехнологічної продукції, а низькотехнологічної.

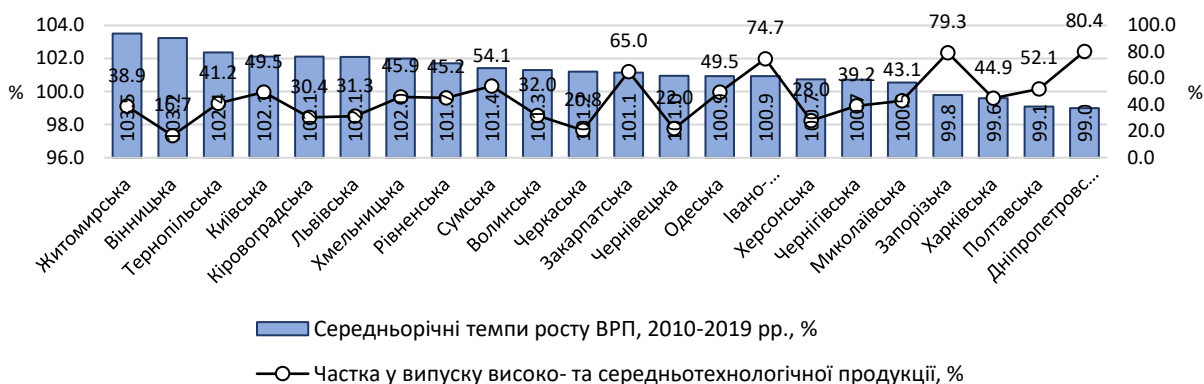

Рис. 3.4. Динаміка середньорічних темпів росту ВРП та частки високо- та середньотехнологічної продукції у випуску регіонів, 2010-2019 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Означені процеси чітко відображаються і у зменшення частки переробної промисловості у загальному обсязі валової доданої вартості (ВДВ) регіонів впродовж 2014-2019 років (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Динаміка частки переробної промисловості у ВДВ регіонів, 2014-2019 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Фактично склалась ситуація, коли вищими темпами розвиваються регіони, орієнтовані на виробництво та експорт низькотехнологічної продукції, зокрема сільськогосподарської. Встановлення залежності між середньорічними темпами росту ВРП та випуску сільськогосподарської продукції в регіонах за 2010-2019 рр. дозволяє зробити такі висновки (рис. 3.6):

- усі без винятку регіони України впродовж останнього десятиліття наростили виробництво сільськогосподарської продукції;
- регіони-лідери за темпами росту ВРП одночасно є лідерами за темпами росту випуску продукції агросектора (Житомирська, Вінницька, Хмельницька області). При цьому вони одночасно збільшують потужності і у рослинництві, і у тваринництві;
- водночас загальна динаміка економічного зростання України визначається розвитком таких регіонів як Запорізька, Дніпропетровська, Харківська та Полтавська області (саме ці регіони концентрують понад чверть виробництва ВРП України). Їх негативний тренд і обумовлює від'ємне значення приросту ВРП по Україні загалом. Падіння ВРП у цих регіонах супроводжується зростанням випуску продукції агросектору, однак воно не дозволяє перекрити втрату промислового потенціалу.

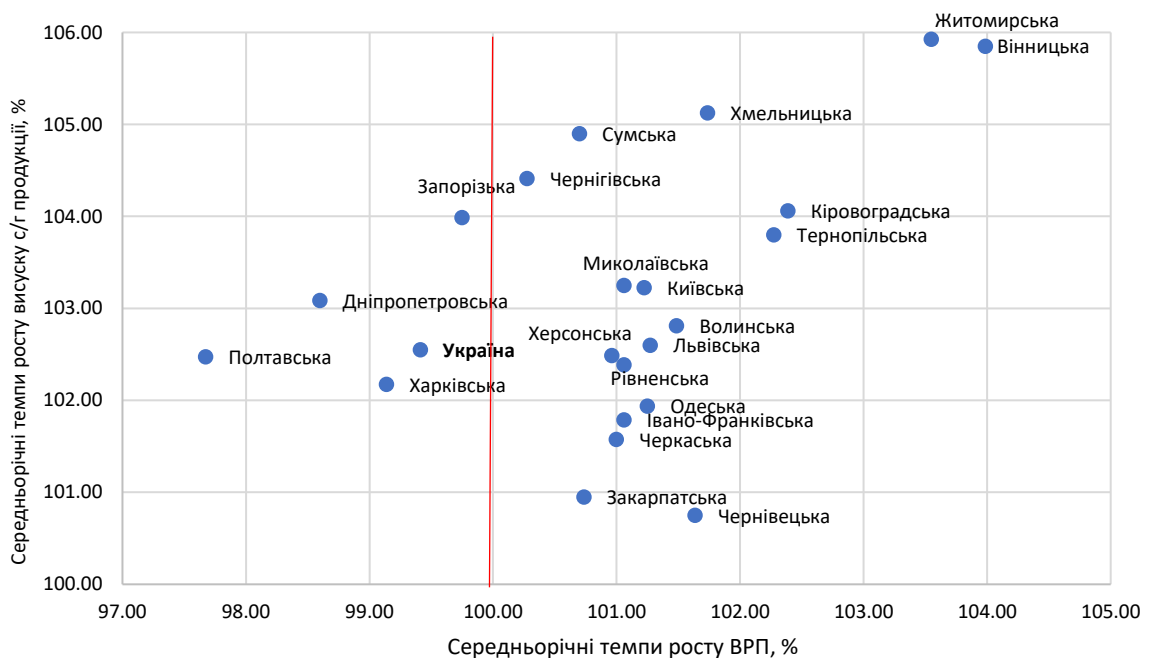

Рис. 3.6. Залежність між середньорічними темпами росту ВРП та випуску сільськогосподарської продукції в регіонах за 2010-2019 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Отже, українські регіони розвиваються не за визнаними принципами світового розвитку – їх економічний успіх забезпечують не високотехнологічні види економічної діяльності та активна інноваційна діяльність, а спрямованість на випуск сільськогосподарської продукції (як правило низькомаржинальної). Чи має шанси на успіх така стратегія розвитку у довгостроковій перспективі?

Одним з критеріїв ефективності процесів регіонального розвитку є динаміка міжрегіональних диспропорцій за основними економічними показниками. Україна як достатньо велика за територією країна завжди характеризувалась значними міжрегіональними диспропорціями

економічного потенціалу окремих регіонів. До об'єктивних чинників просторової економічної неоднорідності слід віднести наступні:

- висока концентрація промислового потенціалу в окремих областях України сформувалась під впливом політики Радянського Союзу щодо розміщення продуктивних сил, а відсутність своєчасного реформування успадкованої економічної структури не лише призвела до втрати значного потенціалу для її вдосконалення і розвитку, але й зумовила закріплення міжрегіональних диспропорцій;
- за відсутності ефективної регіональної політики в нових економічних умовах мало місце подальше посилення концентрації економічної діяльності у низці міст та регіонів, що спровокувало загострення процесів не лише міжрегіональної, а й внутрішньорегіональної диференціації;
- вагомим чинником дестабілізації процесів регіонального розвитку стали окупація Росією Криму, відкриті бойові дії в окремих районах Донецької і Луганської областей, що обумовило економічну кризу через втрату контролю над частиною території та її економічним потенціалом, а також розрив економічних зв'язків з Росією.

Як наслідок впродовж останніх років (2014-2020 рр.) мало місце подальше поглиблення міжрегіональних диспропорцій за основними економічними показниками (рис. 3.7).

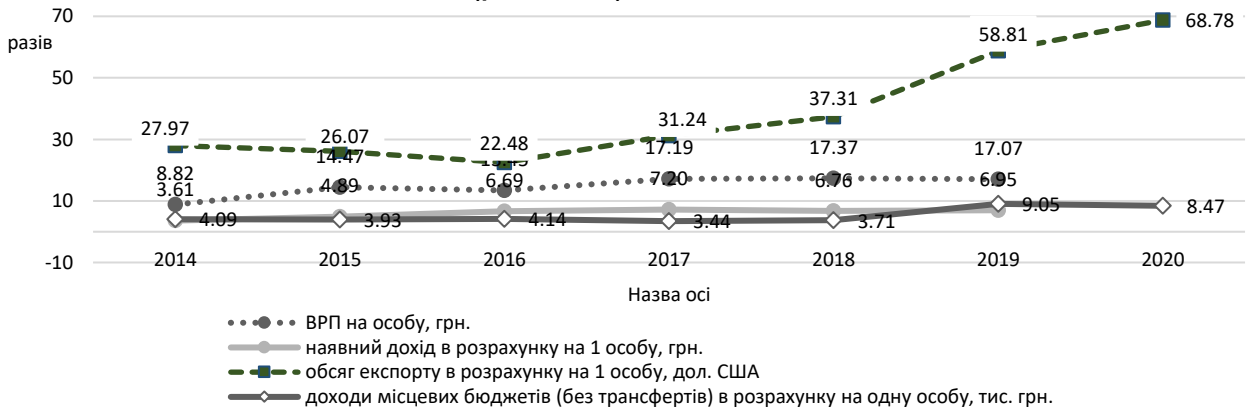

Рис. 3.7. Розмах асиметрії за основними індикаторами економічного зростання регіонів України в 2014-2020 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Проведений аналіз асиметрії дозволяє констатувати нарощення міжрегіональної диференціації, від 2,7% середньорічного приросту протягом аналізованого періоду за обсягом прямих іноземні інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу, до 34,0% за обсягом капітальних інвестицій на одну особу. Найнижчий розмах асиметрії в 2014-2020 рр. був характерний для видатків місцевих бюджетів (без трансфертів) в розрахунку на одну особу – в середньому 4,34 рази на рік (відношення найкращого показника (м. Київ) до найгіршого (Луганська обл.) в 2020 р. складало 5,12 рази). Найвищий рівень асиметрії в аналізованому періоді спостерігався за обсягом прямих іноземні інвестиції (акціонерний капітал)

в розрахунку на одну особу – в середньому 127,53 рази на рік (відношення найкращого показника (м. Київ) до найгіршого (Тернопільська обл.) в 2020 р. складало 138,68 рази).

Додатковим викликом стала пандемія COVID-19 та введення жорстких карантинних заходів у 2020 р., які спровокували значний спад економічної активності в основних секторах економіки України (промисловості, сфері послуг, транспорті, роздрібній торгівлі) внаслідок окрім численних негативних наслідків (різке зростання безробіття, зупинка надходжень іноземних інвестицій, активізація відпливу капіталу, зниження обсягів зовнішньої торгівлі, скорочення доходів державного бюджету та ін.). При цьому пандемія мала дуже просторово неоднорідний вплив на економічну динаміку регіонів України.

Розглянемо докладніше економічну поведінку регіонів України та їх стійкість в умовах криз 2014-2015 рр. та 2020 р. Порівняння динаміки росту ВРП в цих періодах (рис. 3.8) доводить, що різні регіони демонстрували різну динаміку, що обумовлено різною природою цих криз.

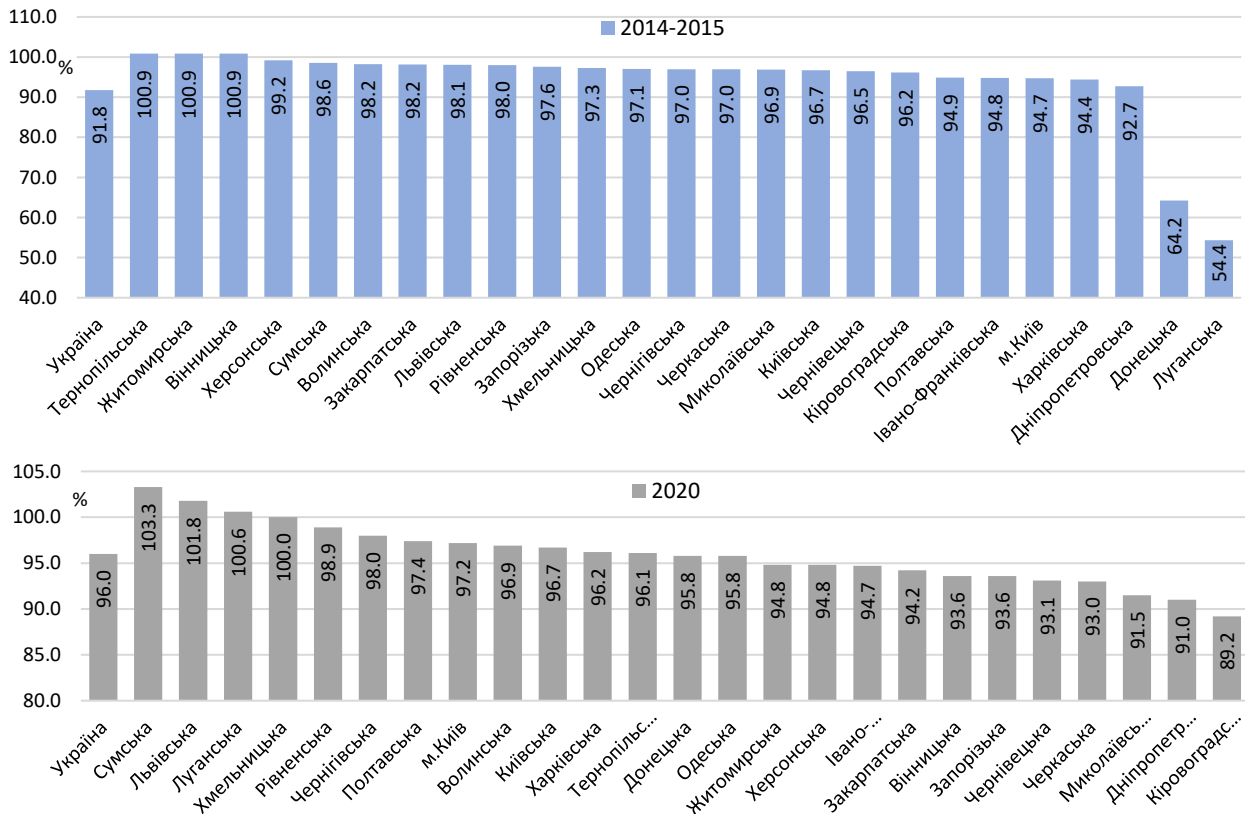

Рис. 3.8. Порівняння темпів росту ВРП в кризові періоди: 2014-2015 та 2020 рр.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Криза 2014-2015 рр. виявилась найскладнішою для регіонів, які безпосередньо межують з Російською Федерацією, а також для тих, які традиційно були орієнтовані у зовнішній торгівлі на неї. Натомість західні та центральні області значно менше відчули вплив кризи. Хоча деструктивний вплив цієї кризи результувався у значний відплив

трудового та фінансового капіталу, фізичне руйнування частини виробничої та соціальної інфраструктури окремих регіонів (які межують з Росією), посилення демографічного навантаження у інших регіонах України.

Загальна економічна дестабілізація в Україні та світі у 2020 р., призупинення функціонування низки галузей та підприємств, зниження мобільності населення і бізнесу результувалися в падіння ВВП України на 4%. Економічне зростання регіонів у 2020 р. порівняно з попереднім роком характеризувалося позитивною динамікою роздрібного товарообороту, незважаючи на карантинні обмеження сфери роздрібної торгівлі, й негативною динамікою реальної заробітної плати, безробіття, виробництва промислової та сільськогосподарської продукції. При цьому регіони України демонстрували дуже неоднорідні, а інколи й суперечливі тенденції.

Криза 2020 р. мала зовсім інші витоки, а першими під рестриктивні заходи потрапили саме західні регіони України, як такі, куди пандемія прийшла найшвидше, а кількість хворих зростала найвищими темпами у 1-2 кв. 2020 р. Однак, зауважимо, що Львівська область була одним з трьох регіонів (поряд з Сумською та Луганською), які продемонстрували позитивні темпи економічного зростання у 2020 р. Важливо, що такі лідери за економічним і зокрема промисловим потенціалом як Дніпропетровська та Харківська області виявились вкрай нестійкими до економічних криз.

Особливістю коронакризи є надвисокий рівень невизначеності щодо її тривалості та сили шоку, який породжує інфляційні очікування. Вже перші прогнози щодо розвитку економічної ситуації в країні в умовах пандемії передбачали різке зростання попиту, отже, і цін на окремі групи товарів та послуг. Однак певна дестабілізація на першому етапі введення карантинних обмежень швидко згасла, і за результатами року рівень інфляції в Україні був відносно низьким. Індекс споживчих цін у грудні 2020 р. до аналогічного періоду попереднього року склав лише 105%. Найчастіше причинами такої ситуації визначають певний «запас міцності» гривні, який сформувався у 2019 — на початку 2020 р. Слід наголосити і на таких поведінкових чинниках низької інфляції, як відсутність реальних прогнозів щодо розвитку ситуації в бізнесі, обережніша поведінка населення щодо здійснення покупок і більш обдумане визначення пріоритетів споживчих витрат, причиною чого є в тому числі й зниження доходів домогосподарств. Проблема загострює і так звана промислова дефляція (зниження цін на основні, передусім експортоорієнтовані, товарні групи), яка почалася ще у 2019 р. (у річному вимірі ціни вітчизняної промисловості у 2019 р. знизилися на 2,2%, при цьому вартість продукції добувної промисловості впала майже на 20%, переробної — на 5%). Минулий 2020 р. характеризувався подальшим падінням обсягів виробництва промислової продукції (–5,2% до попереднього року), а також значним скороченням обсягів сільськогосподарської продукції (–11,5%). При цьому експорт товарів знизився лише на 1,7% (рис. 3.9).

Протягом останніх років мала місце деіндустріалізація економіки України, результатом чого стало щорічне збільшення кількості регіонів з сільськогосподарською і торговельною спеціалізацією. У 2020 р. мала місце негативна динаміка виробництва промислової продукції у переважній більшості регіонів України, крім Львівської, Херсонської та Кіровоградської областей. У Львівській та Херсонській областях зростання забезпечили підприємства хімічної промисловості та сільськогосподарської переробки.

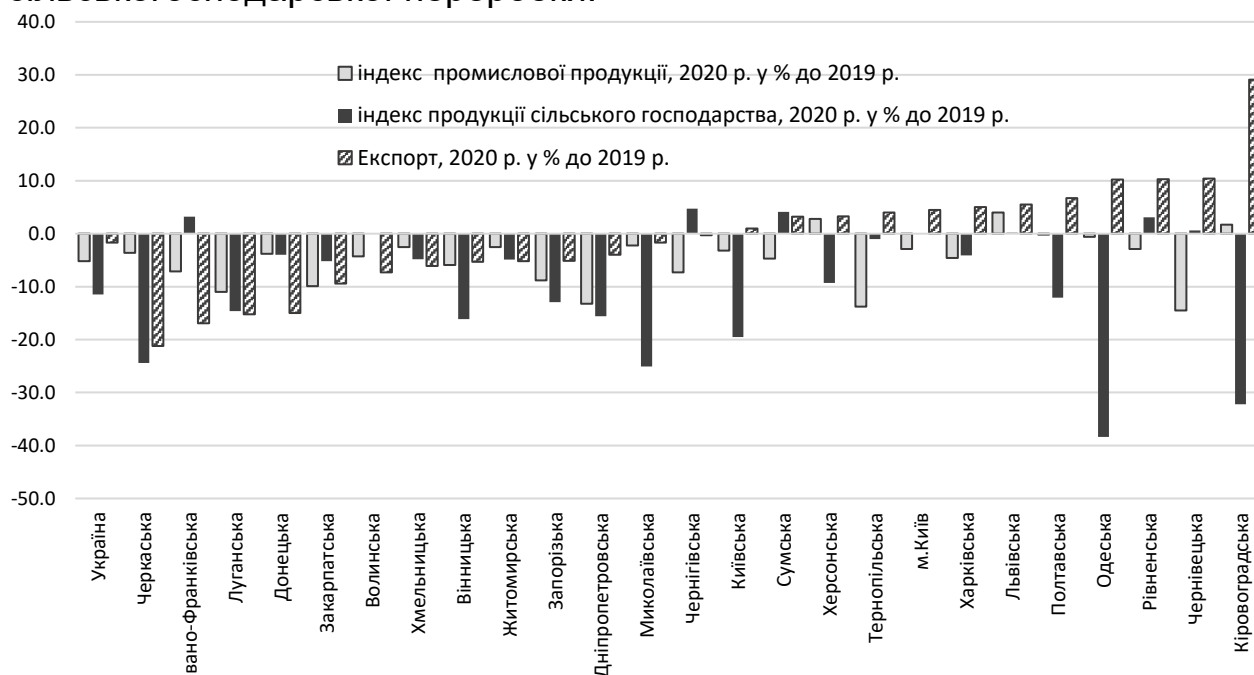

Рис. 3.9. Динаміка виробництва промислової та сільськогосподарської продукції, експорту товарів у 2020 р. (міжрегіональний вимір) (% до 2019 р.)

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Якщо аналізувати тенденції макрорівня, то найбільш пристосованими до сьогоднішніх реалій виявились підприємства хімічної та фармацевтичної галузей, які не лише втримали, а й наростили темпи виробництва продукції (зважаючи на зростання попиту на їх продукцію) (рис. 3.10). Унаслідок уповільнення розвитку світової економіки через пандемію, а також відповідного падіння цін і скорочення попиту на світових ринках найбільш критичним цей рік виявився для експортоорієнтованих сфер економіки, таких, зокрема, як машинобудування (-17,6%) і металургійне виробництво (-8,7%). Зниження реальних доходів і певна переорієнтація потреб споживачів прямо позначилися на виробництві одягу та взуття (-6,1%).

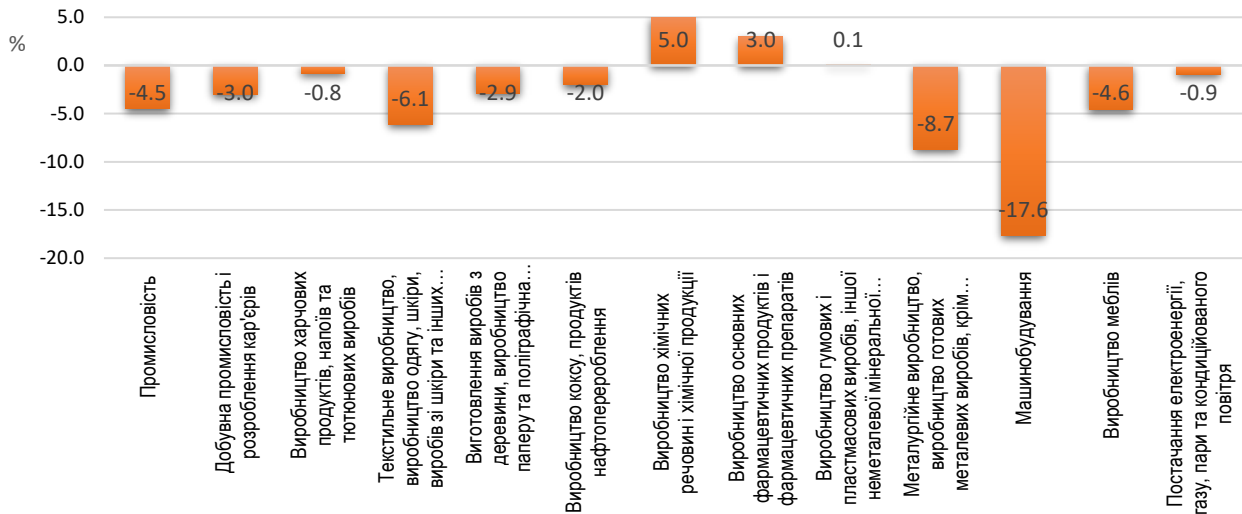

Рис. 3.10. Динаміка виробництва промислової продукції за видами економічної діяльності у 2020 р. (% до 2019 р.)

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Значні обсяги падіння виробництва сільськогосподарської продукції у 2020 р. лише частково можна пояснити негативним впливом запровадження карантинних заходів. Основні причини тут дещо інші:

чи не найвагомим чинником негативного впливу на обсяги виробництва і прибутковість вітчизняного аграрного бізнесу стали важкі кліматичні умови у 2020 р. Наслідком було зниження виробництва зернових, бобових та олійних культур. Крім того, попередній рік був рекордним за врожайністю, сподіватися на такі показники щороку не можна;

поглиблення кризи у тваринництві, зокрема, скорочення поголів'я худоби. Для пом'якшення цього процесу, на жаль, не вироблено дієвих програм довгострокового кредитування, які б дозволили отримати фінансові ресурси для створення нових потужностей з вирощування худоби і переробки продукції тощо.

Зазначимо, що падіння експортних показників у 2020 р. становило 1,7%, хоча це і менше, ніж очікувалося на початку року. В розрізі товарних груп основний «мінус» забезпечило зниження обсягів експорту продукції рослинного походження (зокрема, зернових) і чорної металургії (рис. 3.11). Зважаючи на те, що основу аграрного експорту України все ще становить експорт сировини, а саме продукція рослинного походження – пшениця, кукурудза, ячмінь та соєві боби (частка яких сягає понад 50%), – можемо говорити, що вітчизняний експорт прямо залежить від природних умов.

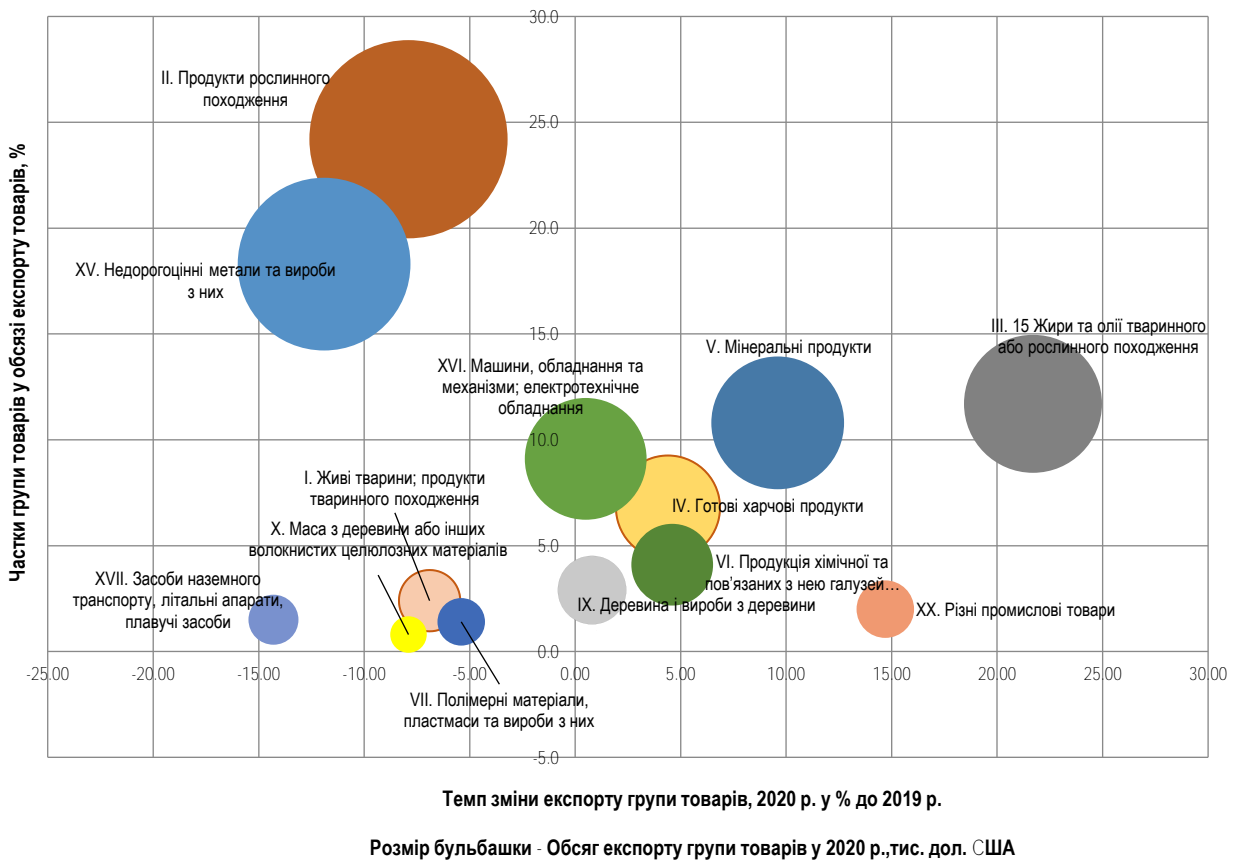

Рис. 3.11. Динаміка основних груп товарного експорту України у 2020 р.

Примітка: розмір «бульбашки» — обсяг експорту (тис. дол. США)

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Серед груп товарного експорту, які продемонстрували зростання у 2020 р., – рослинні й тваринні жири та олії (+21,7%), мінеральні продукти, зокрема руда (+9,6%), мінеральні добрива (+4,6%), готові харчові продукти (+4,4%). Зміни у структурі експорту зумовили глибоку міжрегіональну диференціацію динаміки експорту в період коронакризи. Найбільшого падіння зазнав експорт Черкаської області (–21,2%), а також низки інших регіонів –традиційних експортерів зернових і продукції металургії. Натомість Кіровоградська область продемонструвала зростання експорту на 29,1% за рахунок нарощування експорту продукції харчової промисловості.

Ще однією сферою, яка характеризується дуже високою територіальною неоднорідністю розвитку, є будівництво. У 2020 р. в умовах турбулентності економіки і невизначеності найближчої перспективи ця неоднорідність лише посилилась. Як результат, мала місце значна міжрегіональна диференціація за темпами зростання будівництва (від –36,55% у Херсонській до +50,7% – у Хмельницькій областях станом до 2019 р.) (рис. 3.12).

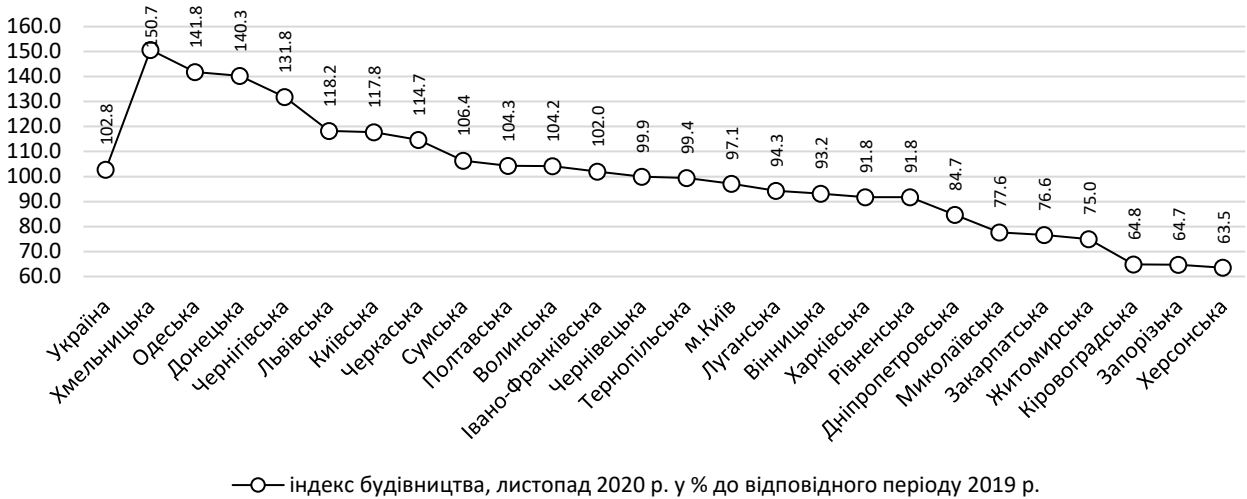

Рис. 3.12. Динаміка (індекс) будівництва, станом на листопад 2020 р. (міжрегіональний вимір) (% до відповідного періоду 2019 р.)

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України

Регіони (зокрема, Київ, Львівська та Одеська області), які протягом останніх років демонстрували високі темпи зростання сфери будівництва, не збавили їх і в період коронакризи. Перші місяці дії карантинних обмежень дестабілізували інвесторів у нерухомість, які відклали купівлю квартир та офісних приміщень. Це негативно вплинуло і на роботу забудовників: у всіх регіонах виникли труднощі з фінансуванням і дотриманням графіків будівництва. Якщо нормальний щомісячний обсяг використання арматури в Україні становить у середньому 70 тис. т, то у квітні 2020 р. він не перевищував 30 тис. т. Відновлення будівельних робіт відбувалося різними темпами у різних регіонах.

На думку власників будівельного бізнесу, пандемія COVID-19 скоротила попит населення на придбання окремих точкових проєктів, у яких не передбачено можливостей для знаходження на час епідемії (тобто тих, де немає великого подвіря, зони відпочинку, спортивного майданчику, або тих, які потребують додаткового транспорту). Здебільшого це стосується житла економсегменту. Враховуючи те, що в умовах карантину люди змушені проводити вдома значну кількість часу, для потенційних мешканців житла актуалізується питання комфортного зовнішнього облаштування та інфраструктури. Таким чином, інвестор намагається придбати не тільки житло, але й зовнішнє оточення, що впливає на посилення конкуренції на ринку нерухомості. З огляду на це, високі темпи будівництва продемонстрували регіони, в яких ще в попередні роки житлове будівництво було орієнтоване здебільшого на котеджну і замську забудови (Одеська, Львівська, Чернігівська області тощо). Водночас слід зауважити, що очікуваного в перші місяці 2020 р. падіння цін на нерухомість на первинному ринку не відбулося.

Таким чином, аналіз тенденцій економічного розвитку регіонів України в умовах посилення кризових явищ, обумовлених COVID-19 є

диференційованим, а ризики значною мірою обумовлені об'єктивними економічними та просторовими особливостями регіонального розвитку. Різні регіони демонструють диференційований рівень стійкості в умовах криз, спричинених різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками. При цьому відсутні підстави говорити про вищий рівень стійкості більш економічно потужних регіонів.

3.2. ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Однією з детермінант забезпечення фінансової стабільності регіонів є підтримка цінової стабільності. В цьому сенсі слід наголосити, що впродовж останніх років економічне зростання регіонів відбувалось циклічно та супроводжувалось кризами 2008 р., 2014 р. Інфляційні процеси відобразились у стрімких піках зростання індексу споживчих цін (122,3 % у 2009 р. та 148,7 % у 2014 р.), що значно перевищувало зростання заробітних плат та доходів населення. Підґрунтям для цього стала стрімка девальвація гривні, відтік капіталу, зростання валютних боргів, зростанням панічних настроїв через військовий конфлікт на Сході країни тощо. Найвищими темпами за останні десять років зростали ціни на комунальні послуги (середньорічний індекс споживчих цін за 2010-2020рр. – 121,4%) та продукти харчування (117,4%), тобто групи товарів що відносяться до першочергових потреб населення (рис. 3.13). А, отже, інфляційні процеси найсильніше вдарили по бідних прошарках населення.

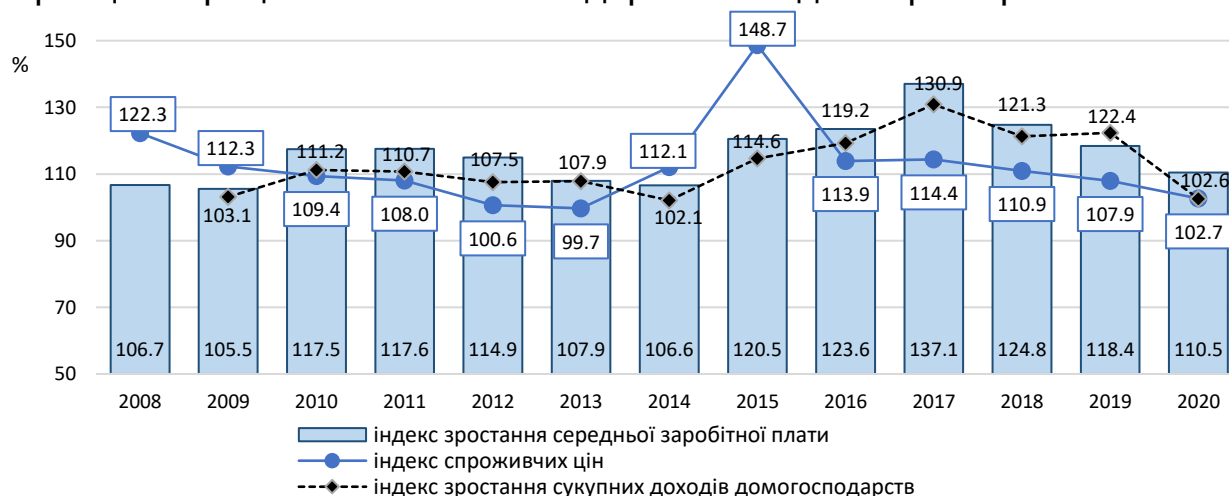

Рис. 3.13. Динаміка індексів споживчих цін, зростання середньої заробітної плати та сукупних доходів домогосподарств в Україні, 2008-2020рр.

Джерело: складено за даними [13]

¹³ <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/>; <http://www.ukrstat.gov.ua/>

В регіональному розрізі в період кризи 2020 р. не спостерігалось сильної диференціації індексу споживчих цін, проте мала місце значна диференціація індексу за групами товарів. Відбулось зниження цін у всіх регіонах на промислові товари – одяг і взуття (індекс споживчих цін на одяг і взуття склав 92,7%) (рис. 3.14). Зауважимо, що мало місце зростання індексу споживчих цін на послуги ресторанів та готелів, однак це не врятувало галузь від значних збитків впродовж карантинних обмежень.

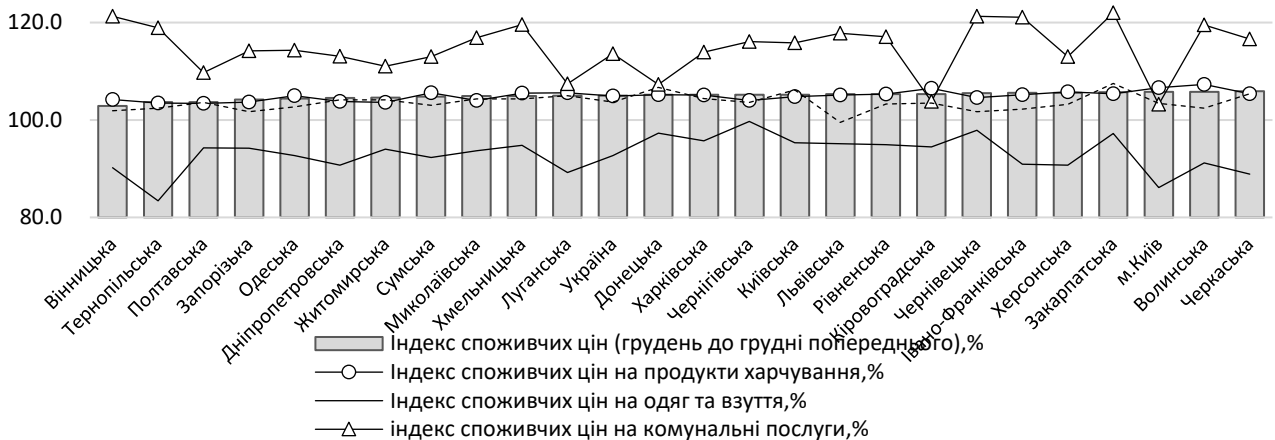

Рис. 3.14. Індекс споживчих цін в Україні, грудень 2020 до відповідного періоду попереднього року, %

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України

Найбільше зростання цін спостерігалось на комунальні послуги – індекс споживчих цін 113,6 %. На сьогодні повноваження щодо встановлення тарифів розподілено між Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг і органами місцевого самоврядування. Децентралізація лише посилила небажання центральної влади втручатися в проблеми, які накопичилися у сфері ЖКГ, переклавши їх цілком на органи місцевого самоврядування. Останні часто встановлюють необґрунтовані тарифи (для прикладу індекс споживчих цін на комунальні послуги у столиці - 103,8 %, а у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях вище 120%, при тому, що рівень середньої заробітної плати цих областей майже у 1,5 рази нижчий, ніж у м. Києві). Фактично органи місцевого самоврядування поставлені в ситуації, коли просто змушені приймати рішення, які відповідають, перш за все, їх інтересам, а вже потім інтересам суспільства. Прийняття ірраціональних з позиції громади рішень в період коронакризи лише загострює і так складні соціальні протиріччя у суспільстві.

Як бачимо, в умовах кризи 2020 р. (на відміну від попередніх криз 2008 та 2014-2015 рр.) цінову стабільність вдалося зберегти, що допомогло уникнути одного з факторів посилення дестабілізації економіки України та її регіонів.

Іншим вагомим чинником впливу на зміцнення економічного поступу регіонів *покращення їх бізнес-клімату*. Впродовж 30-тирічного періоду розвитку України як незалежної держави одним з цільових пріоритетів було формування сприятливого бізнес клімату як безумовної передумови забезпечення стійкого економічного зростання держави та її регіонів. Саме на досягнення цієї цілі спрямована переважна більшість реформ, які перманентно реалізуються в нашій державі. Однак говорити про результативність таких реформ та створення в Україні середовища, яке б стимулювало підприємницьку активність та активний притік інвестицій в економіку, зарано. Адже в країні і надалі невирішеними залишаються питання беззаперечного верховенства права, повноцінної дерегуляції, захисту прав власності тощо. Результатом стала втрата промислового та енергетичного потенціалу, низький рівень розвитку інфраструктури, низька продуктивність праці, а також наднизька ефективності більшої частини економічних і політичних інститутів.

Для оцінки стану бізнес середовища України варто його порівнювати з бізнес середовищем інших держав. Світові дослідницькі центри розраховують низку рейтингів, які дозволяють провести бенчмаркетинг якості бізнес клімату. Для цілей нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути місце України та його динаміку в рейтингах *Doing Business* та *Economic Freedom Index*.

України за останні роки суттєво покращила свої позиції у рейтингу легкості ведення бізнесу. У 2006 році Україна посіла 124 місце в рейтингу, і в подальшому її позиції тільки погіршувалися. Поліпшення почалося після 2013 року. Зараз Україна посідає 64 рядок (рис. 3.15), поліпшивши показники за 6 індикаторами. Найбільший прогрес був із захисту міноритарних акціонерів і в отриманні дозволу на будівництво.

Індекс економічної свободи (*Economic Freedom Index*)¹⁴ базується на 10-ти індексах, які оцінюються за шкалою від 0 до 100, причому, показник 100 відповідає максимальній свободі: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції та свобода трудових стосунків. За підсумками 2019 року Україна піднялась на 13 позицій у рейтингу економічної свободи та посіла 134 місце із 180. Зазначається, що Україна входить до категорії країн "переважно невільні" та посідає останнє 45 місце у європейському регіоні. Загальний бал України - 54,9 - значно нижчий середніх регіональних та світових показників.

¹⁴ Індекс економічної свободи (англ. *The Index of Economic Freedom*) — показник, який щорічно розраховується *Wall Street Journal* і *Heritage Foundation* для більшості країн світу з 1995 року. У рейтингу 2020 року оцінювалися 178 країн.

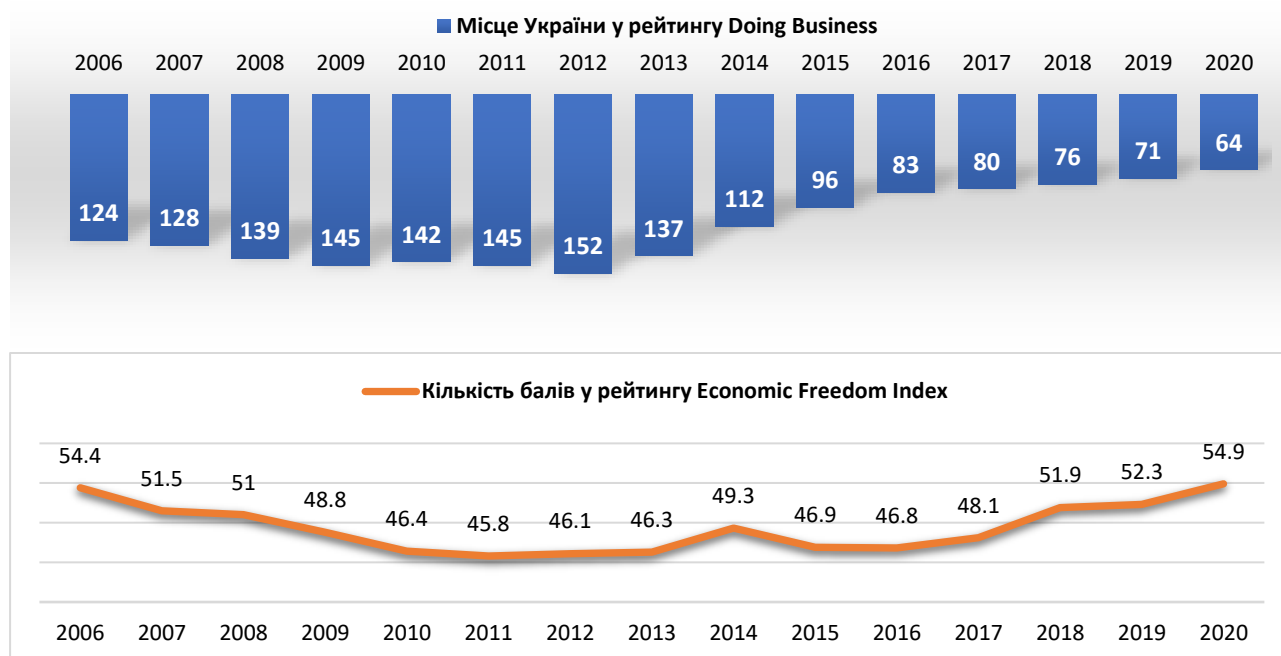

Рис. 3.15. Динаміка місця України у світових рейтингах Doing Business та Economic Freedom Index, 2006-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних^{15; 16}

Але в європейському регіоні, як його визначено в дослідженні (що дещо відрізняється від географічних меж Європи), Україна все одно лишилася на останньому місці – 45-а з 45, і її показник і далі значно нижчий і від розвинутих країн.

Одним з найбільш комплексних рейтингів, які дозволяють говорити про рівень досягнутих результатів соціально-економічного розвитку країни, є рейтинг за Індексом глобальної конкурентоспроможності ([The Global Competitiveness Index](https://www.economicfreedom.org/))¹⁷. На противагу позитивній динаміці України в рейтингах легкості ведення бізнесу результати України за рівнем конкурентоспроможності не такі райдужні. У 2019 р. Україна посіла 85-е місце в рейтингу серед 141 країни світу, що погіршило позицію країни в рейтингу на дві позиції за рахунок макроекономічної стабільності (-2,0), якості інститутів (-1,6) та динамічності бізнесу (-1,9), опустившись до показника трирічної давнини. За всі роки Україна, беручи участь у рейтингу, не піднімалася вище 68-го місця зі 130 країн у 2007 р. (рис. 3.16).

Поглиблений аналіз складових Індексу глобальної конкурентоспроможності України дозволяє говорити про такі негативні тенденції у таких сферах як стан фінансової системи, показник здоров'я, кредитування приватного сектору. Водночас позитивні зрушення відзначаються у впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій,

¹⁵ Economic Freedom Index URL: <https://www.heritage.org/index/>

¹⁶ Doing Business. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/doingbusiness>

¹⁷ Індекс глобальної конкурентоспроможності Всесвітнім економічним форумом для України розраховується з 1996 р., до якого включено 141 країна світу. Оцінювання здійснюється за 12 основними компонентами, що формують конкурентоспроможність країни, які визначаються на підставі 114 економічних індикаторів.

підвищені внутрішньої конкуренції та конкуренції на ринку послуг, диспозитивному впливі податків та субсидій на конкуренцію.

Рис. 3.16. Динаміку Індексу глобальної конкурентоспроможності України та Міжнародного індексу прав власності України, 2006-2019 рр.
Джерело: побудовано на основі даних ¹⁸

Бізнес середовище дуже чутливе до порушення прав власності. В цьому контексті варто звернутись до Міжнародного індексу прав власності (*International Property Rights Index*). Зазначений індекс демонструє дуже подібну динаміку до Індексу глобальної конкурентоспроможності (коефіцієнт кореляції між цими індексами складає 0,73). Це дозволяє говорити, що рівень конкурентоспроможності України у світі дуже значною мірою залежить від розвитку системи захисту прав власності. Станом на 2019 р. Україна посідала лише 109 із 129 країн місце (див. рис. 16). Найбільші проблеми в Україні маємо із показниками стабільності правового і політичного середовища, незалежності судової влади та контролю над корупцією.

Таким чином, можемо говорити про існування тенденції до покращення бізнес середовища в країні впродовж останніх років, яке водночас ще не результувалось у підвищення конкурентоспроможності України у міжнародному вимірі. Водночас найбільш проблемними ланками бізнес середовища залишаються: низький рівень захисту інтелектуальної власності та майна суб'єктів господарювання, неефективність судової системи в Україні, низький рівень фінансової та інвестиційної свободи бізнесу, недоступність кредитних ресурсів для започаткування та ведення підприємницької діяльності тощо.

Проведений порівняльний аналіз складових міжнародних рейтингів дозволив виокремити низку ризиків для розвитку бізнес середовища в Україні (табл. 3.1).

¹⁸ <https://tradingeconomics.com/ukraine/competitiveness-rank>,
<https://www.internationalpropertyrightsindex.org/full-report>

Таблиця 3.1

Ризики та можливості розвитку підприємницького середовища в Україні (на основі аналізу міжнародних рейтингів ведення бізнесу)

Рейтинг	Місце України в рейтингу / загальна кількість країн в рейтингу	Ризики розвитку бізнес середовища	Можливості розвитку бізнес середовища	Країни, що знаходяться поряд з Україною в рейтингу
Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business)	64/190	Ліквідація підприємства, підключення до електромереж, захист прав інвесторів	Легкість реєстрації підприємства, отримання дозволів на будівництво, міжнародна торгівля	Італія, Мексика, Болгарія, Індія, Колумбія, Узбекистан, В'єтнам
Індекс економічної свободи (Economic Freedom Index)	134/180	Фінансова свобода, свобода інвестування, неефективність судової системи, захист прав власності, свобода бізнесу, монетарна свобода	Фіскальний клімат, податкове навантаження, свобода торгівлі	Монголія, Туніс, Лаос, Кенія, Бенін, Пакистан, Афганістан, Непал, Єгипет, Бразилія
Індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index)	85/141	Розвиток фінансового ринку, макроекономічна стабільність, якість інститутів, охорона здоров'я, початкова освіти	Вища освіта, професійна підготовка, розмір ринку	Ямайка, Албанія, Аргентина, Шрі Ланка, Молдова, Туніс, Ліван, Алжир
Міжнародний індекс прав власності (International Property Rights Index)	109/129	Політична стабільність, судова незалежність, контроль корупції, захист авторських прав та прав власності	Реєстрація власності, патентний захист	Ліберія, Іран, Парагвай, Албанія, Алжир, Ефіопія, Ліван, Нікарагуа, Камерун, Молдова

Джерело: побудовано на основі даних ¹⁹

Окремо зупинимось на оцінці взаємозалежності між якістю бізнес середовища в регіонах України та темпами росту ВРП як результиуючим показником економічної діяльності (рис. 3.17).

¹⁹ <https://www.heritage.org/index/>; <https://www.doingbusiness.org/en/doingbusiness>, <https://tradingeconomics.com/ukraine/competitiveness-rank>, <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/full-report>

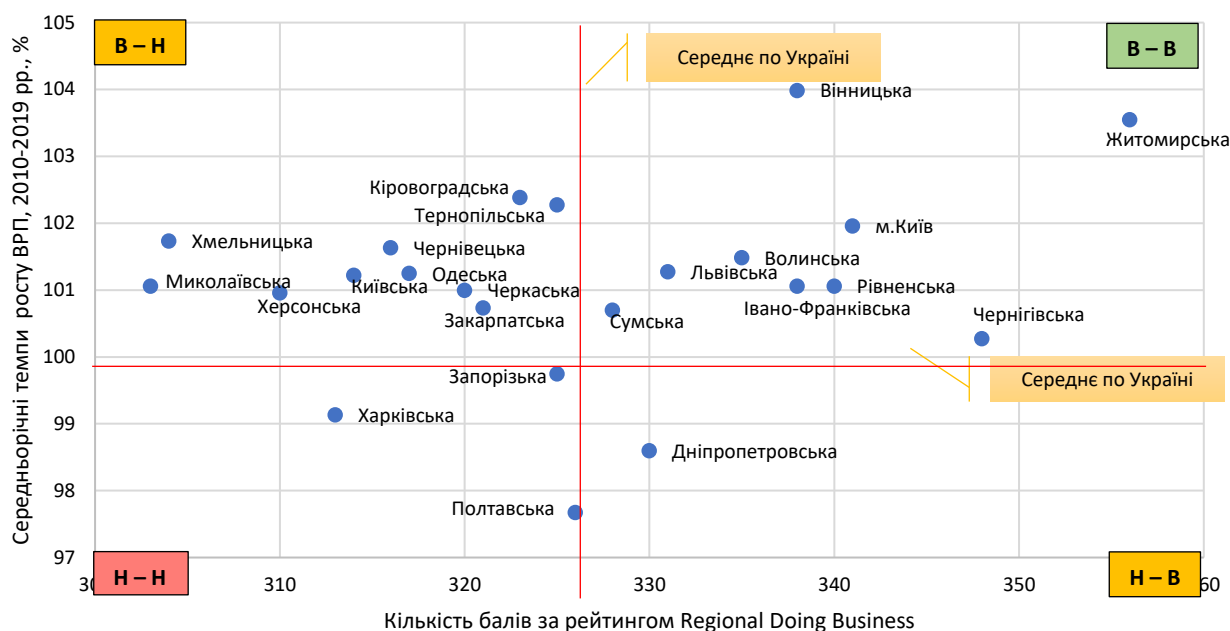

Рис. 3.17. Залежність між темпами росту ВРП та якістю бізнес середовища в регіонах України

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України

Проведене оцінювання дозволяє виокремити чотири групи регіонів:

- *високі темпи росту ВРП – висока якість бізнес середовища (В – В)*. До цієї групи потрапили лідери за темпами розвитку – Житомирська, Вінницька, Волинська області, м. Київ та інші. Це свідчить про те, що їх розвиток супроводжується покращенням локального бізнес клімату (або навпаки, сприятливий бізнес клімат забезпечує вищі середнього темпи економічного зростання цих регіонів). Однак, таких регіонів лише 8! Слід зазначити, що більшість з них покращила свої позиції в порівнянні з 2018 р.;

- *високі темпи росту ВРП – низька якість бізнес середовища (В – Н)*. Ця група регіонів є найбільш чисельною. Позитивні темпи росту областей цієї групи забезпечуються аж ніяк не покращення підприємницького середовища. Більше того переважна більшість регіонів у цій групі є аутсайдерами як за його якістю, так і за втратою рейтингових позицій;

- *низькі темпи росту ВРП – висока якість бізнес середовища (Н – В)*. За результатами аналізу лише 1 область – Дніпропетровська – увійшла у цю групу. Дніпропетровська область у 2020 р. посіла 9-ту сходинку рейтингу легкості ведення бізнесу, покращивши свій результат на 3 позиції. Тобто регіон поступово формує сприятливе бізнес середовище, розвиваючи малий та середній бізнес, однак на даному етапі їх діяльність не дозволяє покрити втрати промислового потенціалу;

- *низькі темпи росту ВРП – низька якість бізнес середовища (Н – Н)*. Ця група включає трьох лідерів за економічним потенціалом – Запорізьку, Полтавську та Харківську області, економіки яких

характеризуються втратою позицій впродовж останнього десятиліття. Водночас такі низькі позиції за якістю бізнес середовища дозволяють робити висновок, що ці регіони, які завжди орієнтувались на великі підприємства промислового сектора, досі не зуміли переорієнтуватись на підтримку підприємництва та стимулювання підприємницької активності. Хоча слід відзначити позитивну динаміку підвищення якості бізнес середовища Запорізької області. Це дозволило їй підняти на 10 позицій в рейтингу 2020 р.

Економічна теорія визначає широке коло індикаторів ефективності бізнес середовища як визначальної умови забезпечення економічного зростання, значна частина яких є взаємопов'язаними. На нашу думку, одним з найбільш комплексних є відношення загальнодержавних видатків у відсотках до ВВП країни, яке дозволяє оцінити частку економіки, яка перерозподіляється через державний бюджет. Чим вища така частка, тим вищим є рівень втручання держави в бізнес. При цьому для різних груп країн визначено оптимальні значення цього індикатора, за якого забезпечується найбільше економічне зростання. Зважаючи на рівень розвитку інституційного середовища в Україні, рекомендованим для нашої країни значенням співвідношення загальнодержавних видатків до ВВП є 0,33-0,3520. Хоча рівень даного індикатора за останні роки в Україні скоротився з майже 50% від ВВП 2014-го до приблизно 40% 2019-го (і зріс у кризовий 2020-ий) – це ще далеко від оптимальних значень.

Не менш важливим індикатором якості бізнес клімату є рівень тіньової економіки. Тіньова економіка, зокрема схеми мінімізації ПДВ, сірий імпорт, контрабанда, схеми із несплатою податків при користуванні с/г землею та інші — суттєво викривляють конкуренцію та призводять до недонадходжень до держбюджету за у 250-300 млрд гривень на рік.²¹ Окрім цього, недосконалість підприємницького клімату вже сьогодні призвела до монополізації цілих секторів української економіки, що створює загрози для економічного зростання держави та її регіонів. Це стало можливим через неефективну державну політику у цьому напрямку. Держава практично самоусунулась від проблеми монополізації економіки та оцінки впливу окремих монополій на економічну безпеку країни. Більше того, впродовж останніх років мало місце зростання частки державних банків у банківському секторі, які займають домінуюче становище у банківському секторі із часткою більше 50%.

З метою виявлення тих факторів розвитку бізнес середовища, які мають найбільший вплив на економічне зростання регіонів України, в дослідженні використано кореляційний аналіз, який дозволяє встановити

²⁰ Дубровський Володимир, Черкашин В'ячеслав. Порівняльний аналіз оподаткування фондів заробітної плати та видатків бюджету в окремих країнах СНД, ЄС, Азії, Латинської Америки. Інститут соціально-економічної трансформації, 2018. <http://economics.org.ua/index.php/nasha-robota/doslidgennia?id=286>

²¹ Володимир Дубровський В'ячеслав Черкашин Олег Гетман. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Інститут соціально-економічної трансформації, 2020. http://iset-ua.org/images/Shemi_minimizacii_podatkiv_2020new.pdf

силу впливу на окремих факторів на результуючий показник. Аналіз проведено на основі статичних та динамічних рядів. В якості результуючого статистичного показника обрано ВРП на 1 особу, а динамічний показником взято середньорічні темпи зростання ВРП на 1 особу. Для аналізу взято два періоди – 2010-2019 рр. та 2020 р. Це дозволить порівняти вплив окремих факторів у десятирічному періоді та в умовах розгортання економічної кризи, спричиненої коронавірусом. Отримані результати представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Оцінка взаємозв'язку факторів розвитку бізнес середовища та рівнем ВРП: регіональний вимір, 2010-2019 рр. та 2020 р.

Показник	ВРП на 1 особу, 2019	Середнь о-річні темпи росту ВРП за 2010-2019 рр.	Показник	ВРП на 1 особу, 2020	Темп росту ВРП, 2020 до 2019 р.
Кількість зайнятих в регіонах, тис. осіб, 2019	0,645		Кількість зайнятих в регіонах, тис. осіб, 2020	0,648	
Рівень зайнятості в регіонах, %, 2019	0,373		Рівень зайнятості в регіонах, %, 2020	0,420	
Середньорічний темп росту кількості зайнятих в регіонах	0,321	0,876	Ріст кількості зайнятих в регіонах	0,536	-0,101
Неформально зайняте населення в регіонах, тис. осіб., 2019	0,133		Неформально зайняте населення в регіонах, тис. осіб., 2020	0,111	
Середньорічний темп зростання кількості неформально зайнятих в регіонах	0,078	0,116	Темп зростання кількості неформально зайнятих в регіонах	-0,009	-0,364
Співвідношення формально та неформально зайнятого населення в регіонах, 2019	0,489		Співвідношення формально та неформально зайнятого населення в регіонах, 2020	0,414	
Середньомісячна заробітна плата в регіонах, грн., 2019	0,840		Середньомісячна заробітна плата в регіонах, грн., 2020	0,831	
Середньорічний темп зростання заробітної плати в регіонах		0,435	Зростання заробітної плати в регіонах	-0,482	0,114
ПІІ в регіонах, млн дол, на 1.01.2019	0,922		ПІІ в регіонах, млн дол, на 1.01.2020	0,923	
ПІІ на 1 особу в регіонах, дол США, на 1.01.2019	0,939		ПІІ на 1 особу в регіонах, дол США, на 1.01.2020	0,943	
Середньорічні темпи приросту ПІІ в регіонах	-0,001	0,206	Темпи приросту ПІІ в регіонах, 2020 до 2019 р.	0,041	
Кількість юридичних осіб в регіонах, 2019	0,888		Кількість юридичних осіб в регіонах, 2020	0,699	-0,092

Показник	ВРП на 1 особу, 2019	Середнь о-річні темпи росту ВРП за 2010-2019 рр.	Показник	ВРП на 1 особу, 2020	Темп росту ВРП, 2020 до 2019 р.
Кількість юридичних осіб на 10 тис. населення в регіонах, 2019	0,923		Кількість юридичних осіб на 10 тис. населення в регіонах, 2020	0,774	
Середньорічний темп росту кількості юридичних осіб в регіонах	0,712	0,532	Ріст кількості юридичних осіб в регіонах	0,692	0,044
Кількість виявлених злочинів в регіонах, випадків, 2019	0,795		К-ть фізичних осіб, 2020	0,699	
Середньорічний темп росту виявлених злочинів в регіонах	0,183	-0,742	К-ть фізичних осіб на 10 тис. населення, 2020	0,774	

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики

Проведене дослідження дозволило отримати такі висновки:

- взаємозалежність між статичними показниками регіонального зростання та розвитку бізнес середовища в регіонах є суттєво сильнішою, аніж між динамічними. Для прикладу, дуже тісний зв'язок між обсягом прямих іноземних інвестицій залучених в регіон та ВРП регіонів у 2019 та 2020 рр. не супроводжується наявністю такого ж зв'язку за темпами зростання цих показників. Це пояснюється суттєвою диференціацією розвитку регіонів впродовж останніх десяти років. При цьому така диференціація обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками;

- економічне зростання регіонів у 2019 р. демонструє сильну залежність із такими факторами як кількість зайнятих в регіонах, кількість юридичних осіб, середньомісячна заробітна плата, обсяг прямих іноземних інвестицій. Не зважаючи на особливі умови ведення господарської діяльності, в яких змушений був функціонувати бізнес у 2020 р., суттєвої відмінності у основних факторах економічного зростання не встановлено. Тобто можемо говорити про достатньо значну інерційність розвитку регіональних економічних систем;

- слід наголосити на відсутності стійкого зв'язку між ВРП та неформальною зайнятістю. Це підтверджує тезу про негативний вплив тіньової економіки на економічне зростання регіонів (або як мінімум відсутність такого впливу). Суб'єкти «сірої» економіки першочергово спрямовані на уникненні оподаткування власної діяльності (або її мінімізації), що негативно далі впливає на можливостях бюджетного фінансування низки проектів в регіонах і, як наслідок, на сприяє економічному розвитку регіонів;

- від'ємне значення коефіцієнта кореляції між зростанням заробітної плати в регіонах та обсягами ВРП у 2020 р. обумовлене зростанням зарплати (зокрема у бюджетному секторі), яке відбувалось на тлі падіння ВРП;

- на увагу також заслуговує на увагу факт прямого стійкого зв'язку між обсягами ВРП на 1 особу у 2019 р. та кількістю виявлених злочинів в регіонах, що пояснюється не найкращою ситуацією із злочинністю у найбільш розвинутих промислових регіонах країни. Водночас має місце стійка обернена залежність між показниками середньорічного зростання ВРП у 2010-2019 рр. та середньорічним темпом зниження виявлених злочинів в регіонах і середньорічним темпом росту кількості зайнятих в регіонах. Тобто регіони, які динамічно розвиваються і нарощують економічну спроможність, характеризуються покращенням стану злочинності в регіоні і зростанням можливості офіційного працевлаштування для їх мешканців.

Поглибленого дослідження потребує дослідження особливостей розвитку регіонального підприємницького середовища у 2020 р., оскільки обмеження економічної мобільності населення та суб'єктів бізнесу відбувалось дуже просторово неоднорідно і характеризувалось різними поведінковими ефектами як з боку суб'єктів, так і з боку управлінських впливів.

Через впровадження карантинних обмежень найбільших збитків в період коронакризи зазнали внутрішньо-орієнтовані галузі, серед яких зокрема туризм, транспорт, сфера харчування, готельний бізнес. Вторинні ефекти від зниження споживчої активності населення відобразились і на сфері фінансової діяльності та операцій з нерухомістю, роздрібною торгівлі, промисловості тощо.

Найскладнішою ситуація спостерігалась у малому та середньому бізнесі: у перші місяці введення карантинних заходів станом на 27 квітня призупинило діяльність 277 тис. фізичних осіб-підприємців (ФОП).²² В секторальному розрізі це – 211,3 тис. ФОП, що працюють на ринках, 14,7 тис. ФОП у плановій медицині та стоматології, 8,4 тис. ФОП у сфері туризму. Майже утричі зменшилась кількість новозареєстрованих ФОП (якщо впродовж 2019 р. кількість зареєстрованих ФОП становила близько 5 тис. осіб щотижня, то під час карантину вона не перевищувала 1,5 тис. ФОП).

Щоб покращити бізнес-клімат на урядовому рівні було прийнято у низку законодавчих актів у кілька етапів:

- на початку введення карантинних заходів запроваджено звільнення суб'єктів господарювання від штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, мораторій на податкові та інші перевірки, двомісячні пільги з плати за землю та податку на нежитлову нерухомість;

²² За даними Опендатабот. Режим доступу <https://opendatabot.ua/>

- звільнення ФОП від сплати ЄСВ за себе (березень-квітень 2020 р.), відтермінування на три місяці розширення сфери застосування РРО (касових апаратів). Органам місцевого самоврядування надано право у 2020 р. вносити зміни до вже ухвалених рішень щодо зменшення ставок єдиного податку. Водночас відбулося скорочення з двох до одного місяця пільг щодо плати за землю та податку на нежитлову нерухомість;

- згодом мало місце подовження терміну незастосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства, впровадження можливості зменшення місцевими органами влади ставок поширено з єдиного податку також на плату за землю та податок на нерухоме майно щодо об'єктів нежитлової нерухомості (упродовж 2020 р.).

Не дивлячись на запроваджені заходи державної підтримки малого та середнього бізнесу, саме він постраждав найбільше, адже основна частка ФОПів в Україні працює у найбільш вразливих галузях пандемією (торгівля, готельний бізнес, сфера харчування тощо). Більше того низька ефективність заходів державної політики може бути пояснена «звичкою» малого та середнього бізнесу до прийняття ірраціональних рішень або навіть до навмисного порушення регуляторних норм. Така поведінка є реакцією на низький рівень прогнозованості ситуації для бізнесу, що обумовлено постійними змінами законодавства. Крім цього, традиційно малий бізнес будується на кредитних ресурсах, а отже характеризується низькою поточною ліквідністю (на відміну від великого).

Щоб поправити складну ситуацію та розширити фінансові можливості бізнесу на урядовому рівні за підтримки Євросоюзу була прийнята програма «Доступні кредити 5-7-9%», спрямована на підтримку кредитування мікро, малого та середнього бізнесу в умовах карантину. Станом на 4.09.2020 р. видано близько 2 800 кредитів на загальну суму 6,5 млрд грн: 57% - в галузі сільського господарства; 15% - промислова переробка, 15% - торгівля та виробництво. Лідерами за сумами укладених договорів є Харківська (9%), Львівська (7%) та Київська (7%) області (кабмін). Однак з 11591 млрд. грн. кредитів виданих за програмою лише 3234 млрд грн кредити інвестиційного спрямування (27%)²³.

Проблемою отримання кредитів бізнесом стало обмеження кількості видів бізнесу, що може претендувати на кредит, складний перелік вимог до підприємців, формальні, бюрократичні вимоги банків щодо звітності, документів, бізнес-моделей, ступеню ризику й інших критеріїв.

Складнощі ведення бізнесу негативно вплинули на бізнес-клімат та залучення інвестицій. Пандемія блокувала чи сповільнила втілення вже діючих в Україні інвестиційних проектів з іноземним капіталом. За три квартали 2020 р. зниження обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну склало – 5234 млн дол. США. Найбільше постраждали промислово розвинені регіони – м. Київ (-2276,5 млн дол. США), Дніпропетровська область (-1501,5 млн дол. США) (рис. 3.19).

²³ Державна програма «Доступні кредити 5, 7, 9» Режим доступу: <https://5-7-9.gov.ua/>

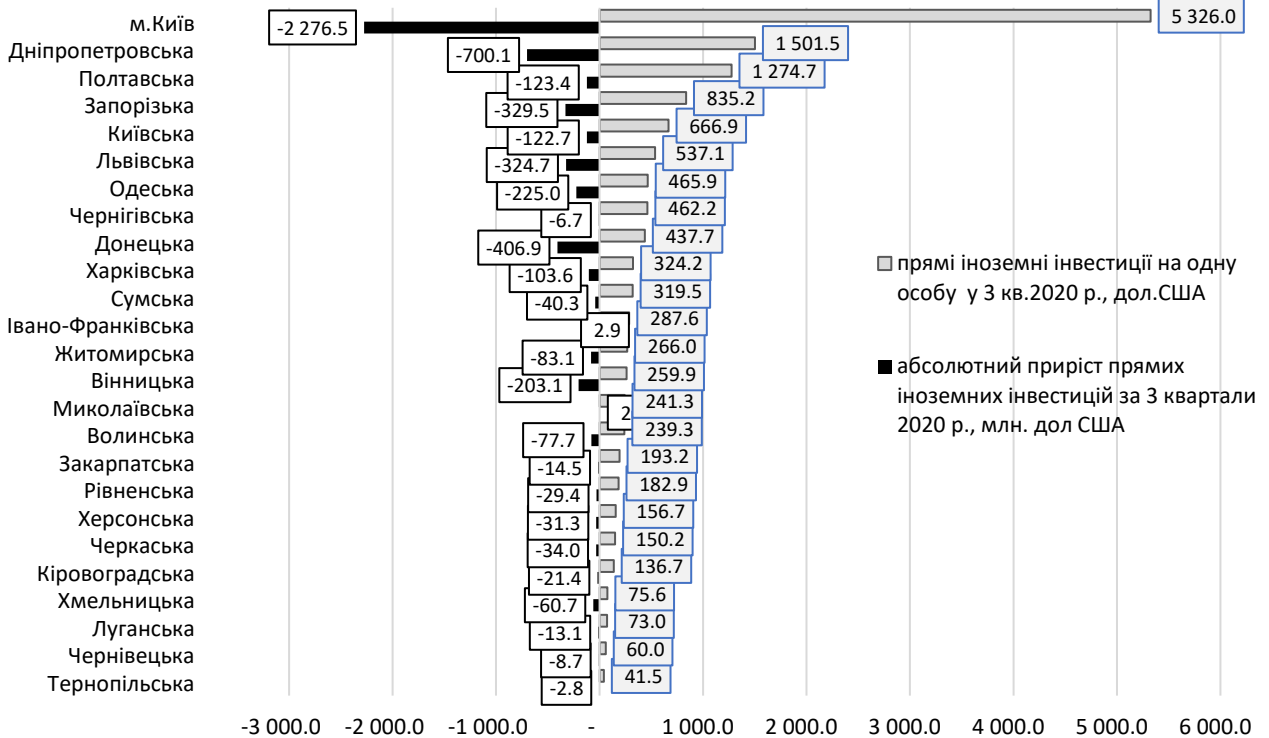

Рис. 3.19. Прямі іноземні інвестиції в Україну, 3 квартали 2020 р.
Джерело: побудовано на основі даних ²⁴

На жаль, перспективи глибокої рецесії змусили іноземні компанії переглянути й перспективні проекти. Період невизначеності, пов'язаний з коронокризю, триває вже більше року, тому для інвесторів природньо не робити «різких рухів», доки ситуація не стане хоч трохи прогнозованою. Інвестори за таких умов вибирають стратегію консервативних інвестицій, до яких відносяться: накопичувальні рахунки, депозити, золото тощо. Під час кризи бізнес втрачає стійкість, купівельна спроможність населення падає, тому існує великий ризик для нових інвестицій.

Під впливом коронокризи бізнес вимушений будувати свою поведінку в умовах повної невизначеності стосовно його майбутнього – тривалості карантинних обмежень, доступності транспортної логістики, моделі поведінки владних структур, здоров'я працівників компаній та інші. Така невизначеність створює умови для ірраціональних рішень суб'єктів бізнесу. Вирішення проблеми пропонується з використанням поглибленого розуміння ірраціонального (наприклад, непередбачуваної поведінки контрагента) з метою виявлення його закономірностей та мотивацій дії²⁵.

²⁴ <https://bank.gov.ua/>

²⁵ Базиліук Я., Гейко Т. Організаційні механізми зниження загроз економічній безпеці у зв'язку із запровадженням заходів щодо запобігання поширенню на території України захворювань на COVID-19. наукова доповідь. Інститут стратегічних досліджень. 2020. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/ekonom-bezpeka-covid.pdf>

Покращення бізнес клімату слід здійснювати в напрямках стимулювання розвитку цифрових технологій з метою адаптації бізнесу в умовах карантинних обмежень; розвиток онлайн-каналів збуту продукції та онлайн послуг, використання існуючих виробничих та інфраструктурних потужностей для виробництва нових товарів, підвищення цифрових компетенцій та індивідуальних здібностей робочої сили, пошук нових джерел фінансування та інвестиційних рішень тощо.

Таким чином, базуючись на світових економічних рейтингах можемо говорити, що реформи, які реалізуються в Україні, результувались у покращення бізнес клімату в державі. Однак досягнуті результати поки що не конвертувались у стійку динаміку економічного зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності України у світовій економіці. Серед основних проблем розвитку підприємницького середовища - низький рівень захисту інтелектуальної власності та майна суб'єктів господарювання, неефективність судової системи в Україні, низький рівень фінансової та інвестиційної свободи бізнесу, недоступність кредитних ресурсів для започаткування та ведення підприємницької діяльності тощо.

Міжрегіональні порівняння стану бізнес середовища та економічного зростання регіонів України доводять, що регіони-лідери за темпами економічного зростання характеризуються порівняно вищою якістю підприємницького клімату, більше того впродовж останніх років вони підвищують власні позиції у регіональному рейтингу легкості ведення бізнесу. Водночас найчисельніша група регіонів України, якій ще вдається зберігати позитивні темпи економічного розвитку, є аутсайдерами як за якістю бізнес клімату, так і за втратою рейтингових позицій. Найскладніша ситуація з підприємницьким середовищем склалась у таких промислових регіонах як Запорізька, Полтавська, Харківська області. Тобто регіони, які завжди орієнтувались на великі підприємства промислового сектора, досі не зуміли переорієнтуватись на підтримку підприємництва та стимулювання підприємницької активності. Позитивним однак є суттєве покращення позицій Запорізької і Дніпропетровської областей у рейтингу.

Розвиток економіки регіонів в умовах дії карантинних обмежень відбувався основним чином під впливом поведінкових та інституційних чинників таких як панічні настрої, викликані поширенням COVID-19, які зумовили прийняття низки ірраціональних рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на різних рівнях управління. Так, бізнес продовжував сплачувати податки, сподіваючись на якнайшвидше відновлення економічної мобільності, а населення знижувало споживчі видатки та нарощувало заощадження з огляду на відсутність розуміння щодо тривалості карантинних обмежень.

В підсумку зазначені ефекти зниження економічної активності бізнесу, споживчих видатків населення поряд із падінням обсягів інвестування, можна вважати відкладеним ефектом згортання економічного зростання вже у короткостроковому періоді..

Важливим чинником економічного зростання регіонів є капітальні інвестиції, що дозволяють розкрити внутрішній потенціал регіонів, ефективно використати наявні ресурси. Активізація інвестиційного процесу сприяє забезпеченню реальних зрушень в структурі економіки регіонів, підвищенню якості вітчизняної продукції та її конкурентоспроможності на світовому ринку, подоланню міжрегіональних диспропорцій. Аналізуючи обсяги та динаміку капітальних інвестицій важливо з'ясувати: чи були вони чутливими до економічних криз, як змінювались публічні інвестиції в період криз та чи сприяли капітальні інвестиції економічному зростанню та зниженню міжрегіональних диспропорцій розвитку.

Впродовж останніх десяти років спостерігалась тенденція випереджаючого зростання ВРП порівняно із зростання капітальних інвестицій – ВРП на 1 особу зріс у 3,89 раза, тоді коли капітальні інвестиції на одну особу лише у 3,09 раза (рис. 3.20).

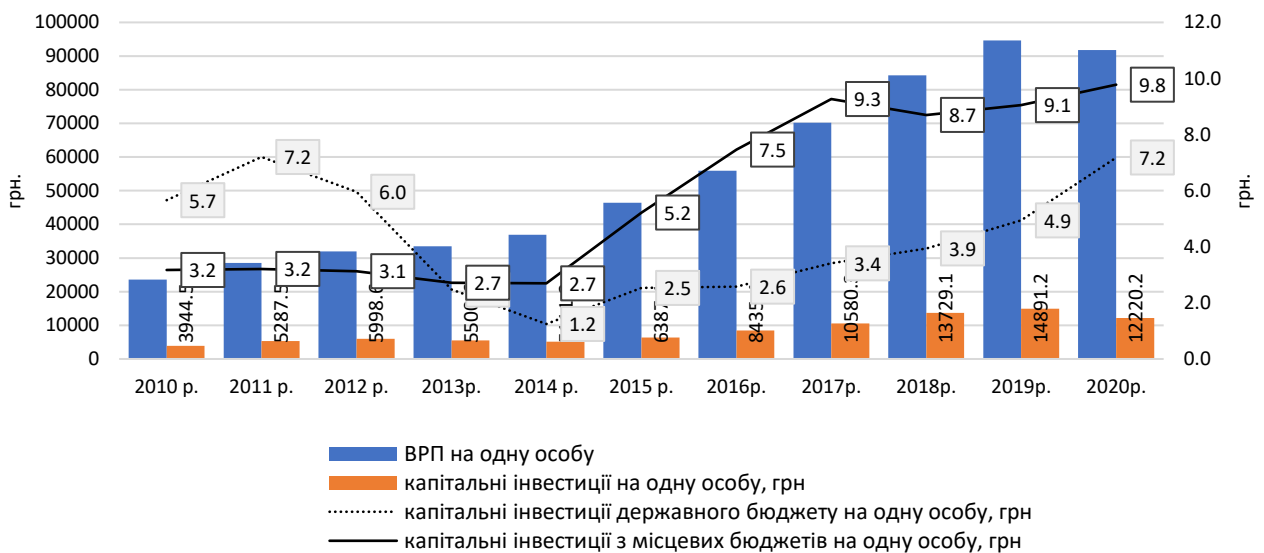

Рис. 3.20. Динаміка ВРП на 1 особу та обсягів капітальних інвестицій, 2010-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України

Однією з причин такого «відставання» є чутливість капітальних інвестицій до кризових явищ в економіці, що обумовили зниження інвестиційної привабливості регіонів та погіршення інвестиційного клімату у них. Попри те, що криза 2020 р. мала менше негативних наслідків на економіку країни, порівняно з попередніми кризами, 2008 та 2014 рр., що охопили фінансовий сектор, спричинили обвал курсу національної валюти, зниження приросту капітальних інвестицій 2014 р. було меншим (-12,8%), порівняно з минулим роком (-18,6%). Таке падіння обсягу капітальних інвестицій може негативно відобразитись на економічній активності наступних років.

Іншою проблемою є посилення міжрегіональних диспропорцій розвитку за рахунок капітальних інвестицій. Якщо у 2012 році розмах

панічних настроїв, помилкового сприйняття дійсності. Ефект відрази до втрат змінював поведінку інвестора в період кризи в напрямку мінімізації ризику (відраза до крайніх рішень, тобто тенденція уникати екстремальних рішень), критиці результатів (максимальна об'єктивність та критичність у калькулюванні результуючого показника).²⁶

Важливим для інвестора за таких умов стає врахування закономірностей людської поведінки, ірраціональної природи людини та її впливу на процес прийняття рішень. Для виявлення систематичних відхилень в моделі раціонального прийняття рішень слід, перш за все, враховувати таке:

- існує складність прогнозування майбутніх подій інвестування в умовах коронкризи через використання обмеженої, недостовірної інформації;
- інвестори необ'єктивно оцінюють очікувані результати, остаточний результат розглядають не з точки зору рівня сумарного добробуту, а з точки зору виграшів і втрат;
- інвестори можуть приймати різні інвестиційні рішення, залежно від форми постановки завдання («ефект оформлення»).

Отже, під впливом криз, економічної, політичної нестабільності в країні змінюється поведінкова модель інвестора: від стає більш поміркований («ефект визначеності», або надання переваги меншому за обсягом, проте більш гарантованому доходу). Підтвердженням цього є зростання частки короткострокових кредитів банків, обсягів банківських коштів на вимогу, короткострокових депозитів, обмеження інвестицій у ті види діяльності, які передбачають соціальні контакти, зменшення частки нових інвестиційних проектів. Водночас під впливом кризи та введення карантинних обмежень перед інвестором повстали нові можливості, а саме: відкрились нові сегменти для інвестицій, зокрема розвиток фармацевтичного бізнесу, онлайн послуг, сфери медичних послуг та інші; відбулось падіння цін на акції підприємств, які мають хороші прогнози та перспективи відновлення в посткризовий період (невисокий борг, стійка і адаптивна бізнес-модель), а отже у інвесторів виникла можливість скупити здешевілі акції. Підтвердженням цього є те, що однією з характеристик інвестиційних ризиків є альтернативність. Сучасні теорія і практика управління ризиками розглядають ризик не тільки як небажану ознаку невизначеності майбутніх подій, а й як джерело позитивних, прибуткових можливостей.

Як засвідчив досвід попередньої кризи 2008 р., в умовах значного падіння економічної активності на перший план повинні виходити публічні інвестиції. Чи винесла країна урок попередньої кризи?

²⁶ Кізіма Т.О. Поведінкові фінанси, як новий напрям досліджень сучасної фінансової наук. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. Вип. 9(2). С. 175-179.

Дослідження Міжнародного валютного фонду²⁷ засвідчують, що в найбільш ефективними у стратегічному вимірі можуть стати публічні інвестиції, спрямовані у такі сфери як зміцнення систем охорони здоров'я, діджиталізація управління, суспільних послуг, освіти, прискорення переходу до низьковуглецевої економіки тощо.

Позитивною тенденцією впродовж останніх десяти років є зростання частки публічних інвестицій. Для порівняння у кризовому 2014 році частка власних коштів підприємств у фінансуванні капітальних інвестицій сягала 70,4 %, тоді ж як частка коштів державного бюджету – 1,2 %, місцевого – 2,7 %, кредитів банків – 9,9 %. У період минулорічної кризи структура джерел фінансування суттєво відрізнялась в напрямку зростання частки інвестицій за рахунок державного та місцевих бюджетів: власні кошти підприємств – 66,5 %, кошти державного бюджету – 7,18%, кошти місцевих бюджетів – 9,77 %, кредити банків – 6,7 %.

У 2020 році порівняно з попереднім, по-суті, лише капітальні інвестиції з державного бюджету мали найвищий приріст загального обсягу капітальних інвестицій (+18,4%). (для порівняння капітальні інвестиції з місцевих бюджетів (–22,9%) власних коштів підприємств (- 32,6%). Збільшення капітальних інвестицій з державного бюджету у 2- 4 рази в окремих регіонів свідчить про фінансування важливих точкових проєктів, зокрема фінансування за підтримки Європейського інвестиційного банку інвестиційного проєкту “Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську”, інвестиційного проєкту “Будівництво високовольтної повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЕС - Київська” та інші. (рис. 3.22). Зростання частки державних інвестицій хороша тенденція, важливо щоб вона корелювала з економічним зростанням у регіонах, а державні інвестиції на набували корупційного характеру.

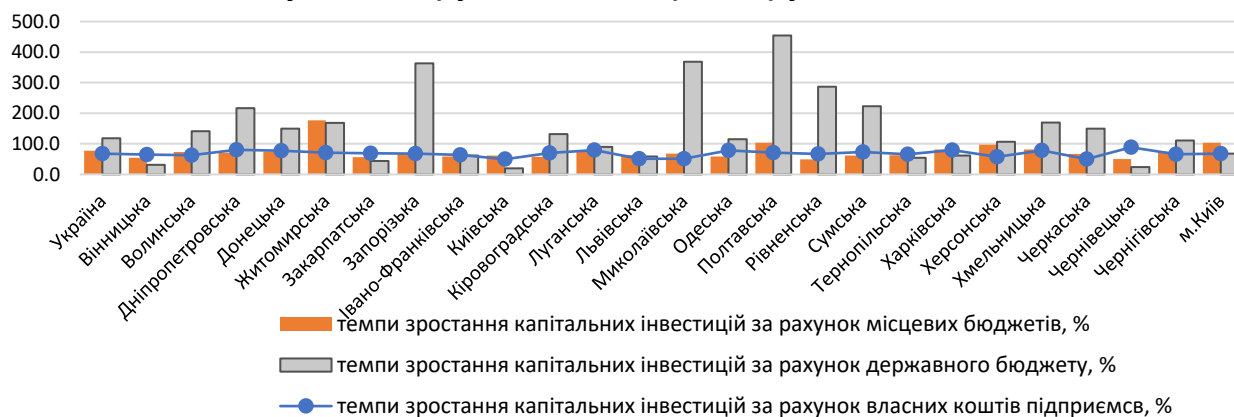

Рис. 3.22. Темпи зростання капітальних інвестицій: регіональний зріз, 2019/2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України

Український уряд, використовуючи практику активізації публічного інвестування, у березні 2020 р. оголосив про старт інвестиційного проєкту

²⁷ IMF (2020), Policy responses to COVID-19, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>

«Велике будівництво», який реалізовується за кошти державного та місцевих бюджетів, Дорожнього фонду та Державного фонду регіонального розвитку. Точна сума публічних інвестицій в межах цього проєкту ніде не озвучувалась. Наголошувалось лише, що це понад 100 млрд. грн. Не менша сума передбачена на реалізацію проєкту і у 2021 р. Але, на відміну від більшості розвинутих країн, основними об'єктами інвестування стала не система охорони здоров'я (зокрема підвищення її спроможності боротись з пандемією) чи діджиталізація суспільних послуг, а об'єкти «твердої» інфраструктури – дороги, будівлі шкіл, дитсадків, амбулаторій. Ефективність таких інвестицій потребує докладної оцінки. Адже ОЕСР у своєму дослідженні якості публічного інвестування (2013)²⁸ визначає такі критерії його ефективності: спрямованість на комплексні проєкти, які передбачають співфінансування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів (а за можливості й бізнесу), налагодження взаємодії між рівнями управління (державний – регіональний – локальний), висока технологічність, застосування інноваційних низьковуглецевих технологій. Додамо, що понад 50% усіх проєктів в країнах ОЕСР, які реалізовувались у 2020 р. за кошти платників податків мали екологічну спрямованість або передбачали її пропаганду.

Важливим чинником економічного зростання та відновлення стабільності економіки регіонів є банківське кредитування секторів економіки. Впродовж останніх років обсяги банківського кредитування були незадовільними, що зумовлено насамперед високими ставками за кредитами. Існувало чимало причин, однією з ключових висока облікова ставка НБУ, що здорожувала кредити та зменшувала попит на них. До позитивних тенденцій банківського кредитування слід віднести зростання обсягів кредитів виданих у вітчизняній валюті, та зменшення кредитів у іноземній валюті. Основною причиною є заборона споживчого, зокрема іпотечного кредитування в іноземній валюті з 2011 року.

Негативною тенденцією інвестиційного кредитування банків було стрімке зростання частки короткотермінових кредитів з 33,1 % у 2010 р. до 49,1 % у 2020 році (рис. 3.23). Банківське кредитування особливо чутливе до кризових явищ в економіці. Проте криза 2014 році, що зачепила фінансовий сектор економіки, та криза 2020 року, що формувалась у сфері охорони здоров'я мали різну силу впливу.

Попри те, що початок пандемії у 2020 році негативно відобразився на банківському кредитуванні – відбулось різке зниження обсягів як споживчих, так і корпоративних кредитів, однак починаючи з другого півріччя ситуація стабілізувалась. Покращенню банківського кредитування та зростання попиту на нові кредити сприяло подальше зниження ставок за кредитами, прийняття на державному рівні заходів захисту споживчих кредитів (звільнення від штрафних санкцій на період

²⁸ OECD (2013), Investing Together: Working Effectively across Levels of Government, OECD Multi-level Governance Studies, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/9789264197022-en>

карантину за споживчими кредитами), заборона збільшення відсоткових ставок (Закон № 533-IX²⁹ та Закон № 540-IX³⁰).

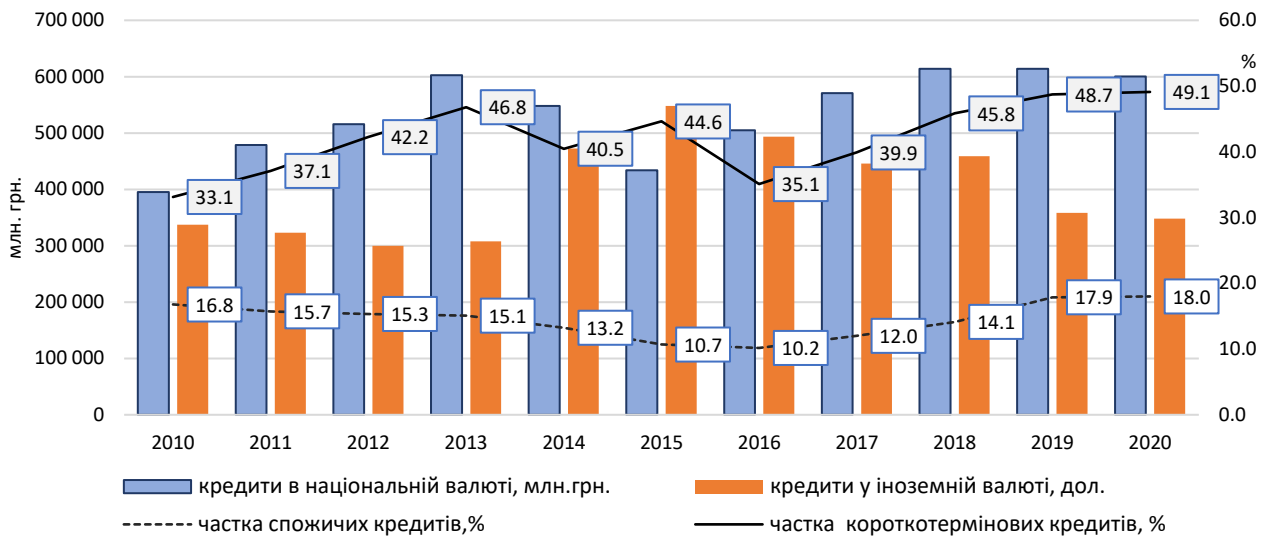

Рис. 3.23. Динаміка показників банківського кредитування резидентів в Україні, 2010-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних ³¹

Прийнята на державному рівні програма «Доступні кредити 5-7-9», що покликана здешевити кредити для бізнесу, спочатку була передбачена для інвестиційних кредитів, у тому числі для розвитку цілком нових стартапів. Однак програма не стимулювала зростання інвестиційних, довгострокових кредитів тому що: по-перше, під дією карантинних обмежень, прийнято рішення про можливість взяти антикризовий кредит на поповнення обігових коштів або рефінансувати раніше отриманий бізнесом кредит; по-друге, програма не передбачала диференціації відсоткових ставок за строками, а отже не стимулювала довгострокове кредитування.

У розрізі регіонів спостерігалась нерівномірна динаміка банківського кредитування: одні регіони наростили обсяги, а інші зменшили. Позитивна динаміка спостерігалась у Київській (+31,3 %), Львівській (+13,9 %), Хмельницькій областях (+10,4 %) областях (рис. 3.24). Причинами цього стало попри загальне падіння споживчих кредитів, зростання іпотечних. На кінець 2020 року загальний обсяг іпотечних кредитів сягнув 521 млн грн, що на 36% більше порівняно з попереднім роком. Саме регіони, де спостерігався найвищий приріст банківського кредитування (Львівська,

²⁹ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>

³⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20>

³¹ <https://bank.gov.ua/>

Хмельницька, Київська області), мали чи не найвищі темпи зростання будівельної галузі. А, отже, в умовах невизначеності, маючи додаткові фінансові ресурси, населення вкладало гроші у нерухомість. Цьому сприяла ситуація на ринку нерухомості. У 2019 році відбулось значне укріплення гривні, однак більшість компаній-забудовників не знижували цін (середні ціни відповідали цінам, сформованим ще в кінці 2018 року). Як наслідок, стався відтік потенційних покупців, що мали заощадження у іноземній валюті. Зміна ситуації на валютному ринку з початком пандемії COVID-19 та зростання курсу долара сприяли позитивним тенденціям на ринку нерухомості. Населення, маючи додаткові фінансові ресурси, стало вигідно вкладати в нерухомість.

Однак, про негативні перспективи інвестиційного кредитування свідчить те, що незважаючи на стабілізацію банківського кредитування у другій половині 2020 року, майже половина виданих кредитів були короткостроковими, а у кредитному портфелі банків, порівняно з попереднім роком, збільшилась частка проблемних кредитів (49,3 % на 1.05.2020 р.).

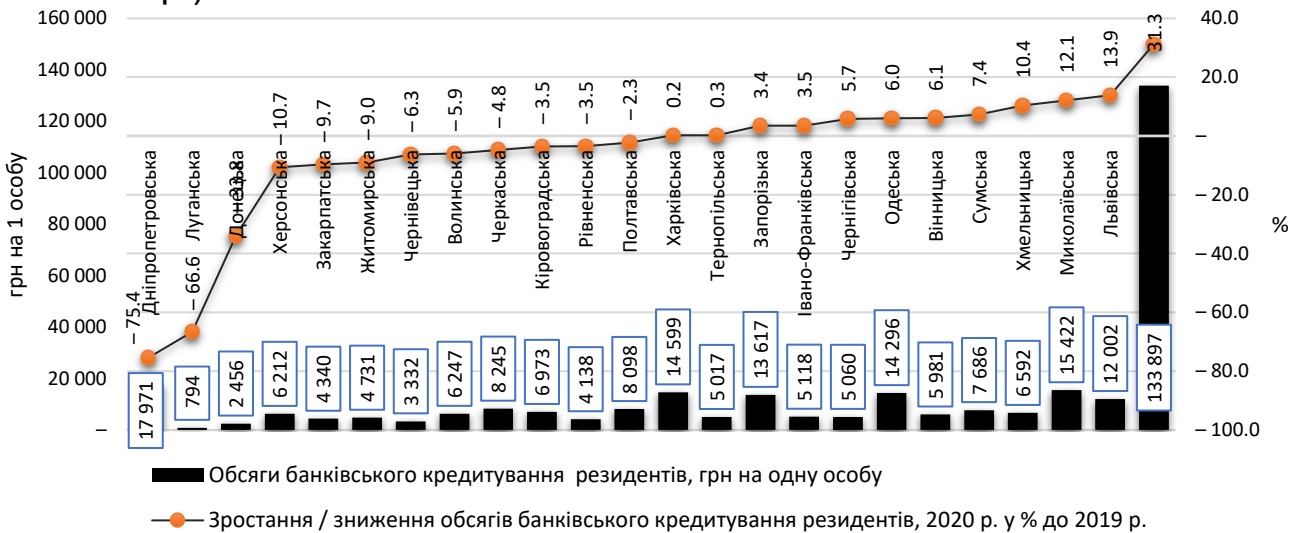

Рис. 3.24. Обсяги банківського кредитування резидентів у регіональному розрізі, 2020 р.

Джерело: побудовано за даними ³²

Хоча 2020 р. – час карантинної нестабільності характеризувався зростанням попиту на готівку, як найбільш ліквідного активу, вкрай нетиповим явищем для українських реалій стало суттєве зростання депозитів.³³ Загалом по Україні за період з лютого 2020 р. по лютий 2021 р. приріст депозитів, залучених депозитними корпораціями (крім Національного банку України) за всіма секторами (фінансові корпорації, державний сектор, нефінансові корпорації, інші сектори), склав 20,2%. Цікавою є тенденція і у міжрегіональному вимірі – найвищі темпи приросту

³² <https://bank.gov.ua/>

³³ Сторонянська І. З., Бенюк Л. Я. Економіка регіонів України під дією викликів пандемії COVID-19. Регіональна економіка. 2020. №2(96). С. 5-16.

депозитів характерні для регіонів, які не характеризуються порівняно вищим рівнем доходів населення – Луганська – 141,1%, Волинська – 140,1%, Одеська – 142,5% (рис. 3.25).

Оскільки більше 50 % усіх депозитів – це депозити населення, їх аналіз вимагає підвищеної уваги. У своєму дослідженні ми висунули гіпотезу: припустили, що на приріст депозитів населення банків найбільший вплив мають два чинники – сукупні доходи населення та облікова ставка НБУ. За допомогою облікової ставки Національний банк впливає на вартість кредитів, відсоткові ставки по депозитам, курс валют, інфляцію в країні. Чим вища облікова ставка, тим вищі відсотки по депозитам. Прискорені темпи зростання доходів домогосподарств дозволяють населенню заощаджувати і відкладати кошти на депозити.

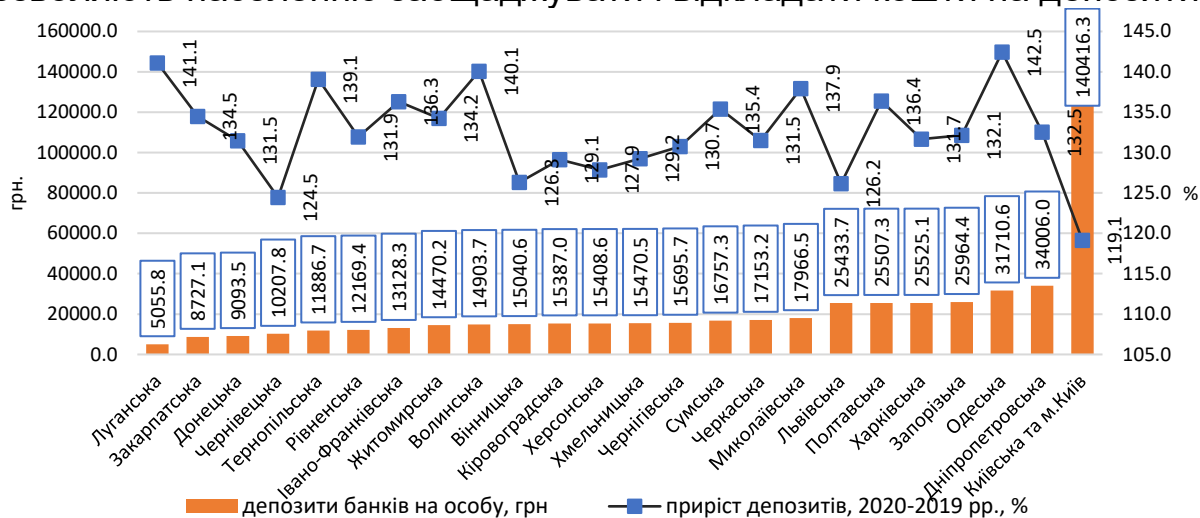

Рис. 3.25. Приріст депозитів, залучених депозитними корпораціями (усі сектори- фінансові корпорації, державний сектор, нефінансові корпорації, інші сектори), у розрізі регіонів, лютий 2021 р. до лютого 2020 р.

Джерело: побудовано на основі даних ³⁴

Проведений аналіз цих показників за тривалий період (2011-2020 рр.) дозволив з'ясувати, що тенденції зростання/спадання обсягів депозитів населення та доходів населення здебільшого співпадали. Різне зниження обсягів доходів населення у кризовому 2014 р. супроводжувалось різким зниженням обсягу депозитів населення (рис. 3.26).

³⁴ <https://bank.gov.ua/>

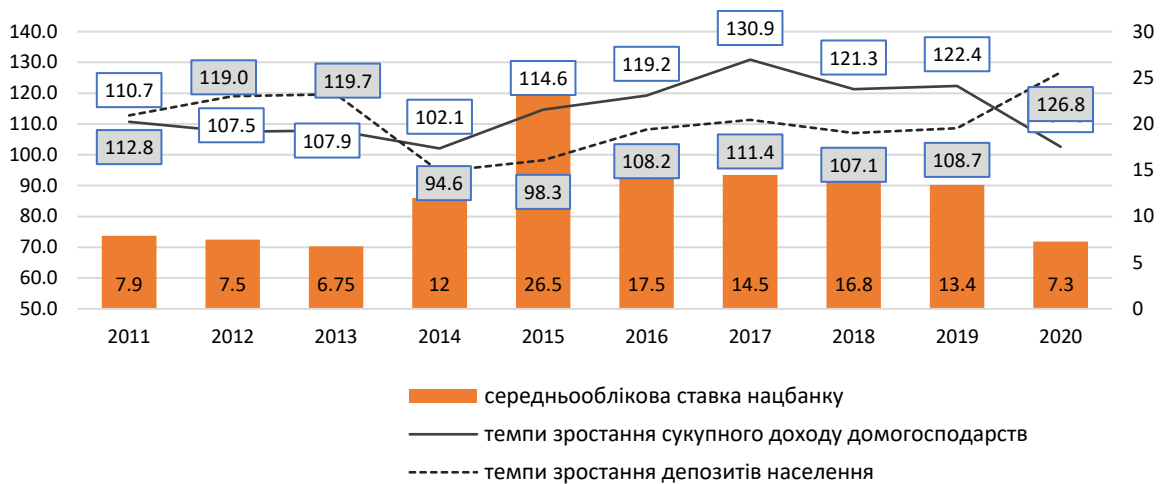

Рис. 3.26 Темпи зростання депозитів населення та сукупного доходу домогосподарств, 2011-2020 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних ³⁵

Підвищення Національним банком облікової ставки у наступному році забезпечило притік депозитів. Зростання у наступний період доходів населення забезпечувало зростання депозитів.

«Парадоксальною» ситуація стала у 2020 р., коли Національний банк майже вдвічі знизив облікову ставку, відбулось стрімке зниження доходів населення, і за цих умов стрімко зростали обсяги депозитів, причому темп їх зростання був найвищим за останні десять років (126,8 %). А отже наша гіпотеза не підтвердилась. У чому причини?

По-перше, найбільший приріст депозитів населення у кризовому 2020 році був у м. Києві та області - 28,9%. Водночас саме тут було найнижче зростання обсягів депозитів за всіма секторами (фінансових корпорацій, нефінансових корпорацій, державний сектор, інші сектори) (+19,1%). А отже стрімко зростали насамперед депозити населення. Існують об'єктивні причини: середня зарплата в столиці у 1,5 вища, ніж середня по інших регіонах, висока концентрація банків у столиці. Все це сприяє високій міжрегіональній диференціації обсягів депозитів – майже 40 % депозитів припадає на столицю і Київську область! По-друге, існує чимало суб'єктивних, поведінкових чинників, що пояснюють таку тенденцію. Під впливом невизначеності щодо подальшого протікання пандемії і її впливу на економіку, населення, маючи додаткові фінансові ресурси, боялося їх інвестувати. Підтвердженням цього стало скорочення чисельності ФОПів, а отже підприємців, що готові інвестувати чи продовжувати власний бізнес. За даними платформи Opendatabot, з березня 2020 року по березень 2021 року в Україні закрилося 215,3 тис фізичних осіб-підприємців (ФОП). Це майже на 50 тис. закритих бізнесів більше, ніж в аналогічні місяці 2019-2020 років. Кількість осіб, які відкрили ФОП під час карантину, становила 240,9 тис. осіб, що на 5 тис. осіб менше, ніж в аналогічні місяці до карантину. Найбільше нових ФОПів відкрилося у

³⁵ Там само.

сфері програмування (понад 30 тис. осіб), надання інформаційних (6,39 тис. осіб) та інших індивідуальних послуг (5,44 тис. осіб).³⁶

Частково феномен зростання депозитів населення за умови зниження банківських ставок по депозитах та зниженні доходів населення може бути пояснений зниженням витрат домогосподарств на такі статті як подорожі, відпочинок, одяг та взуття. Фактично причиною такої поведінки домогосподарств може бути намагання збільшити власні накопичення та зберегти частину доходу через відсутність розуміння, наскільки довго можуть тривати карантинні обмеження, і зростання невпевненості у наявності джерел доходів у цей період. Поклавши гроші на депозит, населення уникає спокуси їх витратити на непотрібні речі, але і водночас відчуває певну захищеність, що необхідна їй через непевність майбутніх подій. В таких умовах люди хоч і відкладали гроші, але намагались бути впевнені у їх безпечному зберіганні та можливості зняття у потрібний момент. Підтвердженням цього є: по-перше, зростання частки короткотермінових гривневих депозитів під час пандемії COVID -19, що різко контрастує з періодами минулих криз, по-друге, зростання обсягів коштів на вимогу.

Отже, НБУ, низивши облікову ставку та відмовившись від практики обмежень на зняття депозитів, що використовувалась у попередніх кризових періодах, уникнув паніки населення та підвищив рівень довіри до банківських установ; населення в умовах невизначеності віддало перевагу пасивному та безпечному доходу, та відмовлялось від інвестицій.

Для дослідження впливу інвестиційних чинників на економічне зростання регіонів було розраховано коефіцієнти кореляції між ВРП на одну особу та середньорічними темпами його ВРП (2010-2020 рр.) та показниками кредитно-інвестиційної діяльності (табл. 3.3). Отримані результати дозволили зробити наступні висновки:

- суттєвий зв'язок між капітальними інвестиціями та ВРП регіонів свідчить, з однієї сторони, про важливу роль інвестицій для розвитку регіонів, а з іншої - про вищу інвестиційну привабливість економічно сильніших регіонів та відтік капіталу у центри економічного зростання;

- попри вищу частку капітальних інвестицій з місцевих бюджетів порівняно з державним бюджетом, у кризовому 2020 р. відбулось зростання залежності між інвестиціями державного бюджету та ВРП (коефіцієнти кореляції 2019 р.- 0,3791, 2020р. – 0,5469), та послабився вплив місцевих бюджетів (коефіцієнти кореляції 2019 р.- 0,7104 , 2020 р. – 0,6501). Підвищення ролі державного бюджету в умовах пандемії є позитивною тенденцією, однак вона супроводжувалась перекиданням додаткових повноважень у боротьбі з пандемією на місцеві бюджети, що обмежувало їх інвестиційні можливості. За оцінкою Рахункової палати, у

³⁶Opendatabot. Режим доступу: <https://opendatabot.ua/ru/analytics>

2020 році з місцевих бюджетів додатково профінансовано 10,26 млрд грн видатків на боротьбу з COVID-19;³⁷

- щільний кореляційний зв'язок між ВРП та доходами і депозитами населення свідчить, що поруч з переливом фінансового капіталу у економічно сильніші регіони, які забезпечують вищу заробітну палату, доходи населення, вищі можливості реалізації потенціалу, відбуватиметься перелив людського капіталу. Для прикладу чотири регіони країни Дніпропетровська, Харківська, Львівська області та м. Київ у 2020 р. сконцентрували: 45 % обсягу ВРП, 52,2% обсягу капітальних інвестицій та 60,7 % обсягу депозитів населення при концентрації населення – 29,3 %;

- відсутність кореляційного зв'язку між ВРП та коштами населення на будівництво житла (коефіцієнти кореляції 0,1057 у 2020 р. , та 0,1182 у 2019 р.) підтверджує факт «вітчизняного заробітчанства», коли працездатне населення депресивних регіонів, зароблені кошти за кордоном, чи в столиці, вкладає в будівництво житла у регіонах, вихідцями з яких вони є.

- незважаючи на те, що банківська система зберігає запас фінансової стійкості під час пандемії (ризик дестабілізації фінансового сектору були невисокими, бо джерелом поширення кризи цього разу, на відміну від всіх попередніх криз (2008 та 2014 рр.) був не фінансовий сектор, а реальний сектор та сфера охорони здоров'я, було знижено ставки за кредитами банків, однак частка інвестиційних кредитів є незначною, а рівень кредитування реального сектору - низьким (12% ВВП) 3839, про що свідчить відсутність кореляційного зв'язку між ВРП регіонів та капітальними інвестиціями за рахунок кредитів банків.

Таблиця 3.3

Кореляційна залежність між ВРП та показниками кредитно-інвестиційної діяльності

Показник	ВРП на 1 особу, 2019 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2019 рр.	Показник	ВРП на 1 особу, 2020 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2020 рр.
Капітальні інвестиції на особу, 2019 р.	0,8123	0,1396	Капітальні інвестиції на особу, 2020 р.	0,9208	0,1260
середньорічні темпи росту капітальних інвестицій 2012-2019 рр.	0,0637	0,4832	середньорічні темпи росту капітальних інвестицій 2012-2020 рр.	0,2037	0,4344

³⁷ Слобожан О. Кризові виклики для місцевих фінансів та перспективи ринку місцевих позик. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/13660>

³⁸ Данилишин Б. Основные достижения и неудачи украинской экономики в 2020 году и экономические риски 2021 года. (<https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/12/31/669696/>)

Показник	ВРП на 1 особу, 2019 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2019 рр.	Показник	ВРП на 1 особу, 2020 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2020 рр.
капітальні інвестиції з державного бюджету на одну особу, 2019 р.	0,3791	0,2601	капітальні інвестиції з державного бюджету на одну особу, 2020 рр.	0,5469	-0,0641
капітальні інвестиції з місцевих бюджетів на одну особу, 2019 р.	0,7104	0,1587	капітальні інвестиції з місцевих бюджетів на одну особу, 2020 р.	0,6502	0,1070
капітальні інвестиції за рахунок кредитів банків, 2019 р.	0,1289	0,1399	капітальні інвестиції за рахунок кредитів банків, 2020 р.	0,2451	0,1808
кошти населення на будівництво житла на одну особу, 2019 р.	0,1182	0,3904	кошти населення на будівництво житла на одну особу, 2020 р.	0,1057	0,4787
депозити населення, 2019 р.	0,5253	0,0892	депозити населення, 2020 р.	0,3210	0,2097
доходи населення на одну особу, 2019 р.	0,8830	0,4834	доходи населення на одну особу, 2020 р.	0,8633	0,4980
фінансовий результат підприємств, що мали прибуток, 2019 р.	0,5312	0,5312	фінансовий результат підприємств, що мали прибуток, 2020р.	0,5956	-0,1795

Джерело: розрахунки авторів

Проблемою інвестиційної діяльності в регіонах є низька віддача капітальних інвестицій. За допомогою розрахунку середньорічного коефіцієнту продуктивності капітальних інвестицій (КП) за 2011-2020 рр. оцінено наскільки темпи зростання ВРП (ТЗВРП) впродовж тривалого періоду відповідали темпам зростання капітальних інвестицій регіону (ТЗКІ) (табл. 3.4). Для розрахунку використані формули:

$$КП_i = \frac{ТЗВРП_i}{ТЗКІ_i} \quad (3.1);$$

$$\overline{КП}_i = \frac{\sum_{j=1}^m КП_j}{m} \quad (3.2);$$

де i – регіони, що змінюється від 1 до n ; j – роки, що змінюються від 1 до m .

Таблиця 3.4

Коефіцієнти продуктивності капітальних інвестицій, 2010-2020 рр.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	$\overline{КП}_i$
Україна	0,79	0,88	1,04	1,06	0,72	0,78	0,82	0,80	0,96	1,18	0,93
Вінницька	0,75	0,90	1,00	1,13	0,75	0,95	0,72	0,70	1,22	1,08	0,92

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	$\bar{K}_{П_i}$
Волинська	0,72	0,83	0,97	0,99	0,52	1,05	0,95	0,84	0,65	1,35	0,89
Дніпропетровська	0,75	0,96	1,05	0,99	0,71	0,77	0,79	0,73	0,93	1,04	0,87
Донецька	0,62	0,82	1,08	1,42	0,97	0,69	0,65	0,64	0,90	1,10	0,89
Житомирська	0,82	0,95	0,98	1,07	0,70	0,76	0,76	0,93	1,04	0,87	0,89
Закарпатська	0,76	1,15	1,04	1,03	0,65	0,79	1,18	0,78	0,82	1,73	0,99
Запорізька	1,23	0,91	1,05	0,98	0,85	0,70	1,08	1,02	1,08	0,90	0,98
Івано-Франківська	1,10	0,85	1,05	0,68	0,65	1,20	1,35	1,09	1,07	1,39	1,04
Київська	0,72	0,88	0,92	1,05	0,76	0,77	1,04	0,91	1,28	1,48	0,98
Кіровоградська	0,58	0,88	1,55	1,04	0,71	0,67	1,10	1,09	1,23	1,03	0,99
Луганська	0,88	0,84	0,67	1,33	1,21	0,59	0,87	1,02	1,45	1,04	0,99
Львівська	0,79	1,11	1,12	1,04	0,68	0,71	1,73	0,88	1,20	1,34	1,06
Миколаївська	1,06	0,88	0,98	1,31	0,60	0,65	0,90	1,14	1,23	1,21	0,99
Одеська	1,06	0,62	1,30	1,25	0,90	0,62	1,39	0,95	0,94	0,94	1,00
Полтавська	0,81	0,75	1,01	1,04	0,99	0,53	1,48	0,88	1,85	0,89	1,03
Рівненська	0,79	0,96	0,95	1,04	0,60	1,01	1,03	0,86	1,03	1,18	0,94
Сумська	0,78	1,07	1,08	0,98	0,74	0,61	1,04	0,95	1,50	1,11	0,99
Тернопільська	0,94	0,82	1,10	1,24	0,63	0,77	1,34	0,88	1,59	1,21	1,05
Харківська	0,65	0,87	1,57	1,13	0,65	0,69	1,21	0,84	1,17	1,09	0,99
Херсонська	0,73	1,11	1,16	0,96	0,70	0,70	0,94	0,83	1,08	1,63	0,98
Хмельницька	0,90	1,11	0,93	0,91	0,55	0,78	0,89	0,95	1,32	0,99	0,93
Черкаська	0,93	0,86	1,12	1,03	0,69	0,70	1,18	0,80	1,37	1,17	0,98
Чернівецька	0,99	0,85	1,00	1,32	0,57	1,04	1,11	0,84	1,03	1,15	0,99
Чернігівська	0,85	0,91	0,92	1,09	0,69	0,67	1,21	0,85	0,93	1,08	0,92
м.Київ	0,76	0,91	1,20	1,00	0,72	0,87	1,09	0,70	1,23	1,27	0,98

Джерело: розрахунки авторів

Проведене дослідження показало, що середній коефіцієнт продуктивності капітальних інвестицій вітчизняних регіонів (2010 -2020 рр.) - 0,93, а отже продуктивність капітальних інвестицій не висока, а середні темпи зростання капітальних інвестицій вищі, ніж середні темпи зростання ВРП, тобто затрати є вищими, ніж результати. Групування регіонів за середньорічним коефіцієнтом продуктивності капітальних інвестицій дозволило з'ясувати:

- у групу, де середньорічний індекс продуктивності капітальних інвестицій вище одиниці попало п'ять регіонів - Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Полтавська, Тернопільська області. Проте, якщо у Ів.-Франківській Тернопільській областях обсяг капітальних інвестицій на одну особу є значно нижчим середнього по країні, то Полтавська область в числі лідерів (цей показник у 2020 р. становив 18343,7 грн. на особу), а отже вкладаючи значні обсяги інвестицій у розвиток, область окупляє їх. За рейтингом Міністерства розвитку громад та територій України 2020 р. Полтавська область утримує лідируючі позиції серед регіонів за

напрямами «Економічна ефективність» – 1 місце, «Інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» – 3 місце;

- у групу з найгіршим значенням попали три області з найвищими середньорічними темпами зростання капітальних інвестицій - Дніпропетровська, Волинська, Житомирська. Попри їх лідерство, темпи зростання капітальних інвестицій тут значно перевищують темпи зростання ВРП, а отже окупність інвестицій нижча порівняно з іншими регіонами (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Групування регіонів за середньорічним коефіцієнтом продуктивності інвестицій (2011-2020 рр.)

регіони з середньорічним індексом продуктивності капітальних інвестицій $\overline{КП}_i > 1$	регіони з середньорічним індексом продуктивності капітальних інвестицій вище $0,9 \leq \overline{КП}_i \leq 1$	регіони з середньорічним індексом продуктивності капітальних інвестицій $\overline{КП}_i \leq 0,9$
Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Полтавська, Тернопільська,	Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, м.Київ	Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська

Проведене дослідження дозволяє зробити такі узагальнення.

Останнє десятиліття в Україні відбувається концентрація фінансового капіталу у кількох найбільш економічно розвинутих регіонах та його відтік з економічно слабших регіонів. П'ять регіонів країни - м. Київ, Дніпропетровська Харківська, Львівська, Одеська області сконцентрували 57 % капітальних інвестицій, 65% депозитів населення, 42 % доходів населення. Це створює дуже серйозні загрози збалансованому розвитку решти регіонів та знижує можливості їх розвитку, інвестиційну привабливість тощо. Висока концентрація капітальних інвестицій у високорозвинених регіонах не завжди гарантує їм високої продуктивності інвестицій, адже темпи економічного зростання є нижчими темпів зростання капітальних інвестицій, що свідчить про низьку ефективність капіталовкладень.

Загальна економічна дестабілізація в Україні та світі, спричинена поширенням пандемії COVID-19, мала негативний вплив на економічне зростання регіонів, що відбувалось під впливом значного зниження капітальних інвестицій в економіку регіонів, зниженням частки інвестиційних кредитів банків, зростанням частки проблемних кредитів, зниженням підприємницької активності, доходів населення, експорту тощо. Проте сила негативного впливу кредитних чинників на економічне зростання регіонів була меншою порівняно з попередніми кризами. Визначальною причиною стало те, що на відміну від всіх попередніх криз

(2008 та 2014 років) джерелом поширення кризи був не фінансовий сектор, а реальний сектор та сфера охорони здоров'я.

Особливістю коронакризи є надвисокий рівень невизначеності щодо її тривалості та сили шоку, що породжує інфляційні очікування. Однак певна дестабілізація на першому етапі введення карантинних обмежень швидко згасла і за результатами року рівень інфляції в Україні був відносно низьким. Найчастіше причинами такої ситуації визначають певний «запас міцності» гривні, який сформувався упродовж 2019 - початку 2020 р. В умовах невизначеності, щодо подальшого розвитку пандемії, карантинних обмежень, та зниження доходів населення змінилась поведінка споживача, він став «обережнішим» у покупках і більш обдуманно визначає пріоритети споживчих витрат.

Під дією пандемії відбувалось зниження частки інвестиційних кредитів банків, зростання частки проблемних кредитів, та переважання короткострокових кредитів банків над довгостроковими, проте одні регіони (Київська, Львівська, Хмельницька) наростили обсяги банківського кредитування, а інші їх знизили. Причинами цьому стало попри загальне падіння споживчих кредитів, зростання іпотечних (за 2020 р іпотечні кредити зросли на 36 %). Власне регіони, що наростили банківське кредитування мали одні з найвищих темпів зростання будівельної галузі. А отже, в умовах невизначеності та сприятливій ситуації на ринку нерухомості, маючи додаткові фінансові ресурси, населення вкладало гроші у нерухомість.

В умовах невизначеності змінилась поведінка інвестора: він став більш поміркованим та став надавати перевагу меншому за обсягом, проте більш гарантованому доходу; займав позицію очікування щодо подальшого розвитку подій; став обережніше витрачати кошти. Спрацьовувало конгитивне упередження погляду в минуле – схильність розглядати теперішні події через призму попередніх криз. Зниження інвестиційної активності супроводжувалось зростанням частки короткострокових кредитів банків, обсягів банківських коштів на вимогу, депозитів, обмеженням інвестицій у ті види діяльності, які передбачають соціальні контакти, зменшенням частки нових інвестиційних проєктів. Водночас під впливом кризи та введення карантинних обмежень перед інвестором відкрились нові альтернативи, адже ризики слід розглядати не лише як небажану ознаку невизначеності майбутніх подій, а й як джерело позитивних, прибуткових можливостей. Відкрились нові сегменти для інвестицій – онлайн послуги, фармацевтичний бізнес, приватні медичні послуги та інше.

Розвиток регіонів в умовах дії карантинних обмежень відбувався під впливом поведінкових чинників: панічні настрої, викликані поширенням COVID-19, які зумовили прийняття низки ірраціональних рішень суб'єктами фінансово-економічних відносин на різних рівнях управління. У 2020 р. НБУ майже вдвічі знизив облікову ставку, що зумовило стрімке зниження ставок банківських депозитів. З однієї сторони, на це були

об'єктивні причини – підвищення фінансової стійкості банків, політика здешевлення кредитів, а з іншої – все це відбувались на тлі кризи та падіння економічного зростання. Здавалось би, що мав початись відтік депозитів банків, але все відбулось навпаки: населення попри стрімке зниження доходів та ставок за депозитами понесло гроші у банки. Найяскравіше ці тенденції прослідковувались у столиці, яка сконцентрувала 40 % усіх депозитів банків. За такими ірраціональними рішенням стоять поведінкові чинники. Під впливом невизначеності щодо подальшого протікання пандемії і її впливу на економіку, багатші прошарки населення боялися здійснювати активні інвестиції. Підтвердженням цього стало: скорочення числа ФОПів та зменшення кількості новостворених ФОПів; зростання частки гривневих депозитів під час пандемії COVID -19, що різко контрастує з періодами минулих криз; зростання частки обсягів банківських депозитів на вимогу.

Країна винесла досвід попередніх криз, про те, що під час криз та падіння економічної активності на перший план повинні виходити публічні інвестиції. В умовах коронокризи відбувалось зростання частки державних капітальних інвестицій, такі інвестиції носили точковий характер та часто фінансувалися з підтримки міжнародних фондів. Однак на відміну від більшості розвинутих країн, основними об'єктами інвестування стала не система охорони здоров'я (зокрема підвищення її спроможності боротись з пандемією) чи діджиталізація суспільних послуг, а об'єкти «твердої» інфраструктури – дороги, будівлі шкіл, дитсадків, амбулаторій.

Новим викликом для розвитку вітчизняної економіки та її регіонів, зокрема, стало поширення пандемії COVID-19 та введення карантинних обмежень, що актуалізували питання *фінансової стійкості місцевих бюджетів* та здатності протистояння негативним впливам. Тому важливо з'ясувати: як змінилась фінансова стійкість місцевих бюджетів та основні індикатори місцевих бюджетів під впливом пандемії; як це корелювало з економічним зростанням регіонів та вирішенням основної проблеми регіонального розвитку - високої міжрегіональної диференціації.

За Г. Поляком, стан місцевого бюджету оцінюється як стійкий, якщо видатки є меншими від загальної суми доходів. При цьому питома вага доходів, що залишаються у розпорядженні місцевої влади, в загальній сумі доходів, які акумулюються на території адміністративно-територіальної одиниці, повинна складати 60-70%.⁴⁰

Фінансова стійкість місцевих бюджетів регіонів пов'язана насамперед зі структурою джерел фінансування та рівнем залежності від зовнішніх джерел. Проведена в країні реформа бюджетної децентралізації позитивно вплинула на зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів, особливо у перші роки її проведення, що відобразилось у суттєвому

⁴⁰ Науково-методичні засади статистичного аналізу стійкості державних фінансів / С. С. Гасанов, М. В. Пугачова, Л. О. Яценко та ін. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. – 524 с.

зростанні доходів місцевих бюджетів. Іншою позитивною тенденцією стало зменшення залежності місцевих бюджетів від державного - частка трансфертів місцевих бюджетів з державного знизилась з 51,5 % у 2016 році до 31,4 % у 2020 році. За часів проведення реформи темпи зростання власних доходів місцевих бюджетів хоч і мали позитивну динаміку зростання, проте з року в рік знижувались (рис. 3.27).

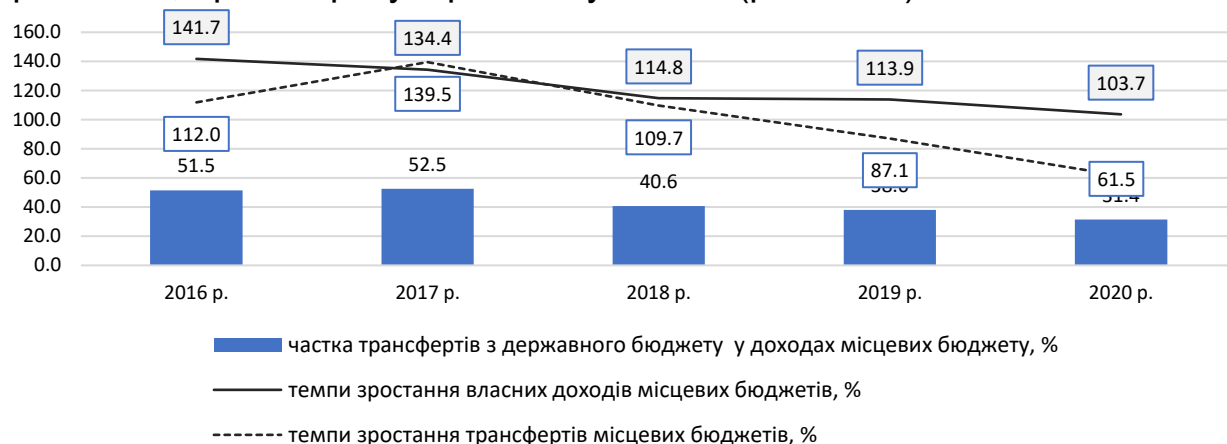

Рис. 3.27. Динаміка трансфертів місцевих бюджетів з державного бюджету, 2016-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних⁴¹

У регіональному розрізі за рівнем трансфертної залежності місцевих бюджетів існує чітке дистанціювання між економічно сильнішими та економічно слабшими регіонами. Проте відслідковується позитивна тенденція – економічно слабші регіони мають вищі темпи середньорічного зростання власних доходів місцевих бюджетів, зокрема: Закарпатська (125,2%), Житомирська (124,8 %), Чернігівська (124,7%), тоді ж як середньорічні темпи зростання регіонів-лідерів (Дніпропетровської, Харківської, Полтавської областей) є нижче середнього по Україні (рис. 3.30). Така динаміка свідчить про позитивний вплив реформи децентралізації на місцевий та регіональний розвиток.

Говорячи про фінансову стійкість місцевих бюджетів регіонів слід акцентувати на тому, що як би оптимально не були розподілені доходи між рівнями бюджетів сформувати рівноцінну та достатню базу наповнення усіх бюджетів неможливо через суттєву міжрегіональну диференціацію фінансово-економічних потенціалів регіонів, що, у свою чергу, залежить від наявності та якості виробничого потенціалу, природних та земельних ресурсів, кліматичних умов, географічного розташування, специфіки історичного розвитку тощо. Наявний економічний потенціал територій є основним чинником наповнення доходів місцевих бюджетів. Основна частка доходів місцевих бюджетів належить до еластичних джерел надходжень, тобто тих, що суттєво залежать від змін макропоказників,

⁴¹ <https://www.treasury.gov.ua/ua>

ВРП та економічної ситуації в регіоні чи країні (ПДФО, єдиний податок, акцизний податок та інші).

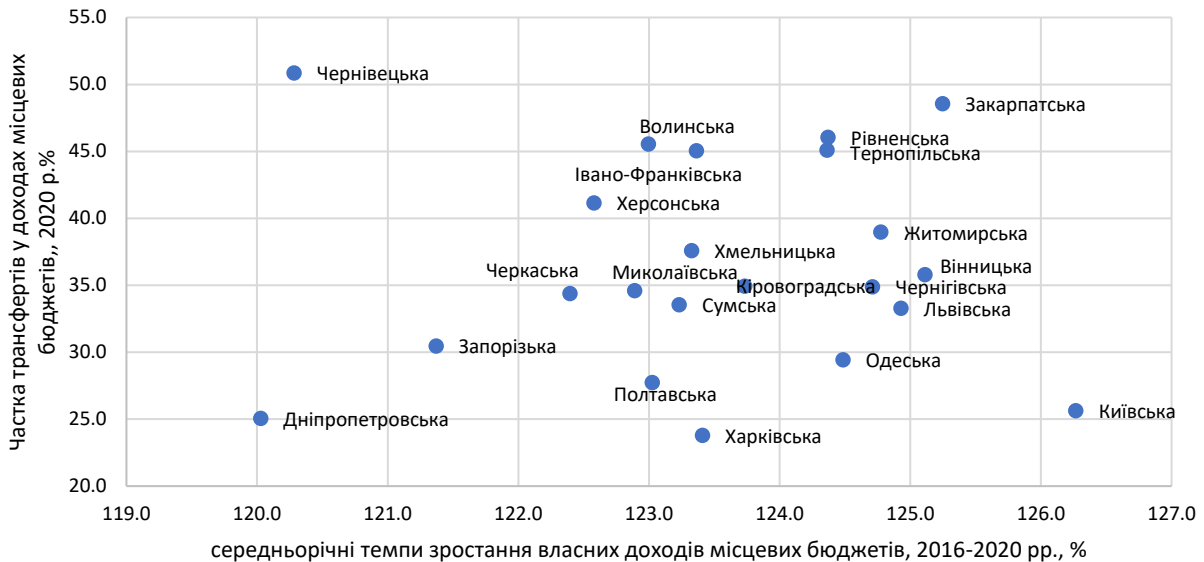

Рис. 3.28. Розсіювання значень середньорічних темпів зростання власних доходів місцевих бюджетів (2016-2020 рр.) залежно від частки трансфертів місцевих бюджетів

Примітки: Донецька та Луганська області виключені з розрахунків, оскільки їх економічна динаміка обумовлена головним чином військовою агресією Росії.

Джерело: побудовано на основі даних⁴²

Аналізуючи фінансову стійкість місцевих бюджетів дослідники акцентують увагу на зовнішніх та внутрішніх загрозах, до зовнішніх відносять: інфляційні процеси; кризи та нестабільність економічного розвитку країни; низька ефективність управлінських рішень центральних органів влади, перерозподіл фінансових ресурсів та повноважень між рівнями бюджетів стан грошово-кредитного обігу; коливання цін на енергоносії; частку тіньової економіки; нестабільність законодавчого забезпечення; та інші.

До внутрішніх загроз відносять: зростання кількості фінансових зобов'язань місцевих органів влади; ухилення від оподаткування суб'єктів економіки регіону; низька компетенція місцевих органів влади при управлінні, плануванні прогнозування місцевих бюджетів; низька якість фінансового контролю; ухвалення регуляторних рішень, що знижують фінансове наповнення бюджетів; зменшення власності місцевих органів влади внаслідок її передачі на іншій рівень бюджетної системи; низький рівень використання податкового потенціалу територій; незаплановані видатки бюджетів; нераціональність використання місцевих природних ресурсів; відсутність зацікавленості місцевих органів влади у нарощуванні власної доходної бази.⁴³

⁴² <https://www.treasury.gov.ua/ua>

⁴³ Микитюк І. Фінансова стійкість та безпека місцевого бюджету. Вісник КТНЕУ. 2013. № 1; Адаменко М. І., Василькова К. Ю., Янцевич А. А. Внутрішні та зовнішні фактори фінансової стійкості монопродуктової компанії.

Найвпливовішими факторами негативного зовнішнього впливу на фінансову стійкість місцевих бюджетів останніх років були 1) «прорахунки» реформи бюджетної децентралізації – перекладання на місцевий рівень додаткових повноважень фінансування видатків бюджетів, без відповідного забезпечення фінансовими ресурсами, що сприяло зростанню вертикальних дисбалансів бюджетів, дублювання повноважень регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, позбавлення регіонального рівня значної частки повноважень та фінансових ресурсів; 2) негативний вплив на економіку регіонів, спричинений поширенням пандемії COVID-19.

Поширення пандемії COVID-19 та введення карантинних обмежень стало шоковою загрозою розвитку регіоні з високим рівнем невизначеності. На наш погляд, це б мало негативно відобразитись не лише на економічній активності регіонів, але і на фінансовій стійкості місцевих бюджетів. Однак, якщо у попередньому році у всіх регіонів видатки були покриті загальними доходами (коефіцієнт загального покриття > 1), то у 2020 році спостерігалась розбалансованість лише окремих бюджетів - у п'яти економічно слабших регіонів – Тернопільська (0,99), Чернівецька (0,99), Рівненська (0,99), Чернігівська (0,99), Миколаївська області (0,98). Натомість спостерігались, на перший погляд, позитивні тенденції за іншими індикаторами фінансової стійкості:

- у всіх регіонах знизився рівень фінансової залежності органів місцевого самоврядування від центральних органів влади, а саме: кількість регіонів з часткою державних трансфертів у доходах місцевих бюджетів (коефіцієнт стійкості бюджету) вище 40 % зменшилась з сімнадцяти до восьми, та зросла кількість тих регіонів, де частка трансфертів менше 30 % зросла з 1 до 7 регіонів;

- якщо у 2019 році лише столиця повністю покривала видатки загального фонду власними доходами (коефіцієнт бюджетного покриття – 1,21), то у 2020 році таких регіонів було чотири (м. Київ (1,26); Харківська (1 проти 0,75 у 2019 році), Дніпропетровська (1,03 проти 0,85), Київська області (1,07 проти 0,79)). Вищим коефіцієнт бюджетного покриття став і у економічно слабших регіонів Закарпатська (0,58 проти 0,41 у попередньому році), Волинська (0,65 проти 0,44), Ів.-Франківська (0,64 проти 0,45), Чернівецька (0,56 проти 0,45).

- проте залишається чітко вираженим дистанціювання, з однієї сторони Західних регіонів (Чернівецька, Закарпатська, Рівненська, Волинська, Тернопільська, Івано.-Франківська області), з найвищою часткою трансфертів у доходах бюджетів > 45 %, а з іншої – регіонів з високим потенціалом економічного розвитку (м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Полтавська області), що повністю

покривають видатки загального фонду власними доходами бюджетів (рис. 3.29, рис. 3.30).

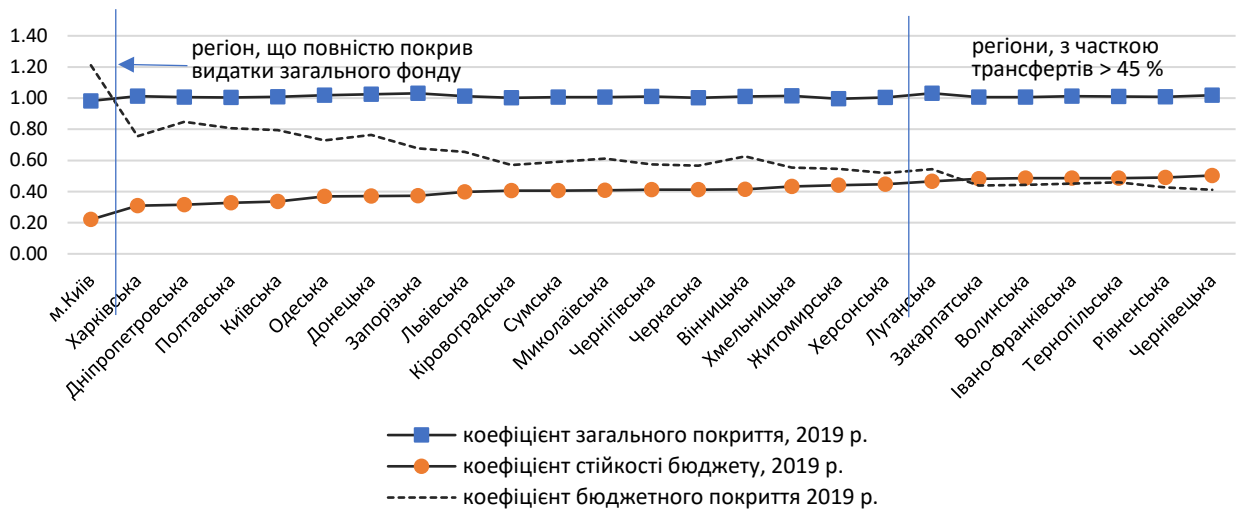

Рис. 3.29. Графічне представлення коефіцієнтів фінансової стійкості місцевих бюджетів регіонів, 2019 р.

Джерело: побудовано на основі даних⁴⁴

На перший погляд, фінансова стійкість більшості місцевих бюджетів в умовах поширення пандемії COVID-19 підвищилась - хоча по окремим бюджетам здебільшого західних областей була незначна розбалансованість, проте вони зменшили трансфертну залежність від державного бюджету, зросли власні доходи, податкові надходження місцевих бюджетів. Чи справді це так, чи маючи позитивну динаміку коефіцієнтів фінансової стійкості, можна говорити про її підвищення? Існують об'єктивні причини, до них слід віднести насамперед значне зменшення обсягу міжбюджетних трансфертів з державного бюджету, що відбулось у тому числі за рахунок зменшення субвенції на охорону здоров'я, яка надавалась місцевим бюджетам лише у 1 кварталі 2020 року, бо заклади охорони перейшли на фінансування через Національну службу здоров'я України; зменшення фінансування сфери соціального захисту, через скорочення/зупинення низки субвенцій з державного бюджету (виплата субсидій на житлово-комунальні послуги, допомоги малозабезпеченим), субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій; використання коштів регіонального розвитку на створення фонду боротьби з COVID-19.

⁴⁴ <https://www.treasury.gov.ua/ua>

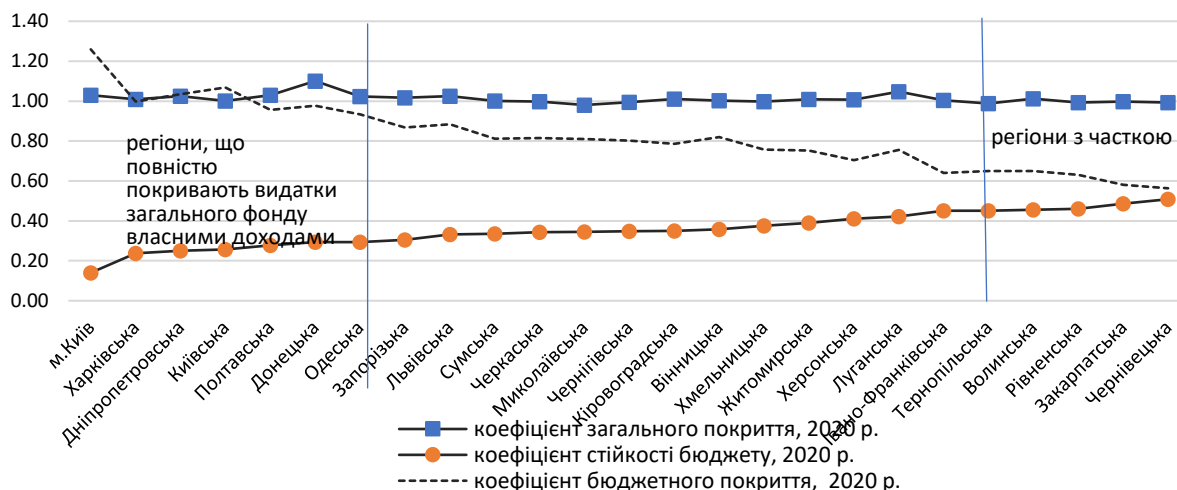

Рис. 3.30. Графічне представлення коефіцієнтів фінансової стійкості місцевих бюджетів регіонів, 2020 р.

Джерело: побудовано на основі даних⁴⁵

По-друге, зменшились обсяги та темпи зростання видатків загального та спеціального фонду місцевих бюджетів (74,8 %), а найвищими темпами вони знижувались у економічно слабших західних регіонах Ів-Франківська (63,4 %), Закарпатська (67,3 %), Рівненська (64,1 %), Чернівецька (63,1 %), Тернопільська (65,2%). Основною причиною різкого зниження стало зменшення повноважень місцевих бюджетів у фінансуванні низки видатків сфери охорони здоров'я та соціального захисту, які у 2019 році здійснювалися з місцевих бюджетів за рахунок субвенцій; зменшення капітальних видатків місцевих бюджетів. Однак існували і поведінкові чинники, зокрема, так само як і населення змінило споживчу поведінку та стало обережнішим у витрачанні коштів, місцеві органи влади стали більш вибірковими при прийнятті рішень щодо капітальних видатків, щодо доцільності здійснення місцевих запозичень, щодо нових інвестицій тощо.

Вирішення проблеми невідповідності обсягів власних доходів місцевих бюджетів видатковим повноваженням місцевої влади вирішується шляхом здійснення фінансового вирівнювання за допомогою розрахунку індексу податкоспроможності місцевих бюджетів різних рівнів та використанням базової та реверсної дотацій. У 2020 році у 11-ти зведених бюджетів областей індекс податкоспроможності був нижчим 1, а у 2018 році таких бюджетів було 14. Рівень податкоспроможності зведеного бюджету області зуміли підвищити Вінницька, Волинська, Закарпатська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Чернігівська області. Натомість області з високим індексом податкоспроможності знизили його – Дніпропетровська, Київська,, Львівська, Одеська, Полтавська.

⁴⁵ <https://www.treasury.gov.ua/ua>

В цілому існує залежність між обсягами ВРП на особу на обсягами базової дотації на вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів: області західного регіону, Донецька, Луганська, маючи найменші обсяги ВРП отримують найвищі обсяги базової дотації з державного бюджету. Виключенням є Львівська область, яка при високих обсягах ВРП на особу мала високий обсяг базової дотації – 888 млн.грн. у 2020 році. Причина у тому, що при випереджаючому рості обласного центру, що перерахував у державний бюджет 591 млн грн. реверсної дотації, низькою є спроможність районних бюджетів та бюджетів багатьох новостворених ОТГ, що отримали у 2020 році відповідно 60,0 % та 29,5 % базової дотації від усієї по області (рис. 3.31).

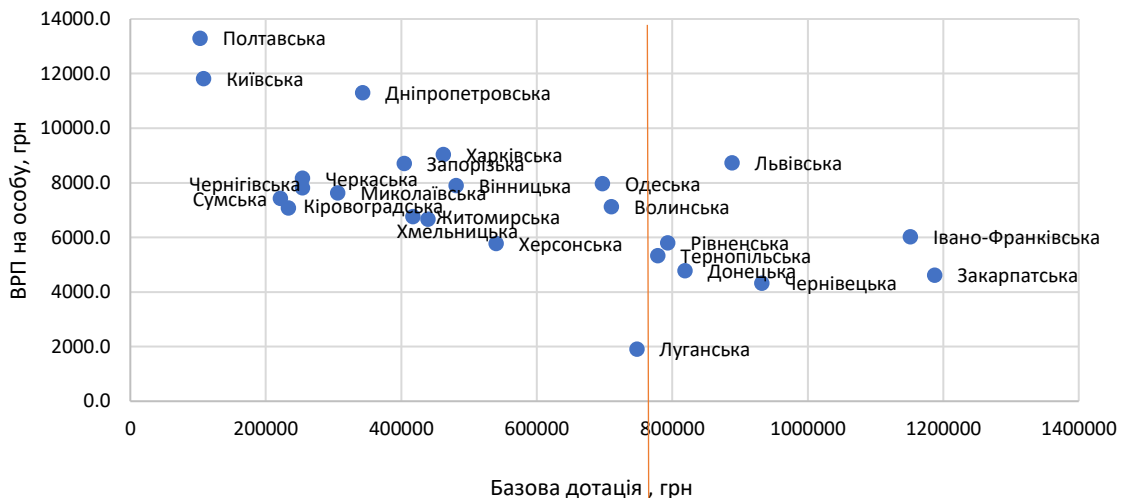

Рис. 3.31. Розсіювання значень базової дотації місцевих бюджетів місцевих бюджетів залежно від ВРП на особу, 2020 р..

Джерело: побудовано на основі даних⁴⁶

Незважаючи на те, що загальні доходи місцевих бюджетів у 2020 році порівняно з попереднім роком зменшились на 15,9 %, у всіх регіонах спостерігалось зростання власних доходів місцевих бюджетів, головним чином за рахунок податкових надходжень. Попри не виконання плану надходжень за основними податками місцевих бюджетів усі без винятку регіони наростили обсяги надходжень від ПДФО та єдиного податку у 2020 р. порівняно із попереднім роком (рис. 3.32).

Зростання доходів місцевих бюджетів від ПДФО вдалось забезпечити за рахунок збільшення розміру мінімальної зарплати. Крім цього, слід взяти до уваги, що значна частина надходжень від цього податку забезпечується працівниками бюджетної сфери, які в період коронакризи виявились чи не найбільш захищеною категорією і практично не втратили доходів.

⁴⁶ <https://www.treasury.gov.ua/ua>

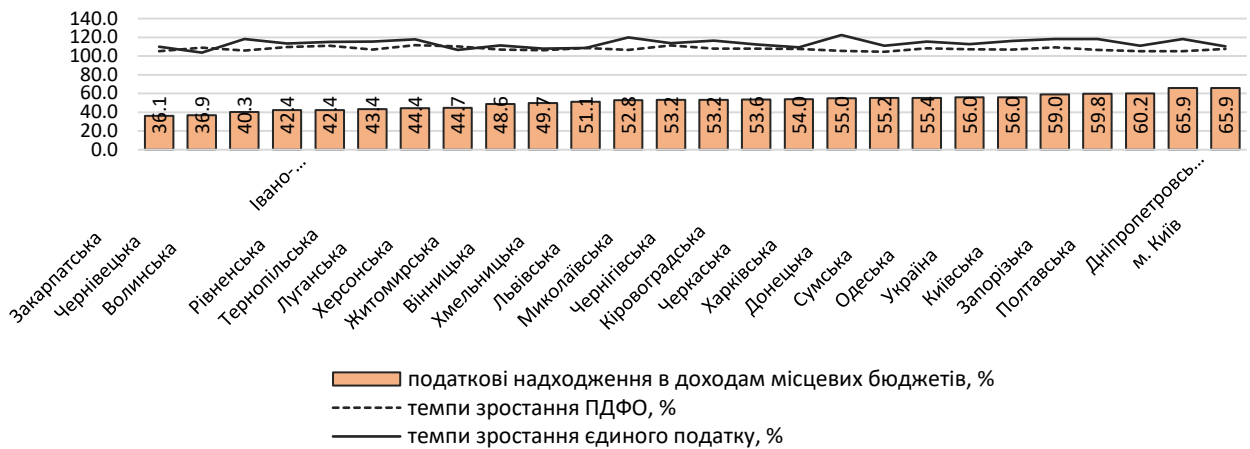

Рис. 3.32. Надходження ПДФО, єдиного податку до місцевих бюджетів за регіонами, 2020 р.

Джерело: побудовано на основі даних⁴⁷

Не спостерігалось значної диференціації темпів зростання надходжень ПДФО між регіонами з високою та регіонами з низькою податковою стійкістю бюджетів, натомість мали місце міжрегіональні асиметрії за темпами зростання надходжень єдиного податку. Це обумовлено наданим місцевим органам влади права вносити зміни до вже ухвалених рішень щодо зменшення ставок єдиного податку та пільг по податку на нерухомість. Хоча слід зазначити, що навіть в цих умовах виконання плану за доходами від єдиного податку до місцевих бюджетів по Україні склало 103,1%. Більше того, у всіх регіонах було зафіксовано зростання доходів від єдиного податку. Причин чимало, серед яких: через складну процедура закриття підприємницької діяльності, фізичні особи підприємці продовжували сплачувати єдиний податок. Навіть, не працюючи в умовах карантинних обмежень, збільшилась кількість ФОПів у таких сферах як ІТ, логістика та виробництво суперфудів. Загалом в період карантинних обмежень відбувся процес гедонічної адаптації (адаптація до нових умов життя та праці) підприємців та населення регіону. Відбулось емоційне вирівнювання, коли початкове негативне сприйняття карантинних обмежень поступово згасало. Людина здатна адаптуватись до будь-якої ситуації, однак не може відразу передбачити як вона це зробить. Аналізуючи процес адаптації важливо думати, які чинники середовища і як вони можуть вплинути на нашу адаптацію. Адаптація є легшою, для підприємців, яким у попередніх періодах доводилось змінювати рід діяльності. Відкриття нових ФОПів у сфері ІТ, логістики та інших у період пандемії є прикладом геденічної адаптації.

Яскравими прикладами геденічної адаптації до нових умов праці є праця у освітній сфері. Освітняни, які отримували зарплату з місцевих бюджетів, перейшли у віддалений режим праці та вимушені були проводити уроки у дистанційному режимі. Процес адаптація відбувався

⁴⁷ Там само.

від «скидання завдань у вайбері» до освоєння нових технологій та платформ для проведення занять, конференцій, зокрема у Zoom. Зазвичай молодшим педагогам це вдавалось легше, однак у старших відкривалась «гедонічна бігова доріжка» (бути не гіршим за сусіда).

Важливо дослідити, чи тенденції що спостерігались у бюджетній сфері мали вплив на економічне зростання регіонів. Основним показником його вимірювання на регіональному рівні є ВРП. Говорячи про економічне зростання регіонів, варто оцінити: «як корелює валовий регіональний продукт та середньорічні темпи його зростання з основними показниками місцевих бюджетів?», «як змінилась залежність у кризовому 2020 році?» (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Кореляційна залежність між показниками місцевих бюджетів та економічним зростанням регіонів

Показник	ВРП на 1 особу, 2019 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2019 рр.	Показник	ВРП на 1 особу, 2020 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2020 рр.
доходи місцевих бюджетів на особу, 2019 р.	0,677	0,712	доходи місцевих бюджетів на особу, 2020 р.	0,829	0,796
середньорічні темпи росту доходів місцевих бюджетів, 2015-2019 рр.	0,672	0,512	середньорічні темпи росту доходів місцевих бюджетів, 2015-2020 рр.	0,677	0,677
єдиний податок, 2019 р.	0,672	0,142	єдиний податок, 2020 р.	0,662	0,130
ПДФО, 2019 р.	0,636	-0,078	ПДФО, 2020 р.	0,625	0,281
акцизний податок з реалізації, 2019 р.	0,647	0,130	акцизний податок з реалізації, 2019 р.	0,671	0,450
податкові надходження на особу, 2019 р.	0,963	0,459	податкові надходження на особу, 2020 р.	0,948	0,454
частка трансфертів в доходах місцевих бюджетів, 2019 р.	-0,780	0,084	частка трансфертів в доходах місцевих бюджетів, 2020 р.	-0,742	0,097
місцеві податки і збори, 2019 р.	0,674	0,076	місцеві податки і збори, 2020 р.	0,659	0,052
власні доходи бюджетів на особу, 2019 р.	0,961	0,494	власні доходи бюджетів на особу, 2020 р.	0,952	0,483
оплата праці в бюджетній сфері, 2019р.	0,637	0,145	оплата праці в бюджетній сфері, 2020 р.	0,628	0,128
субвенція на виплату субсидій, 2019 р.	0,652	0,005	субвенція на виплату субсидій, 2020р.	0,120	-0,602
видатки бюджету на одну особу, 2019 рр.	0,678	0,871	видатки бюджету на одну особу, 2020 рр.	0,857	0,714
темпи зростання видатків бюджетів на одну особу 2015-2019 рр	0,395	-0,013	темпи зростання видатків бюджетів на одну особу, 2015-2020 рр	0,422	0,013
частка капітальних видатків у доходах бюджету	0,305	-0,376	частка капітальних видатків у доходах бюджету	0,165	-0,436

Показник	ВРП на 1 особу, 2019 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2019 рр.	Показник	ВРП на 1 особу, 2020 р.	Середньорічні темпи росту ВРП, 2010-2020 рр.
темпи зростання капітальних видатків 2015-2019 рр.	0,212	0,369	темпи зростання капітальних видатків, 2015-2020 рр.	0,233	-0,388
темпи зростання оплати праці у бюджетній сфері 2015-2019 рр.	-0,135	-0,464	темпи зростання оплати праці у бюджетній сфері 2015-2020 рр.	-0,132	-0,497
частка видатків на держуправління, 2019 р.	0,190	-0,098	частка видатків на держуправління, 2019 р.	-0,054	0,246

Джерело: розрахунки авторів

Високою є залежність між доходами місцевих бюджетів та темпами середньорічного зростання ВРП, а підвищення кореляційної залежності у кризовому 2020 році, свідчить про посилення дистанціювання слабших та сильніших регіонів у формування дохідної бази місцевих бюджетів під впливом пандемії COVID-19.

Слабка залежність між ВРП та часткою капітальних видатків місцевих бюджетів, свідчить про незначний вплив місцевих бюджетів на інвестиційний розвиток регіонів. Не спостерігалась диференціація між сильнішим та слабшими регіонами. Значне підвищення темпів зростання капітальних видатків з місцевих бюджетів спостерігалось у трьох областях Житомирській, Полтавській, Херсонській, а вагоме зниження у Вінницькій, Одеській, Закарпатській, Кіровоградській, Чернівецькій областях.

Відсутність кореляційного зв'язку між ВРП та часткою видатків місцевих бюджетів на державне управління свідчить, що регіони які забезпечують левову частку формування ВРП, не є лідерами за управлінськими витратами органів місцевого самоврядування, натомість економічно слабші регіони мають вищу частку видатків на державне управління у видатках місцевих бюджетів.

Іншим методом оцінки впливу доходів місцевих бюджетів на економічне зростання регіонів є розрахунок коефіцієнтів еластичності⁴⁸. Для цього використано формулу:

$$E = \frac{(\text{ПН}_t - \text{ПН}_{t-1}) / \text{ПН}_t}{(\text{ВРП}_t - \text{ВРП}_{t-1}) / \text{ВРП}_t} \quad (3.3)$$

де ПН – показник обсягів податкових надходжень, грн; ВРП – обсяг валового регіонального продукту, грн. t – період, рік. В даному випадку коефіцієнт еластичності податків відображає, яким чином змінюється обсяг податкових надходжень при зміні ВРП на 1%. Якщо коефіцієнт еластичності дорівнює одиниці, то частка податкових надходжень щодо ВРП є стабільною. У випадку, коли рівень показника більший за одиницю, вказується на те, що темпи росту обсягів податкових надходжень випереджають темпи росту економіки та їх питома вага у ВРП збільшується. Якщо коефіцієнт еластичності податків, навпаки, менший за

⁴⁸Подік І.І. Оцінювання сучасного стану податкової безпеки України. Економіка та держава. 2017. №4 С.46-51.

одиницю, то показники обсягів податкових надходжень в структурі ВРП зростають меншими темпами. Впродовж останніх п'яти років спостерігалась тенденція зниження еластичності системи доходів місцевих бюджетів до ВРП. Найвищою еластичністю була у 2016 році, коли при зміні ВРП на 1 % основні податкові надходження зросли більше ніж на 2%. До того ж місцеві податки та збори (єдиний податок, акцизний податок з реалізації) мали вищу еластичність, ніж ПДФО. Однак починаючи з наступного року еластичність доходів місцевих бюджетів до ВРП знижувалась. Нееластичною система податків стала у кризовому 2020 році – зниження ВРП на 1 % супроводжувалось зростанням власних доходів та податкових надходжень місцевих бюджетів (табл. 3.7).

Диференціація регіонів за еластичністю основних податків місцевих доходів до ВРП не має чіткої поляризації між економічно сильнішими та слабшими регіонами. Найвищу еластичність ПДФО у 2019 році показали Чернівецька, Тернопільська, Чернігівська області, натомість більшість економічно сильніших регіонів знаходились у другій половині рейтингу (рис. 3.33). Вищий вплив ПДФО на формування ВРП слабших регіонів, порівняно з єдиним податком, пояснюється нижчим приростом ВРП цих регіонів та формування значної частки ПДФО у бюджетному секторі економіки цих регіонів.

Таблиця 3.7

Динаміка коефіцієнту еластичності доходів місцевих бюджетів до ВРП, 2016-2020 рр.

Види бюджетних надходжень	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Еластичність власних доходів місцевих бюджетів	2,091	1,371	0,840	1,189	-0,997
Еластичність податкових надходжень	2,484	1,468	0,812	1,393	-1,501
Еластичність місцевих податків і зборів	2,820	0,974	0,830	1,752	-0,775
Еластичність ПДФО	2,165	1,769	1,306	1,627	-1,911
Еластичність єдиного податку	2,827	1,444	1,366	1,645	-2,116
Еластичність акцизного податку з реалізації	2,572	-1,929	-0,094	0,624	-3,615

Джерело: розрахунки авторів

На відміну від еластичності ПДФО, піки еластичності єдиного податку до ВРП припадали на Дніпропетровську, Харківську, Хмельницьку, Одеську, Полтавську, Київську, Запорізьку, Ів.-Франківську області. Акумуляування єдиного податку є ознакою розвитку підприємництва в регіоні, адже єдиний податок є основним підприємницьким податком малого бізнесу. Крім міста Києва найкращі показники суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб наявного населення мали місце у Київській (609,2 одиниць), Харківській (605,4 одиниць), Одеській (574,3) та Хмельницькій (499,7) областях. Це обумовлено специфікою місця розташування регіонів, особливостями економічного розвитку, великою кількістю підприємств та ФОПів, що займаються посередництвом і торговельною діяльністю.

Рис. 3.33. Еластичність ПДФО та єдиного податку до ВРП, 2019 р.
Джерело: побудовано на основі даних⁴⁹

Незважаючи на те, що епідемія COVID-19 більше позначилась на західних регіонах країни, зокрема областях з найнижчим фінансово-економічним потенціалом розвитку – Чернівецькою, Закарпатською, Тернопільською, Рівненською, адже ці регіони довший час перебували у червоній та помаранчевій зонах, підтримка регіонів урядом не була диференційованою та використовувалась менш активно та в менших фінансових масштабах, ніж підтримка секторів економіки.

Підтримка урядом підприємців також не була адекватною масштабу й гостроті економічних викликів. Державна допомога у розмірі 8 тис. грн. для фізичних осіб-підприємців та найманих працівників, які припинили роботу через посилення карантину, була мізерною порівняно із втратами/банкрутством, які понесли підприємці. Згідно теорії перспектив, у випадку великих втрат, невеликі гроші, які отримує підприємець сприймаються не як «виграш», а як «втрата», адже він опустився нижче «власної точки відліку», вони практично не допомагають йому піднятися до його «точки відліку».

Проведення групування регіонів за обсягом ВРП на особу (низький, середній, високий) дозволило подивитись чи відбувалось посилення дистанціювання регіонів за основними індикаторам місцевих бюджетів у кризовому 2020 році порівняно з попереднім (табл. 3.8).

– попри те, що зниження трансфертної залежності у 2020 році порівняно з попереднім було у всіх групах регіонів і на це були об'єктивні причини розглянуті вище, проте економічно сильніші регіон мали вище скорочення трансферів у доходах місцевих бюджетів. Причинами є вищі темпи зростання власних доходів бюджетів у 2020 році у Дніпропетровській, Київській, Полтавській областях, регіонів, що входять до групи з найвищим рівнем обсягу ВРП на особу. Ця група регіонів, зуміла

⁴⁹ <https://www.treasury.gov.ua/ua>

повністю покрити видатки загального фонду місцевих бюджетів власними доходами (у попередніх роках лише м. Києва). Такі тенденції сприятимуть посиленню і так високої міжрегіональної диференціації бюджетних потенціалів регіонів;

– регіони з середнім обсягом ВРП на особу мають вищу частку місцевих податків і зборів у податкових надходження місцевих бюджетів порівняно з сильнішими регіонами. Така різниця залежить від економічної діяльності регіону, рівня підприємницького потенціалу, вартості землі, ставок по цих податках тощо. Найвагомими джерелами є плата за землю та єдиний податок, частка яких у загальному обсязі власних доходів цих місцевих бюджетів сягає 90%. До регіонів середньої групи увійшли Хмельницька, Харківська, Одеська області, де фокусується основна частка підприємництва – ФОПів у торговельній сфері;

– у кризовому 2020 році прослідковувалась тенденція зростання частки заробітної плати бюджетної сфери у всіх доходах населення регіону, що мало рівномірний розподіл між регіонами. Причинами стало те, що в період пандемії та введення карантинних обмежень бюджетний сектор економіки став чи не найбільш захищеним порівняно з іншими секторами економіки, зокрема підприємницьким.

Таблиця 3.8

Фінансові індикатори місцевих бюджетів регіонів залежно від обсягу ВРП на особу, 2019-2020 рр.

Регіони з обсягом ВРП на особу	Трансфертна залежність, %	Покриття видатків загального фонду власними доходами, %	ПДФО на особу, грн.	Частка місцевих податків і зборів у податкових надходженнях бюджетів, %	Частка заробітної плати бюджетної сфери у загальних доходах населення регіону, %
2019 рік					
низький	46,18	52,34	1915,07	23,26	6,27
середній	41,81	58,09	3085,62	26,87	6,02
високий	32,62	81,59	4534,65	25,54	4,85
2020 рік					
низький	43,20	70,55	2060,00	22,63	6,83
середній	36,21	79,12	3359,20	26,14	6,65
високий	26,14	101,95	4858,25	24,96	5,38

Таким чином, проведене дослідження дало змогу робити такі висновки. Під дією негативного впливу на фінансову стійкість місцевих бюджетів внутрішніх та зовнішніх факторів виникає загроза її зниження, однак регіони з вищим фінансово-економічним потенціалом мають вищі можливості протистояти цьому. Яким би оптимальним не був розподіл доходів між рівнями бюджетів сформувати рівноцінну та достатню базу наповнення усіх бюджетів неможливо через суттєву міжрегіональну диференціацію фінансово-економічного потенціалу регіонів. Існує чітке

дистанціювання областей західного регіону – Тернопільської, Чернівецької, Рівненської, Івано-Франківської з слабким фінансово-економічним потенціалом та високим рівнем трансфертної залежності місцевих бюджетів від державного, з одного боку, та Київської, Полтавської, Дніпропетровської областей з протилежними характеристиками розвитку.

Попри негативний вплив поширення пандемії COVID-19 на економіку регіонів спостерігалась позитивна динаміка основних індикаторів фінансової стійкості місцевих бюджетів порівняно з попереднім роком – зниження трансфертної залежності, покриття видатків загального фонду власними доходами місцевих бюджетів у всіх регіонах. Проте об'єктивні причини такої тенденції криються не у стрімкому зростанні власних доходів місцевих бюджетів, а у порівняно вищих темпах зниження обсягів трансфертів з державного бюджету та скорочення видатків місцевих бюджетів.

Попри зниження економічного зростання під впливом введених карантинних обмежень майже у всіх регіонах був приріст основних податків місцевих бюджетів - ПДФО, єдиний податок та інші. Окрім об'єктивних чинників (зростання мінімальної зарплати, складна процедура припинення підприємницької діяльності – ліквідації ФОП) існували і поведінкові - власники, вклавши гроші та затративши певні зусилля і час в якийсь проект, приймали рішення продовжувати робити це заради своїх первинних вкладень навіть при тому, що були очевидні проблеми розвитку галузі і в перспективі (туристичний бізнес, готельно-ресторанний тощо).

Проведене дослідження дало змогу виявити та систематизувати дію фінансових детермінант на соціально-економічний розвиток регіонів в умовах нестабільності, а також з'ясувати характер впливу на диспропорційність регіонального розвитку (табл. 3.9)

Таблиця 3.9

Систематизація дії фінансових детермінант на регіональний розвиток в умовах нестабільності

Сфера	Виявлені тенденції	Вплив тенденції					
		на економічне зростання			на міжрегіональні диспропорції		
		Позитивний	Нейтральний	Негативний	Позитивний	Нейтральний	Негативний
<i>Бізнес клімат та підприємницька діяльність</i>	Покращення бізнес клімату в регіонах з найвищими темпами економічного розвитку	+					+
	Недостатня увага до розвитку бізнес клімату в промислових регіонах			+			+
	Позитивні зрушення за легкістю реєстрації підприємства, оформленням	+				+	

Сфера	Виявлені тенденції	Вплив тенденції					
		на економічне зростання			на міжрегіональні диспропорції		
		Позитивний	Нейтральний	Негативний	Позитивний	Нейтральний	Негативний
	земельної ділянки та приєднання до електромереж						
	Відсутність поступу у сферах сплати місцевих податків та розвитку електронних сервісів			+		+	
	Зниження економічної активності бізнесу	+					+
	Активізація податкової оптимізації великого бізнесу			+		+	
	Посилення інституційної турбулентності бізнес клімату			+		+	
	Зростання обсягів сплаченого ПДФО та єдиного податку			+			+
	Відтік іноземних інвестицій			+			+
	Зменшення кількості офіційно зайнятих			+			+
	Зменшення частки неофіційно зайнятого населення		+			+	
	Зростання співвідношення загальнодержавних видатків до ВВП			+		+	
<i>Цінова стабільність</i>	Зниження індексу споживчих цін		+			+	
	Зниження середньої заробітної плати			+		+	
	Зниження сукупних доходів населення			+		+	
	Зниження сукупних видатків населення			+		+	
<i>Інвестиційно-кредитна діяльність</i>	Приріст депозитів населення	+					+
	Зниження обсягів кредитування, зростання проблемних, короткострокових кредитів			+		+	
	Зростання частки публічних інвестицій	+				+	
	Зниження обсягів та темпів зростання капітальних інвестицій регіонів			+			+
	Зростання темпів іпотечного кредитування	+				+	
	Підвищення середньорічних темпів зростання ВРП (2010-2020 рр.)	+			+		
<i>Фінансова стійкість</i>	Зменшення трансфертної залежності місцевих бюджетів від державного бюджету	+					+

Сфера	Виявлені тенденції	Вплив тенденції					
		на економічне зростання			на міжрегіональні диспропорції		
		Позитивний	Нейтральний	Негативний	Позитивний	Нейтральний	Негативний
місцевих бюджетів	Підвищення рівня покриття видатків загального фонду власними доходами місцевих бюджетів	+					+
	Розбалансованість місцевих бюджетів			+			+
Формування та використання місцевих бюджетів	Зниження темпів видатків місцевих бюджетів			+			+
	Позитивна динаміка середньорічних темпів зростання власних доходів місцевих бюджетів	+			+		
	Зростання податкових надходжень місцевих бюджетів	+				+	
	Зниження частки та темпів зростання капітальних видатків місцевих бюджетів			+		+	
	Зростання частки видатків місцевих бюджетів на державне управління			+		+	
	Зниження еластичності податків місцевих бюджетів			+		+	

Джерело: розроблено авторами

Негативні тенденції регіонального розвитку в умовах нестабільності, спричиненої коронавірусом, супроводжувались погіршенням бізнес клімату в регіонах та дестабілізацією підприємницької діяльності. До основних тенденцій, які негативно відобразились на економічному зростанні регіонів слід віднести зниження економічної активності бізнесу, активізацію податкової оптимізації великого бізнесу, посилення інституційної турбулентності бізнес клімату, зростання обсягів сплаченого ПДФО та єдиного податку в умовах зниження доходів бізнесу, відтік іноземних інвестицій, зменшення кількості офіційно зайнятих, зменшення частки неофіційно зайнятого населення, зростання співвідношення загальнодержавних видатків до ВВП, що свідчить про посилення регуляторного втручання держави в економіку у 2020 р.

Щодо цінової стабільності, то в умовах кризи 2020 р. (на відміну від попередніх криз 2008 та 2014-2015 рр.) цінову стабільність вдалося зберегти, що допомогло уникнути одного з факторів посилення дестабілізації економіки України та її регіонів. Водночас так тенденції як зниження середньої заробітної плати, зниження сукупних доходів населення, зниження сукупних видатків населення негативно відобразились на динаміці економічного зростання регіонів України в цьому періоді.

Проведення систематизації тенденцій впливу бюджетно-інвестиційних чинників на регіональний розвиток в умовах нестабільності дозволило з'ясувати, що за деякими тенденціями (зменшенням трансфертної залежності місцевих бюджетів від державного; зростання рівня покриття видатків загального фонду власними доходами місцевих бюджетів; приріст депозитів населення), що мають позитивний вплив на економічне зростання регіонів відбувається посилення міжрегіональних диспропорцій розвитку. Натомість, за виявленими негативними тенденціями (розбалансування місцевих бюджетів, зниження видатків місцевих бюджетів, у т.ч. капітальних і на державне управління, зниження обсягів кредитування) не відбувалось посилення чи зменшення міжрегіональних диспропорцій.

Виявлені тенденції стали підставою для детермінації ризиків регіонального розвитку в умовах фінансово-економічної нестабільності, а саме:

- економічна криза 2020 р., спричинена поширенням пандемії коронавірусу, стала черговим ударом (після криз 2008-2009 рр. та 2014-2015 рр.) для фінансово-економічної системи України, яка впродовж останнього десятиліття демонструє чітку спрямованість на деіндустріалізацію, виробництво та експорт низькомаржинальної сільськогосподарської продукції, втрату технологічного та інноваційного потенціалу. Сукупність означених умов, підсилена зволіканням з реалізацією радикальних реформ, спрямованих на формування якісного інституційного середовища розвитку бізнесу, суттєво актуалізує ризик подальшої втрати спроможності економіки України та її регіонів до досягнення стійкого зростання;

- на тлі падіння економічної активності під час розгортання коронакризи, суттєвого зниження рентабельності підприємницької діяльності, падіння рівня зайнятості у 2020 р. мало місце зростання податкових доходів бюджетів від надходжень від ПДФО та єдиного податку. Визначальними чинниками цього стали недосконалість інституційного середовища підприємницької діяльності (зокрема складна процедура припинення підприємницької діяльності спонукала підприємців сплачувати єдиний податок і не вступати в процедуру ліквідації підприємств) та податкова оптимізація великого бізнесу. Така ситуація поряд з низькоефективною державною політикою підтримки підприємців в умовах COVID-19 продукує ризик дестимулювання підприємницької активності в регіонах, що в сумі із суттєвим зниженням споживчих видатків населення і падінням обсягів іноземного інвестування, можна вважати відкладеним ефектом згортання економічного зростання вже у короткостроковому періоді;

- зафіксовано посилення міжбюджетної диференціації розвитку регіонів шляхом концентрації фінансового капіталу у кількох найбільш економічно розвинутих регіонах та його відтік з економічно слабших регіонів. П'ять регіонів країни - м. Київ, Дніпропетровська, Харківська,

Львівська, Одеська області сконцентрували 57% капітальних інвестицій, 65% депозитів населення, 42% доходів населення. Це створює дуже серйозні загрози збалансованому розвитку решти регіонів та знижує можливості їх розвитку, інвестиційну привабливість тощо. Висока концентрація капітальних інвестицій у високорозвинених регіонах не завжди гарантує їм високої продуктивності інвестицій, адже темпи економічного зростання є нижчими темпів зростання капітальних інвестицій, що свідчить про низьку ефективність капіталовкладень;

– різке зниження інвестиційної активності під впливом пандемії COVID-19, зростання частки короткострокових кредитів банків, відтік іноземних інвестицій може негативно відобразитись у зниженні економічного зростання регіонів у наступних роках. Попри позитивну тенденцію підвищення частки публічних інвестицій під час поширення пандемії COVID -19 насторожує структура публічних інвестицій. На відміну від більшості розвинутих країн, де основними об'єктами інвестування стала система охорони здоров'я (зокрема підвищення її спроможності боротись з пандемією) чи діджиталізація суспільних послуг, в Україні значна частка інвестицій була спрямована у об'єкти «твердої» інфраструктури – дороги, будівлі шкіл, дитсадків, амбулаторій;

– в умовах невизначеності без врахування ірраціональної поведінки суб'єктів економіки складно буде впливати на їх економічну активність у майбутньому. Ті суб'єкти економіки, які зможуть враховувати емоційно-психологічно особливості людини її когнітивні упередження мають шанси бути попереду. Аналіз зміни споживчої поведінки населення дозволяє швидко реагувати на нові потреби виробникам продукції та послуг. Актуалізації онлайн послуг – банківських, освітніх, консалтингових, онлайн-покупок та інших потребує врахування ірраціональності людської поведінки, зокрема, багато людей, що не почувалися комфортно в онлайн-середовищі, були змушені подолати власні страхи й дискомфорт. Подолавши власні страхи, вони підвищили власну самооцінку та зацікавленість до онлайн послуг та їх переваг, що очевидно сприятиме збільшення частки онлайн-послуг у перспективі та стане перспективним напрямком розвитку.

3.3. ФІНАНСОВІ ДИСБАЛАНСИ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА РИЗИКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ

В попередніх частинах монографії продемонстровано та аналітично підтверджено, що пандемія COVID-19 суттєво виявила структурні недоліки, призвела до погіршення умов життєдіяльності та праці, сповільнила теми економічного зростання як регіонів, так і країни загалом,

які все ще залишаються надто низькими, а модель (зростання) базується на внутрішньому споживанні, експорт – залежний від товарів з низькою доданою вартістю. Зазначене, у поєднанні із надмірною залежністю від грошових переказів трудових мігрантів з-за кордону робить вітчизняну економіку вразливу до різних потрясінь, а невизначеність щодо тривалості коронакризи, нові виклики та ризики, а відтак і нечіткі перспективи оздоровлення економіки, ускладнюють відновлення та майбутню траєкторію сталого і збалансованого зростання.

Попри незаперечний факт появи нових можливостей (цифровізація, зміна поведінки суб'єктів економіки тощо) відновлення якісного зростання (менш мінливого, інклюзивного), з посиленням ролі соціального капіталу (особливо на рівні територіальних громад), наростання кредитних, бюджетних, операційних, валютних і ін. ризиків обумовлює посилення вразливості фінансових систем до кон'юнктурних змін, а відтак і зниження їх фінансової стійкості*. В цьому сенсі здатність органів влади протистояти непередбаченим викликам суттєво залежить від фінансових можливостей виділяти кошти на позапланові цілі і при цьому зберігати власну платоспроможність.

На фоні зазначених тенденцій, як у світовому, так і у вітчизняному науковому просторі особливої актуальності набувають проблеми фінансової вразливості та фінансових дисбалансів, причому якщо на загальнонаціональному рівні такі дослідження вже ведуться⁵⁰, то на мезо чи базовому рівнях – це поодинокі розвідки, що своєю чергою спонукає до дослідження тенденцій та з'ясування причин їх виникнення, а також напрацювання практичних рекомендацій щодо їх регулювання в Україні. Чому означені проблеми актуалізувались саме зараз? Бо тривожні тенденції в системі публічних фінансів, посилення кризових явищ, обумовлених зовнішніми тригерами (важко прогнозованими) продукують фінансові дисбаланси, які негативно відображаються на економічній діяльності, а відтак і породжують мультиплікації негативних ефектів. Тобто фінансові дисбаланси – це ризики для економічного зростання та перешкоди для реалізації економічного потенціалу. Виявлення та кількісна їх оцінка є складним завданням, а своєчасність напрацювання механізмів регулювання накопичених дисбалансів сприятимуть виробленню сценаріїв формування державної політики економічного зростання в середньо та довгостроковій перспективі та забезпеченню фінансової стабільності економічних систем різного рівня.

Комплексні дослідження вразливості фінансових систем та фінансових дисбалансів потребують акцентування уваги на базових поняттях, що розкривають їх сутність, а саме: «фінансова нестабільність», «фінансова вразливість», «фінансові дисбаланси» і «фінансова криза».

* Стійкість фінансової системи – це її здатність реагувати на дію зовнішніх шоків та внутрішніх дисбалансів, при цьому зберігаючи спроможність відтворювати свої властивості та функціональну роль.

⁵⁰ Fiscal monitor. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2021/10/13/fiscal-monitor-october-2021>

Так, «фінансова нестабільність» (financial instability) та «фінансова вразливість» (financial fragility) – усталені у світовій практиці поняття, які дещо різняться між собою. Приміром, якщо притримуватись позиції зарубіжних практиків, то «фінансову нестабільність»⁵¹ - можна розглядати як умови, що складаються на фінансових ринках, та завдають шкоди або несуть загрози продуктивності економіки через вплив на функціонування фінансової системи; або це шоки, які можуть виникати в реальному секторі економіки чи навіть у самій фінансовій системі, яка своєю чергою, в силу певних особливостей, може посилити ці шоки до рівня фінансової дестабілізації чи кризи⁵². Виникає фінансова нестабільність за умови неспроможності фінансової системи виконувати свою функцію по трансформації заощаджень у продуктивні інвестиції, причому якщо фінансова нестабільність є помітною, то її наслідком може бути фінансова криза⁵³. Основна ознака фінансової нестабільності (за міжнародними дослідженнями) – її негативний вплив на економічні показники, а відтак і можливий перехід фінансової системи із нестабільного стану у фінансову кризу.

Натомість вітчизняні дослідження доводять, що «фінансова нестабільність – це сукупність змін, що відбуваються у функціонуванні фінансової системи і ведуть до зниження ефективності виконання нею таких основних функцій як розподіл ресурсів, передавання ризиків і здійснення платежів та послаблюють здатність протистояти негативному впливу внутрішніх і зовнішніх шоків на економічну активність...»⁵⁴. Існує думка, що фінансові дисбаланси, як першопричина нестабільного функціонування фінансової системи, обумовлюють фінансову нестабільність⁵⁵. На відміну від зарубіжних дослідників, вітчизняні не схильні вважати фінансову нестабільність причиною фінансових криз.

Що стосується «фінансової вразливості», то цим поняттям здебільшого послуговуються зарубіжні дослідники, трактуючи його як: як стан фінансової системи, за якого незначний шок, обумовить непропорційно великі ефекти з позицій зміни цін активів чи невиконання зобов'язань⁵⁶; банківська криза та фінансова мінливість, яка у випадку негативних шоків може переходити у фінансову нестабільність та спричиняти спад виробництва⁵⁷. Розрізняють також і фіскальну

⁵¹Chant J., Lai A., Illing M., Daniel F. Financial stability as a policygoal. 2003. URL: <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/01/tr95.pdf>

⁵² Borio C., Drehmann M. Towards an operational framework for financial stability: «fuzzy» measurement and its consequences. BIS Working Papers. 2009. No 284. 50 p.

⁵³Mishkin F. Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. Journal of Economic Perspectives. 1999. Vol. 13. P. 3–20

⁵⁴Чирак І.М. Монетарна політика за умов фінансової нестабільності (на прикладі України): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ТНЕУ. Тернопіль, 2014. С.8

⁵⁵Сніжко О. Ієрархія фінансової нестабільності. Формування ринкових відносин в Україні. 2008. № 2. С. 30

⁵⁶ Allen F., Gale D. Financial fragility, liquidity, and asset prices. Journal of the European Economic Association. 2004. No 6, Vol. 2. P. 1015–1048.

⁵⁷ Loayza N., Ranciere R. Financial development, financial fragility, and growth. Journal of Money, Credit, and Banking. 2006. Vol. 38. No 4. P.1051–1076

вразливість – це стан бюджетно-податкової сфери, за якого уряд неспроможний досягати запланованих цілей фіскальної політики як то: уникнення надмірного дефіциту бюджету та державного боргу; фінансування видатків згідно плану; мобілізації надходжень при незмінному податковому навантаженні, а також інституційні недоліки, що впливають на формування та реалізацію фіскальної політики⁵⁸. Причиною фінансової вразливості є розбалансування фінансової системи (може бути як недостовірною оцінка вартості активів, так і незбалансованість фінансових потоків окремих суб'єктів економіки). Найпоширенішими індикаторами вразливості (якщо на національному рівні) традиційно слугують: зростаючий обсяг державного боргу; стійкий бюджетний дефіцит; дефіцит поточного рахунку; асиметрії в банківських рахунках тощо.

Поняття «розбалансування/незбалансованість» в науковому дискурсі часто трактується як «imbalance /disbalance», що в перекладі означає «відсутність рівноваги, нестійкість, невідповідність, порушення рівноваги, дисбаланс»⁵⁹. Якщо розглядати дисбаланс з позиції статичності, то це нерівноважний стан об'єкта, якщо з позиції динаміки – це зміни у розвитку об'єкта. Можна погодитись із думкою вчених, що «дисбаланс є внутрішньо притаманною властивістю ринкової економіки, яка «впливає» з її природи, а рівновага є лише її тимчасовим станом»⁶⁰. Хоча існує інший підхід до тлумачення даного терміну, виключно як негативної зміни в економіці – «...будь який тренд, що надає початок макроекономічним тенденціям, які негативно відображаються або можуть негативно впливати на нормальне функціонування економіки держави-члена економічного та валютного союзу...»⁶¹. Інший погляд розуміння даного поняття передбачає таку інтерпретацію - порушення відповідності між реальними фінансовими показниками та їх плановими значеннями або відхилення динаміки фінансових агрегатів від їх історичної траєкторії⁶².

В даному дослідженні, фінансові дисбаланси будемо розуміти як відхилення фінансових індикаторів від економічно обґрунтованих значень під дією зовнішніх тригерів (шоків), що обумовлюють зміни у функціонуванні фінансових систем різних рівнів (часто проявляються у порушенні рівноваги між потребами та наявними обсягами фінансових ресурсів, необхідних суб'єктам економіки для задоволення суспільних потреб / забезпечення збалансованого економічного зростання), які при

⁵⁸ Murray P.; Hemming R. (2000) A Framework for Assessing Fiscal Vulnerability. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/A-Framework-for-Assessing-Fiscal-Vulnerability-3489>

⁵⁹ Мочерный С. В. Политическая экономия: учеб. пособ. Киев: ЗнанняПрес, 2002. С.537

⁶⁰ Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: кол. моногр. / За ред. д-ра екон. наук М.І. Скрипниченко; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2015. С.397.

⁶¹ Rationale, Process, Application: A Compendium. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/eeip/pdf/ip039_en.pdfhttp://ec.europa.eu/economy_finance/publications/eeip/pdf/ip039_en.pdf

⁶² Козюк В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності. Вісник НБУ. 2007. №4. С.34-39

значному накопиченні та тривалій дії можуть призводити до фінансової нестабільності⁶³ (рис. 3.34).

Відсутність дієвих заходів нівелювання чи регулювання фінансових дисбалансів може продукувати фінансову кризу^{64*}. Інакше кажучи, посилення фінансових дисбалансів слугує каталізатором вразливості фінансової системи та порушення фінансової стійкості, що проявляється у її неспроможності протидіяти зовнішнім шокам.

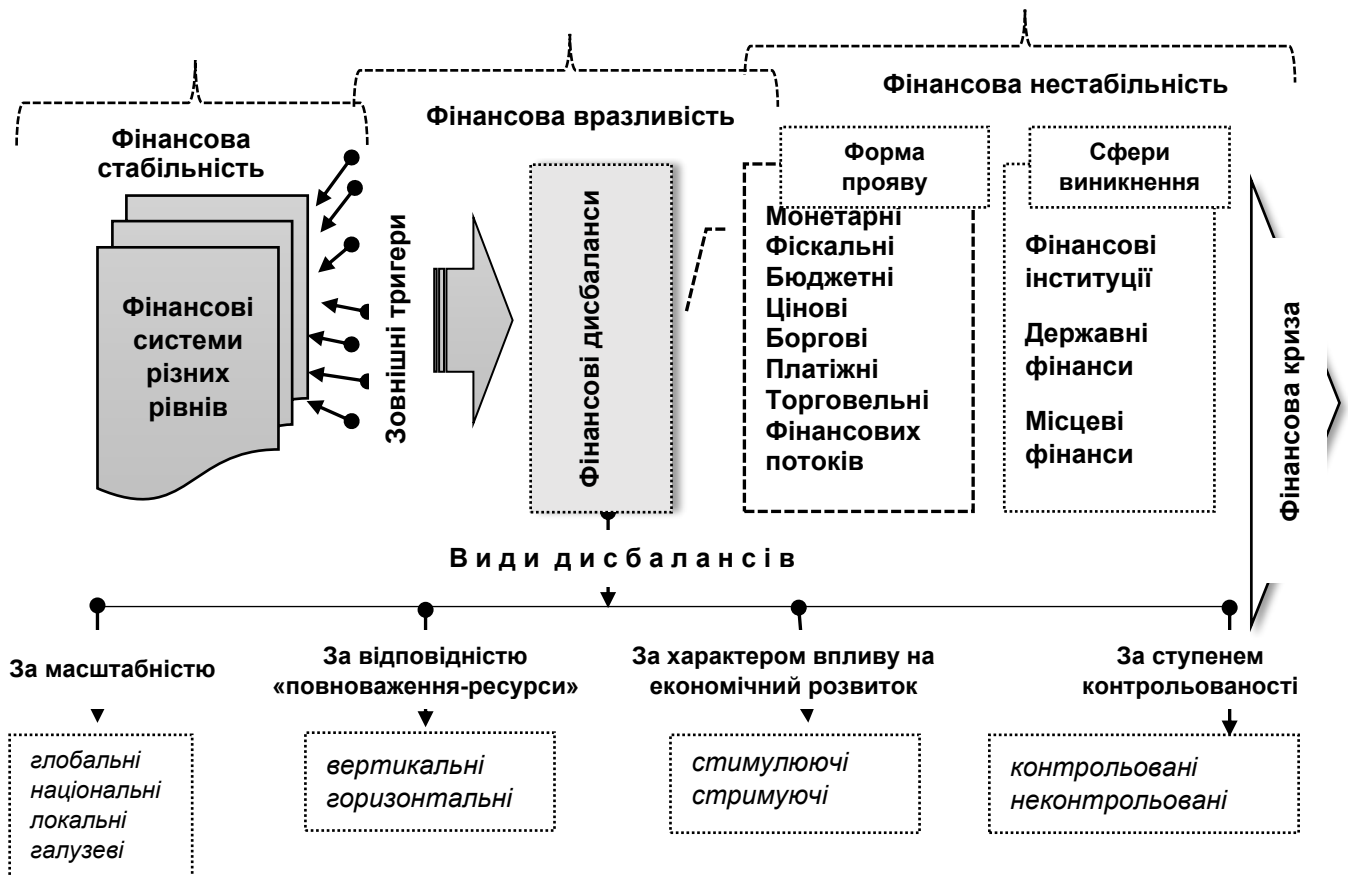

Рис. 3.34. Декомпозиція фінансових дисбалансів та їх різновидів

Джерело: складено авторами

Узагальнюючи, слід зазначити, що: а) фінансові дисбаланси можуть бути причиною виникнення та поширення фінансової нестабільності; б) фінансова вразливість є необхідною, але недостатньою умовою для настання фінансової кризи; в) фінансова вразливість слугує «сполучною ланкою» між фінансовими дисбалансами та фінансовою нестабільністю, яка за певних умов може породжувати фінансову кризу; г) зважаючи на спрямованість даного дослідження, доцільно виокремлювати дисбаланси за такими ознаками: за масштабністю (глобальні, національні, регіональні, локальні, галузеві); за характером впливу на економічний розвиток (стимулюючі, стримуючі); за ступенем контрольованості (контрольовані,

⁶³ Voznyak, H., Mulska, O., Patytska, K., & Radelytsky, Y. (2022). Financial imbalances and their impact on the development of ukrainian regions in economic instability. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(42), 240–249; <https://doi.org/10.55643/fcaptop.1.42.2022.3706>

* Криза є наслідком поєднання фінансової вразливості та тригерів (внутрішніх чи зовнішніх) кризи.

неконтрольовані); за відповідністю «повноваження-ресурси» (вертикальні, горизонтальні); д) розрізняють екзогенні (наприклад, дефіцит зовнішнього фінансування) та ендогенні (наприклад, зростання дефіциту державного бюджету, чи касових розривів в ПФУ) чинники виникнення фінансових дисбалансів; е) змістовні характеристики фінансових дисбалансів, які обґрунтовують їх сутність полягають в тому, що⁶⁵: 1) вони спричинені фінансіалізацією; 2) циклічні, зумовлені специфічними чинниками; 3) проявляються, формуються, виникають, накопичуються; 4) мають різноспрямовані наслідки; 5) мають економічну природу формування.

Інший аспект, який потрібно враховувати в дослідженнях, типу нашого, стосується характеру впливу (вельми неоднозначний) фінансових дисбалансів на показники економічного зростання та чинників, які його визначають, оскільки від цього залежатиме яке рішення буде прийнято (про протидію, нівелювання, регулювання чи, можливо, і підтримку). В цьому сенсі важливо акцентувати на тому, що: фінансові дисбаланси можуть сприяти економічному зростанню (приміром залучення зовнішніх запозичень може стимулювати економічне зростання, до поки обслуговування боргу буде нижчим за прибутковість таких інвестицій); можуть не впливати на теми економічного зростання; можуть стримувати економічне зростання (наприклад, дефіцит фінансування платіжного балансу може мати наслідком збільшення товарних ринків; зростання кредиторської заборгованості підприємств; збільшення іноземних чи внутрішніх позик, а відтак і процентних ставок за ними; накопичення зовнішнього боргу та видатків на його обслуговування і ін.). Інакше кажучи, ризики для економічного зростання несуть не всі дисбаланси, а лише ті, накопичення яких може мати характер загрозливих подій (в т.ч. розгортання фінансово-економічної кризи), що своєю чергою потребує вжиття превентивних чи коригувальних заходів.

Надалі пропонується здійснити поглиблений аналіз тенденцій і чинників, які обумовлюють фінансові дисбаланси на регіональному рівні та обґрунтувати наслідки для економічного зростання. Позаяк, науково обґрунтована ідентифікація й оцінка фінансових дисбалансів дасть змогу не лише виявити можливі загрози, а й вчасно застосувати комплекс заходів спрямованих на мінімізацію негативних наслідків розбалансування фінансово-економічних систем. В цьому сенсі важливо наголосити, що на сьогоднішній день в експертно-науковому середовищі не існує усталеної системи ідентифікації та виміру фінансових дисбалансів, рівно як і їх характеристик, причин виникнення та наслідків для економіки. Так, світові практики демонструють певні напрацювання щодо ідентифікації та економічних дисбалансів. Разом з тим, система таких індикаторів (та їх порогові значення) не можуть бути однозначно запозичені, наприклад, для України, Це не дивує, адже існуючі відмінності

⁶⁵ Корнєєв М.В. Дисбаланси руху фінансових ресурсів в економіці: монографія. Дніпропетровськ, 2015. 308 с.

між рівнями розвитку, ресурсним забезпеченням, структурою економіки тощо обумовлюють різну перехресну динаміку макроіндикаторів напередодні кризи.

Поширення набула практика (за методологією МВФ) ідентифікації фінансових дисбалансів через застосування індикаторів фінансової стійкості, що дає змогу оцінювати й контролювати фінансові системи, швидко реагувати на дисбаланси, що виникають у процесі функціонування з метою запобігання кризовим явищам. Міжнародний валютний фонд передбачає розрахунок 40 індикаторів фінансової стійкості: 25 індикаторів для сектору депозитних корпорацій (з яких 12 – основних) і 15 індикаторів для клієнтів сектору депозитних корпорацій⁶⁶.

Питання визначення ризиків появи фінансових дисбалансів на ранніх етапах з метою запобігання їх поширення – є предметом прискіпливої уваги фахівців ЄС. Так, європейська процедура визначення дисбалансів (Macroeconomic Imbalance Procedure – MIP)⁶⁷ передбачає своєчасне виявлення дисбалансів, що можуть загрожувати функціонуванню Європейського Союзу, чи країни – члена ЄС. MIP формують такі складові: а) механізм оповіщення, який полегшує раннє виявлення та моніторинг дисбалансів на основі якісного економічного аналізу та фінансових оцінок; б) таблиці індикаторів, які являють собою набір показників та індикативних порогових значень, що використовуються на першому етапі виявлення зовнішніх та внутрішніх дисбалансів і які диференційовані для країн Єврозони, що не входять до неї; в) *поглиблений огляд*, метою якого є визначення, чи виділені на етапі раннього попередження потенційні дисбаланси є доброякісними чи проблемними (надмірними)⁶⁸.

Методичні засади ідентифікації фінансових дисбалансів згідно Європейською процедурою (Scoreboard for the Surveillance of Macroeconomic Imbalances) ґрунтуються на розрахунку чотирьох груп показників (рис. 3.35). Перелік показників, які обрані для ідентифікації дисбалансів (таблиці/панелі індикаторів), формують, виходячи з таких принципів: а) вибір показників фокусується на найбільш актуальних аспектах макроекономічних диспропорцій та втратах конкурентоспроможності; б) показники та порогові значення в таблиці обираються таким чином, щоб забезпечити надійні сигнали щодо потенційних дисбалансів і втрат конкурентоспроможності вже на ранній стадії їх виникнення; в) таблиця відіграє важливу роль комунікації, зв'язку. З цією метою таблиця включає обмежену кількість показників, їх вибір та перетворення мають бути максимально простими і легко відтворюваними третіми особами, а статистичні дані бути доступними; г) індикатори мають

⁶⁶Статистика індикаторів фінансової стійкості. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58001&cat_id=44444.

⁶⁷MIP Scoreboard. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/macroeconomic_imbalance_procedure/mip_scoreboard/index_en.htm

⁶⁸ Там само

бути побудовані на даних високої статистичної якості і повинні забезпечувати зіставність для різних країн⁶⁹.

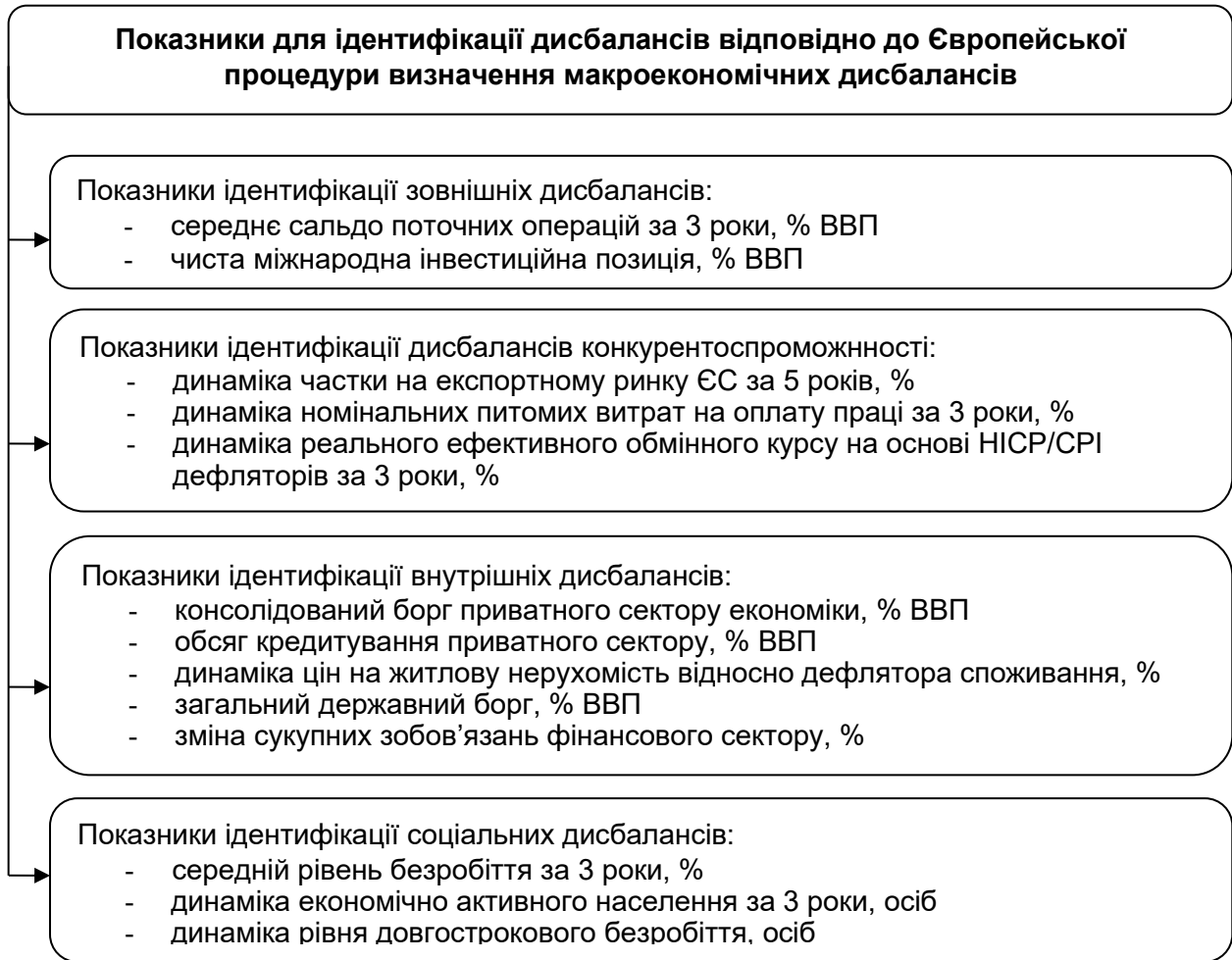

Рис. 3.35. Показники для ідентифікації дисбалансів за Європейською процедурою визначення макроекономічних дисбалансів
Джерело: побудовано на основі даних ⁷⁰

Зважаючи на предмет нашого дослідження, слід визнати, що уніфікована система показників для оцінювання фінансових дисбалансів на регіональному рівні досі не сформована, рівно як і відсутній єдиний науковий підхід до оцінювання фінансових дисбалансів у регіонах, на основі якого можна твердити про доцільність застосування певних дієвих інструментів регулювання.

Оцінювання фінансових дисбалансів регіонів проведемо на основі запропонованих коефіцієнтів для всіх регіонів України* (табл. 3.10)

⁶⁹Scoreboard for the Surveillance of Macroeconomic Imbalances . Occasional Papers № 92. European Commission, 2012, p. 28. URL: ec.europa.eu/economy_finance/publications; MIP Scoreboard. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/macroeconomic_imbalance_procedure/mip_scoreboard/index_en.htm

⁷⁰ Scoreboard for the Surveillance of Macroeconomic Imbalances. *European Commission Occasional Papers*. 2012. № 92. P. 28. URL: ec.europa.eu/economy_finance/publications

* Дослідження започатковано в роботі Кльоби Т.Л. на здобуття ступеня доктора філософії, що є одним із індикаторів виконання гранту на другий етап 2021 року.

Таблиця 3.10

Коефіцієнти для ідентифікації фінансових дисбалансів у регіонах

Коефіцієнти	
K_1 - Коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету	Відношення дефіциту/профіциту місцевих бюджетів до загальної суми доходів місцевих бюджетів (з трансфертами)
K_2 - Коефіцієнт бюджетної самостійності	Відношення власних доходів місцевих бюджетів (без офіційних трансфертів) до загальної суми доходів місцевих бюджетів (з трансфертами)
K_3 - Коефіцієнт боргової залежності	Відношення зовнішнього боргу органу місцевого самоврядування до ВРП
K_4 - Коефіцієнт достатності доходів населення	Відношення доходів населення регіону до витрат населення регіону
K_5 - Коефіцієнт заборгованості з виплати заробітної плати в розрахунку на 1 працівника	Відношення обсягу заборгованості з виплати заробітної плати в регіоні до кількості працівників у регіоні
K_6 - Коефіцієнт додаткового доходу населення в регіоні	Відношення обсягу середньорічної заробітної плати населення до обсягу реального доходу населення у регіоні
K_7 - Коефіцієнт забезпеченості регіону інвестиціями	Відношення сумарного обсягу інвестицій в регіон до кількості суб'єктів господарювання, зареєстрованих у регіоні
K_8 - Коефіцієнт розширеного відтворення в регіоні	Співвідношення темпів зростання інвестицій в основний капітал і темпів зростання ВРП
K_9 - Коефіцієнт банківської активності в регіоні	Обсяги кредитування економіки до валового регіонального продукту

Джерело: систематизовано авторами

Градацію одержаних показників здійснимо в межах діапазону [-1; 1], із застосуванням підходів Фехнера, на основі формули (3.3).

$$dis_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} * q - 1 \quad (3.3)$$

де dis_{ij} – приведені значення дисбалансу для j -ї області до обраного діапазону; x_{ij} – коефіцієнт фінансових дисбалансів; q – змінна визначена на основі початку й кінця обраного діапазону зміни значень досліджуваного коефіцієнта [-1;1]; $dis_{ij} \rightarrow -1$ – високий фінансовий дисбаланс негативного характеру в регіоні за розрахованим x_{ij} коефіцієнтом фінансових дисбалансів; $dis_{ij} \rightarrow 0$ – низький фінансовий дисбаланс у регіоні за розрахованим x_{ij} коефіцієнтом фінансових дисбалансів; $dis_{ij} \rightarrow 1$ – високий фінансовий дисбаланс позитивного характеру в регіоні за розрахованим x_{ij} коефіцієнтом фінансових дисбалансів.

На основі формули (3.3) ми здійснимо приведення коефіцієнтів фінансових дисбалансів до обраного діапазону з метою формування зведених показників фінансових дисбалансів. Для приведення отриманих показників до обраного діапазону, запропоновано подвоювати та зменшувати на одиницю.

За приведеними значеннями розрахуємо зведені показники фінансових дисбалансів шляхом виведення середнього арифметичного:

$$\overline{dis}_{ij} = \frac{dis_{i_1} + dis_{i_2} + \dots + dis_{i_n}}{n} = \frac{\sum dis_i}{n}, \quad (3.4)$$

де \overline{dis}_{ij} – зведений показник фінансових дисбалансів; dis_i – приведені значення i -го показника до обраного діапазону $[-1;1]$; n – кількість коефіцієнтів фінансових дисбалансів.

Причому:

$\overline{dis}_{ij} \rightarrow -1$ – високий фінансовий дисбаланс негативного характеру в регіоні, що потребує комплексного підходу та впровадження системи заходів регулювання фінансових дисбалансів.

$\overline{dis}_{ij} \rightarrow 0$ – низький фінансовий дисбаланс у регіоні;

$\overline{dis}_{ij} \rightarrow 1$ – високий фінансовий дисбаланс позитивного характеру в регіоні.

Виявлення та усунення фінансових дисбалансів має вагомe значення для збалансованого розвитку регіонів, позаяк накопичені проблеми окрім негативного впливу на економічну динаміку, можуть мати ще і деструктивні соціальні наслідки.

Побудовані ряди нормованих індикаторів для всіх регіонів України послужили основою для розрахунку зведених показників фінансових дисбалансів (додаток Б). Проведене оцінювання фінансових дисбалансів регіонів України на основі запропонованих індикаторів за 2015 і 2019 рр. (рис. 3.36) дозволяють робити такі висновки та узагальнення.

Рис. 3.36. Результати оцінювання фінансових дисбалансів регіонів України, 2015 та 2019 рр.

Джерело: авторські розрахунки

Впродовж аналізованого періоду незмінно низьким рівнем фінансових дисбалансів яскраво вирізняється Дніпропетровська область (0,23 у 2015 році, 0,24 у 2019 році), що може свідчити про те, що фінансові дисбаланси не мають помітного впливу на економічний поступ регіону. Практично були відсутні фінансові дисбаланси на кінець 2019 року у Київській області (0,08), причому тенденції зміщені в сторону від позитивно низького рівня (що може свідчити про позитивний вплив на

економічний розвиток області) до низького. Помітно покращила свої позиції Полтавська область, усунувши незначні негативні фінансові дисбаланси (з $-0,05$ у 2015 р. до $0,01$ у 2019 р відповідно). Такі тенденції є свідченням лідируючих позицій вказаних областей за показниками соціально-економічного розвитку в загальноукраїнському рейтингу (що добре узгоджується із отриманими результатами попереднього періоду).

Помітне накопичення фінансових дисбалансів фіксуємо в промислово потужних областях: Донецькій, Запорізькій, Одеській і Харківській (рис.3). Якщо по Донецькій області негативні тенденції накопичення фінансових дисбалансів виправдовуємо наслідками російської збройної агресії та втратою значної частини території, то в Харківській, Одеській та Запорізькій областях найбільше накопичення фінансових дисбалансів формується у економічній та фінансовій сфері. Слід зазначити, що ці регіони, як свідчить вітчизняна статистика, поступово витісняються на узбіччя конкурентної боротьби (при тому, що вони традиційно конкурували за промисловий потенціал та продукували понад третину ВРП країни). Серед причин вбачається поступова деградація промисловості та неспроможність сформувати сприятливе бізнес середовище.

Стабільно високий негативний рівень фінансових дисбалансів характерний для Луганської, Рівненської, Чернівецької, Чернігівської, Волинської областей. Отримані дані свідчать про значні бюджетні та соціально-економічні дисбаланси в тих областях, що зумовлено як особливостями розвитку цих територій, так і наслідками реформи адміністративно-фінансової децентралізації. Насторожує і те, що ризиком для розвитку економіки цих регіонів є затяжний характер фінансових дисбалансів, а отже вони потребують нівелювання (чи регулювання), а відтак і застосування ефективних інструментів коригування фінансової чи економічної політики.

Загрозливими є дисбаланси у фінансовій сфері по Вінницькій області, що підтверджено низьким значенням індикатора банківської активності в регіоні ($-0,97$) та найгіршим показником розширеного відтворення по Україні ($-1,0$).

Цікавими з практичної точки зору виявилися результати оцінювання фінансових дисбалансів регіонів за 2020 рік (табл. 3.11). Так, у цьому періоді фіксуємо помітне позитивне зростання позитивних дисбалансів по Дніпропетровській області (до $0,54$). Попри негативні наслідки поширення пандемії для економічного розвитку територій, 2020 рік характеризується посиленням позитивних дисбалансів. Найбільші значення індикатора дисбалансів спостерігаємо в фінансовій та бюджетній сфері. Така ситуація є пояснюється з одного боку, зростаючими темпами прямих іноземних та капітальних інвестицій в регіоні, з іншого, - доходів місцевих бюджетів.

Таблиця 3.11

Фінансові дисбаланси регіонів України за 2015-2020 рр.:
зведений показник

Область	Роки	Зведений показник <i>disij</i>		
		2015	2019	2020
Вінницька		0,02	-0,21	0,02
Волинська		0,03	-0,02	-0,20
Дніпропетровська		0,23	0,24	0,54
Донецька		-0,39	-0,03	0,03
Житомирська		-0,1	-0,26	0,01
Закарпатська		0,01	-0,08	-0,29
Запорізька		0,01	-0,2	0,19
Івано-Франківська		0,06	-0,29	-0,07
Київська		0,42	0,08	0,42
Кіровоградська		-0,14	-0,25	0,04
Луганська		-0,45	-0,61	-0,41
Львівська		-0,01	-0,15	0,08
Миколаївська		0,04	-0,05	0,01
Одеська		-0,01	-0,29	0,19
Полтавська		-0,05	0,01	0,16
Рівненська		-0,01	-0,27	-0,03
Сумська		-0,1	-0,27	0,08
Тернопільська		-0,04	-0,17	-0,10
Харківська		0,01	-0,24	0,11
Херсонська		-0,1	-0,12	-0,15
Хмельницька		0,07	-0,25	0,02
Черкаська		-0,08	-0,19	0,04
Чернівецька		-0,12	-0,37	-0,30
Чернігівська		-0,14	-0,22	0,06

Джерело: авторські розрахунки

Аналогічні тенденції у 2020 р. спостерігаємо по Київській області (зростання позитивних дисбалансів майже у 2 рази – до 0,42, порівняно із 2019 р.). Помітні зміни мали місце в промислових регіонах України. Так, такі області як Полтавська, Одеська, Харківська, Запорізька у 2020 році «позбулись» тягаря, накопиченого впродовж тривалого періоду, негативних дисбалансів і впевнено перешли в зону позитивних дисбалансів (див.табл.3). Такі тенденції можуть свідчити про посилення асиметрій розвитку регіонів (як наприклад, за показниками концентрації фінансового капіталу в кількох регіонах України). Зазначене породжує загрози збалансованому розвитку всіх інших регіонів.

Даючи оцінку таким тенденціям зауважимо, що довший час панувала думка про те, що формування в Україні регіонів-лідерів (мова йде про Дніпропетровську, Харківську, Запорізьку, Донецьку і Луганську (до війни) промислового розвитку (а паралельно і валютних донорів країни) є позитивним явищем, позаяк високі темпи росту їх ВРП у періоди економічного піднесення розглядалось як запорука їх економічного розвитку. Натомість в період посилення фінансово-економічної нестабільності ситуація змінюється, стають помітні недоліки (чи прорахунки) регіональної політики, особливо це стосується специфіки

використання економічного потенціалу таких територій, їх структурна модернізація економіки (інноваційне оновлення виробництва тощо). В цьому сенсі слід зазначити, що інвестиційна складова має вагомий вплив на величину фінансових дисбалансів, що ми і спостерігаємо.

Природньо виникають питання: які ж чинники призводять до виникнення фінансових дисбалансів в регіонах? Що впливає на стійкість фінансових систем? І які заходи регулювання варто вживати щоб уникнути негативних наслідків накопичення дисбалансів для збалансованого розвитку регіонів України?

Ведучи мову про причини виникнення фінансових дисбалансів варто наголосити, що наразі викристалізувалось чимало проблем в економіці регіонів, що їх обумовлюють (про що йшлося в попередніх частинах даного дослідження). Відсутність взаємоузгодженості загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів; дефіцит інвестиційних ресурсів розвитку регіонів; бюрократична ускладненість процесів розроблення та впровадження міжрегіональних проектів спрямованих на підвищення конкурентоспроможності регіонів – це далеко не вичерпний перелік проблем, що стають причиною виникнення фінансових дисбалансів у регіонах, а відтак і породжують ризики стійкості фінансової системи країни загалом.

Серед інших вагомих причин накопичення особливо бюджетних дисбалансів є негативні тенденції у сфері державних фінансів, що почались ще у 2018 році (і звісно відобразились на регіональному рівні) з недовиконання дохідної частини бюджету та дефіциту зовнішнього фінансування (передбачалось надходження до загального фонду державного бюджету 56 млрд грн зовнішніх запозичень, а по факту нічого не надійшло). Недовиконання доходів було за акцизним податком (-7,6 млрд грн), ПДВ з імпортованих товарів (-5,1 млрд грн), рента за користування надрами для видобування природного газу (-2,2 млрд грн)⁷¹. Причини низьких податкових надходжень вбачаються у зміцненні обмінного курсу гривні, скороченні офіційного виробництва підакцизних товарів. Не можливо не згадати і про проблеми надмірного боргового навантаження, так станом на кінець 2020 року державний борг становив майже 61% ВВП (або 2259,2 млрд грн). Інакше кажучи, бюджетний дефіцит та боргова стійкість держави слугують виразними маркерами виникнення фінансових дисбалансів.

Серед інших не менш важливих факторів фінансової вразливості у сфері державних фінансів можемо виокремити: а) низьку спроможність держави забезпечити достатній обсяг надходжень, і як наслідок – збалансованість бюджетів; б) низька якість планування і виконання бюджетів; в) слабкі зв'язки між бюджетними програмами та стратегічними пріоритетами розвитку регіонів; г) домінування споживчих видатків над видатками розвитку тощо. Очевидно, що такі чинники не сприяють

⁷¹ За даними Мінфіну. URL: <https://mof.gov.ua/uk>

покращенню ділової активності в регіонах, гальмують капітальні інвестиції бізнесу, зберігається несприятливий інвестиційний клімат для залучення іноземних інвестицій. В підсумку посилюються бюджетні дисбаланси та загрози бюджетній стійкості регіональних фінансових систем.

Щодо стосується дисбалансів в фінансовій сфері, то серед чинників зовнішнього впливу, які здатні породжувати розбалансування фінансової системи можемо виділити: надходження грошових переказів фізичних осіб (заробітчан), динаміка світових цін на товари вітчизняного експорту; внутрішнього впливу – низька платоспроможність та слабка платіжна дисципліна позичальників, низькі темпи відновлення реального сектору економіки регіонів. Вагомим чинником, який впливає на фінансову стабільність та динаміку інфляції в Україні загалом є валютний, позаяк спостерігається надмірна залежність економіки регіонів від імпорту споживчих товарів, енергоносіїв тощо, які відіграють вагому роль практично у всіх секторах та галузях.

В контексті даного дослідження потрібно акцентувати, що існують ще і важко передбачувані (прогнозовані) події (тригери), які негативно впливають на економіку регіонів, перетворюють зону вразливості в каталізатор фінансової нестабільності, а відтак і епіцентр фінансової кризи. Мова йде, насамперед, про поширення пандемії COVID-19, політична дестабілізація, зміна цін на товарних ринках, військові дії на сході України і ін.

Як проміжний висновок слід констатувати, що фінансові дисбаланси в регіонах України, обумовлених дією як зовнішніх, так і внутрішніх шоків, здатні накопичувати потенціал нестабільності. Вплив негативних дисбалансів на соціально-економічний розвиток територій обумовлює потребу відшукування інструментів регулювання (чи нівелювання), що в підсумку дало б змогу змінити тенденції на протилежні. Зазначимо, що в Україні не існує досконалих механізмів подолання (регулювання чи нівелювання) фінансових дисбалансів, а також запобіганню їх появі. Так, якщо йде мова про макрорівень, то своєрідним видом моніторингу дисбалансів слугує розрахунок рівня економічної безпеки України, який проводить Міністерство економіки України⁷² та базується на оцінці стану індикаторів виробничої, демографічної, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, соціальної, продовольчої та фінансової безпеки. Водночас важко стверджувати, що така оцінка ведеться (з відкритих джерел не слідує).

Зважаючи на зазначене, слід визнати, що в Україні давно назріла потреба формування уніфікованої системи індикаторів на кшталт європейського «табло» вимірювання дисбалансів як на макро, так і регіональному рівні, що дало б змогу вчасно виявляти потенційні ризики виникнення дисбалансів та розширювати можливості їх нівелювання,

⁷² Наказ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

регулювання чи усунення. Адже зрозуміло, що вчасне відстеження загрозливих дисбалансів на основі вдало обраних індикаторів сприятиме виявленню соціально-економічних проблем, що потребують вирішення.

Інший висновок, що слідує із проведеного дослідження - система заходів та інструментів регулювання фінансових дисбалансів у регіонах має ґрунтуватися на: застосуванні інструментів регулювання відповідно до рівня ідентифікованих дисбалансів у регіоні; обґрунтуванні вибору та використанні саме обраного інструментарію регулювання; оцінюванні одержаного ефекту від застосування обраних інструментів у кожному конкретному регіоні відповідно до його особливостей. Вчасне застосування інструментів регулювання фінансових дисбалансів у регіонах поряд із правильними механізмами регіонального розвитку дасть змогу мінімізувати рівень негативних фінансових дисбалансів у регіонах та сприятиме збалансованому розвитку регіонів.

Протидії наявним та потенційним бюджетним дисбалансам регіонів, а отже і зміцненню їх бюджетної стійкості сприятиме низка таких заходів⁷³:

- підвищення прозорості управління як доходами, так і видатками місцевих бюджетів, відшукування балансу між покриттям видатків та недопущення посилення навантаження на платників податків. Цьому сприятиме досконала система планування та виконання місцевих бюджетів;

- в умовах посилення негативних тенденцій розвитку економіки регіонів України, зумовлених наслідками пандемії, доречно розширювати бюджетне інвестування в технологічні інновації, позаяк такі проекти активізують діяльність важливих секторів, що у свою чергу позначиться на збільшенні кількості робочих місць, а отже, й формуванні достатнього обсягу доходів місцевих бюджетів та гарантуванні соціальних зобов'язань;

- оптимізація видатків на утримання місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування, економія коштів на утримання апарату держуправління, реальне підвищення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Цьому сприятиме щонайменше аналіз функцій та уникнення їхнього дублювання;

- перегляд пільг, гарантованих державою та делегованих для виконання на місцевий рівень (як наприклад, перевезення пільгових категорій населення та ін.), але не забезпечених дохідними джерелами. Це дасть змогу з одного боку, не відволікати власні фінансові ресурси місцевого самоврядування на виконання функцій держави, а з іншого – не продукувати бюджетні дисбаланси;

- перепис населення (якого в нашій країні не було з 2001 року) сприятиме встановленню чіткого розуміння кількості жителів, проживаючих на певній території. Це проблема актуальна в контексті об'єднання територіальних громад (яке завершилось у жовтні 2020 року).

⁷³ Кльоба Т.Л. Регулювання фінансових дисбалансів ендогенно орієнтованого розвитку регіонів України: дис. ... доктора філософії : 051 / Кльоба Тарас Львович. – Л, 2021. 257 с.

Річ у тім, що механізм розрахунку такого інструменту регулювання дисбалансів, як базова дотація, передбачає врахування кількості населення і надходження податку на доходи фізичних осіб в частині, що зараховується до відповідного бюджету, при цьому використовують офіційні дані звітності Державної служби статистики, що особливо у разі об'єднання/доєднання до інших громад тощо нічого спільного з реальною статистикою не має, а отже, неправильно розраховано обсяг базової дотації. Ця кричуща проблема стоїть на порядку денному вже кілька років поспіль, однак рішень щодо її вирішення й надалі немає;

– активізація органів місцевого самоврядування у сфері управління місцевим боргом. Ця пропозиція стосується найбільше територіальних громад, позаяк реформа децентралізації дала змогу громадам здійснювати операції на ринку капіталів, водночас питання оцінки кредитоспроможності громад, моніторинг гарантій, управління ризиками тощо не відпрацьовані на базовому рівні, а отже, рекомендації та вказівки з боку центральної виконавчої влади – на часі.

Поширення пандемії та пов'язані з нею карантинні обмеження обумовили перехід від соціальної до цифрової взаємодії як у робочому та навчальному процесах, так і у родинному та колі близьких людей для збереження соціальної дистанції. Інакше кажучи фіксуємо посилення такого явища як «цифровізація», а це своєю чергою, обумовлює необхідність підвищення рівня фінансової інклюзії, в тому числі через підвищення фінансової грамотності населення. Фінансова обізнаність населення, розвиток їх цифрових навичок тощо – слугуватимуть драйвером розбудови безготівкової моделі економіки завдяки поширенню систем мобільних платежів, а відтак і зниженню попиту на готівку. Зазначене сприятиме зміцненню довіри до банківської системи, а отже і фінансової стійкості.

Іншим інструментом регулювання фінансових дисбалансів регіонів⁷⁴ слугують податкові пільги, які передбачають певні пом'якшення та преференції для окремих суб'єктів господарювання, а відтак і дають змогу реалізувати регулятивний потенціал оподаткування. Звичайно, і податковий кредит, і рівень податкового навантаження (визначається встановленими ставками оподаткування) мають важливе регулююче значення, однак зручність, відкритість і спрощеність податкового режиму також відіграє важливу роль. Вплив держави на господарську поведінку платників податків через застосування сукупності норм податкового законодавства повинен бути таким, щоб мати змогу забезпечити економічний, соціальний та фінансовий результати від такого регулювання, а відтак і розвиток регіону загалом. Загальновідомо, що пільга – це виняток із встановлених правил, а скористатися ним можуть не всі платники податків, а тільки ті, які відповідають чітким критеріям.

⁷⁴ Кльоба Т.Л. Регулювання фінансових дисбалансів ендогенно орієнтованого розвитку регіонів України: дис. ... доктора філософії : 051 / Кльоба Тарас Львович. Л, 2021. 257 с.

Чинне законодавство (ПКУ) передбачає існування пільг у формі: податкової знижки (зменшення бази оподаткування до нарахування податку чи збору), зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку чи збору, встановлення зниженої ставки та звільнення від сплати податку чи збору. Ведучи мову про податкові пільги як прогресивний інструмент регулювання дисбалансів, слід не забувати про можливі потенційні податкові втрати для місцевих бюджетів у разі неефективної реалізації податкової політики. Фінансові дисбаланси, що виникають в регіоні внаслідок зменшення обсягів податкових платежів спричиняють виникнення бюджетних дисбалансів через недостатність надходжень до їхньої дохідної частини. А тому зниження податкових ставок для окремих суб'єктів господарювання чи відтермінування сплати податків (податковий кредит) як інструменти регулювання, доцільно застосовувати в регіонах, маючи чітке бачення та економічно обґрунтовані плани розвитку суб'єкта господарювання, що є реалістичними та передбачають створення нових робочих місць на довгострокову перспективу, розвиток сільського господарства, тощо.

3.4. БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРСТАННЯ РЕГІОНІВ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Важливою передумовою економічного зростання, а відтак і забезпечення розвитку регіонів та громад є зміцнення бюджетної безпеки та прогнозованість її довгострокової стійкості. Надмірна увага до бюджетної безпеки регіонів та громад України впродовж останніх років перебуває у полі зору вітчизняних вчених та практиків, в силу низки таких обставин:

по-перше, пандемія COVID–19 кинула виклик регіонам та громадам, загострила низку ризиків їх сталого поступу, від відшукування адекватних відповідей на які суттєво залежатиме подальший розвиток не тільки на найближчу перспективу, а й у віддаленому майбутньому. Так, слід визнати, що на початкових етапах поширення пандемії центральна влада України (рівно як і регіональні та місцеві) не мали антикризового плану дій на випадок пандемії; неадекватне реагування на проблеми, обумовлені COVID-19, в тому числі через надмірну невизначеність ситуації, з якою зіткнулися люди, підприємства, влада, ускладнювало пошуки компромісу між економічними, соціальними, безпековими, медичними і іншого роду проблемами, що своєю чергою, ускладнювало прийняття відповідних рішень на всіх рівнях управління (до слова, такі проблеми часто-густо проявлялись в суперечках центральної і місцевої влади з приводу віднесення певної території до зони жорстких карантинних обмежень);

по-друге, тягар карантинних обмежень негативно позначився та модифікував можливості реалізації державної політики (в т. ч. фінансової та бюджетної), негативно відобразився на економічній активності практично, у всіх секторах вітчизняної економіки, а відтак і унеможливив формування достатньої фінансової основи органів влади та місцевого самоврядування і відповідно їх здатності виконувати власні повноваження та реалізовувати стратегії розвитку;

по-третє, фінансово-економічна криза, породжена пандемією, обумовила посилення бюджетних дисбалансів територій та виникнення бюджетних ризиків, що в підсумку погіршило рівень бюджетної безпеки і якість бюджетного процесу, створюючи загрозу довгостроковій стійкості як державних, так і місцевих фінансів;

по-четверте, розпочата реформа публічних фінансів України загострила увагу до питань підвищення прозорості та передбачуваності бюджетної політики, стратегування її пріоритетів та завдань з відповідним бюджетним забезпеченням; покращення управління публічними коштами, узгодження їх розподілу з пріоритетами державної та регіональної політики, і що не менш важливо – покращення якості надання публічних послуг;

по-п'яте, з огляду на завершеність реформ адміністративно-територіального устрою та фінансової децентралізації, на часі питання підвищення ефективності використання коштів бюджетів місцевих бюджетів (рівно як і державного) на принципах прозорості та підзвітності та необхідність розроблення дієвої системи державного регулювання соціально-економічних процесів;

по-шосте, системні чи локальні фінансово-економічні кризи актуалізують як науковий, так і практичний інтерес до змін із наступним визначенням можливих шляхів активізації економіки регіонів та територіальних громад та закріплення позитивних тенденцій.

Зазначене в сукупності потребує особливого підходу до питань виявлення та протидії загрозам бюджетній безпеці територій.

Зазначимо, що питання дослідження бюджетної безпеки, в переважній більшості, є предметом наукових пошуків дослідників на рівні підприємств, домогосподарств чи держави. Що ж стосується регіонального чи локального рівня, то наукові пошуки не набули вичерпного сенсу, а отже потребують додаткового обговорення. Окрім того, посилення уваги до проблем бюджетної безпеки регіонів та територіальних громад в Україні обумовлено, як нам видається, не тільки динамікою суспільних процесів, але і зміною концептуальних підходів до поняття «бюджетна безпека» та відсутністю уніфікованого бачення щодо розуміння її сутності (табл. 3.12). В загальному розумінні, «безпека» - це такий стан системи, за якого дія зовнішніх чи внутрішніх чинників не призводить до погіршення її функціонування та розвитку.

Таблиця 3.12

Сутність та відмінності поняття «бюджетна безпека»

Зміст поняття	Автор
Бюджетна безпека – здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції й завдання, а також задовольняти потреби платників податків та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням індивідуальних, корпоративних і суспільних інтересів	Колісник О. Асиметрія територіального розвитку і міжбюджетні відносини: вплив на стан бюджетної безпеки України. Світ фінансів. 2008. № 3 (16). С. 64 – 72.
Бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного і місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів.	Горалько О. В. Бюджетна складова системи забезпечення фінансової безпеки / О. В. Горалько, О. В. Горайська // Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.1. С.230–237.
Бюджетна безпека – стан захищеності бюджетної системи та всіх її елементів від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує здатність держави фінансувати реалізацію своїх функцій відповідно до національних інтересів.	Дець В. Ф. Міжбюджетне регулювання в системі забезпечення економічної безпеки держави: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.01 / В. Ф. Дець. К., 2008. 25 с.
Бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави щодо виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевих бюджетів і доцільності, законності й ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях	Барановський О.І. Фінансова безпека / О. Барановський. К. :Фенікс,1999. 338 с.
Бюджетна безпека – це здатність бюджетної системи забезпечити платоспроможність держави під час збалансування доходів і видатків та ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій державного регулювання економічного розвитку, реалізації соціальної політики, а також утримання органів державного управління, забезпечення національної безпеки й оборони	Оспіщев В.І. Фінанси: навч. посіб. / В.І. Оспіщев (ред.), Л.І. Лачкова, О.П. Близнак. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 366 с.
Бюджетна безпека - стан захищеності бюджетної системи, централізованих і децентралізованих фондів держави й органів місцевого самоврядування, який дозволяє в будь-яких умовах розвитку економіки адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, забезпечуючи при цьому поступальний соціально-економічний розвиток держави, регіонів і муніципальних утворень, захист економічних інтересів особистості, суспільства і держави	Максимов Ю. А. Обеспечение экономической (финансово-бюджетной) безопасности Российской Федерации в сфере государственного регулирования внешнеторговой деятельности: автореф. дис... д-ра экон. наук: спец. 08.00.10, 08.00.05 / Ю. А. Максимов. – Санкт-Петербург, 2015. – 34 с.
Бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту, державного управління і міжнародної діяльності...	Деменок О. В. Бюджетна безпека України як складова фінансової безпеки держави: стан та перспективи / О. В. Деменок, В. І. Глухова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ni_e/2010_1/016-022.pdf
Бюджетна безпека - здатність бюджетної системи країни до забезпечення фінансової самостійності за рахунок раціонального використання бюджетних коштів	Богомолова Н.І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави URL:

Зміст поняття	Автор
	http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=759
Бюджетна безпека в широкому сенсі – це стан захищеності життєво важливих інтересів фінансової системи держави й регіонів від внутрішніх і зовнішніх загроз у бюджетній і податковій діяльності і пов'язаних з нею відносин. У вузькому розумінні - це досягнення і підтримання стійкого, збалансованого за доходами і видатками, державного і консолідованого бюджетів, здатність бюджетної системи забезпечувати задоволення потреб у фінансових ресурсах за рахунок податкових й інших надходжень до бюджетів різних рівнів.	Бобошко Н. М. Актуальность обеспечения экономической безопасности бюджетной системы государства. Инновационное развитие экономики. 2016. № 1. С.223–226.
Бюджетна безпека – це здатність органів державної влади і місцевого самоврядування забезпечувати фінансування через бюджети всіх рівнів закріпленого за ними повного комплексу повноважень із виконання гарантованих Конституцією держави прав громадян у довгостроковій перспективі в умовах дестабілізаційного впливу різноманітних чинників (загроз).	Ставнича М. М. Бюджетна безпека регіону в контексті ефективного соціально-економічного розвитку / М. М. Ставнича // Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 386–394.

Джерело: систематизовано авторами

Розуміючи бюджетну безпеку, з одного боку, як важливу домінуючу розвинути територій, а з іншого – як критерій ефективності їхньої бюджетної політики, слід погодитися з думкою, що це поняття, «увібравши в себе характерні риси політичного й економічного напрямів, має двоїстий характер: її можна розглядати і як комплекс організаційних та правових відносин, і як індикатор розвитку бюджетної системи й ефективності бюджетного процесу, критерій оцінювання бюджетної політики»⁷⁵. Ведучи дослідження з позиції регіонального та локального виміру, схильні вважати, що сутність *бюджетної безпеки* розкривається спроможністю органів влади чи місцевого самоврядування забезпечувати стійкість бюджетної системи (до загроз та викликів), максимальний ступінь збалансованості місцевих бюджетів, нейтралізувати вплив зовнішніх і внутрішніх загроз, запобігати нераціональному розподілу і використанню бюджетних коштів у цілях забезпечення сталого поступу територій. Інакше кажучи, бюджетна безпека територій проявляється в особливостях органів влади і місцевого самоврядування забезпечувати стійкість економічного і соціального розвитку; нейтралізувати дію зовнішніх і внутрішніх чинників; запобігати виникненню фінансових порушень на всіх етапах бюджетного процесу, ну і найголовне – реалізувати таку бюджетну політику, яка буде орієнтована на забезпечення реалізації стратегічних цілей розвитку певного регіону чи територіальної громади, зміцнення їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

⁷⁵ Колісник О. Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 / О. Я. Колісник. – Тернопіль, 2009. – 20 с.

Значущість бюджетної безпеки важко переоцінити, оскільки саме від неї залежить гарантування конституційних прав жителів, в тому числі на освіту, медичну допомогу, фізичну безпеку тощо. Також існує розуміння того, що зміцнення бюджетної безпеки територій – це запорука збалансованого економічного зростання, забезпечення високих стандартів життя населення та їхнього добробуту.

Нестабільна фінансово-економічна ситуація в Україні, з одного боку, є бар'єром на шляху сталого зростання, з іншого - неповна інформація щодо рішень, які приймаються на різних щаблях влади, породжує невизначеність та обумовлює появу низки ризиків. За таких умов дуже важливо вчасно з'ясувати причини виникнення ризиків та розробити заходи щодо їх мінімізації.

Дослідження проблем, пов'язаних із виявленням та побудовою дієвої системи протидії негативному впливу загроз бюджетній безпеці регіонів та громад тісно пов'язане із ідентифікацією бюджетних ризиків (невизначена умова/подія, яка може заподіяти збитки місцевим бюджетам регіонів чи громад), які під дією певних чинників можуть трансформуватись в загрози бюджетній безпеці (рис. 3.37). В цьому контексті доречно звернути увагу на розмежування понять «ризик» - «загроза» - «виклик» - «небезпека», без чіткого сутнісного усвідомлення яких проведення даного дослідження є немислиме.

В науковій літературі існує думка, з якою можна погодитись, що⁷⁶:

- ризик – це ймовірність виникнення передумов, що заважатимуть реалізації інтересів та цілей забезпечення економічної безпеки держави;
- загроза – це обставина або подія, що може бути причиною порушення умов реалізації інтересів та цілей забезпечення економічної безпеки держави;
- виклик – це дії, що безпосередньо заважають реалізації інтересів та цілей забезпечення економічної безпеки держави;
- небезпека – це заподіяння шкоди важливим економічним інтересам і безпеці держави.

⁷⁶ Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: Монографія / за ред. Хлобистова Є. В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2013. С.40

Рис. 3.37. Структурно-логічний концепт бюджетної безпеки регіонів і громад

Джерело: авторська розробка

До найбільш поширених ризиків бюджетної безпеки, що мають місце на регіональному чи локальному рівні слід віднести такі як: ризик дискретності контролю, сутність якого зводиться до розмежування в часі

етапів планування бюджету та його виконання, що ускладнює оперативне визначення ефективності цих стадій бюджетного процесу. Рівень ризику знижується, якщо досягається максимально можливе приближення моменту планування до моменту звітування, наприклад, при квартальній розбивці планових бюджетних показників⁷⁷; ризик неплатоспроможності платників податків до місцевих бюджетів, який проявляється у погіршенні фінансового стану зареєстрованих на території регіону платників податків (що своєю чергою може бути наслідком фінансово-економічної кризи); ризик неспівпадіння термінів надходжень та видатків до місцевих бюджетів, що призводить до виникнення тимчасових розривів між наповненням бюджетних коштів та їх використанням; ризик структури доходів/витрат, пов'язаний із домінуванням значної частки однотипних надходжень (чи пріоритетних видатків); ризик зовнішньої залежності проявляється в низькій спроможності формування власних доходів територій і ін.

Викладки бюджетної безпеки територій не будуть довершеними, якщо не торкнутись теоретичної концептуалізації поняття «загрози», сутнісні характеристики якої розкривають такі положення⁷⁸:

- деструктивний, дестабілізуючий характер – одна із основних характеристик поняття: загроза має негативний вплив, призводить до небажаних змін, порушує нормальний стан економічної системи, її стійкість та розвиток, може призвести до припинення її функціонування;

- динамічність – якщо розглядати загрозу не лише як явище, але і як певний процес чи дії третіх осіб, то стає очевидним, що її деструктивний характер не може бути статичним, він постійно змінюється або в сторону збільшення, або в сторону послаблення свого негативного впливу, що, власне, і визначає різний рівень безпеки, її наявність або відсутність у конкретні моменти часу;

- невизначеність щодо характеру впливу в часі – саме поняття «загроза» не відображає чи реальним, чи потенційним є певне явище (процес, подія тощо), загроза – це або можливість, або неминучість цього явища (процесу, події), а тому для конкретизації характеру та можливості впливу в часі слід використовувати поняття «реальна загроза» та «потенційна загроза»;

- потенційність впливу – у тлумаченні поняття «безпека» чітко визначений характер деструктивного впливу – потенційний, тобто загроза – це те, що негативно впливатиме в майбутньому, а тому навіть якщо йде мова про реальну загрозу, то це означає, що має місце певне явище (процес, дія), яке призведе до негативних наслідків в майбутньому; якщо ж йдеться про потенційну загрозу, то це означає, що певне деструктивне

⁷⁷ Коваль Л.П. Аксіоматика дослідження загроз бюджетній безпеці регіону як складової його фінансової безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 9-1. С. 138 – 141

⁷⁸ Коваль Л.П. Аксіоматика дослідження загроз бюджетній безпеці регіону як складової його фінансової безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. Вип.9.1. Частина 2.2014. С.139

явище можливо виникне, а можливо й ні; в разі виникнення загроза стане реальною, що в свою чергу призведе до негативних наслідків.

Вважаємо, що в контексті даного дослідження існує потреба деталізувати та узагальнити підходи до розуміння сутності «бюджетних ризиків» і «загроз бюджетній безпеці». Справ в тому, що в умовах нестабільної економіки (що ми зараз і спостерігаємо) оцінка ризиків і оцінка загроз має архіважливе значення при прийнятті управлінських рішень чи то на регіональному чи на локальному рівні (про що йтиметься далі). Схильні вважати, що «ризики» і «загрози» не є синонімами (хоча в науковій літературі така думка теж має місце), оскільки: а) ризик – це ймовірність настання події, яка може мати як позитивний, так і негативний вплив на бюджетну систему, в той час як загроза – це чітко визначений негативний вплив на суб'єкт (чи чинник, що призводить до деформації бюджетної системи); б) якщо ризики можна оцінити кількісно, то загрози – тільки якісно (бо оцінити можна тільки втрати від загрози щоб встановити рівень небезпеки) за тяжкістю наслідків; в) на відміну від загроз, які є неконтрольованими з боку соціально-економічних систем, ризиками можна управляти.

Узагальнюючи теоретичні основи бюджетної безпеки територій додамо, що визначають її (бюджетну безпеку) сукупність умов, за яких забезпечується захист фінансово-економічних інтересів територій та утримання бюджетних параметрів у межах норм. Завдяки цьому економіка регіонів і громад зберігає здатність задовольняти потреби мешканців, генерувати інноваційні зрушення та конкурентні переваги.

В науково-експертному середовищі в залежності від рівня управління, який буде застосовувати заходи протидії (чи нейтралізації загроз) прийнято розрізняти зовнішні та внутрішні загрози; за тривалістю впливу - постій, тривалі, тимчасові; в залежності від можливості передбачити – прогнозовані, непередбачені та важкопрогнозовані⁷⁹.

До найбільш поширених загроз бюджетній безпеці регіонів і територіальних громад в існуючих умовах можна віднести такі:

- зміни в нормативно правовому забезпеченні бюджетного процесу, в тому числі, пов'язані із загальнонаціональними реформами (децентралізації, АТУ та місцевого самоврядування, секторальні.);
- недосконала система розмежування повноважень та функцій між рівнями управління, зростання кількості фінансових зобов'язань місцевих органів влади;
- погіршення економічної активності, падіння рентабельності, а відтак і зростання збиткових суб'єктів господарювання в пріоритетних галузях (в тому числі через поширення пандемії);
- наявність необґрунтованих пільг, незадовільний рівень адміністрування податків (особливо місцевих) та зниження бази оподаткування суб'єктами господарювання ;

⁷⁹ Там само, С.141

- низький рівень контролю на місцевому рівні за бюджетними коштами, що призводить до нераціонального та неефективного їх формування витрачання;
- низька компетенція місцевих органів влади при управлінні, плануванні та прогнозуванні місцевих бюджетів;
- недосконала система бухгалтерського обліку виконання бюджету і кошторисів витрат бюджетних установ;
- нестабільна політична ситуація та військовий конфлікт на сході України, як наслідок – посилення бюджетних дисбалансів регіонів;
- хронічна незбалансованість місцевих бюджетів, як наслідок зростання боргів, відсутність (чи невчасне наповнення) джерел покриття бюджетного дефіциту;
- низький рівень виконання зобов'язань за кредитами під гарантії держава;
- надмірна залежність від зовнішніх кредиторів (МВФ, ЄІБ, ЄБРР, МБРР);
- надмірний рівень тінізації економіки регіонів.

В умовах посилення фінансово-економічної нестабільності є сенс говорити про функції та завдання, які повинна виконувати бюджетна безпека територій (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Функції та завдання бюджетної безпеки регіонів і громад

Функції	Завдання
Недопущення посилення кризових явищ, їх нейтралізація, а відтак і посилення керованості соціально-економічної ситуацією в регіоні чи територіальній громаді	· здійснити моніторинг бюджетних індикаторів формування та реалізації бюджетної політики територій; · ідентифікувати чинники, які несуть загрози бюджетній системі територій, систематизувати їх та, по можливості, оцінити силу впливу; · розробити антикризові заходи управління ризиками чи мінімізації загроз (наслідків) та уточнити перелік стратегічних і тактичних цілей бюджетного менеджменту;
Стабілізація стану бюджетної системи територій, прогнозування та попередження кризи	· здійснити моніторинг бюджетних індикаторів формування та реалізації бюджетної політики територій; · розробити заходи із зміцнення бюджетної безпеки; · здійснити прогнозування стану бюджетної безпеки із врахуванням стабілізаційних заходів;
Стійкий розвиток бюджетної системи, вдосконалення бюджетного процесу, миттєва нейтралізація чинників ризику	· здійснити моніторинг бюджетних індикаторів формування та реалізації бюджетної політики територій; · виявити потенційні загрози, оцінити силу впливу та можливі порушення стійкого стану бюджетної безпеки; · розробити заходи розвитку бюджетної системи та зміцнення бюджетної безпеки на довгострокову перспективу.

Джерело: авторська розробка

Мета бюджетної безпеки регіонів та громад вбачається у виявленні ризиків і загроз, які впливають на формування та реалізацію бюджетної політики територій (як основи їх стійкого розвитку) та напрацюванні комплексу заходів щодо їх нейтралізації чи мінімізації впливу. Зрозуміло, що зміцненню бюджетної безпеки територій повинно сприяти підвищення ефективності формування та реалізації їх бюджетної політики, а протидія загрозам повинна опиратися на розроблену систему заходів та засобів (про що йтиметься далі).

Необхідність протистояти загрозам породжує прискіпливу увагу до питань оцінювання бюджетної безпеки територій. Справедливості заради слід відмітити, що цей аспект має дещо «епізодичний» характер. Справа в тому, що наразі не можна однозначно стверджувати про остаточно сформований перелік загроз бюджетній безпеці, рівно як і не існує уніфікованого переліку індикаторів оцінки бюджетної безпеки. Питання існування універсальної методики оцінювання бюджетної безпеки регіонів (чи громад) теж відкрите, що може свідчити про складність прогнозування майбутніх ризиків, від ефективного управління якими суттєво залежить дієвість бюджетної політики на регіональному чи локальному рівні.

Враховуючи, що бюджетна безпека регіонів чи громад – це, насамперед, бюджетна незалежність від зовнішніх джерел фінансування, це здатність місцевих бюджетів забезпечувати збалансованість доходів і видатків, це забезпечення населення публічними послугами, ну і що не менш важливо – це розподіл коштів не лише на поточні витрати, але і фінансування стратегічних цілей соціально-економічного розвитку, пропонується обрати систему одиничних показників та індикаторів оцінювання, які будуть найбільш достовірно відтворювати обраний об'єкт дослідження (табл. 3.14).

При цьому важливе значення мають не стільки самі індикатори, скільки їх граничні значення, оскільки відхилення від них може свідчити про наростання негативних тенденцій та посилення фінансової нестабільності, а отже і послаблення бюджетної безпеки. Систему індикаторів оцінювання бюджетної безпеки територій доцільно формувати, враховуючи такі критерії як: а) доступність в статистичних базах даних; б) комплексність відображення процесів формування та реалізації бюджетної політики територій; в) універсальність.

Інформаційну базу для оцінювання бюджетної безпеки територій можуть формувати дані Державної служби статистики; Міністерства фінансів України (в т. ч. дані openbudget.gov.ua); звіти Державної казначейської служби України та дані Департаментів фінансів обласних державних адміністрацій.

Таблиця 3.14

Система показників та індикаторів оцінювання бюджетної безпеки територій

Індикатори	Одиничні показники
• Коефіцієнт бюджетної збалансованості (Відображає ступінь покриття видатків доходами); • Коефіцієнт бюджетної забезпеченості (Характеризує загальний обсяг видатків на одного мешканця); • Коефіцієнт бюджетної результативності (Характеризує загальний обсяг доходів місцевих бюджетів на одного мешканця); • Коефіцієнт бюджетної незалежності (Характеризує ступінь бюджетної незалежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету); • Коефіцієнт дотаційності (Характеризує залежність місцевих бюджетів від фінансування з державного бюджету); • Коефіцієнт бюджетної стійкості місцевих бюджетів (Характеризує здатність органів місцевого самоврядування фінансувати поточні видатки надходженнями без трансфертів)	• Доходи місцевих бюджетів (сумарні, з трансфертами, без трансфертів), тис. грн.; • Видатки місцевих бюджетів (сумарні, з трансфертами, без трансфертів), тис. грн.; • Чисельність населення території, тис. осіб; • Трансферти сумарні (дотації, субвенції), тис. грн.; • Податкові надходження, тис. грн.; • Неподаткові надходження, тис. грн.;

Примітка: систематизовано авторами

Завданням оцінювання є ідентифікація бюджетних ризиків, які під дією певних чинників можуть заповдіяти фінансові збитки місцевим бюджетам, а відтак і нанести загрози бюджетній безпеці територій (регіонів/громад). Логіка оцінювання бюджетної безпеки територій може бути схематично представлена у вигляді схеми, котра включає три етапи (рис. 3.38).

Зважаючи на викладене вище, а також напрацьований в науковій літературі чималий інструментарій оцінювання бюджетної безпеки певного об'єкта дослідження (як то індикативний метод, динамічного аналізу, експертної оцінки, оптимізації, розпізнавання образів, багатовимірного статистичного аналізу, ентропії, корисності і ін.)^{80;81, 82} в даному випадку судити про рівень бюджетної безпеки територій

⁸⁰ Бабець І.Г. Методичні підходи до оцінювання бюджетної безпеки України. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. С.204-209;

⁸¹ Паздникова Н., Ковшаров А. Оценка бюджетной безопасности региона в условиях стратегических преобразований. Региональная экономика. Юг России, 2019.Т7.№1. С. 154-161;

⁸² Моделивання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.

пропонується на основі застосування методу прийняттого бюджетного ризику.

Рис. 3.38. Послідовність оцінювання бюджетної безпеки територій
Джерело: авторська розробка

Вважатимемо, що загрози бюджетній безпеці можуть нести такі бюджетні ризики як: незбалансованість бюджетного покриття (видатки не забезпечуватимуться доходами); погіршення бюджетної забезпеченості (зменшення видатків на одного жителя); зниження бюджетної результативності (зменшення доходів на одного жителя); зниження бюджетної автономії (зменшення обсягів власних фінансових ресурсів); посилення дотаційності місцевих бюджетів та порушення стійкості місцевих бюджетів. Граничні значення яких умовно розділимо по зонах (низького (0 балів)/середнього (1 бал)/високого (2 бали) ризику). Бальна оцінка бюджетних ризиків та застосування кластерного аналізу дозволять сформуванню типологію регіонів (громад) за різним ступенем бюджетної безпеки. Відповідно зони бюджетної безпеки розподілимо за трьома напрямками: зона абсолютної безпеки (бюджетні ризики мінімальні або відсутні), зона відносної безпеки (бюджетні ризики незначні) та зона

підвищеної небезпеки (максимальний рівень бюджетних ризиків) (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Коефіцієнти бюджетних ризиків та зони бюджетної безпеки регіонів

Бюджетні ризики	Формула розрахунку	Зони бюджетної безпеки		
		Зона абсолютної безпеки	Зона відносної безпеки	Зона підвищеної небезпеки
Ризик незбалансованості місцевих бюджетів	$K_1 = (D/V)$	ризиків мінімальні, соціально-економічне розвиток території – стійкий, бюджетна залежність від зовнішніх джерел – низька, власні доходи – стабільно-достатні	ризиків незначні, економічне зростання території не стабільне, хоча запас «міцності» є, фінансово-економічна активність незначна, спостерігається дотаційність місцевих бюджетів окремих АТО	спостерігається високий рівень бюджетних ризиків, резерви економічного зростання – вичерпані, власні надходження місцевих бюджетів знижуються, спостерігається надмірна дотаційність
Ризик зниження бюджетної забезпеченості	$K_2 = (V/N)$			
Ризик зниження бюджетної результативності	$K_3 = (D/N)$			
Ризик зниження бюджетної незалежності	$K_4 = (D_t/D)$			
Ризик посилення дотаційності місцевих бюджетів	$K_5 = (T/D)$			
Ризик порушення стійкості місцевих бюджетів	$K_6 = Dt/T$			

Примітка: D - сумарні доходи регіону; V – сумарні видатки; N – чисельність мешканців регіону, Dt – доходи без трансфертів; T- трансферти.

Таким чином, оцінювання бюджетної безпеки територій дасть можливість судити про процеси, що відбуваються в бюджетній політиці на регіональному та локальному рівні, виявляти сильні та слабкі сторони їх бюджетного забезпечення, приймати управлінські рішення щодо покращення фінансової автономії місцевих бюджетів. Надмірна актуальність і логічна незавершеність досліджень в окресленій площині висувають вимогу подальших наукових пошуків, які дозволять глибше пізнати проблеми зміцнення бюджетної безпеки з урахуванням стратегічних напрямів розвитку територій.

Регіональний рівень

Трансформаційні зміни, які відбуваються в економіці України впродовж останніх років як то: глибока фінансово-економічна криза 2014-2015 років (яка починаючи з 2016 році поступово переродилась у відновлювальне зростання), реформи в системі державних фінансів, секторальні реформи, військова агресія з боку Росії, а від недавно і поширення пандемії коронавірусу, яка ще далека від свого завершення і спричинила суттєвий вплив на всі сфери життєдіяльності людей не тільки в Україні, але і далеко за її межами, негативно позначилася на фінансовій спроможності місцевих бюджетів, здатності органів місцевого

самоврядування виконувати власні повноваження та реалізовувати стратегії розвитку, а відтак і загострили нові виклики та загрози сталого поступу регіонів та громад (про що йшлося в попередніх частинах даного дослідження).

Безпрецедентні кроки, спрямовані на протидію розповсюдження пандемії (обмеження певних видів виробничо-комерційної діяльності, як наслідок – скорочення економічної активності, введення дистанційних форм праці та освіти, посилення ролі державного управління в надзвичайних умовах тощо), підсилені зростанням невизначеності, яка ускладнювала прийняття рішень на всіх щаблях управління, змусили владу переглянути не лише прогнози розвитку, але і змінити підходи до формування довгострокових пріоритетів розвитку.

Зважаючи на предмет нашого дослідження, слід зазначити, що регіони, а особливо новостворені громади, органи місцевого самоврядування яких тільки почали опановувати навички управління (за результатами реформи децентралізації), за відсутності досвіду реалізації антикризової політики, стикнулися із значними фінансовими проблемами. Серед найбільш помітних слід виділити:

а) скорочення надходжень до місцевих бюджетів, порівняно із запланованими (попри те, що у 2020 р. було зафіксовано незначний приріст – 5,4% проти 2019 р. за загальним фондом) через падіння ділової активності та суттєве скорочення обсягів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету (йдеться про зменшення субвенції на охорону здоров'я, на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій, призупиненні надання дотації місцевим бюджетам на компенсацію втрат доходів через надання податкових пільг та припинення реалізації державних програм соціального захисту, взагалі не надавалася субвенція на формування інфраструктури ОТГ тощо);

б) посилення тиску на місцеві бюджети внаслідок необхідності фінансувати додаткові заходи з подолання пандемії та соціально-економічних наслідків власних територій (довідково, за даними Рахункової палати України в 2020 р. за рахунок коштів місцевих бюджетів загалом було профінансовано 10,3 млрд грн на заходи, пов'язані з пандемією коронавірусу, що становить 2,1% від обсягу видатків місцевих бюджетів);

в) втрати надходжень від плати за землю (за оцінками експертів – 5,4 млрд. грн та податку на нерухоме майно – 1 млрд. грн) через надання державою податкових пільг за цими податками (звільнення на березень-квітень) без компенсації таких втрат.

Зазначені тенденції обумовили порушення фінансової стабільності регіонів та громад, відновлення дозволило б мінімізувати не тільки негативні ризики та виклики, але й забезпечити сприйнятливість мінливої економіки до нових можливостей розвитку. Запорукою відновлення фінансового балансу, та визначальною домінантою забезпечення збалансованого економічного зростання територій є їх бюджетна безпека,

оцінювання якої дасть змогу напрацювати певні заходи, що допоможуть протистояти загрозам та ризикам, які їх породжують.

Зважаючи на викладене вище, а також враховуючи завершення процесу об'єднання територіальних громад (в рамках реформи фінансової децентралізації), проведемо агреговану оцінку стану бюджетної безпеки регіонів (за період 2016-2020 рр.) України. При цьому оцінимо бюджетні ризики, визначені нами в попередній частині даного дослідження (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Граничні значення бюджетних ризиків (регіони)

Бюджетні ризики	Граничне значення		
	Низький 0 балів	Середній 1 бал	Високий 2 бали
Ризик незбалансованості місцевих бюджетів	$\geq 1,03$	1,03-0,99	$\leq 0,99$
Ризик зниження бюджетної забезпеченості	$\geq 13622,82$	13622,82-8322,29	$\leq 8322,29$
Ризик зниження бюджетної результативності	$\geq 13507,14$	13507,14-8574,67	$\leq 8574,67$
Ризик зниження бюджетної незалежності	$\geq 0,61$	0,61-0,41	$\leq 0,41$
Ризик посилення дотаційності місцевих бюджетів	$\geq 0,59$	0,59-0,39	$\leq 0,39$
Ризик порушення стійкості місцевих бюджетів	$\geq 1,71$	1,71-0,72	$\leq 0,72$

Джерело: авторські розрахунки

Граничні значення для обраних показників визначено за допомогою розрахунку обраних показників для кожної з областей України за період 2016 – 2020 рр., виведенням середньоарифметичного значення для кожного показника в розрізі окремо взятого року та порівняння з мінімальними і максимальними значеннями. Матриця вхідних показників для розрахунку коефіцієнтів бюджетних ризиків подана в додатку В.

Коефіцієнти бюджетних ризиків в межах обраного горизонту дослідження подано в табл. 3.17. Рейтингову оцінку регіонів України формують сумарні значення індикаторів бюджетних ризиків, на основі яких слід судити про бюджетну безпеку (рис. 3.39).

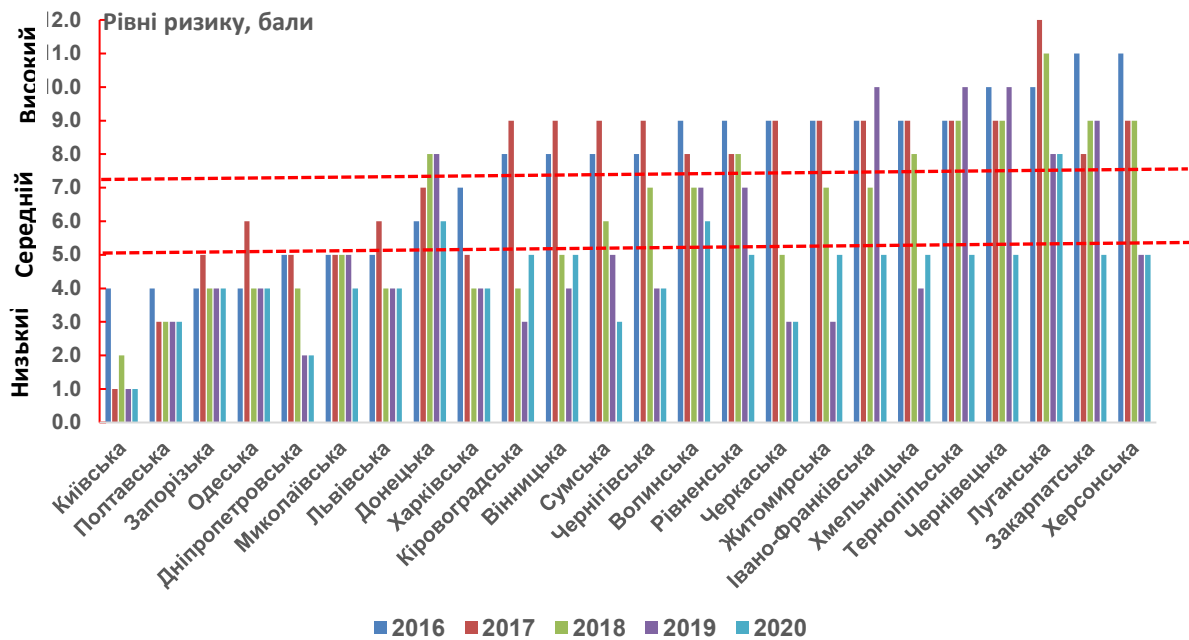

Рис. 3.39. Бюджетні ризики регіонів України, 2016-2020 рр.
Джерело: авторські розрахунки

Зона абсолютної безпеки

Впродовж аналізованого періоду в зону абсолютного лідерства зі стійким, низьким рівнем бюджетних ризиків потрапили такі області як: Полтавська, Київська, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська (за виключенням 2016 року) і Миколаївська. Сумарний індекс бюджетних ризиків в жодному році не перевищив граничного значення, місцеві бюджети цих регіонів – збалансовані (лише в 2019-2020 рр. незначене погіршення значення бюджетного покриття (97-99%). Ці регіони продемонстрували стабільне покращення бюджетної результативності та низький рівень трансфертної залежності. Стабільно високі власні доходи місцевих бюджетів, підкріплені високим потенціалом соціально-економічного розвитку вказаних регіонів, що своєю чергою забезпечило їм «перебування» в зоні абсолютної бюджетної безпеки. Слід відмітити, що в 2020 році у фінансово стійких регіонах помітно скоротились обсяги надходжень до місцевих бюджетів регіонів-лідерів (що було характерно і для більшості регіонів України) порівняно із 2019 роком, що обумовлено як наслідками поширення пандемії, так і скороченням обсягів міжбюджетних трансфертів. Помітно, що регіонами із стабільно високим рівнем бюджетної безпеки впродовж аналізованого періоду були ще дві області: Львівська і Одеська. Тільки в 2017 році ці дві області в силу незначного погіршення стійкості місцевих бюджетів (Львівська) та бюджетного покриття (Одеська) потрапили в зону відносної небезпеки.

Таблиця 3.17

**Матриця коефіцієнтів бюджетних ризиків для розрахунку бюджетної безпеки регіонів України,
2016-2020 рр.**

Регіон	2016						2017						2018						2019						2020					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Вінницька	1,03	8663,8	8960,9	0,4	0,6	0,7	1,03	12686,8	13022,2	0,4	0,6	0,7	1,00	14616,5	14561,3	0,4	0,6	0,7	0,99	14375,8	14188,7	0,5	0,5	1,0	1,00	11761,0	11724,2	0,6	0,4	1,6
Волинська	1,01	9059,7	9141,0	0,3	0,7	0,5	1,04	12638,1	13107,6	0,3	0,7	0,5	0,99	14542,7	14467,0	0,3	0,7	0,5	0,99	14192,8	14092,7	0,4	0,6	0,6	0,99	11511,5	11364,9	0,5	0,5	1,0
Дніпропетровська	1,01	9906,9	10013,9	0,6	0,4	1,2	1,01	13325,2	13439,3	0,5	0,5	1,2	0,97	15972,6	15425,6	0,6	0,4	1,3	0,99	15981,8	15857,3	0,6	0,4	1,7	0,97	14145,1	13774,5	0,7	0,3	2,8
Донецька	1,11	3790,5	4224,9	0,5	0,5	0,9	1,03	5953,2	6116,1	0,5	0,5	0,9	0,94	6723,9	6336,2	0,5	0,5	1,0	0,97	6580,7	6387,5	0,6	0,4	1,2	0,90	6031,9	5429,5	0,7	0,3	2,1
Житомирська	1,01	8943,9	9018,9	0,4	0,6	0,6	1,02	12366,5	12650,4	0,4	0,6	0,6	1,00	14454,9	14383,6	0,4	0,6	0,6	1,01	14187,0	14260,6	0,4	0,6	0,8	0,99	11628,0	11516,8	0,6	0,4	1,4
Закарпатська	1,01	7978,1	8039,8	0,3	0,7	0,4	1,04	10751,7	11133,7	0,3	0,7	0,5	1,01	12625,5	12751,6	0,3	0,7	0,5	0,99	13059,7	12951,6	0,4	0,6	0,6	1,00	10350,4	10371,5	0,5	0,5	0,9
Запорізька	1,05	9086,0	9570,2	0,5	0,5	1,1	1,00	12821,9	12863,7	0,5	0,5	1,0	0,95	15131,3	14430,6	0,5	0,5	1,0	0,97	14841,0	14326,3	0,6	0,4	1,3	0,98	12539,9	12321,9	0,7	0,3	2,1
Івано-Франківська	1,01	8806,0	8916,5	0,3	0,7	0,4	1,02	12055,4	12325,1	0,3	0,7	0,4	1,00	13721,3	13690,6	0,3	0,7	0,5	0,99	13590,6	13393,1	0,4	0,6	0,6	1,00	10242,4	10196,0	0,5	0,5	1,0
Київська	1,07	9420,0	10066,3	0,5	0,5	1,1	1,01	15799,5	16010,3	0,7	0,3	1,9	0,97	18624,5	18148,4	0,7	0,3	1,9	1,01	19119,4	19293,6	0,7	0,3	2,6	1,00	17665,5	17693,9	0,8	0,2	4,3
Кіровоградська	1,03	8800,2	9087,8	0,4	0,6	0,7	1,02	12403,1	12617,9	0,4	0,6	0,7	1,00	14391,4	14408,0	0,4	0,6	0,7	1,00	14287,5	14250,4	0,5	0,5	0,9	0,99	11865,1	11730,6	0,6	0,4	1,6
Луганська	1,03	2791,6	2887,7	0,4	0,6	0,6	0,90	4090,6	3682,5	0,4	0,6	0,6	1,00	4286,8	4270,1	0,4	0,6	0,6	0,96	4417,3	4252,4	0,4	0,6	0,7	0,95	3841,4	3651,4	0,5	0,5	1,2
Львівська	1,02	9005,8	9213,4	0,4	0,6	0,7	1,03	12328,1	12674,1	0,4	0,6	0,7	0,98	14145,8	13793,7	0,4	0,6	0,8	0,99	13895,3	13703,9	0,5	0,5	1,0	0,97	11949,3	11631,2	0,6	0,4	1,8
Миколаївська	1,04	8296,3	8605,3	0,4	0,6	0,8	1,02	11462,7	11650,4	0,4	0,6	0,8	1,00	13006,4	12956,0	0,4	0,6	0,8	0,99	13527,7	13421,3	0,5	0,5	1,0	1,02	11217,5	11460,4	0,6	0,4	1,6
Одеська	1,04	8337,1	8700,3	0,5	0,5	1,1	0,99	12424,3	12250,8	0,5	0,5	1,2	0,99	13748,4	13553,4	0,5	0,5	1,2	0,98	14378,1	14072,2	0,6	0,4	1,2	0,98	12204,7	11902,9	0,7	0,3	2,1
Полтавська	1,04	9891,6	10258,7	0,5	0,5	0,9	1,00	14263,8	14232,2	0,5	0,5	0,9	1,01	16381,9	16496,8	0,5	0,5	1,0	0,99	15657,2	15562,1	0,6	0,4	1,5	0,97	13919,0	13487,3	0,7	0,3	2,4
Рівненська	1,02	8764,2	8981,8	0,3	0,7	0,4	1,03	12379,3	12798,7	0,3	0,7	0,5	0,99	14512,1	14341,1	0,3	0,7	0,5	0,99	14013,3	13875,3	0,4	0,6	0,6	1,01	10794,0	10884,3	0,5	0,5	1,0
Сумська	1,03	9041,0	9353,8	0,4	0,6	0,6	1,01	12507,5	12694,7	0,4	0,6	0,7	0,99	14526,7	14341,1	0,4	0,6	0,7	0,99	13436,7	13320,4	0,5	0,5	1,0	1,00	10857,7	10849,9	0,6	0,4	1,8
Тернопільська	1,01	8714,4	8798,2	0,3	0,7	0,4	1,02	11684,4	11964,8	0,3	0,7	0,4	1,00	13334,6	13337,3	0,3	0,7	0,4	0,99	12881,8	12722,4	0,4	0,6	0,6	1,01	9940,8	10062,8	0,5	0,5	1,1
Харківська	1,03	8225,6	8455,2	0,5	0,5	1,0	0,99	11614,5	11551,8	0,5	0,5	0,9	1,01	13380,2	13511,1	0,5	0,5	1,0	0,98	13878,2	13657,3	0,6	0,4	1,4	0,99	11714,8	11587,0	0,7	0,3	2,5
Херсонська	1,03	7854,8	8087,0	0,4	0,6	0,6	1,03	10816,1	11102,3	0,4	0,6	0,6	1,00	12874,5	12903,4	0,4	0,6	0,6	1,00	12769,3	12712,9	0,4	0,6	0,8	0,99	10871,4	10785,1	0,5	0,5	1,2
Хмельницька	1,02	8756,8	8937,8	0,4	0,6	0,6	1,02	12411,3	12633,2	0,4	0,6	0,6	0,99	14163,8	14015,0	0,4	0,6	0,6	0,98	13802,6	13541,9	0,5	0,5	0,8	1,00	10772,9	10798,5	0,6	0,4	1,5
Черкаська	1,02	9095,4	9294,2	0,4	0,6	0,7	1,01	12938,9	13089,2	0,4	0,6	0,7	1,01	14358,3	14473,2	0,4	0,6	0,7	1,00	13846,4	13799,8	0,5	0,5	0,9	1,00	11246,3	11267,3	0,6	0,4	1,7
Чернівецька	1,04	8092,0	8389,1	0,3	0,7	0,5	1,00	11247,7	11271,9	0,3	0,7	0,4	1,02	12648,9	12852,0	0,3	0,7	0,4	0,98	12767,2	12487,3	0,3	0,7	0,5	1,01	9674,0	9751,2	0,5	0,5	0,8
Чернігівська	1,04	8413,5	8789,3	0,4	0,6	0,7	1,01	12649,7	12758,9	0,4	0,6	0,6	1,00	14774,7	14724,4	0,4	0,6	0,6	0,99	14145,2	13968,5	0,5	0,5	0,9	1,01	11422,8	11500,1	0,6	0,4	1,6

Джерело: авторські розрахунки

Отримані результати яскраво підтверджують тезу про те, що фінансово спроможні і економічно «потужні» регіони, видатки яких в повному обсязі забезпечені надходженнями від власних доходів, несуть мінімальні бюджетні ризики, здатні протистояти зовнішнім загрозам, а відтак і забезпечувати власний розвиток.

Зона абсолютної безпеки

Впродовж аналізованого періоду в зону абсолютного лідерства зі стійким, низьким рівнем бюджетних ризиків потрапили такі області як: Полтавська, Київська, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська (за виключенням 2016 року) і Миколаївська. Сумарний індекс бюджетних ризиків в жодному році не перевищив граничного значення, місцеві бюджети цих регіонів – збалансовані (лише в 2019-2020 рр. незначене погіршення значення бюджетного покриття (97-99%). Ці регіони продемонстрували стабільне покращення бюджетної результативності та низький рівень трансфертної залежності. Стабільно високі власні доходи місцевих бюджетів, підкріплені високим потенціалом соціально-економічного розвитку вказаних регіонів, що своєю чергою забезпечило їм «перебування» в зоні абсолютної бюджетної безпеки. Слід відмітити, що в 2020 році у фінансово стійких регіонах помітно скоротились обсяги надходжень до місцевих бюджетів регіонів-лідерів (що було характерно і для більшості регіонів України) порівняно із 2019 роком, що обумовлено як наслідками поширення пандемії, так і скороченням обсягів міжбюджетних трансфертів. Помітно, що регіонами із стабільно високим рівнем бюджетної безпеки впродовж аналізованого періоду були ще дві області: Львівська і Одеська. Тільки в 2017 році ці дві області в силу незначного погіршення стійкості місцевих бюджетів (Львівська) та бюджетного покриття (Одеська) потрапили в зону відносної небезпеки.

Отримані результати яскраво підтверджують тезу про те, що фінансово спроможні і економічно «потужні» регіони, видатки яких в повному обсязі забезпечені надходженнями від власних доходів, несуть мінімальні бюджетні ризики, здатні протистояти зовнішнім загрозам, а відтак і забезпечувати власний розвиток.

Інший аспект, який не можна оминати увагою і варто відмітити, стосується того, що в 2020 році ми стали свідками не зовсім однозначної ситуації в плані формування бюджетної політики на регіональному рівні. Справа в тому, що більшість регіонів попри існуючі виклики та негативні прогнози щодо зменшення джерел надходжень до місцевих бюджетів, зуміли зміцнити свої фінансові позиції та рівень бюджетної безпеки (табл. 3.18). Так, якщо у 2019 році чотири області мали повністю збалансовані бюджети ($K_1 \geq 1$), то за підсумками 2020 року таких було дванадцять регіонів (!). Цікаво, що вищі темпи зростання доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) демонстрували економічно слабші регіони (Закарпатська, Волинська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська,

Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська)⁸³. Цікаво, що саме в цьому плані, вітчизняні тенденції не співпадають із світовими практиками формування місцевих бюджетів, які в 2020 році зазнали суттєвого зниження доходів. Беззаперечним лідером за рівнем бюджетної безпеки як у 2017р. (1 бал), так і в 2020 році (1 бал) є Київська область.

Таблиця 3.18

Групування регіонів за рівнем бюджетної безпеки, 2016-2020 рр.

Зона бюджетної безпеки	2016	2017	2018	2019	2020
$K_{\text{ББ}} \leq 5$ (абсолютна безпека)	Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська	Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Полтавська, Харківська	Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Черкаська	Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
$6 \leq K_{\text{ББ}} \leq 7$ (відносна безпека)	Донецька, Харківська	Донецька, Львівська, Одеська	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Сумська, Чернігівська	Волинська, Рівненська	Волинська, Донецька
$8 \leq K_{\text{ББ}} \leq 12$ (підвищеної небезпеки)	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Донецька, Закарпатська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька	Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Тернопільська, Чернівецька	Луганська

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

⁸³ Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2020 року URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/03/rejtyngova-oczinka-za-sichen-gruden-2020-roku.pdf>

Зона відносної безпеки

Що стосується регіонів, які формують зону відносної бюджетної безпеки, то слід зазначити, що, на відміну від зони абсолютної безпеки, тут немає стабільно-незмінних територій, з незначними бюджетними ризиками. Так, в 2017 році в силу погіршення стійкості місцевих бюджетів в цій зоні опинилися Львівська і Одеська області (це при тому, що вони входять в десятку областей з високим економічним потенціалом розвитку). Помітно, що починаючи із 2018 року Волинська область дещо покращила рівень бюджетної забезпеченості, чим забезпечила собі постійне «перебування» в зоні відносної бюджетної безпеки. Також слід відмітити регіон, який динамічно розвивається і який впродовж аналізованого періоду суттєво покращив свої фінансові позиції – це Житомирська область (з 9 балів в 2016 році до 3 в 2019 році). Загалом, можемо стверджувати, що запущені процеси фінансової децентралізації дають свої результати (фіксуємо зростання доходів місцевих бюджетів, причому швидше зростає податкоспроможність регіонів із низьким рівнем економічного розвитку), хоча з іншого боку, стримано ведемо мову про зміцнення фінансової самодостатності регіонів-лідерів.

Зона підвищеної небезпеки

Незмінним аутсайдером впродовж обраного горизонту досліджень за рівнем бюджетної безпеки є Луганська область: сумарний коефіцієнт бюджетних ризиків становить в 2016 році (10 балів), 2017 році (12 балів), 2020 році (8 балів). Практично всі ризики несуть загрози бюджетній безпеці, місцеві бюджети нестійкі, характеризуються надмірною дотаційністю. Об'єктивно таке становище обумовлено як деструктивними чинниками, пов'язаними із викликами з боку Росії, так і внутрішніми факторами (втрата людського капіталу, низька інвестиційна привабливість, втрата промислового потенціалу, втрата традиційних ринків тощо), що в підсумку не сприяє зміцненню позитивних тенденцій макроекономічного зростання, які намітились, починаючи із 2016 року.

Високий рівень бюджетних ризиків властивий групі регіонів із низькими індикаторами соціально-економічного розвитку (від 6 до 12 балів, залежно від регіону і року): Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька, Херсонська. Впадає у вічі і те, що 2019-2020 рр. більшість регіонів зміцнили свої позиції в плані бюджетної безпеки, впевнено змістившись в зону відносної та абсолютної безпеки (рис. 3.40). Причин такої ситуації може бути кілька: насамперед, це зменшення трансфертної залежності від державного бюджету (про що йшлося вище); це неякісне планування місцевих бюджетів та заниження прогнозних показників в частині формування доходів; це сповільнення темпів зростання видатків (як поточних, так і інвестиційних) тощо.

Рис. 3.40. Ранжування регіонів за рівнем бюджетної безпеки, 2016–2020 рр.

Джерело: авторські розрахунки

Місцевий рівень

Для оцінювання бюджетної безпеки на місцевому рівні було обрано територіальні громади, в розрізі міст обласного значення, міських, селищних та сільських територіальних громад, які представляли різні регіони України (додаток Д). Часовий діапазон становив два останні роки (2019-2020 рр., до та під час пандемії), причому свідомо було обрано ті громади, які були утворені на початкових етапах реформи фінансової децентралізації і в яких до 2019 року уже відбулися перші вибори. Як і у випадку з регіонами, припустили, що загрози бюджетній безпеці можуть нести такі бюджетні ризики як: незбалансованість бюджетного покриття (видатки не забезпечуватимуться доходами); погіршення бюджетної забезпеченості (зменшення видатків на одного жителя); зниження бюджетної результативності (зменшення доходів на одного жителя); зниження бюджетної автономії (зменшення обсягів власних фінансових ресурсів); посилення дотаційності місцевих бюджетів та порушення стійкості місцевих бюджетів.

Граничні значення для обраних показників було визначено за допомогою розрахунку обраних показників за кожним типом громад в обраному часовому діапазоні, виведенням середньоарифметичного значення для кожного показника в розрізі окремо взятого року та порівняння з мінімальними і максимальними значеннями (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Граничні значення бюджетних ризиків (громади)

Бюджетні ризики	Граничне значення		
	Низький (0 балів)	Середній (1 бал)	Високий (2 бали)
Ризик незбалансованості місцевих бюджетів	≥1,02	1,02-1,001	≤1,001
Ризик зниження бюджетної забезпеченості	≥9762,44	9762,44-9015,51	≤9015,51
Ризик зниження бюджетної результативності	≥9753,7	9753,7-9182,92	≤9182,92
Ризик зниження бюджетної незалежності	≥0,59	0,59-0,53	≤0,53
Ризик посилення дотаційності місцевих бюджетів	≥0,47	0,47-0,41	≤0,41
Ризик порушення стійкості місцевих бюджетів	≥1,94	1,94-1,39	≤1,39

Джерело: авторські розрахунки

Результати розрахунків дозволили зробити такі висновки та узагальнення.

Зона абсолютної безпеки

Різні типи територіальних громад України демонструють різний рівень бюджетної безпеки, що в принципі і логічно, з огляду на асиметрії соціально-економічного розвитку (рис. 3.41). Так, найнижчі бюджетні ризики властиві містам обласного значення (Львів, Одеса, Черкаси), причому за аналізований період їхня бюджетна безпека не зазнала змін, незважаючи на те, що за підсумками 2020 року найбільше падіння доходів було зафіксовано саме в місцевих бюджетах великих міст. Висока бюджетна забезпеченість і результативність збалансували ризики посилення залежності та стійкості місцевих бюджетів цих міст. Це може

свідчити про стабільно-достатні власні доходи таких бюджетів, незначну бюджетну залежність від зовнішніх джерел та здатність протистояти зовнішнім викликами і надалі забезпечувати власний поступ.

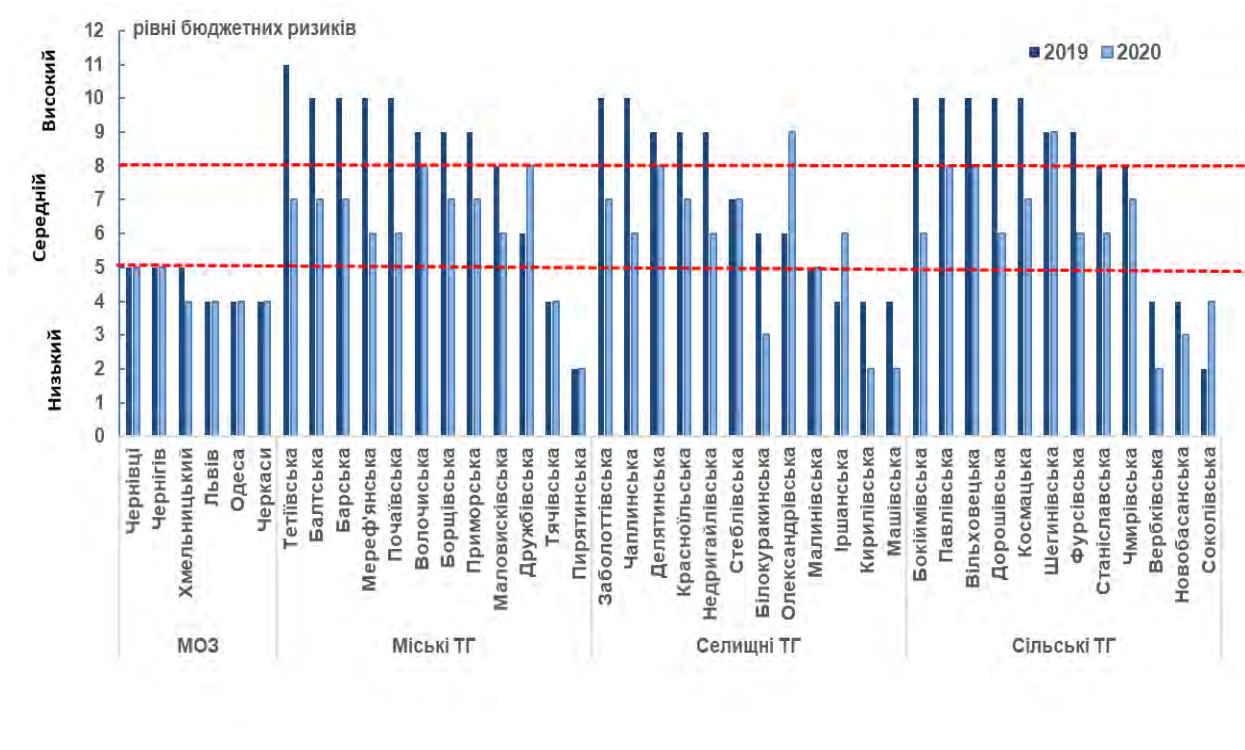

Рис. 3.41. Бюджетні ризики територіальних громад України, 2019-2020 рр.

Джерело: авторські розрахунки

Аналогічні тенденції спостерігаються в таких міських громадах як Пирятинська і Тячівська, сумарне значення індикатора бюджетних ризиків яких не перевищило 2 і 4 бали відповідно. Попри чималий вплив карантинних заходів та надмірне фінансування видатків на боротьбу із COVID-19 з місцевих бюджетів, ці території завдяки значному економічному потенціалу (по Пирятинській громаді значну частину формують переробна промисловість та с/г), перебувають у зоні абсолютної бюджетної безпеки.

Зона відносної безпеки

Послаблення економічної активності при все ще достатньому «запасі міцності», посилення бюджетних дисбалансів, погіршення стійкості місцевих бюджетів тощо – характеристики територіальних громад, які присутні в кожній обраній групі. В 2019-2020 рр. в МОЗ (Чернівці (5 балів), Чернігів (5 балів) відповідно); в міських територіальних громадах (Дружбівська (6-8 балів відповідно), Маловиськівська (8-6 балів відповідно)); в селищних (Малинівська (5-5 балів відповідно), Стеблівська (7-7 балів відповідно)); в сільських територіальних громадах (Чмирівська 8-7 балів відповідно).

Інший цікавий результат – більшість територіальних громад, в кожній із обраних груп (окрім МОЗ) у 2020 році (!) зуміли покращити стан свого

фінансово-економічного становища, а отже і рівень бюджетної безпеки (в загальній вибірці таких 22 (або 52,4%) і це попри спад ділової активності, обумовлений карантинними обмеженнями, попри фінансування заходів по боротьбі з COVID-19, втрату надходжень по ПДФО через зменшення кількості зайнятих працівників (яка, скоріш за все була скомпенсована річним зростанням заробітної плати), втрату надходжень від плати за землю і податку на нерухоме майно (через законодавчі рішення органів державної влади).

У чому «секрет» таких тенденцій? Видається, що відповідь варто шукати: а) в обрізанні видатків місцевих бюджетів різного характеру (від капітальних до соціальних, про що йшлося в попередніх частинах даного дослідження); б) в застосуванні постулатів поведінкової економіки. Саме в умовах підвищеного ризику і невизначеності органи місцевого самоврядування почали уникати фінансових ризиків, а управлінські рішення почали набувати заощаджуваного, а не інвестиційного характеру. Час покаже наскільки такі підходи були виправданими (з позиції нарощення фінансових можливостей громад), але за підсумками 2020 року більшість місцевих бюджетів зуміли наростити власні доходи (що є прямим наслідком реформи фінансової децентралізації), а відтак і зміцнити бюджетну безпеку.

Зона підвищеної небезпеки

Існують і такі територіальні громади (наприклад сільська Шегинівська у Львівській області), які перебувають у зоні постійної підвищеної небезпеки, причому практично усі бюджетні ризики (і надмірної дотаційності, і погіршення бюджетної забезпеченості і результативності) несуть загрози бюджетній безпеці громади.

Серед громад, які суттєво погіршили у 2020 році порівняно із 2019 роком, своє фінансове становище, а бюджетна політика яких потребує вдосконалення представляють такі громади як: Олександрівська селищна територіальна громада (з 6 до 9 балів), Іршанська (з 4 до 6 балів). Особливості першої громади – розташована на території Донецької області, має с/г тип економіки, низький рівень бюджетної результативності. Усі бюджетні ризики несуть загрози бюджетній безпеці громади.

На останок важливо відмітити, що бюджетні ризики, які несуть загрози бюджетній безпеці територій і були оцінені в дослідженні, виникають на різних етапах бюджетного процесу. Ведучи мову про напрями їх мінімізації (чи нівелювання), важливо вчасно встановити природу їх (загроз) виникнення (бо це дозволить передбачити перспективи поступу): чи це упушення нормативно-правового та фінансового характеру? Чи це не якісне планування місцевих бюджетів? Чи це неналежне виконання головними розпорядниками бюджетних коштів контрольних функцій і функцій з управління бюджетними коштами? Чи це прорахунки уряду, реалізуючи державну політику регулювання і т. ін. Серед найбільш значущих ризиків для бюджетної безпеки регіонів слід

виокремити: зниження бюджетної автономії; посилення дотаційності місцевих бюджетів та порушення стійкості місцевих бюджетів. Для селищних територіальних громад найбільш значущим є ризик незбалансованості бюджетного покриття.

Інший аспект, який слідує із дослідження і який варто враховувати при виробленні антикризової політики територій - долати загрози бюджетній безпеці, зумовлені низкою таких ризиків, не є компетенцією лише органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування певної території. Заради справедливості, слід визнати й те, що держава (в особі ВРУ, КМУ, РНБО) на сьогодні не виконує в повному обсязі свої повноваження щодо забезпечення належного рівня бюджетної безпеки регіону: немає затвердженої уніфікованої методики оцінювання боргової безпеки регіонів; немає вимоги щодо необхідності формування інформаційно-аналітичного забезпечення для оцінювання бюджетної безпеки регіонів, моніторингу стану середовища; зрештою немає вказівок/рекомендацій щодо протидії негативним явищам у бюджетній сфері тощо.

Таким чином, проведене оцінювання підтвердило гіпотезу про існування різних рівнів бюджетних ризиків, які можуть нести загрози бюджетній безпеці як на регіональному, так і на локальному рівнях, що в підсумку відображається на їх економічному зростанні та розвитку. Серед об'єктивних причин – посилення диференціації розвитку за соціально-економічними показниками (характерно для регіонів і громад), обумовленої власним фінансово-економічним становищем, особливостями структури економіки, наслідками реформи фінансової децентралізації, військових дій на сході України, неефективним використанням бюджетних коштів, низькою якістю бюджетного планування, тощо.

Вагомим бар'єром подальшого поступу територій в останні два роки стало поширення пандемії, яка супроводжується, насамперед, невизначеністю щодо термінів та наслідків для економік. Безумовно, що в такому випадку складно оцінювати майбутні зміни, робити прогнози щодо масштабів падіння та темпів відновлення, а відтак і визначати стратегічні цілі розвитку територій. Попри це отримані оцінки бюджетної безпеки територій можуть слугувати інформаційною основою для напрацювання сценаріїв зміцнення фінансової стійкості регіонів чи формуванні антикризової політики розвитку територій.

Отримані результати демонструють доцільність і необхідність розроблення низки заходів щодо зміцнення бюджетної безпеки регіонів, що особливо актуально в існуючих умовах посилення фінансово-економічної нестабільності, позаяк бюджетна безпека – це не тільки бюджетна забезпеченість територій, а й їхня спроможність реалізувати власну фінансову політику розвитку. Так, серед напрямів зміцнення бюджетної безпеки на регіональному чи місцевому рівні можна

виокремити ті, які сприятимуть послабленню бюджетних ризиків, а відтак економічного зростання загалом. Насамперед йдеться про:

- зміцнення самостійності місцевих бюджетів та підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні, що може бути забезпечено через максимально ефективне використання власного ресурсного потенціалу;

- усунення системних порушень бюджетного законодавства та суперечливих підходів до бюджетного планування. Для цього слід відійти від практики несвоєчасного прийняття бюджету, передбачення нереалістичних параметрів бюджету, які у свою чергу формують коротко- та довгострокові загрози, чим і зумовлюють низький рівень бюджетної безпеки регіону;

- вдосконалення системи контролю за незаконним/нецільовим використанням бюджетних коштів та бюджетного обліку виконання бюджету і кошторисів витрат бюджетних установ, що сприятиме підвищенню прозорості бюджетного процесу та бюджетної дисципліни. Мінімізації можливостей неефективного використання коштів місцевих бюджетів сприятиме інвентаризація чинних програм з одночасним зменшенням їхньої кількості, особливо тих, які без конкретних результативних показників та не мають домінуючого впливу на соціально-економічний розвиток територій;

- формування збалансованих місцевих бюджетів (бездефіцитних), оскільки це, з одного боку, є запорукою стабільного фінансування витрат регіону, з іншого – гарантія ненакопичення боргів (рівень бюджетної безпеки обернено пропорційний рівню бюджетного дефіциту);

- стимулювання розвитку бюджетоформуючих галузей та стратегічно важливих для регіону підприємств, оскільки це сприятиме формуванню стабільної податкової бази територій.

3.5. МІГРАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА ДЕТЕРМІНАНТА ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА

Міграційна проблематика для України та її регіонів є надзвичайно актуальною. Міграція залишається потужною детермінантою демографічних, економічних, соціальних, політичних і навіть безпекових процесів країни. Україна входить до числа десяти найбільш міграційно-активних держав: на світовій мапі у 2019 р. вона займала 8 місце за кількістю міжнародних мігрантів [84]. У випадку збереження існуючих тенденцій та їх слабкої контрольованості Україна ризикує інституціоналізацією міграційної залежності економіки і суспільства.

⁸⁴ International migration 2020 highlights. URL: <https://www.un.org/en/file/105459/download?token=TOv3VPkm>

За різними експертними оцінками кількість міжнародних мігрантів з України коливається в межах 3-9 млн осіб залежно від сезонності трудової міграції. Для прикладу, станом на 2019 рік подається показник 3,2 млн трудових мігрантів, з яких близько 600 тис. (менше 20 %) офіційно сплачує податки до Фонду соціального страхування України, а решта працює на договірних засадах без сплати податків [85; 86]. Особливо стрімко зростають міграційні потоки в Польщу, де працює близько 1,5 млн осіб і навчається 50 тис. студентів з України, при чому значно зросла кількість суб'єктів господарювання, де власниками є громадяни України: 680 підприємств у 2014 році і 16000 у 2021 році [87].

Умови пандемії змусили міграційно залежні європейські ринки праці шукати різні шляхи щодо залучення трудових мігрантів з України. Особливо це стосувалось Польщі. Упродовж перших 2-х тижнів після оголошення урядами України і Польщі про повне закриття кордонів близько 160 тис. громадян України повернулось на батьківщину; польська влада була вимушена продовжити на період локдауну і 30 днів після його завершення термін легальності віз для тих іноземних працівників, які на даний момент перебували в Польщі, а консульства швидко відновили роботу, надаючи пріоритет видачі робочих віз українцям для працевлаштування в аграрному секторі [88].

Таким чином, незважаючи на ризики пандемії, європейські країни змушені стимулювати трудову міграцію, в тому числі з України. Як правило, країни застосовували такі заходи:

- організовували чартерні рейси для мігрантів;
- впроваджували обов'язкове спостереження за мігрантами протягом 2-х тижнів;
- впроваджували квазікарантин для мігрантів з «обсервацією праці» в міграційно залежних регіонах;
- розширювали доступ мігрантів до соціальних послуг на державному рівні (охорони здоров'я, медичного страхування та ін.);
- здійснювали легалізацію мігрантів (приклад Італії);
- проводили просвітницьку роботу з метою зниження ворожого ставлення до мігрантів у період пандемії (це було особливо актуально на початку пандемії: моніторинг онлайн-медіа і телебачення свідчать, що публікації та вислови, що розпалювали ворожнечу до трудових мігрантів,

⁸⁵ Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019-2021 роках (18.03.2021): Слово і діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/suspilstvo/trudova-mihracziya-skilky-ukrayincziv-pracyuvaly-kordonom-2019-2021-rokax>

⁸⁶ Посол назвав число українських трудових мігрантів у Польщі (20.07.2021): ІВ.ua. URL: https://lb.ua/news/2021/07/20/489772_posol_nazvav_chislo_ukrainskih.html

⁸⁷ Там само

⁸⁸ Останні тренди трудової міграції: Польща – лідер в ЄС (8.12.2020): УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3150437-ostanni-trendi-trudovoi-migracii-polsa-lider-v-es.html>

були найбільш поширеними на початку пандемії, а надалі практично зникли [⁸⁹, с. 20]) та ін.

Нині європейські держави пропонують мігрантам з України можливості вакцинації за умов офіційного працевлаштування/навчання, що має велике значення для українців з вищою довірою до якості вакцинування за кордоном.

Як результат, пандемія COVID-19 суттєво не вплинула на міграцію з України. За експертними оцінками впродовж березня-травня 2020 року до України повернулись близько 500 тис. мігрантів – переважно тих, що були працевлаштовані за короткостроковими контрактами, коли довгострокові мігранти здебільшого залишились за кордоном [⁹⁰, с. 30]. Державна прикордонна служба України подає дані, що за цей період сальдо міграції громадян України було додатнім і становило 429 тис. осіб [⁹¹]. Обсяги грошових переказів порівняно з показником аналогічного періоду 2019 року зменшилась на 8 %. Найбільше пандемія вплинула на сезонну трудову міграцію, однак ситуація середини 2021 року вказує, що міжнародний ринок праці поступово адаптувався до карантинних умов, визначивши правові, організаційні, соціально-захисні та інші умови працевлаштування, навчання і т. д. У будь-якому разі міграція населення України поки не знижується, оскільки зберігає заробітчанський характер, а погіршення внутрішніх економічних умов лише спонукає до реалізації міграційних аспірацій.

Якщо говорити про вплив високої міграції населення України на процеси економічного зростання, то це підтверджують не лише її масштаби, але й динаміка *грошових переказів* зі зростаючою вагомістю у ВВП країни. Рис. 3.42 засвідчує, що приватні грошові перекази відіграють значну роль для економіки, сягаючи за останні роки близько 8 % ВВП.

У світі Україна займає 10 місце за обсягами одержання грошових переказів в абсолютних показниках серед країн із низьким та середнім рівнем доходу, та 2 місце серед країн-сусідів ЄС. Вплив грошових переказів на економіку України неоднозначний: вони приносять зростанню надходжень від ПДВ, акцизів та митних платежів за товари та послуги, оплачені з переказів, є одним із найбільших джерел валютних надходжень в країні; є додатковим чинником стабілізації, адже в кризовий період після подій 2014 року зробили важливий контрциклічний внесок, особливо завдяки своєму впливу на доходи бюджету від споживання; з іншого боку, еміграція знижує обсяги надходжень щодо оподаткування праці зайнятих за кордоном мігрантів, грошові перекази практично не спрямовуються на

⁸⁹ Кульчицька К., Кравчук П., Сушко І. Трансформації трудової міграції з України до ЄС під час пандемії COVID-19. За ред. К. Ярмолюк-Крбок. 2020. 32 с. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/17320.pdf>

⁹⁰ Лібанова Е. М. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19 / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2020. – № 4. – С. 25–40.

⁹¹ Економіка карантину: Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://q.rating.zone/>

інвестиційні цілі, що детермінує їх споживчо-витратну (малоефективну) функціональність [92].

Таким чином, у макромасштабі міграція з України проявляє наступні ознаки: збереження високих трудоміграційних настроїв і практик населення, незважаючи на додаткові виклики пандемії; становлення міграційно залежної економіки України зі зростаючими обсягами приватних грошових переказів; інтелектуалізація міграції, зростання освітньої міграції з ризиками демографічних втрат за умов подальшого працевлаштування за кордоном; активізація бізнес-міграції, що в подальшому може значно деформувати вітчизняне бізнес-середовище з негативним впливом на процеси економічного зростання і зайнятості населення; стрімкий розвиток транскордонного ринку праці між західними областями України і Польщею на засадах асиметрії та нерегульованості з боку української сторони.

Рис. 3.42. Динаміка приватних грошових переказів в Україні, 2008-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [93; 94]

Міграційні процеси в Україні мають певну *регіональну специфіку*. Регіональний зріз міграційної ситуації вказує, що більш міграційно-активними є західні області України. Перше і єдине масштабне дослідження за участі Міжнародної організації з міграції в Україні 2017 року розкриває потенціал трудової міграції в регіональному розрізі, де найбільш мобільним є населення Тернопільської (23 %), Закарпатської (21 %), Рівненської (18 %), Хмельницької (17 %), Івано-Франківської

⁹² Вплив трудової міграції на українську економіку / Єжи Пеньковські (8.02.2021) : Вокс Україна. URL: <https://voxukraine.org/vpliv-trudovoyi-migratsiyi-na-ukrayinsku-ekonomiku/>

⁹³ Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання «Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції» (МВФ, 2009). URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external>

⁹⁴ Чубарь О. Г., Машіко К. С. Грошові перекази трудових мігрантів в Україну: макроекономічні тенденції та регіональні особливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3. С. 57–72.

(16 %) та Львівської (15 %) областей [95]. Аналіз стаціонарної міграції (зі зміною реєстрації місця проживання) за даними 2020 року (відношення кількості вибулих до кількості населення) дає змогу виявити області, де міграційні витрати є найбільш помітними. Серед них теж вирізняються області Західної України, зокрема Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська (рис. 3.43).

Неоднозначність міграційної ситуації в регіонах України з відмінністю причинно-наслідкових та просторово-часових характеристик актуалізує міграційні дослідження з поєднанням методології економічної регіоналістики. Комплексні дослідження міграції потребують застосування дворівневого аналітичного підходу з виокремленням потенційної і реальної міграції. Реальний вимір дослідження міграції концентрує увагу на факті переміщення – статусі, меті, просторово-часових координатах. Потенційний вимір передбачає виявлення причин міграції, які можуть проявлятися як через особистісні психолого-поведінкові характеристики, так і через впливи умов зовнішнього (мікро-, мезо-, макро-) середовища.

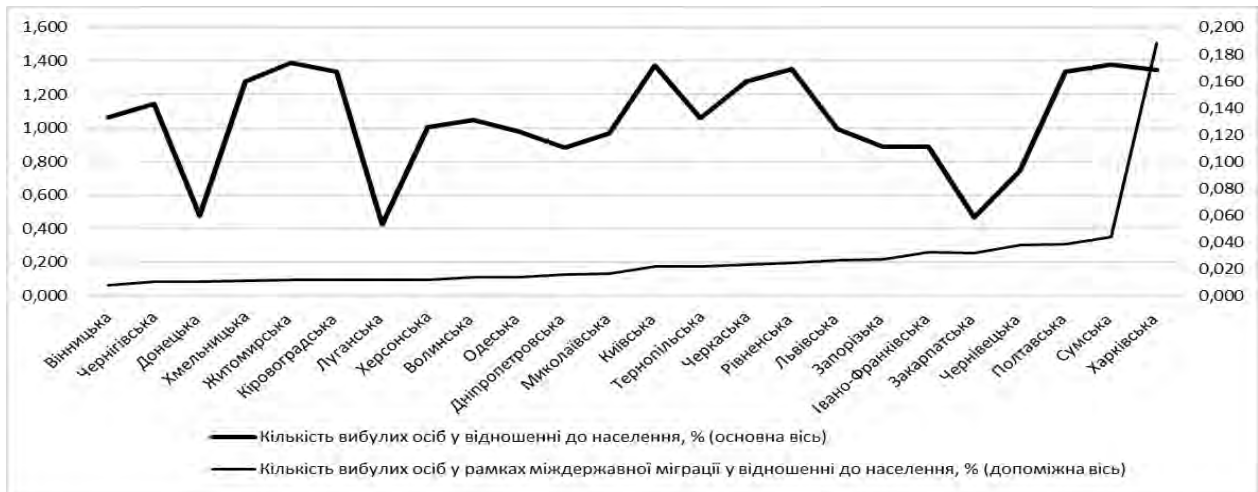

Рис. 3.43. Відношення кількості вибулих осіб до населення у регіонах України, 2020 рік

Джерело: побудовано на основі даних [96]

Дослідження потенційної міграції є необхідними для обґрунтування ефективної міграційної політики, у тому числі на регіональному рівні, базованої на превентивних засадах та розумінні пріоритетів покращення внутрішніх умов людського розвитку зі збереженням при цьому права вибору і свободи пересування сучасної людини.

Поглиблення методології дослідження потенціалу міграції необхідно здійснювати з виокремленням нового наукового напрямку – *потенційної міграціології*. Її понятійно-термінологічний апарат є специфічним та повинен включати розгляд таких понять, як бажання, рефлексії, мотиви, потреби, здатність і готовність (наміри, плани, очікування), аспірації

⁹⁵ Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017. URL: https://www.iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf

⁹⁶ Населення та міграція : Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

(прагнення), причини (чинники, детермінанти, драйвери/рушії), рішення, поведінка тощо. Зазначені поняття потребують міждисциплінарних досліджень з використанням підходів філософії, психології, соціології, економіки, права, державного управління.

Базовим поняттям потенційної міграціології є «бажання». Вони розкривають генеративний (трансформаційний) потенціал міграції. Це сили, які роблять міграцію можливою з відповідними суб'єктами і просторовими трансформаціями (Ф.Л. Колінз [97]). Бажання міграції є узагальненим відображенням відношення до можливості переміщення. Реалізація бажання залежить від його сили, на яку, в свою чергу, впливають умови зовнішнього середовища.

Рефлексії в потенційній міграціології є мало недослідженим поняттям. Якщо бажання відображають емоції, то рефлексії – це результат осмислення взаємодії у суспільній системі. Міграційні рефлексії розкривають пізнання та ідентифікацію особою себе як мігранта. Особа має розуміти, що в ході міграції вона може зазнавати численних стресів з впливом на її здоров'я, включаючи втрату культурних норм, релігійних звичаїв, систем соціальної підтримки, вона буде вимушеною пристосовуватись до нової культури та змінювати концепцію власної ідентичності (Д. Бугра, М. Бекер [98]).

Потужний напрям міграціологічних досліджень формує вивчення *потреб і мотивів* міграції. Вивчення потреб і мотивів міграції важливе не лише на етапі оцінювання її потенціалу, але й з'ясування впливу на трансформацію тимчасової міграції в довгострокову (Н. Кушнірович [99]). Однак основне завдання вивчення потреб і мотивів полягає в їх класифікації з аналізуванням впливу на міграцію у системній взаємодії, а також визначення можливостей регулювання через покращення умов задоволення окремих з них (для прикладу, змін розміру заробітної плати, безпеки, впорядкованості соціальних мереж (Н. Рейхлова [100]). Одним з актуальних аспектів дослідження потреб і мотивів міграції є їх інтелектуалізація, що породжує «Brain Drain». Як результат, для окремих соціально-професійних груп, окрім потреб фінансової безпеки, зростає вплив самоактуалізації, можливостей навчання й розвитку з належним ресурсним забезпеченням (Л. Долман, М. ДіМельо, Дж. Хадж, К. Лауданський [101]). Мотивацію міграції слід також розглядати за різними

⁹⁷ Collins, L. F. (2018). Desire as a theory for migration studies: temporality, assemblage and becoming in the narratives of migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 964-980.

⁹⁸ Bhugra, D. & Becker, M. (2005). Migration, cultural bereavement and cultural identity. *World Psychiatry*, 4(1), 18-24.

⁹⁹ Kushnirovich, N. (2010). Migrant Workers: Motives for Migration, Contingency of Choice and Willingness to Remain in the Host Country. *The International Journal of Diversity in Organizations, Communities, and Nations*, 10(3), 149-161.

¹⁰⁰ Reichlová, N. (2005). Can the Theory of Motivation Explain Migration Decisions?, Working Papers IES 97, Charles University Prague, Faculty of Social Sciences, Institute of Economic Studies.

¹⁰¹ Dohlman, L., DiMeglio, M., Hajj, J., Laudanski, K. (2019). Global Brain Drain: How Can the Maslow Theory of Motivation Improve Our Understanding of Physician Migration? *Int J Environ Res Public Health*, 16(7), 1182.

рівнями впливу – макро (політичні аспекти), мезо (економічні) та мікро (соціальні мережі) (Е. Фіхтерова, Дж. Вацкова [102]).

Здатність і готовність до переміщень є специфічними поняттями, що деталізують вивчення потенціалу міграції. Учені Й. Карлінг та К. Шавель справедливо відзначають, що коли міграцію розглядати просто, то вона є сукупним результатом реалізації прагнення (аспірацій) та здатності до міграції, однак слід розуміти, що особа може мати таку здатність, але не мати бажання мігрувати, тому дану категорію слід розглядати у взаємозв'язку з бажаннями людини [103]. Готовність вказує на намір мігрувати в найближчому часі. Вона акцентує увагу на міграційній темпології та знижує ймовірність впливу зовнішніх умов, так як міграційне рішення приймається швидко.

Активно розвивається методологія дослідження *причин* (чинників, детермінант, драйверів/рушіїв) міграції. Чинники – це перелік (система) всіх характеристик середовища, які можуть впливати на об'єкт. Детермінанти конкретизують вплив чинника на об'єкт. В окремих працях чинники/детермінанти міграції розглядаються комплексно, наприклад, з поділом на «push» і «pull», що в різних комбінаціях визначають умови, обставини та середовище формування потенціалу міграції (Н.В. Гір, О. Бейквел, К. Лонг [104]). Драйвер (рушій) – це чинник міграції, що вирізняється значною силою впливу. Він одночасно може спричиняти великі обсяги міграції та зберігати її значні масштаби протягом тривалого періоду часу.

Часто вчені фокусують увагу на окремих причинах міграції, визначаючи їх як чинники, детермінанти чи драйвери. Зокрема, актуальними дослідницькими фокусами щодо причин міграції залишаються економічні (А. Міхі-Рамірес, В. Кумпікайте [105], соціозахисні (П. В. де Йонг, Х. А. Г. де Валк [106]), безпекові (Е. Гільд [107]), еколого-кліматичні (К. Радель, Б. Шмук, Л. Карт, С. Мардеро [108]), особистісні, зокрема гендерні й сімейні (К. Гейст, П.А. Макманус [109]) та ін.

Діяльнісний аспект потенційної міграціології формують дослідження *міграційних рішень*. Рішення приймаються у взаємозв'язку бажань (емоцій), соціальних відносин та управлінських впливів (політики)

¹⁰² Fichtnerová, E. & Vacková, J. (2021). Motives for the migration of scientific, research and academic workers. *Problems and Perspectives in Management*, 19(1), 209-220. doi:10.21511/ppm.19(1).2021.18.

¹⁰³ Carling, J. & Schewel, K. (2018). Revisiting aspiration and ability in international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 945-963.

¹⁰⁴ Hear, van N., Bakewell, O., Long, K. (2018). Push-pull plus: reconsidering the drivers of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 927-944.

¹⁰⁵ Mihi-Ramirez, A. & Kumpikaite, V. (2014). Economics Reason of Migration from Point of View of Students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 109, 522-526.

¹⁰⁶ Jong, de P. W. & Valk, de H. A. G. (2018). Intra-European migration decisions and welfare systems: the missing life course link. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(9), 1773-1791.

¹⁰⁷ Guild, E. (2009). *Security and Migration in the 21st Century*. Polity. Cambridge : Polity.

¹⁰⁸ Radel, C., Schmook, B., Carte, L., Mardero, S. (2018). Toward a political ecology of migration: Land, labor migration, and climate change in Northwestern Nicaragua. *World Development*, 108, 263-273.

¹⁰⁹ Geist, C. & McManus, A. P. (2012). Different Reasons, Different Results: Implications of Migration by Gender and Family Status. *Demography*, 49, 197-217.

(Ф. Мейєр [110]). Великий вплив на рішення мають міграційний досвід, а також інформаційні умови, які можуть бути повними, недосконалими чи перевантаженими (В. Балаз, А. Вільямс, О. Фіфекова [111]). Міграційні рішення можуть бути швидкими (висока готовність з реалізацією намірів) або більш тривалими, що уможливорює вплив на них змін умов середовища людського розвитку.

Повторюваність та закономірність прийняття рішень формують *міграційну поведінку*, яка підтверджує факт переміщення або відмову від нього.

Що стосується *міграційних аспірацій*, то це доволі складне поняття потенційної міграціології. Методологія дослідження міграційних аспірацій почала активно розвиватись з 90-х років ХХ століття, хоча до нині залишається актуальним її вдосконалення з врахуванням нових викликів, територіальних і соціальних особливостей. Одним з фундаментальних визначень аспірацій, які можна адаптувати до міграційної сфери, є твердження Р. Дж. Квалія і К.Д. Кобб. Учені стверджують, що аспірації розкривають здатність людини визначати цілі на майбутнє, маючи в даний момент бажання їх досягати і докладати для цього відповідні зусилля [112].

Міграційні аспірації є антагоністичною категорією, хоча деякі вчені їх розглядають як переконання, що міграція є кращим рішенням, ніж продовження перебування за теперішнім місцем (Х. де Хаас, С. Кастлз, М. Дж. Міллер [113]). Міграційні аспірації тісно пов'язані з бажаннями міграції, однак можуть бути підкріплені діями; вони передбачають втягування у міграційний потік міграційно недетермінованих осіб (У. Садова [114]).

Згідно з Л. М. Гутман та Р. Акерман, міграційні аспірації поєднують реальність міграції та нереалізованість прагнень, оскільки охоплюють собою надії, плани, амбіції, цілі, що часто є тимчасовими і без підтримки з боку інших факторів спричиняють розкриття між прагненнями і досягненнями («the Aspiration-Attainment Gap», Л. Гутман, Р. Акерман [115]). Аспірації, як зазначає Е. Шейбельгофер, слід розглядати як тимчасовість з поєднанням сьогодення і майбутнього [116]. Це мінлива категорія, у зв'язку з чим міграційні аспірації необхідно досліджувати через

¹¹⁰ Meyer, F. (2018). Navigating aspirations and expectations: adolescents' considerations of outmigration from rural eastern Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 1032-1049.

¹¹¹ Balaz, V., Williams, A., Fifeková, E. (2014). Migration decision making as complex choice. Eliciting decision weights under conditions of imperfect and complex information through experimental methods. *Population, Space and Place*. DOI: 10.1002/psp.1858

¹¹² Quaglia, R. J. & Cobb, D. C. (1996). Toward a Theory of Student Aspirations. *Journal of Research in Rural Education*, 12(3), 127-132.

¹¹³ Castles, S., Haas de H., Miller, M. J. (2019). The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. 6th Edition. Red Globe Press, 464 p.

¹¹⁴ Садова, У. Я. (ред.). (2019). *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання*. 263 с.

¹¹⁵ Gutman, L. & Akerman, R. (2008). Determinants of Aspirations. Centre for Research on the Wider Benefits of Learning, Institute of Education, London: University of London, 44 p.

¹¹⁶ Scheibelhofer, E. (2018). Shifting migration aspirations in second modernity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 999-1014.

призму генерування і реконфігурації у часі (Б. Венг, Ф. Коллінз [117]). Аспірації є певною мірою культивуванням уявлень мігрантів про майбутнє, що залежить від їхніх активів, можливостей та реляційних взаємодій (П. Бокканьї [118]).

На наш погляд, **міграційні аспірації** – це психолого-поведінковий симбіоз *бажання* переміщень з постановкою цілей, *рефлексії здатності* особи до переміщень на основі докладання зусиль у досягненні поставлених цілей, а також *готовності* прийняття міграційного рішення (позитивного чи негативного).

Синергія міграційних аспірацій населення визначає *генеративний потенціал міграції* на різних просторових рівнях, у тому числі регіону. На рис. 3.44 подано схематичну інтерпретацію змісту міграційних аспірацій з погляду закономірностей їх формування. Міграційні аспірації є оціночною категорією. Кожна з складових міграційних аспірацій потребує якісних досліджень у комплексному взаємозв'язку між собою. Їх оцінювання дозволяє фокусувати увагу на тих соціальних групах, які відзначаються високими рефлексіями здатності і готовністю до міграції. Досить часто соціологічні опитування показують високий рівень бажання міграції. Однак вони не підкріплюються жодними діями і такі особи є міграційно-пасивними. Особи, для яких виявлені високі міграційні аспірації, мають бути об'єктами проактивної міграційної і соціально-захисної політики, адже вони формують прямі ризики втрат людського потенціалу.

Рис. 3.44. Психолого-поведінковий алгоритм формування міграційних аспірацій населення

Джерело: авторська розробка

¹¹⁷ Wang, B. & Collins, F. (2020). Temporally Distributed Aspirations: New Chinese Migrants to New Zealand and the Figuring of Migration Futures. *Sociology*, 54(3), 573-590.

¹¹⁸ Boccagni, P. (2017). Aspirations and the subjective future of migration: comparing views and desires of the «time ahead» through the narratives of immigrant domestic workers. *Comparative Migration Studies*, 5(1):4. doi: 10.1186/s40878-016-0047-6.

Дослідження міграційних аспірацій є особливо актуальним для молоді, оскільки бажання переміщень з постановкою цілей на майбутнє є прерогативою поведінки молодого покоління. Для реалізації цілей потрібен час. Тому при розробці методології оцінювання міграційних аспірацій за фокус-групу в першу чергу слід обирати молодь.

Отже, міграційні аспірації підтверджують, що бажання і можливості міграції є настільки високими, що детермінують готовність дій та, як правило, завершуються фактом міграції. Саме міграційні аспірації мають бути основним дослідницьким об'єктом при обґрунтуванні ефективної політики розвитку людського потенціалу та регулюванні міграції на всіх просторових рівнях.

Оцінювання міграційних аспірацій слід здійснювати для різних соціальних груп, за різними просторовими рівнями і часовими характеристиками, а також у взаємозв'язку з різними явищами і процесами. У методології потенційної міграціології запропоновано певні методики визначення бажань, мотивів, намірів, причин міграції, які слід враховувати при вдосконаленні методики оцінювання міграційних аспірацій населення.

Найбільш комплексна методика оцінювання міграційних аспірацій запропонована Й. Карлінгом та М. Б. Мільвою, які з використанням інструментарію якісного інтерв'ю визначили прагнення мігрувати через комплекс конкретизуючих запитань («Чи хочете Ви переїхати протягом наступного року?», «Чи плануєте Ви емігрувати?», «Чи плануєте Ви жити у своїй громаді через п'ять років?») у прив'язці до досвіду роботи. Учені розглядають міграційні аспірації доволі глибоко, розподіляючи запитання таким чином, щоб акцентувати на потенційних категоріях міркування («Чи Ви нещодавно серйозно замислювались про переїзд за кордон на тривалий час чи назавжди?»), вподобання (Чи Ви б хотіли переїхати з поточного місцезнаходження в інше впродовж наступних 10 років?), бажання («Наскільки Ви хотіли б жити в іншій країні, де мова відрізняється від Вашої рідної?»), необхідності («Чи відчуваєте, що Вам доведеться переїхати в іншу країну, щоб знайти роботу, утримувати себе чи сім'ю?»), планування («Чи плануєте Ви назавжди переїхати до іншої країни протягом цього року?»), наміру («Чи маєте Ви намір поїхати жити чи працювати в іншу країну в наступні 3 роки?»), очікування («Як Ви думаєте, чи повернетесь Ви коли-небудь до своєї країни походження?»), ймовірності («Наскільки ймовірно, що Ви можете виїхати із теперішнього місця проживання в наступні три роки?») і т. д. [119].

Актуальними також є методики оцінювання потенційних категорій міграції у взаємозв'язку з іншими явищами і процесами. Для прикладу, в дослідженні авторів Р. Цай, Н. Есіпова, М. Оппенгеймер та Ш. Фен запропоновано методику оцінювання взаємозв'язку суб'єктивного

¹¹⁹ Carling, J, & Mjelva, B. M. (2021). Survey instruments and survey data on migration aspirations. QuantMig Project Deliverable, D2.1. Southampton: University of Southampton, 105 p.

добробуту і бажання міграції в іншу країну на базі опитувань the Gallup World Poll [120]. Актуальними є розробки А. Івлєвса щодо взаємозв'язку оцінки щастя і бажання мігрувати. Учений обґрунтовує, що найнижчий рівень бажання мігрувати виявлений для осіб з середніми оцінками щастя, натомість для низьких і високих оцінок щастя бажання мігрувати зростає [121]. Це цінне спостереження, яке дозволяє говорити про «полярність» впливу умов середовища людського розвитку на міграційні аспірації населення.

Серед методичних розробок оцінювання потенціалу міграції з впливом зайнятості та умов праці вагомими є розробки О. Риндзак, яка запропонувала методику розрахунку індексу міграційних бажань, апробованих для безробітного населення, з виокремленням «твердих» мігрантів як осіб, що планують на наступні роки працювати за кордоном [122].

Зміна рівня задоволення основними параметрами життя в ході реалізації міграційних аспірацій досліджується в праці Б. Ноук, А. Фіндлі та Д. Макколлум. Беручи до уваги опитування домогосподарств у Великій Британії (the British Household Panel Survey), вчені порівнювали задоволеність життям загалом та в різних сферах (умови проживання, праці, соціального життя, рівень доходів, партнер, стан здоров'я) до і після переїзду [123]. Проте дане дослідження орієнтоване на оцінку задоволеності в рамках внутрішньої міграції, тому потребує вдосконалення та апробації при аналізуванні міждержавних переміщень.

Усі дослідження міграційних аспірацій базуються на соціологічних методах, достовірність результатів яких залежить від якості проведення обстежень з залученням державних і міжнародних організацій. Тому актуальність наукових досліджень з поглиблення методології оцінювання міграційних аспірацій залишається високою з потребою впровадження спільних підходів соціологічних обстежень.

Пам'ятаючи, що міграційні аспірації є міждисциплінарною оціночною категорією, акцентуємо увагу, що в економічних дослідженнях актуально брати до уваги вплив на них умов середовища людського розвитку з врахуванням суб'єктивних оцінок. Одним з комплексних показників оцінювання такого впливу є множинний індекс депривації (Index of Multiple Deprivation – IMD), апробований на практиці міграційної політики Великобританії та описаний у працях В.А.В. Кларка, М. ван Хама,

¹²⁰ Cai, R., Esipova, N., Oppenheimer, M., Feng, S. (2014). International Migration Desires Related to Subjective Well-Being. *IZA Journal of Migration*, 3(8). DOI: 10.1186/2193-9039-3-8

¹²¹ Ivlevs, A. (2014). Happiness and the emigration decision. *IZA World of Labor*, 96. doi: 10.15185/izawol.96

¹²² Ryndzak, O. (2019). Evaluation of a population's migration potential as an important component of migration policy. *Economies*. №7(3), 72.

<https://doi.org/10.3390/economies7030072>

¹²³ Nowok, B., Findlay, A., McCollum, D. (2016). Linking residential relocation desires and behaviour with life domain satisfaction. *Urban Studies*, 55(4), 870-890.

Р.Дж. Коултера. При розрахунку рівня депривації на основі вибіркового обстежень домогосподарств оцінюються наступні параметри [¹²⁴; ¹²⁵]:

- ✓ нестача коштів для існування – депривація доходу;
- ✓ відсутність доступу до гідної праці – депривація працевлаштування;
- ✓ низький рівень освіти і кваліфікації – депривація освіти, навичок і навчання;
- ✓ незадовільний стан здоров'я і харчування – депривація здоров'я;
- ✓ незадоволеність умовами навколишнього середовища – депривація екології;
- ✓ висока злочинність – депривація безпеки;
- ✓ бар'єри в отриманні житла і необхідних послуг – депривація комфорту.

Через оцінювання депривації за обраними параметрами можна визначати пріоритетні сфери покращення внутрішнього середовища людського розвитку з метою протидії міграційних втрат та підвищення конкурентоспроможності в глобальному мобільному просторі.

Отже, міграційні аспірації – це поняття, яке дозволяє аналізувати потенціал міграції. Міграційні аспірації входять у систему понять потенційної міграціології. За змістом вони є комплексним відображенням бажання переміщень з постановкою цілей, рефлексії здатності особи до переміщень на основі докладання зусиль у досягненні поставлених цілей, а також готовності прийняття міграційного рішення (позитивного чи негативного). У сукупності міграційні аспірації визначають міграційну поведінку, підтверджуючи факт переміщення чи відмову від нього.

Оцінювання міграційних аспірацій доцільно здійснювати у взаємозв'язку з депривацією. Депривація вказує на рівень незадоволення населення певними параметрами. Як правило, депривація оцінюється відносно доходу, умов праці, освіти, медицини, екології і безпеки. Визначення, як впливає депривація за даними параметрами обґрунтує пріоритети регулювання потенціалу міграції та реалізації превентивної міграційної політики.

Сучасні підходи до аналізування міграційного потенціалу території (країни, регіону, поселення) здебільшого передбачають поетапну оцінку міграційних аспірацій населення за відповідними параметрами, вибір яких залежить від часових критеріїв, мети поїздки і періоду перебування за кордоном. Так, виявлення міграційних аспірацій методом соціологічного опитування не дає комплексної характеристики щодо міграційного потенціалу певної території. Варто наголосити, що підходи на основі оцінки міграційних аспірацій нівелюють значущість впливу факторів середовища людського розвитку, деприваційних індикаторів регіону чи домогосподарств із членами потенційних мігрантів. Тому виникає

¹²⁴ Clark, W.A.V., Ham, van M., Coulter, R.J. (2014). Spatial mobility and social outcomes. *Journal of Housing and the Built Environment*, 4, 699-727.

¹²⁵ Clark, W.A., Ham, van M., Coulter, R.V. (2011). Socio-Spatial Mobility in British Society. *IZA Discussion Papers*, 5861/

необхідність інтеграції окремих етапів наявних методик у комплексний підхід до оцінювання міграційного потенціалу території на основі розрахунку *емпіричного показника міграційних аспірацій, зваженого на рівень депривації окремих складових*, що дасть змогу обґрунтувати пороговий рівень міграційного потенціалу із можливостями виявлення граничного впливу на розвиток території. На основі показника міграційних аспірацій можна будувати прогностичні моделі міграційного потенціалу та моделювати інтенсивність зовнішньої міграції з врахуванням змін рівня соціально-економічної депривації.

Ефективність механізму регулювання міграційних аспірацій населення залежить від повноти, комплексності та системності реалізації моніторингу міграційного потенціалу, основною метою якого є формування альтернативних варіантів мінімізації обсягів зовнішньої міграції населення, зокрема трудової, та збереження людського потенціалу. На рис. 3.45 наведений *алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики міграційних аспірацій населення* як інструменту формування моніторингу міграційного потенціалу території за виїзним вектором. Імплементация альтернативної форми інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики міграційних аспірацій дозволить визначати поточний їх рівень, виявляти критерії депривації і показники соціально-економічної депривації домогосподарств та потенційних мігрантів.

Моніторинг міграційних аспірацій передбачає проведення соціологічного опитування шляхом анкетування (self-administration), параметри (соціально-демографічні характеристики) якого наведено у табл. 3.20. Вибірка дослідження становила 510 осіб, з них 83,2 % респондентів – особи віком 25-40 років (молодь), які мають значний досвід трудової діяльності, особисте бачення власного розвитку і можливостей працевлаштування за кордоном. Значним є освітньо-інтелектуальний потенціал респондентів – 87,2 % мають вищу освіту або науковий ступінь. Примітно, що досліджувана вікова група має певні соціальні зобов'язання (сім'я, родина, дружні і професійні контакти). Методика проведення соціологічного опитування з метою визначення міграційних аспірацій з врахування рівнів депривації доходів, умов праці, безпеки та побуту, якості освітніх і медичних послуг, стану довкілля апробована на території Львівської області України на початку 2021 р.

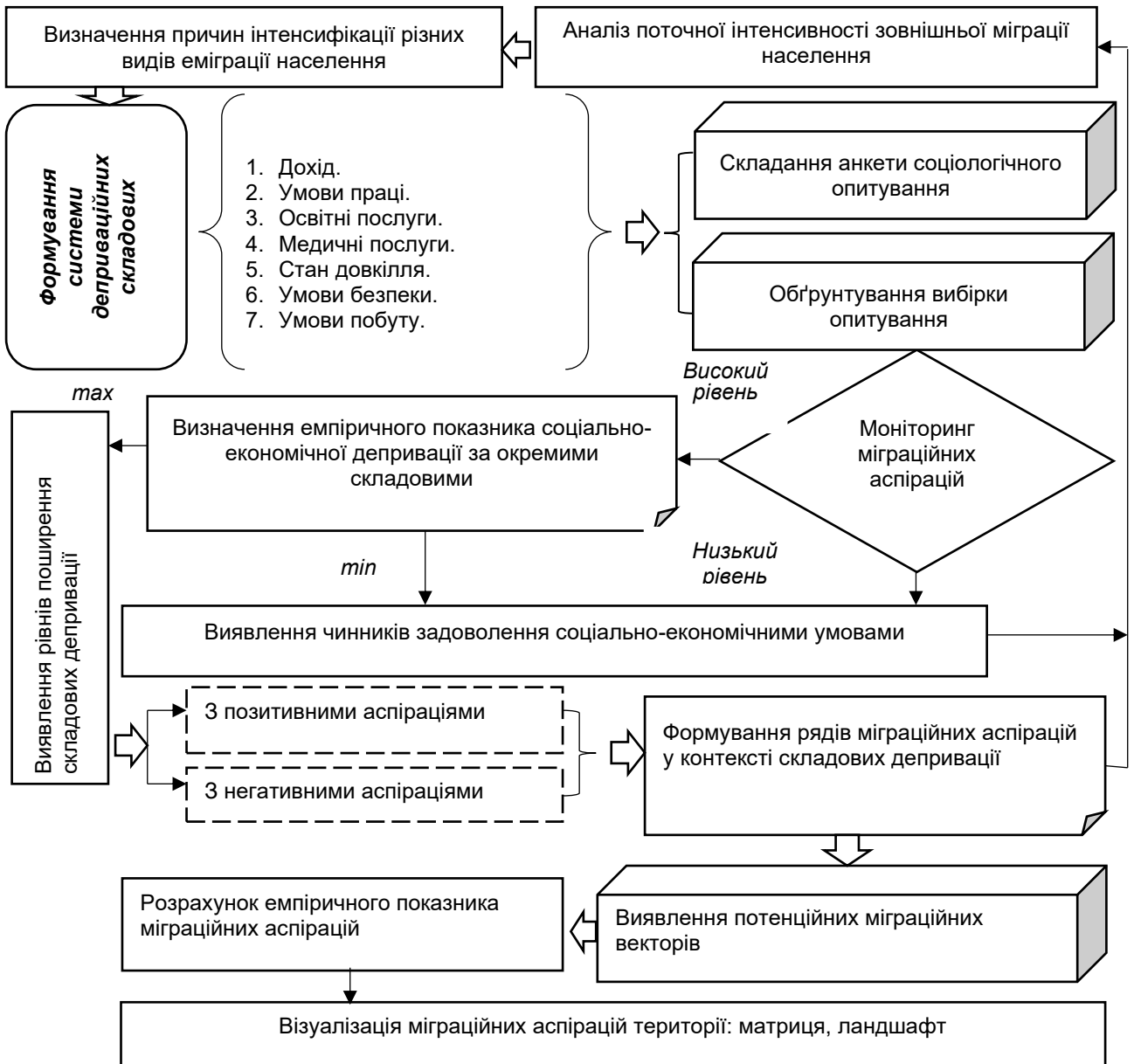

Рис. 3.45. Алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики міграційних аспірацій населення у контексті виявлення фінансових депривацій

Джерело: авторська розробка

За допомогою середньої гармонійної зваженої величини, застосування якої дає змогу трансформувати вихідні значення показників у емпіричні (коефіцієнти депривації і міграційних аспірацій), дослідження міграційного потенціалу території (у нашому випадку – регіону) відбувається на основі розрахунку рівнів міграційних аспірацій з врахуванням деприваційних індикаторів за відповідним вектором міграції.

Таблиця 3.20

Параметри соціологічного опитування щодо визначення рівня міграційних аспірацій населення Львівської області України, 2021 р.

Параметри	Частота	Рівень	Параметри	Частота	Рівень
<i>1. Вік</i>			<i>3. Рівень освіти</i>		
< 30 років	159	31,4	Повна/базова середня освіта	15	3,0
31-40 років	263	51,9	професійно-технічна освіта	20	3,9
> 40 років	85	16,8	молодший спеціаліст	30	5,9
<i>2. Сімейний стан</i>			бакалавр, магістр	353	69,6
неодружений(а)	181	35,7	кандидат, доктор наук	89	17,6
одружений(а)	289	57,0			
розлучений(а)	37	7,3			
<i>4. Статус діяльності</i>					
навчаюсь	45	8,9	займаюсь громадською роботою	13	2,6
працюю за наймом	322	63,5	безробітний(а)	35	6,9
Підприємець/самозайнятий	92	18,1			

Джерело: побудовано на основі даних соціологічного опитування

Початковим етапом дослідження є формування системи відповідних складових депривації – дохід, умови праці, освітні та медичні послуги, стан довкілля, умови безпеки та побуту. Задля визначення показника депривації у конкретний період часу як ознаки дестабілізації соціально-економічного середовища території встановлюється відповідна шкала рівнів задоволення респондентами, наприклад від 1 до 5. Такий підхід до визначення загального показника депривації дозволить своєчасно виявляти чинники незадоволення, які виступають стимуляторами посилення міграційних аспірацій, а відтак нарощування міграційного потенціалу. Апробація методичного інструментарію приведе до формування додаткових резервів мінімізації соціально-економічної депривації в умовах мінливої економіки.

Показник депривації окремих складових у визначений період часу розраховується за формулою (3.5):

$$D_n = \frac{\sum_{i=1}^n L_i^n * Q_i^n}{\sum_{i=1}^n Q_i^n} \quad (3.5)$$

де D_n – показник депривації n -ої складової; L_i^n – i -ий рівень задоволення n -ою складовою депривації; Q_i^n – n -а кількість аспірацій (частота) i -ого рівня задоволення.

Коефіцієнти поширення форм депривації визначаємо за формулами (3.6-3.7).

$$SD^f = \frac{\sum Q_f^n}{Q_g} \quad (3.6)$$

$$SD^p = \frac{\sum Q_p^n}{Q_g} \quad (3.7)$$

де SD^f – коефіцієнт поширення повної депривації; SD^p – коефіцієнт поширення часткової депривації; Q_f^n – частота міграційних аспірацій 1-ого та 2-ого рівнів депривації; Q_f^n – частота міграційних аспірацій 3-ого рівня депривації; Q_g – загальна кількість частот.

Рівні міграційних аспірацій, зокрема позитивних і негативних, у контексті складових депривацій розраховуємо за формулами (3.8-3.9).

$$MA_i^{+n} = \frac{\sum_n Q_i^{n+}}{\sum Q^+} \quad (3.8)$$

$$MA_i^{-n} = \frac{Q_i^{n-}}{Q^-} \quad (3.9)$$

де MA_i^{+n} – рівень позитивних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; MA_i^{-n} – рівень негативних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; Q_i^{n+} – частота позитивних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; Q_i^{n-} – частота негативних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; Q^- – загальна частота негативних міграційних аспірацій; Q^+ – загальна частота позитивних міграційних аспірацій.

Демографічний, соціально-економічний, інноваційний розвиток території залежить від збереження, відтворення та ефективного використання людського потенціалу. Для України в умовах євроінтеграції посилення соціально-економічних дисбалансів, політичної нестабільності та зниження рівня життя виникають нові ризики інтенсифікації зовнішньої міграції населення, зокрема трудової й освітньої, а також нарощування позитивних міграційних аспірацій, особливо серед молодого покоління. Позитивні міграційні аспірації у перспективі можуть набувати нових загрозливих форм і значних обсягів міграційних втрат. У цьому контексті актуалізується проблема розростання *ландшафту міграційних аспірацій* і необхідність розробки методичного інструментарію до оцінювання міграційного потенціалу з акцентом на зважування міграційних аспірацій і рівня депривації, що виступатиме базисом формування превентивної політики регулювання зовнішніх міграційних потоків.

Для апробації авторської методики визначення міграційних аспірацій населення, зваженого на рівень депривації окремих складових, у січні 2021 р. авторами було проведено соціологічне опитування на прикладі Львівської області України. Це прикордонний регіон з високою міграційною активністю населення. На основі результатів опитування визначено рівні міграційних аспірацій населення у розрізі складових депривації, а саме доходів, умов праці, задоволення якістю освіти, медичними послугами та станом довкілля, умовами безпеки (криміногенна ситуація, патрулювання вулиць, камери спостереження) та побуту (умовами проживання, якістю послуг соціально-побутового обслуговування за місцем теперішнього проживання). Рівень депривації в опитуванні оцінювався на основі шкали від 1 до 5, де 1 – найвищий рівень депривації або повна незадоволеність відповідною складовою, а 5 –

навпаки, повна задоволеність. Рівні міграційних аспірацій структувалися за чотирма векторами (табл. 3.21) – внутрішній міграційний вектор, сусідні для Львівської області України європейські країни (Польща, Угорщина, Словаччина), будь-які інші країни ЄС, будь-які інші країни світу з кращими умовами.

Таблиця 3.21

**Рівні позитивних міграційних аспірацій у контексті складових депривацій: виїзні міграційні вектори
(на прикладі Львівської області України)**

Рівень задоволеності	Складові депривації						
	Дохід	Умови праці	Освітні послуги	Медичні послуги	Стан довкілля	Умови безпеки	Умови побуту
<i>Внутрішній міграційний вектор</i>							
Дуже низький	0,1239	0,0550	0,0275	0,1330	0,0872	0,0917	0,0688
Низький	0,2202	0,1606	0,1009	0,2936	0,2569	0,1927	0,2844
Помірний	0,4312	0,4037	0,3119	0,3853	0,3394	0,4587	0,3945
Високий	0,1789	0,2752	0,3945	0,1330	0,2752	0,2064	0,2018
Дуже високий	0,0459	0,1055	0,1651	0,0550	0,0413	0,0505	0,0505
<i>Україна – європейські країни-сусіди (Польща, Угорщина, Словаччина)</i>							
Дуже низький	0,1467	0,0689	0,0329	0,1557	0,1108	0,1228	0,0958
Низький	0,2485	0,1527	0,0958	0,2754	0,2126	0,2156	0,2395
Помірний	0,4162	0,4042	0,2934	0,3623	0,3593	0,4042	0,3952
Високий	0,1497	0,2695	0,3743	0,1587	0,2575	0,2006	0,2096
Дуже високий	0,0389	0,1048	0,2036	0,0479	0,0599	0,0569	0,0599
<i>Україна – будь-яка інша країна ЄС</i>							
Дуже низький	0,1478	0,0765	0,0343	0,1504	0,1029	0,1293	0,1082
Низький	0,2348	0,1425	0,1029	0,2691	0,2296	0,2137	0,2533
Помірний	0,3958	0,4063	0,2929	0,3852	0,3562	0,4090	0,3905
Високий	0,1821	0,2639	0,3615	0,1425	0,2586	0,1926	0,1926
Дуже високий	0,0396	0,1108	0,2084	0,0528	0,0528	0,0554	0,0554
<i>Україна – будь-яка інша країна світу з кращими умовами</i>							
Дуже низький	0,1328	0,0791	0,0254	0,1525	0,1158	0,1299	0,1045
Низький	0,2345	0,1356	0,1045	0,2853	0,2288	0,2119	0,2458
Помірний	0,4096	0,4124	0,2938	0,3757	0,3531	0,4040	0,4096
Високий	0,1893	0,2797	0,3785	0,1384	0,2458	0,1977	0,1808
Дуже високий	0,0339	0,0932	0,1977	0,0480	0,0565	0,0565	0,0593

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за результатами соціологічного опитування (додаток Е)

Отримані результати соціологічного опитування у розрізі міграційних векторів демонструють *причинно-наслідковий зв'язок позитивних зовнішніх аспірацій і складових депривації*. Однак, не простежується значного впливу незадоволеності доходами чи іншими соціально-економічними умовами на зростання рівня внутрішніх міграційних аспірацій. Варто наголосити, що така тенденція підтверджує тезу, що міграційні аспірації населення України в основному орієнтовані на зовнішню міграцію. Зокрема, 12,39 % опитаних, які оцінили свої доходи як

дуже низький рівень депривації, мають позитивні міграційні аспірації на внутрішню міграцію, зокрема до столиці країни.

Натомість, із таким же низьким рівнем задоволеності *власних доходів* 14,67 %, 14,78 % і 13,28 % респондентів мають позитивні міграційні аспірації до сусідньої, іншої країни ЄС та будь-якої іншої країни світу відповідно. Для порівняння, 14,97 % і 18,21 % опитаних з високим рівнем задоволення доходів володіють міграційними аспіраціями до сусідньої чи іншої країни ЄС відповідно, а 18,93 % – до будь-якої іншої країни світу; лише 22 % респондентів з низьким рівнем депривації доходів орієнтуються на внутрішню міграцію. Такі тенденції свідчать про високий прямий вплив депривації доходів на міграційні аспірації зовнішнього спрямування.

Незадовільні *умови праці* як один із основних чинників-стимуляторів зовнішньої міграції населення поряд із низькими доходами мають високий вплив на формування міграційних аспірацій до країн ЄС із вищим рівнем життя. Зокрема, 14,25 % і 13,56 % опитаних зі низьким рівнем задоволеності умовами праці виявили намір виїхати за кордон (будь-якої країн ЄС чи світу відповідно), 15,27 % респондентів – до сусідньої країни ЄС, а також виявлено 16,06 % із внутрішніми міграційними аспіраціями. Цікавим є факт високого рівня міграційних аспірацій із помірною депривацією умов праці. Наприклад, 40,42 % – до сусідньої країни ЄС, 40,63 % – до будь-якої іншої країни ЄС і 41,24 % – до іншої країни світу з кращими умовами. Такі оцінки демонструють прагнення осіб виконувати висококваліфіковану працю з гідними умовами, які за їхніми міркуваннями можна забезпечити лише емігрувавши до країн із вищим соціально-економічним розвитком.

Варто наголосити, що високий рівень залежності спостерігається між зовнішніми міграційними аспіраціями та депривацією якості *освітніх послуг*. Так, близько 10 % опитаних з низькою задоволеністю якістю освітніх послуг мають позитивні міграційні аспірації до країн ЄС. Натомість, менше третини опитаних з високим рівнем освітньої депривації мають позитивні внутрішні міграційні аспірації. Стійкі міграційні аспірації виявило близько 27 % опитаних, які високо задоволені якістю отримання освітніх послуг, що свідчить про бажання молоді отримати другу освіту та емігрувати задля працевлаштування в європейських або інших країнах світу. Велика частка респондентів зазначила, що після отримання вищої освіти в Україні мають наміри реалізувати свій потенціал за кордоном. Так, 20,84 % з низьким рівнем освітньої депривації мають високий рівень міграційних аспірацій до країн ЄС.

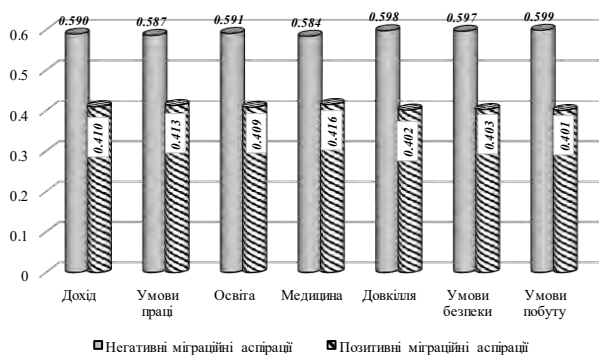
Задоволеність якістю *медичними послугами і діяльністю сфери охорони здоров'я* та рівень міграційних аспірацій мають прямий зв'язок, що підтверджують результати соціологічного опитування на прикладі Львівської області. Зокрема, 15,57 % опитаних, які мають повну деривацію якості медичних послуг, володіють високим рівнем міграційних аспірацій до сусідньої європейської країни, на противагу 4,79 % респондентам із

найвищим рівнем задоволеності станом медицини в регіоні. Низька якість медичних послуг є причиною позитивних міграційних аспірацій до будь-якої іншої країни світу з кращими умовам для 28,53 % опитаних і до будь-якої іншої країни ЄС для 26,91 % респондентів. Будучи повністю задоволеними якістю вітчизняної медицини, позитивні міграційні аспірації мають близько 5,5 % (внутрішня міграція), 4,79 % (сусідні країни ЄС), 5,28 % (інші країни ЄС) і 4,8 % (інші країни світу з кращими умовами) респондентів.

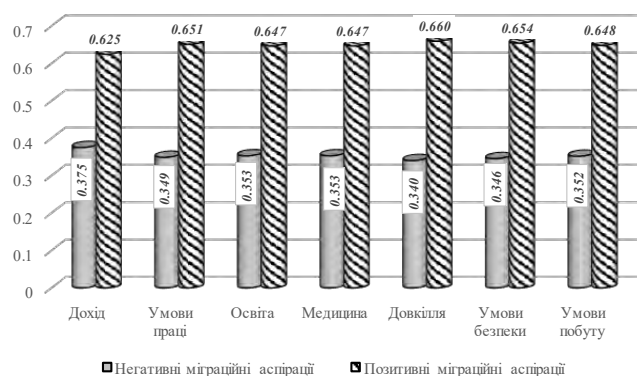
Умови довкілля, безпеки та побуту мають роль проміжних/допоміжних чинників-стимуляторів, які сприяють формуванню позитивних міграційних аспірацій населення. Сила зв'язку міграційних аспірацій і цих складових депривації не є чітко вираженою і закономірною, порівняно з депривацією доходів і умов праці. Наприклад, 11,08%, 12,28 % і 9,58 % опитаних з високою депривацією стану довкілля, умов безпеки та побуту мають високий рівень міграційних аспірацій до сусідніх країн ЄС. Хоча значна частка опитаних з помірною депривацією (35,62 %, 40,90 %, 39,05 %) також володіє позитивними міграційними аспіраціями щодо європейських країн. Такі оцінки є підставою стверджувати, що умови довкілля, безпеки та побуту не виступають ключовими детермінантами формування міграційних аспірацій до країн ЄС чи інших країн.

Аналіз відповідей у розрізі окремих складових депривації дозволив виявити рівні позитивних і негативних міграційних аспірацій населення Львівської області за просторовими напрямками (рис. 3.46). Так, найвищий рівень позитивних міграційних аспірацій населення за депривацією доходів має вектор до країн ЄС (72,0 %) і найнижчий рівень (41,0 %) – вектор внутрішньої міграції. Натомість високий рівень міграційних аспірацій до сусідніх країн ЄС спостерігається за деприваційними складовими «освіта» (69,1 %) і «умови безпеки» (69,5 %). Такі оцінки є підтвердженням високої динаміки зовнішньої освітньої і трудової еміграції, особливо молоді до Польщі. Варто наголосити, що рівень міграційних аспірацій до інших країн ЄС коливається у діапазоні від 62,5 % до 66,0 %, що свідчить про високу міграційну привабливість країн ЄС із кращими умовами праці та сприятливим середовищем людського розвитку.

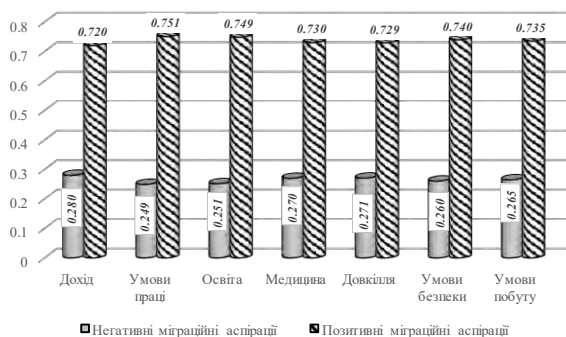
Рівень негативних аспірацій внутрішньої міграції в Україні є вищим, ніж рівень позитивних. Так, регіони України поступаються за силою притягання трудових мігрантів країнам ЄС, які ведуть активну боротьбу за українських мігрантів, особливо для зайнятості в сегменті робітничих професій. Задля підвищення міграційної привабливості регіонів України, особливо притягання висококваліфікованої молоді, варто розробити *стратегію балансування регіональних ринків праці та подолання регіональних соціально-економічних і фінансових дисбалансів*, а також удосконалювати освітньо-академічне середовище для залучення іноземних студентів.

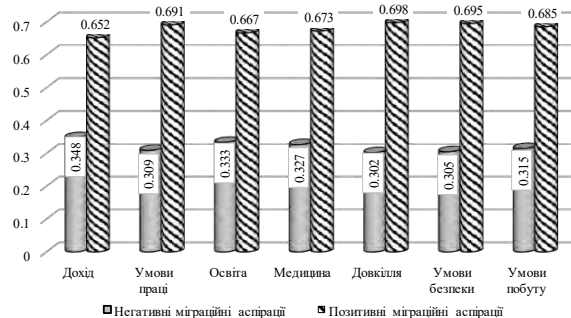
а) внутрішній міграційний вектор

б) Україна – європейські країни-сусіди (Польща, Угорщина, Словаччина)

в) Україна – будь-яка інша країна ЄС

г) Україна – будь-яка інша країна світу з кращими умовами

Рис. 3.46. Рівні міграційних аспірацій у фокусі складових депривації (на прикладі Львівської області України)

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за результатами соціологічного опитування

Задля встановлення *каузального впливу* соціально-економічної депривації на рівень міграційних аспірацій населення регіону є необхідність розрахунку емпіричного показника рівнів деприваційних складових (рис. 3.47). Емпіричні оцінки деприваційних складових є інформаційно-аналітичним підґрунтям для розробки орієнтирів щодо регулювання середовища людського розвитку у регіоні, зокрема трансформації мотивів зовнішньої міграції, коригування позитивних міграційних аспірацій, а відтак мінімізації генеративного міграційного потенціалу. У Львівській області виявлено найвищу депривацію освітніх послуг, рівень якої становить 3,6 із 5 максимально можливого, а також помірну депривацію умов побуту та довкілля (2,9 кожна) і найменший рівень депривації медичних послуг (2,7).

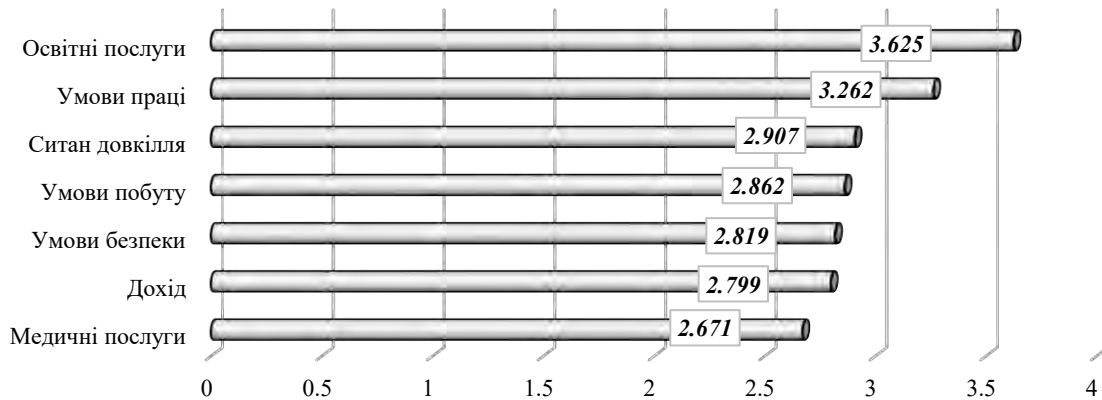

Рис. 3.47. Рівні депривації окремих складових, Львівська область України, 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за результатами соціологічного опитування

Найвищий рівень деприваційності у Львівській області мають складові якості медичних послуг (43,4 %), доходу (36,5 %) й умов побуту (35,1 %). Саме вони сприяють нарощуванню міграційного потенціалу і формуванню позитивних міграційних аспірацій населення. Повну депривацію умовами праці мають п'ята частина респондентів, якістю освітніх послуг – більше 10 % опитаних. Варто наголосити, що часткова депривація має великий вплив на формування позитивних міграційних аспірацій населення. Примітно, що значна частка респондентів (41,8 % і 38,9%) частково задоволені умовами безпеки, доходами й умовами побуту, але мають позитивні міграційні аспірації.

Моніторинг міграційних аспірацій населення є невід'ємним структурним елементом політики економічного розвитку, ефективність якого залежить від рівня депривації доходів, умов праці, безпеки та побуту, а також якості освіти, медицини та стану довкілля. Так, моніторинг міграційного потенціалу території повинен базуватися на комплексній оцінці задоволеності умовами середовища людського розвитку в формі емпіричного показника, що дасть змогу оцінювати вплив депривації на рівень міграційних аспірацій, відображати рівень поширення депривації серед молодого покоління як потенційних мігрантів, що виявляється у вагомості впливу окремих складових незадоволення на рівень міграційних аспірацій. Варто додати, що на основі коефіцієнтів міграційних аспірацій можна прогнозувати вплив депривації на міграційний потенціал, що виступає інформаційно-аналітичним базисом у процесі розробки заходів своєчасного реагування на критичні зміни інтенсивності зовнішньої міграції на відповідному просторовому рівні.

Імплементация моніторингу міграційного потенціалу дозволить отримувати своєчасну та повну оцінку рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення, виявляти зміни міграційних аспірацій населення, ідентифікувати джерела фінансової і соціально-економічної депривації, прогнозувати рівень міграційних аспірацій з врахуванням деприваційних складових, визначати деструктивні чинники, які призводять до нарощування міграційного потенціалу території. Результати моніторингу міграційного потенціалу на основі визначення рівня міграційних аспірацій та депривації є організаційно-інформаційним критерієм і вказівником визначення *ландшафту поточного міграційного потенціалу території* (рис. 3.48). На основі даних матриці можна здійснювати альтернативне планування міграційної політики та розробляти програми щодо мінімізації позитивних міграційних аспірацій.

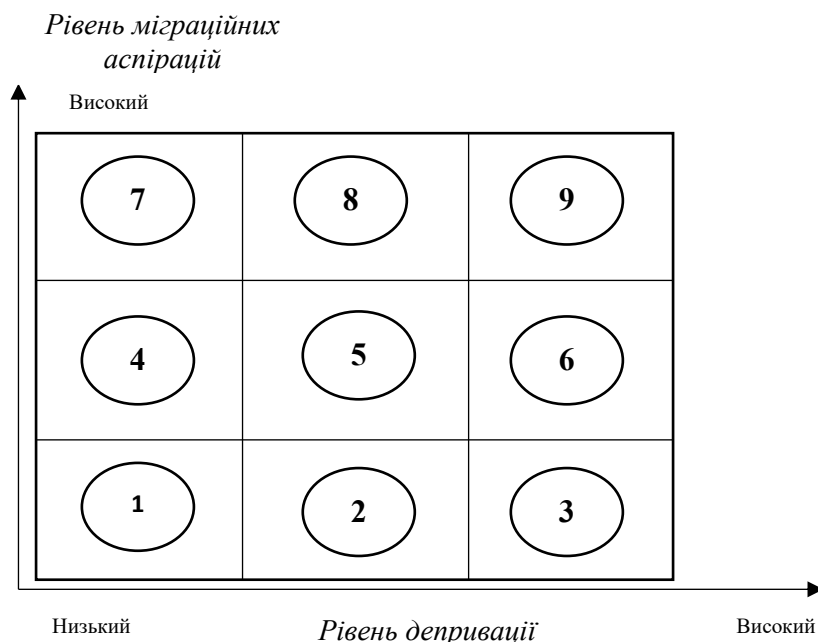

Рис. 3.48. Матриця ландшафту міграційного потенціалу території: зважування міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації

Примітка: цифрами позначено відповідний рівень міграційного потенціалу території; «1» – найнижчий, «9» – найвищий.

Джерело: авторська розробка

Зважування міграційних аспірацій і складових депривації є ефективним інструментарієм діагностики впливу умов соціально-економічного середовища на можливості регіону реалізовувати власний міграційний потенціал. Побудова ландшафту міграційного потенціалу території сприятиме обґрунтуванню нових стратегічних орієнтирів міграційної політики. Якщо територія за результатами моніторингу потрапляє у сегмент «1», це свідчить про наявність найнижчого рівня міграційного потенціалу, натомість потрапляння у сегмент «9» – про найвищий рівень. Сегменти «4», «5», і «6» характеризують помірний міграційний потенціал. Наприклад, сегмент «5» можна трактувати як

міграційний потенціал неадаптивного характеру, рівень якого може зростати залежно від наростання незадоволеності населенням відповідними складовими. Є висока ймовірність, що потрапляння у сегменти «4»-«6» міграційний потенціал залишиться потенційним, а не перейде у категорію «стійких» емігрантів. Від ефективних стратегічних напрямів, проактивної політики реагування на зміни рівня деприваційних складових і своєчасного моніторингу міграційних аспірацій залежать темпи нарощування міграційного потенціалу, тобто швидкість переходу від сегменту з низьким до сегменту з високим рівнем потенціалу.

Таким чином, проведене дослідження виявило рівні міграційних прагнень та соціально-економічних депривацій на основі аналізу результатів соціологічного опитування, яке охопило понад п'ятсот людей Львівській області. За результатами обстеження рівень міграційної спроможності території визначається несприятливими соціально-економічними, екологічними та медико-демографічними умовами, згрупованими у сім складових (дохід, умови праці, якість освітніх та медичних послуг, стан навколишнього середовища, безпека, та умови життя). Для перевірки причинного впливу соціально-економічної депривації на рівень міграційних прагнень населення території був розрахований емпіричний показник рівнів компонентів депривації. Емпіричні оцінки компонентів депривації є інформаційно-аналітичним підґрунтям для розробки орієнтирів регулювання середовища людського розвитку, а саме трансформації мотивів зовнішньої міграції, коригування позитивних міграційних прагнень, а отже – мінімізації генеруючих міграційних можливостей.

За результатами дослідження зроблено висновок, що потенційний рівень ландшафту міграційної спроможності території (Львівська область) визначається зважуванням міграційних рефлексій і компонентів депривації. Найвищий рівень депривації виявлений у сфері освіти (3,6 з 5 можливих), помірна депривація виявлена – умови побуту та навколишнього середовища, а найнижча – у сфері охорони здоров'я. Таким чином, дослідження підтвердило гіпотезу дослідження, що високий рівень соціальних і фінансових депривацій має значний вплив на формування позитивних міграційних прагнень та високий рівень міграційної спроможності території, що впливає на економічний розвиток та економічну безпеку країни.

РОЗДІЛ 4. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІКОСИ

4.1. ФІНАНСОВА СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ: ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Фінансово-економічна криза, спричинена поширенням пандемії Covid-19, характеризується безпрецедентним масштабом та є унікальною як у контексті впливу на сфери життєдіяльності людини, так і в частині територіального поширення. Попри сильні короткочасні соціальні, економічні та політичні шоки, ця криза матиме і довгострокові наслідки для економіки (як то у сфері розвитку людського капіталу, зміни продуктивності праці, публічного управління та фінансів, в тому числі за рахунок зміни поведінки людей, активізації процесу цифровізації тощо).

За оцінками експертів ОЕСР, які досліджують наслідки впливу Covid-19 на економіку країн світу¹, одним із ключових викликів в умовах сьогодення є характер реакції національних урядів на кризові явища, оскільки вона сфокусована на подоланні найгостріших «точкових» проблем та має короткострокову перспективу, а це вказує на те, що така поведінка несе загрозу втрати стійкості соціально-економічних систем на різних рівнях у довгостроковому періоді. Інший аспект прояву впливу пандемії – асиметричний вплив на різні типи територій (до прикладу: в США якщо на перших етапах виникнення кризи осередками ураження були великі міста-мегаполіси, то у подальшому ситуація змінилася, і у другій половині 2020 р. на «передові» позиції вийшли сільські округи з нижчим рівнем щільності населення та віддалені від великих міських центрів)². Очевидно, що така ситуація потребує вертикальної координації та збалансованого підходу до боротьби із кризою та її наслідками.

Ця проблема не обійшла стороною і Україну, яка, як і весь світ, на початку 2020 року стикнулася із новими викликами – глобальним карантинном і соціально-економічною кризою, яка є нетиповою по своїй суті. Пандемія в сукупності із впровадженими Урядом заходами, щодо стримування та поширення вірусу, призвели до негативних наслідків в економіці України (згортання економічної діяльності підприємств (найбільше в роздрібній торгівлі, промисловості та транспортні перевезення, туризм), нагромадження боргів, скорочення робочих місць, падіння попиту на продукцію власного виробництва, падіння обсягів

¹ The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government. Tackling coronavirus (COVID-19): Contributing to a global effort / OECD, URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128287-5agkkojaaa&title=The-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government

² Там само.

експорту, руйнування ланцюгів постачання, зростання прихованого безробіття, падіння заощаджень, зменшення інвестиційної активності тощо). З іншого боку, невизначеність та негаразди у всіх сферах життя фокусують увагу на аномалії прийняття інвестиційних, фінансових, управлінських і інших рішень на різних рівнях управління та можуть свідчити про поведінкові зміни та несприйняття економічними агентами таких політик, а відтак і кризу довіри.

В цьому сенсі науковий інтерес викликають питання зміцнення фінансової спроможності територіальних громад (ТГ) України як запоруки їх збалансованого розвитку.

Проведені дослідження доводять, що боротьба з викликами пандемії стала чималим стресом для новоутворених об'єднаних територіальних громад, і Україна в цьому аспекті не виняток. Правдою є і те, що вплив ковідкризи на розвиток місцевих фінансів різниться між окремими країнами, регіонами та територіальними громадами. Можна погодитись із думкою експертів, котрі вважають, що наслідки такого впливу найбільше залежать від³: рівня децентралізації (особливо в частині розподілу видаткових повноважень, оскільки функції територіальних громад в управлінні кризою та забезпеченні власного поступу суттєво залежать, від покладеної на них повноважень); структури доходів місцевих бюджетів (особливо від їх чутливість до економічних коливань); рівня «фіскальної гнучкості» (спроможності органів місцевого самоврядування пристосувати власні бюджети до кризових умов); фінансових умов розвитку територіальної громади (поточний баланс бюджету, місцевий борг, бюджетні резерви тощо); обсягів, стабільної та ефективної бюджетної підтримки розвитку територіальних громад з вищих рівнів управління. Посилення або нівелювання ризику втрати фінансової спроможності територіальних громад залежить від специфіки функціонування системи публічного управління у державі (що включає вертикальну координацію дій у процесі протидії пандемії) та особливостей соціального та економічного розвитку самих ТГ.

Світові тенденції зміцнення місцевих фінансів територіальних громад в умовах пандемії (спільне опитування Комітету регіонів ЄС та ОЕСР 300 представників регіональних та місцевих органів управління у 24 країнах ЄС) вказують на негативні очікування щодо формування та виконання місцевих бюджетів у коротко- та середньостроковій перспективі з падінням рівня доходів та зростанням видатків (рис. 4.1).

³ The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government. Tackling coronavirus (COVID-19): Contributing to a global effort / OECD, URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128287-5agkkojaa&title=The-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government

Рис. 4.1. Очікування респондентів – представників регіональних та місцевих органів управління у 24 країнах ЄС щодо впливу ковідкризи на місцеві бюджети, 2020 р., %

Джерело: складено на основі даних ⁴

Прогнозується значне падіння податкових надходжень (пік якого припадає на 2021-2022 рр.⁵) (рис. 4.2), що неминуче призведе до зниження фінансової спроможності регіонів та територіальних громад. Цікаво, що при цьому зростають очікування представників регіональних та місцевих органів управління на фінансову підтримку з центру⁶, що свідчить про поведінку «перекладання відповідальності» з боку представників місцевого самоврядування та акцентування на ролі держави як суб'єкта забезпечення економічної та соціальної безпеки громадян.

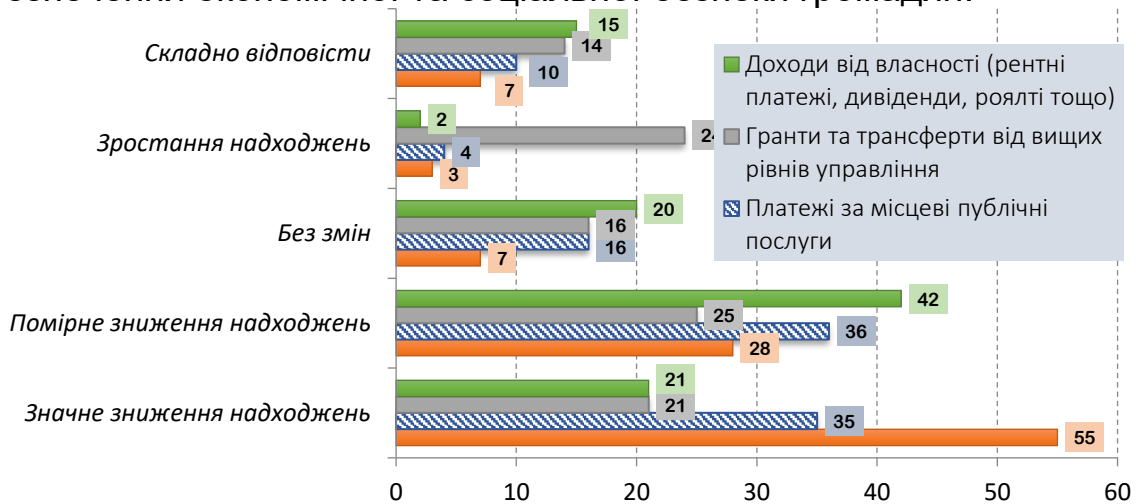

Рис. 4.2. Очікування респондентів – представників регіональних та місцевих органів управління у 24 країнах ЄС щодо впливу ковідкризи на доходи місцевих бюджетів, 2020 р., %

Джерело: складено на основі даних ⁷

⁴ Survey Questionnaire «Share your experience: How is COVID-19 affecting regions and cities?», 2020 URL: <https://cor.europa.eu/en/news/Pages/ECON-cor-oecd-survey-covid-19.aspx>.

⁵ Share your experience: How is COVID-19 affecting regions and cities? CoR-OECD Survey Questionnaire, 2020. URL: <https://cor.europa.eu/en/news/Pages/ECON-cor-oecd-survey-covid-19.aspx> (дата звернення: лютий 2020 р.).

⁶ Там само.

⁷ Там само.

Територіальний аналіз поширення пандемії ОЕСР засвідчив, що серед громад, які найбільше постраждали від коронакризи ті, економіка яких сформована навколо туристичної галузі; великі міста – центри регіонів та столиці країн, де порівняно високий ризик порушення створених ланцюгів доданої вартості та виробничих процесів. Натомість «пом'якшуючим» фактором негативного впливу кризи на економіку великих міст та джерелом «нових можливостей» є використання потенціалу віддаленої роботи, що передбачає дистанціювання працівника з можливістю виконання покладених на нього обов'язків⁸.

Фінанси новоутворених територіальних громад України на початку 2020 року опинились у новій системі ризиків, обумовлених поширенням пандемії, що не могло не відобразитися на процесах формування і виконання місцевих бюджетів, прозорості та підзвітності функціонування і фінансовій спроможності загалом.

З метою дослідження розвитку територіальних громад в умовах мінливості економіки та кризи, спричиненої пандемією Covid-19, проведено аналіз впливу фінансових детермінант на соціально-економічний розвиток 42 територіальних громад в Україні у період 2019-2020 рр. в розрізі міст обласного значення, міських, селищних та сільських ТГ (рис. 4.3), що дозволило зробити такі узагальнення.

Рис. 4.3. Територіальна вибірка ТГ України у дослідженні

⁸ Capacity for remote working can affect lockdown costs differently across places. OECD, 2020. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=134_134296-u9iq2m67ag&title=Capacity-for-remote-working-can-affect-lockdown-costs-differently-across-places (дата звернення: лютий 2020 р.).

1. Якщо аналізувати доходи місцевих бюджетів ТГ на одну особу за обраний період (табл. 4.1), то спостерігалось їх зниження у 2020 р. порівняно з попереднім роком у середньому на 4,2 в.п., з 9778,9 грн до 9317,1 грн. У розрізі груп громад (міста обласного значення, міські, селищні та сільські ТГ) найбільше падіння доходів було зафіксовано в бюджетах великих міст.

Таблиця 4.1

Динаміка доходів бюджетів ТГ України у 2019-2020 рр.

ТГ	Доходи (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), грн./ос.		Темп приросту, %	Міжбюджетні трансферти, грн./ос.		Темп приросту, %	Податкові надходження, грн./ос.		Темп приросту, %
	2019	2020		2019	2020		2019	2020	
Міста обласного значення (МОЗ)	11850,9	10476,8	88,4	3704,2	2031,8	54,9	7124,7	7642,8	107,3
Міські ТГ	8447,5	8534,6	101,0	3535,7	3369,7	95,3	4487,4	4726,0	105,3
Селищні ТГ	9195,6	8721,7	94,8	4584,8	3765,1	82,1	4262,2	4505,5	105,7
Сільські ТГ	9621,6	9535,5	99,1	4981,7	4207,3	84,5	4272,8	4471,6	104,7
Середнє по ТГ	9778,9	9317,1	95,8	4201,6	3462,6	81,6	5036,8	5336,5	105,7

Джерело: складено на основі даних ⁹

Причиною зниження доходів бюджетів ТГ є суттєве зменшення обсягів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету. При чому, якщо по міських, селищних та сільських ТГ обсяг трансфертів у 2020 р. становив 87,3%, то до бюджетів великих міст надійшло лише 54,9% обсягу трансфертних надходжень попереднього року. Щодо податкових надходжень, то падіння обсягів не спостерігалось по жодній з груп ТГ, а податкові доходи на одну особу у 2020 р. у середньому склали 5336,5 грн, що на 5,7 в.п. більше ніж у базовому періоді.

Загалом у 2020 р. в Україні спостерігалось суттєве зниження обсягів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів – на 38,5% порівняно з 2019 р (рис. 4.4). Серед основних причин такого скорочення:

а) зміна механізму фінансування окремих видів видатків, а саме: зміна механізму використання бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті для виплати деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплати послуг окремим категоріям населення¹⁰; реалізація програми державних гарантій медичного обслуговування населення¹¹, згідно з якою фінансування надання

⁹ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

¹⁰ Деякі питання виплати державної соціальної допомоги. Постанова КМУ № 1101 від 24.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2019-%D0%BF#n13>.

¹¹ Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2020 році та I кварталі 2021 року. Постанова КМУ № 65 від 5 лютого 2020 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200065.html.

медичних послуг забезпечується Національною службою здоров'я України;

б) скорочення окремих напрямів фінансування як реакція держави на вплив кризи, спричиненої пандемією Covid-19, зокрема: зменшення субвенції на заходи щодо забезпечення соціально-економічного розвитку окремих територій (на місця передано 56,7% суми попереднього року); відсутність коштів у державному бюджеті на надання субвенції на формування інфраструктури ОТГ.

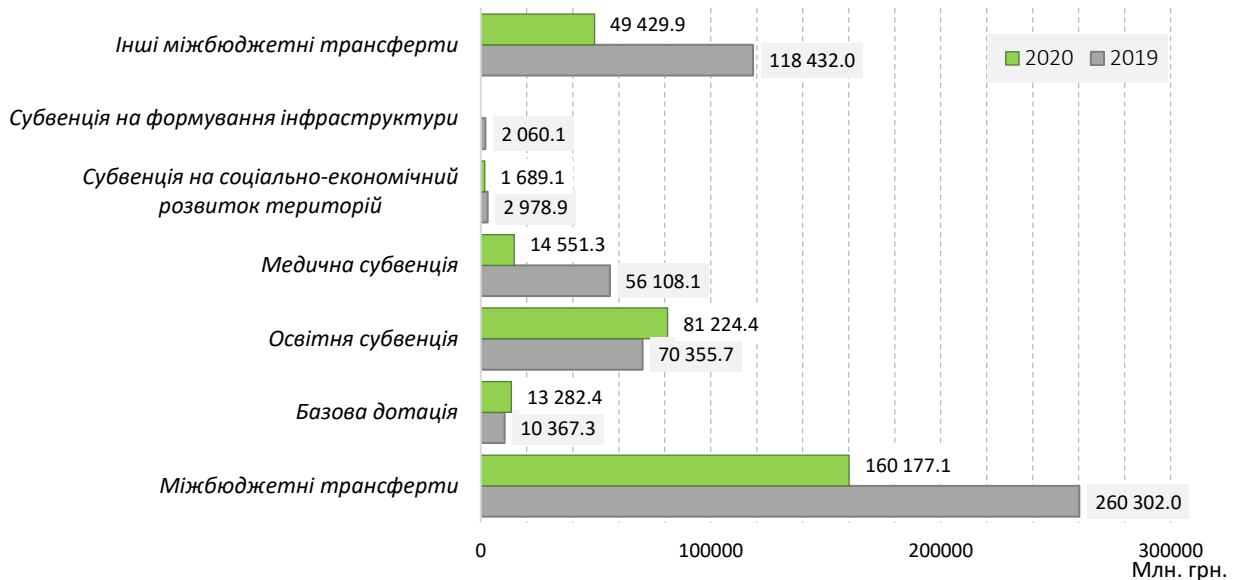

Рис. 4.4. Динаміка обсягів міжбюджетних трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів України, 2019-2020 рр.

Джерело: складено на основі даних ¹²

2. Щодо надходжень міжбюджетних трансфертів в розрізі обраних груп ТГ (рис. 4.5), то слід відмітити, що найбільше падіння їх обсягів спостерігається по бюджетах міст обласного значення, зокрема, помітне скорочення субвенції на забезпечення соціально-економічного розвитку окремих територій. У 2020 р. надійшло лише 17,0% обсягу субвенції 2019 р., що значно менше середнього по аналізованих групах значення – на 18,1 в.п. Відчутним є і скорочення інших видів трансфертів. Відтак у 2020 р. з державного бюджету до бюджетів міст обласного значення надійшло лише 54,9% трансфертів порівняно з попереднім роком.

¹² Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

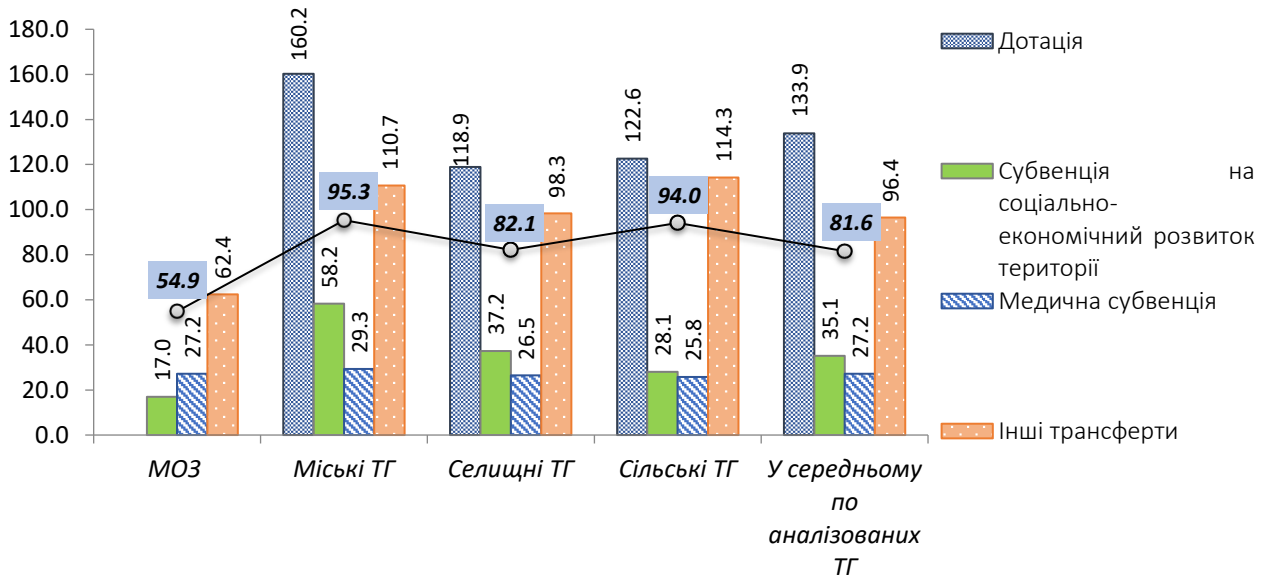

Рис. 4.5. Темп приросту міжбюджетних трансфертів з державного бюджету до бюджетів ТГ у 2020 р. порівняно з 2019 р., %

Джерело: складено на основі даних¹³

З наведених даних слідує, що у процесі скорочення фінансової підтримки місцевих бюджетів в умовах ковідкризи на державному рівні пріоритетним стало збереження фінансування ТГ з нижчим рівнем фінансової спроможності (міських, сільських, селищних ТГ). Натомість забезпечення соціально-економічного розвитку великих міст перекладено «на плечі» органів місцевого самоврядування. Загалом, слід визнати, що саме великі міста найбільше постраждали від пандемії, ставши, по-перше, епіцентрами розвитку та поширення хвороби, по-друге, центрами боротьби з нею, що в підсумку негативно відобразилось на соціальній та економічній складові життєдіяльності міського населення. Зазначене підтверджують дослідження як міжнародні¹⁴, так і вітчизняні. Зокрема, аналіз, проведений науковцями Інституту демографічних та соціальних досліджень імені М. В. Птухи¹⁵, вказує на зміну рівня абсолютної бідності у 2018-2020 рр. за типом місцевості (рис. 4.6): саме у великих містах України очікується найбільший приріст рівня абсолютної бідності у 2020 р. порівняно з 2019 р., що, згідно закладених авторами гіпотез, свідчить про найбільш негативний вплив кризи на доходи мешканців великих міст.

¹³ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

¹⁴ Coronavirus (COVID-19) From pandemic to recovery: Local employment and economic development. OECD, 2020. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=130_130810-m60ml0s4wf&title=From-pandemic-to-recovery-Local-employment-and-economic-development.

¹⁵ Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Новосільська Т.В.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ. 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf.

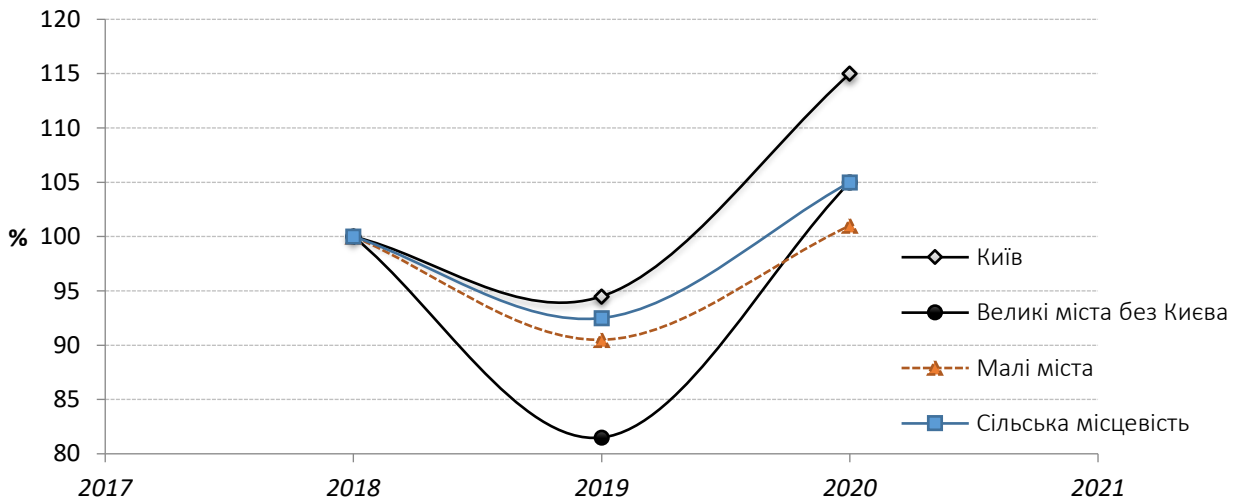

Рис. 4.6. Темп приросту рівня абсолютної бідності за типом місцевості, 2018-2020 рр., 2018=100%

Джерело: побудовано на основі даних ¹⁶

3. Що ж стосується податкових надходжень до бюджетів ТГ, то в 2020 році спостерігалось незначне зростання (порівняно з 2019 р) у розрізі усіх основних видів податків (ПДФО – на 4,2 в.п., акцизного податку – 7,9 в.п., єдиного податку – 4,9 в.п.), за винятком плати за землю (надходження від цього виду скоротились на 3,4 в.п.) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Динаміка власних доходів ТГ на одну особу у 2019-2020 рр.

ТГ	Власні доходи	Податкові надходження	ПДФО	Акциз	Акциз на паливе	Акциз з роздрібно торгівлі	Місцеві податки і збори	Єдиний податок	Плата за землю	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки
2019										
МОЗ	8146,7	7124,7	4432,7	504,4	216,5	287,9	2169,4	1280,9	666,1	206,2
Міські ТГ	4911,8	4487,4	2582,4	511,5	399,5	112,0	1373,9	653,9	638,3	74,6
Селищні ТГ	4610,8	4262,2	2337,6	213,6	149,2	64,3	1557,0	559,1	835,7	130,3
Сільські ТГ	4639,9	4272,8	2839,8	236,6	192,9	43,8	1118,8	647,0	420,3	45,8
Середнє по ТГ	5577,3	5036,8	3048,1	366,5	239,5	127,0	1554,8	785,2	640,1	114,2
2020										
МОЗ	8445,0	7642,8	4779,6	587,1	240,3	346,8	2264,3	1393,9	628,1	213,7
Міські ТГ	5164,9	4726,0	2746,2	526,7	405,0	121,7	1431,2	702,1	636,1	85,8
Селищні ТГ	4956,5	4505,5	2535,4	245,6	171,1	74,6	1632,4	613,6	846,0	150,1
Сільські ТГ	4851,6	4471,6	2985,1	264,6	218,3	46,3	1163,8	673,2	430,3	98,6
Середнє по ТГ	5854,5	5336,5	3261,6	406,0	258,7	147,3	1622,9	845,7	635,1	137,0
2020 (з урахуванням індексу інфляції)										
МОЗ	8223,0	7441,9	4653,9	571,7	234,0	337,7	2204,8	1357,2	611,5	208,1
Міські ТГ	5029,1	4601,8	2674,0	512,9	394,3	118,5	1393,6	683,7	619,4	83,6

¹⁶ Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Новосільська Т.В.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ. 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf.

ТГ	Власні доходи	Податкові надходження	ПДФО	Акциз	Акциз на пальне	Акциз з роздрібною торгівлі	Місцеві податки і збори	Єдиний податок	Плата за землю	Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки
Селищні ТГ	4826,2	4387,1	2468,7	239,2	166,6	72,6	1589,5	597,4	823,8	146,1
Сільські ТГ	4724,0	4354,0	2906,6	257,6	212,6	45,0	1133,2	655,5	419,0	96,0
Середнє по ТГ	5700,6	5196,2	3175,8	395,3	251,9	143,5	1580,3	823,4	618,4	133,4

Джерело: складено на основі даних ¹⁷

Однією з можливих причин зниження надходження плати за землю у 2020 р. порівняно з попереднім роком є прийняття законів «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)»¹⁸ та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)»¹⁹, якими передбачено, що у період з 1 до 31 березня 2020 р. цей податок не нараховувався та не сплачувався. Це зумовило, відповідно до розрахунків Міністерства фінансів України²⁰, недонадходження до місцевих бюджетів в обсязі 2,7 млрд. грн. Зауважимо, що окрім плати за землю, прийняті акти стосувалися умов стягнення податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки (у період з 1 до 31 березня об'єкти нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, не були об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та єдиного податку (збільшено граничний обсяг доходу в контексті сплати єдиного податку та надано право органам місцевого самоврядування зменшувати уже прийняті ставки податку).

Загалом внаслідок прийняття цих законів недонадходження до місцевих бюджетів склали 4,1 млрд. грн²¹. При цьому, зважаючи на те, що держава «підтримала» мале і середнє підприємництво шляхом надання

¹⁷ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

¹⁸ Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19). Закон України № 533-IX від 17.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>.

¹⁹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19). Закон України № 540-IX від 30.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>.

²⁰ Про розгляд звернення. Лист Міністерства фінансів України до Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» № 5-235 від 20.03.2020 р. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-12041/lyst_minfinu_shchodo_propozyciy_amu_vid_20.03.2020.pdf.

²¹ Про розгляд звернення. Лист Міністерства фінансів України до Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» № 5-235 від 20.03.2020 р. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-12041/lyst_minfinu_shchodo_propozyciy_amu_vid_20.03.2020.pdf.

певних «поступок» щодо сплати місцевих податків і зборів (таким чином, переклавши увесь тягар «підтримки» на ТГ), механізму компенсації втрат місцевих бюджетів від прийнятих рішень не було передбачено, що свідчить про загрозу зниження рівня фінансової спроможності усіх ТГ (для прикладу, у 2020 р. в розрізі 42 ТГ частка плати за землю в складі власних доходів бюджету становила у середньому 12,0%, а єдиного податку – 14,3%) та суттєвого падіння показника по громадах з високою часткою цих податків у власних доходах (в Україні є багато ТГ, місцеві бюджети яких наповнюються більше ніж на ½ завдяки надходженням від справляння місцевих податків).

Аналізуючи структуру доходів місцевих бюджетів ТГ доречно звернути увагу на особливості надходжень від ПДФО та єдиного податку як ключових бюджетоформуючих складових. Справа в тому, що аналіз динаміки помісячних надходжень ПДФО та єдиного податку до місцевих бюджетів України у 2019-2020 рр. (рис. 4.7) засвідчив, що, попри стрімке зростання кількості зареєстрованих безробітних в Україні у квітні 2020 р. (у 4 рази при порівнянні з цим показником березня), зниження надходжень податків як реакції ринку праці на карантинні обмеження не відбулося.

Дисонанс у відсутності причинно-наслідкового зв'язку між зростанням безробіття та надходженнями податків із доходів населення пов'язаний із закономірностями розвитку ринку праці в Україні (високим рівнем безробіття (9%); високим рівнем неформальної зайнятості (30-50%); низьким рівнем заощаджень та залежністю від грошових переказів трудових мігрантів (10% від ВВП); високою часткою низькокваліфікованих працівників у загальній чисельності зайнятих (19,1%))²², що і зумовили його реакцією на кризу. На нашу думку, відсутність стрімкого зниження надходжень ПДФО та єдиного податку до місцевих бюджетів у відповідь на економічні потрясіння обумовлена:

- високою часткою у складі ПДФО податку з доходів фізичних осіб, зайнятих у бюджетній сфері (у школах, лікарнях, закладах культури, державних установах тощо), в умовах кризи такі особи не потрапили до групи ризику, здебільшого продовжували працювати та отримувати заробітну плату, часто лише змінюючи умови праці (набула поширення дистанційна зайнятість);

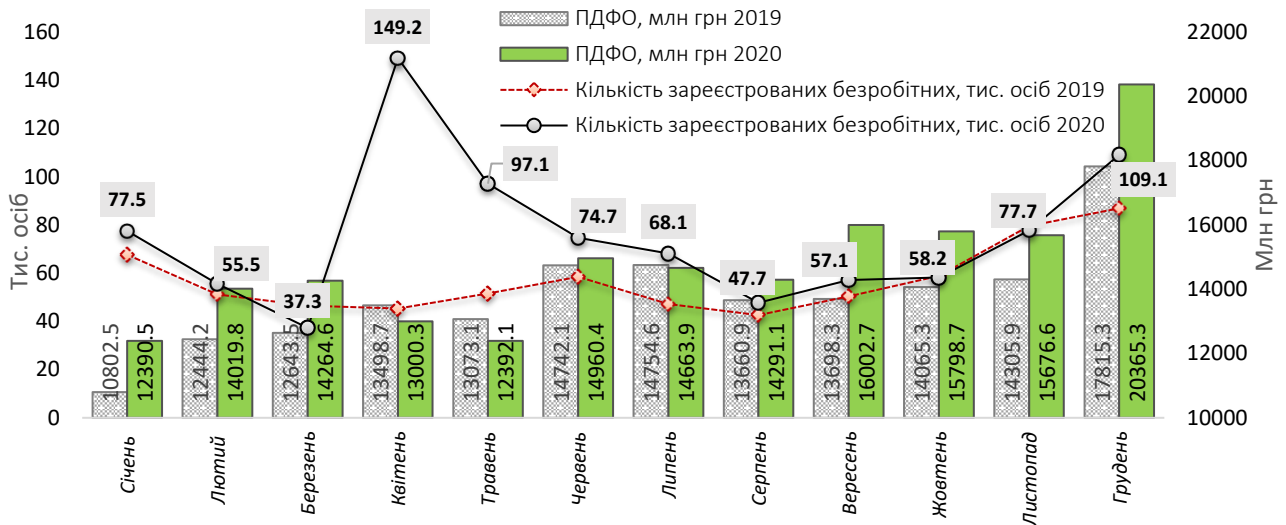
як зауважують експерти ООН²³, найбільш негативний вплив в Україні ковідкриза мала на осіб, зайнятих у неформальній сфері (за даними соціологічних опитувань у тіньовому секторі перебуває 4-5 млн працівників, за підрахунками Державної служби статистики – 3,4 млн осіб²⁴), які не сплачують до бюджету податків, а відтак втрата роботи та доходу такими особами не впливає на показники надходження податків;

²² COVID-19 in Ukraine: Impact on Households and Businesses. Analytical Report, October 2020. UnWomen. UNDP. FAO. Рр. 106. URL: file:///G:/COVID19%2520in%2520Ukraine_Impact%2520on%2520Households%2520and%2520Businesses.pdf.

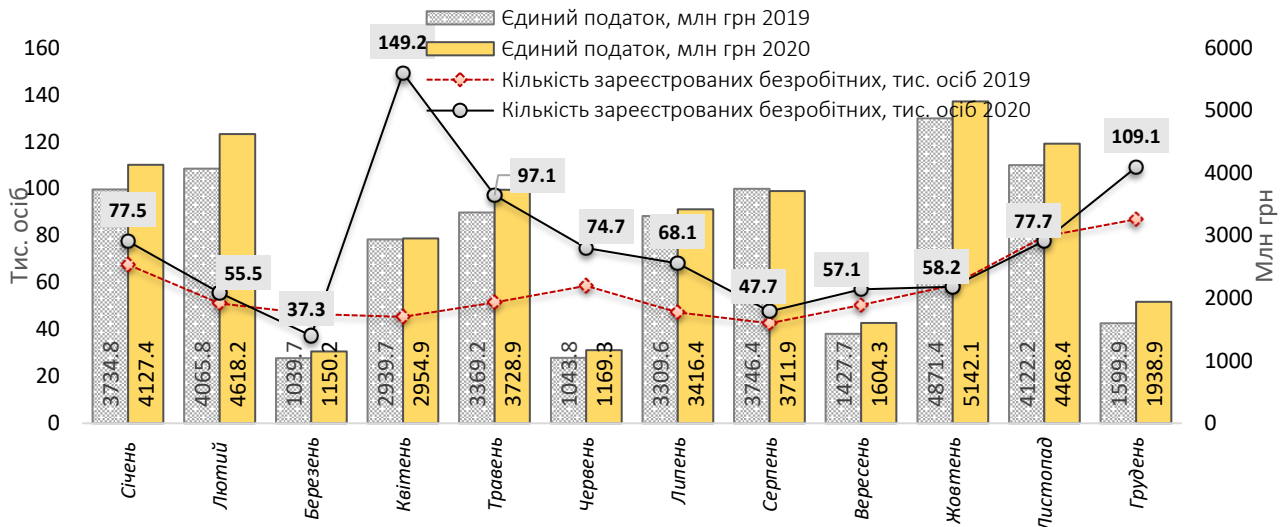
²³ Там само.

²⁴ Рой В., Жабінець О. Видимі та латентні наслідки Covid-19 для регулювання соціально-трудова відносин в сфері МСБ України. SMES. Київ, 2020. URL: <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Vidimi-ta-latentni-naslidki-COVID-19-.pdf> (дата доступу: березень 2021 р.).

утім, хотілося б зазначити, що саме працівники неформального сектору стали «жертвами» кризи, адже, окрім того, що багато з них втратили джерело отримання доходів (втрата роботи, втрата доходу у вигляді грошових переказів з-за кордону через повернення заробітчан, неможливість виїхати за кордон на сезонну роботу), ті, які залишалися на робочих місцях, були піддані високому ризику зараження Covid-19, що пов'язано з часто незадовільними умовами зайнятості та проживання;

а) ПДФО

б) єдиний податок

Рис. 4.7. Динаміка помісячних надходжень ПДФО та єдиного податку до місцевих бюджетів України, 2019-2020 рр.

Джерело: складено на основі даних ²⁵

- в умовах ковідкризи понад 3 млн осіб в Україні перебували у стані прихованого безробіття²⁶ – у процесі адаптації ринку праці до умов кризи з метою збереження більшості працівників і економії коштів, роботодавці застосовували такі механізми: неоплачувані або частково оплачувані відпустки (частка зайнятих, які одночасно беруть відпустку за власний

²⁵ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

²⁶ Там само.

рахунок у I кварталі 2020 р. зросла утричі і становила 0,6%²⁷) та неповну зайнятість (якщо у березні 2020 р. неповний робочий день працювали лише 7% зайнятих, то у квітні цей показник зріс до 20%); застосування цих механізмів ніяк не впливає на надходження податків до бюджету, оскільки ПДФО при переведенні особи на неповну зайнятість сплачується у повному обсязі;

- щодо єдиного податку, то зважаючи на високий рівень неформальної зайнятості у сфері малого підприємництва та існуючі поведінкові закономірності управління власним бізнесом (зокрема, такі когнітивні упередження як помилка втоплених витрат, ефект наділення та ефект закріплення, які пояснюють, чому людина надає високої цінності тим об'єктам, якими володіє, управляє чи тривалий час користується), можна припустити, що в умовах кризи такі суб'єкти, намагаючись зберегти власну справу та скоротити витрати, звільняли передовсім працівників, які не були офіційно працевлаштовані, що і не вплинуло на обсяги акумульованого до місцевих бюджетів єдиного податку.

4. Аналіз видаткової частини бюджетів ТГ України (рис. 4.8) свідчить про тенденцію до зниження обсягу видатків з 9591,9 грн на особу у 2019 р. до 8805,9 грн у 2020 р. (на 7,6 в.п.), при чому, найбільшого скорочення зазнали видатки на економічну діяльність – 28,9 в.п., причому ця тенденція мала місце по всіх групах ТГ. Найбільше скорочення видатків знову спостерігається по МОЗ (17,2 в.п.). Серед причин - скорочення трансфертів з державного бюджету на соціально-економічний розвиток окремих територій та субвенції на формування інфраструктури ТГ. Попри те, що станом на 1 січня 2021 р. немає детальної інформації щодо ролі органів місцевого самоврядування у боротьбі з пандемією в Україні, поодинокі дослідження дають змогу стверджувати, що саме питання попередження поширення та боротьби із Covid-19 у 2020 р. стало пріоритетним для ТГ.

Так, згідно даних Рахункової палати²⁸ та досліджень Асоціації міст України²⁹, з місцевих бюджетів на боротьбу з поширенням інфекції було спрямовано 10263 млн грн, що становить 9,7% від усіх фінансових ресурсів, виділених на боротьбу з Covid-19 у 2020 р. у країні. Найбільше коштів було виділено з бюджетів великих міст – обласних центрів (для прикладу, лише з бюджету м. Києва у 2020 р. на боротьбу з Covid-19 виділено 897,4 млн грн, а серед областей-лідерів – Одеська, Дніпропетровська, Харківська, Київська, Львівська області, тобто регіони,

²⁷ Сахно Г., Заха Д., Репко М. Адаптація ринку праці України під час пандемії Covid-19: аналіз та рекомендації. Центр економічної стратегії. Berlin Economics. Берлін/Київ, 2021. URL: file:///D:/BOSS/Downloads/UA_GET_UKR_PS_01_2021_UA.pdf (дата доступу: березень 2021 р.).

²⁸ Оперативна інформація про видатки на боротьбу з Covid-19. Рахункова палата. Офіційний сайт. URL: https://public.tableau.com/views/COVID-19UKRAINE/sheet0?:language=en&:display_count=y&publish=yes&:origin=viz_share_link&fbclid=IwAR052v5cAdZcgBqHEIO4zmrgrP9KI-8GvScOpAxC8mKVakWWG98oJwuDAul&:showVizHome=no#3 (дата доступу: березень 2021 р.).

²⁹ Основний тягар у боротьбі з Covid-19 лежить на місцевих бюджетах. Асоціація міст України. 29.04.2020. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/osnovnyy-tyagar-u-borotbi-z-covid-19-lezhyt-na-miscevyh-byudzhetah> (дата доступу: березень 2021 р.).

центрами яких є найбільші міста України), що, знову ж таки, вказує на передові позиції великих міст України у боротьбі з пандемією.

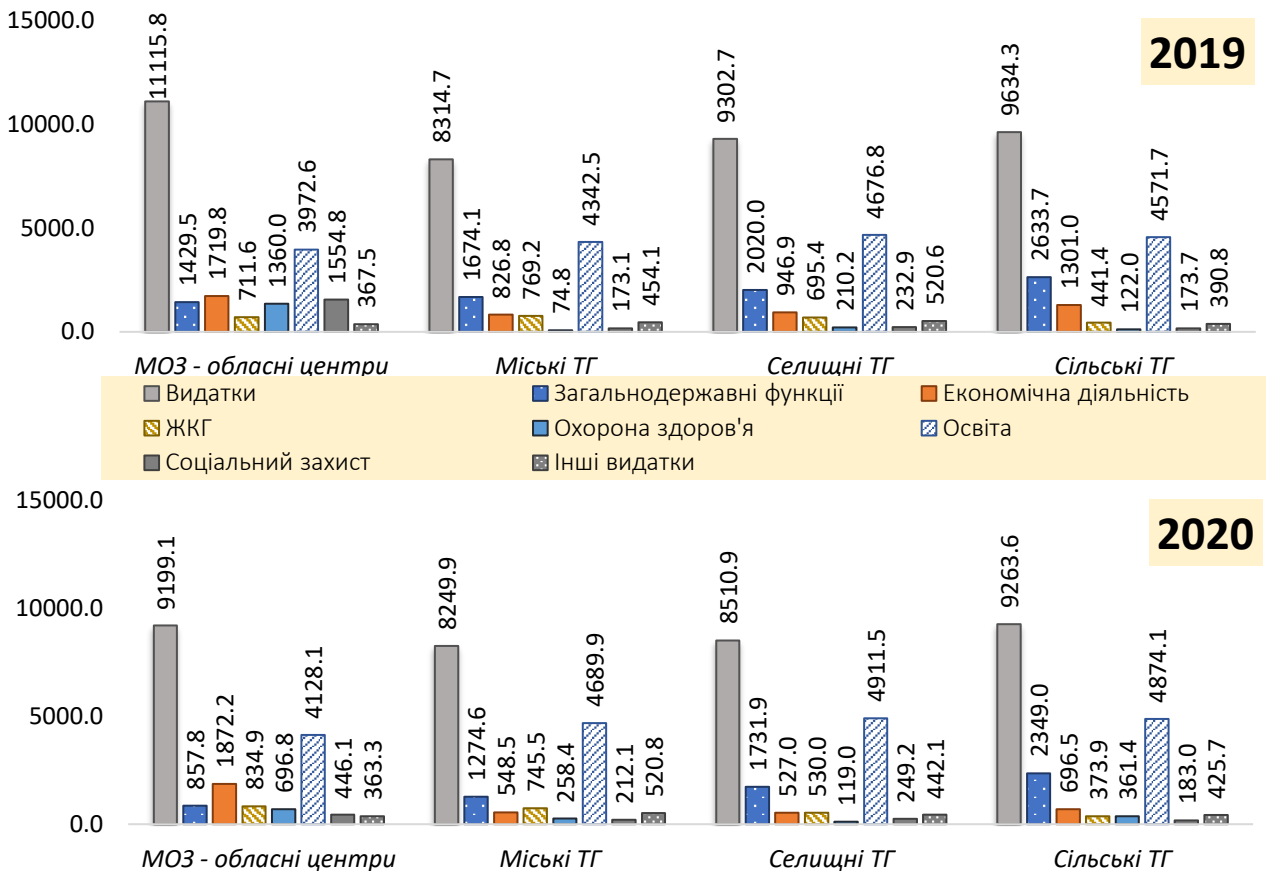

Рис. 4.8. Динаміка видатків з бюджетів ТГ України на одну особу, 2019-2020 рр., грн

Джерело: складено на основі даних³⁰

5. В умовах ковідкризи спостерігається перехід комунікації органів управління та громадян у віртуальний формат. Результатом цього процесу стали позитивні тренди з обох боків: як зростання прозорості фінансової і управлінської діяльності органів самоврядування ТГ, так і цифровізація партисипації. Такі тенденції спостерігаються щодо різних типів ТГ, зокрема:

- аналіз прозорості та підзвітності міст України (проведений на основі показників 100 найбільших міст країни)³¹ свідчить, що середній рівень прозорості міст становить 47,7 бала зі 100 можливих і за період 2019-2020 рр. позитивний приріс показали 57 ТГ; зріс і показник підзвітності міст – до 12,5 балів у середньому, проте більшість громад залишаються переважно непідзвітними;

- порівняння рівня прозорості та відвідуваності сайтів ТГ³² до та на початку пандемії свідчить про 37% приросту їх відвідуваності; при чому,

³⁰ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

³¹ Рейтинги прозорості та підзвітності міст – 2020. Аналітичний звіт. ГО «Трансперенсі Інтернешнл Україна». 2021. URL: wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/Analitichnyj-zvit.-Rejtyngy-prozorosti-ta-pidzvitnosti-mist-2020-1.pdf (дата доступу: квітень 2021 р.).

³² Партисипація у карантин: як громадяни і влада співпрацюють онлайн. Децентралізація. 08.05.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12443>.

найбільше зростання спостерігається по ТГ, які мають ефективно сформовані і наповнені сайти;

- результати дослідження стану бюджетів участі (проведеного на основі аналізу 28 ТГ в Україні)³³ показали, що сам процес в умовах ковідкризи опинився у ситуації невизначеності і це пов'язано з проблемою зниження фінансової спроможності місцевих бюджетів та труднощами щодо реалізації. Утім, у 65% громад карантинні обмеження не мали суттєвого впливу на перебіг процесів, натомість у цих громадах активізувалася зміна формату голосування зі змішаного або паперового на електронний³⁴.

На нашу думку, цифровізація комунікації влади з населенням у короткі строки результується зростанням прозорості діяльності органів місцевого самоврядування внаслідок посиленої уваги до розвитку онлайн-платформ, сайтів, ефективності їх наповнення. Проте очікувати покращення підзвітності органів управління в умовах ковідкризи не варто з кількох причин. По-перше, в умовах карантину та обмеження міжособистісних взаємодій фактична доступність до органів врядування для жителів громад знижується, а можливість відвідання засідань і публічних звітів утруднюється. По-друге, існує суттєвий розрив між декларованою і фактичною відкритістю органів місцевого самоврядування; і рівень прозорості (який передовсім передбачає доступ до інформації) не завжди супроводжується відповідним рівнем підзвітності (який передбачає можливість впливу на процеси вироблення політик, контролю та моніторингу діяльності органів управління).

6. Розвиток ТГ в Україні у 2020 р. відбувався в умовах суттєвого погіршення інвестування в економіку. Коронакриза завдала значного «удару» громадам та суб'єктам економіки у сфері залучення інвестиційних ресурсів на розвиток внаслідок таких тенденцій: 1) зниження фінансової спроможності інвесторів та зростання ризиків при вкладенні фінансових ресурсів; 2) зниження рівня кредитування економіки та неефективності функціонування інституту фінансового посередництва; 3) падіння обсягів заощаджень (падіння частки ВВП, яка направляється на приріст національних заощаджень, та зниження заощаджень населення)³⁵. На тлі зростання заощаджень в умовах коронакризи у країнах ЄС зниження їх обсягів в Україні є унікальною ситуацією, яка має вкрай негативний вплив на посткризове відновлення економіки та сталий розвиток ТГ, оскільки не сприяє утворенню базового ресурсу для інвестиційного забезпечення економічного зростання.

Значною підтримкою для ТГ у попередні роки були кошти ДФРР, які спрямовувалися на реалізацію проєктів інфраструктурного розвитку територій, стимулювання діяльності комунальних підприємств, підтримку

³³ Там само.

³⁴ Аврамченко К. «Бюджет участі» на карантині? Блоги. Ліга.Нет. 2020. URL: <https://blog.liga.net/user/kavramchenko/article/36142>.

³⁵ Данилишин Б. Основні здобутки та невдачі української економіки у 2020 році та економічні ризики 2021 року. Економічна правда. 31.12.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/12/31/669696/>.

економічної діяльності. Проте у 2020 р., в умовах суттєвого зниження приватних інвестицій в економіку, відбулося і скорочення фінансування ДФРР на 34,7%, а орієнтиром розподілу коштів стало завершення уже розпочатих проєктів.

7. Водночас в умовах зниження доходності місцевих бюджетів та утруднення залучення інвестиційного ресурсу органи самоврядування міських ТГ звернулися до інших джерел фінансування.

Як результат, за показниками 2020 р. Україна увійшла до п'ятірки країн, які здійснили «прорив» на ринку муніципальних облігацій (обсяг ринку облігацій місцевих позик України збільшився удвічі) (рис. 4.9). Станом на початок 2021 р. в обігу знаходяться облігації на загальну суму 5,1 млрд грн, розміщені місцевими радами Києва, Львова, Харкова, Івано-Франківська. Бум на ринку муніципальних облігацій у 2020 р., серед інших причин, пов'язаний зі зниженням облікової ставки НБУ до 6% (що «здешевило» ці кошти), тому перевагою їх випуску перед іншими кредитними ресурсами стала порівняно низька вартість, довший строк запозичення (до п'яти років) та відсутність застави.

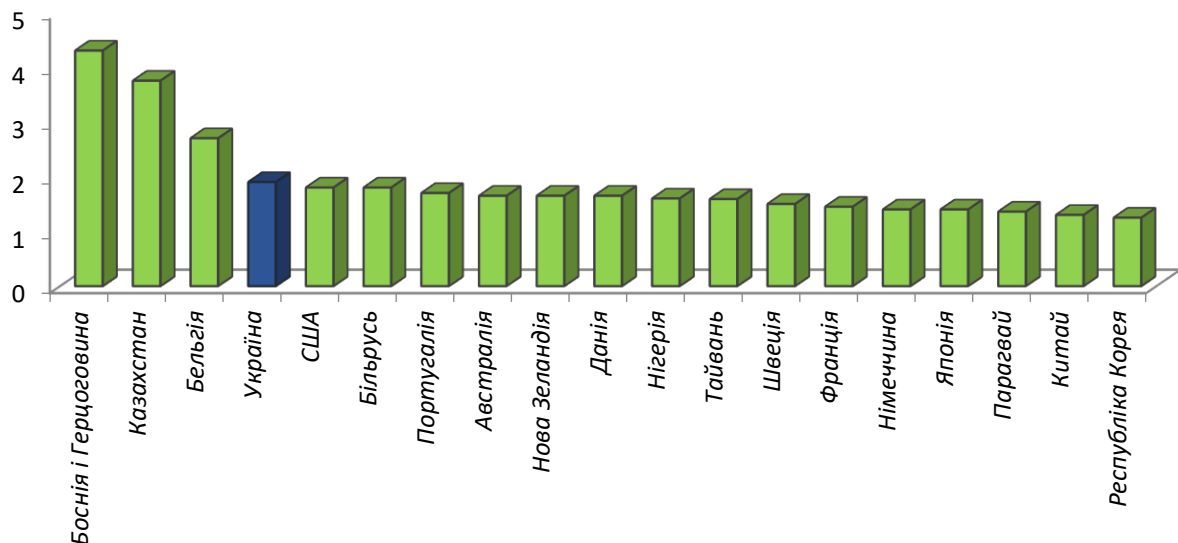

Рис. 4.9. Лідери зростання ринку муніципальних облігацій у світі, 2020 р., рази

Джерело: складено на основі даних³⁶

Незважаючи на нерозвиненість ринку муніципальних облігацій України та можливість використання цього інструменту лише ТГ міст обласного значення, їх перевагою є можливість фінансування важливих інфраструктурних проєктів. Це дозволяє «перекрити» прогалини, які утворилися внаслідок зменшення міжбюджетних трансфертів економічного спрямування у великі міста.

Для прикладу, органи самоврядування м. Львова у 2020 р. запланували три емісії облігацій внутрішніх місцевих позик на загальну суму 900 млн грн з метою використання залучених коштів на фінансування

³⁶ Ukrainian Capital Markets Association. URL: <https://www.facebook.com/ucma.ua>.

інженерних та об'єктів транспортної інфраструктури, доріг, виготовлення проектно-кошторисної документації тощо³⁷.

Таким чином, можна зробити висновок, що ТГ деяких великих міст в умовах подолання пандемії і її наслідків готові збільшувати свій борг для втілення важливих інвестиційних проєктів та стимулювання економічного зростання на власній території. Варто наголосити, що у цьому пориві українські міста не єдині. Для прикладу, 36% польських міст планують збільшити свій борг у 2021 р. з метою реалізації інвестиційних проєктів та «підвищення стійкості завдяки залученню інвестицій»³⁸.

Таким чином, аналізуючи наслідки впливу пандемії на фінансову спроможність територіальних громад доходимо таких висновків.

Наслідки впливу пандемії на фінансові індикатори ТГ у 2020 році проявилися у таких негативних тенденціях: 1) скороченні фінансової підтримки великих міст (зменшення обсягів міжбюджетних трансфертів економічного спрямування); 2) сповільненні приросту податкових надходжень за основними податками через часткове звільнення від сплати місцевих податків і зборів суб'єктів підприємництва у період карантину та відсутність механізму компенсації втрат місцевих бюджетів на державному рівні від прийнятих рішень, що результувалося зниженням рівня фінансової спроможності ТГ та вплинуло на видаткову частину бюджетів ТГ; 3) зменшенні інвестування у розвиток ТГ внаслідок зниження фінансової спроможності інвесторів, зростання ризиків, неефективності функціонування інституту фінансового посередництва та падіння обсягів заощаджень.

Пандемія загострила низку проблем, які негативно впливають на зміцнення фінансової спроможності територіальних громад, їх фінансову та економічну стійкість та розвиток загалом. Насамперед мова йде про: а) відсутність вертикальної координації та взаємоузгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у питаннях протидії наслідкам пандемії та забезпеченні розвитку територій; б) несистемний характер реакції місцевих органів влади на кризові явища, фокусування на подоланні найгостріших «точкових» проблем, що несе загрозу втрати стійкості соціально-економічних систем на різних рівнях у довгостроковому періоді; в) надмірну орієнтацію органів місцевого самоврядування на фінансування соціальних видатків та делегованих повноважень з одночасним скороченням обсягів економічного спрямування, що в умовах обмежених інвестиційних ресурсів матиме негативні наслідки для сталого розвитку громад.

Виявлені проблеми та недоліки чітко вказують на посилення в умовах пандемії ризиків сповільнення економічного зростання ТГ, втрати фінансової стійкості та зниження ефективності функціонування місцевого самоврядування через неспроможність адекватно реагувати на зарози в

³⁷ Львів розмістив облігації місцевої позики на 300 млн грн. Zaxid.net.2020. URL: https://zaxid.net/lviv_rozmistiv_obligatsiyi_mistsevoyi_poziki_na_300 mln_grn_n1504545

³⁸ COVID-19 pandemic weakens cities, triggers investments: report. Poland.IN. 09.03.2021. URL: <https://polandin.com/52699971/covid19-pandemic-weakens-cities-triggers-investments-report>

умовах нестабільності, що зокрема пов'язано із відсутністю ефективної системної взаємодії з органами управління вищих рівнів.

Очевидно, що і в умовах фінансово-економічної нестабільності, спричиненої пандемією, і у постковідному періоді бюджетна детермінанта залишатиметься ключовою у відновленні економічного зростання та розвитку ТГ. Проте вплив пандемії дозволив виявити проблеми і слабкі сторони у бюджетному процесі на місцевому рівні та стимулював зміни у поведінці очільників та посадовців громад, населення і суб'єктів підприємництва. На передові позиції вийшло питання залежності фінансової спроможності ТГ від впливу наслідків рішень, прийнятих на рівні центральних органів влади. Це яскраво проявилось у внесенні змін до нормативно-правових та законодавчих актів, за допомогою яких органи центральної влади значною мірою «переклали» на місцеве самоврядування тягар боротьби з епідемічними, соціальними та економічними наслідками впливу Covid-19, похитнувши становище ТГ.

Ризик втрати фінансової стабільності ТГ вимагає активізації органів місцевого самоврядування у питаннях формування та виконання місцевих бюджетів за такими напрямками:

- диверсифікація джерел доходів місцевих бюджетів для послаблення впливу дії зовнішніх чинників на акумулювання коштів;
- налагодження системної ефективної взаємодії з платниками податків у процесі сплати платежів до місцевого бюджету;
- формування ефективної системи контролю за сплатою податків;
- перегляд видаткових статей бюджету та визначення пріоритетних сфер вкладення коштів відповідно до стратегії розвитку ТГ та викликів, зумовлених коронакризою;
- моніторинг і контроль за видатковою частиною бюджету.

З іншої сторони, детермінуючи бюджетний чинник як ключовий у відновленні економічного зростання ТГ, акцентуємо на ролі центрального рівня управління у бюджетному процесі на місцевому рівні. Основним завданням держави в кризових умовах є збереження макроекономічної стабільності, забезпечення сприятливих умов для розвитку ТГ та налагодження постійної ефективної взаємодії з органами місцевого самоврядування (чого у період впливу пандемії реалізовано не було).

Позитивним аспектом, який проявився під впливом ковідкризи, стало «розширення горизонтів» у функціонуванні органів місцевого самоврядування, викликане новими процесами у розвитку громад. До таких процесів слід віднести: 1) активізацію органів місцевого самоврядування у протидії поширенню пандемії та високу готовність забезпечити функціонування критичної інфраструктури, виконання базових функцій та реалізацію додаткових заходів по боротьбі з ковідкризою; 2) підвищення прозорості та підзвітності органів самоврядування через «перехід» їх взаємодії з населенням у «цифровий» формат; 3) інтенсифікацію ТГ великих міст на ринку муніципальних облігацій з метою підвищення стійкості через залучення інвестиційних ресурсів.

Нові виклики, вимагаючи нестандартної реакції, актуалізували пошук додаткових напрямів та можливостей розвитку громади. Сьогодні для виходу з кризи ТГ не може покладатися лише на бюджет для забезпечення власного розвитку, що підсилює увагу до інвестиційної та грошово-кредитної детермінант як запоруки їх економічного зростання. Хоча ці механізми на місцевому рівні в Україні не розвинуті, питання забезпечення привабливого інвестиційного клімату, налагодження зв'язків та залучення інвесторів у ТГ, вихід на ринок муніципальних запозичень веде до отримання значних економічних вигод та підвищення рівня фінансової спроможності громад.

4.2 БЮДЖЕТНА СТІЙКІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ: ВОЄННА АДАПТАЦІЯ ТА ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Деструктивні наслідки війни, які вплинули на усі сфери життя в Україні, зумовили і зміну підходів до їх подолання на різних рівнях управління. Війна, окрім непоправної шкоди та збитків, відтоку людського/трудоного ресурсу внаслідок масової міграції українців закордон та в межах країни, зниження економічної активності, зростання інфляції (за даними НБУ індекс споживчих цін (грудень 2022 року до грудня попереднього року) становив 26,6%³⁹), розірвання налагоджених логістичних ланцюгів та втрати експортних можливостей для більшості суб'єктів господарювання, призвела до безпрецедентних наслідків для економічного поступу громад, загострила проблеми забезпечення їх стійкості (фінансової, економічної, інституційної, яку доречно сприймати «не тільки як сталий опір системи, але і як адаптацію до змін за збереження основних параметрів її функціонування та життєздатності»⁴⁰).

Нова реальність неабияк відобразилась на місцевому самоврядуванні, яке взяло на себе значний тягар проблем, особливо в перші дні війни (від приймання людей, які втікають від війни, до вирішення безпекових завдань). В цьому сенсі варто наголосити, що проведені впродовж останніх років успішні реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації в Україні створили передумови для формування спроможного місцевого самоврядування та територіальних громад, здатних забезпечувати і підтримувати функціонування місцевої економіки та життєдіяльність населення. Без перебільшення можна стверджувати, що територіальні громади в умовах війни стали ключовою ланкою забезпечення стійкості та соціальної

³⁹ Національний Банк України. Статистика. Макроекономічні показники. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1>

⁴⁰ Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 54 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad-1_gotove_0.pdf

стабільності для тилкових регіонів і каталізатором процесів стабілізації ситуації для звільнених територій.

Досвід реагування місцевого самоврядування України на виклики війни є унікальним. Це зумовлене двома чинниками.

По-перше, фінансова, економічна та інституційна стійкість територіальних громад досягнута і проявлена в умовах нетривалості існування і розвитку останніх. Адже громади у їх сучасній територіальній конфігурації, з наявними ресурсами і повноваженнями утворені порівняно недавно, що свідчить про їх перебування на етапі становлення як суб'єктів публічного управління на момент вторгнення рф.

По-друге, їх становлення відбувається в умовах накладання двох безпрецедентних перманентних криз – поширення пандемії Covid-19 та війни. Адже повномасштабне вторгнення рф в Україну відбулося в умовах розпаду боротьби із пандемією. Це спричинило виникнення деяких додаткових ефектів (як позитивного, так і негативного характеру), що безпосередньо вплинули на стійкість громад під час вторгнення рф. Серед позитивних ефектів варто виділити набутий досвід і нові поведінкові норми: налагодження горизонтальної та вертикальної координації органів місцевого самоврядування в умовах протидії ковідкризі; набуття досвіду реагування на надзвичайні ситуації та вихід «за межі» у прийнятті управлінських рішень; активізацію цифровізації (дистанційні навчання та зайнятість, використання цифрових інструментів органами місцевого самоврядування в управлінському процесі, взаємодії з жителями та бізнесом); розвиток волонтерського середовища і активізація громадянського суспільства. Ці набуті поведінкові норми дали громадам більшу маневреність для своєчасної реакції на виклики війни.

Негативним було те, що ковідкриза зумовила зниження фінансової спроможності територіальних громад та сповільнила темпи їх економічного зростання внаслідок послаблення бізнес-середовища і ускладнення ситуації на ринку праці. Тому, станом на початок 2022 року громади не відновилися у повній мірі, проте змушені були стикнутися з війною.

Проведені на сучасному етапі дослідження доводять нерівномірність впливу війни на розвиток територіальних громад. В залежності від наближення до лінії фронту розрізняють такі типи громад⁴¹: територіальні громади у прифронтових регіонах – громади у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях; територіальні громади у регіонах, де відновлено контроль України – Київ, Київська, Житомирська, Сумська та Чернігівська області; територіальні громади в опорних регіонах – громади у Вінницькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Одеській та Полтавській областях; територіальні громади у тилкових регіонах – громади у Волинській, Закарпатській, Івано-

⁴¹ UKRAINE. Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – February 2023. March 2023, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-03/P1801740d1177f03c0ab180057556615b_497.pdf

Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій та Черкаській областях (рис. 4.10).

Рис. 4.10. Типологізація територіальних громад України у регіональному розрізі за просуванням лінії фронту та впливом війни у періоді лютий 2022 – лютий 2023 рр.

Джерело: побудовано за даними ⁴²

За результатами спільного дослідження Кабінету Міністрів України, Світового Банку, ЄС та ООН щодо оцінювання збитків та потреб в Україні за рік війни (лютий 2022 – лютий 20253), на територіальні громади у прифронтових регіонах припадає 57% економічних втрат⁴³ та 82% збитків⁴⁴ (рис. 4.11).

Сукупний грошовий еквівалент втрат у зміні економічних потоків в умовах війни для громад у прифронтових регіонах коливається у межах 133,2 млрд \$ США, фінансових збитків від пошкодження фізичних активів – 103,5 млрд \$ США. Для громад в решті країни збитки та втрати загалом не перевищують 124,0 млрд \$ США. Найменше постраждали громади у тилових регіонах.

⁴² UKRAINE. Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – February 2023. March 2023, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL:<https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-03/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

⁴³ Втрати – грошовий еквівалент недоотриманих вигод внаслідок змін в економічних потоках під впливом війни (тобто тих вигод, які суб'єкт не отримує порівняно зі звичними умовами).

⁴⁴ Збитки - це прямі витрати на заміну знищених та/або пошкоджених фізичних активів й інфраструктури.

Загальні втрати і збитки в Україні

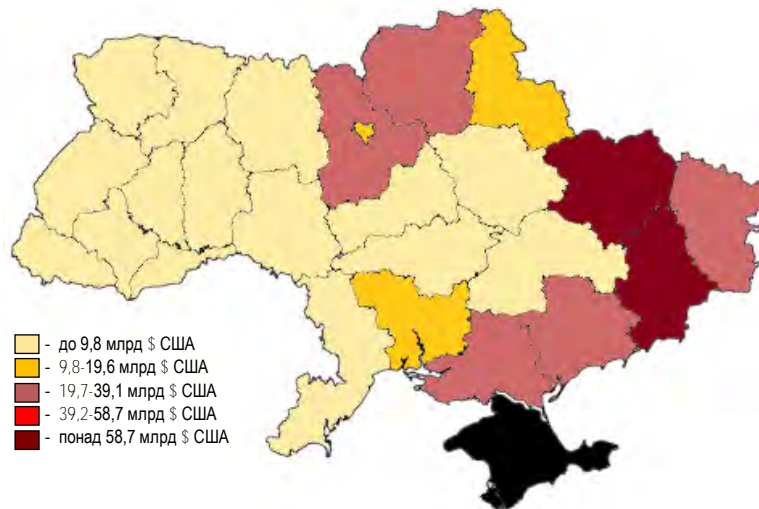

Рис. 4.11. Розподіл загальних втрат та збитків, завданих територіальним громадам в Україні в умовах війни у лютому 2022-лютому 2023 рр., в розрізі їх типів, млрд \$ США, %

Джерело: побудовано за даними ⁴⁵

Розуміючи стійкість громад як здатність реагувати і адаптуватись до змін, повертатись у стан рівноваги та підтримувати постійне функціонування після кризових ситуацій, схильні вважати, що забезпечення їх фінансової стабільності можливе в умовах збереження/відновлення стійкості фінансового сектору, цінової стабільності, покращення бізнес-клімату, активізації підприємництва та досягнення бюджетної стійкості. А тому дослідження впливу цих детермінант на забезпечення стійкості територіальних громад в умовах війни в Україні є важливим напрямом сучасних досліджень, позаяк

⁴⁵ UKRAINE. Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – February 2023. March 2023, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-03/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

отримані результати слугують аналітичною базою прийняття рішень та дозволяють органам місцевого самоврядування зберегти безперервність виробничих процесів та бути фінансово спроможними виконувати власні і делеговані повноваження, а відтак і забезпечувати власний поступ.

Серед вагомих причин порушення фінансової стійкості територіальних громад – руйнування інфраструктури та житла, зниження економічної активності, демографічна криза та падіння рівня реальних доходів населення. Ці детермінанти, а також макроекономічна нестабільність, стали причиною погіршення бюджетної стійкості територіальних громад і «запустили» низку реакцій на різних рівнях управління для стабілізації ситуації. Розглянемо вплив цих детермінант на фінансову стійкість територіальних громад та їх спроможність до економічного зростання (чи відновлення економічного зростання).

Понад 1/3 грошового еквіваленту втрат та збитків, завданих громадам в Україні в усіх групах регіонів, становлять втрати і збитки економічного характеру - зумовлені закриттям підприємств, втратою робочих місць, знищенням і пошкодженням активів, розірванням логістичних ланцюгів тощо (рис. 4.12).

→ Частка втрат і збитків в розрізі сфер економіки, %

■ Житло

■ Система надання соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культура і туризм)

■ Економіка (сільське господарство, промисловість, сфера послуг, фінанси)

■ Інфраструктура (енергетична, транспортна, телекомунікація і зв'язок, водопостачання і водовідведення)

■ Інше

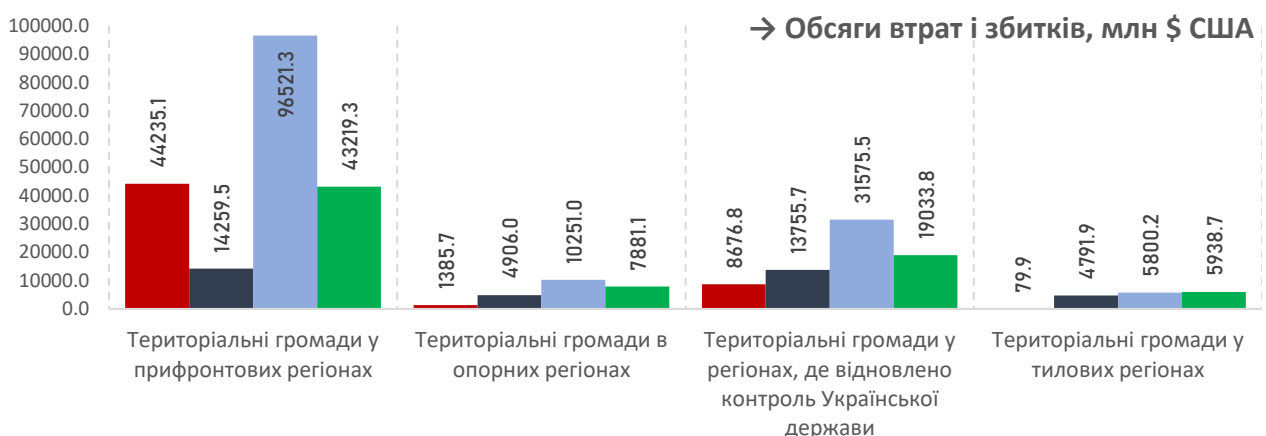

Рис. 4.12. Грошовий еквівалент загальних втрат та збитків, завданих територіальним громадам в Україні в умовах війни у лютому 2022 - лютому 2023 рр., в розрізі сфер економіки

Джерело: побудовано за даними ⁴⁶

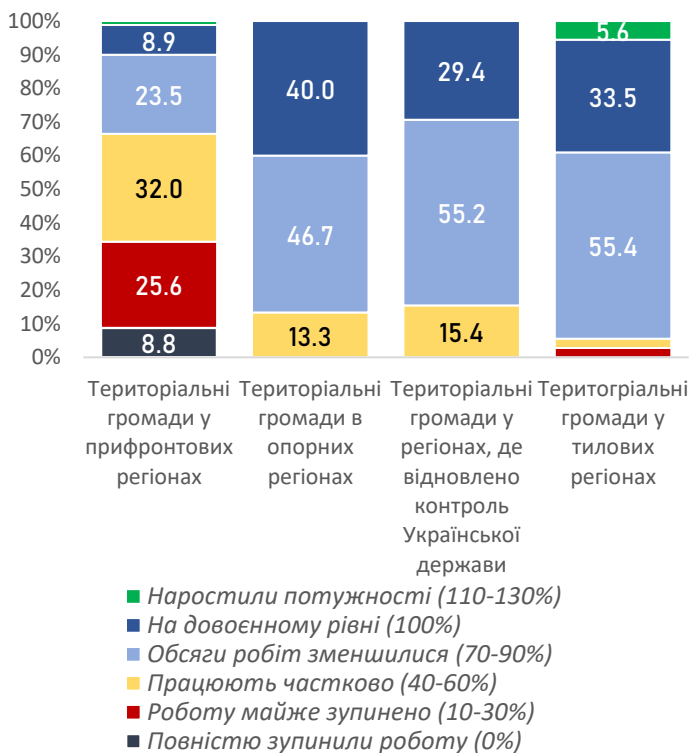
⁴⁶ UKRAINE. Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – February 2023. March 2023, the World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-03/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

Нівелювання їх впливу та відновлення довоєнного стану бізнес-середовища, на відміну від відбудови інфраструктури, є більш складним довготривалим процесом і вимагає досягнення макроекономічної стабільності і безпеки.

Представники органів місцевого самоврядування територіальних громад в Україні вказують на суттєве *зниження підприємницької активності суб'єктів господарювання* на їх території у 2022-2023 роках порівняно із довоєнним періодом. Найбільше падіння економічної активності спостерігається у територіальних громадах у прифронтових регіонах: 34,4% підприємств повністю або майже повністю припинили роботу; 32% - працюють на рівні 40-60%; лише 10% продовжують працювати на довоєнному рівні (рис. 4.13).

Однак, порівняння стану бізнесу у громадах за два періоди – 2022 і 2023 роки – дає змогу констатувати відновлення економічної активності суб'єктів господарювання (якщо у 2022 році тих, хто зберіг/наростив потужності було не більше 18,0%, то у 2023 році – 62,6%), що позитивно вплине на фінансове становище територіальних громад.

У розрізі регіонів - опитування ОМС

Порівняння за періодами - опитування бізнесу

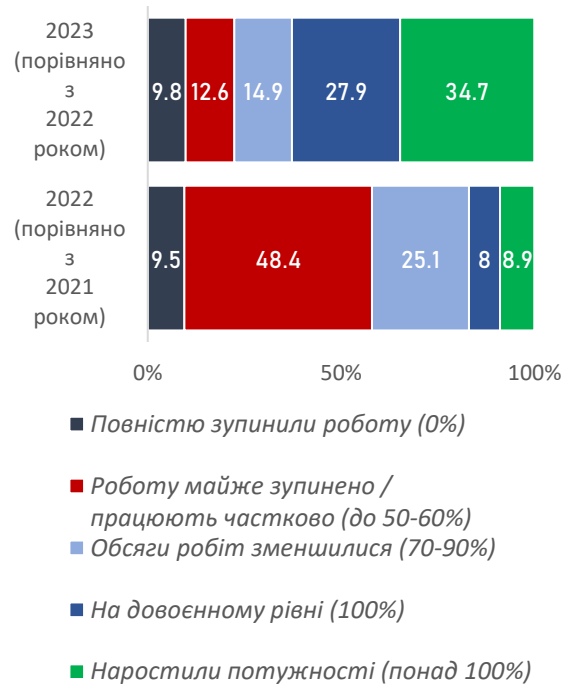

Рис. 4.13. Результати опитувань органів місцевого самоврядування щодо умов розвитку суб'єктів господарювання на території громад та бізнесу у 2023 році порівняно з періодом до 24 лютого 2022 року
Джерело: побудовано за даними ⁴⁷

⁴⁷ Дослідження стану та потреб МСБ в Україні за оцінкою ТГ, ОВА. Ініціатива для відновлення економіки України (24.03 – 10.04.2023). URL: <https://cid.center/wp-content/uploads/2023/05/90-1.pdf>; Дослідження стану та потреб бізнесу в Україні. Ініціатива для відновлення економіки України (березень – квітень 2023 року). URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/6/30910-doslidzenna_stanu_ta_potreb_biznesu_za_rik_povnomasstabnoi_vijni.pdf

Війна внесла значні корективи у територіальне розміщення підприємницьких структур. Зважаючи на різну безпекову ситуацію у регіонах та громадах, у 2022 році відбувся процес релокації підприємств з прифронтових у більш безпечні регіони, завдяки чому вдалося зберегти близько 35 тис. робочих місць⁴⁸ (рис. 4.14). Найбільшу кількість релокованих підприємств прийняли громади у тилкових Львівській (кожне четверте переміщене підприємство), Закарпатській, Чернівецькій та Тернопільській областях. Найбільше підприємств релокувалося з Харківської області та м. Києва, Київської і Донецької областей.

Рис. 4.14. Регіональний розподіл релокації підприємств, одиниць, II квартал 2023 р.

Джерело: побудовано за даними⁴⁹

Релокація підприємств для територіальних громад у прифронтових регіонах, де найбільш гострою є проблема масового знищення і пошкодження житла, значно посилює ризик неповернення жителів цих громад після припинення бойових дій. Це перешкода для виживання/економічного зростання цих громад у довгостроковій перспективі навіть після завершення бойових дій, відновлення критичної інфраструктури та системи надання соціальних послуг населенню.

Для територіальних громад у регіонах, де відновлено контроль з боку Української держави, втрата підприємств теж актуальна, але їх перевагою є порівняно невеликий термін перебування під окупацією та нижчий показник руйнування житла населення.

Натомість для територіальних громад у тилкових регіонах релокація підприємств є вагомим чинником покращення економічної ситуації та розвитку ринку праці, а для окремих громад (куди перемістилися потужні підприємства) – запорукою їх економічного зростання.

⁴⁸ Завдяки урядовій програмі релокації збережено понад 35 тисяч робочих місць - Тетяна Бережна. Міністерство економіки України. 25.11.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a54c8281-02fa-4ced-8b14-3a7ca772a826&title=Zavdiaki>

⁴⁹ Український бізнес в умовах війни: аналітика стану за три місяці. Дія.Бізнес. 13 червня 2022 року. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni-analitika-stanu-za-3-misaci>

Попри масштабний руйнівний вплив війни на економіку України, рівень інфляції в країні у 2022 році сягнув помірних 26,6%⁵⁰, а за перше півріччя 2023 р. знизився вдвічі до 12,8%⁵¹, що пов'язано зі значною зовнішньою підтримкою, відкритими кордонами на Заході країни, збереженням відносного рівня стійкості економіки у тилкових та опорних регіонах.

«Втримання» інфляції стало одним з ключових чинників збереження фінансової стійкості територіальних громад в Україні. Хоча, попри незначне номінальне зростання власних доходів територіальних громад в Україні, фактичний їх приріст у 2022 р. порівняно з 2021 р. був від'ємний (-17,0 в.п.), зростання інфляції не спричинило ланцюгової реакції скорочення доходів: критичного зниження рівня реальних доходів населення → надмірного зниження споживчого попиту → банкрутства малого та мікро- підприємництва через втрату споживача/клієнта → посилення міграції (тепер уже і з відносно «спокійних» територій) → втрати територіальними громадами джерел доходів та людського капіталу.

Натомість, за результатами 2022 року у більшості територіальних громад спостерігалось зниження обсягів власних доходів (рис. 4.15). Невеликий приріст власних доходів характерний лише для двох регіонів – тилової Львівської (внаслідок релокації сюди значної кількості суб'єктів господарювання та збереження відносно стабільної економічної ситуації) і звільненої від окупанта Житомирської (через значне зростання надходжень ПДФО з доходів військовослужбовців) областей.

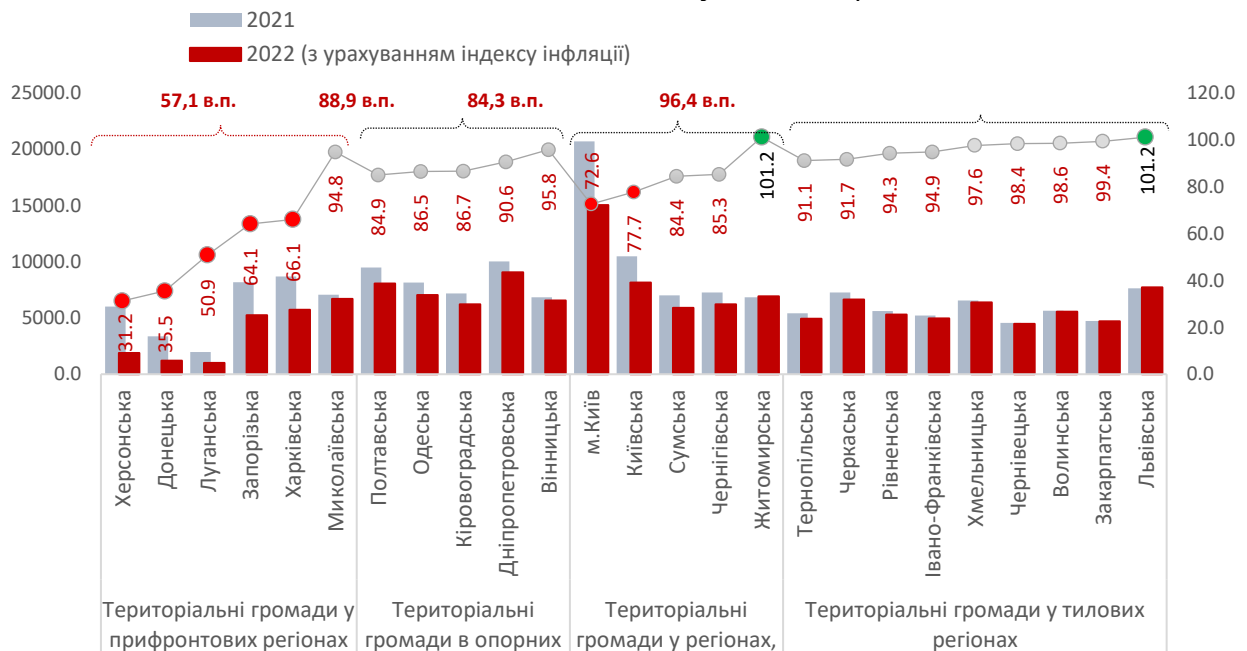

Рис. 4.15. Динаміка власних надходжень бюджетів територіальних громад у розрізі областей України з урахуванням індексу інфляції, 2021-2022 рр.

Джерело: складено на основі даних⁵²

⁵⁰ Інфляційний звіт. Січень 2023 року. Національний банк України. 48 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4

⁵¹ Там само

⁵² Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

Як видно, війна негативно позначилась на здатності громад акумулювати власні фінансові ресурси. Якщо до початку війни за рівнем податкоспроможності територіальних громад з індексом до 0,5 налічувалося 1/3 місцевих бюджетів базового рівня, то станом на січень 2023 року їх майже половина⁵³ (рис. 4.16). Примітно, що в умовах війни постраждали регіони з потужною промисловістю, де концентрувалися громади з високим рівнем податкової спроможності (Харківська, Миколаївська, Запорізька, Херсонська).

З метою стабілізації економічної ситуації та підтримки бізнесу на початку війни було запроваджено низку змін до бюджетно-податкового законодавства, які (в кінцевому підсумку) обумовили зміну структури доходів місцевих бюджетів.

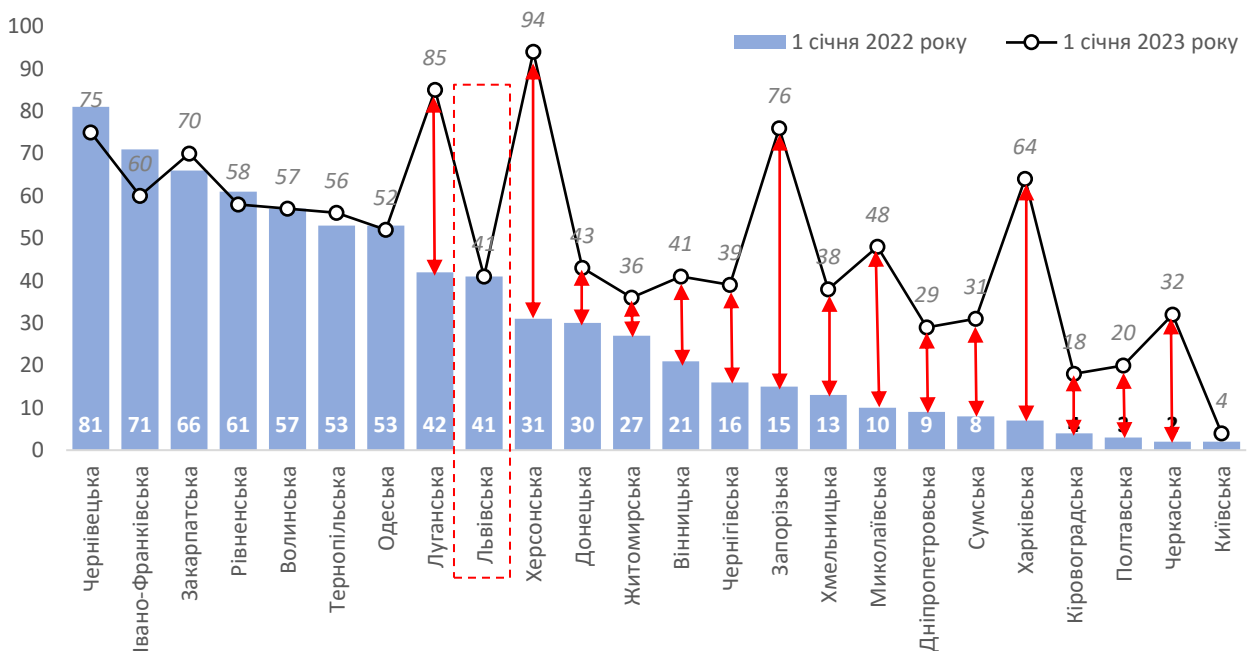

Рис. 4.16. Частка територіальних громад в Україні з індексом податкоспроможності, що дорівнює або нижче 0,5, %

Джерело: складено на основі даних⁵⁴

Передовсім ці зміни проявилися у зменшенні надходжень акцизного податку на пальне, плати за землю та єдиного податку (рис. 4.17) внаслідок:

1) зміни порядку справляння акцизного податку на пальне для стабілізації вартості паливно-мастильних матеріалів шляхом зниження акцизу (до 0%) та ПДВ (з 20% до 7%) на бензин, дизельне пальне та скраплений газ⁵⁵, впродовж пів року з початку війни. Як наслідок піврічної «перерви» середній темп приросту надходжень від справляння акцизу у 2022 р. становив 30,0% надходжень податку у 2021 році;

⁵³ ⁵³ Возняк Г. В., Патицька Х.О. Бюджетні детермінанти забезпечення стійкості територіальних громад: воєнна адаптація та орієнтири повоєнного відновлення. Фінанси України. 2023. № 8. С. 81-96.

⁵⁴ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

⁵⁵ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» №2120-IX 15 березня 2022 р.

2) скасування нарахування податку за земельні ділянки державної і комунальної власності на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, тимчасово окупованих територіях і тих, що засмічені вибухонебезпечними предметами та/або на яких наявні фортифікаційні споруди. Внаслідок цього у 2022 р. бюджети територіальних громад України недоотримали понад 5,7 млрд грн цього місцевого податку;

3) встановлення пільг (платникам 1-ї та 2-ї груп надано право не сплачувати податку, 3-ї групи - знижено ставку з 5% до 2%) та спрощення процесу сплати єдиного податку (шляхом розширення умов для переходу вже діючих суб'єктів господарювання на спрощену систему оподаткування). Як наслідок, багато суб'єктів господарювання обрали спрощену систему оподаткування і сплату єдиного податку замість податку на прибуток. Помітний ефект ці податкові новації спричинили у тилкових регіонах, де відбувся приріст надходжень податку до бюджетів громад внаслідок переходу бізнесу на спрощену систему та збереження рівня підприємницької активності. Причиною збереження рівня підприємницької активності є приріст людського і підприємницького капіталу – через масове вимушене переміщення сюди великої кількості ВПО (серед яких потенційні підприємці), релокацію підприємств, а також внаслідок активізації грантових програм та проектів з підтримки підприємництва (в т.ч. серед ветеранів війни і членів їх сімей).

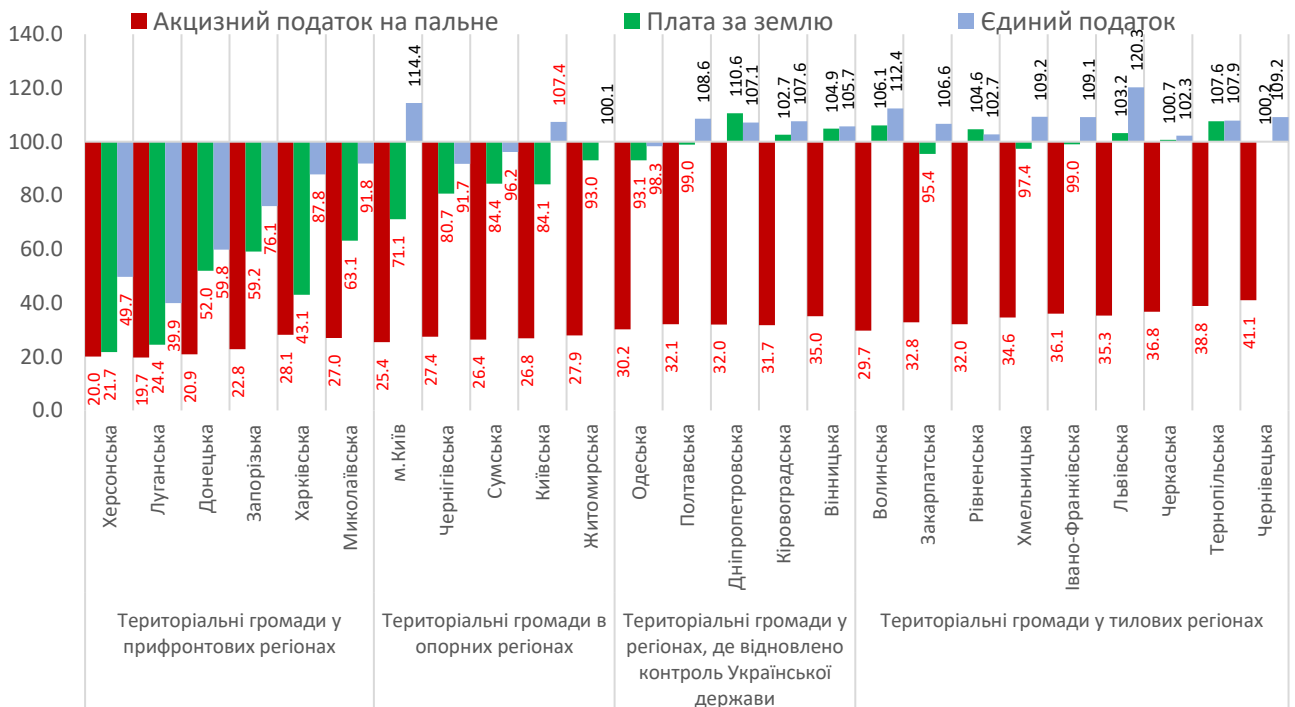

Рис. 4.17. Темпи приросту обсягів надходжень від справляння акцизу на пальне, плати за землю та єдиного податку до бюджетів територіальних громад в розріз регіонів, 2022/2021, %

Джерело: складено на основі даних ⁵⁶

⁵⁶ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

Аналізуючи надходження від сплати ПДФО, помітно, що на фоні падіння економічної активності та зростання оборонних видатків відбулося значне зростання частки сплаченого до бюджетів податку з доходів військовослужбовців (рис. 4.18). В середньому по регіонах у 2022 році вона становила 27,6% ПДФО. У прифронтових регіонах (Луганська, Миколаївська, Донецька області) практично $\frac{1}{2}$ від сплаченого ПДФО було основним джерелом наповнення місцевих бюджетів, забезпечивши при цьому їх виконання. Високою є також частка податку з доходів військовослужбовців у громадах Житомирської області (46,9%), що забезпечило регіону приріст власних доходів.

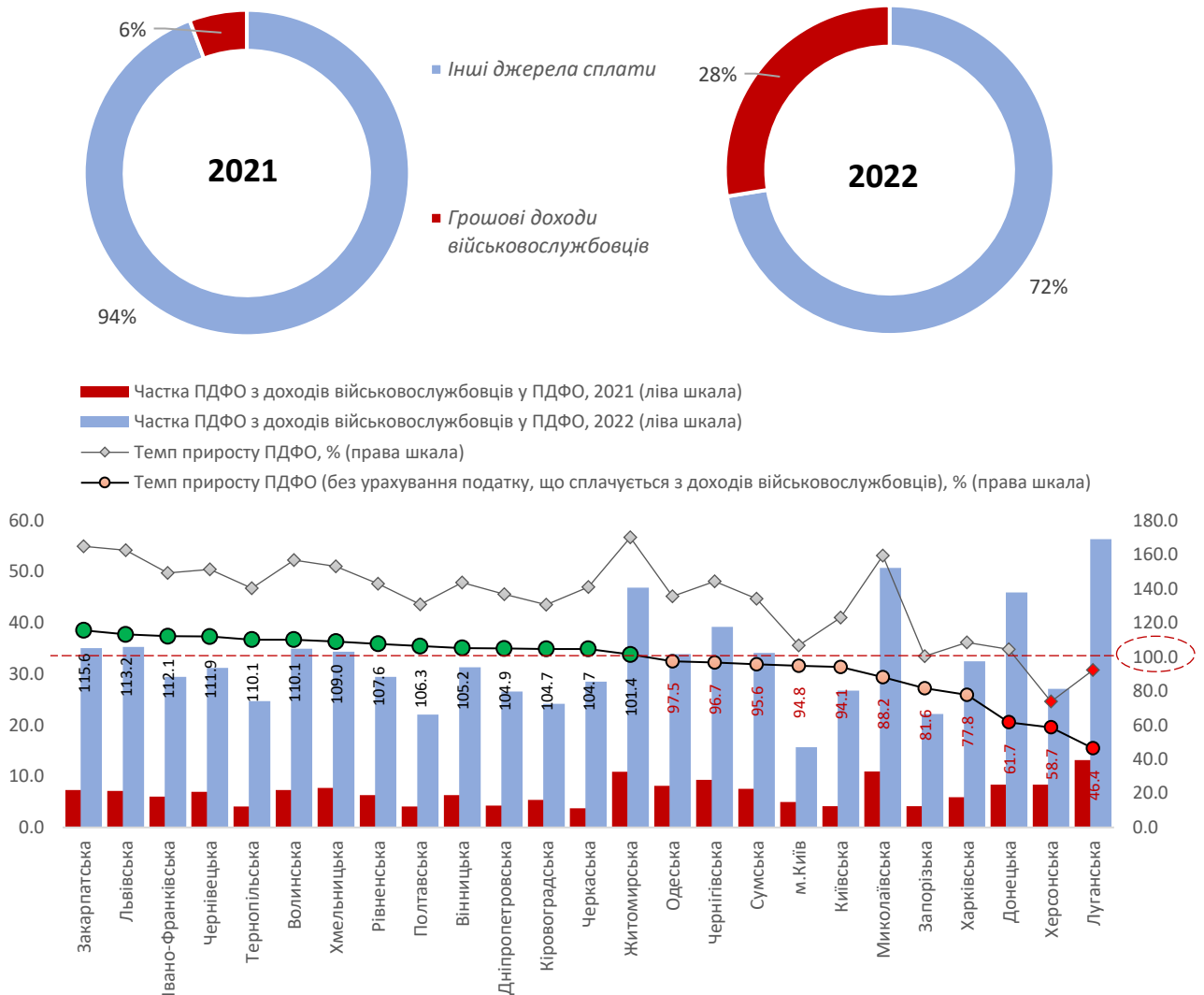

Рис. 4.18. Частка обсягу надходжень ПДФО з доходів військовослужбовців у доходах бюджетів територіальних громад, 2021-2022 рр., %

Джерело: складено на основі даних ⁵⁷

Попри посилення безпекових ризиків та викликів війни, які негативно позначились на процесах формування місцевих бюджетів, а відтак і посилили диференціацію громад за індикатором податкової

⁵⁷ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

спроможності, слід вказати на низку громад, частка надходжень від ПДФО з доходів військовослужбовців у власних доходах яких коливалась в межах 75,2-94,4% (рис. 4.19), це при тому, що 123 місцеві бюджети мали виконання плану доходів на рівні нижчому ніж 50%⁵⁸. Розташування військових частин на території громад є, з одного боку, стимулюючим чинником, з іншого, ставить громади в нерівні умови. В завершення думки в цьому ракурсі додамо, що позитивні тенденції приросту надходжень від сплати ПДФО без «військових» у 2022 році помітні у громадах тилкових регіонів (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська області). Така ситуація, знову ж таки, зумовлена переміщенням активів на Захід України під час релокації бізнесу, міграцією населення (а, отже, трудових ресурсів), а також відносно швидким відновленням економічної активності місцевого бізнесу.

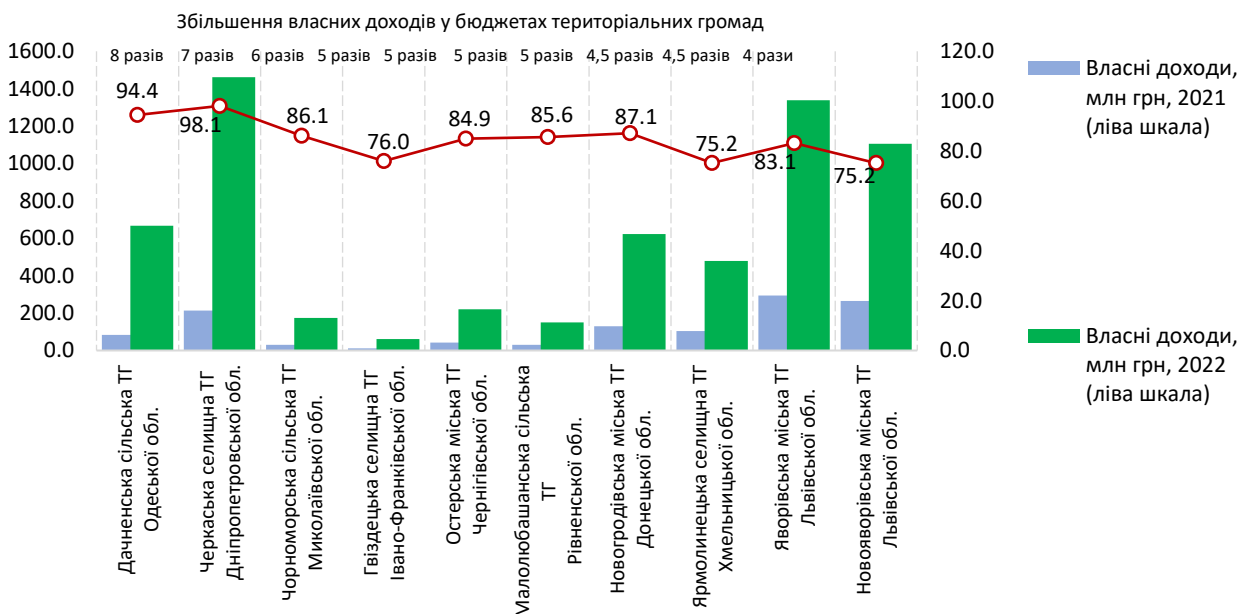

Рис. 4.19. Територіальні громади з найвищими темпами приросту власних доходів у 2022 році

Джерело: складено на основі даних ⁵⁹

На посилення розривів за індикаторами фінансової спроможності вказують і планові обсяги базової і додаткової дотації, передбачені для вирівнювання розвитку територіальних громад у 2023 році (рис. 4.20). Зокрема, з метою збереження рівня фінансової стійкості територіальних громад на 2023 рік Уряд запровадив *додаткову дотацію з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення повноважень органів місцевого самоврядування на деокупованих, тимчасово окупованих та інших територіях України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ* у розмірі, що дорівнює 82,6% обсягу передбаченої на цей період базової дотації. При її розподілі

⁵⁸ Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. Децентралізація. 18.07.2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105>

⁵⁹ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

передбачене врахування двох чинників: зміни демографічної ситуації у громадах (кількості ВПО) та динаміки надходження ПДФО до бюджетів громад.

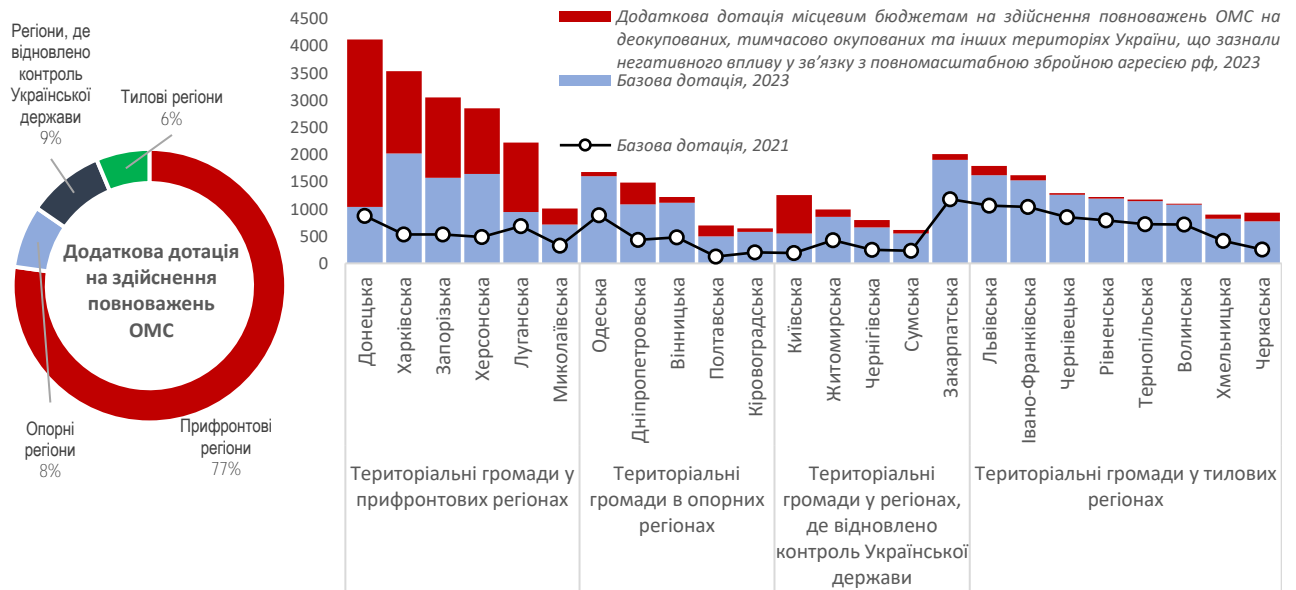

Рис. 4.20. Обсяги трансфертів місцевим бюджетам у 2021 (факт) та 2023 (план) роках (базова, додаткова дотації), млн грн
Джерело: складено на основі даних ⁶⁰

Досліджуючи вплив бюджетної детермінанти на забезпечення стійкості громад в умовах російсько-української війни, слід вказати на причини, які обумовлюють деструктивні зміни фінансових індикаторів окремих громад. Так, для прифронтових громад – це, попри безпековий чинник, релокація підприємств та вимушене переміщення трудових ресурсів. Програмою релокації з небезпечних регіонів скористалося понад 770 підприємств, які сукупно забезпечували понад 35 тис. робочих місць⁶¹. Відтак масове переміщення бізнесу і надалі матиме негативний вплив для розвитку цих регіонів у довгостроковій перспективі. Для прикордонних громад в тилу, віддалених від лінії бойових дій – це вилучення значної частини земель з господарського обігу, у т. ч. через забруднення вибухонебезпечними пристроями (наприклад, у Шацькій територіальній громаді Волинської області ці землі становлять близько ¼ території⁶²). Для приморських громад – це втрата потужного логістичного потенціалу та туризму як вагомого напрямку розвитку економіки (втрата туристичного потенціалу прослідковується у зменшенні обсягів туристичного збору в доходах бюджетів громад (рис. 4.21)).

⁶⁰ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

⁶¹ Завдяки урядовій програмі релокації збережено понад 35 тисяч робочих місць - Тетяна Бережна. Міністерство економіки України. 25.11.2022. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a54c8281-02fa-4ced-8b14-3a7ca772a826&title=Zavdiaki>

⁶² Соціально-економічний аналіз для розробки проєкту Стратегії розвитку Шацької селищної територіальної громади Волинської області на період 2023-2027 років. Шацька селищна територіальна громада.2023. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1A627WdqGZaV3NbCKyGi89tG3tqtbj55t>

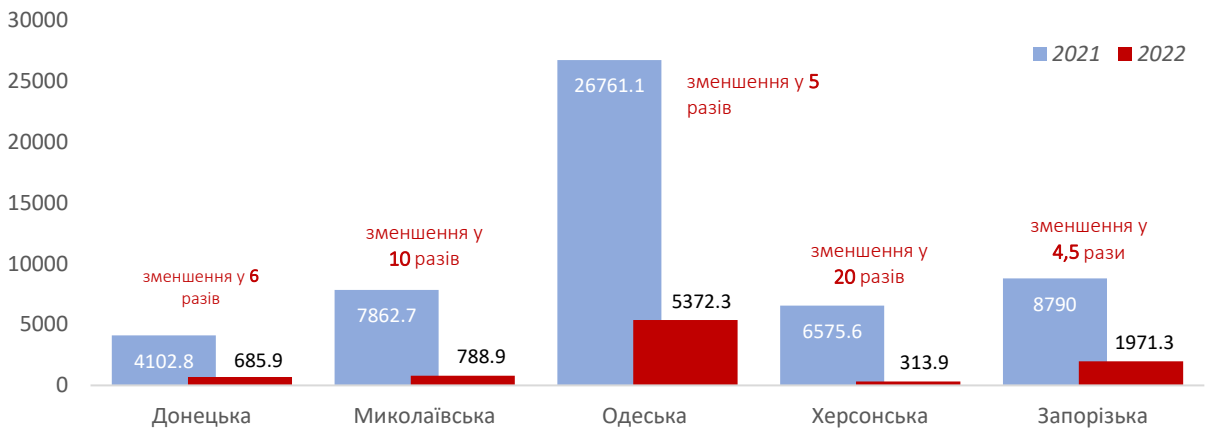

Рис. 4.21. Динаміка надходження туристичного збору до бюджетів територіальних громад приморських регіонів України, 2021-2022 рр., тис. грн.

Джерело: складено на основі даних ⁶³

Для гірських громад Українських Карпат – це скорочення державної підтримки їх розвитку, а громад розташованих вздовж транспортних коридорів з білоруссю та рф – повна втрата логістичного потенціалу. Вплив війни на сільські території, які покривають абсолютну більшість площі України, проявляється у незворотних змінах розвитку сільськогосподарського сектору (непридатність територій та погіршення стану ґрунтів внаслідок забруднення вибухонебезпечними предметами, підриг Каховської ГЕС та вплив цього чинника на родючість ґрунтів у південних областях) та системи логістики сільськогосподарської продукції.

Ведучи мову про міжбюджетні відносини, слід зазначити, що якщо в 2022 році обсяг трансфертів місцевим бюджетам суттєво скоротився (до 67,4% суми попереднього року), то на 2023 рік держава, розуміючи ситуацію, що скалася особливо в прифронтових громадах, збільшила розмір базової дотації до 28 958 млн грн (+77,7% порівняно із 2022 роком). Порівняно із довоєнним 2021 роком, у 2023 р. для забезпечення стійкості місцевих бюджетів з державного бюджету спрямовано майже утричі більші обсяги дотацій: у громади у прифронтових регіонах – у 4,9 рази більші; у регіони, де відновлено контроль України, - у 3,3 рази, в опорні – у 2,7 разів, в тиллові регіони – в 1,7 рази більші. Згідно річного розпису, додаткова дотація на 77% спрямовуватиметься до бюджетів територіальних громад у прифронтових регіонах. Серед інших типів регіонів порівняно значні обсяги дотації передбачені для територіальних громад Київської (706,1 млн грн) та Дніпропетровської (399,2 млн грн) областей, які суттєво постраждали під час війни.

З огляду на значне зниження рівня фінансової стійкості більшості територіальних громад в Україні у 2022 році було прийнято рішення реверсну дотацію залишити у розпорядженні органів місцевого самоврядування. У 2023 році, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку

⁶³ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану», перерахування реверсної дотації до державного бюджету з місцевих бюджетів територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих, не відбувається.

Ще один аспект, на який варто звернути увагу в контексті нашого дослідження, стосується розподілу субвенцій. Аналіз переданих у 2022 році до бюджетів територіальних громад обсягів субвенцій дає змогу констатувати:

- по-перше, держава суттєво скоротила цільову фінансову підтримку розвитку територіальних громад в умовах війни (темп приросту обсягів субвенцій у 2022 році порівняно з 2021 р. становив 81,2%, у 2023 р. (план) – 89,8%);

- по-друге, зменшено не лише обсяги цільової фінансової підтримки бюджетів територіальних громад, а й напрями їх спрямування; це прослідковується зі збільшення частки освітньої субвенції у загальному обсязі субвенцій з державного бюджету до бюджетів територіальних громад – до 97,7% у 2022 р. та 95,2% у 2023 р. Серед розвиткових проектів, на які передбачено виділення цільового трансферту з державного бюджету у 2023 році - субвенція на завершення будівництва метрополітену до бюджету Дніпровської ТГ).

Попри збільшення частки освітньої субвенції у структурі цільових трансфертів, в умовах скорочення фінансової спроможності більшості громад на їх плечі ліг фінансовий тягар «співфінансування» освітніх послуг на своїй території. У 2022 р. обсяги освітньої субвенції були зменшені на 10% (порівняно з 2021 роком). Зменшення обсягу субвенції відбулося і у 2023 р. шляхом внесення змін до формули її розподілу між місцевими бюджетами⁶⁴, а саме: застосування коефіцієнта 0,9 до обсягів освітньої субвенції 2021 року для усіх громад та неврахування додаткових годин навчального плану на окремі предмети, факультативи та індивідуальні заняття. Відповідно, заробітну плату педагогів у закладах освіти, громади частково змушені покривати з місцевих бюджетів. Зважаючи на те, що зазвичай видатки на освіту займають найбільшу частку у загальному обсязі видатків територіальних громад (понад 40%), посилення фінансової «участі» місцевих бюджетів у наданні освітніх послуг спричиняє значне навантаження на місцеві бюджети.

Нова реальність, в якій опинились громади змусила по-новому підходити до реалізації бюджетної політики місцевого самоврядування. Йдеться про те, що в умовах повномасштабної війни та значного зниження фінансової спроможності, органи місцевого самоврядування територіальних громад, окрім додання безпекових викликів (приріст видатків на громадський порядок, безпеку і судову владу у 2022 році становив 461,1%-658,1%), зосередилися на наданні адміністративних та соціальних послуг населенню (табл. 4.3).

⁶⁴ Деякі питання розподілу обсягу освітньої субвенції на 2023 рік. Постанова Кабінету Міністрів України №1472-2022-п від 30 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1472-2022-%D0%BF#Text>

Таблиця 4.3

Динаміка видатків місцевих бюджетів за функціональною класифікацією, 2021-2022 рр., млн грн

	Територіальні громади у прифронтових регіонах			Територіальні громади в опорних регіонах			Територіальні громади у регіонах, де відновлено контроль Української держави			Територіальні громади у тилкових регіонах		
	2021	2022	темп приросту, %	2021	2022	темп приросту, %	2021	2022	темп приросту, %	2021	2022	темп приросту, %
Загальнодержавні функції	13748,7	9692,7	70,5	16812,7	15944,3	94,8	12197,1	12771,1	104,7	15317,2	17813,5	116,3
Громадський порядок, безпека та судова влада	235,5	1549,4	658,1	569,7	3093,4	542,9	419,3	2261,5	539,4	371,1	1711,3	461,1
Економічна діяльність	15285,9	6152,0	40,2	18413,8	10850,7	58,9	28042,9	20720,2	73,9	13606,3	8063,6	59,3
Охорона навколишнього природного середовища	528,7	52,6	9,9	442,6	158,9	35,9	182,7	92,1	50,4	311,2	96,0	30,8
ЖКГ	12520,6	9649,5	77,1	12208,7	10781,1	88,3	10360,1	9888,9	95,5	9152,5	9433,6	103,1
Охорона здоров'я	3971,8	2552,4	64,3	5160,6	5576,5	108,1	9065,9	7962,1	87,8	3635,7	4430,3	121,9
Духовний та фізичний розвиток	4724,7	2771,8	58,7	4698,9	4516,3	96,1	5857,0	4699,4	80,2	5274,2	4780,3	90,6
Освіта	44109,3	33783,8	76,6	50121,2	49025,8	97,8	54088,0	49382,2	91,3	67780,9	69621,4	102,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	3682,3	2871,0	78,0	4773,7	6095,5	127,7	7084,0	6155,5	86,9	3999,9	5372,6	134,3

Джерело: складено на основі даних ⁶⁵

⁶⁵ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

У 2022 році темп приросту поточних видатків становив 98,1%, капітальних – 49,0%, що у значній мірі пов'язано із законодавчими обмеженнями. За функціональною класифікацією обсяги здійснених з бюджетів територіальних громад видатків за більшістю напрямів співставні із обсягами видатків у попередньому періоді по більшості груп громад, за винятком територіальних громад у прифронтових регіонах.

Таким чином, аналізуючи вплив підприємницької, інфляційної та бюджетних детермінант на забезпечення стійкості територіальних громад в умовах війни доходимо таких висновків.

За півтора року війни в суспільстві є чітке розуміння того, що всі громади опинились у різному безпековому та соціально-економічному становищі, в залежності від наближення до лінії бойових дій. А це значить, що ризики порушення стійкості для прифронтових, тилкових, опорних і громад, де відновлено контроль держави Україна, будуть різні. Відтак, і підходи до управління розвитком територій та забезпечення їх стійкості теж будуть різнитися.

На тлі війни прослідковуються негативні зміни у функціонуванні та розвитку територіальних громад України:

а) збільшення кількості територіальних громад, які потребують фінансової підтримки з державного бюджету;

б) зростання диспропорцій за індексом податкоспроможності громад (2021 р. – 4-5 разів, 2022 р. – 25 разів);

в) втрата економічного потенціалу територіальними громадами в економічно розвинених регіонах, де у довоєнний період концентрувалися громади з високим рівнем податкової спроможності та фінансової стійкості.

Підтримуючи тезу про те, що відновлення економічного зростання територіальних громад, які зазнали фінансово-економічних потрясінь через війну, визначатиметься низкою параметрів, чільне місце серед яких належить бюджетним детермінантам, варто зазначити, що, починаючи з початку 2023 року, Україна стикається з проблемою фінансової неспроможності більшості територіальних громад виконувати власні та делеговані повноваження, що, своєю чергою, актуалізує питання відповідності вітчизняної системи міжбюджетного вирівнювання сучасним умовам розвитку територіальних громад. Так, реформа децентралізації дала змогу перерозподілити загальнодержавні податки на користь місцевого самоврядування: норматив зарахування ПДФО до місцевих бюджетів на даний час становить 64% і є найбільшим у Європі, натомість частка базової дотації у доходах бюджетів громад України є однією з найнижчих. Це свідчить про високий рівень децентралізації доходів та державну політику стимулювання місцевого економічного розвитку.

Нова реальність диктує необхідність перегляду чинної системи міжбюджетного вирівнювання, а, отже, і зміцнення фінансової стійкості територіальних громад. Аргументами на користь таких тверджень є те, що складовою розрахунків і базової і освітньої дотації є чисельність

населення громади та надходження від ПДФО, які на сьогоднішній день не відповідають реальному стану (через переміщення людей, бізнесу, втрату виробничих потужностей тощо). Зважаючи на це, з великою імовірністю варто очікувати зміну структури доходних джерел наповнення місцевих бюджетів, а тому врахування у розрахунку горизонтального вирівнювання фінансової спроможності лише ПДФО втрачає сенс.

Водночас, на тлі зниження рівня фінансової спроможності територіальних громад органам місцевого самоврядування запропоновано нові інструменти для збереження їх фінансової, економічної та інституційної стійкості, надання жителям та ВПО адміністративних і соціальних послуг, виконання низки додаткових функцій, які стали обов'язковими та набули актуальності в умовах активної фази війни. Це передовсім донорська підтримка (міжнародна технічна допомога, грантові проекти, допомога від урядів країн тощо).

Впродовж 2022 – у січні-липні 2023 рр. обсяги донорської фінансової підтримки України та наданих кредитних ресурсів суттєво зросли порівняно з попередніми роками і складають 68,0% обсягу фінансових ресурсів на реалізацію проектів соціального і економічного розвитку із залученням коштів міжнародних фінансових організацій за період незалежності України (1994-2023 рр.) (рис. 4.22).

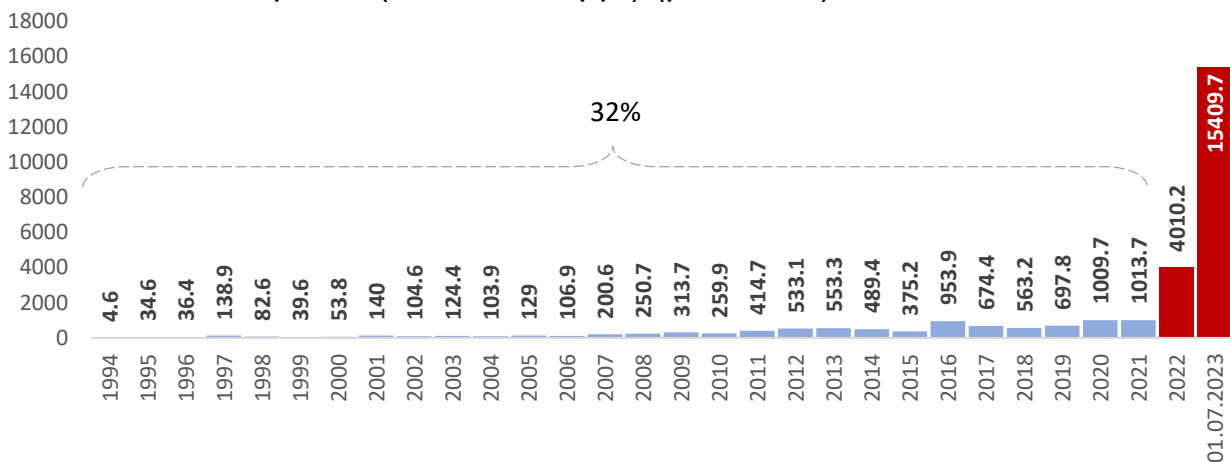

Рис. 4.22. Обсяги залучення коштів міжнародних фінансових організацій в Україну, млн дол. США

Джерело: складено на основі даних ⁶⁶

Надання зовнішньої фінансової підтримки стало нагальним для громад з огляду на глибину проблем, з якими вони зіткнулися в умовах війни. Пріоритетними сферами, які органи місцевого самоврядування визначають як першочергові для залучення зовнішніх ресурсів, є: організація укриттів, забезпечення житлом ВПО та місцевих жителів, які втратили оселю, подолання проблеми безробіття і задоволення гуманітарних потреб (рис. 4.23).

⁶⁶ IFIs projects, портал реєстру проектів МФО. Міністерство фінансів України. URL: <https://proifi.gov.ua/?p=index>

Рис. 4.23. Сприйняття органами місцевого самоврядування практик міжнародної донорської підтримки територіальних громад в умовах війни (опитування проведено у період 30 серпня – 20 вересня 2022 року), %
Джерело: складено на основі даних ⁶⁷

Надання донорської підтримки має цільовий характер; вона спрямована на: 1) покращення безпекової ситуації і задоволення нагальних гуманітарних потреб (підтримка незахищених верств населення та людей з обмеженими можливостями, забезпечення житлом ВПО та осіб, що втратили оселю, надання допомоги на конкретні потреби за запитом громад); 2) вирішення економічних проблем (забезпечення громад джерелами альтернативної енергії, стимулювання їх економічного розвитку, створення робочих місць); 3) пряму підтримку місцевих бюджетів.

Аналізуючи обсяги надходжень до бюджетів територіальних громад в рамках програм допомоги ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, видно їх значне зростання за період війни (рис. 4.24). Найбільші обсяги цих коштів надійшли до бюджетів у регіонах, де відновлено контроль з боку Української держави – на відновлення системи надання соціальних послуг та критичної інфраструктури.

Примітно, що у I півріччі 2023 року спостерігається також їх збільшення у бюджетах громад в тилкових областях – у 6 разів порівняно з 2022 роком, що, на нашу думку, свідчить про активізацію роботи органів місцевого самоврядування у тилкових регіонах для залучення МТД та їх участь у програмах для отримання грантових ресурсів.

⁶⁷ Дослідження потреб і пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період. Рада Європи. Конгрес місцевих і регіональних влад Європи. 52 с. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>.

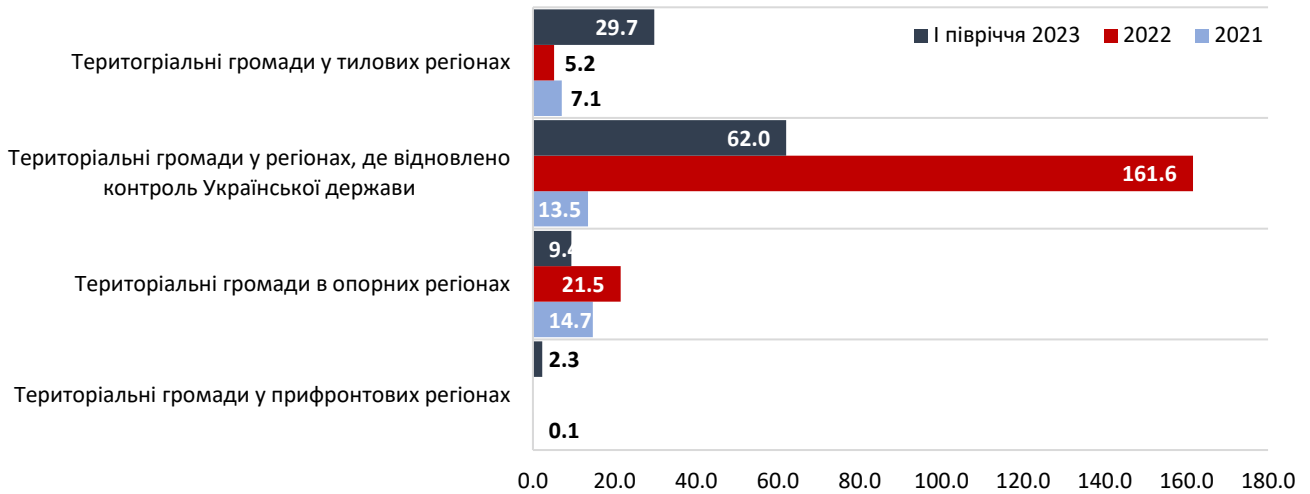

Рис. 4.24. Динаміка надходжень до бюджетів територіальних громад в рамках програм допомоги ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, млн грн
Джерело: складено на основі даних ⁶⁸

Попри суттєве збільшення обсягів фінансових ресурсів МТД та грантових коштів для українських громад, умови, на основі яких ці кошти можна отримати, є доволі складними, однак, над подоланням цих труднощів працюють як представники координаційних центрів програм, так і органи державної і регіональної влади (відповідні міністерства, обласні державні адміністрації).

По-перше, велика частина цих коштів надається громадським організаціям, а не безпосередньо органам місцевого самоврядування. У більшості громад в Україні рівень громадської активності мешканців є низьким, що зумовлено історичними чинниками розвитку суспільства, а система взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями перебуває на етапі свого становлення. При цьому, перспективу залучення у громаду додаткових фінансових ресурсів через співпрацю з організаціями громадянського суспільства варто сприймати як стимул для органів місцевого самоврядування до підтримки розвитку останніх та налагодження контактів з ними.

По-друге, недостатній рівень кваліфікації працівників органів місцевого самоврядування та відсутність у більшості місцевих рад посади проектного менеджера не дає змоги повною мірою скористатися наявними пропозиціями, зокрема через відсутність системного моніторингу їх появи. Наявність і пропозиція грантових програм сприятимуть розвитку проектного менеджменту у громадах і активізують рух громад у напрямі залучення зовнішніх ресурсів.

По-третє, основною умовою залучення коштів в межах частини грантових програм (Interreg NEXT Польща-Україна 2021-2027, ЄС LIFE), які орієнтовані на фінансову підтримку розвиткових (інфраструктурних)

⁶⁸ Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua>.

проектів громад, є налагоджене партнерство з муніципалітетами країн Європи, якого у більшості громад немає. При цьому, керівні структури цих програм, усвідомлюючи проблему, використовують різні інструменти для налагодження партнерства між громадами в різних країнах (організація спільних зустрічей, впровадження цифрових платформ пошуку партнерів).

По-четверте, умови більшості грантових конкурсів передбачають співфінансування з місцевого бюджету. Для прикладу, максимальна сума фінансування інфраструктурного проекту за Програмою Interreg NEXT Польща-Україна 2021-2027 сягає 2,5 млн євро, а мінімальна частка співфінансування – 10%. За умовами конкурсу, для реалізації проекту громадам надається 80% заявленої суми, ще 10% - після реалізації проекту та проведення аудиту; 10% - співфінансування з місцевого бюджету. Таким чином, для участі у конкурсі громади повинні мати 20% обсягу фінансування (20% від 2,5 млн євро = 500 тис. євро), що у багатьох випадках є стримуючим чинником для українських громад. Вирішенню цієї проблеми сприяють регіональні органи влади, пропонуючи підтримку місцевим бюджетам у забезпеченні коштів.

З другого боку, фінансова, економічна та інституційна стійкість територіальних громад в Україні в умовах війни великою мірою забезпечена завдяки активній громадянській партисипації та цифровізації комунікації місцевого самоврядування із жителями громади, ВПО, громадськими організаціями та місцевими підприємцями. Хоча з початком війни в Україні відбулося обмеження доступу до публічної інформації⁶⁹ та інструментів залучення жителів до процесів ухвалення рішень, потреба збереження життя і здоров'я людей вимагала від органів місцевого самоврядування громад, місцевих жителів та підприємців налагодити ефективні канали для комунікації та тісно співпрацювати для власного виживання. Тому, не дивно, що у 2022 р. в Україні чітко прослідковувалися дві взаємопов'язані тенденції:

- збільшення участі населення і бізнесу у системі врядування на місцевому рівні - кількість ТГ, які активно застосовували практику залучення суб'єктів економіки до вирішення проблемних питань розвитку, збільшилася порівняно з довоєнним періодом на 34 в.п.⁷⁰. Передовсім активізувалося залучення місцевих мешканців (+27%) і підприємців (+30%) до процесу фактичного вирішення проблем (прийом/розміщення ВПО; організація харчування для переміщених осіб; налагодження функціонування гуманітарних штабів) (рис. 4.25);

⁶⁹ Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України № 263 від 12 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>

⁷⁰ Дослідження потреб і пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період. Рада Європи. Конгрес місцевих і регіональних влад Європи. 52 с. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aac27c>

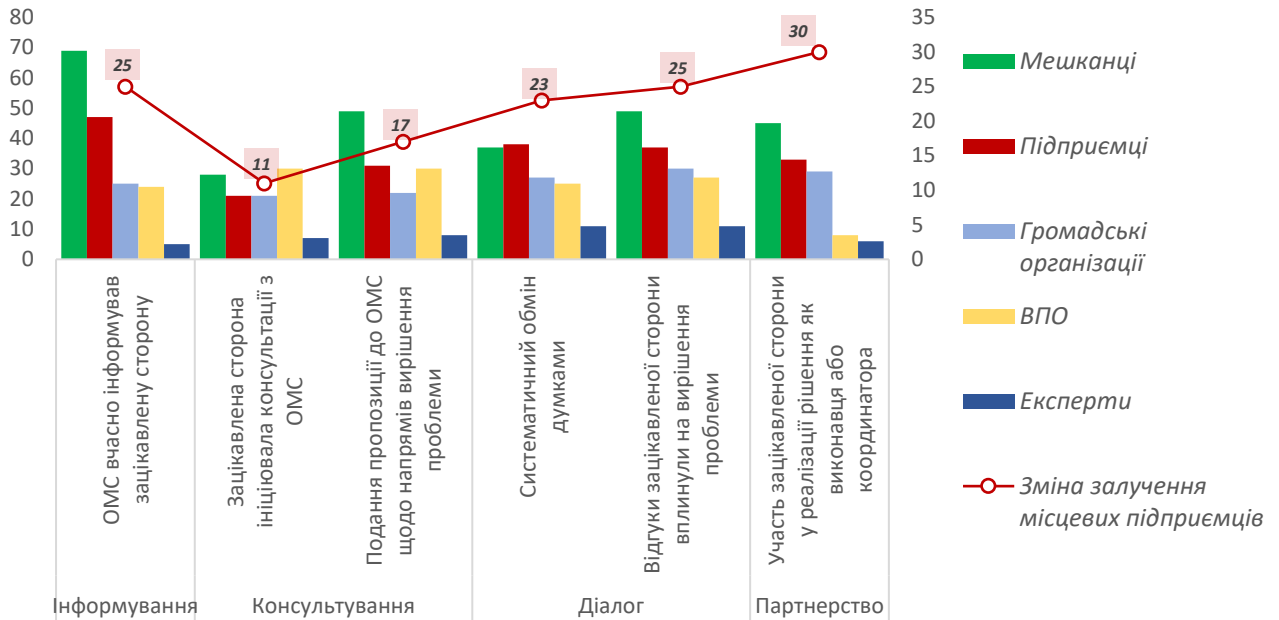

Рис. 4.25. Рівень залучення зацікавлених сторін до вирішення критичних питань розвитку територіальної громади (за результатами опитування територіальних громад у серпні-вересні 2022 року), %
Джерело: складено на основі даних ⁷¹

- посилення ролі цифрових інструментів у контексті реагування на виклики війни (система «Розумне село» - для евакуації населення під час окупації у прифронтових регіонах; Viber та Telegram-чати – для організації постійної комунікації ВПО та ОМС, ОМС і жителів громад; онлайн-карти укриттів тощо) – абсолютна більшість органів місцевого самоврядування територіальних громад відзначили вагомість цифровізації для збереження стійкості громад, подолання панічних настроїв, організованого виїзду з небезпечних районів тощо.

Доказом значної ролі цифровізації у забезпеченні ефективної комунікації влади з жителями та підприємцями громади є результати моніторингу прозорості врядування у 56-ти громадах прифронтової Харківської області⁷². На час проведення дослідження у 30-ти громадах продовжували функціонувати місцеві ради, у 26-ти ТГ – створені військові адміністрації населених пунктів (що, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» змінює порядок управління громадою та суттєво послаблює відкритість цього процесу). При цьому, за результатами дослідження, хоча прозорість врядування суттєво погіршилася, усі громади розробили власні офіційні сайти, де висвітлюють актуальну для жителів інформацію (тоді як у 2021 році у чотирьох

⁷¹ Дослідження потреб і пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період. Рада Європи. Конгрес місцевих і регіональних влад Європи. 52 с. URL: <https://rm.coe.int/survey-on-the-needs-and-priorities-of-local-authorities-in-ukraine-ukr/1680aae27c>.

⁷² Повномасштабна війна стала справжнім стрес-тестом для усіх 56-ти громад Харківської області. Громадський простір. 12 червня 2023 року. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vysnovky-ekspertno-analitychnoho-monitorynhu-funktionalnosti-mistsevoho-samovryaduvannya-v-hromadah-harkivskoji-oblasti-v-umovah-vojennoho-stanu>

громадах таких ресурсів не було), а кожна п'ята громада зуміла покращити рівень інформаційної відкритості місцевих програм та джерел їх фінансування⁷³.

Розвиток цифровізації та електронного урядування є вагомим напрямом забезпечення, перш за все, інституційної стійкості територіальних громад (як видно на прикладі Харківської області, навіть в умовах постійних обстрілів). Застосування цифрових інструментів сприяє партисипації управлінського процесу та розвитку місцевого самоврядування з високим рівнем громадської участі в управлінському процесі, а, отже, забезпечує його стабільність, прозорість і транспарентність, що важливо в умовах повоєнного відновлення України.

Наостанок варто зазначити: зважаючи на різні типи громад, які тепер прийнято детермінувати, з огляду на наслідки війни, можна окреслити орієнтири відновлення їх економічного поступу. Посилення фінансової стійкості територіальних громад у південних, східних та частково північних регіонах має відбуватися у таких напрямках: відбудова інфраструктури та системи надання соціальних і адміністративних послуг населенню; зміна структури економіки внаслідок залучення видів підприємництва, які розвиваються на основі інновацій та невеликої потреби у людському ресурсі; орієнтація на залучення донорської фінансової підтримки. У тилкових областях – на забезпеченні економічного зростання громад шляхом ефективного використання і диверсифікації фінансових інструментів (активний доступ до кредитних ресурсів, міжнародна технічна допомога і ін.) та максимізації економічного ефекту від залученого сюди додаткового людського і підприємницького ресурсу (ВПО, релоковані підприємства).

4.3 МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ІНСТРУМЕНТІВ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ ГРОМАД: ПРИКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В попередніх частинах монографії йшлося про те, що пандемія, а з 2022 року війна росії проти України посилили економічну нестабільність, загострили проблеми в системі державних та місцевих фінансів, що, своєю чергою, негативно позначилось на фінансовій стійкості громад, спровокувавши негативні зміни та обмеження можливостей економічного зростання, які матимуть довготривалі наслідки для сталого поступу. Відновлення фінансової стабільності дозволить мінімізувати не тільки негативні виклики та ризики, але і забезпечити сприйнятливість нестійкої економіки до нових можливостей розвитку. Забезпеченню відновлення

⁷³ Повномасштабна війна стала справжнім стрес-тестом для усіх 56-ти громад Харківської області. Громадський простір. 12 червня 2023 року. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vysnovky-ekspertno-analitychnoho-monitorynhu-funktsionalnosti-mistsevoho-samovryaduvannya-v-hromadah-harkivskoji-oblasti-v-umovah-vojennoho-stanu>

економічного зростання громад, протидії сучасним викликам, мінімізації диспропорцій тощо сприятиме швидка здатність громад адаптуватися та реагувати на зміни. В цьому сенсі доречно вести мову про фінансову стійкість або резилентність*, яку доцільно сприймати «не тільки як сталий опір системи, але і як адаптацію до змін за збереження основних параметрів її функціонування та життєздатності»⁷⁴.

Сучасна кризова ситуація у публічних фінансах є архіскладною та важко прогнозованою, тому на часі розроблення такого інструментарію, який слугуватиме основою для формування фінансової політики місцевого економічного розвитку.

Надалі проведемо моделювання впливу інструментів бюджетної політики на фінансову стійкість громад. Для апробації обрано громади Львівської області. Часовий діапазон - 2021-2023 рр. На основі показників стійкості місцевих бюджетів (формули 4.1-4.7), застосувавши теорію динамічної рівноваги, визначено порогові значення для кожного із них в розрізі міських, селищних та сільських громад.

Система показників для дослідження фінансової резилентності (формула 4.1).

$$FR_{tn}^m = (ILB_{tn}^m, DD_{tn}^m, FA_{tn}^m, TB_{tn}^m, TTB_{tn}^n, IT_{tn}^m, BDB_{tn}^m), \quad (4.1)$$

де FR_{tn}^m – фінансова стійкість n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; ILB_{tn}^m – фінансова самостійність місцевого бюджету n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; DD_{tn}^m – дотаційна залежність n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; FA_{tn}^m – фінансова автономія n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; TB_{tn}^m – частка місцевих податків і зборів у структурі надходжень n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; TTB_{tn}^n – частка податкових надходжень у структурі доходів n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; IT_{tn}^m – податкова самостійність n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; BDB_{tn}^m – частка базових дотацій у власних доходах n -ої громади m -ого регіону в t -період часу.

Коефіцієнт самостійності місцевих бюджетів громад розраховано як співвідношення обсягів власних доходів і доходів з трансфертами (формула 4.2).

$$ILB_{tn}^m = \frac{SIn_{tn}^m}{In_{tn}^m}, \quad (4.2)$$

де SIn_{tn}^m – власні доходи n -ої громади m -ого регіону в t -період часу (без трансфертів); In_{tn}^m – доходи (з трансфертами) n -ої громади m -ого регіону в t -період часу.

Коефіцієнт дотаційної залежності визначено як співвідношення обсягів трансфертів громад і їхніх доходів загалом (формула 4.3).

$$DD_{tn}^m = \frac{Tr_{tn}^m}{In_{tn}^m}, \quad (4.3)$$

де Tr_{tn}^m – обсяги трансфертів n -ої громади m -ого регіону в t -період часу.

* Стійкість розуміють не лише як опір системи, але і як адаптацію до змін за збереження основних параметрів її функціонування та життєздатності

⁷⁴ Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 54 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad-1_gotove_0.pdf

Фінансову автономію визначено як співвідношення власних доходів і видатків (на виконання загальнодержавних функцій, економічну діяльність, соціальну сферу, житлово-комунальне господарство, капітальні видатки) громад. Коефіцієнт автономії – це показник міри здатності громад в умовах шоків адаптуватися до них, спроможності застосовувати інструменти кризового управління у відповідь.

$$FA_{tn}^m = \frac{SIn_{tn}^m}{\sum_{j=1}^l Ex_{tnj}^m}, \quad (4.4)$$

де Ex_{tnj}^m – обсяги j -их видатків n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; l – кількість видатків у n -ій громаді m -ого регіону в t -період часу.

Частки місцевих податків і зборів у структурі надходжень і податкових надходжень у структурі доходів розраховано за допомогою формул (4.5)-(4.6).

$$TB_{tn}^n = \frac{LT_{tn}^m}{SIn_{tn}^m}, \quad (4.5)$$

$$TTB_{tn}^n = \frac{Tax_{tn}^m}{In_{tn}^m}, \quad (4.6)$$

де LT_{tn}^m – обсяги місцевих податків і зборів n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; Tax_{tn}^m – обсяги податкових надходжень (місцеві податки, збори, ПДФО) n -ої громади m -ого регіону в t -період часу.

Податкову самостійність громад визначено як співвідношення обсягів усіх податкових надходжень і власних доходів громад (без трансфертів) (формула 4.7).

$$IT_{tn}^m = \frac{Tax_{tn}^m}{SIn_{tn}^m}, \quad (4.7)$$

Примітно, що такі показники, як частка місцевих податків і зборів у структурі надходжень, частки податкових надходжень у структурі, коефіцієнта податкової самостійності водночас можуть бути і індикаторами економічного поступу громад.

Для кожного індикатора фінансової стійкості визначено відповідні порогові значення – нижнє і верхнє оптимальне значення. Вектор оптимальних значень характеризує допустимий інтервал значень індикаторів, перетинання порогових точок яких не означає порушення фінансової стійкості громад. Водночас, порушення меж верхніх порогових значень – це втрата громадами опірності до шоків, а також погіршення фінансової нестабільності. Тому аксіомою посилення чи гарантування фінансової стійкості громад є не максимізація значень відповідних фінансових показників, а забезпечення їх знаходження в межах оптимальних значень.

Розрахунок порогових значень здійснюється на основі врахування нормального типу розподілу вихідних даних, який характеризується стандартною густиною щільності розсіювання даних. Для побудови оптимальних порогових значень використано формули (4.8)-(4.9).

$$z_{lit}^{opt} = \beta_{int} - \sigma_{int} \quad (4.8)$$

$$z_{hit}^{opt} = \beta_{int} + \sigma_{int} \quad (4.9)$$

де z_{lit}^{opt} – нижній оптимальний поріг i -го індикатора в t -період часу; z_{hit}^{opt} – верхній оптимальний поріг i -го індикатора в t -період часу; β_{int} – середнє значення i -го індикатора n -их у t -період часу; σ_{int} – середньоквадратичне відхилення i -го індикатора n -их у t -період часу.

Оптимальні порогові значення для таких індикаторів фінансової стійкості громад як частки місцевих податків і зборів у структурі надходжень і податкових надходжень у структурі доходів розраховано за принципом максимального значення індикатора генеральної вибірки (формула 4.10).

$$z_{hit}^{opt} = \max_N x_{itn}^m \quad (4.10)$$

x_{it}^m – значення i -го індикатора n -ої громади m -ого регіону в t -період часу; N – генеральна вибірка сукупності (громади регіону).

У процесі визначення порогових значень індикаторів-регресорів верхні оптимальні порогові значення стають нижніми.

Задля нормування показників – каталізаторів і регресорів – за критерієм віддаленості від порогових значень використано формулу (4.11).

$$f\ddot{r}_{itn} = \begin{cases} fr_{itn} / z_{hit}^{opt}, & z_{hit}^{opt} \geq x_{itn}^{max} \\ fr_{hit}^{opt} / a_{itn}, & z_{hit}^{opt} \leq x_{itn}^{min} \end{cases}, \quad (4.11)$$

де $f\ddot{r}_{itn}$ – нормоване значення i -ого індикатора фінансової стійкості n -ої громади в t -період часу; fr_{itn} – нормоване значення i -ого індикатора фінансової стійкості n -ої громади в t -період часу; x_{itn}^{max} – максимальне значення i -ого індикатора n -ої громади в t -період часу.

Для показників «Фінансова автономія» і «Частка базових дотацій у власних доходах» використано комбінований метод нормування (формула 4.12).

$$f\ddot{r}_{itn} = 1, \text{ якщо } fr_{itn} \begin{cases} > 1 \\ = 0 \end{cases}, \quad (4.12)$$

Дослідження фінансової стійкості громад здійснено на основі таксономічного підходу, який ґрунтується на побудові емпіричного показника з врахуванням таксономічної відстані – відхилення поточних фінансових індикаторів від порогових значень, що дозволяє врахувати кваліметрично-структурні ознаки досліджуваного явища. Таксономічний підхід передбачає розрахунок відстані кожного індикатора фінансової стійкості до еталонної багатовимірної одиниці (формула 4.13), координатами якої є верхні порогові значення (для індикаторів-каталізаторів) і нижні порогові значення (для індикаторів-регресорів).

$$d_{int}^{0m} = \sqrt{\sum_{i=1}^j (f\ddot{r}_{itn} - z_{it}^{opt})^2}, \quad (4.13)$$

де d_{int}^{0m} – відстань i -ого індикатора n -ої громади m -ого регіону в t -період часу до еталонного показника фінансової стійкості; j – кількість індикаторів.

Емпіричний показник фінансової стійкості громад розрахований за формулою (4.14).

$$FR_{tn}^m = 1 - d_{int}^{0m} / d_0, \quad (4.14)$$

де d_0 – еталонна відстань індикаторів фінансової стійкості громад, розрахована за правилом «3σ» (формула 4.15).

$$d_0 = \overline{d_{int}^{0m}} + 3 * \sqrt{(d_{int}^{0m} - \overline{d_{int}^{0m}})^2 / j}, \quad (4.15)$$

Результати аналізу фінансової стійкості територіальних громад Львівської області за 2021-2023 рр. на основі визначених показників наведено у додатку Ж.

За результатами проведеного емпіричного дослідження фінансової стійкості громад Львівщини у 2021 р. – січні-вересні 2023 р., встановлено що фінансова резилентність усіх громад регіону була на помірному та вище помірному рівні (рис. 4.26). Більшість громад за цим критерієм відповідають рівню «зона опірності» (0,43-0,65) та «послаблення фінансової стійкості» (0,42-0,20), декілька громад у різні періоди визначені як фінансово залежні (рівень «фінансова залежність») (Бісковицька і Боринська – у 2021 та 2022 роках; Заболотцівська, Підкамінська, Турківська і Хирівська – у 2023 році). Значення показника фінансової стійкості жодної з громад за цей період не перебувало у діапазонах «фінансово стійкі» (0,80-1,00) та «запас фінансової стійкості» (0,66-0,79).

Такий стан фінансів територіальних громад зумовлений специфікою економічного розвитку регіону і не обумовлений деструктивними чинниками. За результатами аналізу зміни фінансової стійкості громад за аналізований період не виявлено її порушення від початку війни: не зафіксовано суттєвого зниження рівня фінансової стійкості більшості громад, а окремі з них навіть покращили своє фінансове становище. Це дає змогу вести мову про позитивний досвід адаптації громад тилової області до умов і наслідків російського вторгнення на територію України. Актуальним в цьому контексті є питання: які причини збереження стійкості цих громад в умовах масштабної воєнної загрози?

Перш за все варто зауважити: громади у тилкових регіонах не зазнали повсюдних руйнувань, масового виїзду населення та засмічення вибухонебезпечними предметами. Негативний вплив війни на їх розвиток проявився у погіршенні інвестиційного середовища та становища суб'єктів економіки, а також зниженні надходжень деяких податкових платежів (акцизного податку, плати за землю, єдиного податку) до бюджетів громад, що, відповідно, змусило органи місцевого самоврядування оптимізувати видатки з місцевих бюджетів.

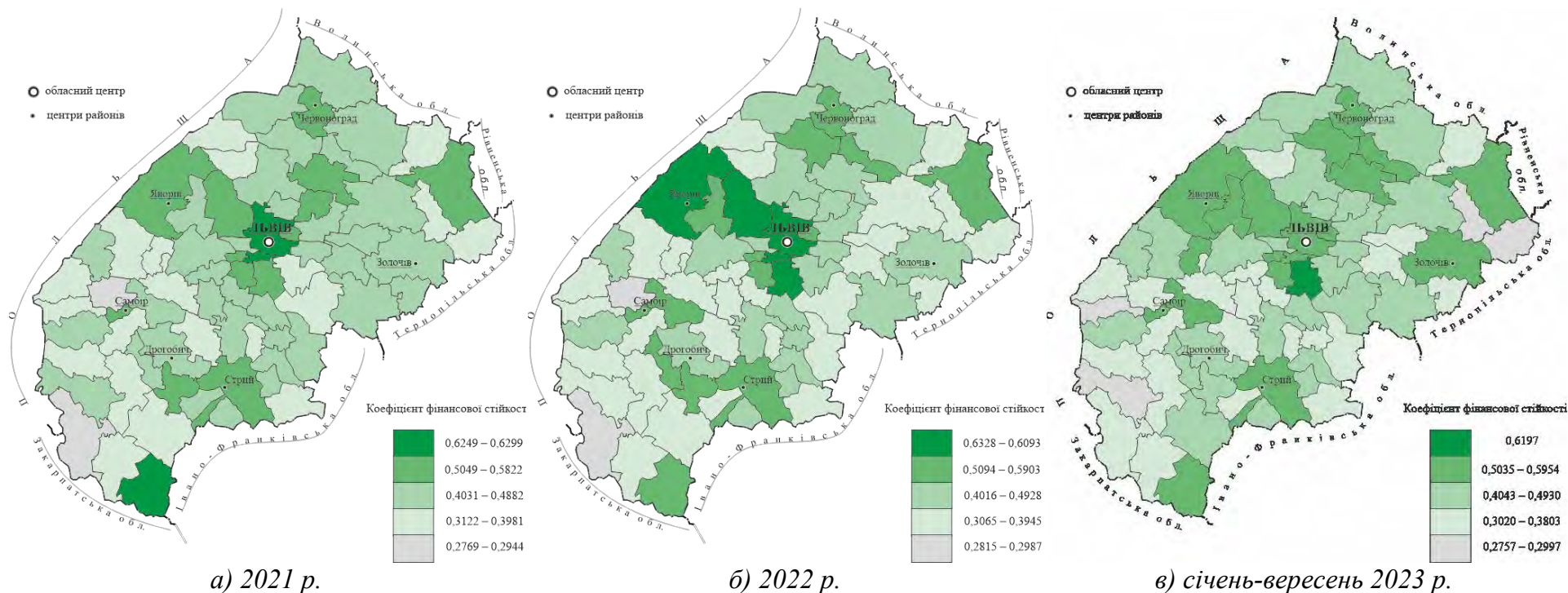

Рис. 4.26. Фінансова стійкість громад Львівської області, 2021-2023 рр.

Примітка: коефіцієнти перебувають у діапазоні від 0 до 1 (0,8 – 1,0 – фінансово стійкі громади; 0,66-0,79 – перебування у зоні «запас фінансової стійкості»; 0,43-0,65 – зона опірності; 0,42-0,20 – послаблення фінансової стійкості; 0,19-0,0 – втрата опірності, фінансова залежність).

З другого боку, наслідком війни стало посилення ролі військово-оборонного сектору в розвитку економіки, що проявилось у збільшенні кількості військовиків та зростанні доходів військовослужбовців. Це спричинило шестикратне збільшення надходжень від справляння ПДФО з доходів військовослужбовців до місцевих бюджетів у 2022 р. порівняно з довоєнним 2021 р.⁷⁵. Відповідно, громади, на території яких зареєстровані/розташовані військові частини суттєво наростили доходи бюджетів, що стало певним «запасом міцності» в умовах невизначеності.

Доказом цього твердження є динаміка рівня фінансової стійкості громад Львівщини у 2021-2022 рр.. З-поміж 73-х громад області у 1/3 (26) ТГ спостерігалось посилення фінансової стійкості. При цьому, найстрімкіше посилили стійкість територіальні громади, які історично розвинулися як місця «скупчення» військових частин та полігонів (Яворівська (+0,10 в.п.), Новокалінівська (+0,09 в.п.), Новояворівська (+0,14 в.п.) Великомоствська (+0,12 в.п.)). Їхні доходи у значній мірі (понад 70 %⁷⁶) у 2022 р. сформовані за рахунок ПДФО з доходів військовослужбовців.

Примітно, що посилення фінансової стійкості у 2022 р. характерне для громад у «зоні опірності» (0,43-0,65), тобто тих, які мали кращі вихідні значення аналізованого показника у базовому році (2021) – 18 громад – тобто кожна друга громада. Серед громад у зоні «послаблення фінансової стійкості» таких лише вісім ТГ. Прослідковується вплив рівня економічного розвитку громади на її здатність ефективно реагувати на шок, відновлюватися після кризи, адаптуватися до нових обставин. Якщо проаналізувати, які саме громади Львівської області наростили фінансову спроможність в умовах початку повномасштабної війни у 2022 р., видно залежність від двох чинників (ПДФО з доходів військовослужбовців; рівень економічного розвитку) та поділ на такі групи:

- громади, у яких надходження від сплати ПДФО з доходів військовослужбовців забезпечили більше ½ власних доходів бюджетів (Яворівська (81,7 %), Солонківська (75,5 %), Великомоствська (71,8 %), Новояворівська (70,5 %), Івано-Франківська (62,3 %), Новокалінівська (57,0 %)), понад 40% власних доходів (Бісковицька ТГ (45,8 %), Самбірська (43,4 %));

- приміські (до обласного центру м. Львова) громади (Сокільницька, Пустомитівська, Солонківська, Підберізцівська, Зимноводівська, Івано-Франківська, Куликівська, Давидівська), які, входячи де-факто до Львівської агломерації, характеризуються порівняно вищими показниками економічного розвитку та концентрацією на території суб'єктів економіки, здебільшого позитивною демографічною динамікою завдяки міграції людей у ці громади тощо;

⁷⁵ За даними Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/>

⁷⁶ Там само

- громади, сформовані навколо колишніх міст обласного значення та районних центрів (Стрийська, Червоноградська, Самбірська, Бориславська, Моршинська, Золочівська, Мостиська) – більшість з цих громад характеризуються порівно вищими показниками економічного розвитку та розвитку соціальної інфраструктури у містах-адміністративних центрах; крім того, на території деяких також наявні військові частини; відповідно, хоча і у меншій мірі, ці громади теж наростили власні доходи за рахунок сплати ПДФО з доходів військовослужбовців (Самбірська (43,4% власних доходів становлять надходження ПДФО з доходів військовослужбовців), Моршинська (38,7 %), Золочівська (28,2 %), Мостиська (21,8 %)).

У січні-вересні 2023 р. рівень фінансової стійкості територіальних громад тилової Львівської області зазнав незначного погіршення. Щодо більшості ТГ спостерігалось зниження значення показника. Посилення фінансової стійкості зафіксоване лише щодо 26-ти громад. Крім того, не прослідковується чіткої залежності від рівня економічного розвитку чи надходжень певних платежів до бюджету громади. Водночас кількість громад з рівнем фінансової стійкості «зона опірності» (0,43-0,65) залишилася сталою – 37 громад (кожна друга громада). Збільшилася кількість громад (з 2-х до чотирьох), рівень фінансової стійкості яких досяг критичного значення – до 0,19 – діапазон «втрата опірності, фінансова залежність».

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можемо зробити такі проміжні висновки та узагальнення.

Не підтверджено суттєвого погіршення фінансової стійкості територіальних громад тилового регіону (Львівської області) з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, що свідчить про своєчасну реакцію громад на шок та спроможність адаптуватися до нових умов у короткостроковому періоді;

Фіксуємо хоча і незначне, але погіршення фінансової стійкості громад під впливом наслідків війни у 2022 р. та інтенсифікацію цієї тенденції у 2023 р. На нашу думку, це може вказувати на недостатню роботу органів місцевого самоврядування в напрямі прогнозування і попередження потенційних ризиків, відповідно до чого має бути змінений підхід до управління територією (з орієнтуванням на розвиток хоча б у середньостроковій перспективі). У 2022 р. суб'єкти економіки громад активізували свої сили (волонтерство, робота з ВПО, сплата податків «наперед» для підтримки економіки в умовах війни, налагодження тісних контактів між органами самоврядування, бізнесом на території, жителями громади для протистояння загрозі тощо), що сприяло посиленню їх стійкості. У 2023 р. громади не повинні орієнтуватися на здобуття такого поведінкового ефекту, оскільки відбулося звикання суб'єктів економіки до умов війни. Відповідно, неусвідомлення багатьма зміни ситуації призвело до, хоча і незначного, але погіршення стійкості

(навіть в умовах надходження до місцевих бюджетів додаткового фінансового ресурсу – ПДФО з доходів військовослужбовців).

На основі компаративного аналізу емпіричних показників фінансової стійкості громад з пороговими значеннями встановлено, що фінансова стійкість громад Львівської області у 2023 р. (січень-вересень) знаходилася у діапазоні від 0,595 до 0,276. Діапазон 0,430-0,655 – це зона опірності громад до макроекономічних та інших шоків. Громади, для яких показники фінансової стійкості є вищими 0,430, демонструють значно більші можливості для опору економічним ризикам і небезпекам, а їхні фінансові ресурси є достатніми для забезпечення переходу системи до іншого стану рівноваги. Громади, для яких емпіричний показник фінансової стійкості є нижчим, ніж 0,430, мають нижче помірною рівня фінансову спроможність відновлювати власну економічну стабільність, значну залежність від зовнішніх джерел фінансування, тому характеризуються послабленням фінансової стійкості. Зокрема, Львівська та Яворівська громада демонстрували найвищий ступінь фінансової стійкості серед усіх міських громад (0,595 і 0,589 відповідно), а Солонківська та Сокольницька – серед сільських і зокрема серед усіх громад Львівської області (0,620 і 0,583 відповідно). Фінансова стійкість Львівської і Яворівської громади знаходиться у зоні опірності, і на 6,1 в.п. і 6,7 в.п. відповідно є меншою, ніж верхній оптимальний поріг, а Солонківської і Сокольницької – на 3,5 в.п. і 7,2 в.п. відповідно (рис. 4.27). Славська, Івано-Франківська (селищні), Кам'янка-Бузька, Самбірська, Новояворівська, Великомоствівська (міські) громади демонстрували відхилення від верхнього оптимального порогу на рівні 7,8-8,4 в.п.

Сколівська (0,421), Городоцька (0,419), Миколаївська (0,418), Жовківська (0,414), Перемишлянська (0,408), Буська (0,406), Новороздільська (0,380), Комарнівська (0,379), Глинянська (0,371), Ходорівська (0,362), Рудківська (0,323), Добромільська (0,316), Хирівська (0,300), Турківська (0,295) громади демонстрували у січні-вересні 2023 р. послаблення фінансової стійкості. Емпіричні показники цих громад були нижчими за нижній оптимальний поріг. Наприклад, фінансова стійкість Сколівської громада на 0,9 в.п. менша, ніж оптимальне значення нижнього порогу, а Турківської – на 13,5 в.п.

Усі селищні громади, крім Славської, Івано-Франківської, Добротвірської і Гніздичівської, у 2023 р. за результатами дослідження є фінансово нестійкі. Так, емпіричні показники цих громад знаходилися нижче нижнього оптимального порогу, що свідчить про значне послаблення опору макроекономічним шокам, а також зменшення фінансового потенціалу території. Найбільша дивергенція поточної міри фінансової стійкості та верхнього оптимального порогу мали Рудківська (33,3 в.п.), Добромільська (34,1 в.п.), Хирівська (35,6 в.п.) і Турківська (36,1 в.п.) громади.

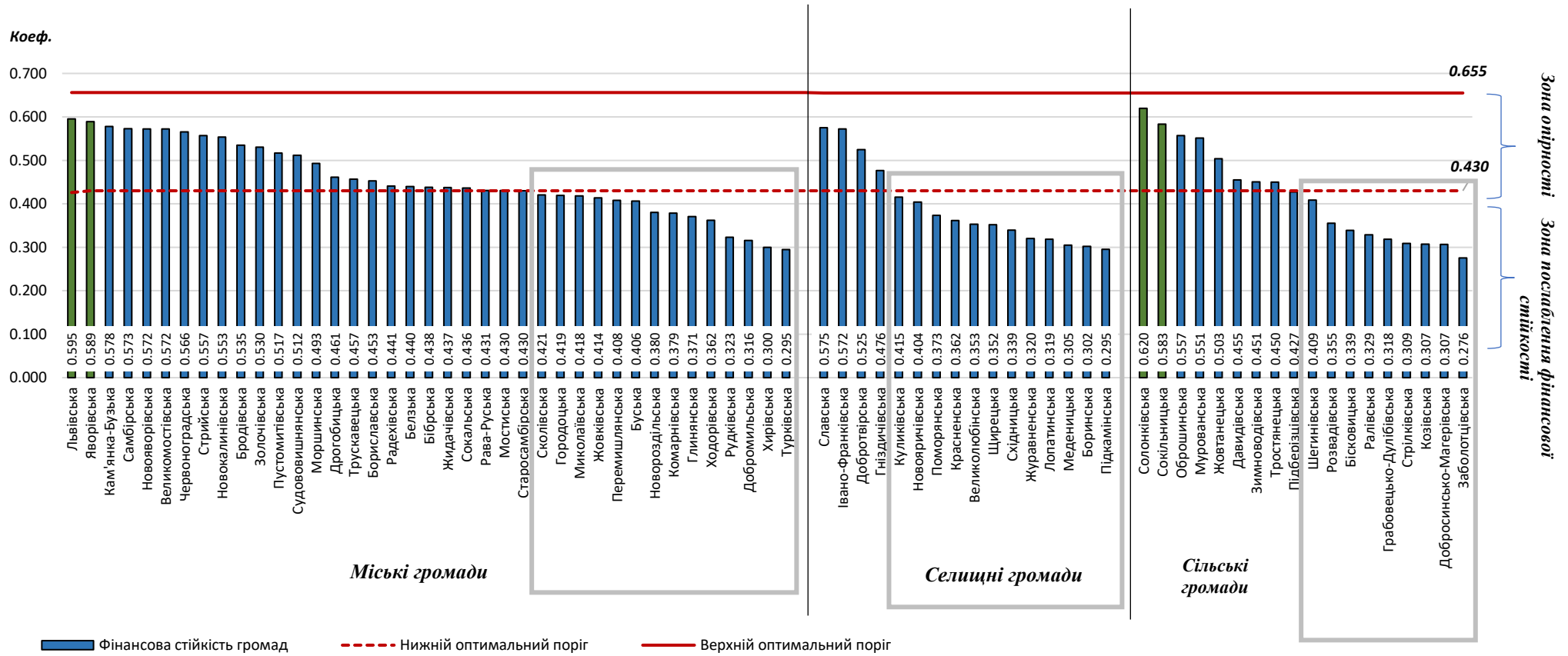

Рис. 4.27. Фінансова стійкість громад Львівської області у проекції порогових значень, січень-вересень 2023 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Таким громадам, як Оброшинська, Мурованська, Жовтанецька, Давидівська, Зимноводівська, Тростянецька, Підберізцівська, характерні помірні рівні фінансової стійкості у діапазоні від 0,423 до 0,560. Розмір вектору фінансової стійкості Солонківської, Сокільницької, Оброшинської і Мурованської громад з нижнім оптимальним порогом становив 19,0 в.п., 15,3 в.п., 12,7 в.п. і 12,1 в.п. відповідно. Натомість, Стрілківська, Козівська, Добросинсько-Магерівська та Заболотцівська демонстрували найбільші значення конвергенції фінансової стійкості та верхнього оптимального порогу серед сільських громад у 2023 р. (34,6 в.п., 34,8 в.п., 34,8 в.п. і 37,9 в.п. відповідно).

Відтак, значна частка податкових надходжень у загальному обсязі доходів громад у найбільшій мірі детермінує їх здатність опиратися макроекономічним та іншим шокам, у т.ч. загрозам воєнного часу. Примітно, що фінансова стійкість громад у 2023 р. також залежала у значній мірі від субвенцій і дотацій з державного бюджету, відповідно незалежність місцевих бюджетів вливала на готовність громад до економічних потрясінь і турболентностей. Варто відзначити, що сільські та селищні громади Львівської області за досліджуваний період (2021-2023 рр.) мали нижчу фінансову стійкість і меншу фінансову спроможність генерувати власні доходи, у порівнянні з міськими громадами.

Повномасштабна війна РФ проти України привела до різкого зростання військових видатків і самої кількості військових (для порівняння у 2021 р. кількість військових ЗСУ становила 250 тис. осіб, а у 2022 р. – 700 тис. осіб [77]). З початком війни «військовий» ПДФО став одним із суттєвих джерел наповнення місцевих бюджетів, водночас спостерігалось зменшення обсягів надходжень із інших джерел через економічні, демографічні та інші причини, обумовлені війною. У 2022-2023 рр. найбільшу частку в структурі доходів місцевих бюджетів у Львівській області становили податкові надходження, близько 70 % всіх надходжень. Обсяги податкових надходжень, як акциз, податок на землю та інші місцеві податки та збори, суттєво зменшилися. Примітно, що за досліджуваний період значно збільшилася диференціація громад регіону за надходженнями, причиною чого стало суттєве зростання «військових» ПДФО у громадах, де зареєстровані військові частини або навчальні центри.

Верховна Рада України, ухваливши законопроект № 10037 про військове ПДФО, імплементувала механізм вилучення із місцевих бюджетів надходження від ПДФО, одержані військовослужбовцями, поліцією й особами рядового і начальницького складу. Таким чином, з 1 жовтня 2023 р. «військове ПДФО» перенаправляється у державний бюджет, а «цивільне ПДФО» залишиться у громадах в обсязі 64 %. Примітно, що така ситуація щодо перерозподілу ПДФО послабить

⁷⁷ За час війни доходи громад від «військового» ПДФО зросли у вісім разів. URL: <https://forbes.ua/money/za-chas-viyiny-dokhodi-gromad-vid-pdf-fo-zbilshilis-u-visim-raziv-uryad-planue-viddati-ikh-na-tekhniku-ta-zbroyu-ekonomist-vasil-povoroznik-rozpoviv-u-chomu-sut-rishennya-ta-zibrav-vsi-za-y-proti-initsia-27092023-16285>

фінансову стійкість громад, у яких «військове» ПДФО становило понад 60 % надходжень до місцевого бюджету. Відповідно для громад, у яких обсяги надходжень від такого джерела були незначними або відсутніми загалом, фінансова стійкість не зміниться або збільшиться за рахунок збільшення надходжень від інших джерел і оптимізації видаткової частини бюджетів.

Результати моделювання фінансової стійкості громад Львівської області у 2024 р. за умови переспрямування військового ПДФО з місцевих бюджетів до державного з використанням методу “Gap” підтвердили тезу, що для 90 % громад фінансова стійкість не зміниться. Суть моделювання полягала в імітації ситуації фінансового стану і стійкості громад у 2024 р. за умови, що динаміка фінансових показників залишиться ідентичною як у 2023 р., але «військове» ПДФО буде рівне 0 (рис. 4.28).

Так, відсутність військового ПДФО суттєво вплине на фінансову стійкість Великомоствівської і Яворівської громад, зокрема буде спостерігатися послаблення фінансової стійкості на 10,3 в.п. і 12,7 в.п. відповідно. Для Мостиської, Новокалінівської, Новояворівської і Солонківської громад послаблення фінансової стійкості очікується на 8,2 в.п., 7,6 в.п., 6,8 в.п., 6,8 в.п. відповідно. Послаблення фінансової стійкості Моршинської, Самбірської й Івано-Франківської громади змодельовано на рівні 2,6 в.п., 2,5 в.п. і 4,2 в.п. відповідно.

Фінансова стійкість громад є фундаментом забезпечення економічного поступу, драйвером нарощення економічних ресурсів і тригером реалізації економічних цілей, у т.ч. розвитку інфраструктури, сектора малого та середнього підприємництва. Так, ефективне використання коштів місцевих бюджетів громад дає можливість створювати додаткові робочі місця, забезпечувати населення якісними соціальними послугами (освітніми, медичними та ін.), а, відтак, створювати сприятливий інвестиційний клімат, що веде до економічного поступу території. Примітно, що основними цілями економічного розвитку громад є збільшення чисельності населення, виробництво нових товарів і надання нових послуг, ефективна інноваційна діяльність, широке використання технологій, збільшення інвестиційної привабливості території, розвиток сфери зайнятості тощо. Окреслені ознаки економічного розвитку громад – задоволення економічних інтересів, розвитку інфраструктури, зростання економічної активності суб'єктів господарювання і населення, нарощення фінансового потенціалу, ефективізація ринку праці – зумовили вибір структури системи індикаторів економічного розвитку території. Відтак, інформаційно аналітичним базисом дослідження (табл. 4.4) економічного поступу громад є система індикаторів, які згруповані у дві компоненти:

(1) загальноекономічний розвиток: середньомісячна заробітна плата, рівень підприємницької активності, загальна площа прийнятого в експлуатацію житла, середньооблікова кількість штатних працівників,

частка активних платників податків за загальною системою оподаткування;

(2) структура економіки: частка платників податків у сфері оптової та роздрібної торгівлі, переробної промисловості, поширення інформації, професійної, наукової та технічної діяльності, будівництва, транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності, фінансової та страхової діяльності, тимчасового розміщення та організації харчування, сільського, лісового та водного господарства, комп'ютерного програмування, державного управління, оборони та обов'язкового соціального страхування.

Таблиця 4.4

**Інформаційно-аналітичний базис дослідження
економічного розвитку громад**

Компоненти	Індикатори	Показники вимірювання
Загальноекономічний розвиток	Середньомісячна заробітна плата	тис. грн, у розрахунку на одного штатного працівника
	Рівень підприємницької активності	од. ФОП, у розрахунку на 10 тис. населення
	Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла	кв.м у розрахунку на 1 тис. осіб
	Середньооблікова кількість штатних працівників	осіб у розрахунку на 1 тис. активних платників податків
	Частка активних платників податків за загальною системою оподаткування	
Структура економіки	Частка платників податків у сферах:	%
	✓ оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів; ✓ переробної промисловості; ✓ поширення інформації, професійної, наукової та технічної діяльності; ✓ будівництва; ✓ транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; ✓ фінансової та страхової діяльності; ✓ тимчасового розміщення та організації харчування; ✓ сільського, лісового та водного господарства; ✓ комп'ютерного програмування; ✓ державного управління, оборони та обов'язкового соціального страхування.	

Джерело: систематизовано автором

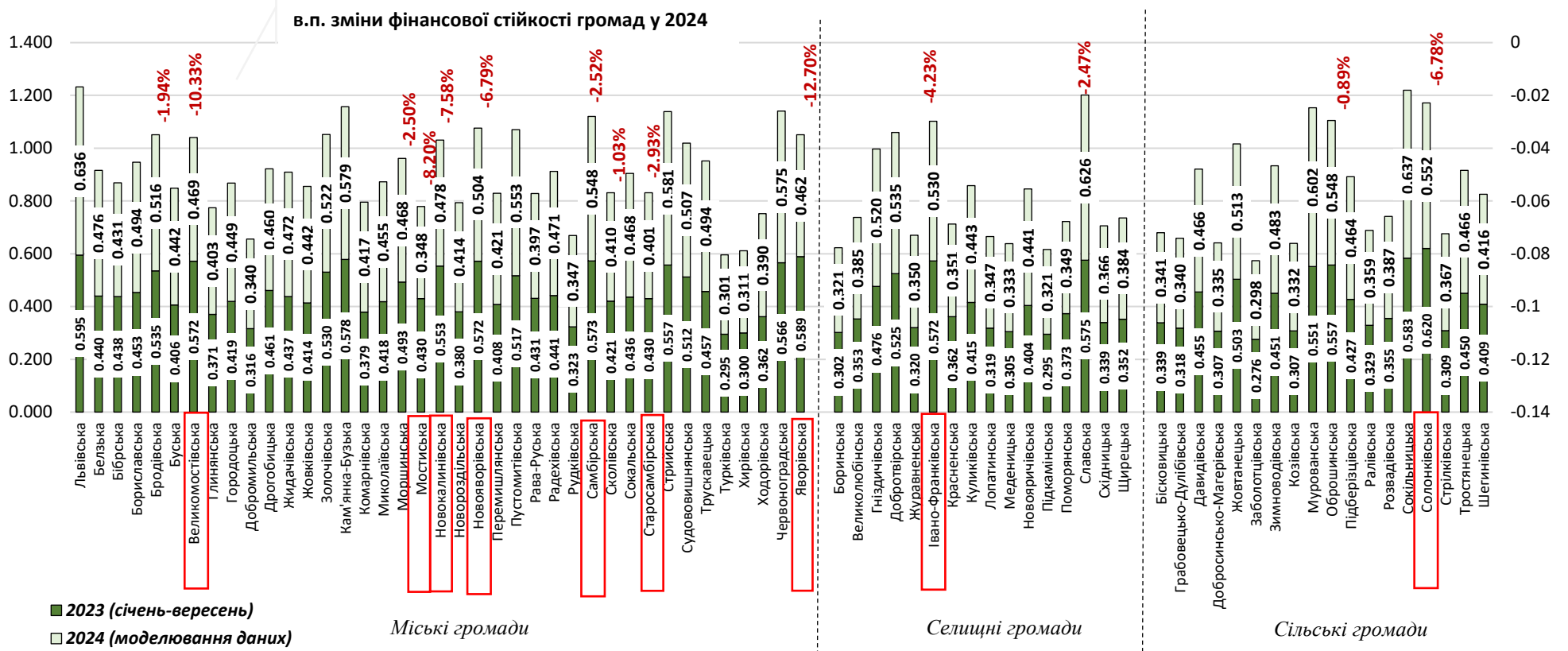

Рис. 4.28. Моделювання фінансової стійкості громад Львівської області у 2024 р. за умови переспрямування військового ПДФО з місцевих бюджетів до державного
 Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Економічний розвиток громад запропоновано розраховувати на основі таксономічного методу з врахуванням усередненої відстані до еталонного показника (формула 4.16). Еталонним значенням індикаторів є максимальне значення відповідного показника громади серед усієї сукупності громад регіону у період дослідження.

$$ED_{tn}^m = \overline{\sum_{i=1}^h a_{int}^m / a_{itm}^{et}} \quad (4.16)$$

де ED_{tn}^m – емпіричний показник економічного розвитку n -ої громади m -го регіону у t -період часу;

a_{int}^m – вихідні дані i -го індикатора економічного розвитку n -ої громади m -го регіону у t -період часу;

a_{it}^{et} – еталонне значення i -го індикатора економічного розвитку в t -період часу.

Градацію рівнів економічного розвитку громад здійснено у таких діапазонах:

- 0,8-1,0 – високий рівень економічного розвитку;
- 0,66-0,79 – вище помірного рівня розвитку;
- 0,43-0,65 – помірний рівень економічного розвитку;
- 0,42-0,20 – низький рівень;
- 0,19-0,0 – критично-низький рівень розвитку.

Примітно, що у 2021-2022 рр. Львівська (0,660 і 0,618 відповідно), Сокольницька (0,645 і 0,620), Пустомитівська (0,531 і 0,514) і Солонківська (0,515 у 2021 р. громади демонстрували помірні рівні економічного розвитку, однак, водночас мали найвищі показники серед усіх громад Львівської області (рис. 4.29). У 2021 р. Підкамінська (0,260) і Меденицька (0,257), а у 2022 р. Лопатинська (0,255), Меденицька (0,248) і Підкамінська (0,244) характеризувалися найменшими рівнями економічного розвитку в регіоні.

Отримані результати дозволили підтвердити тезу, що ті громади, які мали високу фінансову стійкість (Львівська, Солонківська, Сокольницька), демонстрували вище помірного рівня економічний розвиток (високі показники економічного розвитку не мала жодна громада Львівської області). Яворівська громада, яка у 2022 р. демонструвала високу міру фінансової стійкості, але мала помірний рівень економічного розвитку. Фінансова стійкість Яворівської громади детермінована значними обсягами надходжень від «військового» ПДФО у місцевий бюджет.

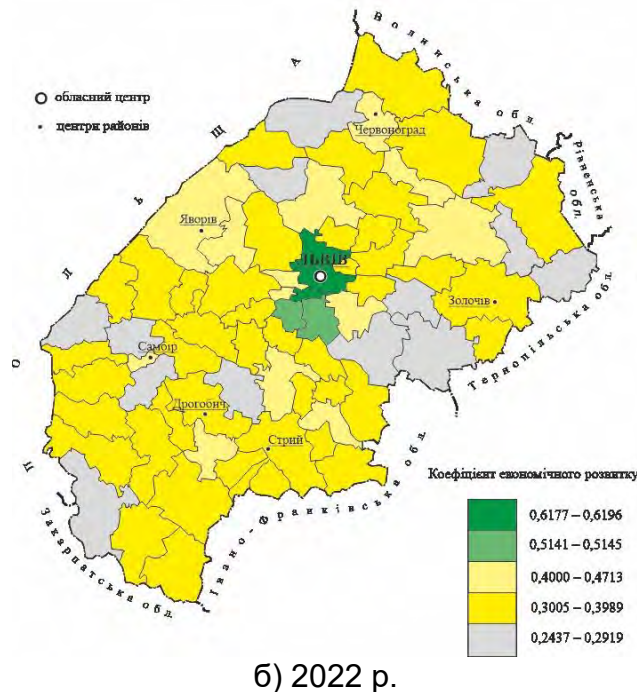
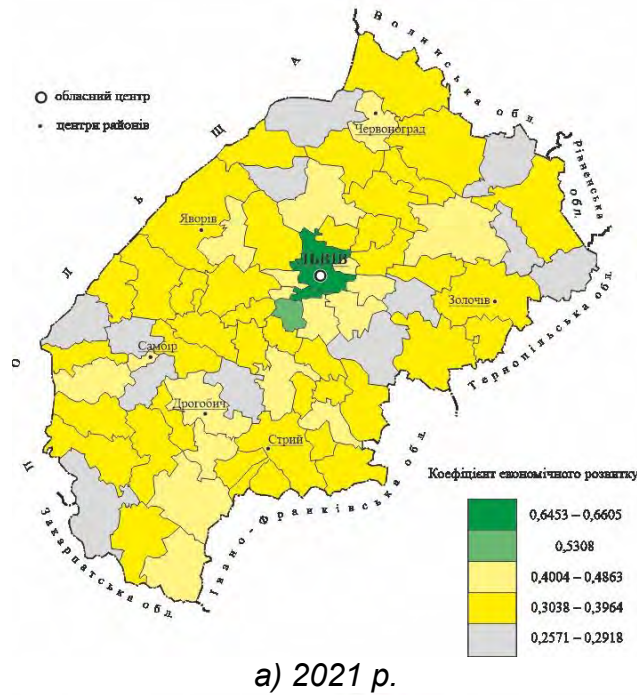

Рис. 4.29. Економічний розвиток громад Львівської області, 2021-2022 рр.: структурний підхід

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Задля моделювання впливу фінансової стійкості на економічний поступ громад Львівської області, які диференційовані темпами економічного зростання, а також виявлення міри розвитку територій до зміни детермінант фінансової стійкості, попередньо здійснено кластерування громад (2022 р.). На основі показників загальноекономічного розвитку та структури економіки виділено 3 групи громад (табл. 4.5). Примітно, що для кожної групи характерні різні сукупності індикаторів, які мають домінуючий вплив на економічний поступ громад.

**Групи громад Львівської області:
критерій «рівні економічного розвитку», 2022 р.**

Рівні економічного розвитку		
Вище помірного	Помірний	Низький
Сокільницька, Львівська, Пустомитівська, Солонківська, Зимноводівська, Червоноградська, Славська, Трускавецька,	Жовківська, Миколаївська, Самбірська, Буська, Жидачівська, Оброшинська, Давидівська, Добротвірська, Тростянецька, Дрогобицька, Новояворівська, Новороздільська, Сколівська, Яворівська, Старосамбірська, Золочівська, Стрийська, Кам'янка-Бузька, Красненська, Хирівська, Щирецька, Мурованська, Мостиська, Судововишнянська, Городоцька, Грабовецько-Дулібівська, Стріпківська, Сокальська, Козівська, Комарнівська, Розвадівська, Поморянська, Моршинська, Шегинівська, Ходорівська, Бродівська, Бориславська, Новояричівська, Івано- Франківська, Великолюбінська, Куликівська, Гніздичівська, , Рава-Руська, Журавненська, Підберізцівська, Радехівська, Східницька, Новокалінівська, Великомоствівська, Жовтанецька	Белзька, Бісковицька, Ралівська, Глинянська, Перемишлянська, Заболотцівська, Добромільська, Добросинсько- Магерівська, Боринська, Бібрська, Лопатинська, Меденицька, Підкамінська, Рудківська, Турківська,

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Задля побудови кластерів громад з врахуванням каталізаторів і регресорів економічного розвитку і фінансової стійкості використано метод Input-Output. Такий метод дозволив згрупувати громади Львівської області за критерієм ефективності використання фінансового потенціалу та посилення фінансової стійкості, з одного боку, та забезпечення високих темпів економічного розвитку громад, з іншого, (формули 4.17-4.18).

$$f_t = \begin{pmatrix} ILB_{tn}^m \\ DD_{tn}^m \\ FA_{tn}^m \\ TB_{tn}^m \\ TTB_{tn}^n \\ IT_{tn}^m \\ BDB_{tn}^m \end{pmatrix} \begin{matrix} \max \\ \rightarrow \end{matrix} ED_{tn}^m \quad (4.17) \quad f_t = (FR_{tn}^m) \begin{matrix} \max \\ \rightarrow \end{matrix} f(ED_{tn}^{str}) \quad (4.18)$$

де ED_{tn}^{str} – структура економіки n-го регіону в t-період часу.

Так, на основі побудованої моделі визначено коефіцієнти ефективності реалізації фінансових інструментів громад у проекції забезпечення економічного зростання (табл. 4.6). Громади, у яких емпіричний коефіцієнт моделі рівний 1, використовують ефективно фінансовий потенціал на тлі економічного розвитку. Примітно, що групу громад Львівської області з високими показниками цільової спрямованості щодо посилення фінансової стійкості на тлі збільшення темпів

економічного зростання увійшли території, які характеризуються незначною мірою фінансової стійкості (наприклад, це Тростянецька, Хирівська, Жидачівська, Самбірська та Старосамбірська громади). Це пояснюється тим, що громади з низькими фінансовим потенціалом, адаптувавшись до умов лімітованих фінансових ресурсів, забезпечують економічне зростання території, однак, у порівнянні з іншими громадами, це незначні темпи.

Таблиця 4.6

Кластеризація громад Львівської області, 2022 р.:
критерій «максимізація фінансового потенціалу – економічне зростання»

Громади	Коеф.	Громади	Коеф.	Громади	Коеф.
<i>Група I</i>		<i>Група II</i>		<i>Група II</i>	
Львівська	1,000	Жовківська	0,990	Новороздільська	0,870
Бориславська	1,000	Судовишнянська	0,990	Золочівська	0,850
Жидачівська	1,000	Новояворівська	0,980	Добротвірська	0,850
Кам'янка-Бузька	1,000	Буська	0,970	Новояричівська	0,850
Самбірська	1,000	Турківська	0,970	Щирецька	0,850
Сколівська	1,000	Оброшинська	0,960	Поморянська	0,840
Старосамбірська	1,000	Пустомитівська	0,950	Великомостівська	0,830
Хирівська	1,000	Червоноградська	0,950	Дрогобицька	0,830
Яворівська	1,000	Бісковицька	0,930	Комарнівська	0,830
Боринська	1,000	Миколаївська	0,920	Ходорівська	0,830
Славська	1,000	Зимноводівська	0,920	Грабовецько-Дулібівська	0,830
Козівська	1,000	Мостиська	0,910	Розвадівська	0,830
Сокільницька	1,000	Журавненська	0,900	Великолюбінська	0,820
Солонківська	1,000	Красненська	0,900	Рудківська	0,810
Стрілківська	1,000			Заболотцівська	0,800
Тростянецька	1,000			Шегинівська	0,800
<i>Група IV</i>					
Добросинсько-Магерівська	0,790	Куликівська	0,760	Стрийська	0,710
Підберізіцівська	0,790	Підкамінська	0,760	Радехівська	0,700
Ралівська	0,790	Бродівська	0,750	Меденицька	0,700
Рава-Руська	0,780	Городоцька	0,750	Глинянська	0,690
Східницька	0,780	Сокальська	0,750	Мурованська	0,670
Добромильська	0,770	Трускавецька	0,750	Белзька	0,650
Івано-Франківська	0,770	Моршинська	0,730	Лопатинська	0,640
Давидівська	0,770	Жовтанецька	0,720	Бібрська	0,620
Гніздичівська	0,760	Новокалінівська	0,710	Перемишлянська	0,620

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у програмному забезпеченні OnFront

Громади, які увійшли до групи I, демонструють максимально можливе ефективне використання фінансових ресурсів задля забезпечення вектора економічного розвитку. Громади групи II лише на 90-99 % використовують свій фінансовий потенціал у проекції збільшення темпів економічного зростання, а громади групи III – на 80-89 %. Громади групи IV спроможні забезпечувати економічний поступ за рахунок посилення власної фінансової стійкості на 62-79 %.

На основі формули (18) здійснено кластерування громад Львівської області у 2022 р. за критерієм «посилення фінансової стійкості – економічне зростання (врахування структури економіки)» (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Кластеризація громад Львівської області, 2022 р.:
критерій «посилення фінансової стійкості – економічне зростання
(врахування структури економіки)»

Громади	Коеф.	Громади	Коеф.	Громади	Коеф.
<i>Група I</i>		<i>Група II</i>		<i>Група III</i>	
Львівська	1,000	Дрогобицька	1,010	Турківська	1,120
Буська	1,000	Підберізіцівська	1,015	Підкамінська	1,120
Жидачівська	1,000	Червоноградська	1,016	Добросинсько-Магерівська	1,120
Жовківська	1,000	Пустомитівська	1,017	Комарнівська	1,130
Миколаївська	1,000	Моршинська	1,020	Перемишлянська	1,130
Мостиська	1,000	Журавненська	1,021	Меденицька	1,130
Новороздільська	1,000	Красненська	1,021	Щирецька	1,150
Рава-Руська	1,000	Стрийська	1,023	Боринська	1,160
Самбірська	1,000	Славська	1,024	Ралівська	1,170
Сколівська	1,000	Східницька	1,035	Рудківська	1,170
Старосамбірська	1,000	Бісковицька	1,039	Великолюбінська	1,190
Судововишнянська	1,000	Новояворівська	1,041	Хирівська	1,190
Трускавецька	1,000	Заболотцівська	1,048	Мурованська	1,200
Сокільницька	1,000	Оброшинська	1,050	Бібрська	1,210
Солонківська	1,000	Давидівська	1,061	Добромільська	1,220
Зимноводівська	1,000	Стрільківська	1,066	Лопатинська	1,230
Добротвірська	1,000	Шегинівська	1,071	Ходорівська	1,290
<i>Група III</i>					
Новояричівська	1,320	Гніздичівська	1,460	Бориславська	1,580
Городоцька	1,340	Золочівська	1,470	Грабовецько-Дулібівська	1,580
Сокальська	1,340	Розвадівська	1,470	Поморянська	1,532
Тростянецька	1,350	Яворівська	1,480	Жовтанецька	1,590
Козівська	1,350	Кам'янка-Бузька	1,500	Бродівська	1,680
Глинянська	1,360	Белзька	1,510	Великомостівська	1,640
Радехівська	1,360	Новокалинівська	1,510	Івано-Франківська	1,680
		Куликівська	1,510		

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у OnFront

На основі результатів кластерування громад Львівської області за критерієм посилення фінансової стійкості задля економічного зростання, однак у проекції забезпечення максимально ефективної структури економіки, виділено 4 групи. Перша група – це громади, для яких посилення економічної стійкості є основою економічного зростання, друга та третя група громад не у повній мірі максимізують потенціал фінансової стійкості, а фінансові ризики є каталізаторами економічного регресу територій. Четверта група – це громади, які не можуть раціонально імплементувати фінансово-бюджетні механізми задля нарощення економічного потенціалу, а відтак, збільшення темпів економічного зростання.

Проведене економетричне моделювання методом покрокового виключення змінних дозволило встановити, що на економічний розвиток громад вище помірного рівня у найбільшій мірі впливала частка місцевих податків і зборів у структурі надходжень (0,92 %), а також рівень дотаційної залежності, зростання якої на 1 % призводила до зменшення економічного поступу на 0,88 % (формула 4.19). Водночас, зростання коефіцієнта автономії громад (спроможність громад фінансувати видатки з власних доходів) на 1 % веде до економічного зростання на 0,03 % з статистичною ймовірністю 95 %. Достовірність економетричних результатів підтверджено статистичними показниками ($p\text{-level}=0,035$; $F(3,4)=8,1881$).

$$ED_t^k = (3.075^{**}) + (0.429) + (3.220^{**})FA_t^k + (0.027) + (3.943^{***})TB_t^k - (0.304) + (-2.894^{***})DD_t^k, \quad (4.19)$$

$$R^2 = 0.860 \quad R_{adj}^2 = 0.7549 \quad DW = 2.15$$

Примітка: у дужках зазначено t-критерій Стюдента

де ED_t^k – економічний розвиток k -ої групи (вище помірного рівня) громад у t -період часу; FA_t^k – фінансова автономія k -ої групи (вище помірного рівня) громад у t -період часу; TB_t^k – частка місцевих податків і зборів у структурі надходжень k -ої групи (вище помірного рівня) громад у t -період часу; DD_t^k – дотаційна залежність k -ої групи (вище помірного рівня) громад у t -період часу.

Натомість, на економічний розвиток громад із помірним рівнем найбільший вплив мали податкові надходження, зокрема місцеві податки та ПДФО (формула 4.20). При збільшенні частки місцевих податків і зборів у структурі надходжень і обсягів ПДФО (у формі збільшення податкової самостійності громад) на 1 % темп економічного зростання можна забезпечити на 0,03 % і 0,04 % відповідно (статистична ймовірність 90 %). Достовірність результатів підтверджено статистичними показниками, зокрема $p\text{-level}$ рівний 0,0029; $F(2,7)=2,052$.

$$ED_t^p = (36.099^{***}) + (0.416) + (4.704^{**}) TTB_t^p + (3.921^{**}) TB_t^p, \quad (4.20)$$

$$R^2 = 0.8665 \quad R_{adj}^2 = 0.7855 \quad DW = 1.97$$

Примітка: у дужках зазначено t-критерій Стюдента

де ED_t^p – економічний розвиток p -ої групи (помірний рівень) громад у t -період часу; TB_t^p – частка місцевих податків і зборів у структурі надходжень p -ої групи (помірний рівень) громад у t -період часу; TTB_t^p – частка податкових надходжень у структурі доходів p -ої групи громад у t -період часу.

Найбільший вплив на економічний розвиток громад з низьким рівнем мали обсяги субвенцій і частка податкових надходжень у структурі власних доходів громад. Зокрема, економічне зростання детерміновано збільшенням часток субвенцій і податкових надходжень у структурі доходів місцевого бюджету (формула 4.21). Результати дослідження є статистично значущими (коефіцієнти ймовірності рівні 95 % і 90 % відповідно), p -level становить 0,0217; $F(2,10)=1,7866$.

$$ED_t^l = (4.186^{***}) + (0.202) + (1.882^{**}) TTB_t^l + (1.059^*) SB_t^l, \quad (4.21)$$

$$R^2 = 0.853 \quad R_{adj}^2 = 0.763 \quad DW = 2.09$$

Примітка: у дужках зазначено t-критерій Стюдента

де ED_t^l – економічний розвиток l -ої групи (низький рівень) громад у t -період часу; TTB_t^l – частка податкових надходжень у структурі доходів l -ої групи (низький рівень) громад у t -період часу; SB_t^l – частка субвенцій у структурі доходів місцевого бюджету l -ої групи (низький рівень) громад у t -період часу.

Дослідження еластичності економічного розвитку та фінансової стійкості громад Львівської області у 2022 р. здійснено методом побудови 2SLS-моделі. Результати довели, що фінансова стійкість має домінуючий вплив на забезпечення економічного розвитку громад (табл. 4.8). Так, міра еластичності економічного розвитку громад з вище помірною рівня і фінансової стійкості становить 44,9 % (статистична ймовірність рівна 95 %). Примітно, що еластичність економічного розвитку громад і фінансової стійкості послаблюється у громадах з меншими темпами економічного поступу. Зокрема, для громад з помірним рівнем економічного розвитку еластичність становила 41,6 %, а для громад з низьким рівнем – 34,8 %. Сила впливу фінансової стійкості на економічне зростання регіонів з помірним і низьким рівнями рівна 0,6 % і 0,1 % відповідно.

Таблиця 4.8

Еластичність економічного розвитку та фінансової стійкості громад Львівської області, 2022 р.

Групи громад за рівнем ЕР	Еластичність		Сила впливу		Показники стат. значущості	
	%	Стандартна похибка	Коефіцієнт	Стандартна похибка	Критерій Стюдента	p-level
Вище помірного	44,9	0,036	0,439	0,035	5,2316	0,0264
	R ² =0.9217; R ² _{adj} =0.8687; F(5,4)=10,5168					
Помірний	41,6	0,032	0,552	0,042	4,296	0,0310
	R ² =0.9737; R ² _{adj} =0.7003; F(5,4)=8,6814					
Низький	34,8	0,0269	0,138	0,083	1,663	0,104
	R ² =0.9201; R ² _{adj} =0.8128; F(3,2)=2,7673					

Примітка: ЕР – економічний розвиток; R² – коефіцієнт детермінації; R²_{adj} – скоригований коефіцієнт детермінації; F – коефіцієнт Фішера.

Джерело: авторські розрахунки

Соціально-економічні потрясіння, які нині переживає Україна внаслідок війни з РФ, сповільнили не тільки розвиток країни, але призвели до соціально-економічного регресу окремих регіонів громад, що стало справжнім екзистенційним викликом сьогодення. Подальше суттєве послаблення фінансової стійкості громад призведе до сповільнення їх економічного розвитку, з однієї сторони, і стагнації регіональних економік, з іншого. За таких умов особливо актуалізується потреба розробки стратегій забезпечення фінансової стійкості громад з врахуванням міри їх опірності та здатності до адаптації в нових умовах, а також характеру коливань фінансової стабільності та економічних процесів загалом.

РОЗДІЛ 5. ДОМОГОСПОДАРСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НЕСТІЙКОЇ ЕКОНОМКИ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД УКРАЇНИ

5.1. ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ ДОМОГОСПОДАРСТВ І ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: СУТНІСНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ

Практичну сутність добробуту розкривають його складові, підходи до виокремлення яких пропонують різні *методики оцінювання*. Дослідження добробуту можна умовно здійснювати за двома категоріями – суб'єктивною й об'єктивною. Аналіз *суб'єктивного добробуту* передбачає оцінку рівня задоволеності населення якістю життям, що відповідає поведінковим аспектам економіки домогосподарств. Оцінювання *об'єктивного добробуту* означає врахування матеріальних, фінансових та соціальних умов, які впливають на економічну поведінку населення.

Зауважимо, що Д. Канеман і А. Дітон класифікували суб'єктивний добробут на емоційний і оцінку рівня життя. Так, емоційний добробут демонструє цінності та установки життя індивіда або домогосподарства, натомість оцінка життя ґрунтується на таксації думок про якість життя населення [1].

Щодо оцінки суб'єктивного добробуту комплексним є підхід Е. Степто, А. Дітона та А. Стоуна, які виділяють оціночний (задоволення життям), гедонічний (почуття щастя, смутку, гніву, стресу і болю) та евдемонічний (почуття мети та сенсу життя) добробут [2, с. 640].

Добробут за концепцією Комісії з вимірювання економічних показників і соціального прогресу визначають за допомогою категорій об'єктивної можливості забезпечення належного рівня життя і справедливого розподілу суспільних благ [3]. Так, об'єктивні можливості стосуються здатності реалізовувати заздалегідь визначені цілі кожним індивідом, що у сукупності є суспільним результатом. Справедливий розподіл суспільних благ ґрунтується на декількох вимірах якості життя, а саме: охорони здоров'я, освіти, політичних уподобаннях, соціальних зв'язках, умовах довкілля, особистої й економічної безпеки.

Оскільки добробут можна оцінювати на *індивідуальному рівні, а також рівнях домогосподарства, громади, регіону та держави*, то в науковому дискурсі відсутній уніфікований підхід до дослідження

¹ Daniel Kahneman and Angus Deaton. High income improves evaluation of life but not emotional well-being. URL: <https://www.pnas.org/content/pnas/107/38/16489.full.pdf>

² Steptoe A., Deaton A., Stone S. Subjective wellbeing, health, and ageing. *The Lancet*. 2015. Vol. 385, Issue 9968. Pp. 640-648. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)61489-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61489-0)

³ Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. URL: <https://www.oecd.org/statistics/measuring-economic-social-progress/>

добробуту. Так, на рівні індивіда та домогосподарств ефективними методами є індикаторний та соціологічний. Натомість соціологічний метод не варто застосовувати на регіональному та національному рівнях, оскільки мають високу статистичну похибку. Для оцінки національного добробуту методичним оптимумом є інтегральне оцінювання, яке передбачає відбір системи індикаторів, оцінки вагової значущості кожного з них і побудови інтегрального показника, який демонструє загальну картину рівня задоволення життя населення країни. Еволюція пошуку оптимуму у наукових підходах мала відповідні етапи, виділення яких дає змогу відстежити закономірності, недоліки та інші особливості застосування статистичних чи експертних методів.

Оцінювання добробуту на основі показника ВВП на одну особу, що застосовується у переважній кількості сучасних наукових дослідженнях, має суттєві недоліки, оскільки не враховує тіньових доходів населення, міграційних трансфертів, умов проживання домогосподарств, вартісної оцінки вільного часу, нерівності доходів домогосподарств тощо. Варто наголосити, що даний підхід є ефективний під час оцінки добробуту на рівні домогосподарств або громад, і має складності урахування відповідних чинників у процесі розрахунку величини добробуту регіону чи країни.

Виділимо *чотири сучасні підходи* до аналізування добробуту: на основі скоригованого значення ВВП, зважування індикаторів, інтегрального оцінювання і за соціологічними оцінками.

Перший підхід передбачає оцінювання рівня добробуту на основі скоригованого значення ВВП із врахуванням «стійкого доходу» Хікса. Варто наголосити, що дефініція «стійкий дохід» Хікса є показником споживання [⁴, с. 46], відповідно рівень добробуту можна оцінювати на основі показника національного доходу (ВВП за вирахуванням зносу виробленого капіталу). За умов незначних структурних змін в економіці країни обсяги ВВП і національного доходу є максимально наближеними. Однак, наприклад, за умови дуже високих амортизаційних ставок у ІКТ-секторі економіки, який вважається прогресивною галуззю, національний дохід зростає повільніше, ніж ВВП. Тому збільшення національного доходу, яке виникає внаслідок інфляції, не означає покращення добробуту, а індивідуальний добробут не зростає при збільшенні обсягів ВВП.

Констатуємо, що чистий національний наявний дохід у розрахунку на одну особу є одним із найбільш показовою фінансовою домінантою добробуту. Варто відзначити, що основним недоліком цього підходу є те, що амортизаційні відрахування обмежуються лише виробничим капіталом (наприклад, обладнання та будівлі), а не ширшим поняттям капіталу, що охоплює природні ресурси (наприклад, ліси, корисні копалини), екологічний капітал (якість повітря, біоресурси), людський (освіта,

⁴ Парнюк В. Визначення поняття «доход» в економічній теорії. *Економіка України*. 2012. № 3. С. 36-48

охорона здоров'я) та соціальний капітали (громадські організації, довіра громади).

«Чистий особистий дохід» використовується як основний показник оцінювання нерівності доходів на регіональному рівні. Дохід на одну особу трансформується за однакового рівня цін за допомогою гармонізованих індексів споживчих цін. Рівень дивергенції доходів обґрунтовується на основі індексу Джині, який є найпопулярнішим виміром економічної нерівності на різних рівнях. Перевага цього індексу полягає у чутливості до змін щодо медіани розподілу доходу, однак індекс Джині не враховує розриви між дуже багатими і бідними верствами населення. Це зменшує можливість заниження або завищеної оцінки нерівності доходів через нездатність оцінювати додаткові доходи, що виникають у процесі поглиблення неформальної економіки.

В арсеналі сучасної економічної науки відсутній механізм вимірювання реального чистого наявного доходу, але пов'язана з цим концепція національного доходу широко використовується для розрахунку показників добробуту. Таким чином, аналіз добробуту, який обмежується чистим національним доходом, не є комплексним (рис. 5.1).

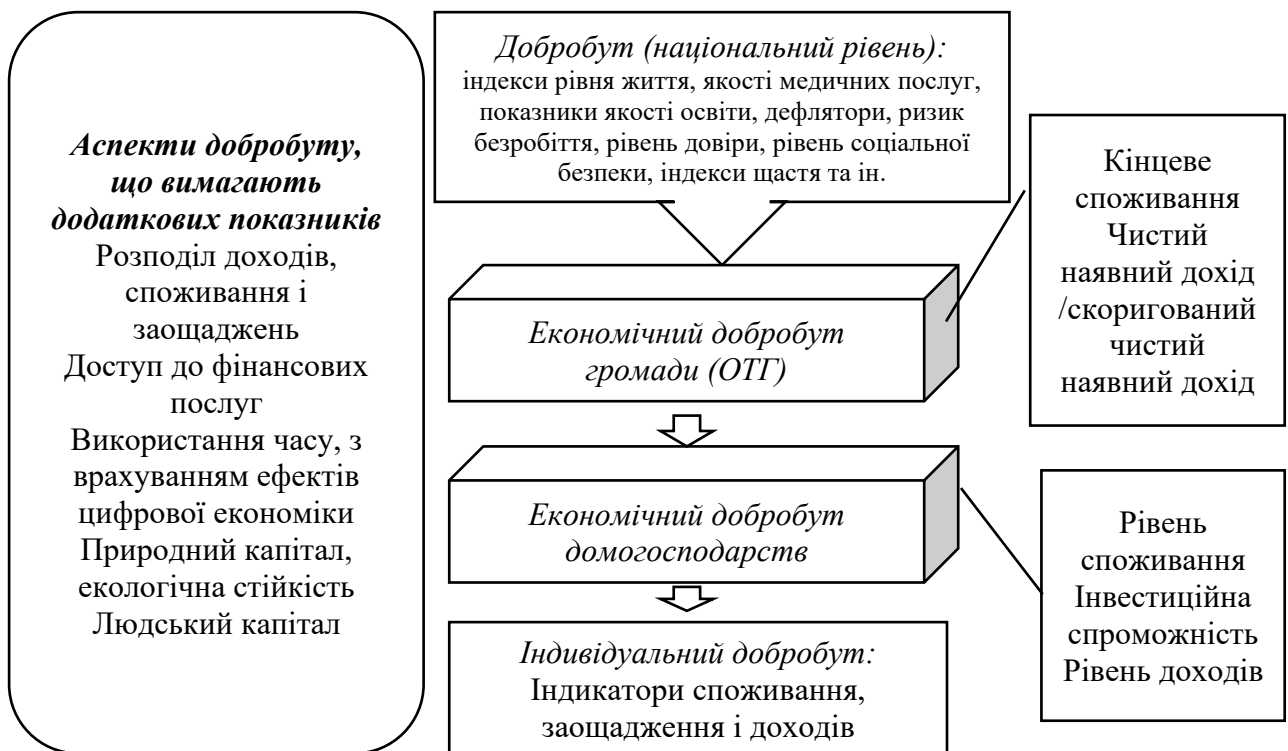

Рис. 5.1. Рівні й індикатори вимірювання добробуту

Джерело: авторська розробка

Другий підхід полягає у формуванні «інформаційної панелі» або системи показників, які відображають різні аспекти добробуту, не поляризуючи їх в інтегральний коефіцієнт. «Інформаційна панель» являється засобом поєднання суб'єктивних і об'єктивних даних, більшість

з яких не мають спільного «знаменника» (наприклад, грошового еквівалента). Побудова «інформаційної панелі» передбачає розробку градації щодо оцінювання прогресу окремих індикаторів у забезпеченні добробуту.

Третій підхід передбачає побудову інтегрального коефіцієнта на основі зважування груп індикаторів. Індекс людського розвитку (ІЛР) Організації Об'єднаних Націй, який поєднує освіту та тривалість життя з ВВП у розрахунку на одну особу, є прикладом апробації цього підходу. Методика ІЛР передбачає розробку уніфікованої градації значень для оцінки добробуту, що дає змогу робити обґрунтовано валідні та компаративні висновки у різних розрізах (часовому, територіальному та ін). Констатуємо, що казуальність інтенсивного економічного зростання і добробуту згідно ІЛР визначається показниками ВВП на одну особу, рівнем охорони здоров'я, якістю вищої освіти та професійного вдосконалення, рівень розвитку соціальної інфраструктури, очікуваною тривалістю життя, зменшення рівня економічної депривації, а також інноваційно-технологічним розвитком, у т.ч. розвиток науки, трансферт технологій, комерціалізації ноу-хау.

У 2001 р. в Україні була оприлюднена національна методика розрахунку ІЛР, розроблена колективом провідних українських вчених під керівництвом академіка, директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України Е. М. Лібанової та фахівців Державної служби статистики України. Результати розрахунків ІЛР передбачено використовувати для моніторингу стану регіонального людського розвитку, вимірювання його прогресу та чинників, обґрунтування політики соціально-економічного розвитку регіонів України [5]. Розробка подібних показників в країні відбувалася з певним часовим лагом.

Іншим прикладом застосування інтегрального оцінювання добробуту є Індекс соціального розвитку, побудований дослідним інститутом соціального розвитку ООН. Методика розрахунку індексу передбачає врахування 9 соціальних і 7 економічних показників. Автори дослідження дійшли висновку, що при рівні середнього доходу на 1 особу менше 500 дол. США/рік, соціальний розвиток переважає над економічним [6].

На основі Human Suffering Index, розробленого міжнародним Комітетом з проблем кризи народонаселення, визначають відмінності в умовах життя у різних країнах світу, зокрема рівень життя у країнах з ринковою економікою та країнах третього світу. Human Suffering Index для кожної країни зокрема будувався на основі 10 показників (доходи, інфляція, попит на нові робочі місця, ступінь перенаселення міст, дитяча смертність, харчування, наявність чистої питної води, використання енергії, грамотність дорослого населення та ступінь свободи особи), що

⁵ Методика вимірювання регіонального людського розвитку. URL: <http://www.idss.org.ua>.

⁶ Social progress globally. URL: <https://www.socialprogress.org/index/global/results>

характеризують добробут населення залежно від їх матеріального становища, демографічної ситуації, стану здоров'я і суспільного ладу [7].

Четвертий підхід ґрунтується на суб'єктивних оцінках індивідів або домогосподарств щодо власного добробуту, якості і рівня задоволеності життям. Методи оцінювання добробуту на основі соціологічного інструментарію мають багато противників, оскільки неправильно побудована методологія дослідження є причиною отримання некоректних результатів. Однак, вважаємо, що за допомогою соціологічних опитувань можна спрогнозувати аспекти економічної поведінки домогосподарств, зокрема рівень перспективної дохідності, можливості заощаджень, інвестиційні установки тощо. За результатами національних соціологічних досліджень виявляють рівень вразливості домогосподарств до бідності в будь-який момент часу, на основі чого визначають перспективи зростання рівня добробуту громад. І цей потік залежить від очікуваних майбутніх доходів, ступеня нестабільності заробітної плати, здатності згладжувати споживання за різних рівнів доходів. Наголосимо, що добробут домогосподарств залежать від динамічних взаємозв'язків між середовищем – макроекономічним, інституційним, соціально-політичним, в якому функціонує домогосподарство, а також ресурсним забезпеченням і поведінковими реакціями. Тому прямими фінансовими домінантами добробуту, які корелюють із економічним зростанням, є дохід, інвестиції та поточні видатки, а поведінкові аспекти добробуту виражені рівнем споживання та заощадження.

Виділимо три *методи* оцінювання добробуту у формі побудови індексів/коефіцієнтів:

1. «Довільний», який використовують для проксіорного контролю рівня життя як середньої величини субіндексів або окремих індикаторів. Субіндексами можуть бути зведені показники споживання, заощадження, доступу до медичних послуг, соціального забезпечення, якості освіти, рівня довіри до влади та ін.

Основною умовою використання «довільного» методу для розрахунку індексу добробуту є те, що всі субіндекси (індикатори, змінні) мають однакові коефіцієнти вагової значущості.

$$I_w = \sum_{i=1}^n I_n^s / n \quad (5.1)$$

де I_w – індекс добробуту; I_n^s – значення s -го субіндексу добробуту; n – кількість субіндексів.

2. Аналіз «основних компонент» (факторний аналіз) застосовують як інструмент узагальнення мінливості між системою змінних. Результатом проведеного аналізу є інтерпретація варіації набору багатовимірних даних з точки зору некорельованої лінійної комбінації індикаторів-факторів. Кожна послідовна лінійна комбінація факторів

⁷ Human suffering. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12179239/>

пояснює наслідковий зв'язок. Недоліком факторного аналізу при оцінюванні добробуту є ймовірність упущення окремих статистично значущих чинників, необґрунтований поділ на групи стимуляторів і дестимуляторів, присутність мультиколінеарного зв'язку, що у свою чергу вносить деструктивні зміни у вагові коефіцієнти.

Початковим етапом розрахунку індексу добробуту на основі методу «головних компонент» є відбір показників для аналізу та приведення вихідних даних до однорідного ряду шляхом нормування індикаторів-стимуляторів та індикаторів-дестимуляторів. Послідовність виконання алгоритму передбачає розрахунок вагових коефіцієнтів для кожного індикатора в межах групи (у тому числі для кожної групи окремо) за формулою (5.2).

$$w_i = |Ft_i| / \sum_i^n |Ft_i|, \quad (5.2)$$

де w_i – вага i -го індикатора (або групи показників); Ft_i – значення головної компоненти i -го індикатора (або групи показників); n – кількість індикаторів у межах групи (або кількість груп показників).

На завершальному етапі алгоритму здійснюється побудова інтегрального індексу на основі мультиплікативного підходу, що передбачає розрахунок за формулою (5.3).

$$I_w = \prod I_g^S, \quad (5.3)$$

де I_g^S – зважений груповий індекс добробуту.

3. Аналізування споживання як метод визначення поточного та прогностичного рівня добробуту використовується з метою отримання вагової значущості індикаторів добробуту шляхом «регресії споживання».

Дані про споживання регресуються за набором активів домогосподарств, а оцінки коефіцієнтів використовуються як ваги. Розрахункові моделі мають прогностичне значення, оскільки включають не лише соціальні норми та стандарти життя, але ґрунтуються на фінансових детермінантах. Прогностичні значення добробуту, які виражаються через взаємозалежність рівня споживання домогосподарствами і групами визначених детермінант, зокрема соціальних, економічних і фінансових, найчастіше описуються функціями «зростання» (5.4), синусоїдальною (5.5) і сигмоїдальною (5.6).

$$I_w^{forecast} = \frac{aD_t}{b+D_t} \quad (5.4)$$

$$I_w^{forecast} = a + b \cos(cD_t + d) \quad (5.5)$$

$$I_w^{forecast} = \frac{ab+cD_t^d}{b+x^d} \quad (5.6)$$

де $I_w^{forecast}$ – прогнозовані значення рівня добробуту; t – інтервал часу; D_t – детермінанта впливу за t -період часу; a, b, c, d – регресійні параметри.

Стандарти життя, на нашу думку, на основі яких оцінюють добробут на рівні громади, регіону чи країн, включати такі індикатори, як рівень багатства, комфорт, дохід, можливості працевлаштування, вартість товарів і послуг та бідність, а також тривалість життя, рівень інфляції або

тривалість оплачуваної відпустки. Варто наголосити, що не менш показовими факторами, які пов'язані із рівнем життя є: депривація (рівень бідності), доступ до якісної медичної допомоги, якість освітніх послуг, інфраструктурне забезпечення, довкілля тощо.

Одним із інноваційних методів оцінки добробуту на різних рівнях є врахування концепції соціально-економічної депривації. Термін депривація означає стан індивіда, громади чи регіону, у яких відсутні основні суспільні потреби. На нашу думку, соціально-економічна депривація – це відсутність соціальних та економічних вигод, які вважаються необхідними для суспільства, громади чи регіону. Наприклад, ОТГ із високим попитом та низьким рівнем базових потреб часто демонструють поганий соціальний та економічний статус порівняно з іншими сусідніми ОТГ.

Отже, добробут є індикатором відображення належного рівня забезпечення населення матеріальними, фінансовими та іншими благами, а також суспільно-орієнтованою детермінантою економічного зростання. Використання в управлінській практиці концепції добробуту вимагає регламентації соціальних стандартів і державних гарантій за відповідними групами (споживчих, соціально-інфраструктурних, соціально-захисних, фінансових, майнових). Дослідження добробуту через призму сучасних процесів економічного зростання відбувається з врахуванням визначених категорій (об'єктивності, суб'єктивності, рівні та режими) з акцентом на забезпечення балансу (сталості добробуту). У зарубіжній та вітчизняній науці запропоновано різні методики оцінювання добробуту, узагальнення яких дозволило виділити чотири сучасні підходи його аналізування – на основі скоригованого значення ВВП, зважування індикаторів, інтегрального оцінювання і за соціологічними оцінками.

Залишається актуальним утвердження цілісної методики оцінювання добробуту з метою виявлення його взаємозв'язку з економічними, зокрема фінансовими, детермінантами на різних інституційно-просторових рівнях – держави, регіону, громади, домогосподарства. Тому в подальших дослідженнях авторів буде здійснено глибинний аналіз сучасних методик оцінювання добробуту та розробка авторської методології оцінювання добробуту регіонів та територіальних громад з виявленням казуальності на економічний розвиток.

Світова економічна система зазнає позитивних змін від нещодавніх фінансових турбуленцій, які стали причиною значних трансформацій в економічній поведінка домогосподарств, змін структури витрат і обсягів заощаджень. Протягом останніх років показники заощаджень домогосподарств і громад зменшились у декілька разів. Так, незбалансованість ринку праці та зростання споживчого попиту призвели до збільшення витрат і зменшення рівня заощаджень та інвестицій домогосподарств. Більше того, за рекордно низьких базових процентних ставок депонування грошових активів на традиційних ощадних рахунках

стало менш привабливим, ніж інвестиційна діяльність. Крім того, молоді особи у віці від 20 до 30 років особливо вразливі до фінансових загроз. Так, середньорічний розмір заощаджень домогосподарств в Україні становив не більше 4 % від доходів, тоді як в США цей показник рівний 15-20 % [8].

Фінансовий добробут залежить від його індивідуального сприйняття домогосподарствами чи громадами. Наприклад, домогосподарства з однаковим рівнем доходу можуть по-різному оцінювати свій фінансовий добробут залежно від потреб, уподобань і цінностей. Тому чинниками фінансового добробуту є демографічні характеристики (стать, вік, освіта, сімейний стан і структура домогосподарства), фінансові знання і спроможність заощаджувати, рівень і структура доходів, ставлення до фінансових активів і боргів, фінансові розпорядження (матеріалізм, готовність прийняти ризику), а також фінансові стратегії домогосподарств у таких сферах, як бюджетування, заощадження та імпульсивні покупки [9].

Забезпечення життєвих стандартів – це інтеграція фінансового добробуту, доступність послуг, а також задоволення комфортом і матеріальними благами. Підтримання відповідного рівня життя тісно корелюють з фінансовою поведінкою і цілями. Наприклад, домогосподарства, купуючи житло, машину та інші матеріальні блага, прагнуть відповідати високому рівню життя, як правило, за рахунок довгострокової економічної поведінки.

Стандарти життя, на нашу думку, на основі яких оцінюють добробут на рівні громади, включати такі індикатори, як рівень багатства, комфорт, дохід, можливості працевлаштування, вартість товарів і послуг та бідність, а також тривалість життя, рівень інфляції або тривалість оплачуваної відпустки. Варто наголосити, що не менш показовими факторами, які пов'язані із рівнем життя є: депривація (рівень бідності), доступ до якісної медичної допомоги, якість освітніх послуг, інфраструктурне забезпечення, довкілля тощо.

Фінансова депривація означає стан домогосподарства або громади, за якого відсутні основні суспільні потреби. На нашу думку, соціально-економічна депривація – це відсутність соціальних та економічних вигод, які вважаються необхідними для суспільства, громади чи регіону. Наприклад, громади із високим попитом та низьким рівнем базових потреб часто демонструють низький соціальний та економічний статус порівняно з іншими сусідніми громадами.

⁸ Hubler, D.S., B.K. Burr, B.C. Gardner, R.E. Larzelere, and D.M. Busby. The Intergenerational Transmission of Financial Stress and Relationship Outcomes. *Marriage & Family Review*, 2016, 52 (4), 373-391. <https://doi.org/10.1080/01494929.2015.1100695>

⁹ Mende, M. and J. van Doorn. Coproduction of Transformative Services as a Pathway to Improved Consumer Well-Being: Findings From a Longitudinal Study on Financial Counseling. *Journal of Service Research*, 18 (3), 2015, 351-368. <https://doi.org/10.1177%2F1094670514559001>

Економічна поведінка домогосподарств є ключовим чинником забезпечення фінансового добробуту. Моделі поведінки визначають і фінансові деструктиви, методи стимулювання раціонального споживання і стабілізації раціональної поведінки щодо заощаджень. Фінансово деструктивна поведінка включає перевитрату коштів, генерування боргу, несвоєчасне оплату рахунків або споживання резервного фонду (заощадження). Фінансовими чинниками, які формують економічну поведінку домогосподарств, але і впливають на їхній добробут є фінансова спроможність та інклюзія, соціальний капітал і дохід. Домогосподарства з вищим рівнем фінансової спроможності і кваліфікованими фінансовими знаннями досягають вищого рівня добробуту завдяки ефективним економічним рішенням. Однак, фінансові знання та економічна поведінка по-різному впливають на фінансовий добробут домогосподарств, членами яких є особи різної вікової категорії.

Фінансова інклюзія у процесі забезпечення добробуту означає наявність відповідних і доступних фінансових послуг і продуктів. Для фінансово депривованих домогосподарств характерно не високий рівень добробуту, порівняно з тими, які володіють фінансовою підтримкою. Тому фінансова інклюзія є потенційною перешкодою для забезпечення добробуту та формування ефективної економічної поведінки домогосподарств. Зауважимо, що соціальний капітал, у т. ч. підтримка громади, являється важливим чинником забезпечення добробуту і формування раціональної економічної поведінки домогосподарством у період фінансової кризи щодо задоволення основних потреб і отримання додаткових послуг.

Державна фінансова політика має значний вплив саме на добробут громад шляхом регулювання діяльності банківського сектора, забезпечення виплат соціального страхування і надання фінансових послуг, формування соціальної політики у сфері освіти, працевлаштування, пенсійного забезпечення і фінансово-інвестиційних програм. Ефективна фінансова система країни позитивно впливає на економічний розвиток та зростання національного добробуту. Оскільки структура фінансового капіталу економічної системи неоднорідна і різноманітна, тому стан і перспективи розвитку фінансових джерел домогосподарств мають пріоритетне значення для функціонування економічної системи регіону або країни загалом. Фінанси домогосподарств займають особливе місце серед ресурсів національного фінансового ринку, що характеризує не тільки рівень життя, пов'язаний зі споживанням, доходами та витратами домогосподарств, але також представляє важливий інвестиційний ресурс в економічному розвитку.

5.2. ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ ЗМІН ТА ВПЛИВУ ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ ГРОМАД І ДОМОГОСПОДАРСТВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Фінансовий добробут часто густо розуміють як індикатор, який відображає матеріальний стан суб'єкта (фінансові і майнові активи), а також комплекс характеристик конкурентного середовища життєдіяльності людини з погляду її можливостей отримувати гідний дохід, реалізовувати та розвивати особистісний потенціал в умовах безпеки і свободи вибору. Інакше кажучи, високий рівень добробуту є критеріальною ознакою якості та рівня життя населення.

Посилення кризових явищ в Україні (обумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми тригерами) продукують тривожні тенденції, які негативно відображаються на фінансово-економічній системі та породжують мультиплікації негативних ефектів як в країні загалом, так в територіальних громадах зокрема. В цьому сенсі особливої актуальності набувають питання визначення рівня фінансового добробуту громад як вагомого індикатора економічної, безпекової, управлінської стабільності та резилентності в умовах невизначеності. Враховуючи зміну організації фінансових відносин на різних рівнях публічного управління в Україні, практичну зацікавленість викликає оцінювання впливу та моделювання взаємозв'язку фінансового добробуту територіальних громад та економічного зростання регіонів їх приналежності. Зважаючи на те, що наявне методичне забезпечення дослідження фінансового добробуту громад є фрагментарним, неповним і таким, що не сприяє ґрунтовному аналізу, імітаційному моделюванню і прогнозуванню впливу фінансового добробуту на економічне зростання регіонів, а, отже, й розробці своєчасних заходів досягнення збалансованого розвитку територій, на часі розроблення інструментарію, яке базуватиметься на розумінні еволюції концепцій welfare, із збереженням принципів доступності даних, універсальності індикаторів і здатності компаративного аналізу.

Наукові розвідки засвідчили, що наукова плеяда сучасних досліджень ґрунтується на індивідуалізації аналізування добробуту через призму самооцінки, при якій добробут на індивідуальному рівні є комплексним індикатором станів самопочуття і нормальної життєздатності, переживання позитивних емоцій, можливостей розвитку і комунікацій, контролю над життям та відчуття його мети. Разом з тим, суб'єктивна оцінка населенням добробуту може бути об'єктивована і доповнена статистичними показниками, що мають найбільшу вагомість. Так, результати розрахунків індексу щастя підтверджують, що на його рівень найсильніший вплив мають дохід, соціальна підтримка і здоров'я, які можна оцінити кількісно. Що ж стосується інформації щодо емоційного

сприйняття населенням добробуту, то вона може бути основою для рішень державної політики при врахуванні середніх значень.

Незважаючи на прогресивність ідей щодо зростаючої ролі соціальних аспектів формування добробуту населення, вони отримують такі ознаки при задоволенні первинних потреб, пов'язаних з економічними процесами. Тому розробка методики оцінювання фінансового добробуту як індикатора впливу економічних чинників на населення залишається актуальним науковим завданням. Методичні підходи до оцінювання фінансового добробуту на рівні держави потребують адаптації з врахуванням територіальної специфіки – регіонів і громад. Одним з важливих результатів методичних адаптацій є моделювання взаємозв'язку між процесами формування добробуту громад та економічного зростання регіонів їх приналежності. В умовах невизначеності посилюється практична значущість отриманих результатів для подальшого поступу регіонів та територіальних громад, позаяк Фінансовий добробут громад як сукупність детермінант визначають ефективність реалізації економічного потенціалу території і рівень фінансової капіталізації отриманих результатів. Відповідно економічне зростання регіонів корелює із фінансовою спроможністю громад, економічною поведінкою домогосподарств та умовами прийняття раціональних фінансових рішень.

Методику оцінювання впливу фінансового добробуту громад на економічне зростання регіонів формують такі послідовні етапи: (1) побудова рядів емпіричних показників фінансового добробуту громад на основі просторового підходу; (2) розрахунок коефіцієнтів економічного зростання регіонів України за темпоральним підходом; (3) оцінювання впливу фінансового добробуту громад на економічне зростання регіонів.

Етап 1. На основі принципів доступності даних, універсальності показників і здатності компаративного аналізу за критерієм динаміки та простору для оцінювання фінансового добробуту громад України (за 2017 р. і 2020 р.) обрано такі індикатори: доходи загального фонду у розрахунку на 1 мешканця, дол. США; рівень дотаційності бюджетів, %; капітальні видатки у розрахунку на 1 мешканця, дол. США; частка видатків на управління апарату управління у сумі доходів загального фонду, %. Для дослідження у межах кожного регіону України відібрано 12 ТГ, згрупованих у 3 групи за критерієм дохідності (найбільш, помірно, найменш дохідні).

Для побудови однорідних динамічних рядів індикаторів для кожної групи ТГ у межах регіону здійснено нормування за формулою (5.7) для індикаторів-стимуляторів та індикаторів-дестимуляторів (5.8):

$$a_{it}^{sn} = \frac{x_{it}^n}{x_{\max t}^N}, \quad (5.7) \qquad a_{it}^{dn} = \frac{x_{\min t}^N}{x_{it}^n}, \quad (5.8)$$

де a_{it}^{sn}, a_{it}^{dn} – нормовані значення i -го індикатора-стимулятора та дестимулятора n -ої ОТГ в t -інтервалі часу; $x_{\max t}^N, x_{\min t}^N$ – максимальне та мінімальне значення i -го індикатора в t -інтервалі часу у межах N -ої

сукупності ТГ регіону.

Для індикатора рівня дотаційності застосовується змішаний метод нормування даних і додаткова умова (формула 5.9), оскільки показник може мати контраверсійний характер впливу на фінансовий добробут ТГ.

$$a_{it}^{sn} = 1 - \frac{x_{it}^n}{x_{\max t}^n}, \text{ якщо } a_{it}^{sn} < 0, \text{ то } a_{it}^{sn} = 1 \quad (5.9)$$

Розрахунок вагових коефіцієнтів індикаторів у межах кожної групи ТГ для вибраної сукупності територій здійснюється з використанням методу головних компонент, а побудова інтегрального коефіцієнта фінансового добробуту громад – з використанням мультиплікативного підходу.

Етап II. У світовому та вітчизняному економічному дискурсі присутні численні підходи до оцінювання економічного зростання регіонів як на засадах подолання негативних тенденцій соціально-економічного розвитку окремих територій і забезпечення сталого розвитку, так і на основі оцінювання інноваційно-орієнтованої економіки, дотримання напряму смарт-спеціалізації. Відтак, методичним вакуумом дослідження регіонального економічного зростання є відсутність універсального, валідного та консолідованого емпіричного показника.

Запропонований підхід оцінювання ґрунтується на коефіцієнтах росту індикаторів розвитку економічної системи. Статистичною основою для розрахунку показників економічного зростання регіонів України слугували дані регіональних управлінь статистики. Формування бази інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання і відбір показників здійснювався за принципами валідності, універсальності та компаративності.

Для оцінювання рівня економічного зростання регіонів України обрано такі індикатори: ВРП, у розрахунку на 1 особу, дол. США; капітальні інвестиції, у розрахунку на 1 особу, дол. США; прямі іноземні інвестиції у розрахунку на 1 особу, дол. США; індекс споживчих цін, %; обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) малими підприємствами, у розрахунку на одного зайнятого працівника, тис. дол. США; податок на доходи фізичних осіб, у розрахунку на одну особу, дол. США; податок прибуток від доходу підприємств, у розрахунку на одне підприємство, дол. США.

Враховуючи, що індикатори мають різну розмірність і спрямованість, правильне проведення нормування дозволить звести індикатори до діапазону [0; 1], і тим самим привести їх до одного співставного ряду. Нормування індикаторів економічного зростання проведено на основі розрахунку коефіцієнтів росту ланцюговим методом (5.10):

$$a_{it}^n = \frac{x_{it}^n}{x_{it-1}^n}, \quad (5.10)$$

де x_{it-1}^n – значення i -ого індикатора n -області у $t-1$ період часу.

Побудова емпіричного показника економічного зростання регіонів України передбачає використання мультиплікативного підходу на основі методу Principal Components. Запропонована авторська методика

дозволяє виявити структуру взаємозв'язків між індикаторами та побудувати інтегральні коефіцієнти економічного зростання на основі темпорально-просторового підходу. Такий метод розрахунку інтегральних коефіцієнтів економічного зростання також враховує нелінійність соціальних і економічних процесів через використання логарифмічної функції.

Етап III. Виявлення впливу фінансового добробуту ОТГ на темпи економічного зростання регіонів здійснено на основі розрахунку індексу Press та фактору Press за формулами (5.11-5.12):

$$IndPr_n = \frac{(FW_n/EG_n)_t}{(FW_n/EG_n)_{t+1}}, \quad (5.11)$$

$$FPr_n = 1 - IndPr_n, \quad (5.12)$$

де $IndPr_n$ – сила впливу («тиск») фінансового добробуту громад на економічне зростання n -ого регіону; FW_n – рівень фінансового добробуту ОТГ n -ого регіону; EG_n – рівень економічного зростання n -ого регіону; t – період часу; FPr_n – фактор впливу фінансового добробуту на темпи економічного зростання n -ого регіону.

Індекс Press відображає на скільки зміниться темп економічного зростання регіону у разі зміни рівня фінансового добробуту громад на 1% за певний період часу. Якщо значення фактор-тиску більше нуля ($FPr_n > 0$) і в динаміці цей показник зростає, то спостерігається ефект «прямого впливу», тобто зниження фінансового навантаження на економічну систему регіону при зростанні фінансового добробуту ОТГ. У випадку, коли значення фактор-тиску менше нуля ($FPr_n < 0$) і знижується в динаміці, економічне зростання лімітується через відсутність або мінімальне забезпечення фінансового добробуту громад.

Результати оцінювання згідно запропонованої методики дали змогу стверджувати про таке. Впродовж аналізованого періоду спостерігалась надмірна трансфертна залежність місцевих бюджетів від державного бюджету, а відсутність узгодженого розподілу повноважень не стимулює органи місцевого самоврядування до збільшення власної бази місцевих бюджетів. Так, для ОТГ у Вінницькій області найбільшу вагову значущість у 2017 р. мав фінансовий індикатор «Рівень дотаційності бюджетів» (260,5 %), що свідчить про надмірну залежність спроможності громад регіону від централізованої фінансової допомоги (табл. 5.1).

У 2020 р. найбільші значення ваги спостерігається в індикатора «Доходи загального бюджету» (31,02 %), натомість, найменшу вагову значущість мав індикатор «Капітальні видатки». В ОТГ Волинської області спостерігається структурна трансформація вагових коефіцієнтів за 2017-2020 рр. у бік зменшення дотаційності бюджетів і доходів загального фонду з 26,29 % до 23,11 % і з 29,31 % до 26,23 % відповідно. ОТГ Дніпропетровської області у 2017 р. найбільші значення вагових коефіцієнтів фінансового добробуту спостерігалися у детермінант «Доходи загального фонду» (26,81 %) і «Капітальні видатки» (26,13 %),

натомість, у 2020 р. усі фінансові детермінанти мали високі значення ваги, окрім рівня дотаційності бюджетів (21,94 %).

Таблиця 5.1

Коефіцієнти вагової значущості індикаторів фінансового добробуту ТГ регіонів України, 2017 р., 2020 р.

ТГ регіонів	2017 р.				2020 р.			
	Показники							
	Доходи загального фонду	Рівень дотаційності бюджетів	Капітальні видатки	Частка видатків на управління апарату управління у сумі доходів загального	Доходи загального фонду	Рівень дотаційності бюджетів	Капітальні видатки	Частка видатків на управління апарату управління у сумі доходів загального
Вінницька	25,76	26,05	24,54	23,65	31,02	26,66	13,26	29,06
Волинська	29,31	26,29	25,22	19,17	26,23	23,11	23,83	26,82
Дніпропетровська	26,81	22,49	26,13	24,57	27,19	21,94	25,01	25,86
Донецька	28,22	21,62	23,65	26,50	27,76	25,76	27,12	19,36
Житомирська	26,52	23,71	24,40	25,36	29,73	24,49	26,24	19,53
Закарпатська	25,71	24,23	24,44	25,62	27,25	24,24	22,03	26,48
Запорізька	33,74	35,43	15,53	15,30	30,80	34,82	11,28	23,09
Івано-Франківська	31,20	30,90	8,52	29,38	27,07	25,64	22,71	24,58
Київська	25,00	25,00	25,00	25,00	30,38	17,57	28,45	23,60
Кіровоградська	22,51	33,27	12,75	31,47	28,17	16,83	27,73	27,27
Львівська	29,75	29,66	10,81	29,78	26,90	22,07	25,93	25,09
Луганська	30,38	30,09	23,63	15,89	42,79	43,52	3,87	9,82
Миколаївська	26,43	25,24	25,80	22,53	28,98	26,41	27,36	17,26
Одеська	30,17	30,97	24,43	14,43	26,39	23,26	24,11	26,23
Полтавська	30,97	8,90	30,01	30,12	30,87	19,64	26,03	23,47
Рівненська	27,66	23,78	22,46	26,10	27,44	24,38	21,96	26,22
Сумська	30,26	27,01	22,48	20,26	28,77	23,35	22,35	25,52
Тернопільська	28,69	25,53	25,00	20,78	25,18	24,13	24,89	25,79
Харківська	39,14	22,24	32,25	6,37	28,72	20,80	27,80	22,68
Херсонська	28,30	27,91	21,81	21,99	31,91	31,97	14,82	21,30
Хмельницька	27,00	24,67	25,43	22,89	28,82	24,80	22,44	23,95
Черкаська	25,28	26,67	20,34	27,70	28,74	18,71	26,01	26,53
Чернівецька	28,55	28,76	17,09	25,61	30,80	31,00	9,57	28,63
Чернігівська	31,81	30,12	18,05	20,02	26,96	25,56	23,38	24,11

Джерело: розраховано на основі даних Додатку 3

В ОТГ Запорізької області (2017 р.) «Доходи загального фонду» і «Рівень дотаційності бюджетів» мали значно більші значення вагових коефіцієнтів, ніж інші фінансові детермінанти (33,74 % і 35,43 % проти 15,53 % і 15,30 %). Однак, у 2020 р. збільшилася вагова значущість «Частка видатків на управління апарату управління у сумі доходів загального фонду» до 23,09 % при зменшенні ваги «Капітальних видатків» до 11,28 %. Аналогічна ситуація із співвідношенням вагових коефіцієнтів спостерігалася в ОТГ Івано-Франківської області, де у 2017 р. фінансова детермінанта «Капітальні видатки» мала критично мале значення (8,52 %)

у порівнянні з іншими індикаторами, значення ваг яких були у діапазоні від 29,38 % до 31,20 %. Такі тенденції свідчать про все ще низьку орієнтацію ОМС на нарощення власного потенціалу розвитку територій. У 2020 р. ситуація змінилася, відповідно структура ваг фінансових детермінант оптимізувалася.

Структурно-балансовий метод аналізування вагових коефіцієнтів дозволив встановити, що у 2017 р. найбільші значення ваги детермінанти фінансового добробуту ОТГ «Доходи загального фонду» мали такі області, як Запорізька (33,74 %), Чернігівська (31,81 %), Полтавська (30,97 %), Сумська (30,26 %), Одеська (30,17 %), Луганська (30,38 %). Варто відзначити, що у 2020 р. груповий склад ОТГ регіонів України, для яких вагомість «Доходів загального фонду» змінився. Наприклад, до групи ОТГ регіонів з високим значенням вагової значущості детермінанта доходів увійшли Вінницька (31,02 %), Запорізька (30,80 %), Київська (30,38 %), Полтавська (30,87 %), Херсонська (31,91 %) і Чернівецька області (30,80 %). Варто відзначити, що у 2017 р. не спостерігалось жодних ОТГ, для яких вага за показником доходів перевищувала б 40 %. Натомість, у 2020 р. ваговий коефіцієнт доходів загального фонду ОТГ Луганської області становив 42,79 %.

Значення коефіцієнта вагової значущості індикатора «Рівень дотаційності бюджетів» у 2017 р. було найбільшим для ОТГ таких областей, як Запорізька (35,43 %), Івано-Франківська (30,90 %), Кіровоградська (33,27 %), Луганська (30,09 %), Одеська (30,97 %), Чернігівська (30,12 %); найменшим – для Донецької (21,62 %), Полтавської (8,9 %), Харківської (22,24 %) Дніпропетровської (22,49 %). Натомість у 2020 р. ситуація з вагомністю дотаційності бюджетів кардинально змінилася, відповідно зменшився рівень залежності бюджетів ОТГ від дотацій, що свідчить про зміцнення фінансової спроможності ОТГ регіонів. До слова, значне зменшення вагової значущості рівня дотаційності бюджетів спостерігалось для ОТГ Київської (з 25,0 % до 17,57 %), Кіровоградської (з 33,27 % до 16,83 %), Черкаської (з 26,67 % до 18,71 %), Чернігівської (з 30,12 % до 25,56 %). Протилежну картину демонстрували окремі ОТГ регіонів України, йдеться про Полтавську (збільшення ваги дотаційності з 8,9 % до 19,64 %) і Херсонську (з 27,91 % до 31,97 %) області.

Вагові коефіцієнти індикатора «Капітальні видатки» упродовж 2017-2020 рр. були досить волатильними. Так, максимальне значення коефіцієнта у 2017 р. було зафіксовано для ОТГ Полтавської області (30,01 %), а у 2020 р. – для Київської (28,45 %), Кіровоградської (27,73 %), Миколаївської (27,36 %) і Харківської (27,80 %) областей. Це свідчить про позитивну тенденцію, оскільки зростає роль ОТГ у регулюванні економічної динаміки на місцевому рівні, а нарощування капітальних видатків необхідне для вирішенні пріоритетних завдань стабілізації регіональної економіки. Варто відзначити, що ті ОТГ регіонів, які мають низькі показники доходів загального фонду, демонстрували найменші

значення вагових коефіцієнтів фінансової детермінанти «Капітальні видатки». Наприклад, це ОТГ Луганської (3,87 %), Чернівецької (9,57 %) і Запорізької областей (11,28 %). Так, збільшення вагомості капітальних видатків, а, відтак, зростання обсягів капітальних видатків у загальній структурі видатків бюджетів ОТГ, дозволить здійснювати інвестування у великі інфраструктурні проекти, забезпечити дієздатність важливих секторів економіки, сприятиме зростанню кількості робочих місць усіх категорій кваліфікації і позитивно вплине на формування дохідної частини центрального бюджету (надходження податку на прибуток, податку на доходи з фізичних осіб тощо), а, відтак, і на виконання державою соціальних зобов'язань.

Розрахунок емпіричного показника фінансового добробуту ОТГ регіонів України здійснено на основі мультиплікативного підходу. Враховуючи нерівномірність створення ОТГ в регіональному вимірі у 2017 р., значення показника розраховувалося відповідно до принципу доступності даних. Так, відбір ОТГ за 2020 р. здійснено на основі кластерного підходу – по чотири ОТГ з найбільшим, помірним і найменшим обсягами доходів загального фонду. Варто відзначити, що у 2017 р. у Вінницькій області найбільше значення емпіричного показника фінансового добробуту мала Гончарівська громада (0,816), а найменше – Лосинівська (0,205), натомість, у 2020 р. найбільший рівень фінансового добробуту мала Вінницька ОТГ (0,980), а найменший – Мурафська (0,092). У Дніпропетровській області лідером за показником фінансового добробуту у 2017 р. була Слобожанська ОТГ (0,912), а у 2020 р. рівень її добробуту зменшився до позначки 0,683. Натомість, найбільше значення показника добробуту демонструвала Троїцька ОТГ (0,947). Цікавою видається тенденція зміни емпіричного показника фінансового добробуту ОТГ у Львівській області. У 2017 р. найбільші значення мали Тростянецька (0,925) і Давидівська (0,801) ОТГ, а у 2020 р. – Славська (0,850) і Солонківська (0,694).

Середній рівень фінансового добробуту ОТГ регіонів України у 2017 р. коливався у діапазоні від 0,370 до 0,744. Зокрема, серед регіонів-лідерів за значеннями середнього рівня фінансового добробуту ОТГ можна виділити Кіровоградську (0,744), Сумську (0,647), Луганську (0,634), Харківську (0,620) і Черкаську (0,606) області (рис. 1а). Регіонами-аутсайдерами були Дніпропетровська (0,377) і Тернопільська (0,370) області. У 2020 р. середній рівень фінансового добробуту ОТГ регіонів України був у межах від 0,281 до 0,592. Так, найбільші значення показника фінансового добробуту ОТГ серед громад помірного рівня фінансового добробуту спостерігалися у Закарпатській (0,592), Херсонській (0,534), Запорізькій (0,513) і Чернівецькій (0,512) областях (рис. 1б). Примітно, що найменший рівень фінансового добробуту ОТГ були в Івано-Франківській області (0,281). Відбулося зниження середнього рівня фінансового добробуту ОТГ у всіх областях, крім Закарпатської області.

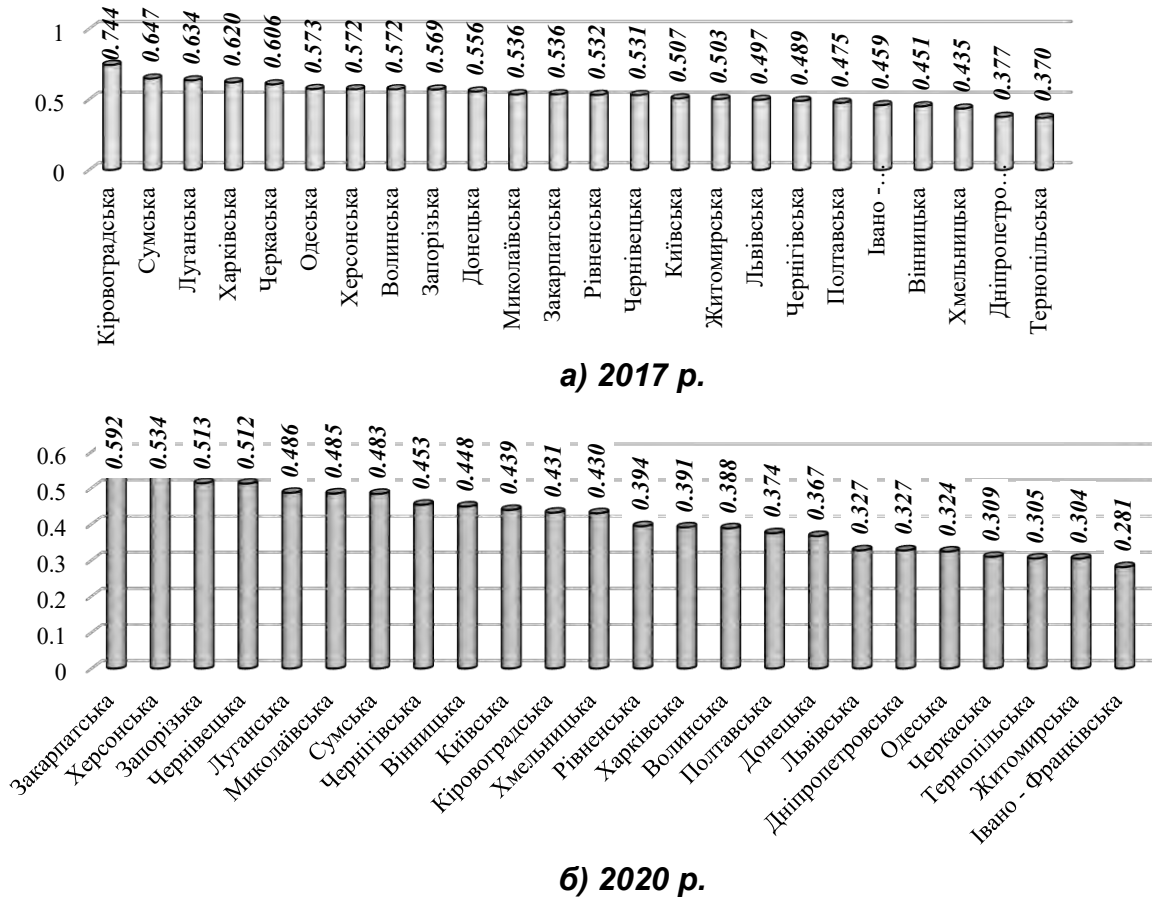

Рис. 5.2. Середньозважений рівень фінансового добробуту ОТГ України: регіональний зріз

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Розраховані емпіричні показники економічного зростання регіонів України за 2011-2020 рр. свідчать про регрес регіональних економічних систем. Так, емпіричний показник економічного зростання Вінницької і Волинської областей у 2011 р. був рівний 1,163 і 1,099 відповідно. У 2020 р. спостерігається його зменшення до позначки 0,949 і 0,952 відповідно. Аналогічна ситуація й у інших областях. Так, у 2011 р. Дніпропетровська область мала рівень економічного зростання 1,118, у 2017 р. – 1,223, а у 2020 р. відбувається зниження рівня до 0,914 (табл. 5.2). Примітно, що 2016-2017 рр. спостерігається економічне пожвавлення на регіональному рівні, однак, системна кризи спричинила економічну стагнацію, що у результаті позначилося на темпах економічного зростання. Київська область демонструвала позитивні темпи економічного відновлення протягом досліджуваного періоду, крім 2014-2015 рр. і 2020 р. У Львівській області протягом 2011 р. економічне зростання становило 0,784. У 2015-2016 рр. спостерігалось відновлення економічного потенціалу до рівня 1,080-1,118.

Таблиця 5.2

**Емпіричні показники економічного зростання регіонів України,
2011-2020 рр.**

Регіони	Роки									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Вінницька	1,163	1,072	1,165	0,756	0,889	1,082	1,188	1,199	1,157	0,949
Волинська	1,099	1,100	1,219	0,761	0,909	1,021	1,161	1,138	1,228	0,952
Дніпропетровська	1,118	1,101	0,994	0,760	0,957	0,962	1,223	1,176	1,111	0,914
Донецька	1,209	1,051	1,112	0,591	0,736	1,038	1,171	1,305	1,017	0,955
Житомирська	1,123	1,149	1,040	0,840	0,821	1,095	1,158	1,170	1,142	0,987
Закарпатська	1,165	0,937	0,933	0,926	0,905	1,158	1,109	1,098	1,150	0,927
Запорізька	1,066	1,046	1,009	0,753	0,969	1,107	1,199	1,093	1,038	0,992
Івано-Франківська	1,274	0,981	1,012	0,736	1,112	1,108	1,109	1,078	1,132	1,048
Київська	1,125	1,096	1,094	0,741	0,976	1,092	1,102	1,133	1,139	0,944
Кіровоградська	1,307	1,109	1,067	0,861	0,791	1,095	1,100	1,099	1,114	0,984
Львівська	0,784	1,434	1,213	0,607	1,080	1,118	1,125	1,148	1,186	0,963
Луганська	1,139	1,081	1,066	0,622	0,566	1,044	0,981	1,055	1,092	1,011
Миколаївська	1,095	0,959	1,097	0,711	1,008	1,134	1,130	1,048	1,204	0,939
Одеська	0,937	1,146	1,055	0,768	0,910	1,101	1,132	1,082	1,080	0,976
Полтавська	1,032	1,227	1,089	0,741	0,883	1,133	1,171	1,146	1,216	1,006
Рівненська	1,149	1,160	1,094	0,664	1,009	1,007	1,234	1,093	1,112	1,016
Сумська	1,192	1,039	1,051	0,733	1,091	1,110	1,107	1,094	1,132	0,990
Тернопільська	0,986	1,083	0,960	0,841	1,283	0,797	1,163	1,183	1,087	1,025
Харківська	1,171	1,124	1,107	0,670	1,016	1,036	1,054	1,127	1,119	0,974
Херсонська	1,136	1,036	0,989	0,812	0,846	1,070	1,216	1,102	1,203	0,906
Хмельницька	1,149	0,979	1,282	0,666	1,103	0,898	1,193	1,145	1,070	1,035
Черкаська	1,063	1,115	1,074	0,430	1,608	1,109	1,102	1,232	1,069	0,976
Чернівецька	1,119	1,057	1,020	0,787	0,773	0,985	1,180	1,101	1,197	0,966
Чернігівська	1,148	1,093	1,012	0,809	0,892	1,138	1,331	1,166	1,094	1,054

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Середньорічні темпи економічного зростання регіонів України підтверджують тезу про низький рівень ендogenous розвитку територій, все ще надмірну фінансову залежність від надходжень з державного бюджету, фінансову неспроможність громад виконувати власні та делеговані зобов'язання і виступати гарантами розвитку соціально інфраструктури та виконавцями економічних реформ (рис. 5.3). Так, Івано-Франківська (0,48 %), Луганська (0,11 %), Полтавська (0,06 %), Рівненська (0,16 %), Тернопільська (0,25 %), Хмельницька (0,35 %) та Чернігівська (0,54 %) області за 2010-2020 рр. демонструють додатній середньорічний темп економічного зростання. Найбільший від'ємний середньорічний темп економічного зростання демонструє Дніпропетровська (0,86 %) і Херсонська (0,94 %) області.

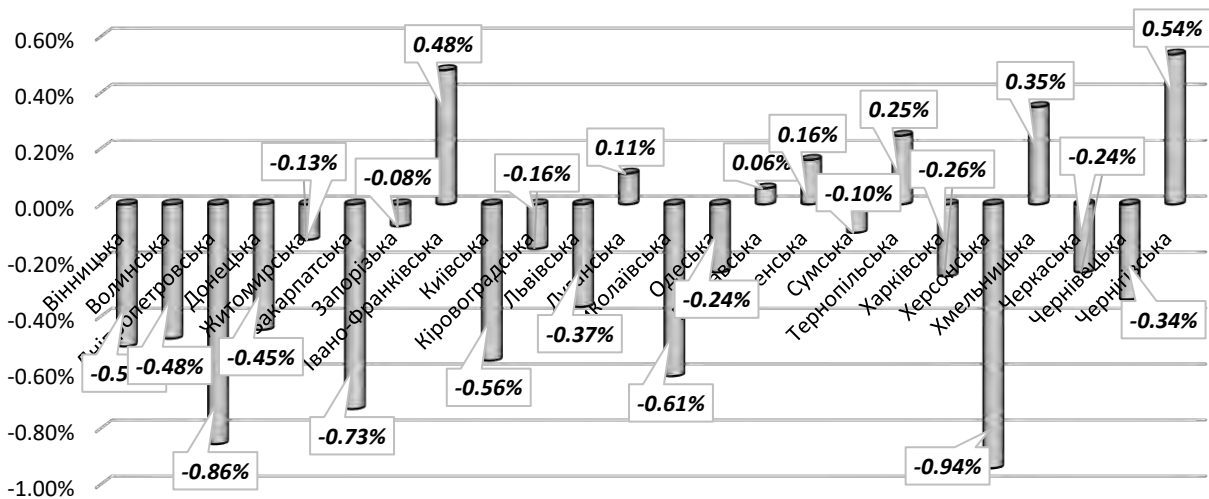

Рис. 5.3. Середньорічні темпи економічного зростання регіонів України, 2010-2020 рр., %

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

За результатами аналізу можна констатувати, що в Україні спостерігається своєрідний ефект «тиску», який проявляється у здатності економіки території до нарощення потенціалу і супроводжується посиленням сприятливого впливу фінансового добробуту громад на економічне зростання регіонів. Варто наголосити, що присутня неузгодженість і розбіжність темпів економічного зростання на рівні регіонів із темпами зміни показників, що характеризують фінансовий добробут громад. Відтак, сила сприятливого впливу фінансового добробуту ОТГ посилюються у тих регіонах, де зберігається стійка тенденція до нарощування економічного потенціалу та зростання темпів ВРП. За результатами дослідження констатовано, що для Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької і Чернігівської областей можна очікувати економічне зростання на рівні 1 % за умови покращання фінансового добробуту громад (рис. 5.4).

Спостерігається прямий вплив фінансового добробуту громад на економічне зростання територій у таких областях, як Черкаська, Донецька, Житомирська, Волинська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Луганська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська та Харківська. Натомість, у решти областях України фіксуємо реверсний зв'язок поступу регіональної економічної системи та фінансового добробуту громад.

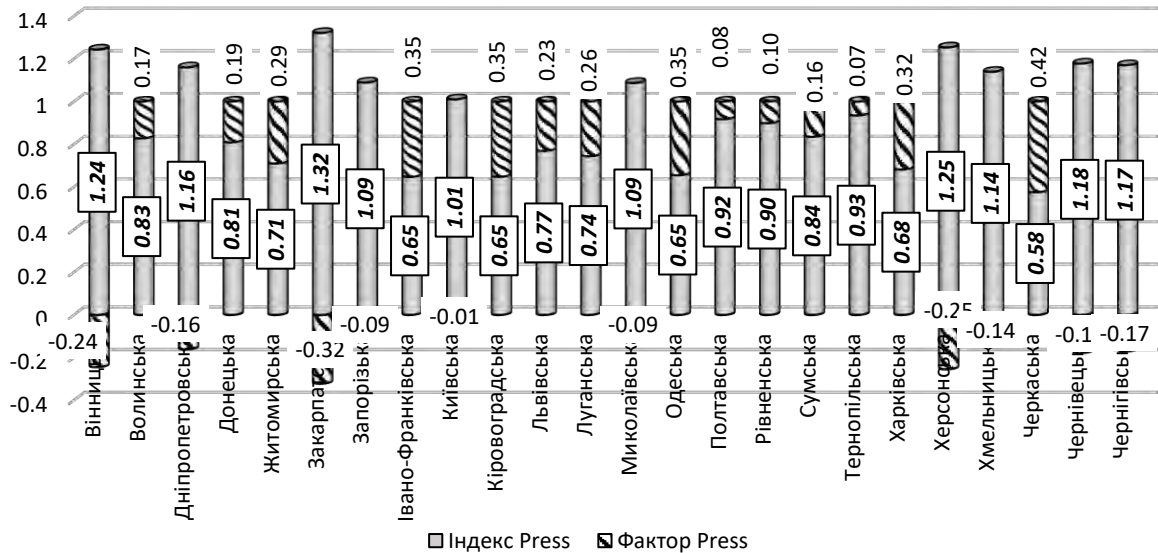

Рис. 5.4. Вплив фінансового добробуту громад на економічне зростання регіонів України, 2010-2020 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Регіональне економічне зростання як детермінанта відтворення інтенсивного нарощення економічного потенціалу та фінансового поступу регіонів має каузальний зв'язок з фінансовим добробутом громад. Відтак, фінансовий добробут ОТГ залежить від детермінант економічного зростання регіонів і ступеня фінансової самостійності, що є результатом реалізації реформи фінансової децентралізації. Наприклад, на рівень фінансового добробуту ОТГ Львівської області прямо впливають обсяги капітальних інвестицій і ВРП на рівні 0,05 % і 0,02 % з статистичною ймовірністю 90 % і 95 % відповідно (формула 5.13).

$$FD_t^{LV} = (2.706^{**}) + (0.631) + (0.047) CInv_t^{LV} + (0.016) GRP_t^{LV} - (0.002) ICP_t^{LV} \quad (5.13)$$

$$R^2 = 0.958 \quad DW = 2.22$$

де FD_t^{LV} – рівень фінансового добробуту ОТГ у Львівській області у t -період часу; $CInv_t^{LV}$ – обсяги капітальних інвестицій у Львівській області у t -період часу (коефіцієнти зростання, у розрахунку на 1 особу, дол. США); GRP_t^{LV} – обсяги ВРП у Львівській області у t -період часу (коефіцієнти зростання, у розрахунку на 1 особу, дол. США); ICP_t^{LV} – індекс споживчих цін у Львівській області у t -період часу (%).

Формування високого рівня фінансового добробуту громад за умови забезпечення їхньої фінансової стійкості й автономії, розвитку конкурентних переваг, планування соціально-економічних процесів на середньо- та довгострокову перспективу, мінімізації ризиків і загроз від реалізації економічних цілей і завдань є пріоритетними напрямками економічного поступу регіонів України. Адже лише завдяки ефективному використанню коштів місцевих бюджетів можна досягнути кумулятивного

економічного ефекту, створити додану вартість, наростити інвестиційний потенціал громад як детермінанти регіонального розвитку.

Встановлено, що фінансовий добробут громад є сукупністю детермінант, які визначають ефективність реалізації економічного потенціалу території і рівень фінансової капіталізації. Виявлено, що показник фінансового добробуту ОТГ регіонів України (відбір яких здійснювався на основі кластерного підходу – по чотири ОТГ з найбільшим, помірним і найменшим обсягами доходів загального фонду) був найвищим у Закарпатській (0,592), Херсонській (0,534), Запорізькій (0,513) і Чернівецькій (0,512) областях, а найменший рівень фінансового добробуту ОТГ – в Івано-Франківській (0,281) у 2020 р., Дніпропетровській (0,377) і Тернопільській (0,370) областях у 2017 р.

Побудова емпіричного показника економічного зростання регіонів України з використанням мультиплікативного і Principal Components методів дозволила виявити структуру взаємозв'язків між індикаторами та побудувати інтегральні коефіцієнти економічного зростання на основі темпорально-просторового підходу. Встановлено, що Івано-Франківська (0,48 %), Луганська (0,11 %), Полтавська (0,06 %), Рівненська (0,16 %), Тернопільська (0,25 %), Хмельницька (0,35 %) та Чернігівська (0,54 %) області за 2010-2020 рр. демонструють додатній середньорічний темп економічного зростання. Найбільший від'ємний темп економічного зростання має Дніпропетровська (-0,86 %) і Херсонська (-0,94 %) області.

Напрямом подальших досліджень може бути виявлення темпоральних і каузальних зв'язків між економічним зростанням регіонів і фінансового добробуту у проекції двох векторів – ОТГ і домогосподарств, а також обґрунтування висновків щодо необхідності нарощення фінансової спроможності громад і забезпечення стійкості домогосподарств України з урахуванням тенденцій регіонального розвитку в конкретному часовому лазі.

5.3. ЕКОНОМІЧНА ТА СПОЖИВЧА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ: МОДЕЛІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Економічна поведінка домогосподарств, як головних і найбільших адаптивних суб'єктів соціально-економічної системи, змінюється відповідно до трансформації економічної кон'юнктури країни. Комплексний підхід до вивчення економічної поведінки домогосподарств з точки зору територіальної соціально-економічної системи сприяє виявленню казуальних зв'язків, які формують фінансову та споживчу поведінку на мікрорівні загалом і визначають вагомість окремих фінансових чи макроекономічних індикаторів.

Теорії поведінкової економіки є альтернативними варіантами неокласичному напряму економічної науки, які описують процес прийняття фінансових рішень домогосподарствами, організаціями, фірмами на основі психологічних і фінансових детермінант. Як зазначає Галушка З.І., «...економічна теорія як наука набула нових граней у системності дослідження економічних процесів і явищ, принципів економічної поведінки. Вона розширила рамки наукових досліджень, орієнтуючись не лише на прагматичні розрахунки, норми раціональної поведінки господарюючих суб'єктів, а й на психологічні, ментальні, групові характеристики прийняття економічних рішень, які можуть суттєво впливати на результати їх досягнення» [10, с. 15].

Дослідження економічної поведінки домогосподарств дозволяє виявити неефективність організації фінансів населення щодо розподілу та використання їхніх фінансових ресурсів. У економічні поведінці домогосподарств переважають споживчі стратегії, готівкові заощаджень, домінування ірраціональності у фінансових рішеннях, наявності рутинно-еволюційного типу ринкової взаємодії.

Споживча поведінка домогосподарств в Україні змінюється під впливом економічних потрясінь, політичної нестабільності, зростання соціальної вразливості і, відповідно, напруги в суспільстві. Більше того, відсутність сталого економічного зростання упродовж тривалого часу призводить до посилення соціальної нерівності та поглиблення бідності, скорочує можливості домогосподарств щодо заощаджування, а тим більше інвестування, власних ресурсів, спричиняє поширення міграційних настроїв серед населення, особливо молоді та, загалом, загрожує погіршенням якості життя в країні.

За даними вибіркового обстеження соціально-економічного становища домогосподарств, рівень абсолютної бідності в Україні у 2019 р. номінально складав 1,1% (у 2016 р. – 3,3%), що свідчить про незначне скорочення частки домогосподарств із середньодушовими еквівалентними загальними доходами, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Водночас де-факто показник бідності значно вищий, якщо порівнювати доходи з розрахунковим прожитковим мінімумом: зокрема, у 2016 і 2019 рр. рівень бідності сягав 48,2% і 23,3% домогосподарств відповідно [11]. Попри скорочення абсолютної бідності в Україні, її рівень все ж залишається високим і суттєво різниться за регіонами. Так, із врахуванням глибини бідності за доходами до територій з найгіршою ситуацією традиційно відносять Рівненську, Херсонську, Луганську, Житомирську та Київську (без м. Києва) області, що позначається на моделях споживчої поведінки

¹⁰ Галушка З.І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. –408 с.

¹¹ Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Київ: Державна служба статистики України, 2020. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

населення у цих регіонах [¹², с. 21]. Загалом, регіональна специфіка формування фінансової спроможності домогосподарств визначається соціально-економічними детермінантами розвитку конкретного регіону, активністю територіальних громад, з яких він складається, поселенською структурою та іншими об'єктивними і суб'єктивними чинниками середовища.

Аналіз динаміки споживчих сукупних витрат домашніх господарств за 2009-2019 рр. (табл. 5.3) свідчить про відносно рівномірне зростання показника за регіонами упродовж досліджуваного періоду, зокрема у 3,1-4,3 рази порівняно з 2009 роком (середнє значення по Україні у 2009 і 2019 рр. становило 2417,1 і 8826,3 грн за місяць відповідно).

Таблиця 5.3

Динаміка споживчих сукупних витрат домашніх господарств України: регіональний аспект, 2009-2019 рр.

Регіони	2009	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2009
УКРАЇНА	2417,1	3265,5	3707,4	4602,1	5331,5	6634,1	7655,4	8826,3	3,7
Вінницька	2281,4	3119,4	3504,6	4704,5	5384,2	6982,1	7547,1	8824,3	3,9
Волинська	2219,7	3286,7	3788,7	5065,6	5755,4	6714,1	7850,8	8889,4	4,0
Дніпропетро- вська	2310,7	2947,1	3389,3	4082,0	4973,7	6205,7	7707,0	8225,2	3,6
Донецька	2365,1	3344,7	3333,0	3936,7	4704,0	5799,5	6440,7	7952,2	3,4
Житомирська	2254,1	2976,7	3342,8	4260,7	4604,8	5930,1	6651,1	8211,8	3,6
Закарпатська	2818,8	3860,9	5000,3	6538,4	8054,1	9167,5	10814,3	12161,7	4,3
Запорізька	2196,1	3340,7	3890,2	4522,0	4734,6	6151,9	7747,8	8035,8	3,7
Івано- Франківська	2727,7	3322,1	4012,1	5146,8	6617,8	8411,0	8733,9	10442,0	3,8
Київська	2573,8	3097,8	3400,5	4390,2	4867,1	5600,0	7062,5	8429,7	3,3
Кіровоградська	1887,3	2538,2	3033,4	4013,9	4655,7	5918,9	6831,8	7740,5	4,1
Луганська	2199,2	3137,3	2893,2	3319,5	4017,7	5280,4	6158,7	6703,7	3,1
Львівська	2646,5	3474,3	4157,4	5369,5	6541,7	7820,1	9252,3	11053,6	4,2
Миколаївська	2546,6	3597,1	3849,2	4263,3	5155,6	6074,1	7642,1	8856,0	3,5
Одеська	2327,5	3185,7	3786,0	4680,1	5136,3	6330,3	7164,7	8261,7	3,6
Полтавська	2023,1	2864,4	3454,2	4312,3	4802,8	6278,8	6694,4	7366,9	3,6
Рівненська	2431,3	3044,5	3240,2	4193,1	4538,6	6000,4	6489,4	8267,0	3,4
Сумська	1868,8	2563,3	3162,4	4187,8	4683,6	6061,2	6845,2	7747,7	4,2
Тернопільська	2420,4	3115,7	3651,6	5243,2	5905,7	8553,8	8039,6	9716,0	4,0
Харківська	2347,8	3095,7	3653,6	4380,5	4884,0	6168,9	7106,2	7463,5	3,2
Херсонська	1938,2	3175,3	3709,8	4060,4	5026,6	5907,1	6363,9	7164,8	3,7
Хмельницька	2249,5	2645,5	3124,9	4000,5	4978,5	6000,0	6764,6	8229,3	3,7
Черкаська	2530,5	3410,7	3584,8	4698,3	4945,1	6141,7	6954,5	7948,9	3,1
Чернівецька	2607,4	3244,4	3984,4	4813,8	6300,3	7317,5	8528,4	9310,3	3,6
Чернігівська	2171,9	2874,6	3342,8	4573,9	4969,6	6406,8	7998,2	8683,9	4,0
м. Київ	3638,8	4945,3	5088,7	6097,3	7156,8	8787,3	10351,6	13058,2	3,6

Примітка: у розрахунку на одне домогосподарство, грн/міс.
Джерело: побудовано на основі даних [¹³].

¹² Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2016-2018 роки: аналітична записка / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України; наук. кер.: Черненко Л.М. Київ, 2019, 25 с.

¹³ Витрати і ресурси домогосподарств України (за 2009-2019 рр.): статистичні збірники. Київ: Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

Якщо порівнювати валютний еквівалент споживчих витрат домогосподарств (у євро), то динаміка є менш вираженою (зростання у 1,2-1,6 разів) внаслідок знецінення національної валюти. Таким чином, збільшення обсягів споживання та доходів домогосподарств є свідченням, передусім, впливу інфляційних процесів в країні на тлі загальної низької купівельної спроможності.

Водночас, частка грошових доходів, яка припадає на сукупні споживчі витрати домогосподарств в Україні у 2019 р. становила 79,2%, що на 11,3 в.п. менше у порівнянні з 2009 р. (90,5%) (рис. 5.5). Це означає, що номінально домашні господарства стали більш платоспроможними, оскільки споживають меншу частину своїх грошових доходів і зберігають ресурс для фінансування неспоживчих потреб. Однак реально ці зміни не суттєво позначились на рівні життя населення, що залишається одним із найнижчих серед європейських країн. Привертає увагу помітне соціальне розшарування у регіональному аспекті. Так, за вищезгаданим показником найменш фінансово спроможними у забезпеченні своїх споживчих витрат (за даними 2019 р.) є домогосподарства Миколаївської (88,8%), Чернігівської (88,7%) і Запорізької (86,9%) областей, тоді як найбільш забезпеченими – домогосподарства Одеської області (67,0%). По суті, майже 70-90% грошових доходів спрямовується на споживання, обмежуючи тим самим заощаджувальну та інвестиційну активність домогосподарств. Це є прямим свідченням монетарної бідності населення. Примітно, що у попередні роки цей показник в окремих регіонах (Волинській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській тощо) перевищував 100%, тобто отримані грошові доходи не покривали споживчих потреб домашніх господарств, для задоволення яких, імовірно, використовувались заощадження, запозичений капітал та інші джерела. Серед причин такої ситуації варто виокремити вищий відсоток сільського населення у зазначених областях і відповідно більшу частку населення, зайнятого у сільському, лісовому господарствах, рибальстві та мисливстві. А це, у свою чергу, впливає на структуру сукупних ресурсів домогосподарств. Так, частка грошових доходів у більш урбанізованих регіонах є вищою порівняно з областями, в яких домашні господарства великою мірою використовують негрошові джерела, зокрема у формі продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель. Це підтверджує важливість соціально-демографічних ознак домогосподарств у формуванні їхньої споживчої поведінки.

Майже половину сукупних витрат домогосподарства спрямовують на продукти харчування та безалкогольні напої (46,6% загалом по Україні у 2019 р.), при цьому у Волинській, Донецькій, Київській (без м. Києва), Одеській та Рівненській областях цей показник перевищував 50,0%. У той же час, у розвинутих країнах домашні господарства витрачають на

харчування не більше 30% сукупного доходу сім'ї [14]. Саме така тенденція є однією з причин пасивності українців щодо заощаджень.

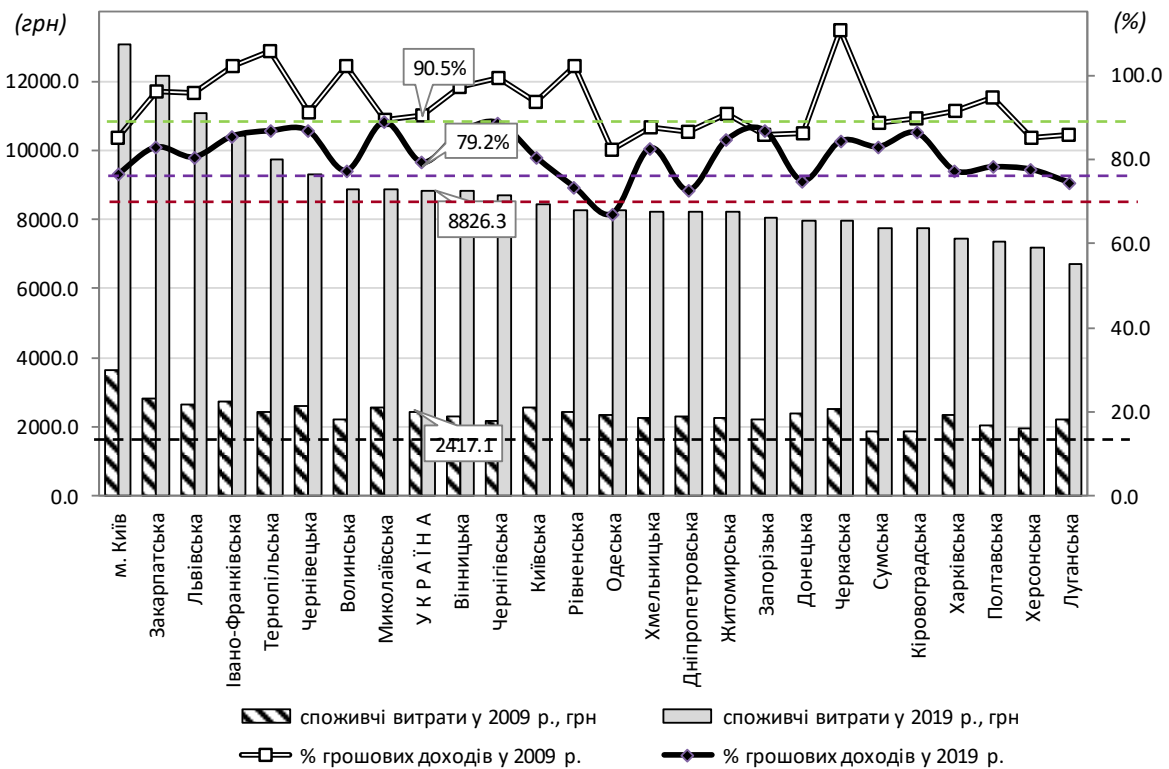

Рис. 5.5. Розмір споживчих витрат домогосподарств України та частка грошових доходів, що їх забезпечує: регіональний зріз, 2009 р., 2019 р.

Примітка: у розрахунку на одне домогосподарство, грн/міс.

Джерело: за офіційними статистичними даними про витрати і ресурси домогосподарств [15].

Незважаючи на це, позитивні зміни у споживчій спроможності домогосподарств все ж відбулись. Порівняно із 2009 р. у 2019 р. частка домашніх господарств, які витрачають на харчування понад 50% сукупних витрат, скоротилася. Більше того, суттєво зменшився відсоток домогосподарств із великими ризиками соціального відчуження (із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму) – з 16,2% у 2009 р. до 1,1% у 2019 р. Зазначена динаміка вказує на скорочення глибини бідності населення.

Інвестиційна поведінка домогосподарств статистично оцінюється розміром середньомісячних витрат на купівлю акцій, нерухомості (будинків, квартир, дач, гаражів), будівництво, капітальний ремонт, вклади до банків, а також суми внесків до недержавних пенсійних фондів. За

¹⁴ Мелих О.Ю. Заощадження домогосподарств: соціально-економічна роль та тенденції формування в Україні. *Ефективна економіка*. № 11, 2020. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.11.67

¹⁵ Витрати і ресурси домогосподарств України (за 2009, 2019 рр.): статистичні збірники. Київ: Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

офіційними статистичними даними, у середньому за 2019 р. цей показник в Україні становив 445,9 грн за місяць у розрахунку на одне домогосподарство (у 4 рази більше порівняно з 2009 р.) і коливався від 44,0 грн у Київській області (без столиці) до 1528,1 грн у Чернівецькій області (табл. 5.4). Помітно значний розмах варіації, причиною чого є різні рівні доходів та різні моделі споживчої поведінки населення у регіонах. Варто відмітити, що інвестиційний потенціал населення задіяний в Україні не повною мірою в силу низької фінансової спроможності. А зовнішнє інвестування в економіку країни скоротилося внаслідок загальної соціально-економічної нестабільності та військового конфлікту на Сході України. Така ситуація вимагає ефективної внутрішньої інвестиційної політики, яка ґрунтується на власних фінансових джерелах.

Таблиця 5.4

Інвестиційна активність домашніх господарств України: рівень інвестиційних витрат, 2009-2019 рр.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2009
УКРАЇНА	112,7	133,1	147,2	132,2	166,1	131,7	125,5	141,7	225,0	313,3	445,9	4,0
Вінницька	124,8	101,1	191,7	141,5	100,2	90,2	71,3	139,8	293,3	146,4	607,5	4,9
Волинська	41,5	78,7	65,2	81,9	115,7	143,6	83,1	76,4	188,4	292,4	361,1	8,7
Дніпропетровська	108,1	106,3	162,8	133,1	133,4	133,8	170,2	201,1	309,8	691,3	796,7	7,4
Донецька	107,8	136,3	99,8	90,6	97,4	63,2	29,5	32,3	246,8	203,9	131,7	1,2
Житомирська	175,4	63,4	105,2	51,8	311,0	120,7	88,1	303,1	141,3	122,5	230,9	1,3
Закарпатська	193,9	145,8	248,6	202,0	125,0	255,8	263,3	60,5	151,8	583,7	155,1	0,8
Запорізька	193,6	214,2	288,3	308,4	363,0	305,5	305,3	277,2	576,0	661,1	766,3	4,0
Івано-Франківська	66,6	57,8	63,8	49,9	16,8	14,6	5,6	17,7	135,7	16,7	143,6	2,2
Київська	127,8	94,8	193,3	91,2	153,8	98,1	44,6	1,1	68,5	16,5	44,0	0,3
Кіровоградська	64,7	100,1	221,6	176,5	151,1	129,2	168,3	165,4	161,1	202,6	884,9	13,7
Луганська	152,8	147,2	166,9	221,7	212,8	290,0	307,9	230,1	380,7	691,0	680,8	4,5
Львівська	53,5	38,5	66,6	55,0	55,6	69,3	44,8	101,6	86,0	199,2	346,2	6,5
Миколаївська	207,8	112,9	231,9	207,8	125,9	151,2	136,9	252,6	398,8	430,3	712,1	3,4
Одеська	96,1	197,7	65,0	58,4	132,9	94,0	60,5	72,6	84,1	41,3	249,9	2,6
Полтавська	78,1	97,1	124,1	102,2	149,3	57,1	102,1	37,4	121,2	120,6	121,2	1,6
Рівненська	60,2	110,6	71,9	69,7	97,9	182,9	148,7	101,7	85,1	97,3	231,6	3,8
Сумська	142,0	154,1	229,5	127,2	123,8	172,9	370,7	389,3	264,3	258,5	287,5	2,0
Тернопільська	75,8	112,8	54,2	146,5	148,8	77,5	109,1	85,3	523,9	379,0	859,5	11,3
Харківська	71,7	87,6	99,1	127,6	140,1	223,9	167,1	169,0	121,0	413,2	545,5	7,6
Херсонська	39,9	55,4	56,0	34,0	39,1	26,4	4,1	90,5	149,6	57,8	133,7	3,4
Хмельницька	166,4	208,6	180,3	261,5	281,6	139,2	61,3	52,4	122,0	171,0	726,2	4,4
Черкаська	83,5	86,3	78,6	106,1	103,6	125,8	64,7	79,8	242,5	569,1	527,4	6,3
Чернівецька	273,2	219,4	206,6	320,6	348,3	454,3	462,8	531,5	817,9	982,5	1528, 1	5,6
Чернігівська	132,2	175,4	225,2	272,1	223,7	141,0	129,9	145,9	346,6	547,4	525,5	4,0
м. Київ	69,7	301,2	273,0	79,3	405,8	42,2	54,1	122,8	105,1	127,2	146,6	2,1

Примітки: у розрахунку на одне домогосподарство, грн/міс;

*згідно з методологією Державної служби статистики України до інвестиційних витрат домогосподарств відносять такі статті неспоживчих витрат: купівля акцій, нерухомості, будівництво, капітальний ремонт, вклади до банків; «...» – дані відсутні.

Джерело: за офіційними статистичними даними про витрати і ресурси домогосподарств [16].

¹⁶ Витрати і ресурси домогосподарств України (за 2009-2019 рр.): статистичні збірники. Київ: Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

У період з 2009 по 2019 рр. частка інвестиційних витрат у структурі сукупних витрат домашніх господарств України зросла з 4,1% до 4,6% (рис. 5.6), у більшості регіонів теж відбулись конструктивні зміни. Це не суттєві структурні зрушення, однак все ж позитивним чинником залишається той факт, що населення таким чином збільшує свою фінансову спроможність, формує ресурсну базу для пасивних доходів, підвищує рівень життя. Проте варто зауважити, що частка таких витрат у домогосподарствах розвинених країн є набагато вищою, тому для оптимізації структури сукупних видатків необхідне збільшення інвестиційних витрат (вкладень).

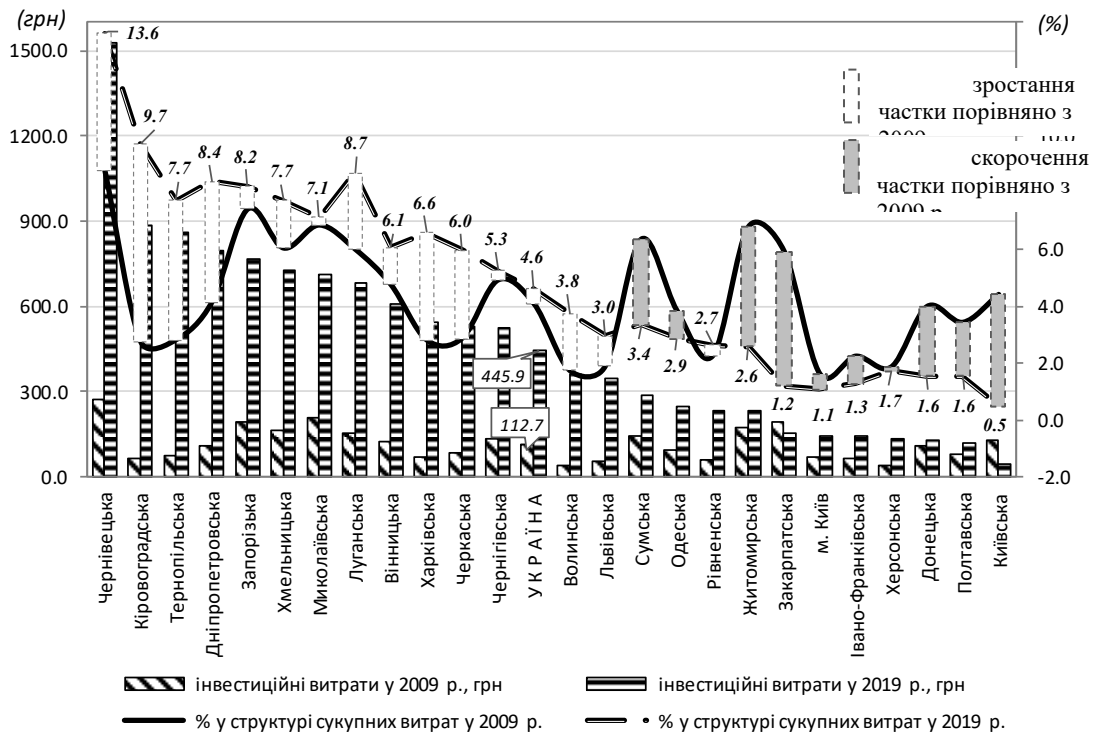

Рис. 5.6. Модель інвестиційної поведінки домогосподарств за регіонами України, 2009 р., 2019 р.

Примітка: у розрахунку на одне домогосподарство, грн/міс.

Джерело: за офіційними статистичними даними про витрати і ресурси домогосподарств [17]

Ще однією моделлю економічної поведінки домашніх господарств є заощаджувальна, яка є вкрай важливим джерелом розвитку економіки території та ефективним інструментом захисту капіталу від економічних потрясінь. У цьому контексті варто виділяти фінансово активні та фінансово пасивні домогосподарства у розрізі регіонів, а також співставляти заощаджувальну активність домогосподарств із рівнем мезоекономічного розвитку. Для аналізу останнього емпіричним показником може слугувати валовий регіональний продукт (ВРП).

¹⁷ Витрати і ресурси домогосподарств України (за 2009–2019 рр.): статистичні збірники. Київ: Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

Експертами визначено, що економічне зростання країни чи регіону напряму залежить від інвестицій, достатній обсяг яких становить як мінімум 27-35% ВВП або ВРП. Проте, упродовж тривалого часу валові заощадження в Україні (з боку населення, підприємств і держави) не перевищують 15% ВВП. Так, понад 60% валових заощаджень забезпечують нефінансові корпорації, а домогосподарства – лише 20%, тоді як в розвинутих країнах пропорція є оберненою [18].

Цілісної регіональної статистики стосовно організованих і неорганізованих заощаджень домогосподарств немає, за винятком окремих обстежень, які проводяться системою органів статистики. У зв'язку з цим розмір та динаміку потенційних заощаджень можна оцінити за допомогою вирахування обсягів нагромадженого капіталу домашніх господарств, не використаного у поточному році після здійснення ними усіх (споживчих і неспоживчих) витрат. По суті, це різниця між сукупними ресурсами та сукупними витратами домогосподарств. Збережені ресурси потенційно можуть бути використані на здійснення вкладень у майбутні доходи або стати фінансовою «подушкою» для захисту населення від економічних криз і потрясінь (табл. 5.5). Важливо відзначити, що заощаджувальна спроможність, як сукупні можливості домогосподарств нагромаджувати ресурси, упродовж 2009-2019 рр. зросли в Україні у 9,4 разів: максимально – в Івано-Франківській області (у 20,5 разів), найменше – у Кіровоградській, Чернівецькій та Запорізькій областях (у 3 рази). Динаміка показника за аналізований період була нестабільною, що є свідченням впливу різних чинників на ці процеси, зокрема макроекономічних криз, дисбалансів на регіональних ринках праці, поширення тіньової економіки та неформальної зайнятості.

Таблиця 5.5

**Заощаджувальна поведінка домогосподарств України:
регіональний аспект, 2009-2019 рр.**

	2009	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/ 2009
УКРАЇНА	261,2	542,5	640,3	514,4	279,7	518,4	1025,8	1595,5	2448,3	9,4
Вінницька	133,6	122,2	408,9	331,8	575,8	471,9	591,3	1254,1	1647,8	12,3
Волинська	332,2	674,8	694,4	443,4	66,9	585,0	1456,0	1806,4	3481,7	10,5
Дніпропетровська	319,0	612,3	749,6	543,5	478,3	374,4	814,6	1124,2	2554,5	8,0
Донецька	255,8	1017,6	1023,5	349,2	367,5	320,4	1027,8	1824,0	2648,3	10,4
Житомирська	222,9	253,0	521,6	425,6	28,9	432,7	700,9	1540,8	2216,2	9,9
Закарпатська	220,5	559,5	414,0	320,7	227,5	221,2	1110,0	1013,3	3413,3	15,5
Запорізька	180,5	262,8	288,1	209,0	228,4	399,3	403,0	454,2	546,1	3,0
Івано-Франківська	126,4	319,8	405,0	419,6	426,6	394,4	1310,1	1661,6	2587,2	20,5
Київська	337,2	764,9	661,1	1042,7	885,8	994,8	1541,0	1944,9	2535,0	7,5
Кіровоградська	366,8	651,1	570,5	448,4	51,4	582,4	944,5	1542,6	1208,1	3,3
Луганська	272,6	537,1	934,8	405,8	626,7	881,0	1173,3	1460,5	2069,2	7,6

¹⁸ Країна проїдання. Чому влада не стимулює Українців заощаджувати? *Економічна правда*. 2019. 26 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/08/26/650910>

Львівська	278,9	602,7	604,9	601,4	-54,9	397,5	1172,1	1860,7	3202,5	11,5
Миколаївська	154,9	136,6	164,8	206,9	160,5	284,0	551,9	564,4	576,3	3,7
Одеська	520,6	1006,4	1142,3	1115,4	502,2	1306,7	2146,9	3378,3	4163,3	8,0
Полтавська	263,4	551,2	631,9	705,8	190,4	771,6	1235,5	2536,7	2752,4	10,5
Рівненська	260,3	594,8	781,6	773,2	562,8	1255,5	1812,6	2818,3	3669,7	14,1
Сумська	241,0	546,2	553,6	352,9	205,0	504,1	612,7	976,2	1856,4	7,7
Тернопільська	380,4	280,3	577,1	293,3	-87,8	470,3	777,2	1666,8	2007,2	5,3
Харківська	250,5	445,0	515,7	471,3	357,0	354,8	726,7	1110,6	1982,5	7,9
Херсонська	361,6	263,7	282,7	403,7	348,8	609,7	1059,9	1537,5	2033,1	5,6
Хмельницька	265,8	519,0	524,4	652,9	415,5	600,0	1185,8	1722,2	2032,2	7,6
Черкаська	-225,3	-109,0	66,7	84,7	-359,3	-27,9	908,0	355,1	1450,4	x
Чернівецька	217,2	421,6	468,7	400,9	103,2	113,8	152,4	573,6	678,9	3,1
Чернігівська	-7,9	264,7	205,9	329,1	25,0	161,4	440,2	578,5	1184,3	x
м. Київ	422,0	805,4	1062,0	671,9	83,4	503,1	1280,5	2687,7	4609,2	10,9

Примітки: у розрахунку на одне домогосподарство, грн/міс; заощаджені (невикористані) ресурси, які потенційно можуть бути спрямовані на здійснення вкладень у майбутні доходи. Розраховано як різницю між сукупними ресурсами і сукупними витратами домогосподарств.

Джерело: побудовано на основі даних [19].

За даними рис. 5.7, більшість областей України у 2019 р. демонстрували нижчий рівень нагромаджених сукупних ресурсів домогосподарств відносно загальнонаціонального показника (2448,3 грн в середньому на одне домогосподарство за місяць). При цьому майже всі регіони вказаної більшості (за винятком Тернопільської, Черкаської, Миколаївської та Запорізької областей) характеризувалися вищим рівнем бідності домогосподарств за дохідним критерієм порівняно із середнім по країні значенням (1,1%). Відповідно, в тих регіонах, де домашні господарства були схильні нагромаджувати більші ресурси, відсоток бідних сімей був переважно меншим, ніж загалом по Україні.

За підсумками аналізу різних моделей поведінки домогосподарств у 2009-2019 рр. складено структуру їх загальної активності (споживчої, інвестиційної та заощаджувальної), що дозволило з'ясувати фінансові орієнтації домашніх господарств у розрізі регіонів. Наведена на рис. 5.8 декомпозиція фінансової спроможності домогосподарств у 2019 р. свідчить про те, що більшість з них орієнтується на споживчу поведінку (тобто не мають можливості виділяти значну частину доходу на заощадження) із часткою споживчих витрат від 64,2% до 84,0%, причому із переважанням вищих від загальнонаціонального рівня (72,8%) значень. Розмір інвестиційних витрат також варіюється за регіонами – від 0,4% до 12,8%, а частка невикористаних ресурсів, яка може трансформуватись у заощадження, становила від 5,5% до 32,3%.

¹⁹ Витрати і ресурси домогосподарств України (за 2009-2019 рр.): статистичні збірники. Київ: Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

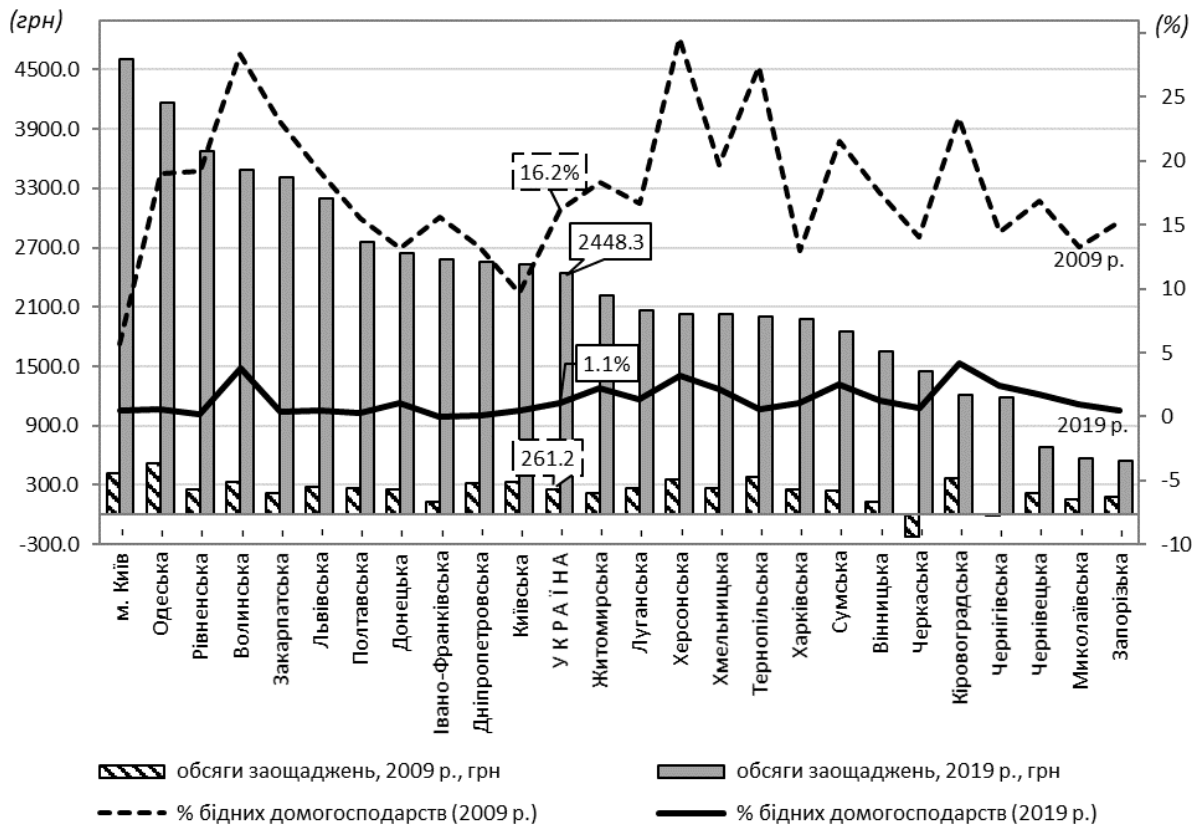

Рис. 5.7. Модель заощаджувальної поведінки домогосподарств України: обсяги заощаджень і частка бідних домогосподарств із загальними доходами, нижчими за законодавчо встановлений прожитковий мінімум, за регіонами України, 2009 р., 2019 р.

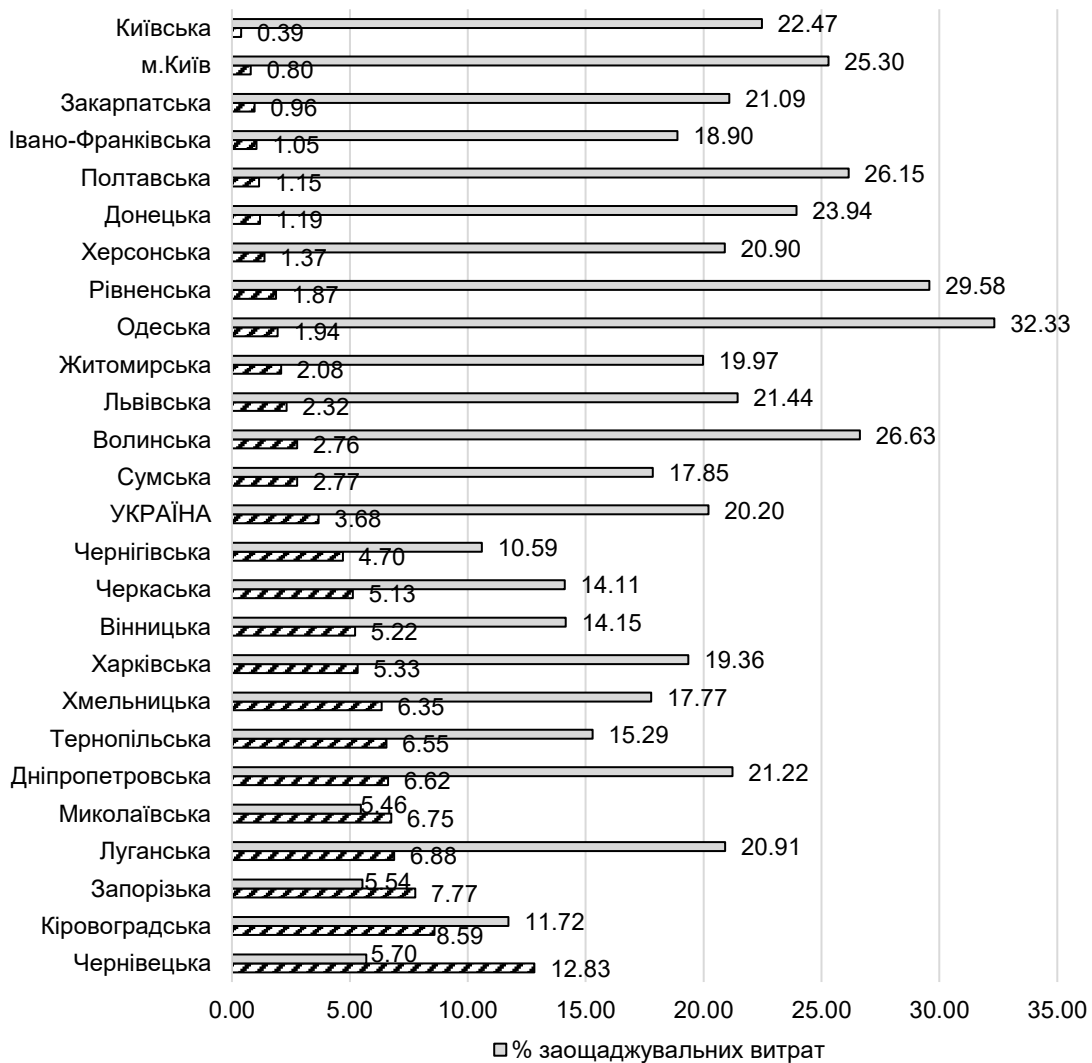
Примітка: заощаджені (невикористані) ресурси, які потенційно можуть бути спрямовані на здійснення вкладень у майбутні доходи, у розрахунку на одне домогосподарство.

Джерело: побудовано на основі даних [20].

Враховуючи те, що емпірично доведеного оптимального рівня інвестиційних витрат та оптимального обсягу заощаджень немає, слід орієнтуватися на збільшення зміщення акцентів в напрямку організованої заощаджувальної поведінки та трансформації накопиченого капіталу в інвестиційні ресурси. Варто додати, що провідну роль у цих процесах відіграє кредитно-банківська система. Проте структурні реформи у функціонуванні банківського сектору України, які відбуваються останнім часом, негативно впливають на захищеність депозитних вкладів населення та знижують рівень його довіри до фінансових установ. Свій внесок робить також низький рівень фінансової грамотності громадян, котрі більше схильні до неорганізованої заощаджувальної поведінки у формі накопичення готівкових коштів без розміщення їх у відповідних фінансових установах. Однак реальним джерелом внутрішніх інвестицій в національну економіку виступають передусім організовані заощадження домогосподарств. Зростання останніх є свідченням не лише підвищення

²⁰ Витрати і ресурси домогосподарств України (за 2009–2019 рр.): статистичні збірники. Київ: Державна служба статистики України. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm

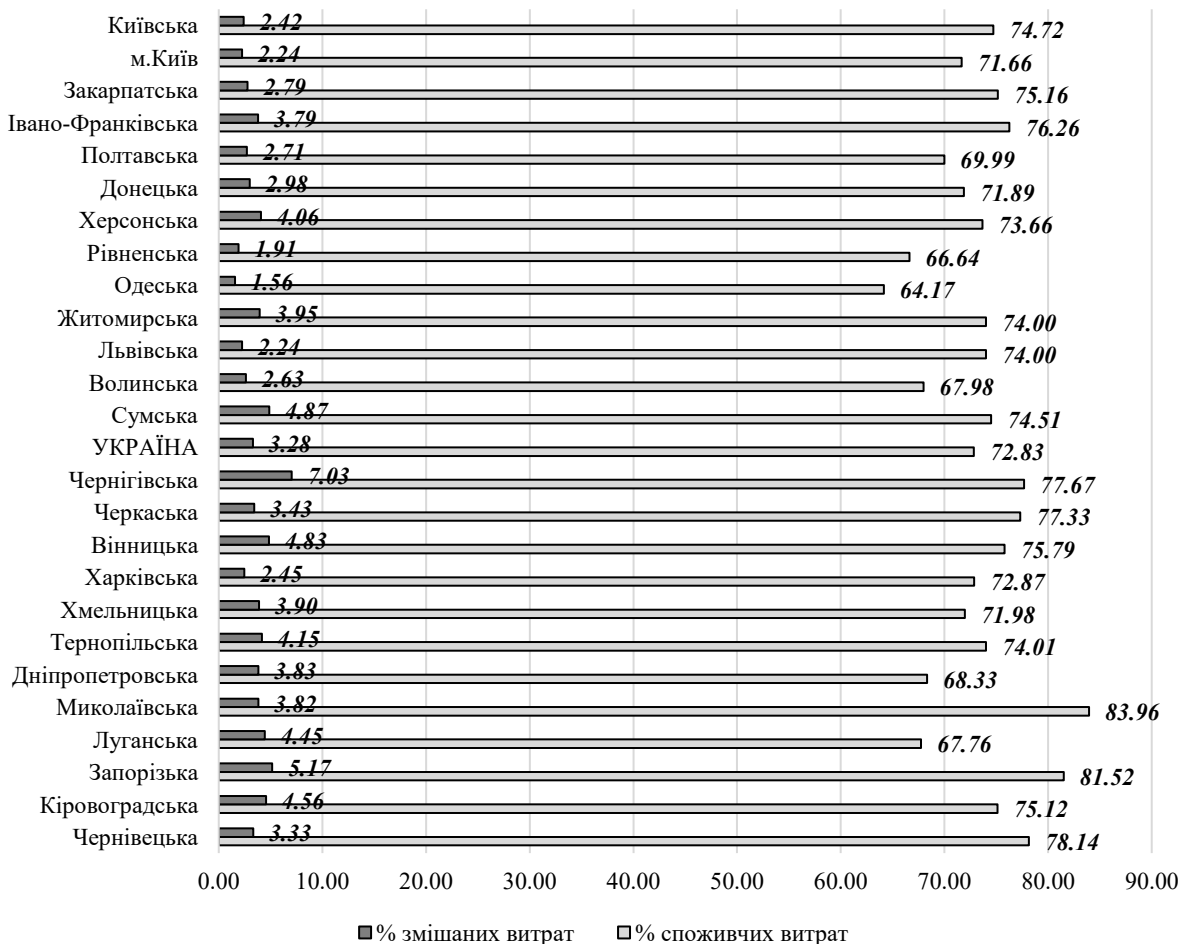
добробуту населення, але й зміцнення довіри до фінансово-кредитних інститутів та держави загалом.

а) інвестиційна та заощаджувальна поведінка домогосподарств

Підстав для нарощування заощаджувальної активності населення в Україні, на жаль, небагато, оскільки у структурі сукупних ресурсів домогосподарств переважає заробітна плата. Як відомо, саме вона є індикатором, що визначає загальний життєвий рівень та заощаджувально-інвестиційну поведінку домогосподарств. В Україні середньомісячна заробітна плата на початок 2020 р. складала 397 євро, тоді як у Польщі значення цього показника було 1114 євро, у Румунії – 742 євро, у Чехії – 1250 євро, у Німеччині – 3260 євро [21]. Таким чином, Україна за рівнем середньої заробітної плати в декілька разів відстає від країн ЄС (у т.ч. найбідніших).

²¹ Labour Market (incl. LFS). Earnings / Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/earnings>

б) споживча та змішана поведінка домогосподарств

Рис. 5.8. Декомпозиція фінансової спроможності домогосподарств України: регіональний зріз, 2019 р.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Б

Погіршення економічної ситуації в країні та регіонах, а, отже, зниження гарантій стабільної зайнятості та гідного рівня життя домогосподарств підштовхують громадян до спроб знайти роботу з вищими заробітками, здобути освіту в інших країнах. Відповідно, при зниженні рівня доходів населення, активних інфляційних процесах, перевищенні темпів зростання витрат домогосподарств над темпами зростання доходів, обмеженості громадян у можливостях здійснення заощаджень та інвестицій унаслідок високого рівня витрат на продукти харчування, наростають міграційні настрої. Особливо різко ці настрої змінюються у періоди криз та революційних змін, що підтверджено нещодавнім дослідженням авторів [22]. Критичні періоди в економіко-політичному житті України («помаранчева» революція, Велика рецесія 2008-2009 рр. та революція Гідності) суттєво вплинули на тенденції зовнішньої міграції населення України і прикордонних регіонів, посиливши

²² Левицька О. О., Мульська О. П. Моделювання інтенсивності зовнішньої міграції населення України в умовах посилення середовища виштовхування. *Економіка України*. 2020. № 9. С. 48-65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.09.048>

диспропорції на регіональних ринках праці і відповідно зменшивши фінансову стійкість домашніх господарств.

Таким чином, фінансовий потенціал домогосподарств, виражений рівнем грошових і негрошових доходів, впливає на формування моделі їх фінансової поведінки, а також на реальну та потенційну споживчу спроможність. При цьому заощаджувальну активність детермінує в основному рівень сукупних доходів домогосподарств та, відповідно, частка нагромаджених після здійснення усіх витрат ресурсів. Проте не всі заощадження домогосподарств перетворюються на інвестиційні ресурси, тому сьогодні українська економіка відчуває їх гострий дефіцит. З'ясовано, що середньомісячний обсяг інвестицій, які здійснюють домогосподарства в Україні шляхом купівлі акцій, нерухомості (будинків, квартир, дач, гаражів), будівництва, капітального ремонту, вкладів до банків, а також внесків до недержавних пенсійних фондів, у 2019 р. становив всього лиш 3,7% в структурі сукупного ресурсу домогосподарств. Це свідчить про необхідність зміщення акцентів в споживчій поведінці в напрямку посилення ролі неспоживчих, зокрема інвестиційних, витрат. Для реалізації такого завдання держава має забезпечити сприятливі інституціональні умови для стимулювання інвестицій населення та зміцнити внутрішнє соціально-економічне середовище, стійке до різних криз і потрясінь. Важливим інструментом тут виступає ефективна регіональна політика, спрямована на вирівнювання міжрегіональних диспропорцій та формування дієвих довгострокових стратегій фінансової поведінки домогосподарств із повноцінним задіянням його інвестиційного потенціалу.

РОЗДІЛ 6. ПРАГМАТИКА ІДЕНТИФІКАЦІ ПОВЕДІНКОВИХ ЧИННИКІВ ПРИЙНЯТТЯ ФІНАНСОВО-УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР

6.1. СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ СУБ'ЄКТАМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОВЕДІНКОВИХ ЧИННИКІВ

На сьогоднішній день все більшої популярності в економічних дослідженнях набуває когнітивний підхід. Фінансову поведінку суб'єктів регіональної економіки не можна розглядати відірвано від індивідуальних характеристик, поведінкових чинників та впливу зовнішнього середовища. Поведінкові чинники, згідно з розробленим Д. Канеманом та А. Тверські підходом, – це будь-які об'єкти чи процеси когнітивної, емоціональної або соціальної сфер, що впливають на ставлення, цінності, переваги та вибір людини під час прийняття рішень. Вплив зовнішнього середовища відбувається за принципом «стимул-реакція», де стимул, або зовнішнє подразнення викликає різні реакції економічних суб'єктів. Поведінкові упередження виникають як на рівні суб'єкта управління так і на рівні об'єкта управління. Для прикладу рішення органів влади, як суб'єкта управління є «зовнішнім подразненням», що викликає різні емоції, поведінку, думки, ставлення у об'єктів управління – населення, підприємців, інвесторів та інші, які в свою чергу під впливом цього також схильні приймати ірраціональні рішення.

Відбувається це тому, що людина, здійснюючи діяльність, неодмінно стикається з невизначеністю – недостатнім об'ємом інформації для прийняття рішення. В силу своїх природних особливостей вона має обмежені можливості сприймати і переробляти інформацію (оцінювати точність своїх знань і вмінь, реагувати на форму подачі інформації, переоцінювати її важливість, приймати рішення під впливом сформованих у суспільстві стереотипів, емоцій), та у неї формуються когнітивні упередження або спрощені підходи (евристики) до прийняття фінансових рішень.

Когнітивні упередження, евристики можуть мати як позитивний, так і негативний вплив. Позитивний вплив полягає в наступному: по-перше, вони допомагають впоратись з надлишком інформації, тобто, наш мозок відсікає інформацію, яка з більшим ступенем імовірності нам не знадобиться. Нас більше привертає інформація, яка підтверджує наші переконання, а інформація, яка наші переконання відкидає, навпаки, частіше ігнорується. По-друге, когнітивні упередження допомагають економити час на прийняття рішення. Якщо виникають сумніви в

перспективності розпочатої, людина воліє цю справу закінчити, оскільки стає шкода витраченого часу або зусиль.

Негативний вплив когнітивних упереджень виражається у тому, що не вся інформація, яку ми відкидаємо, є марною чи такою, що не заслуговує нашої уваги; іноді ми добудовуємо інформацію, що дійшла до нас ззовні, за допомогою наших переконань, які часто виявляються недостовірними; швидке прийняття рішень не завжди є більш продуктивним.

Дослідження основних поведінкових факторів фінансових рішень суб'єктів регіональної економіки проведено за такими напрямками: споживча поведінка населення; підприємницька активність, кредитно-інвестиційна діяльність, управлінські рішення влади. Такий аналіз є важливий для з'ясування мотивів поведінки та є необхідним для пошуку інструментів згладжування ірраціональних ефектів економічної поведінки суб'єктів регіональної економіки.

Згідно теорії споживчої поведінки, споживча поведінка – це процес формування попиту, який здійснює вибір товарів з врахуванням цін та доходів споживачів. Традиційна економіка стверджує, що ринкові ціни на товар регулюються рівновагою між попитом (бажання купити товар) та пропозицією (товар за певною ціною), а попит і пропозиція є незалежними. Згідно поведінкової економіки - бажанням купити товар можна легко маніпулювати, а це означає, що споживачі не мають чіткого уявлення про свої уподобання та скільки готові платити за продукт чи послугу. В реальному світі виробник продукції «закидає якір», коли озвучує рекомендовану ціну, рекламує, презентує товар, проводить акції. Усе це є змінні які керують пропозицією. Тому виходить, що ринкові ціни формуються не від готовності споживачів платити, а навпаки, ця готовність формується ринковими цінами¹.

Для прикладу в період криз (2008, 2014 рр.) під дією інфляції неодноразово відбувалося значне зростання цін на бензин. Згідно традиційної економіки висока ціна мала б значно скоротити попит на пальне. Чи працює ця гіпотеза? Що відбувається насправді? Люди порівнюють нові ціни з відповідним якорем – попередніми цінами та обурюються. Вони приймають рішення скоротити споживання бензину перейти на гібридний автомобіль, придбати електромобіль. Але з часом споживачі звикають до нової ціни та приймають її за новий якір, а рівень споживання бензину наближується до попереднього. Отже зміна цін впливає на попит, але до моменту поки люди пам'ятають попередню ціну, коли її забувають, нова висока ціна вже не знижує попит на товар.

Споживча поведінка населення найбільших змін зазнає в умовах, невизначеності, турбулентності. В умовах поширення пандемії COVID-19 зміни споживчої поведінки відбувались у напрямку діджиталізації послуг, пропозиції нових послуг та товарів, розвитку «локалізму».

¹ Аріелі Д. Передбачувані ірраціональність. Львів. 2020. 296 с.

Населення, маючи певні фінансові труднощі, по-перше, стало обережнішим та вибірковим у прийнятті рішень про покупку; по-друге, змінились базові звички - люди стали надавати перевагу покупкам онлайн (e-commerce:). Згідно звіту KPMG International «Споживачі і нова реальність» близько 40 % респондентів зазнали фінансових труднощів і тому скоротили свої дискреційні витрати, а 13 % відклали великі покупки.² Попри те, що рівень інфляції був низьким, населення значно обмежило споживання товарів промислової групи, автомобілів, розваг, відпочинку. Це зумовлене не лише введенням карантинних обмежень у роботі торгових центрів, туристичного, готельного бізнесу, але і психологічними чинниками. Фінансові труднощі – відсутність премій, можливості додаткового заробітку, відбилось на напрямках витрат бюджету населення. Люди по-різному ставляться до своїх коштів; зароблені важко гроші ми витрачаємо дещо по-іншому, ніж ті, що отримали випадково (психологічна бухгалтерія).

Пріоритетом для споживачів стали онлайн-покупки та безконтактні платежі. Під час карантинних обмежень в категорію онлайн-покупок все частіше попадати продовольчі товари, що зазвичай прийнято купувати в офлайн. Люди здійснюючи онлайн-покупки, онлайн-платежі наслідують один-одного (ефект наслідування); знаходяться під ситуаційним зовнішнім впливом реклами (*упередження зовнішнього впливу*).

Стрімке зростання онлайн-торгівлі дало поштовх до: 1) переходу існуючих магазинів у гібридний режим роботи, тобто реалізація товару як онлайн та і офлайн; 2) розвитку суміжних підприємств та нових послуг, наприклад - онлайн-майданчик ОЛХ відправлення і доставку товару став здійснювати через Укрпошту, яка створила цінову конкуренцію Новій пошті; Meest запустив мережу цілодобових відділень, та інші.

Цікавим підходом було рішення найбільшого українського онлайн-рітейлера Розетки, який не лише стрімко відкриває нові відділення у регіонах, але запропонував нові послуги: алкогольний відділ, комфортні приміщення, в яких можна приміряти замовлені взуття та одяг та тут же у разі потреби скористатись послугою повернення товару. Компанією враховано поведінкове упередження ефект невизначеності (схильність уникати альтернатив ймовірності яких не визначена через недостатність інформації). Люди бояться купувати товар онлайн тому, що існує невизначеність через неможливість фізично доторкнутись до товару, оцінити тип та якість матеріалів, з яких він виготовлений, гамму кольору, відповідність товару заявленим у інтернет-магазині характеристикам продукції. Однак, знаючи, що товар можна віддати без проблем, ймовірність інтернет-покупок зростає.

Змінюється зміст довіри до компаній з боку споживача. Якщо купуючи товар раніше, покупець довіряв насамперед бренду товару, то

² Consumers and the new reality. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/06/consumers-and-the-new-reality.pdf>

тепер довіра до компаній, що здійснюють онлайн торгівлю формується через гарантію безпеки покупцеві, і збереження особистих даних, які повинні бути надійно захищені, через відповідність товару заявленим у інтернет-магазині характеристикам продукції. Іншим напрямком зміни споживчої поведінки населення в умовах пандемії став розвиток тренду під назвою «локалізм». Люди, працюючи «з дому» частіше шукали послуги та товари зі словами «поруч зі мною» та надавали перевагу місцевим брендам.

Підприємництво розглядають, як особливий тип економічного мислення, що характеризується оригінальними поглядами і підходами до прийняття рішень. До найбільш поширених рішень підприємців можна віднести такі як: відкриття/закриття бізнесу, рішення про сплату/ухилення від податків, рішення про вкладання інвестицій, отримання кредитів тощо.

У період карантинних обмежень малий і середній бізнес постраждав найбільше, адже основна частка ФОПів в Україні працює у найбільш вразливих пандемією галузях – торгівлі, туризму, готельно-ресторанному бізнесі. Особливо негативні тенденції спостерігались на початку введення карантинних обмежень. Станом на 27 квітня призупинило діяльність 277 тис. фізичних осіб-підприємців (ФОП).³ В секторальному розрізі це – 211,3 тис. ФОП, що працювали на ринках, 14,7 тис. ФОП у плановій медицині та стоматології, 8,4 тис. ФОП у сфері туризму.

Однак, зазнавши збитків підприємці не поспішали закривати ФОП. При виборі варіанту «закриття бізнесу» чи «призупинення діяльності» вони зазвичай зупиняються на останньому і не лише через складні бюрократичні процедури закриття, але і під впливом численних поведінкових факторів:

- виникало відчуття страху перед необхідністю пройти перевірку у державній фіскальній службі на предмет приховування доходів або несплати податків, що загрожує накладанням штрафних санкцій;

- підприємці мають схильність контролювати або, принаймні, впливати на результати подій, на які вони насправді впливати не можуть. (ілюзія контролю, надмірна самовпевненість);

- при закритті ФОП у підприємців виникає відчуття заниженої самооцінки (люди ідентифікують себе по-роботі). Призупинення діяльності, а не закриття дає віру у можливість продовжити та зробити бізнес успішним;

- людям характерно переоцінювати річ, яку вони створюють власноруч. Чим більше зусиль підприємець вклав у відкриття і реалізацію бізнесу, тим вищою є його прив'язка до нього. Вклавши гроші та затративши певні зусилля і час в якийсь проект, підприємець приймає рішення продовжувати робити це заради своїх первинних вкладень («ефект капкана»).

³ За даними Опендатабот. Режим доступу <https://opendatabot.ua/>

– приймаючи рішення закрити бізнес, підприємець прагне уникнути не стільки некоректно зробленого вибору, скільки жалю за зроблену помилку. Ефект жалю (regret aversion) можна охарактеризувати, як докори сумління за неправильне рішення, що призвело до негативного результату.

Попри негативні тенденції на початку карантинних обмежень, вітчизняний бізнес виявився стійким до епідемії. З березня 2020 року по березень 2021 року в Україні відкрилось 240,9 тис. нових ФОПів, що лише на 5 тис менше, ніж в аналогічні місяці до карантину. Найбільше нових ФОПів відкрилося у сфері програмування (понад 30 тис), надання інформаційних послуг (6,39 тис) та інших індивідуальних послуг (5,44 тис). Також активно відкривалися ФОПи у сфері доставки та охорони здоров'я.

Приймаючи рішення про відкриття бізнесу більшість починаючих підприємців, здійснюючи вибір між товариством з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та фізичною особою віддають перевагу останньому (ФОП). Об'єктивними причинами такого вибору є можливість ведення спрощеної бухгалтерії, відсутність обмежень та процедур зняття готівки, спрощена процедура відкриття/закриття ФОП та інші. Чималий вплив на відкриття ФОП відіграє «евристика репрезентативності», (representativeness heuristic), що полягає в оцінці ймовірності на основі схожості. Іншими словами, підприємці піддаються стереотипам і мають тенденцію оцінювати ймовірність чи частоту настання події на підставі того, наскільки подія нагадує їм типовий випадок. Так існуючий стереотип успішного програміста впливає на прийняття рішення відкрити бізнесу в сфері інформаційних технологій.

Серед поведінкових упереджень, що супроводжують підприємців, одним з найяскравіших є надмірна впевненість та оптимізм. Опитування засновників малого бізнесу показало, що підприємці позитивніше ставляться до життя, ніж управлінці середньої ланки.⁴ Як свідчить світова статистика, 80% малого бізнесу закривається у перший рік діяльності, а 50% бізнесу не переживають поріг 5 років. Однак ті хто відкриває бізнес думають, що статистика їх не стосується та вірять у успішність власного бізнесу. Психологи підтверджують, що більшість людей/підприємців щиро вірять у те, що перевершать решту за найбільш бажаними якістьми.⁵

Оптимізм підприємця можна розглядати як позитивне та як негативне явище. Перевага оптимістичного темпераменту полягає у тому, що він заохочує наполегливість у подоланні перешкод. Позитивне мислення підсилює опір до перешкод, підтримуючи позитивне бачення себе як особистості. Людина приймає успіх як належне і не карає себе за помилки. Негативний бік оптимізму у тому, що віра у власні переваги спонукає підприємців іти на великі (надмірні) ризики.

⁴ Lowell W. Busenitz and B/Barney differences between Entrepreneurs and Managers in Large Organization: Biases and Heuristics in Strategic Decision-Making/ Journal of Business Venturing 12. 1997.

⁵ Канеман Д. Мислення швидке і повільне. Наш формат. 2020. 480с.

Будучи оптимістично налаштованим при виборі ФОП, підприємець не акцентує уваги на окремі законодавчі норми, зокрема: фізична особа-підприємець самостійно несе відповідальність усім своїм майном, а не лише тим, що задіяне у справі. Тобто, у разі проблем чи боргів ФОП може залишитися без квартири чи машини, зареєстрованих на його ім'я, однак під дією ефекту обмеження рамками або фреймінгу (framing effect) та сприймаючи рішення відкриття бізнесу як «виграш» підприємець «не зациклюється» на негативній інформації. Люди схильні уникати ризику, коли вибір поданий у позитивному обрамленні.

Приймаючи рішення про відкриття бізнесу чи фінансування нового інвестиційного проекту, підприємець через надмірний оптимізм часто недооцінює конкурентів. Важливу роль тут відіграють когнітивні упередження та принцип WYSIATI (людина роблячи вибір виходить з того що має та бачить, та не включає логіку). Підприємець не володіє повною інформацією про ринок та конкурентів, а тому під впливом поведінкових чинників приймають ірраціональні рішення, зокрема:

- підприємець зосереджується на власній меті, зациклюється на власному плані, та перебільшує свою здатність передбачати майбутнє та допускається помилки планування;
- зосереджуючись на власних цілях і завданнях підприємець ігнорує плани та вміння інших;
- пояснюючи минуле чи прогнозуючи майбутнє, підприємець зосереджується на причинно-наслідковій ролі вмінь та нехтує роллю везіння/невезіння, та таким чином потрапляє у пастку ілюзії контролю;
- людині притаманно зосереджуватись на тому, що ми знаємо, і відкидати невідоме нам, що робить нас надмірно впевненими у своїх переконаннях⁶.

Маючи такі упередження, підприємець часто вірять, що доля компанії майже цілковито у їхніх руках, що є грубою помилкою, адже їх успіх значною мірою залежить не лише від зусиль власної компанії, але від досягнень конкурентів та змін на ринку. Принцип WYSIATI відіграє важливу роль, бо підприємець зосереджується на тому, що їм відомо найкраще – на власних планах та діях. Про конкурентів вони знають менше, тому вважають природним уявляти майбутнє таким, у якому конкуренція відіграє незначну роль.

В період поширення пандемії важливим чинником підприємницької діяльності є гнучкість діяльності підприємства – перехід на інтернет-торгівлю, відкриття служби доставки, запуск випуску продукції для протидії COVID та інші. Однак підприємства часто стикаються з паствою інертності та не бажають перерозподілювати бюджети. Особливою формою інертності є нарощування зобов'язань, коли підприємець вперто і усупереч здоровому глузду намагаються реанімувати збиткові напрямки. Логіка цього поступку у неприйнятті втрат: чим більші витрати тим більша

⁶ Канеман Д. Мислення швидке і повільне. Наш формат. 2020. 480 с.

потреба переконати себе, що вони були не марні (ефект капкана). Небажання позбутися збиткового бізнесу й безмежна віра в реанімаційні плани дуже поширені. Нарощування зобов'язань – не тільки форма інертності, що полягає в упертому невизнанні помилки, але і водночас демонстрація нерозсудливого оптимізму. Її породжує порочна комбінація пам'яті про безповоротні витрати і надмірна віра у майбутні плани.⁷

Введення карантинних обмежень дало поштовх до стимулювання певних видів діяльності, послуг, зокрема – інтернет-торгівлі, служби доставки тощо. Перед підприємцями постала дилема продовжувати традиційну торгівлю чи розвивати інтернет-торгівлю – новий конкурентоздатний бізнес. На негативне рішення щодо переходу до інтернет-торгівлі вплинуло кілька упереджень. По-перше, заважала «інертність до революційних змін»; по-друге, «ефект капкана» більшість підприємців довго вагаються та тримаються за бізнес, навіть розуміючи, що він приречений, «ефект статус-скво» – простіше не вирішувати, ніж вирішувати.

В період пандемії індикативні значення капітальних інвестицій були чи не найгіршими серед інших індикаторів соціально-економічного розвитку регіонів, Небажання ризикувати стали основними причинами різкого падіння вітчизняних та іноземних інвестицій. Інвестору доводилось приймати рішення в умовах невизначеності щодо подальшого розгортання пандемії та її впливу на економіку, під впливом панічних настроїв, помилкового сприйняття дійсності.

За таких умов існує складність прогнозування майбутніх подій через використання обмеженої, недостовірної інформації, «евристика репрезентативності», «фреймінг ефект».

Небажання ризикувати в умовах невизначеності викликане внутрішніми психологічними рушіями неприйняття ризику. Існує кілька упереджень комбінація яких пояснює ірраціональну поведінку інвестора: 1) неприйняття втрат – втрати важать більше, ніж прибутки. Д. Канеман вбачав у цьому найпоказовіший внесок психології у поведінкову економіку⁸; 2) неприйняття непевності. Інвестор ніколи точно не знає ймовірності успіху, чи провалу проекту, не знає чи зуміє повернути інвестовані кошти чи ні; 3) упередження погляду в минуле, ще називають ефектом «я так і знав» і є схильністю бачити минулі події як передбачувані на час, коли такі події відбулися. Для прикладу після провалу державного проекту імунізації населення ніхто не згадує, що ризик його був помірний, зате кожен, хто долучений до його виконання може навести безліч причин, що провал був неминучий. Поєднання цих упереджень пояснює чому компанії, підприємці, менеджери ризикують менше, ніж би могли.

Ефект відрази до втрат змінював поведінку інвестора в період кризи в напрямку мінімізації ризику (відраза до крайніх рішень, тобто

⁷ Сібоні О. Досить уже помилок. Київ Лабораторія. 2021. 240 с.

⁸ Канеман Д. Мислення швидке і повільне. Наш формат. 2020. 480с.

тенденція уникати екстремальних рішень), критиці результатів (максимальна об'єктивність та критичність у калькулюванні результуючого показника).⁹ Приймаючи рішення, інвестори знаходилися під впливом «ефекту оформлення» тобто залежно від форми та постановки завдання.

Отже, під впливом криз, економічної, політичної нестабільності в країні змінюється поведінкова модель інвестора: від стає більш поміркований (надання переваги меншому за обсягом, проте більш гарантованому доходу). Підтвердженням цього є зростання частки короткострокових кредитів банків, обсягів банківських коштів на вимогу, короткострокових депозитів, обмеження інвестицій у ті види діяльності, які передбачають соціальні контакти, зменшення частки нових інвестиційних проєктів. Водночас під впливом кризи та введення карантинних обмежень перед інвестором постали нові можливості, а саме: відкрились нові сегменти для інвестицій, зокрема розвиток фармацевтичного бізнесу, онлайн послуг, сфери медичних послуг та інші; відбулось падіння цін на акції підприємств, які мають хороші прогнози та перспективи відновлення в посткризовий період (невисокий борг, стійка і адаптивна бізнес-модель), а отже у інвесторів виникла можливість скупити здешевілі акції.¹⁰

В період пандемії спостерігалась схильність до пасивних інвестицій – відбулось зростання банківських депозитів, інвестицій у житло, тощо. Поштовхом до зростання інвестицій у житло та іпотечного кредитування банків стало зниження кредитних ставок до 7-10%. Проте купівля житла стала у пріоритетах споживчої поведінки населення і через небажання населення втратити грошові накопичення. Інвестиції у житло здаються більш надійними, ніж інвестиції у бізнес проєкти. Населення розглядало корона кризу у порівнянні з попередніми фінансовими кризами (упередження погляду у минуле), які супроводжувались високою інфляцією, що викликало страх девальвації гривні. Вкладання коштів у нерухомість населення розглядає, як шлях до уникнення знецінення грошей. Придбану квартиру можна розглядати як чи не найвигіднішу інвестицію в умовах турболентності та ліквідним активом, адже ціни на нерухомість майже не залежні від інфляції та пандемії. Вартість житла на первинному ринку має стабільну тенденцію до зростання (з котловану до введення об'єкта в експлуатацію (за 1,5-2 роки) щонайменше на 30-50%)¹¹.

Інтерес потенційних покупців квартир також пов'язаний з можливістю придбати житло завдяки програмам із розтермінування від забудовників. Запроваджена державна програма «Доступне житло» під 7 % дещо пожвавлює ринок, проте не має такого успіху як програми забудовників з

⁹ Кізима Т.О. Поведінкові фінанси, як новий напрям досліджень сучасної фінансової наук. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2013. Вип. 9(2). С. 175-179.

¹⁰ Звіт теми Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки

¹¹ Піта Ю. "Пандемія" цін на житло: підсумки півріччя на ринку нерухомості <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/07/2/675556/>

розтермінування платежів. В умовах конкуренції забудовники знижують розмір першого внеску до 10 %. Це дозволяє більшій кількості населення придбати житло. Для того щоб пояснити чому програми розтермінування платежів є більш популярні ніж іпотека доцільно повернутись до людської психології. Люди по своїй природі є «короткотерміністи», а отже спрацьовує упередження «не зараз». Людині легше віддавати гроші частинами, ніж всі одразу. Натомість, беручи іпотечну позику, люди мають відчуття страху бути неплатоспроможним, втратити роботу, зустрітись з колекторати тощо.

Іншим прикладом пасивних інвестицій стало зростання депозитів населення попри зниження відсоткових ставок депозитів, та доходів населення. Не обійшлося тут без психологічних чинників. В умовах турболентності на перший план виходить бажання зберегти заощадження, а не можливість заробити на високоризикових активах (ефект неприйняття втрат). Ця поведінка спостерігалась не лише в Україні і отримала назву «втеча у ліквідність», або зростання попиту на депозити до запитання та готівку.

Водночас пандемія та карантинні обмеження посприяли зростанню попиту на безготівкові платежі. У 2020 році майже на третину збільшилися сума платежів через систему електронних платежів. Причини такої тенденції у наступному:

1) населення намагалось тримали більший обсяг готівки «про всяк випадок» під впливом підтверджувального упередження. В пам'яті були яскраві спомини інфляційних процесів попередніх криз (ілюзорна кореляція - люди бачили зв'язок між двома подіями).

2) невизначеність ситуації щодо подальшого розвитку пандемії породжувала страх у населення, яке схильне уникати ситуацій, ймовірність яких не визначена через брак інформації (ефект невизначеності).

3) Засобами масової інформації здійснювалось «роздування» негативної картини пандемії та її впливу на економіку. Під впливом *ефекту формулювання* (висновки формуються залежно від того, як спочатку була подана інформація) *ефекту ілюзії правди* (тенденція вірити, що інформація правдива, якщо її чуєш багато разів) населення здійснювали ірраціональні рішення.

В умовах невизначеності зростає ймовірність зростання ірраціональних рішень на всіх рівнях управління. Зокрема, на початку карантинних обмежень місцеві органи влади отримали право знижувати ставки єдиного податку для ФОПів I-II групи. Більшість з них запровадили 0% ставки. Таке рішення видається справедливим, однак місцеві органи влади, маючи «розв'язані руки», по-різному встановлювали терміни дії зниженої ставки: Житомирська, Івано-Франківська, Чернігівська з квітня місяця 2020 р., Дніпропетровська, Чернівецька з травня, Черкаська протягом дії карантину і т.д. Окремі органи місцевої влади для отримання податкової пільги вимагали подання заяви (також у різні терміни), попри

те, що податковий кодекс не передбачає в таких випадках подання до податкового органу будь-яких заяв. Такі бюрократичні складності ускладнили можливість підприємців отримати пільги, адже ті будучу під ілюзією контролю (схильність переоцінювати свою здатність контролювати події, ефект контролю) могли не подати вчасно заяву до податкового органу.

Ще одним проявом ефекту контролю є ситуація, що склалась з рішенням влади про виплату 8 тис. грн найманим працівникам та ФОПам діяльність яких підпадала під заборону в період посиленого карантину в січні. Підприємцям необхідно було оформити заявку на отримання допомоги з 14 до 31 грудня на порталі «Дія». Отримавши таку інформацію, наймані працівники та ФОПи прийняли рішення подати заявку, однак виникли кілька перешкод про які вони не могли знати: 1) збої в роботі «Дії» («Дія» не підтягувала документи або документи зникали); 2) «Дія» поширювала інформація стосовно того, що 31 грудня – останній день подання заявки. Однак постановою КМУ № 1233 від 09.12.2020 р. визначено, що виплати здійснюються за заявами, які подані до 21 грудня включно. Отже, ФОПи вважали, що тримають все під контролем (ефект контролю), а отримана інформація є достатньою (евристика доступності). Нікому не приходило на думку «ускладнювати собі життя» та шукати додаткову інформацію, тому підприємці часто відкладали подачу заявки на потім («ефект прокрастинації») та як наслідок залишались без виплати компенсації.

Щоб розширити фінансові можливості бізнесу на урядовому рівні за підтримки Євросоюзу була прийнята програма «Доступні кредити 5-7-9%», спрямована на підтримку кредитування мікро, малого та середнього бізнесу в умовах карантину. Станом на 16.08.2021 р. видано близько 21 888 кредитів на загальну суму 57,6 млрд грн. Основна частка кредитів спрямовувалася на рефінансування попередніх позик, лише 12 % були інвестиційні кредити. Лідерами по отриманих кредитах є Львівська, Харківська та Київська області. Щоб стимулювати зростання інвестиційних кредитів Львівською ОДА було прийнято рішення розширити можливості та об'єднати дві програми – обласну програму Конкурентоспроможності Львівської області і державну програму Доступні кредити 5-7-9 % по інвестиційному компоненту. Тобто для підприємців Львівської області, які взяли кредити на інвестиційні цілі і створили робочі місця Львівська обласна державна адміністрація дофінансовує кредитну ставку до 0%.

Основоположник поведінкової економіки Д. Аріелі своїми багаточисленними експериментами довів, що нуль це не лише інша ціна, це емоційний вимикач, джерело ірраціонального задоволення (ефект безкоштовно або переваги нульового ризику). Нульова вартість для людини непереборна, тому що робить її щасливою, дає емоційний заряд.

Різниця між 1% і 2 % є невелика, різниця між 1% та 0% - величезна¹². Беручи будь-який кредит, підприємець боїться втрат, має ризик прийняти неправильне рішення, а коли вибирає «безкоштовно», то відгороджує себе від втрат та ризику. «Ефект безкоштовно» спрацював і дав поштовх інвестиційним кредитам: уже за два місяці було видано кредитів на 3 млн грн (розраховано 5,5 млн. грн. на п'ять місяців).

Органам влади та суб'єктам економіки важливо використовувати «безкоштовне у своїй політиці» підштовхуючи населення до потрібних дій. Для того, щоб люди їздили на електромобілях потрібно встановлювати безкоштовні електро заправки, скасувати реєстраційні збори; для профілактики захворювання - пропонувати безкоштовну ранню діагностику; для залучення до навчання студентів надавати безкоштовні гуртожитки і.т.д.

Черговим урядовим кроком стало прийняття рішення про «карантин вихідного дня», (у вихідні дні заборонено було працювати торговим центрам, закладам громадського харчування, кінотеатрам, басейнам та інше). Таке рішення було необдуманим, адже введені обмеження не могли б суттєво вплинути на розповсюдження захворюваності. Проте під впливом суспільного тиск з боку уряду, страху перед «розплатою» більшість регіонів підтримали це рішення (групове мислення: ефект стадної поведінки). Якою б не була «розплата», люди воліють мовчати для того, щоб її уникнути. Причина не висловлювати свої сумніви групі – раціональне узгодження з думкою більшості. Коли одну думку поділяє більшість, навіть маючи сумніви, логічно припускати, що вона правильна. Чим численніша більшість тим думка більшості є важливішою.

Однак згодом мерами міст Львів, Черкаси, Житомир, Чернігів, Рівне, Дніпро, Івано-Франківська почергово приймалися протилежні рішення, а саме: «не вводити карантин вихідного дня» (м. Черкаси), «оголошення суботи та неділі робочими днями» (м. Львів, м. Івано-Франківськ), неможливо прийняти рішення, через хворобу представників комісії (м. Дніпро) та інші. Запрацював «механізм каскадного вирішування» - кожен з мерів міст підправляв своє рішення з огляду на тих, хто виступав перед ним. Каскадний механізм може привести групу не лише до ухвалення панівної думки, але і зробити групу радикальнішою, відбувається поляризація груп.

Групове мислення дуже часто посилює культурна однорідність. Довіра до колег є більшою, коли ми себе з ними ототожнюємо. Коли члени групи ототожнюють себе з однією культурою, вони сильніші «притлумлювати» свої сумніви.¹³ Водночас тут спрацює «упередженням мого табору».

Найчастіше це явище на регіональному рівні виникає в політичному протистоянні регіонів. Зокрема у 2014 році реакцією Західних областей

¹² Аріелі Д. Передбачувана ірраціональність. Львів Видавництво старого лева. 2020. 296 с.

¹³ Сібоні О. Досить уже помилок. К Лабораторія. 2021. 240 с.

(Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська) на рішення президента та уряду зупинити підготовку до зближення з ЄС був страйк на Майдані Незалежності. Центральні регіони зайняли нейтральну позицію: Черкаська обласна рада закликала «бути поміркованими та не піддаватися спекуляціям в інтересах окремих політичних сил», Кіровоградська - ухвалила звернення до президента України щодо необхідності забезпечення стабільної суспільно-політичної ситуації в Україні, Одеська - закликала президента «Не допустити руйнування конституційного ладу України». Натомість Східні регіони прийняли рішення в підтримку дій президента та уряду- зупинити підготовку до зближення з ЄС (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька).

Протистояння євроінтеграції зумовлене тим, що велика частина мешканців Донбасу самоідентифікує себе з іншою культурою, «як росіяни». Це зумовлено низкою причин а саме: майже половина населення має коріння як і в Україні так і в Росії; тривалий процес деукраїнізації населення; частина жителів вважають себе ближчими за характером, звичаями і традиціями до жителів Росії, ніж до своїх співвітчизників у Західному чи Центральному регіонах України; концентрація в регіоні підприємства союзного значення, які підпорядковувалися безпосередньо Москві, що, безперечно, сприяло тяжінню до Москви, а не до Києва; трудова міграція та навчання в Росії.

Спрацьовує «упередження мого табору» (*myside bias*), коли національні, місцеві вподобання позначаються на тлумаченні якихсь фактів. Іншим прикладом є коли населення регіону активно підтримує у виборчій компанії представників свого регіону, не лише через певні політичні вподобання, а через приналежність до свого регіону. Як показують численні експериментальні дослідження «упередження мого табору» не залежить від інтелекту людини.

Мешканці регіонів, проживаючи поруч та займаючись подібною діяльністю, з часом набувають характерних спільних рис у сприйнятті світу, самооцінці та зовнішніх реакціях. Східні регіони часто асоціюють з Донбасом, а типовий мешканець має авторитарний характер, що проявляється у любові до сили, сильної влади (упередження авторитету). Методи командно-адміністративної економіки, концентрація великого бізнесу, авторитарні управлінські рішення владних структур області є більш підтримувані та краще сприймаються мешканцями, ніж демократичні. Існує чимало стереотипів сприйняття Східних регіонів, як промислових, «донецькі –шахтарі», «Донбас годує Україну».

Натомість області Західних регіонів, асоціюються з малим та середнім бізнесом. Програмою USAID «Конкурентоспроможна економіка України» в рейтингу з найкращим кліматом для бізнесу визначила такі міста як Ів.Франківськ (2 місце), Львів (3 місце), Луцьк (4 місце), Тернопіль

(6 місце).¹⁴ Тому тут існують стереотипи пов'язані з підприємництвом: «туристичні міста», «запашні кав'ярні», «курорти термальних та мінеральних вод» та переважають такі упередження як «надмірна самовпевненість», «недооцінювання конкурентів», «на власну користь» та інші.

Отже, процес прийняття фінансових рішень суб'єктами різних рівнів управління регіону здійснюється під впливом поведінкових факторів (когнітивних упереджень, емоцій, фреймінгу, евристик тощо), що можуть призвести до прийняття ірраціональних рішень (рис. 6.1). В науковій літературі когнітивні упередження розділяють на дві групи: фактори помилкового сприйняття ситуації(евристики) та емоційно-психологічні фактори. Евристики дозволяють швидко приймати рішення на основі досвіту та інтуїції. Завдяки їм скорочується час прийняття рішень, але це, на жаль, може призводити до когнітивних спотворень і невірних висновків.

Упередження емоційно-психологічної групи доцільно розділити на дві підгрупи: індивідуальні та соціальні. Більшість когнітивних упереджень –індивідуальні. Так, ефект неприйняття ризику, ефект безкоштовно, ефект капкана та інші - всі вони впливають на особисті судження та рішення. Натомість соціальні упередження стосуються груп людей, які ухвалюють рішення. Вони можуть посилювати індивідуальні упередження. Люди схильні до групового мислення, по-перше, через соціальний тиск, а по-друге, доцільно вважати думку більшості – правильною.

Для групування індивідуальних когнітивних упереджень виділено низку критеріїв (інертність, досвід, ризику, час, корисливість), що дозволило ув'язати упередження з певними процесами. Наприклад упередження інертності спонукає нас до бездіяльності (ефект прокрастинації, ефект Статус-кво), ефект невизначеності зупиняє бажання ризикувати та інше.

Важливим поведінковим фактором є емоції, адже прийняття фінансових рішень може здійснюватися під дією настрою в «холодному», чи «гарячому» психологічному стані. В гарячому стані люди схильні під впливом гніву, страху, захоплення приймати поспішні, необдумані рішення. Емоції можуть посилювати когнітивні упередження, оптимізм може посилювати ефект капкана, ефект жалю може посилювати емпатію.

¹⁴ Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. Індекс конкурентоспроможності міст України. 2021 р. URL:http://www.ier.com.ua/ua/mci/index_2021?fbclid=BoIh9JtibiqhAeKPsbMHYsvilYRZVdlw8hCd7t7p70I80

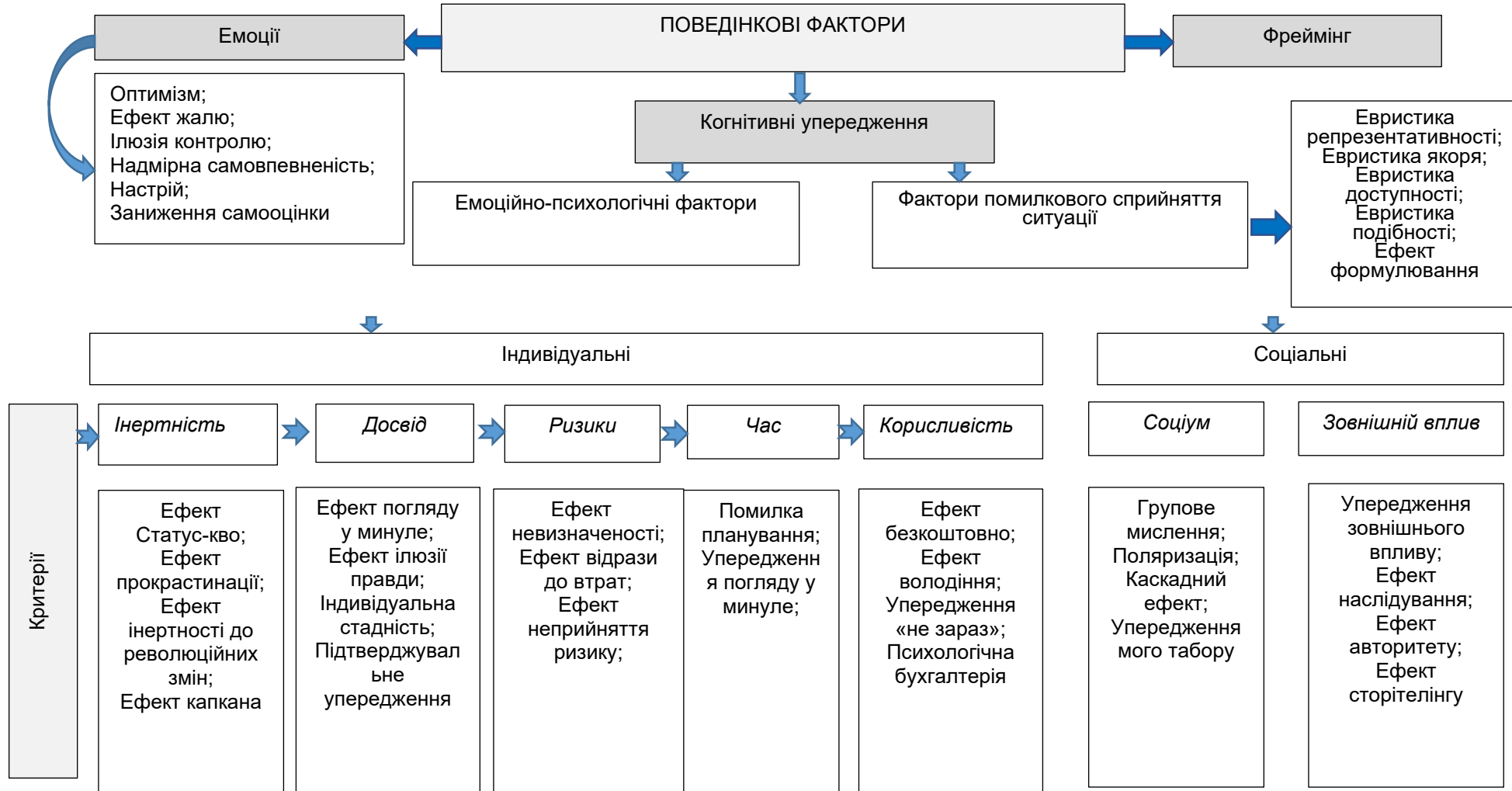

Рис. 6.1. Поведінкові фактори фінансових рішень суб'єктів регіональної економіки

За різних обставин та для різних суб'єктів поведінкові чинники можуть мати не однакову силу впливу на прийняття фінансових рішень. Для прикладу: надмірна самовпевненість та оптимізм, що характерні для фінансових рішень підприємців в умовах невизначеності (поширення пандемії COVID-19) значно слабшає, натомість посилюється ефект неприйняття втрат, ефект капкана, фреймінг (рис. 6.2).

Вплив поведінкових чинників на прийняття фінансових рішень в умовах невизначеності

	<i>слабкий</i>	<i>помірний</i>	<i>сильний</i>
Споживча поведінка населення	упередження зовнішнього впливу	ефект якоря психологічна бухгалтерія	ефект наслідування ефект невизначеності
Підприємницька діяльність	надмірна самовпевненість оптимізм евристика доступності	ілюзія контролю евристика репрезентативності	фреймінг ефект капкана
Інвестиційна діяльність	ефект формулювання	упередження погляду у минуле	фреймінг неприйняття втрат паска інертності
Рішення органів влади	ефект безкоштовно упередження мого табору упередження авторитету	ефект контролю групове мислення «каскадні рішення»	ефект наслідування фреймінг

Рис. 6.2. Вплив поведінкових чинників на прийняття фінансових рішень в умовах невизначеності (поширення пандемії COVID-19).

Факторами впливу на прийняття рішень, що мають не психологічну а демографічну основу є вік, раса, гендерна приналежність, релігійні переконання та інше. Зокрема люди молодшого віку більш схильні до ризику, ніж люди старшого віку, жінки більш схильні приймати емоційні рішення, ніж чоловіки і.т.д.

Індивідуальні упередження передаються організаціям, тому механізм ухвалення рішень повинен бути спрямованим на виправлення упереджень окремих індивідів. Змінити того, хто ухвалює рішення важко, натомість хороший результат часто дають методи спрямовані на зміну середовища, в якому люди приймають рішення. Поліпшити якість ухвалення фінансових рішень вчені-біхевіористи пропонують із застосування технології «nudge» замість того щоб змінити того, хто ухвалює фінансове рішення необхідно змінити спосіб ухвалення рішення (рис. 6.3).¹⁵

¹⁵ Сібоні Досить уже помилок. К.: Лабораторія 240 с.

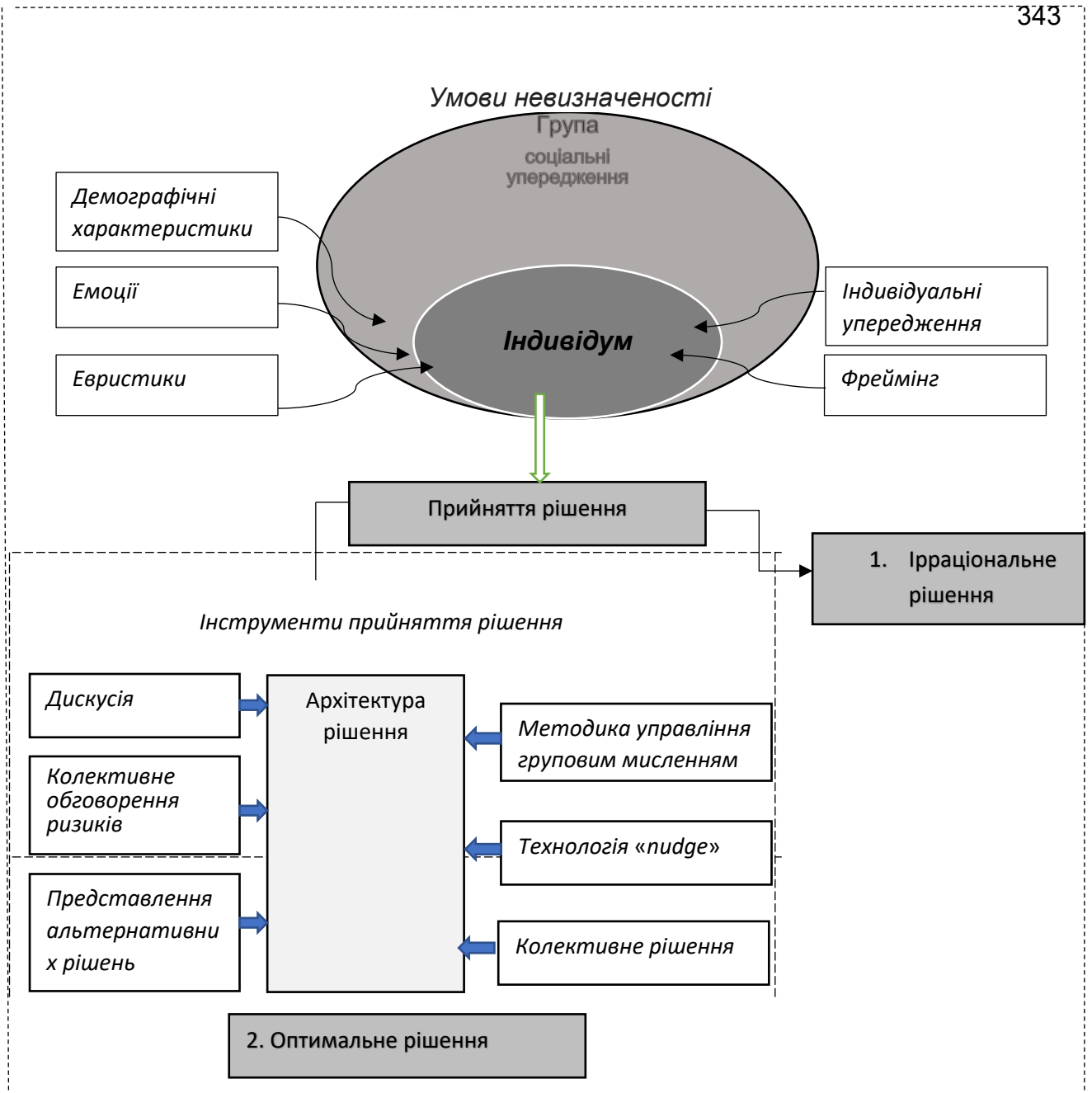

Рис. 6.3. Послідовність та варіанти прийняття фінансового рішення суб'єктами регіональної економіки під впливом поведінкових факторів

На думку О.Сібоні покращувати прийняття рішення організацій слід з використанням двох компонент: команди та методу. Керівник не повинен ухвалювати рішення самостійно, адже сам він не усвідомлює своїх упереджень. Люди мають здатність розпізнавати упередження (чужі помилки) лише інших людей. Тому розсудливий керівник повинен опиратись на свою команду. Використання методики прийняття рішень необхідно для того, щоб позбутись «групового мислення». Важливим є розробка альтернативних варіантів прийняття рішення.

Для усунення когнітивних упереджень вченими-біхевіористами підтримуються різні форми державного втручання від прямих заборон до легкого підштовхування. Так, для зниження негативного впливу факторів помилкового сприйняття ситуації (евристики) використовується вимога

обов'язкового розкриття інформації при укладення угод пов'язаних з орендою, іпотекою, кредитування. Усунення негативного впливу упередження «психологічної бухгалтерії», що сприяє неефективному використанню фінансових ресурсів на фінансування видатків бюджету, можна досягти шляхом надання державою податкових пільг, субсидій, дотацій місцевим бюджетам не одноразово у вигляді великих сум, а впродовж довготривалого періоду з розбивкою по частинах.

Широкого розповсюдження набула політика «підштовхування», що діє на підсвідомому рівні на рішення людей. Для прикладу поширена практика вітчизняних телефонних компаній використовувати опцію «по-замовчуванню». Розробивши нове меню тарифних планів, компанія пропонує своїм абонентам один з варіантів планів, як варіант «по-замовчуванню». Цей варіант буде вибраним у тих абонентів, які ніяк не відреагують на представлену інформацію.

Суб'єкти різних рівнів управління регіону при прийнятті фінансових рішень зіштовхуються з недостатнім об'ємом інформації для прийняття рішення, обмеженими можливостями сприйняття та переробки інформації, впливом сформованих у суспільстві стереотипів, емоцій, що нерідко призводить до прийняття ірраціональних рішень.

В період поширення пандемії COVID-19 та введення карантинних обмежень через посилення фактору невизначеності відбулись зміни поведінки суб'єктів регіональної економіки. Зокрема, зміни споживної поведінки населення відбувались в напрямку діджиталізації послуг, пропозиції нових послуг та товарів, розвитку «локалізму», зміни базових звичок споживачів. У виграші були ті суб'єкти господарювання, що зуміли передбачити «ефект невизначеності», запропонувати нові послуги та підвищити рівень довіри споживача.

Малі та середні підприємства, зазнавши значних збитків на початку введення карантинних обмежень, не поспішали закривати бізнес. При виборі варіанту «закриття бізнесу» чи «призупинення діяльності» вони зазвичай зупинялися на останньому і не лише через складні бюрократичні процедури закриття, але і під впливом численних поведінкових факторів: відчуття страху, ілюзія контролю, надмірної самовпевненості, ефекту капкана, ефекту жалю та інших. Нові реалії вимагали нових підходів до ведення бізнесу, зміни напрямків фінансових вкладень. Однак бізнес опинився у пастці інертності та не бажав перерозподіляти бюджети та фінансувати нові напрямки, натомість намагався реанімувати збиткові.

Під впливом криз, економічної, політичної нестабільності в країні змінюється поведінкова модель інвестора: від стає більш поміркований (надання переваги меншому за обсягом та гарантованому доходу). Небажання ризикувати в умовах невизначеності викликане внутрішніми психологічними рушіями неприйняття ризику: неприйняття втрат, неприйняття непевності, упередження погляду у минуле. Водночас під впливом кризи та введення карантинних обмежень перед інвестором повстали нові можливості, а саме: відкрились нові сегменти для

інвестицій, зокрема розвиток фармацевтичного бізнесу, онлайн послуг, сфери медичних послуг та інші; можливість скупити здешевілі акції через падіння цін на акції підприємств, які мають хороші прогнози та перспективи відновлення в посткризовий період.

В умовах турбулентності підвищилась ймовірність прийняття ірраціональних рішень органами влади різних рівнів, що супроводжувалось численними індивідуальними та соціальними упередженнями суб'єктів економіки різних рівнів. Зокрема, обмеженість інформації фінансових рішень органів влади щодо підтримки малого та середнього бізнесу супроводжувалась ефектом контролю, ефектом прокрастинації з боку бізнесу та позбавило підприємців реальної фінансової допомоги.

Поведінкові чинники – емоції, когнітивні упередження прослідковуються на рівні окремих індивідуумів, груп, що приймають рішення, однак їх складно досліджувати на рівні цілих регіонів. Проте можна прослідкувати схильність регіонів до тих чи інших упереджень. Це зумовлено тим, що мешканці регіонів, проживаючи поруч та займаючись подібною діяльністю, з часом набувають характерних спільних рис у сприйнятті світу, самооцінці та зовнішніх реакціях. Зокрема, Східні регіони, що асоціюються з великим бізнесом, схильні до «упередження авторитету», натомість Західні регіони, що асоціюються з малим та середнім бізнесом - до упередження «на власну користь».

Поведінкові фактори фінансових рішень суб'єктів регіональної економіки згруповано та виділено: когнітивні упередження, емоції, фреймінг. Наголошено, що більшість когнітивних упереджень прийняття фінансових рішень є індивідуальними та здійснено їх поділ за наступними критеріями: інертність, досвід, ризики, час, корисливість. Тоді ж як соціальні упередження, що стосуються груп людей, які ухвалюють рішення, виникають через схильність людей до групового мислення. Вони можуть посилювати індивідуальні упередження.

Групове мислення дуже часто посилює культурна однорідність, адже довіра до групи є більшою, коли індивід ототожнює себе з нею. Під впливом *упередження мого табору* члени групи ототожнюють себе з однією культурою, та здатні приглушувати в собі свої сумніви. Таке групове мислення можна спостерігати на рівні регіонів, що супроводжується негативними ефектами поляризації Сходу і Заходу, Центру і периферії.

В нових реаліях поширення пандемії під впливом числення поведінкових факторів (упередження мого табору, підтверджувальне упередження) відбулась нова поляризація груп між вакцинованим та не вакцинованим населенням, між тими, що можуть працювати в дистанційних умовах і тими, робота яких пов'язана з соціальними контактами тощо.

Оскільки когнітивні упередження в більшості є індивідуальними, окремим людям притаманно систематично здійснювати помилки при

прийнятті рішень. Щоб ці помилки не трансформувались у рішення організацій важливо збудувати такий механізм ухвалення рішень, який би виправляв упередження окремих індивідів. Позитивні результати дає зміна способу ухвалення фінансових рішень шляхом переходу до обговорення та колективного прийняття рішення; зміна середовища прийняття рішень – застосування технології «nudge» (підштовхування), розробки методики прийняття стратегічних рішень (архітектура рішення) та інше.

6.2. ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: КОЛЕКТИВНІ ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ НА УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Запит на вихід більшості суб'єктів економіки з коронакризи лежить в площині адаптації і переорієнтації їх життєдіяльності до нових умов. Це актуалізує важливе питання: чи здатні суб'єкти економіки (держава, органи місцевого самоврядування, представники бізнесу, населення й ін.) раціонально оцінювати ризики і можливості, які відкриваються перед ними, та приймати раціональні рішення?

Для відповіді на поставлене запитання перш за все слід обґрунтувати особливості та специфіку пандемії Covid-19 в контексті впливу на формування поведінки суб'єктів економіки. Розглянемо подію поширення Covid-19 та його впливу на економіку в межах філософської теорії «чорного лебедя» Н. Талеба¹⁶. На нашу думку, пандемія як явище цілковито відповідає основним ознакам «чорного лебедя»:

- винятковості – виявлення та поширення Covid-19 стало абсолютно несподіваною подією для переважної більшості населення землі;
- силі впливу – пандемія результувалася колосальними наслідками для світової економіки та усіх сфер життєдіяльності людини;
- ретроспективній передбачуваності – висновки про пандемію, її виникнення, поширення і вплив ми робимо «із запізненням» (по проходженню певного часу та внаслідок набутого досвіду), що веде до перекосів у сприйнятті події, нівелювання її неординарності та аналізу як зрозумілої й такої, яку можна було очікувати.

Однією з основних ознак пандемії як «чорного лебедя» є сила впливу на життєдіяльність людини.

За впливом на економіку, культуру, суспільні взаємовідносини коронакризу прирівнюють до Великої депресії 1929 р. у США та Другої світової війни¹⁷, акцентуючи на тому, що в сучасних умовах вона, разом із

¹⁶ Талеб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Наш формат: 4-те вид.. Київ, 2021. 392 с.

¹⁷ Bowles S., Carlin W. The coming battle for the COVID-19 narrative. VOX EU. CEPR. 2020. URL: <https://voxeu.org/article/coming-battle-covid-19-narrative> (дата доступу: жовтень 2021 р.).

кліматичними змінами, призведе до переосмислення цінностей та фундаментальних зрушень в економічній науці. Такі передбачення засновані на врахуванні специфіки коронакризи та досвіді боротьби із нею, зокрема посиленні ролі громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку. Адже якою ефективною не була б взаємодія держави та ринку, без «згоди» населення на реалізацію певних кроків (соціальне дистанціювання, носіння масок, волонтерство) вона неспроможна забезпечити подолання пандемії.

На цьому аспекті наголошують Боулз С. та Карлін В., обґрунтовуючи, що вирішення суспільних викликів в умовах невизначеності можливе лише шляхом зваженої комбінації державної політики, ринкових стимулів та участі громадянського суспільства (рис. 6.4). Такий підхід ґрунтується на теоретичних засадах поведінкової економіки і сформований на основі двох вихідних умов: відході від «людини економічної» та акцент на «humans», її здатності до взаємодії, альтруїзму, стійкості до умов середовища; дефіциті та локальності інформації.

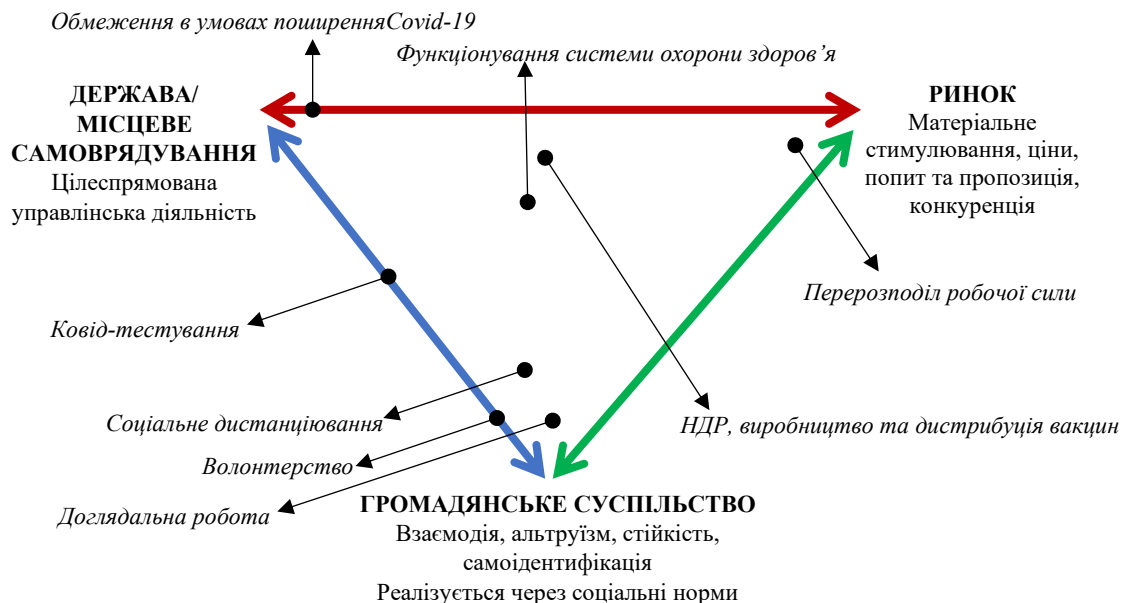

Рис. 6.4. Розширений інституційний простір взаємодії держави, ринку та громадянського суспільства в умовах подолання пандемії (за С. Боулзом та В. Карлін).

Джерело: побудовано на основі даних¹⁸

Акцентуючи саме на проблемі низької передбачуваності у поєднанні із потужним впливом, Н. Таліб вказує на необхідності зміни наукового підходу до вивчення та аналізу «чорнолебединих» явищ. Цю потребу обґрунтовує двома аспектами: неочікуваністю явища – «багато «чорних лебедів» сталися й набули такого значення саме тому, що їх ніхто не чекав»; проблемою стійкості в нових умовах – коли «те, що ви знаєте,

¹⁸ Bowles S., Carlin W. The coming battle for the COVID-19 narrative. VOX EU. CEPR. 2020. URL: <https://voxeu.org/article/coming-battle-covid-19-narrative> (дата доступу: жовтень 2021 р.).

може не мати жодного значення»¹⁹. Таким чином автор звертає увагу на основну відмінність у реакції на «чорних лебедів» - неможливість діяти на основі прогнозів (адже їх або немає, або вони недостовірні та недостатньо обґрунтовані).

Проблема недостовірних прогнозів суттєво вплинула на спроможність держав, регіонів, територіальних громад адекватно відреагувати на умови, які склалися внаслідок поширення Covid-19. Тому вважаємо доцільним розглядати пандемію як «чорнолебедине явище» та акцентуємо на потребі зміни підходу до формування та аналізу поведінки суб'єктів економіки як реакції на невизначеність – зосередження на стійкості до помилок, а не на влучності прогнозів.

Розглянемо більш детально чинники формування поведінки суб'єктів економіки в умовах коронакризи на рівні територіальних громад з двох позицій: по-перше, реакції жителів громад на умови, які склалися внаслідок поширення пандемії, по-друге, визначення особливостей прийняття управлінських рішень з боку голів органів місцевого самоврядування як лідерів територіальних громад.

Дослідження групових процесів та поведінкових реакцій жителів територіальних громад в умовах пандемії важливе, зважаючи на два аспекти.

По-перше, без належного розуміння колективної поведінки органи місцевого самоврядування, спираючись на усталені упередження та стереотипи, можуть припускатися суттєвих помилок у прийнятті рішень щодо розвитку громад в умовах Covid-19. До таких стереотипів належить модель громадської поведінки у надзвичайних ситуаціях (сюди відносимо і поширення інфекційної недуги), згідно з якою громадськість є психологічно вразливою, не характеризується взаємодією, проявляє панічні реакції та поведінкову втому²⁰. Засновані на таких упередженнях управлінські рішення зазвичай ґрунтуються на інфодемії та передбачають приховування інформації від населення, включають примусові заходи для подолання проблеми (як свідчать результати досліджень, вони є неефективними²¹).

По-друге, важливо виявити чинники впливу на колективну поведінку в умовах пандемії. Розглядати колективну поведінку слід як змінні у часі групові процеси, а не як фіксовані реакції, це сприятиме глибшому розумінню поведінкової реакції жителів територіальних громад на пандемію та її наслідки. Такий підхід важливий, зважаючи на те, що вплив і наслідки пандемії «розтягнуті» у часі, а, отже, зміна поведінки більш помітна.

¹⁹ Талеб Н. Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Наш формат: 4-те вид.. Київ, 2021. 392 с.

²⁰ Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., Amlôt R. Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front. Public Health*, 2019, 7:141. doi: 10.3389/fpubh.2019.00141.

²¹ Pedrosa A.L., Bitencourt L., Fróes A.C.F., Cazumbá M.L.B., Campos R.G.B., de Brito S.B.C.S., Simões e Silva A.C. Emotional, Behavioral, and Psychological Impact of the COVID-19 Pandemic. *Front. Psychol.* 2020, 11:566212. doi: 10.3389/fpsyg.2020.566212.

На початкових етапах поширення пандемії у людей не було досвіду боротьби із Covid-19, а значний акцент у засобах масової інформації на небезпеці хвороби загострив страх як поведінкову реакцію на ситуацію (евристика афекту) та призвів до інформаційного пересичення. По проходженню певного часу люди, набуваючи власного досвіду, поширили його, самотійно інформуючи оточуючих про ризики, які несе із собою пандемія.

При цьому, зважаючи на умови життєдіяльності індивідів, набутий досвід у різних людей суттєво відрізняється. Є особи, які ведуть спосіб життя, який умовно можна віднести до категорії з низьким ризиком зараження (не користуються громадським транспортом, працюють з дому, роблять покупки через інтернет тощо), та ті, хто, відповідно до обставин і фінансових можливостей, не можуть соціально дистанціюватися, а відтак перебувають у зоні високого ризику зараження. Досвід одних стимулюватиме формування у них когнітивного упередження оптимізму (характеризується переоцінкою імовірності подій позитивного характеру, власних навичок) і схильності до «азартної гри» в уникненні зараження; інших – сприятиме формуванню поведінкових реакцій, в основі яких тривога, страх та потреба власного убезпечення.

Таким чином, в умовах довготривалості пандемії відбувається поляризація поведінкових реакцій на неї як між соціальними групами, так і між окремими особами²² через різний набутий досвід, надання переваги різним джерелам інформації, розбіжності між прогнозами, відсутність доказової бази та високу наукову невизначеність розвитку та поширення вірусу – чинники, які визначають колективну поведінку виключно в умовах пандемії (рис. 2). Водночас, окрім того, що поведінка індивідів формується під впливом когнітивних упереджень, евристики та архітектури вибору, варто виділити основні чинники, які визначають колективні поведінкові реакції в різних умовах життєдіяльності соціальної групи.

1. Соціальні норми та соціальна ідентичність – приналежність до певної соціальної групи або соціальну ідентичність визначають як «ту частину Я-концепції індивіда, яка впливає з її знання про приналежність до соціальної групи (або груп) разом із емоційним значенням, що надається такому членству»²³. Кожна соціальна ідентичність асоціюється із набором норм, цінностей, емоцій та інтересів; відтак, коли індивід співвідносить себе із певною соціальною групою, він виражає відповідні норми та цінності²⁴.

²² Decision-making and anxiety in the time of COVID-19. *Pen Today*. 2020. URL: <https://penntoday.upenn.edu/news/decision-making-and-anxiety-time-covid-19>.

²³ Tajfel H. Social identity and intergroup behaviour. *Soc Sci Inf*. 1974, 13, 65-93. Doi: 10.1177/053901847401300204.

²⁴ Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., Amlôt R. Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front. Public Health*, 2019, 7:141. doi: 10.3389/fpubh.2019.00141.

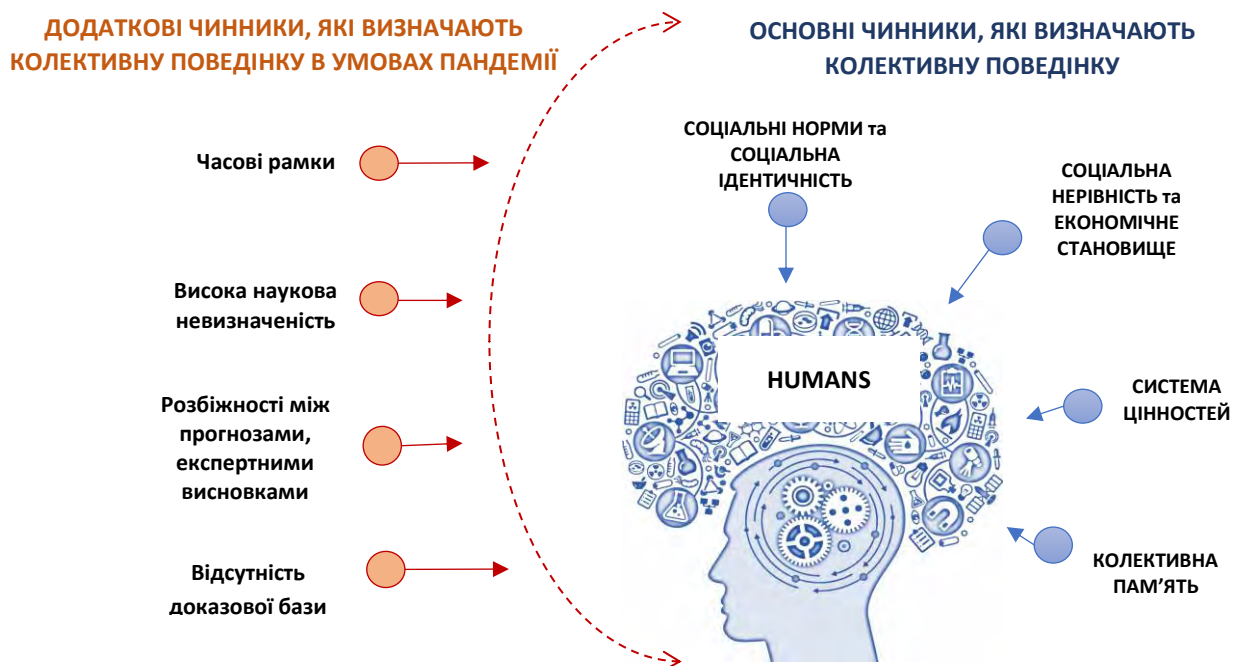

Рис. 6.5. Чинники, які визначають колективну поведінку в умовах пандемії

Джерело: складено автором

Самоідентифікація із соціальною групою безпосередньо впливає і на сприйняття індивідом загрози та обрання ним захисної або ризикованої поведінки, це пов'язано не лише із різним сприйняттям викликів в умовах пандемії, а й із різницею сили та особливостей впливу наслідків Covid-19 на різні соціальні групи.

2. Система цінностей – дані щодо ціннісних орієнтацій і поглядів різних соціальних груп дають змогу виявити, якою буде колективна поведінкова реакція на політичні, економічні, соціальні зміни. В умовах пандемії це особливо важливе питання, адже сприяє визначенню ризиків і викликів, які стоятимуть перед державною владою та органами місцевого самоврядування у боротьбі з наслідками Covid-19. Хоча політика держав у подоланні наслідків ковідкризи різна, багато відмінностей у реагуванні на пандемію можна описати як орієнтовані на цінності у тій чи іншій країні.

В цьому контексті варто звернутися до умовного поділу суспільств на індивідуалістичні (США, країни Європи) та колективістичні (країни Азії)²⁵. У колективістичних країнах пріоритетність зобов'язань та обов'язку спонукає людей слідувати суспільним нормам, пригнічуючи особисті бажання, натомість у індивідуалістичних позитивно оцінюється перш за все самовиразність. Це одна з причин, чому ризик швидкого міжособистісного передавання вірусу в індивідуалістичних країнах

²⁵ Культурні відмінності – хто важливіший: індивід або група? Безпечний притулок. Projekt „Wielkopolska Wspólna Sprawa” realizowany przez Wojewodę Wielkopolskiego oraz Caritas Polska. URL: <https://migranciwielkopolska.caritas.pl/uk/2781-2/>

вищий²⁶, що вимагає акценту уряду на обмеженні особистих контактів та соціальному дистанціюванні.

Щодо України, її відносять до відносно сильно колективістичних країн²⁷, де інтереси соціальної групи превалюють над інтересами індивіда. Проте для нашого суспільства характерні цінності виживання²⁸, зокрема акцент на економічній та фізичній безпеці, йому притаманний етноцентричний світогляд, низький рівень довіри й толерантності. Така система цінностей характеризується високим рівнем патерналістських настроїв у громадян, які вважають, що держава має нести відповідальність за благополуччя і безпеку населення. При цьому, більша частина населення України вважає, що права людини в нашій країні не поважають (54,4%)²⁹.

Зважаючи на такі ціннісні орієнтири та патерналістські настрої в українському суспільстві, в умовах пандемії в нашій країні зростають ризики формування колективної поведінки на основі переконання про неефективність та неспроможність держави боротися із наслідками Covid-19 та «перекладання» відповідальності за власну безпеку та безпеку оточуючих на органи влади. Відповідно політика у сфері боротьби із Covid-19 як на державному, так і на місцевому рівні повинна реалізовуватися з урахуванням викликів, які притаманні саме українському суспільству, та орієнтуватися, водночас із стабілізацією ситуації у сфері охорони здоров'я та економіці, на забезпечення ефективної постійної інформаційної взаємодії із населенням.

3. Колективна пам'ять є вагомим чинником формування поведінки певної групи осіб. Згідно з теорією виявлення сигналів (передбачає врахування впливу імовірності настання певної події на прийняття рішення суб'єктом в умовах невизначеності) частота та масштаб загрози впливають на колективну поведінку та поведінку індивіда.

Прикладом «дії» колективної пам'яті є ситуація із ліквідацією Державної санітарно-епідеміологічної служби України у 2017 р.³⁰, яка реалізовувала державну політику у сфері забезпечення санітарного й епідемічного добробуту населення. Неочікуваність Covid-19, низька частота поширення пандемій і значно менші масштаби епідемій та захворювань серед населення стимулювали формування у представників органів влади та населення когнітивного упередження оптимізму щодо імовірності настання пандемії. Схожі настрої спостерігалися і серед

²⁶ Bavel, J.J.V., Baicker, K., Boggio, P.S. et al. Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Perspective. Nature Human Behaviour*. 2020, vol. 4, 460-471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>.

²⁷ Культурні відмінності – хто важливіший: індивід або група? Безпечний притулок. Projekt „Wielkopolska Wspólna Sprawa” realizowany przez Wojewodę Wielkopolskiego oraz Caritas Polska. URL: <https://migranciwielkopolska.caritas.pl/uk/2781-2/>

²⁸ Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf.

²⁹ Там само.

³⁰ Деякі питання державної санітарно-епідеміологічної служби. Постанова Кабінету Міністрів України № 348 від 29 березня 2017 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250003281>.

представників служби, адже вони у своїй діяльності акцентували увагу не на попередженні та подоланні епідеміологічних загроз, а на виконанні суміжних функцій³¹. Суттєвого спротиву ліквідації Державної санітарно-епідеміологічної служби серед населення, політичної еліти, медиків не спостерігалось в силу неспроможності спрогнозувати поширення вірусу і його наслідків. Це призвело до неготовності медичної системи в Україні до пандемії.

4. Соціальна нерівність та нерівність доступу до ресурсів впливають на поведінкову реакцію індивіда в різних умовах. Значний вплив ці чинники мають і на колективну поведінку різних соціальних груп. Н. Фосс у цьому контексті акцентує на проблемі економічного становища, расової нерівності й етнічної приналежності, зауважуючи, що для етнічних меншин, які мали досвід дискримінації своєї соціальної групи, притаманний високий рівень недовіри до соціальних інститутів. На поведінку членів таких спільнот у відповідь на виклики пандемії більший вплив має інфодемія, а серед членів груп спостерігається низький рівень довіри до державної влади та органів місцевого самоврядування і несприйняття рекомендованих заходів безпеки³².

В Україні етнічною меншиною, яка чи не найбільше постраждала в умовах пандемії, є роми. Хоча достовірної інформації про чисельність ромів в Україні немає, за даними міжнародних та громадських організацій, станом на 2019 р. їх кількість коливається в межах 200-400 тис. осіб³³ (суттєва розбіжність у визначенні чисельності представників меншини пов'язана із особливостями життєдіяльності ромів та сезонної міграції великих груп на територію України та з неї³⁴). Поселення ромів зосереджені передовсім у західних регіонах країни, зокрема у Берегівській та Мукачівській ТГ Закарпатської області (у кожній громаді налічується до семи тисяч жителів ромської національності), проте неформальні поселення є також у територіальних громадах у південних регіонах та поблизу великих міст на усій території України.

Внаслідок соціального відчуження і дискримінації, відсутності в органів місцевого самоврядування точної інформації про чисельність осіб ромської національності на території їх адміністративно-територіальних одиниць³⁵, особливостей життєдіяльності та низької економічної спроможності представники цієї етнічної меншини в умовах поширення пандемії стикнулися із такими проблемами:

³¹ СЕС по-українськи. 2017-ий - позбулися. 2020-ий - і знову "зрадуйте"? Укрінформ. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/2883221-sec-poukrainski-2017ij-pozbulisa-2020ij-i-znovu-zdrastujte.html>

³² Foss N. J. Behavioral Strategy and the COVID-19 Disruption. *Journal of Management*. 2020. Vol. 46 No. 8, 1322-1329. DOI: 10.1177/0149206320945015.

³³ Роми в Україні – час для дій: пріоритети та шляхи ефективної політики інтеграції. Аналітичний звіт / за підтримки ЄС. 2019. URL: https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2019/05/MRG_Rep_Ukraine_UKR_Apr19.pdf.

³⁴ Вплив пандемії Covid-19 на права ромів в Україні. Інформаційна довідка. 3 червня 2020 р. Office of the High Commissioner for Human Rights United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-06/BN%20C19%20Roma%20UKR.pdf>.

³⁵ Вплив пандемії Covid-19 на ромську громаду в Україні. Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2020. URL: <file:///C:/Users/Chrystyna/Downloads/%D0%70%20COVID-11.01.2021.pdf>.

- обмеженість доступу до медичних послуг: по-перше, ті, хто не мають документів, що посвідчують особу, не можуть підписати формальні угоди із сімейними лікарями, відтак не мають доступу до медичних послуг; по-друге, згідно з доповіддю уповноваженого Верховної Ради України з прав людини³⁶, поширеними є дискримінаційні практики щодо забезпечення доступу осіб ромської національності до медичних послуг, доволі частими стали випадки відмови карет швидкої медичної допомоги їхати у ромські поселення тощо;

погіршення економічного становища: як свідчать результати соціологічного опитування ромських громад, 53% респондентів вказують на суттєве погіршення у доступності базових продуктів харчування, 39% - гігієнічних засобів, 34% - ліків³⁷. Ускладнення доступу до базових товарів і послуг пов'язане із масовою втратою роботи серед представників ромської національності (однією з основних причин масової втрати роботи є те, що представники меншини здебільшого задіяні у неформальному секторі зайнятості³⁸). Про втрату роботи від початку пандемії у квітні 2020 р. повідомило понад 68,4% опитаних; про наявність роботи хоча б у одного члена сім'ї – лише 19,4% (рис. 6.6). Відповідно основним джерелом доходів для утримання родини респонденти назвали соціальні допомоги (зокрема, допомогу по безробіттю та виплати на дітей – 34,3%) і пенсію (26,9%).

Зважаючи, що значна кількість представників цієї етнічної меншини в силу особливостей життєдіяльності та відношення до документації не має документів, що посвідчують особу, а органи самоврядування адміністративно-територіальних одиниць, у яких проживають ромські громади, не володіють даними щодо їх чисельності, припускаємо, що пандемія сильно «вдарила» по соціально-економічному становищу етнічної меншини. І, хоча представники ромів мають ті ж права, що й інші громадяни України, через відсутність реєстрації місця проживання та необхідної документації, вони залишаються поза «системою».

Це лише один приклад зростання соціальної нерівності в умовах пандемії та суттєвого погіршення фінансово-економічного становища, який доказує, що Covid-19 негативно вплинув на незахищених маргіналізованих та виключених членів суспільства. До таких відноситься не лише ромська етнічна меншина, вплив пандемії на яку спричинений не тільки наслідками ковідкризи, а поведінковими закономірностями та системою цінностей представників цієї національності. Серед постраждалих від коронакризи – жінки (внаслідок зростання гендерної нерівності), пенсіонери (через їх віднесення до групи осіб із високим

³⁶ Там само.

³⁷ Потреби і наслідки у ромських громадах від поширення коронавірусної хвороби в Україні. Основні результати дослідження. Аналітичний бриф. Vof Populi Agency. Міжнародний фонд «Відродження». 18.04-1.05.2020. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/05/roma_brief.pdf.

³⁸ Вплив пандемії Covid-19 на ромську громаду в Україні. Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2020. URL: <file:///C:/Users/Chrystyna/Downloads/%D0%72%20COVID-11.01.2021.pdf>.

ризиком зараження), представники робітничих професій (багато з них працюють у сфері тіньової зайнятості, відтак внаслідок втрати роботи такі особи не змогли отримати фінансову допомогу від держави), молодь (випускники ВЗО, для яких суттєво ускладнилися умови пошуку роботи).

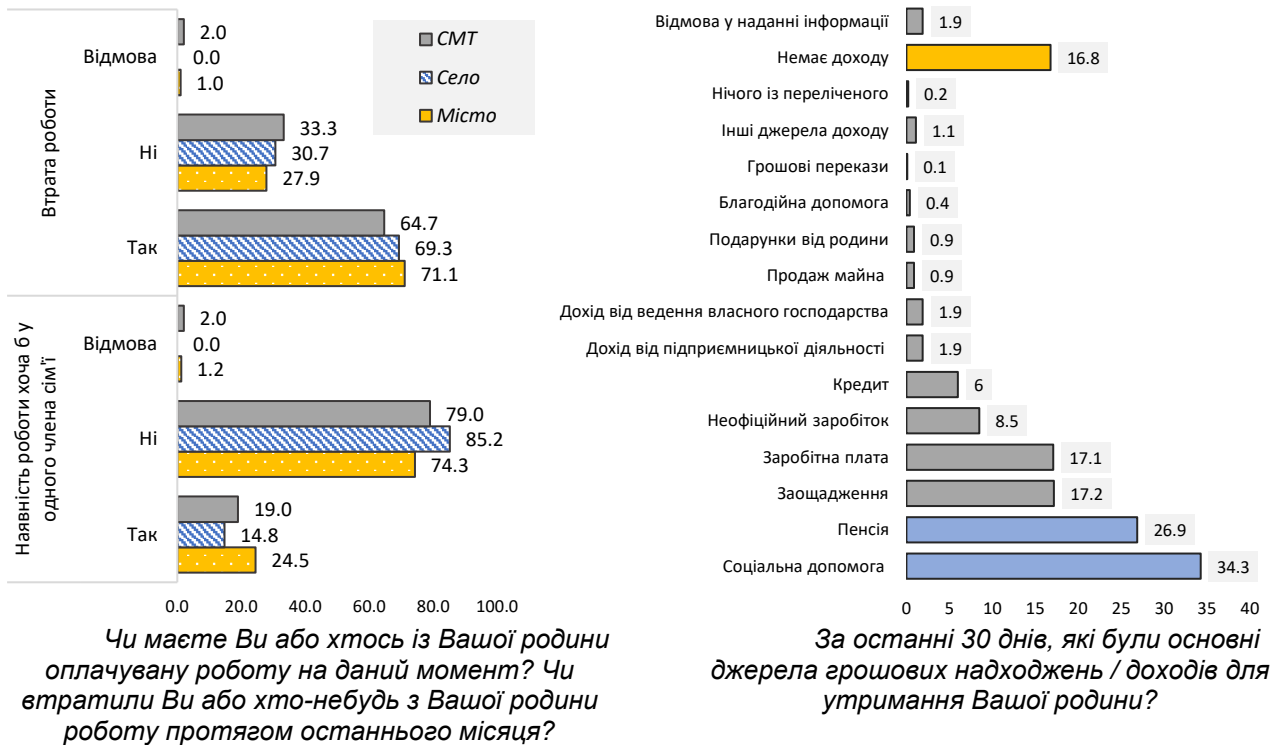

Рис. 6.6. Результати опитування жителів ромських громад щодо їх економічного становища внаслідок поширення пандемії Covid-19, 18.04-1.05.2020 р.

Джерело: побудовано на основі даних ³⁹

З іншої сторони пандемія сформувала умови (перехід на дистанційне навчання дітей, карантинні обмеження, наслідки перенесення захворювання на Covid-19 для здоров'я, соціальне дистанціювання), в яких підвищується цінність доглядової праці та актуалізується питання впровадження принципів «економіки турботи» у розвиток суспільних інститутів.

Доглядова праця порівняно з іншими видами зайнятості характеризується деякими особливостями. По-перше, вона включає доглядову оплачувану та доглядову безоплатну працю, яку «виключено» зі сфери економічних відносин через альтруїзм в її основі й орієнтування на цінності та задоволення потреб, а не на попит і пропозицію. По-друге, відмінністю доглядової роботи є її індивідуальний характер, адже надання послуг по догляду частіше формується на основі особистих зв'язків, ніж інші види роботи.

³⁹ Потреби і наслідки у ромських громадах від поширення коронавірусної хвороби в Україні. Основні результати дослідження. Аналітичний бріф. Vof Populi Agency. Міжнародний фонд «Відродження». 18.04-1.05.2020. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/05/roma_brief.pdf.

Зважаючи на особливості доглядової праці, переважними надавачами таких послуг є жінки. За даними Міжнародної організації праці та ООН Жінки, обсяг виконуваної жінками неоплачуваної доглядальної роботи втричі більший, ніж той, який виконують чоловіки, а вартість такої роботи коливається в межах 11 трлн дол. США⁴⁰. Досвід боротьби з епідеміями вірусів Ебола і Зіка свідчить, що саме на жінок припадає основний тягар доглядової оплачуваної (2/3 світової робочої сили у соціальній та сфері охорони здоров'я – жінки) та безоплатної праці в умовах поширення захворювань; а період надмірного навантаження триває не до закінчення епідемії, а охоплює і час адаптації до нових умов^{41, 42}.

Коронакриза також характеризувалася посиленням ролі жінок у подоланні пандемії. Кожна друга жінка в Україні вказує на суттєве зростання часу, який вона витрачає на виконання сімейних обов'язків. А 78,9% жінок (на противагу 32,3% чоловіків), які на період карантину у березні-квітні 2020 р. працювали поза домом, зазначали, що самотужки доглядали за дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку (рис. 6.7). Це результувалося: 1) суттєвим зростанням ризику зараження серед жінок через контактування із хворими; 2) збільшенням психологічного та фізичного навантаження на особу, що веде до поведінкової втоми, депресії та тривоги; 3) зростанням фінансової нерівності – збільшення часу на виконання неоплачуваної роботи, вартості якої не визначено, веде до зменшення часу, психологічної та фізичної змоги виконувати роботу, за яку жінка отримує заробітну плату.

Вище описана проблема – впровадження принципів «економіки турботи» в частині забезпечення надання послуг з догляду особам, які цього потребують, – особливо актуальна для територіальних громад в Україні.

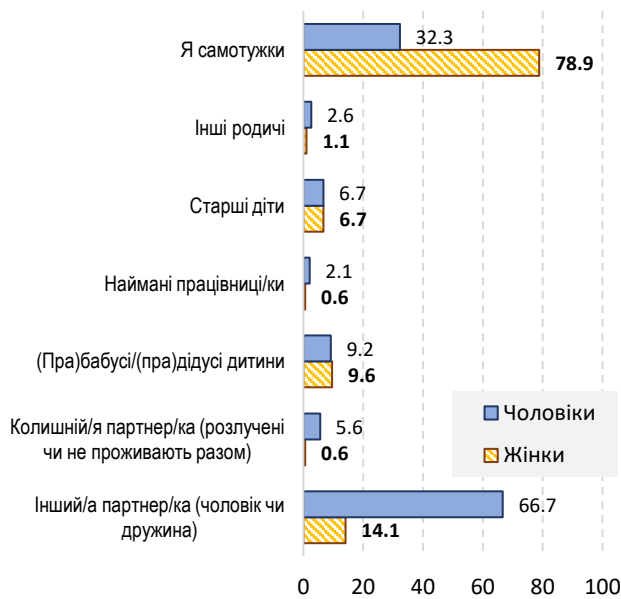
У 2019 р. з прийняттям Закону України «Про соціальні послуги»⁴³ розпочато відхід від централізованої системи надання соціальних послуг до формування і розвитку ринку соціальних послуг. У цьому контексті на органи самоврядування територіальних громад покладаються основні обов'язки по забезпеченню надання соціальних послуг особам, які їх потребують (рис. 6.8). А місцевий бюджет, поруч із державним бюджетом, та безпосереднім отримувачем послуг є джерелом фінансування соціальних послуг.

⁴⁰ Шалатек Л. Невидимий коронавірус робить видимою системну гендерну нерівність та несправедливість. Heinrich Boll Stiftung. URL: <https://ua.boell.org/uk/2020/06/11/covid-19-uniquely-affects-women-here-are-many-ways-it-does#IVB>.

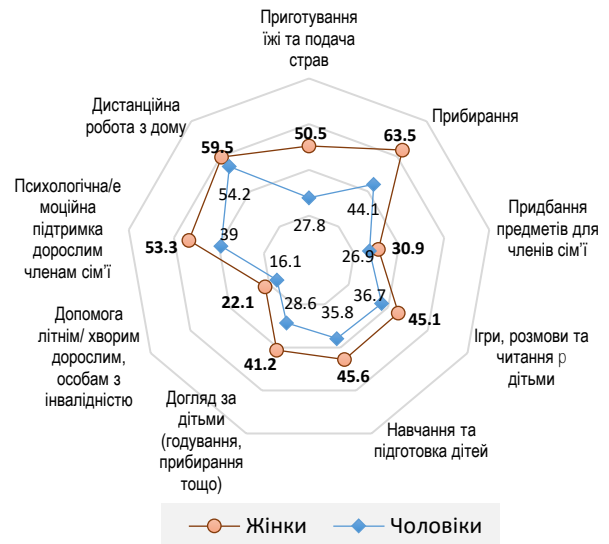
⁴¹ Davies S., Harman S., True J., Wenham C. Why gender matters in the impact and recovery from Covid-19. *The Interpreter*. 2020. URL: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-gender-matters-impact-and-recovery-covid-19>.

⁴² Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою. Cedoss. 2020. URL: https://cedoss.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu/#dii_derzavi_u_sferi_social_nogo_zahistu_pid_cas_karantinu.

⁴³ Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. Відомості ВРУ, 2019, 18, с. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

Якщо Ви на даний час працюєте поза домом і маєте дітей дошкільного та/або молодшого шкільного віку, хто переважно доглядає за ними під час карантину?

Унаслідок COVID-19, чи збільшилася кількість годин, присвячених таким заняттям?

Рис. 6.7. Порівняльний аналіз розподілу гендерних ролей та сімейних обов'язків в Україні в умовах пандемії

Джерело: побудовано на основі даних ⁴⁴

Це дає можливість територіальним громадам бути одним із ключових суб'єктів розвитку «економіки турботи» та впроваджувати її принципи на власній території.

Водночас, хоча із прийняттям нової редакції Закону «Про соціальні послуги» українська держава пішла вперед у контексті врахування цінності доглядової праці (законом передбачено надання компенсаційних виплат особам, які доглядають за родичами, що перебувають у складних життєвих обставинах, за умови облікування їх як безробітних), проте цей законодавчий акт враховує цінність та особливості доглядової праці лише частково й не спрямований на подолання фінансової дискримінації осіб, які її надають.

⁴⁴ Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з Covid-19 в Україні. ООН Жінки в Україні. Травень 2020. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/report_rga_covid-19_ukr_0.pdf.

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ГРОМАДІ

Рис. 6.8. Роль територіальної громади у сфері надання соціальних послуг

Джерело: на основі Закону України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019 р.

Окрім акценту на ролі органів місцевого самоврядування територіальних громад у впровадженні орієнтирів «економіки турботи», варто наголосити, що ідеї Н. Фолбре є актуальними і для інших суб'єктів економіки територіальних громад. Доведено, що на початкових етапах пандемії серед громадськості спостерігалось зростання кількості випадків волонтерства, виявлення взаємної турботи та посилення довіри⁴⁵. Це пов'язано із спільною соціальною ідентичністю членів громад, яка проявляється у двох поведінкових закономірностях:

- участі – інтерес групи, з якою себе ідентифікує особа, розглядається як спільний, що спонукає членів групи допомагати один одному. Тому в громадах вищий рівень очікуваної підтримки всередині групи;

- довірі – пропозиція допомоги від члена громади сприймається як така, що не має прихованих мотивів, тому приймається швидше.

У територіальних громадах в Україні в умовах карантину частими були випадки неформальної взаємодії та допомоги членам громади (допомога сусідам під час самоізоляції, підвезення членів громади до місця роботи тощо). Окрім того, було створено велику кількість організованих груп взаємодопомоги і підтримки незахищених членів громад (для прикладу, проєкт «Жіночі групи взаємодопомоги на передовій боротьби з Covid-19» (Нововолинська ТГ), проєкт «Хвороба не знає національності – гідна самоізоляція ромського тимчасового поселення у м. Самбір» (Самбірська ТГ), Координаційний офіс безпеки в місті Татарбунари Одеської області (Татарбунарська ТГ), спільна ініціатива Міжнародного фонду «Відродження» та Представництва ЄС в Україні на подолання наслідків пандемії в Україні «Людяність та взаємодопомога», яка об'єднала 191 проєкт з територіальних громад на усій території України, тощо).

Це ще раз доводить, що соціальний капітал є одним із ключових факторів стійкості територіальних громад в умовах мінливості економіки. Адже особливістю поведінки членів територіальних громад як будь-яких інших сформованих груп є можливість впливу на них не лише через впровадження примусових заходів, а й переваг спільної ідентифікації (вплив через спостережувані приклади поведінки інших представників громади). Це вимагає налагодження постійної взаємодії між громадою та головою місцевої ради громади, його сприйняття жителями як свого лідера, що є особливо актуальним в умовах пандемії, адже таке визнання забезпечує зростання довіри до особи та є чинником легітимності прийнятих управлінських рішень в очах мешканців.

Утім, зважаючи на особливості формування територіальних громад в Україні в умовах адміністративно-територіальної реформи у 2015-2020 рр., можна припустити, що через невеликий термін існування

⁴⁵ Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., Amlôt R. Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front. Public Health*, 2019, 7, 141. doi: 10.3389/fpubh.2019.00141.

територіальних громад та різне ставлення жителів до самого процесу об'єднання актуалізується ризик несприйняття певною частиною жителів громад голів місцевих рад як своїх лідерів. Наше припущення має підстави, бо утворення ТГ відбувалося шляхом об'єднання місцевих рад в одну, а, отже, передбачало ліквідацію органів місцевого самоврядування у багатьох населених пунктах. Жителі цих населених пунктів часто сприймали процес об'єднання як втрату можливості впливу на прийняття рішень місцевою владою і були її противниками. Окрім того, мешканці різних населених пунктів здебільшого сподівалися на перемогу у виборах голови місцевої ради претендента-жителя свого населеного пункту (вплив спільної ідентичності). Ці чинники, на нашу думку, мали безпосередній вплив на легітимізацію переможців виборів в очах жителів громади, а, відтак, можуть бути «ахілесовою п'ятою» у налагодженні ефективної взаємодії між лідером та громадою.

Особливістю кризи, спричиненої поширенням Covid-19, є потреба зміни підходу до управління в цих умовах. Причиною такої необхідності є невизначеність та неспроможність спрогнозувати розвиток подій на початкових етапах поширення пандемії. Особи, які приймали управлінські рішення в таких умовах не мали розуміння динаміки поширення хвороби, ролі контактних осіб у розповсюдженні вірусу, тривалості пандемії, особливості перебігу хвороби, можливостей, переваг та викликів, які окреслилися з початку вакцинації, тощо. Зважаючи на неспроможність спрогнозувати поширення вірусу, не було чітких прогнозів та розуміння того, як Covid-19 вплине на економіку країн, регіонів, територіальних громад, домогосподарств, змінить поведінку суб'єктів економіки. Відсутність прогнозів суттєво обмежила сценарії управлінських дій, адже не дозволяла оцінити потенційні результати від їх впровадження.

Управлінські рішення на початкових етапах пандемії приймалися швидко, за принципом мінімізації ризику та передбачали впровадження надзвичайних карантинних заходів у більшості країнах світу. Прийняті рішення часто суперечили рекомендаціям багатьох представників епідеміологічної спільноти, які у березні-квітні 2020 р. розглядали можливість отримання колективного імунітету як оптимальний варіант боротьби із пандемією⁴⁶.

У цьому контексті варто акцентувати на двох прикладах стратегії боротьби із Covid-19: Тайваню та Швеції. Влада Тайваню зреагувала на поширення вірусу у грудні 2019 р., одразу як стало відомо про ситуацію в Ухані (Китай). Швидка реакція, яка надалі результувалася позитивними тенденціями соціально-економічного розвитку країни, пов'язана із впливом поведінкового чинника колективної пам'яті: у 2003 р. Тайвань

⁴⁶ Foss N. J. Behavioral Strategy and the COVID-19 Disruption. *Journal of Management*. 2020. Vol. 46 No. 8, 1322-1329. DOI: 10.1177/0149206320945015.

постраждав від епідемії SARS (інфекційне респіраторне захворювання, епіцентром виникнення якого теж був Китай)⁴⁷.

Натомість Швеція обрала іншу стратегію подолання Covid-19, яка частково відповідала ідеї отримання колективного імунітету⁴⁸. У країні не було запроваджено карантину та заходів з обмеження мобільності населення, не вимагалось носіння масок, а усі обмеження носили рекомендаційний характер. Такий підхід, серед іншого, влада пояснювала низькою щільністю населення в країні, ціннісними орієнтирами та поведінковими особливостями, притаманними шведам⁴⁹. Відтак, хоча у країні розвинена та ефективна система охорони здоров'я, наслідком політики уряду по боротьбі з коронавірусом стало зростання кількості смертей порівняно із іншими державами регіону (Норвегією, Фінляндією) (рис. 6.9), попри повільніші темпи скорочення економіки.

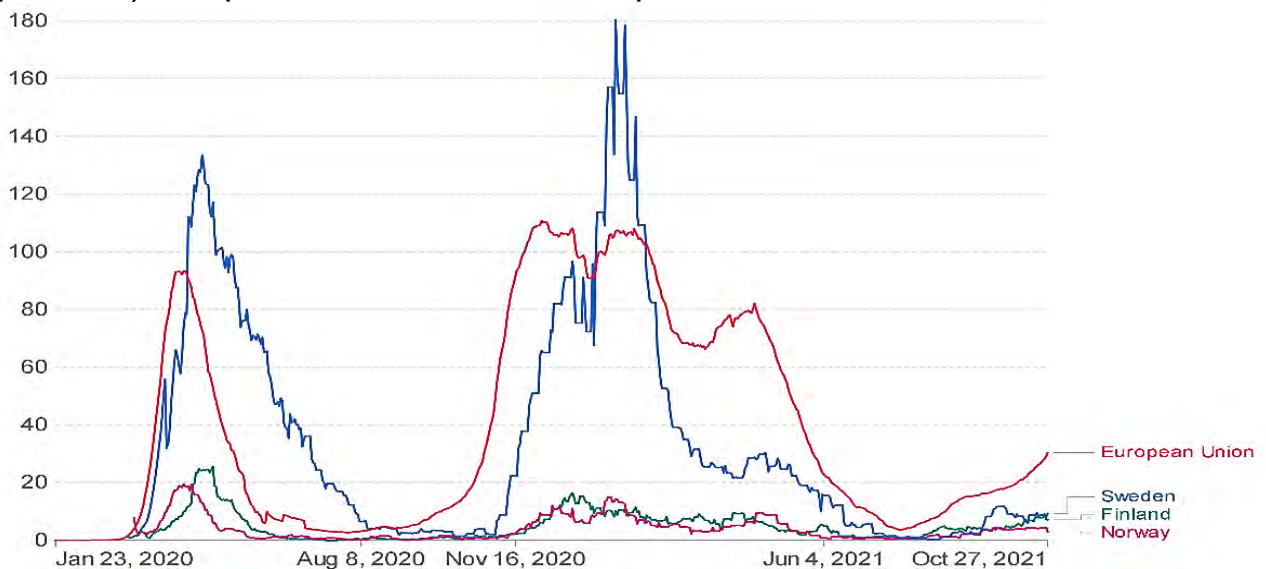

Рис. 6.9. Кількість підтверджених смертей від Covid-19 в окремих країнах ЄС, 2020-2021 рр., осіб на 1 млн населення
Джерело: побудовано на основі даних ⁵⁰

В Україні різні підходи до боротьби із пандемією спостерігалися у процесі взаємовідносин центрального та місцевого рівнів. Очевидно, що орієнтиром у прийнятті адміністративних рішень у територіальних громадах має бути слідування політичним пріоритетам, встановленим на центральному рівні, з метою консолідації зусиль та координації дій на усіх щаблях управління (державному – регіональному – місцевому) при виконанні поставлених завдань.

⁴⁷ Ehrig T., Foss N. Risk, Uncertainty, and COVID-19 Strategies. Quillette, 2020. URL: <https://quillette.com/2020/05/04/risk-uncertainty-and-covid-19-strategies/>

⁴⁸ Foss N. J. Behavioral Strategy and the COVID-19 Disruption. Journal of Management. 2020. Vol. 46 No. 8, 1322-1329. DOI: 10.1177/0149206320945015.

⁴⁹ Do Sweden's COVID liberties cost lives? DW. 2021. URL: <https://www.dw.com/en/do-swedens-covid-liberties-cost-lives/a-57268022>.

⁵⁰ Ritchie H., Mathieu E., Rodés-Guirao L., Appel C., Giattino C., Ortiz-Ospina E., Hasell J., Macdonald B., Beltekian D., Roser M. Coronavirus Pandemic (COVID-19). OurWorldInData.org. 2021. URL: <https://ourworldindata.org/coronavirus>

Проте в умовах пандемії в окремих міських територіальних громадах спостерігалися випадки конфронтації очільників громад проти рішення державної влади щодо запровадження карантинних обмежень. Зокрема, за пом'якшення карантину у травні 2020 р. виступив мер Черкас, проти запровадження карантину «вихідного дня» у листопаді 2020 р. – голови міст Львова, Івано-Франківська, Мукачєва, Черкас, Миколаєва, Одеси, Житомира, Рівного, проти введення обмежень у січні 2021 р. – мер Черкас^{51, 52, 53}.

На нашу думку, поведінкова реакція очільників міст частково є наслідком наближення виборів до місцевих рад, тобто серед чинників, які її спровокували, – по-перше, індивідуальна потреба інформування (нагадати виборцям про себе), по-друге, бажання «сподобатися» жителям міста (проявити себе як лідера). Слід зауважити, що такі управлінські рішення мали наслідком зростання популярності цих осіб. Для прикладу, кількість підписників і уподобань на сторінці Facebook у мера Черкас у за пів року від початку пандемії зросла більше ніж у 6 разів⁵⁴.

Резюмуючи, хочемо зазначити: на усіх етапах пандемії спостерігалися приклади прийняття управлінських рішень, сформованих під впливом когнітивних упереджень та евристики (автоматизму у прийнятті рішень). Політична динаміка кризи спровокувала спіраль упередження підтвердження (люди шукають та помічають інформацію, яка доводить їхні переконання) та ескалації прив'язаності (когнітивне викривлення поведінки, коли людина відчуває свій обов'язок підтримувати рішення, прийняте раніше, попри те, що воно є хибним або неефективним). Як зауважують Еріг Т. та Фосс Н., це результувалося такими наслідками:

- суттєво «звучило» коло поведінкових реакцій влади, які б легітимізувалися суспільством;
- не дозволило порівняти витрати і вигоди від використання різних можливостей;
- запровадження локдауну на початкових етапах пандемії було використано для підтримки медичної системи, проте в умовах «планування найгіршого» втрачено можливість керувати переходом від розуміння пандемії як «чорного лебедя» (коронакриза – невизначеність) до можливості проведення детального аналізу, застосування інструментів планування і прогнозування, формування сценаріїв розвитку кризи (коронакриза – ризик).

⁵¹ Локдаун вихідного дня: мери яких міст – проти карантину. Волинські новини, 2020. URL: <https://www.volynnews.com/ua/news/all/lokdaun-vykhidnoho-dnia-mery-iakykh-mist-proty-karantynu/>

⁵² Мери Львова, Франківська, Рівного та Миколаєва виступили проти карантину вихідного дня. UATV. 2020. URL: <https://uatv.ua/uk/mery-lvova-frankivska-rivnogo-ta-mykolayeva-vystupyly-proty-karantynu-vyhidnogo-dnya/>

⁵³ Мер Черкас виступив проти запровадження локдауну у місті з 8 січня. Радіо Свобода. 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cherkasy-bondarenko-lokdaun/31036957.html>

⁵⁴ Мінчева Ю., Отт М. Увійти в ту саму річку: портрети мерів, які балотуються не вперше. Вокс Україна. 2020. URL: <https://voxukraine.org/uvijti-v-tu-samu-richku-portreti-meriv-yaki-balotuyutsya-ne-vpershe/>

Таким чином, за результатами дослідження чинників формування поведінки суб'єктів економіки в умовах пандемії можна зробити такі висновки.

По-перше, існує доцільність зміни підходу до формування та аналізу поведінки суб'єктів економіки в умовах коронакризи – зосередження на стійкості до помилок, а не на влучності прогнозів (достовірність яких на початкових етапах вкрай низька). Це пов'язано із визначенням пандемії як явища-«чорного лебедя», якому характерні винятковість, сила впливу, ретроспективна передбачуваність.

По-друге, в умовах посилення ролі громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку території та подоланні наслідків коронакризи («згода» населення на соціальне дистанціювання, носіння масок, взаємодопомогу) дослідження поведінки суб'єктів економіки на рівні територіальних громад слід здійснювати з двох позицій: 1) визначення чинників формування колективної поведінки; 2) визначення особливостей прийняття управлінських рішень з боку голів органів місцевого самоврядування як лідерів територіальних громад.

По-третє, у процесі дослідження виявлено, що до основних чинників, які визначають колективні поведінкові реакції відносяться: соціальні норми та соціальна ідентичність, система цінностей, колективна пам'ять, соціальна нерівність та нерівність доступу до ресурсів. Водночас в умовах довготривалості пандемії відбувається поляризація поведінкових реакцій на неї як на рівні окремих індивідів, так і соціальних груп. Серед чинників, які зумовили поляризацію, - різний набутий досвід, надання переваги різним джерелам інформації, розбіжності між прогнозами, відсутність доказової бази, висока наукова невизначеність розвитку та поширення вірусу.

Наостанок, соціальний капітал є одним із ключових факторів стійкості територіальних громад в умовах мінливості економіки. Розуміння представниками органів самоврядування територіальних громад ціннісних орієнтирів та поведінкових закономірностей суб'єктів економіки, врахування специфіки колективної поведінки членів громади та різних соціальних груп у різні періоди коронакризи, переваг спільної ідентифікації та впливу соціальної нерівності й нерівності доступу до ресурсів суттєво розширить можливості для маневру у процесі подолання наслідків коронакризи.

6.3. ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Вітчизняний та світовий досвід свідчить, що економічна, фінансова чи політична нестабільність в країні має суттєвий вплив на зміну поведінки

суб'єктів економіки. Попередні дослідження⁵⁵ дозволили виявити особливості фінансово-кредитної та споживчої поведінки населення України в умовах поширення пандемії COVID-19. Але сьогодні Україна переживає новий, небачений в новітній історії виклик – розгортання росією повномасштабної війни, яка обумовила появу широкого спектру ризиків для населення та спричинила формування нових патернів фінансово-економічної поведінки населення. При цьому такі патерни часто мали регіональну специфіку, яка найчастіше визначається рівнем безпеки та територіальною віддаленістю від регіонів, де ведуться активні бойові дії. Україна вперше зіткнулась з таким масовим переміщенням населення (більше чверті населення України була змушена покинути свої домівки), а внутрішньо переміщені особи (ВПО) стали новим суб'єктом економіки із характерними особливостями фінансової та економічної поведінки.

Традиційно кризові періоди в економіці різних держав супроводжувались зменшенням заощаджень населення і використанням ним більшої частки своїх доходів на споживання. Причинами цього є: ріст темпів інфляції, яка найчастіше супроводжує кризи, зростання видатків сімейного бюджету на купівлю товарів першої необхідності, зниження довіри до вітчизняної банківської системи та державних інститутів. Однак дослідження інвестиційно-кредитної поведінки населення під час кризи, викликаній поширенням пандемії COVID-19, продемонструвало зворотні тенденції – збільшення обсягів та темпів зростання депозитів населення на тлі зниження облікової ставки НБУ та доходів населення загалом, а також зниження обсягів споживчого кредитування, зростання частки короткотермінових кредитів та проблемних кредитів⁵⁶.

Які ж тенденції визначали фінансово-кредитну поведінку населення після 24 лютого 2022 р.? Починаючи з 2021 року облікова ставка НБУ почала поступово зростати, а на початок війни вона становила 10%. Проте уже з 3 червня 2022 р. НБУ підвищує облікову ставку до 25%, щоб обмежити стрімкі темпи інфляції. Гіпотетично такі дії мали призвести до здорожчання кредитів та зростання ставок депозитів. Однак при зростанні облікової ставки НБУ на 15 % банківські ставки по депозитах населення зросли лише на 3,4%. Водночас замість зростання відбулось зниження ставок по споживчих кредитах. Ставки, які з 2016 року зберігалися на рівні понад 30% річних, вже в перші місяці війни знизилися до рівня близько 20% річних⁵⁷.

Отже, в умовах війни навіть на різку зміну облікової ставки НБУ кредитно-депозитний ринок не мав миттєвої реакції, а ставки депозитів зростали дуже повільно. Значно вищу роль для депозитного ринку мав фактор невизначеності, породженої війною.

⁵⁵ Сторонянська І. З., Бенюк Л. Я. Кредитно-інвестиційні чинники економічного зростання регіонів України в умовах фінансово-економічної турбулентності. *Фінанси України*. 2021. №8. С.81-99 <https://doi.org/10.33763/finukr2021.08.081>.

⁵⁶ Там само

⁵⁷ Данилишин Б. Підвищення облікової ставки до 25%: чи виправдало очікування це рішення.

Слід виділити об'єктивні та суб'єктивні чинники ситуації, що виникла. Об'єктивними чинниками падіння попиту на споживчі кредити стало зниження платоспроможності позичальників (населення) через втрату роботи та джерел стабільних доходів, зменшення потреб населення у одязі, побутовій техніці, зміна пріоритетів та переоцінка цінностей в умовах війни тощо.

Населення країни перманентно знаходяться у стресовому стані, а невизначеність щодо перспектив розвитку подій в країні посилює вплив когнітивних (психологічних) чинників. Зокрема мали місце такі когнітивні упередження, як: «неприйняття ризику» - перспектива втратити джерело доходу, товар/послугу отриману за споживчим кредитом; «інертність розподілу ресурсів» – в умовах стресу люди не здійснюють радикального перерозподілу ресурсів; «ефект невизначеності» щодо перспектив майбутнього в умовах війни та інші.

Як і під час попередньої кризи відбулось зростання частки проблемних кредитів. За даними НБУ їх частка станом на 1 грудня 2022 року зросла до 36,8%. При цьому суттєво зросла частка проблемних іпотечних кредитів, адже люди втрачали житло, що знаходилось в іпотеці, і відповідно зупиняли виплати по цих кредитах.

Доцільно звернути увагу на регіональні особливості кредитування населення в умовах війни. У 2022 році зниження обсягу кредитів для населення спостерігалось у всіх регіонах крім Луганської (+15,8 %) та Донецької областей (+3,1 %), які чи не найбільше постраждали в результаті бойових дій (рис. 6.10). Але така ситуація відбулась лише за рахунок державних банків, які наростили залишки наданих послуг, і зумовлена вона реалізацією через ці банки державних програм кредитування, зокрема програми «Доступні кредити 5-7-9». Крім цього, значна частина населення цих областей втратила можливість повертати споживчі кредити⁵⁸ та проценти за користування ними через відсутність доходів, виїзд закордон тощо. Ще одним негативним фактором можна вважати відсутність працюючих банківських установ на більшості території цих областей. Так, станом на 1 квітня 2022 року частка працюючих відділень системно важливих банків у Луганській області становила – 0% , а у Донецькій 47 %, тоді ж як відповідний показник у західних та центральних регіонах становив 90 та більше відсотків⁵⁹.

Що стосується депозитів населення, то в умовах війни зростання їх обсягів в усіх без винятку областях (мін Донецька (+8,7 %) тах Миколаївська (+62,4 %)) потребує додаткового пояснення. Така ситуація спричинена як об'єктивними обставинами, так і ірраціональними рішеннями населення в умовах війни.

⁵⁸ Згідно чинного законодавства під час воєнного стану залишається обов'язок повертати кредит та проценти за кредит, але якщо позичальник не може вчасно погасити кредит за графіком чи проценти, то банк не може його оштрафувати

⁵⁹ Огляд банківського сектору травень 2022 року. НБУ.
https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2022-05.pdf?v=4

Основною об'єктивною причиною зростання обсягу залучених депозитів стала переоцінка валютних депозитів по новому курсу валюти. Водночас слід виділити і поведінкові чинники. Так, на початку війни під впливом паніки зріс попит на готівкову гривню, однак згодом, ставши перед вибором – довірити гроші банкам у кризовій ситуації, чи зберігати їх вдома під загрозою ракетних обстрілів, вимушеного переміщення чи окупації – багато хто зробив вибір на користь банків попри те, що довіра до них у воєнний час знизилась. У регіональному розрізі найбільший приріст депозитів був у Миколаївській (62,4%), Житомирській (56,6%), Чернігівській (51,8%) областях. Власне у цих регіонах велись бойові дії або вони найбільш до них наближені. У людей спрацьовувало когнітивне упередження «неприйняття непевності» - людині притаманно надавати перевагу вимірюваному ризику, навіть підвищеному (у даному випадку ризику надійності банку в умовах війни), проти невідомого (ракетного обстрілу чи евакуації).

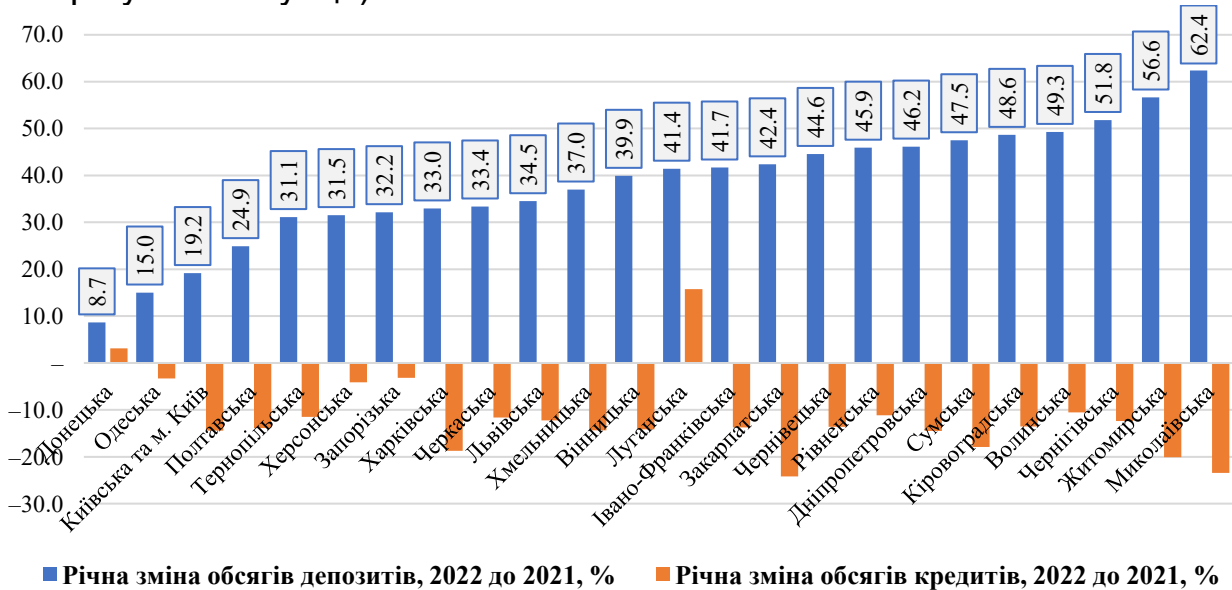

Рис. 6.10. Приріст депозитів, кредитів у 2022р., регіональний зріз, %

Джерело: побудовано на основі даних ⁶⁰

Приріст валютних депозитів населення у 2022 році майже зрівнявся з приростом гривневих (27,3 % та 30,0%) при тому, що діяли мінімальні ставки по депозитах (середньозважена ставка – 0,6%). Найбільша ставка 0,8 % була у Києві та Київській області, а найменша 0,2 % у Черкаській, Хмельницькій, Вінницькій областях.

Однак розмір депозитних ставок був настільки низький, що не міг вплинути на прийняття рішення про відкриття депозиту. Натомість об'єктивним чинником впливу на приріст депозитів під час війни став дозвіл Національного банку купувати безготівкову іноземну валюту за відчутно вигіднішим курсом, ніж в обмінниках чи на касі в банку, під

⁶⁰ <https://bank.gov.ua/ua/statistic>

строковий депозит терміном не менше 3 місяців. Населення використовувало цей механізм для конвертації власних гривневих заощаджень у валютні. Така практика набула широкого розповсюдження, адже під час війни посилилась недовіра до вітчизняної валюти. Панічні настрої та «підтверджуване упередження» лише прискорювали ці процеси. Населення проектувало можливість різкої інфляції, яка мала місце в часі попередніх криз (*«ілюзорна кореляція»* - люди бачили зв'язок між різними подіями). Такі настрої посилювала також невизначеність ситуації щодо подальшого розвитку воєнних дій, що породжувало страх у населення, яке схильне уникати ситуацій, ймовірність яких не визначена через брак інформації (ефект невизначеності).

В довоєнний час досить поширеним видом інвестування населення були житлові інвестиції, найчастіше у новобудови. Зокрема, кількість інвестиційних угод на первинному ринку житла на кінець 2021 року становила близько 50–55% від їх загальної кількості. Приблизно третина покупців вкладали кошти в придбання двох і більше квартир з метою подальшого продажу. Інвестиції в «котлован» за 3–4 роки приносили дохідність у 30–50%, або 7–10% річних. В умовах війни та підвищених ризиків така дохідність стала неприйнятною⁶¹.

Поведінка потенційних інвесторів/покупців житла змінювалась в залежності від ситуацій на фронті. Якщо на початку війни зростав попит на оренду житла (у Тернопільській області на 373%, в Закарпатській – на 316%, у Хмельницькій – на 280%).⁶², то вже згодом платоспроможне населення стало відмовлятися від дорогого орендованого житла та планувати майбутнє й інвестувати в нерухомість у більш безпечних регіонах. Сприяло цьому відкриття раніше «замороженого» доступу Міністерством юстиції до майнових реєстрів з метою не допустити втручання в систему і незаконного заволодіння житлом. Найбільше зростання вартості цін на житло в новобудовах у першому півріччі 2022 року мало місце у західних регіонах (Львівська (+7133 грн за м²), Закарпатська (+7107 грн за м²)), а зниження цін у прифронтових чи найбільш наближених до рф регіонах (Сумська (-2252 грн за м²)) (рис. 6.11). Отже, основним критерієм інвестицій у житло при виборі регіону в умовах війни є безпека та віддаленість від кордону з рф.

Винятком із зазначеної тенденції є Дніпропетровська область, яка демонструє найвищу середню вартість квадратного метра житла у 2022 році (на рівні Львівської області), знаходячись у безпосередній близькості до територій, де ведуться активні бойові дії. Крім цього, регіон значно частіше за центральні та західні зазнає ракетних обстрілів. Одним з чинників такої ситуації можна вважати велику кількість ВПО, які переїхали переважно з Донецької, Луганської областей, однак вони, як правило,

⁶¹ Нерухомість – зірка серед інвестицій в довоєнний час. Forbes. <https://forbes.ua/money/kvadratni-metri-groshey-25102022-9264>

⁶² Нерухомість в часи війни: де краще придбати нове житло. <https://forbes.ua/company/nerukhomist-u-chasi-viyni-de-krashche-privbati-nove-zhitlo-i-chomu-zaraz-slushniy-moment-30062022-6855>

спрямовані на оренду житла, а якщо і купують, то зацікавлені у квартирах, які вже готові для проживання (тобто віддають перевагу квартирам на вторинному ринку). За даними аналітиків ЛУН ⁶³, кількість угод щодо продажу житла на первинному ринку у Дніпрі впали на 90%, при цьому ціна на квадратні метри не впала, а навіть зросла. Чим пояснити такі тенденції? Об'єктивними чинниками слід вважати прив'язку цін на житло до валютного курсу (знецінення гривні вплинуло на зростання ціни квадратного метра житла), а також зростання собівартості будівництва через інфляційні процеси. Проте не слід упускати і поведінковий чинник – в умовах кризи і надвисокого рівня невизначеності забудовники схильні обирати «очікувальну» стратегію, сподіваючись на відновлення попиту після завершення війни.

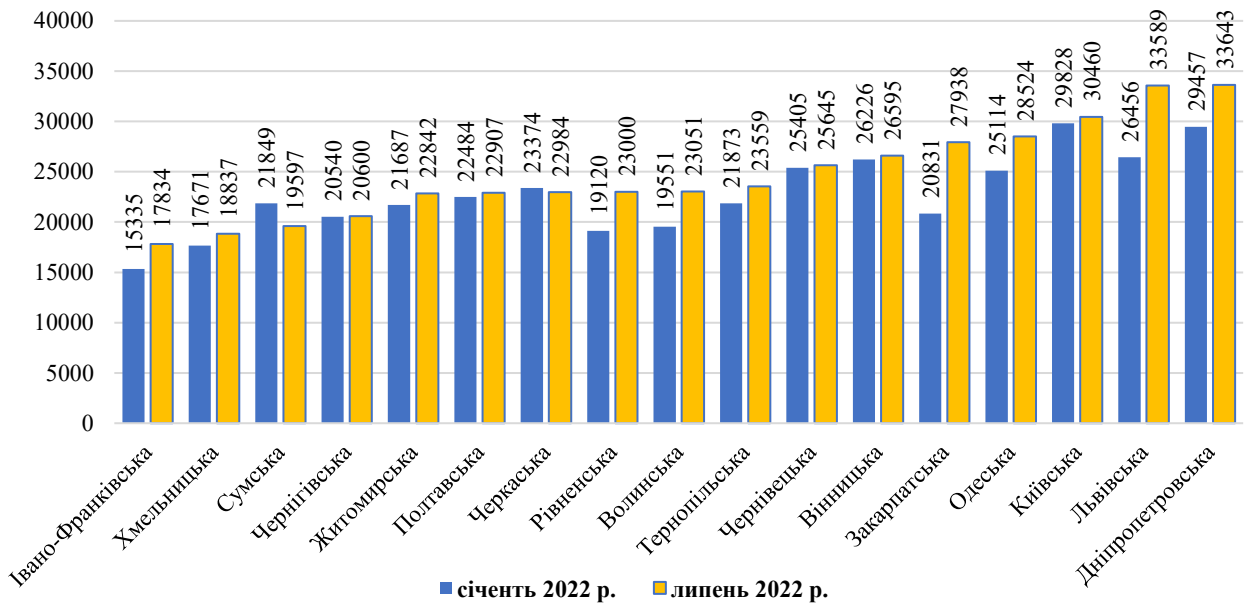

Рис. 6.11. Зміна середньої вартості квадратного метра житла у новобудовах в розрізі регіонів, грн

Джерело: побудовано на основі даних ⁶⁴

Слід наголосити на відмінності поведінки населення в частині житлового інвестування в умовах війни від поведінки під час попередніх криз. В часі попередніх економічних криз населення, очікуючи зростання темпів інфляції, вкладало кошти у нерухомість з метою уникнення знецінення грошей. Інвестуючи у нерухомість, людина була впевненою у цій інвестиції і у її майбутній прибутковості – нерухомість завжди можна продати чи здати в оренду. Натомість значно вищий рівень невизначеності та практично неможливість планування майбутнього в умовах війни обумовили стрімке падіння житлового інвестування після 24 лютого. При цьому фінансові та економічні чинники відійшли на другий план, визначальним став безпековий чинник – під час війни людина не може бути впевненою у фізичному збереженні нерухомості. Війна

⁶³ Підсумки ринку нерухомості.2022р. ЛУН статистика <https://misto.lun.ua/2022>

⁶⁴ https://realestate.24tv.ua/yakih-mistah-ukrayini-naynizhchi-tsini-zhitlo-porivnyannya-tsin_n2097858

породжує *страх* у населення, яке схильне уникати ситуацій з високим ризиком невизначеності.

Отже, особливістю сучасної кризи є розбалансування первинного ринку нерухомості – має місце одночасне існування «відкладеного» попиту з боку населення на нерухомість та «відкладеної» пропозиції з боку забудовників, які не схильні знижувати ціни, щоб зрівноважити ринок.

Характерними рисами споживчої політики населення в умовах фінансово-економічної кризи 2020-2021 рр. (зумовленої поширенням пандемії COVID-19) були: поширення інфляційної психології, активне споживання діджиталізованих послуг, розвитку «локалізму» (спрямованість на споживання місцевих товарів і послуг), зміна базових звичок споживачів. У виграші були ті суб'єкти господарювання, що зуміли передбачити «ефект невизначеності», запропонувати нові послуги та створити середовище довіри споживача.

Порівнюючи тенденції змін на ринках товарів і послуг в умовах пандемічної кризи та під час війни, зазначимо, що спільною рисою було активне зростання цін на різні групи товарів. Однак цього разу прискорення темпів інфляції було зумовлено безпековим, а не економічним чинником. Найбільший ажіотаж, дефіцит та зростання цін мав місце на ринку палива. При цьому прослідковувалась чітка залежність між дефіцитом палива та розвитком подій на фронті (перші дні війни, ракетні обстріли Кременчуцького нафтопереробного заводу, зростання попиту на пальне для генераторів, руйнування енергетичної інфраструктури тощо). Іншою особливістю стало зростання попиту та цін на окремі види продукції через окупацію територій, що спеціалізувались на їх виробництві. Зокрема окупація Херсонської області, блокування портів у Одеській області спричинила стрімке зростання цін та овочі, фрукти, яйця, руйнація заводу «Артемсіль», що забезпечував 95 % потреби країни в солі спричинила стрімке зростання ціни на сіль (рис. 6.12).

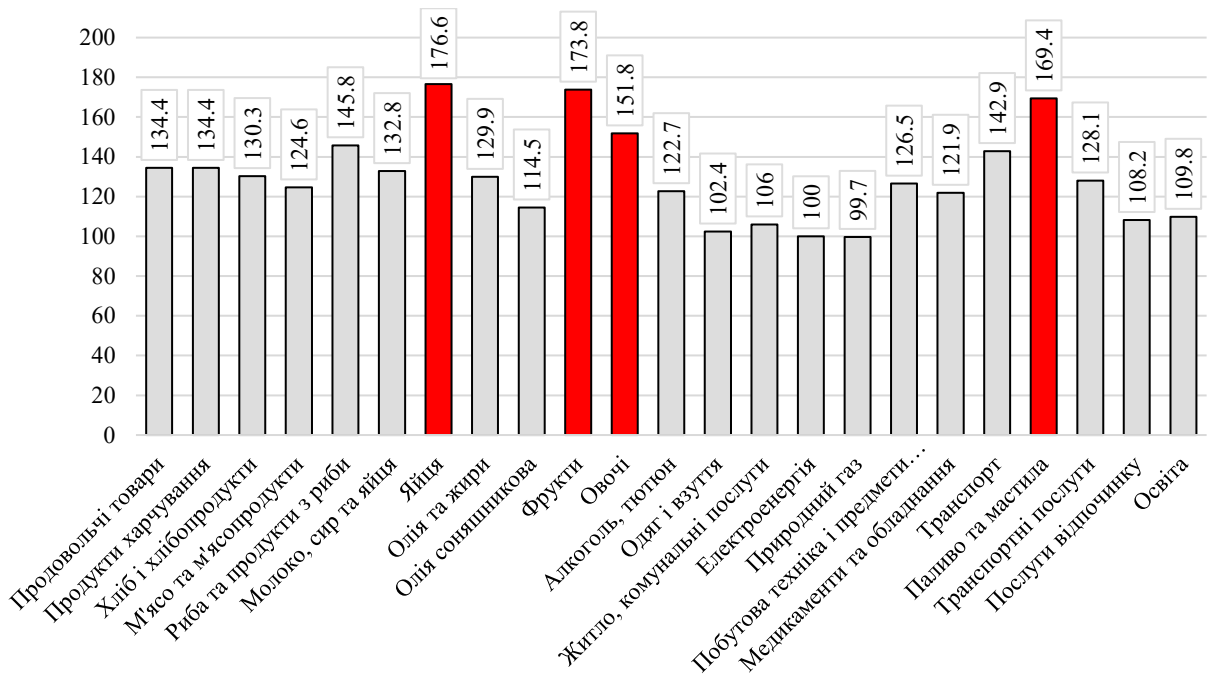

Рис. 6.12. Індекс споживчих цін на різні групи товарів та послуг у 2022 році, %

Джерело: побудовано на основі даних ⁶⁵

На противагу попереднім кризам у 2022 році не відбулось розгортання «інфляційної психології»⁶⁶ населення. В умовах війни люди не поспішали витратити гроші, навіть, розуміючи, що ціни на товари зростатимуть у найближчій перспективі. Значною мірою це зумовлено переглядом цінностей та пріоритетів населення, вимушеним переселенням значної кількості населення (більшість ВПО не схильні робити запаси, оскільки, як правило, не мають чіткого розуміння тривалості вимушеного переселення, постійних житлових умов, достатніх фінансових ресурсів тощо), зниженням доходів населення на тлі відсутності розуміння напрямку розвитку подій, що спонукає до збереження фінансових ресурсів та інше. Населення стало менше робити спонтанних покупок (лише 15 % населення дозволяло собі робити спонтанні покупки), натомість стало більш орієнтованим на планові покупки (76 % населення намагались здійснювати виключно планові покупки)⁶⁷.

Іншою тенденцією, що є відмінною від попередніх криз, стало фокусування уваги на бренд та виробника продукції. Люди категорично

⁶⁵ <https://ukrstat.gov.ua/>

⁶⁶ Інфляційна психологія населення проявляється у спонуканні споживачів витратити кошти швидше, через те, що вони переконані, що ціни зростатимуть. Обґрунтування цього рішення полягає в тому, що споживачі вважають, що можуть заощадити трохи грошей, купуючи товар зараз, а не пізніше. Інфляційна психологія спирається на досить очевидну основну ідею, що якщо ціни зростають і зростали в минулому, то багато людей будуть очікувати, що ціни будуть зростати і в майбутньому («упередження доступності»).

⁶⁷ На першому місці — підтримати своїх: як в Україні змінились споживчі тренди від початку війни. Режим доступу: <https://suspilne.media/359908-na-persomu-misci-pidtrimati-svoih-ak-v-ukraini-zminilis-spozivci-trendi-vid-pocatku-vijni/>

відмовляються купувати продукцію російських брендів чи компаній, що присутні на російських ринках попри санкційні обмеження. Натомість надають перевагу українським брендам. Прикладом є досвід релоковано з м. Рубіжне у м. Львів підприємства Dodo Socks, яке виготовляє «харизматичні» шкарпетки з фразами нашої перемоги («Шо по русні?», «Паляниця», «100% бавовна» та «Хочу 100 млн мертвої русні» тощо) та спрямовує частину коштів з реалізації до фонду «Повернись живим». У 2022 році під час війни попит на шкарпетки Dodo Socks, попри їх високу ціну (порівняно з продукцією інших виробників) зріс в кілька разів. Іншим приклад стала купівля українцями понад 30 тисяч спецпачок «Артемсолі» лише за перший тиждень продажів. Кошти від реалізації, а це 14 мільйонів гривень були використані на дрони-камікадзе для ЗСУ.⁶⁸ А отже, в умовах війни споживча поведінка населення набуває патріотичного характеру.

На противагу пандемічній кризі в умовах війни мало місце зниження обсягів онлайн-торгівлі, яка зазнала шокового падіння в перші місяці війни і лише згодом дещо стабілізувалась після масового переміщення людей та облаштування їх на новому місці. Регіональні особливості ринку онлайн-торгівлі полягали у падінні попиту у одних регіонах та зростанні у інших, залежно від напрямків переміщення людей. Особливістю онлайн-торгівлі часів війни стало зростання попиту на товари, що забезпечують базові потреби - продукти харчування, сигарети, медикаменти, взуття та одяг, гігієнічні та господарчі товари, товари для тварин. Натомість до мінімуму знизилась купівля брендових та дорогих марок (у різних групах товарів). Крім цього, складнощі забезпечення логістики у постраждалих від війни регіонах змусили багато торговельних мереж відмовитись від продажів у цих регіонах.

Розгортання повномасштабної війни російською федерацією стало визначальною причиною для надстрімкого зростання кількості ВПО. ВПО не є новим явищем для нашої держави, адже війна в Україні триває з 2014 року. Станом на I півріччя 2018 року чисельність ВПО з окупованого Донбасу та Криму становила 1515 тис. осіб. А вже на кінець 2022 року чисельність ВПО через війну в Україні становила 3620 тис. осіб.⁶⁹ Водночас вперше Україна зіштовхнулася з одночасним переміщенням такої великої кількості населення. Результатом цього стало суттєве зростання навантаження на соціальну, інженерну, транспортну інфраструктуру, місцевий ринок праці в регіонах, куди переміщались ВПО. Аналіз регіональних переміщень ВПО (рис. 6.13) дозволив з'ясувати наступне:

– найбільше офіційно зареєстрованих ВПО у 2022 році було у Харківській (442,5 тис. осіб), Дніпропетровській (363,7 тис. осіб), Київській (337,6 тис. осіб) областях. А, отже, значна частка ВПО переміщувалась у

⁶⁸ За тиждень продали понад 30 тисяч пачок «Артемсолі» й зібрали 14 млн грн. Громадське <https://hromadske.ua/posts/za-tizhden-prodali-ponad-30-tisyach-pachok-artemsoli-j-zibrali-14-mln-grn>

⁶⁹ Базова оцінка території зареєстрованих ВПО. Підсумки 19 туру – Україна. Displacement tracking matrix. URL: <https://dtm.iom.int/>

сусідні регіони, незважаючи на те, що рівень загрози в них вищий в порівнянні з західними регіонами;

- часові хвилі зростання кількості ВПО прямо пов'язані з розгортанням воєнних дій. Із загальної кількості ВПО найбільше переміщених осіб було з Донецької, Харківської та Запорізької областей;

- ВПО, переміщуючись у інші регіони намагались розміститись у обласних центрах, або на територіях близьких до них. Так, в розрізі районів найбільша кількість ВПО сконцентрована у Київському, Львівському, Харківському, Запорізькому, Дніпропетровському районах (понад 130,0 тис. ВПО в кожному);

- як і після 2014 року у 2022 році значна частина переміщень ВПО відбувається в межах регіону проживання (люди переміщуються в напрямку протилежному від зон бойових дій, але в межах одного регіону);

- Харківська, Київська області є регіонами, з яких одночасно евакуювалось і до яких поверталась назад велика кількість людей.

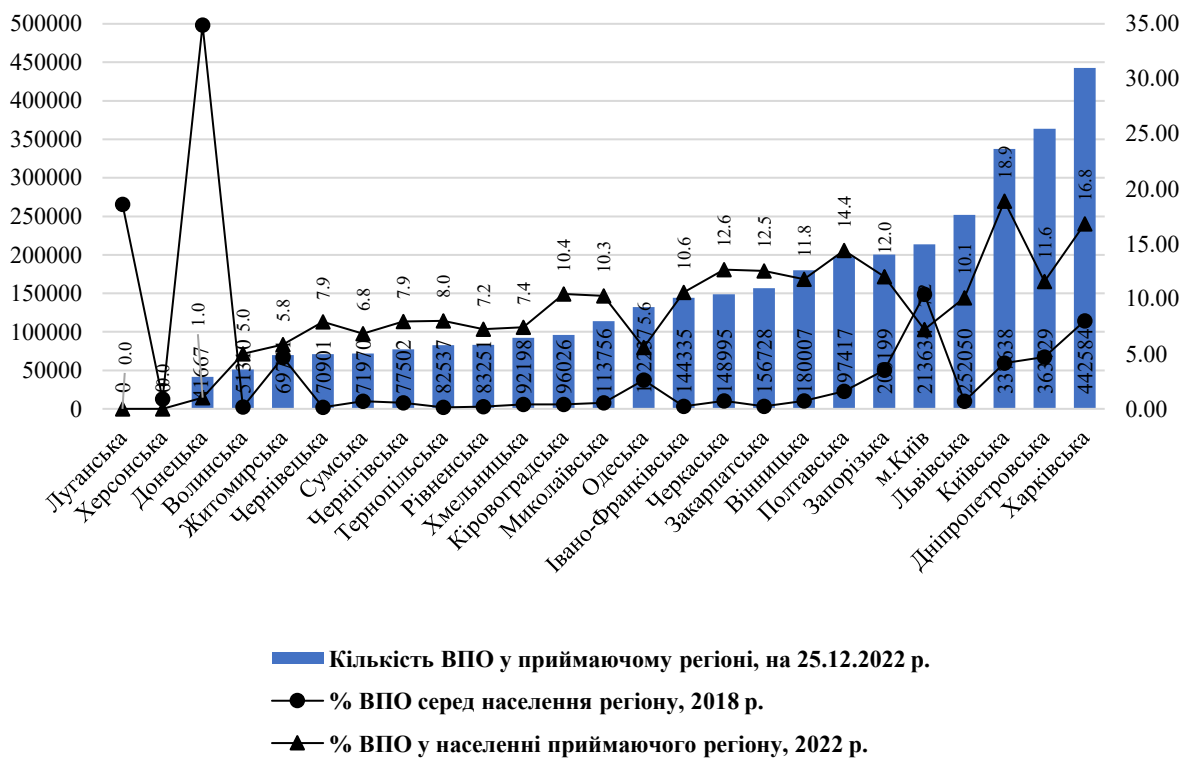

Рис. 6.13. Регіональні особливості переміщення ВПО у 2022 році

Джерело: побудовано на основі даних ⁷⁰

Приймаючи рішення про евакуацію ВПО найчастіше переміщались у регіони, де могли отримати підтримку родичів, друзів, знайомих, або в місця релокації підприємств, на яких вони працювали. Іншим важливим чинником вибору регіону була можливість винайняти житло / отримати місце тимчасового перебування та працевлаштування. Однак чималу роль відігравали когнітивні упередження. Водночас спрацював

⁷⁰ Базова оцінка території зареєстрованих ВПО. Підсумки 19 туру – Україна. Displacement tracking matrix. URL: <https://dtm.iom.int/>

«інстинкт самозбереження», паніка (при якій, людина робить більше спроб та більше помилок), які не завжди дозволяли прийняти найбільш раціональне рішення щодо вибору регіону для переміщення. Так, не зовсім обґрунтованим видається переміщення у Запорізьку (чи в її межах), Дніпропетровську, Харківську області. В цих випадках спрацьовують нераціональні оцінки рівня безпечності регіонів (Дніпропетровська область є порівняно безпечнішою, аніж Донецька чи Луганська, але значно менш безпечною, ніж центральні чи західні області), очікування швидкого завершення війни, існуючі стереотипи щодо мешканців, укладу життя в інших регіонах тощо.

Зрозуміло, що психоемоційний стан, різка зміна місця проживання (або й втрата житла), необхідність пристосування до нових умов життєдіяльності тощо не могли не накласти відбиток на фінансово-економічну поведінку цієї групи населення. З'ясуємо особливості поведінки ВПО в контексті об'єктивних та когнітивних чинників прийняття рішень ВПО, зокрема фінансових.

На фінансові рішення ВПО найбільший вплив мала зміна підходів до управління власними коштами через війну. Такі зміни проявлялись у наступному:

- посилений контроль за власними доходами та видатками;
- перегляд доцільності окремих видів видатків з метою економії власного бюджету та через перегляд цінності окремих речей;
- через підвищення в суспільстві у воєнний час рівня емпатії до чужих потреб чи бід зросла частка видатків на допомогу військовим, людям, які постраждали через війну, втратили рідних чи майно, опинились у складних життєвих ситуаціях тощо;
- інвентаризація наявних активів на предмет можливості їх трансформації у фінансові ресурси;
- зміна підходів до планування (в тому числі фінансових розрахунків). Люди перестали планувати на довгострокову перспективу, а горизонт планування скоротився від кількох днів до тижня, максимум місяця – строку за який реально контролювати виконання планів в кризових умовах.

З іншого боку, поява великої кількості ВПО у приймаючих регіонах та територіальних громадах вимагала і зміни підходів до управління з боку органів місцевого самоврядування, і налагодження комунікації з боку місцевих мешканців тощо. Найскладнішим завданням для територіальних громад стала інтеграція ВПО у соціально-економічне життя. Поява в територіальних громадах нових жителів (хай і тимчасових) у кількості, яка становить 10-20% місцевих мешканців, вимагало від представників місцевого самоврядування допомоги у пошуку житла та гуманітарної допомоги, пошуку роботи на місцевому ринку праці. Крім цього, це обумовило зростання навантаження на місцеву соціальну інфраструктуру, спричинило до зростання видатків місцевих бюджетів на облаштування

місць проживання ВПО, надання додаткових соціальних послуг, реалізацію програм та проектів з підтримки ВПО.

Складним для вирішення виявилось питання працевлаштування ВПО. З однієї сторони, ВПО зіткнулись з висококонкурентним та обмеженим ринком праці у місцях переміщення (зокрема західні регіони України завжди були праценадлишковими та з нижчим рівнем оплати праці), відсутністю вакансій, що відповідають їх професійним навичкам чи рівню їх кваліфікації, високим рівнем тіньової зайнятості. З іншої – частина ВПО не демонструє спрямованість на пошук місця праці, не схильна перекваліфіковуватись відповідно до потреб місцевого ринку праці, розглядаючи свою ситуацію як тимчасову, яку можна «перечекати», отримавши тимчасове житло, соціальні виплати та гуманітарну допомогу. Фактично йдеться про формування моделі «споживацької поведінки» з боку ВПО, яка передбачає перекладання відповідальності за свою життєдіяльність на новому місці на інших, очікуючи допомоги від держави, громадських організацій, благодійних фондів. Вихід з ситуації полягає в максимальній інтеграції ВПО в економічне життя громади через сприяння їх працевлаштування, залучення до суспільного життя, стимулювання дітей ВПО до навчання в місцевих школах та відвідування дошкільних закладів освіти тощо.

Для ВПО критичним є прийняття рішення про подальші перспективи – залишитись і влаштувати власне життя в новій громаді чи повертатись додому. Це є визначальним чинником, який обумовлює поведінку ВПО в приймаючих громадах / регіонах. Безумовно основними критеріями прийняття такого рішення є інформація щодо ведення/припинення бойових дій на територіях, звідки переміщені ВПО, наявність/відсутність вцілілого житла, можливість отримати / орендувати житло, яке відповідатиме потребам ВПО, можливість працевлаштування⁷¹. Поряд з цими об'єктивними чинникам вагома роль належить і когнітивним чинникам – «прийняття» способу життя місцевої громади, психологічна «адаптивність» до нових умов життєдіяльності, відкритість до прийняття нового (нового місця праці, нового житла, нових сусідів, друзів тощо) (табл. 6.1).

⁷¹ Сторонянська І., Максименко А. Тенденції та ризики місцевого економічного розвитку в умовах війни: звіт за результатами соціологічного дослідження (методом фокус-групових інтерв'ю) у територіальних громадах Львівської області.

Таблиця 6.1

Чинники прийняття рішень ВПО щодо евакуації та подальшої інтеграції у соціально-економічне життя приймаючих регіонів / громад

	Об'єктивні чинники	Поведінкові (когнітивні) чинники
Рішення про евакуацію	- Переїзд до родичів в межах власного чи іншого регіону, з сподіванням на їх підтримку (фінансову, організаційну, інформаційну тощо) - Переїзд в межах власного регіону подальше від бойових дій. Загроза життю висока, однак середовище перебування близьке до «рідного» - Рішення про евакуацію прийняте у зв'язку з релокацією бізнесу у безпечний регіон - Рішення про переміщення у західні регіони приймалось із планами подальшого переміщення за кордон - Рішення про переміщення у інші регіони приймалось з врахуванням працевлаштування в нових регіонах, доступності цін на житло та ін.	- «Інстинкт самозбереження». Рівень стресовості ситуації посилюється, якщо перед людиною стоїть вибір жити чи померти їй (її рідним). Під впливом стресу людині властиво діяти ірраціонально - «Паніка». Панікуючи людина робить більше спроб та більше помилок - «Стереотипи». Приймаючи рішення про переміщення люди виходили із набутих стереотипів впродовж життя, зокрема «на заході інший уклад життєдіяльності», «столиця з високим рівнем оплати праці та можливостями» та інші - «Емоційний каскад» - прийняті рішення є заручниками емоцій. Вплив емоцій впливають на «короткотермінові рішення», які згодом можуть змінити «довготермінові».
Фінансові рішення	- Відсутність доходів вимагає економії існуючих фінансових ресурсів; - Посилення контролю фінансових витрат; - Витрати зумовлені посиленням емпатії у суспільстві під впливом війни; - Інвентаризація власних активів з метою їх трансформації у фінансові ресурси; - Невизначеність щодо подальших воєнних дій впливає на скорочення горизонту планування	- Ухвалення рішення ґрунтується на почутті «справедливого». Справедливою видається компенсація за втрату житла, джерела доходів. - Упередження «статусу-кво» викликає прагнення зберегти все як було, адже зміни є «важкі». - Емпатія розвивається під впливом «ефекту відомої жертви» - якщо знаєш обличчя та деталі про людину, то більше переймаєшся її долею та віддаєш грошей; - «Уникнення втрат» - людям складно прийняти рішення про розпродаж/втрату власних активів, тому що своє майно є більш цінним, ніж чуже.
Рішення про працевлаштування	- ВПО приймають рішення про працевлаштування, якщо їх влаштовує зарплата, робота відповідає їх кваліфікації. - Частина жінок з числа ВПО не шукають роботу, бо зайняті доглядом за дітьми, інвалідами. - ВПО продовжують працювати у дистанційному форматі на попередньому місці праці - ВПО в пошуках роботи не часто звертаються до центрів зайнятості, а роблять це шляхом прямих звернень до підприємств, до ОМС, інтернет-ресурсів.	- «Споживацька поведінка», яка формується через задоволення мінімальних потреб за рахунок забезпечення житлом, державних фінансових виплат, існуючого стереотипу «нас повинні забезпечити». - «Гедонічна адаптація» - відбувається процес звикання до місця, будинку. Людина адаптується до поганого, коли не робить перерв - «Ефект неоднозначності» - намагання уникати варіантів, щодо яких відсутня повна інформація створює ефект «невідомої» ймовірності
Перспективи майбутнього перебування Вибір «залишитись» чи «повернутись»	- Перспективи подальшого перебування залежать від, того наскільки ВПО змогли інтегруватись у нове середовище, працевлаштуватись, знайти житло (купівля житла чи доступна оренда), влаштувати дітей у місцеві освітні	На вибір «повернутись» впливатимуть такі когнітивні упередження: - «групове мислення» – піддаватись впливу більшості, групи, знайомих; - «надмірна самовпевненість» схильність переоцінювати свої можливості;

	Об'єктивні чинники	Поведінкові (когнітивні) чинники
	заклади, адаптуватись до місцевих традицій та укладу життя тощо.	- «упередження вцілілого» - схильність робити висновки за вибіркою «вцілілих», що не включає тих, хто зазнав невдачі; - «переоцінка власноруч створеного» - чим більше зусиль вкладено у власне житло, тим сильніша прив'язаність. На вибір «залишитись» : - «упередження досвіду» на прийняття рішення впливає аналогія з пережитими ситуаціями; страх перед невизначеністю; - психологічна «адаптивність» до нових умов життєдіяльності; - відкритість до прийняття нового (нового місця праці, нового житла, нових сусідів, друзів тощо)

Джерело: авторська розробка

Отже, попри існування спільних тенденцій у зміні поведінки мешканців приймаючих регіонів і ВПО під час війни (таких як послаблення «інфляційної психології», зростання попиту на окремі групи товарів, відмова від нових кредитів, зростання проблемних кредитів та інше), поведінка ВПО обумовлена умовами перманентного стресу, що посилює вплив когнітивних упереджень (табл. 6.2). В контексті розвитку регіонів важливим чинником повинна стати інтеграція ВПО у нові громади та перетворення ВПО у ресурс їх розвитку та запобігання формуванню «споживацької» поведінки ВПО.

Таблиця 6.2

Особливості інвестиційно-кредитної, споживчої поведінки мешканців приймаючих регіонів та ВПО в умовах війни

Тип поведінки	Найбільш характерні особливості поведінки	
	<i>Мешканці регіонів</i>	<i>ВПО</i>
<i>Інвестиційно-кредитна</i>	«Відкладені» інвестиції в об'єкти нерухомості	
	Нерухомість втрачає інвестиційну привабливість через відсутність упевненості у отриманні прибутку в майбутньому	Невпевненість у майбутньому та відсутність чіткого рішення щодо місця проживання не спонукає до інвестування в нерухомість При прийнятті рішення про купівлю житла зорієнтовані на вторинний ринок, де житло дешевше і готове до проживання.
	Збільшення депозитів, які розглядаються як пасивна інвестиція та механізм захисту грошей в умовах потенційних руйнувань житла. Конвертація власних гривневих заощаджень у валютні через механізми відкриття валютного депозиту на 3 місяці.	Інвентаризація наявних активів на предмет можливості їх трансформації у фінансові ресурси. Посилений контроль за власними доходами і видатками. Активне використання державних, регіональних програм підтримки ВПО.
<i>Споживча</i>	- Відмова від «інфляційної психології» під впливом безпекових чинників - Переорієнтація попиту на товари, що забезпечують базові потреби - продукти харчування, сигарети, медикаменти, взуття та одяг, гігієнічні та господарчі товари, товари для тварин.	

Тип поведінки	Найбільш характерні особливості поведінки	
	Мешканці регіонів	ВПО
	- Відмова від купівлі брендкових та дорогих марок (у різних групах товарів).	
	Відмова від спонтанних покупок та переорієнтування на планові покупки	Орієнтація на задоволення потреб, які є сьогодні. Відмова від купівлі продуктів / речей про запас Небезпека розвитку «споживацької поведінки».

При зростанні облікової ставки НБУ на 15 % відбулось лише мінімальне підвищення ставок депозитів населення та зниження ставок споживчих кредитів, а, отже, в умовах війни фінансово-кредитний ринок не відразу відреагував на дії НБУ. Об'єктивними чинниками падіння попиту на споживчі кредити стало зниження платоспроможності позичальників (населення) через втрату роботи та джерел надходження доходів, зменшення потреб населення у одязі, побутовій техніці, переоцінка цінностей в умовах війни та інші. Водночас в умовах війни люди перманентно знаходяться у стресовому стані, а невизначеність щодо перспектив розвитку подій в країні посилює вплив когнітивних (психологічних) чинників. Зокрема мали місце такі когнітивні упередження, як: «неприйняття ризику» - перспектива втратити джерело доходу, товар/послугу отриману за споживчим кредитом; «інертність розподілу ресурсів» – в умовах стресу люди не здійснюють радикального перерозподілу ресурсів; «ефект невизначеності» щодо перспектив майбутнього в умовах війни та інші.

На тлі війни у всіх регіонах України мало місце зростання депозитів. Основною об'єктивною причиною зростання обсягу залучених депозитів стала переоцінка валютних депозитів по новому курсу валюти. Водночас проявилась і ірраціональна поведінка населення. Так, на початку війни під впливом паніки зріс попит на готівкову гривню, однак згодом, ставши перед вибором – довірити гроші банкам у кризовій ситуації, чи зберігати їх вдома під загрозою ракетних обстрілів, вимушеного переміщення чи окупації – багато хто зробив вибір на користь банків попри те, що довіра до них у воєнний час знизилась. Приріст валютних депозитів був обумовлений не рівнем депозитних ставок, а намаганням населення знизити втрати від зростання валютного курсу і купити іноземну валюту за відчутно вигіднішим курсом (за умови її розміщення в банку під строковий депозит терміном не менше 3 місяців).

Значно вищий рівень невизначеності (в порівнянні з попередніми кризами) та практично неможливість планування майбутнього в умовах війни обумовили стрімке падіння житлового інвестування після 24 лютого. При цьому фінансові та економічні чинники відійшли на другий план, визначальним став безпековий чинник. Особливістю сучасної кризи стало розбалансування первинного ринку нерухомості – мало місце одночасне існування «відкладеного» попиту з боку населення на нерухомість та

«відкладеної» пропозиції з боку забудовників, які не схильні знижувати ціни, щоб зрівноважити ринок.

На противагу попереднім кризам у 2022 році не відбулось розгортання «інфляційної психології» населення. Значною мірою це зумовлено переглядом цінностей та пріоритетів населення, вимушеним переселенням значної кількості населення, зниженням доходів населення на тлі відсутності розуміння напрямку розвитку подій, що спонукає до збереження фінансових ресурсів та інше. Населення стало менше робити спонтанних покупок, натомість стало більш орієнтованим на планові покупки.

На фінансові рішення ВПО найбільший вплив мала зміна підходів до управління власними коштами через війну. Такі зміни проявлялись у посиленні контролю за власними доходами та видатками; перегляді доцільності окремих видів видатків з метою економії власного бюджету; зростанні частки видатків на допомогу військовим, людям, які постраждали через війну, що зумовлено підвищеним рівнем емпатії в суспільстві у воєнний час; зміні підходів до планування та скороченні горизонту планування.

6.4. ЗМІНА ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 року спричинило серйозні наслідки для розвитку економіки. По-перше, зумовило одну з найбільших криз переміщення населення, яка «вийшла» далеко за межі України, і внаслідок якої наша держава ввійшла у трійку держав-лідерок за походженням біженців та переміщених осіб у світі (Сирія, Україна, Афганістан)⁷². По-друге, сповільнило темпи постковідного економічного відновлення країн Європи та Центральної Азії⁷³ (під впливом енергетичної та продовольчої криз, через порушення торгівельних та логістичних ланцюгів), а в Україні спричинило критичне падіння ВВП (на 29,2%), яке є одним з найбільших з часів Другої світової війни і сягає рівня зниження ВВП Німеччини у момент капітуляції у 1945 р. По-третє, стало причиною політичної кризи на міжнародному рівні, у країнах світу та кризи системи публічного управління на усіх рівнях в Україні.

Водночас економіко-географічне розташування та налагоджені системні взаємозв'язки України з державами Заходу забезпечили високий

⁷² Forced displacement. Refugees, asylum-seekers, and internally displaced persons (IDPs). European Commission. 7.12.2022. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/humanitarian-aid/forced-displacement_en

⁷³ Russian Invasion of Ukraine Impedes Post-Pandemic Economic Recovery in Emerging Europe and Central Asia. The World Bank. Press Release, October 4, 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/10/04/russian-invasion-of-ukraine-impedes-post-pandemic-economic-recovery-in-emerging-europe-and-central-asia>

рівень підтримки українців на тлі війни. А в умовах критичного дефіциту державного бюджету, масштабних руйнувань та вимушеного виїзду великої частини населення зовнішня фінансова підтримка державного та місцевих бюджетів, підтримка на міжнародній арені, стимулювання розвитку громадянського суспільства та бізнес-середовища стали запорукою збереження української державності.

З другого боку, цьому сприяли і внутрішні чинники, в першу чергу, стійкість (попри кризу) системи публічного управління, що проявилася у своєчасних та конструктивних реакціях на виклики війни як державної влади, так і місцевого самоврядування. Збереження цієї стійкості великою мірою є результатом розширення інституційного простору взаємодії держави (органи державної влади, органи місцевого самоврядування), ринку та громадянського суспільства.

Як зауважували науковці та дослідники впливу пандемії на розвиток економіки, держава та ринок не змогли самотійно подолати цієї кризи без включення у процес громадянського суспільства як у контексті прийняття обмежень, що реалізувалося через згоду на них (до прикладу, соціальне дистанціювання, носіння масок), так і участі у подоланні наслідків пандемії (волонтерство, вакцинація)^{74, 75}. Аналогічно, в умовах збройного конфлікту в Україні, з моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України, також ведемо мову про розширення інституційного простору у взаємодії «держава – громадянське суспільство - ринок» (рис. 6.11).

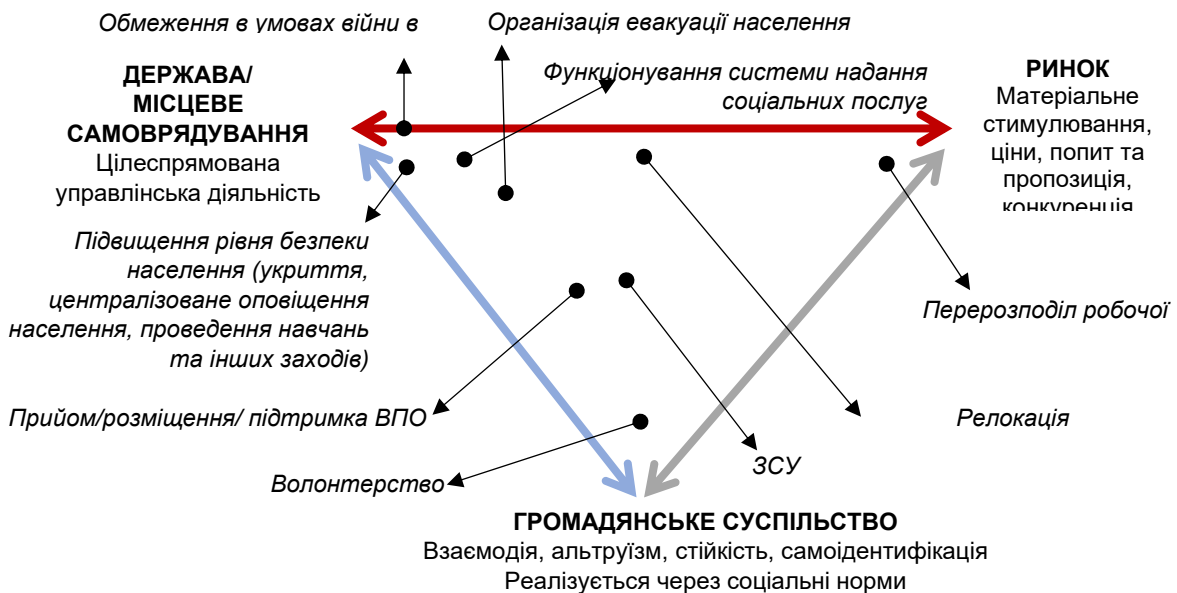

Рис. 6.14. Розширений інституційний простір взаємодії держави, ринку та громадянського суспільства в умовах війни
Джерело: побудовано на основі даних⁷⁶

⁷⁴ Возняк Г., Патицька Х. Поведінкові аспекти у прийнятті фінансових рішень в умовах пандемії: локальний рівень. *Світ фінансів*, 3 (68), 2021. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1456>

⁷⁵ Bowles S., Carlin W. The coming battle for the COVID-19 narrative. *VOX EU*. CEPR. 2020. URL: <https://voxeu.org/article/coming-battle-covid-19-narrative>.

⁷⁶ Там само.

Зараз, за півтора року після лютого 2022 р., чітко прослідковується тенденція посилення ролі громадянського суспільства у протидії воєнним загрозам – у контексті розвитку волонтерського руху, прийому/розміщення/підтримки ВПО (участь у подоланні наслідків війни), організації евакуації населення, безпекових, мобілізаційних заходів (згода на обмеження особистої свободи). Фіксуючи ці тенденції, доходимо висновків, аналогічних результатам нашого дослідження поведінкових реакцій суб'єктів економіки в умовах пандемії⁷⁷:

- по-перше, щодо хибності розгляду поведінки населення в умовах надзвичайних ситуацій крізь призму «колективної патології», якій притаманні масова паніка («що означає імпульсивність, егоїстичність та нескоординовану реакцію»⁷⁸), «синдром катастрофи» (безпорадність і пасивність як загальна реакція людей, які пережили надзвичайні ситуації (хоча є наукові докази того, що близько 15% людей проявляють саме таку когнітивну реакцію – «завмирання»⁷⁹)) та зростання рівня злочинності й імовірності громадських заворушень. Управлінські рішення, прийняті на основі розгляду громадськості як психологічно вразливої та нездатної до раціональної поведінки в умовах кризи, будуть неефективними та стримуватимуть розширення інституційного простору у взаємодії «держава – громадянське суспільство – ринок»;

- по-друге, доцільності розглядати колективну поведінку як «змінні у часі групові процеси, а не фіксовані реакції»⁸⁰, враховуючи процес набуття особистого досвіду, який у різних людей стимулюватиме різні когнітивні упередження і по проходженні певного часу результуватиметься поляризацією поведінкових реакцій.

Отримані висновки дозволяють констатувати певну схожість поведінкових реакцій суб'єктів економіки в умовах війни та в умовах пандемії - перманентних криз, різних за причинами, характером і формами прояву. Це є доказом того, що модель громадської поведінки в умовах війни слід розглядати крізь призму теоретичних засад поведінкової економіки, проте у випадку війни - економіки насильницького конфлікту.

Теоретичні засади економіки насильницького конфлікту в цілому сформовані на основні емпіричних досліджень. Колектив науковців з країн ЄС, Вервімп Ф., Юстіно П. та Брюк Т., теоретичним підґрунтям економіки насильницького конфлікту визначають:

⁷⁷ Возняк Г., Патицька Х. Поведінкові аспекти у прийнятті фінансових рішень в умовах пандемії: локальний рівень. *Світ фінансів*, 3 (68), 2021. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1456>

⁷⁸ Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., Amlôt R. Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front. Public Health*, 2019, 7:141. doi: 10.3389/fpubh.2019.00141.

⁷⁹ Leach J. Why people «freeze» in an emergency: temporal and cognitive constraints on survival responses. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, 2004, № 6, vol. 75. URL: <https://www.hptc-pro.com/wp-content/uploads/2014/01/Why-People-Freeze.pdf>.

⁸⁰ Возняк Г., Патицька Х. Поведінкові аспекти у прийнятті фінансових рішень в умовах пандемії: локальний рівень. *Світ фінансів*, 3 (68), 2021. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1456>

1) монополію держави на насильство – з чого виводять вихідні умови: формування інформаційних кампаній (та інфодемію як їх наслідок), контролю над ресурсами, формування квазідержав тощо;

2) компроміс між функцією максимізації корисності та максимізації фізичної безпеки у прийнятті рішень - спочатку економісти розглядали конфлікт як короткочасний шок, тому для пояснення поведінкових реакцій в цих умовах традиційно використовували модель максимізації корисності домогосподарств. Однак, з часом доведено: шок є лише початковою точкою тривалого періоду конфлікту. Відповідно, поведінку в цих умовах слід розглядати як змінні у часі процеси⁸¹, тому варто враховувати набуття особистого досвіду. Для фіксації цих змін потрібні більш динамічні моделі, побудовані на врахуванні більшої кількості факторів і, перш за все, безпекового чинника. Тому аналіз прийняття рішень домогосподарствами в умовах збройного конфлікту не здійснюється лише на основі функції максимізації корисності (як у більшості випадків), а з урахуванням максимізації фізичної безпеки⁸². Цей теоретичний аспект підтверджено численними емпіричними дослідженнями, зокрема щодо відсутності чіткої кореляції між територіальною віддаллю від зони бойових дій та появою емоційної потреби виїхати на більш безпечну територію⁸³. Доведено, у цьому випадку процес прийняття рішення базується на компромісі: що важливіше, можливість убезпечити чи нездатність утримувати себе і свою сім'ю?

3) зміну у системах індивідуальних переваг (які є фундаментальною основою розуміння поведінки індивіда) і соціального капіталу, – згідно з результатами проведених опитувань і поведінкових експериментів у понад 40 країнах, виявлено закономірність: вплив військового насильства посилює соціальну співпрацю на рівні громад та окремих груп і стимулює просоціальну поведінку⁸⁴. Аналогічного висновку дійшов Е. Моусон, автор обширного систематичного дослідження «Масова паніка та соціальна прихильність: динаміка людської поведінки»⁸⁵. Він запропонував модель соціальної прихильності, в основі якої – товариська природа людини та примат прихильності, і довів, що типовою реакцією людини на загрозу та небезпеку є посилення соціальних взаємозв'язків.

Загалом, дослідження у напрямі економіки насильницького конфлікту дають чітке розуміння того, що поведінка людей під час надзвичайних ситуацій не є ані незрозумілою, ані випадковою, а відмінною

⁸¹ Там само

⁸² Justino P. Poverty and violent conflict: a micro-level perspective on the causes and duration of warfare. *Journal of Peace Research.*, 46 (3), 2009, pp. 315-333. DOI: 10.1177/0022343309102655

⁸³ Murca S. Nudging in War - Behavioural Economics in the Extreme. Nova Nudge Club, 2021. URL: <https://www.novanudge.com/post/nudging-in-war-behavioural-economics-in-the-extreme>.

⁸⁴ M. Bauer, C. Blattman, J. Chytlová, J. Henrich, E. Miguel, T. Mitts. Can war foster cooperation? *Journal of Economic Perspectives*, 2016, 30 (3): 249-74. DOI: 10.1257/jep.30.3.249

⁸⁵ Mawson A. Mass Panic and Social Attachment: The Dynamics of Human Behavior. Ashgate, 2007. DOI:10.4324/9781351153201.

від традиційних поведінкових моделей. Однак її можна пояснити шляхом аналізу.

Війна в Україні зумовила зміну поведінкових закономірностей суб'єктів економіки (населення, суб'єктів господарювання, організацій громадянського суспільства, органів управління) як в межах нашої країни, так і за кордоном. В цьому контексті набуває актуальності потреба «накладання» наукових основ поведінкової економіки на особливості протікання конфлікту та адаптації поведінки людей до цих екстремальних умов, їх стійкості в таких умовах. Надалі сфокусуємо увагу на двох взаємопов'язаних аспектах: 1) колективній психосоціальній стійкості суб'єктів економіки (цю проблематику розглянемо з позиції ролі територіальних громад як приймаючих ВПО); 2) зміні поведінкових закономірностей суб'єктів економіки (фіксація нових, набутих під впливом війни, звичок → аналіз їх тривалості → констатація формування нових норм поведінки).

Очевидно, що великі потрясіння призводять до переосмислення цінностей, що, однозначно, зумовлює зміни в економічній поведінці:

- зміну рівня активності громадянського суспільства та ролі альтруїзму в економічному поступі держави;
- зміну споживчої поведінки;
- нові тренди у сфері зайнятості та навчання тощо.

Зміна рівня активності громадянського суспільства та ролі альтруїзму в економічному поступі держави. Свідченням переосмислення цінностей і зміни індивідуальних переваг та очікувань є збереження рівня самооцінки щастя населенням України (рис. 6.15): станом на травень 2023 р. 70% українців вважають себе щасливими, не вважають себе такими 16%. Логічно, що серед ВПО частка людей, які не вважають себе щасливими, є значно вищою, ніж серед інших груп населення. Кожен третій ВПО вказує на те, що нещасливий; однак 54% ВПО вважають себе щасливими.

Результати опитування, проведеного КМІС, є несподіваними, адже після півтора року масштабної війни на території України рівень щастя населення не знизився, і, що важливо, станом на травень 2023 р. він є одним з найвищих за останні двадцять років. Пояснення цього «феномену» лежить у площині поведінкової науки. Як зауважує англійський економіст Р. Лейард, люди не почувають себе щасливішими, коли багатшає усе суспільство, частиною якого вони є; люди стають щасливішими, коли стають багатшими порівняно зі своїми сусідами⁸⁶. Учений веде мову про співставлення себе з іншими та формування висновків на основі порівняння своїх досягнень і досягнень інших. В умовах війни, коли нещастя спіткало велику частину українського суспільства, показник досягнень інших суттєво знизився, і на фоні

⁸⁶ Самооцінка щастя населенням України до і після широкомасштабного російського вторгнення. КМІС, липень 2023. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1257&page=1&t=7>

нещастя і бід, яких зазнали інші, людина відчуває свою перевагу – умовно безпечне середовище, відносно стабільне фінансове становище, рідні люди поруч.

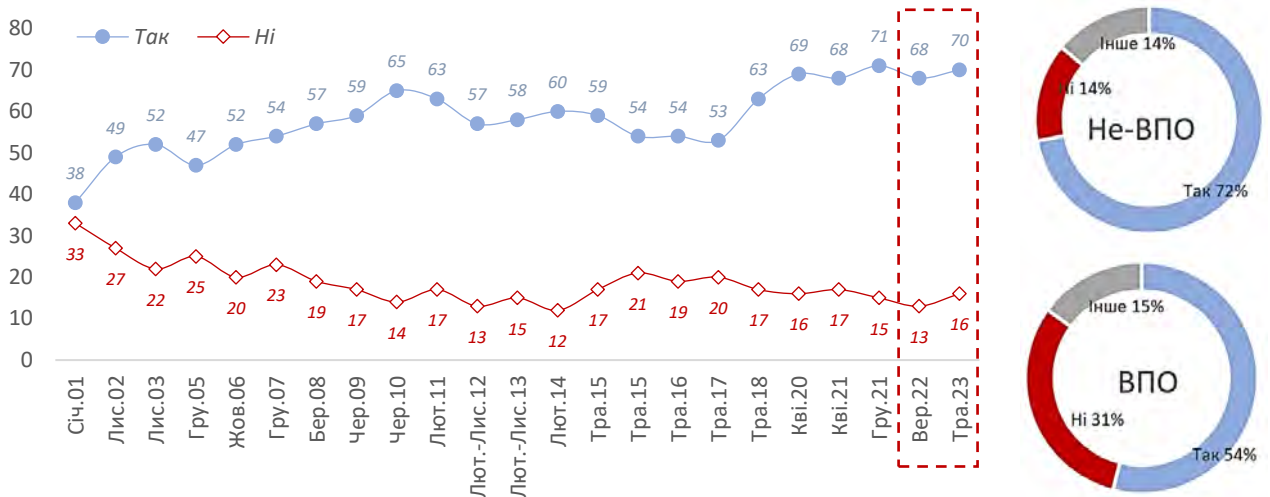

Рис. 6.15. Динаміка рівня самооцінки щастя населення України (2001-2023 рр.) та в розрізі респондентів з числа ВПО на Не-ВПО (2023 р.), %

Джерело: побудовано на основі даних⁸⁷

При цьому, збереження на довоєнному рівні показника самооцінки щастя населенням, на думку соціологів КМІС, є свідченням «міцності» громадянського суспільства і його здатності до адаптації в умовах війни. Відомий український соціолог В. Паніотто у коментарі до результатів опитування зазначає, що факторами, які підвищили рівень щастя українців є посилення згуртованості і взаємопідтримки, зменшення регіональних розбіжностей, зростання цінності держави для населення і покращення соціально-психологічного клімату⁸⁸.

Його висновки підтверджені результатами інших соціологічних досліджень: кардинальною зміною ставлення населення України до своєї держави та переосмисленням її цінності в очах громадян в умовах екзистенційної загрози – за останнє двадцятиріччя лише після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України більшість українців позитивно оцінюють вектор розвитку Української держави (40,3%) (рис. 6.16); масовому долученні українців до волонтерства і благодійності (58,1% населення країни⁸⁹).

Таким чином, у реаліях збройного конфлікту в Україні ще раз підтвердилася модель соціальної прихильності Е. Моусона, адже відбулося посилення альтруїзму і зростання ролі громадянського суспільства у протистоянні викликам війни.

⁸⁷ Самооцінка щастя населенням України до і після широкомасштабного російського вторгнення. КМІС, липень 2023. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1257&page=1&t=7>

⁸⁸ Там само

⁸⁹ Самопочуття українців під час війни: емоції, очікування, особистий досвід. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Центр політичної соціології. 22.06.2022. URL: <https://dif.org.ua/article/samopochuttya-ukrainsiv-pid-chas-viyini-emotsii-ochikuvannya-osobistiy-dosvid>

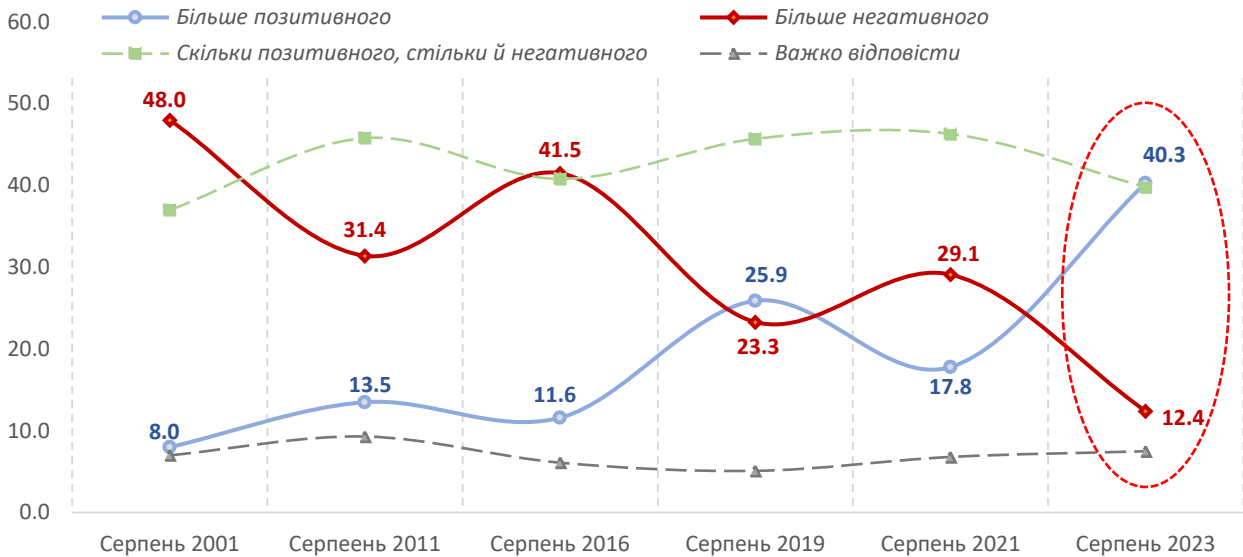

Рис. 6.16. Зміна ставлення населення до Української держави (Як Ви вважаєте, за роки існування незалежної України було більше позитивного чи негативного?), %

Джерело: побудовано на основі даних ⁹⁰

Цифровізація набула стрімкого розвитку в Україні в час пандемії та залишається актуальною в умовах війни і масового переміщення населення в межах країни та закордон. Вона стала вагомим трендом розвитку на ринку праці, у системі освіти та публічного управління.

1. Віддалена робота стала одним з важливих чинників збереження стійкості ринку праці в умовах повномасштабного вторгнення. За даними сайту з пошуку роботи Work.ua, за період з лютого 2022 року частка вакансій з віддаленою зайнятістю зросла більше ніж у 1,5 раза, а роботодавці, які мали досвід впровадження дистанційної зайнятості, проявили найбільшу стійкість і спроможність до адаптації в умовах війни (рис. 6.17). Крім того, віддалена зайнятість стала запорукою певної фінансової стабільності для українців, які в умовах війни виїхали закордон. За результатами дослідження поведінки та настроїв українців, що були вимушені виїхати в Європу внаслідок війни з РФ, у червні 2022 р. практично кожен четвертий зайнятий працював віддалено в Україні. Станом на квітень 2023 р. частка цих осіб скоротилася до 12%⁹¹.

Дистанційна зайнятість стала «панацеєю» для багатьох роботодавців в умовах поширення Covid-19 та необхідності соціального дистанціювання працівників на доволі тривалий період (2020-2023 рр.), що зумовило її перехід у стан поведінкової норми. В умовах постковідного періоду все більше проявляється тенденція, коли великі компанії (Zoom,

⁹⁰ День Незалежності України: шлях до перемоги, ідентичність та цінність держави на тлі війни — опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Соціологічна служба Центру Разумкова за підтримки програми MATRA. 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-do-peremogi-identichnist-ta-tsinnist-derzhavi-na-tli-viyni-opituvannya>

⁹¹ Українські біженці в Європі: квітень 2023. Дослідження поведінки та настроїв українців, що були вимушені виїхати в Європу внаслідок війни з росією. 4Service. Lifecell. Київстар. InPoland. URL: <https://4service.group/social-project/files/wave3.pdf>

Google) впроваджують так званий «гібридний формат» зайнятості (поєднання дистанційної та офісної роботи), однак цей процес супроводжується певним спротивом з боку працівників⁹². Адже, перейшовши у стан поведінкової норми, дистанційна зайнятість спричинила ланцюгову реакцію – формування нових поведінкових закономірностей (пошук житла, не зважаючи на віддаль від місця праці; гнучкий графік роботи; поєднання доглядової праці і офіційної зайнятості тощо), відмовитися від яких людям важко.

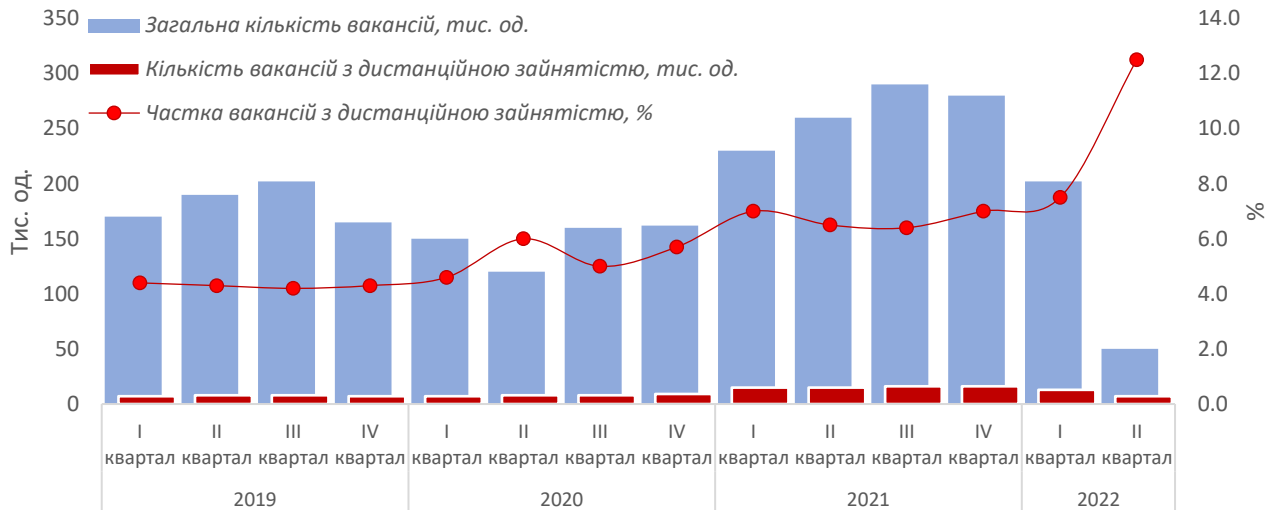

Рис. 6.17. Динаміка загальної кількості вакансій і частки вакансій з дистанційною зайнятістю у 2019-2022 рр.

Джерело: побудовано на основі даних⁹³

Для українських реалій зменшення тенденції переходу на дистанційну зайнятість не буде актуальним ще впродовж тривалого часу (станом на березень 2023 р. 30% громадян України працюють дистанційно⁹⁴), що призведе до ще більшого вкорінення цієї поведінкової закономірності як норми. Розуміння цього притаманне не лише роботодавцям та потенційним працівникам, а й на державному рівні. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом» № 2421-IX від 18.07.2022 р.⁹⁵, яким розширено можливості працевлаштування для громадян та врегульовано фріланс як нестандартну форму зайнятості. З одного боку, це позитивний момент, адже в умовах війни забезпечує додаткові можливості

⁹² Найбільші компанії світу повертають працівників у офіси. Чи торкнеться тенденція України? Work.ua. 9.08.2023. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2468/>

⁹³ Як пандемія та війна вплинули на дистанційну роботу: аналіз ринку 2019-2022. Work.ua. 2022. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2172/>

⁹⁴ Верховна Рада України змінює ландшафт трудових відносин в Україні в умовах глобальних викликів. Завдяки новітньому законодавству більше 30% громадян ефективно працює дистанційно. Комітет ВРУ з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. 15.03.2023 р. URL: https://komspip.rada.gov.ua/news/main_news/75871.html

⁹⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом. Закон України № 2421-IX від 18.07.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-IX#Text>

працевлаштування для українців; з другого, варто врахувати, що продовження тривалості у часі та розвиток механізмів дистанційної зайнятості матиме наслідком зміну поведінки працівників.

2. За даними Державної служби якості освіти України, на початку повномасштабної війни, у березні 2022 р., 75% шкіл працювали, застосовуючи дистанційну форму навчання. Станом на грудень 2022 р. ситуація дещо змінилася, і 28% шкіл (у тилкових областях) працювали із застосуванням денної форми навчання, однак у 72% закладів освіти навчання і далі проводилося за дистанційною і змішаною формами (рис. 6.18).

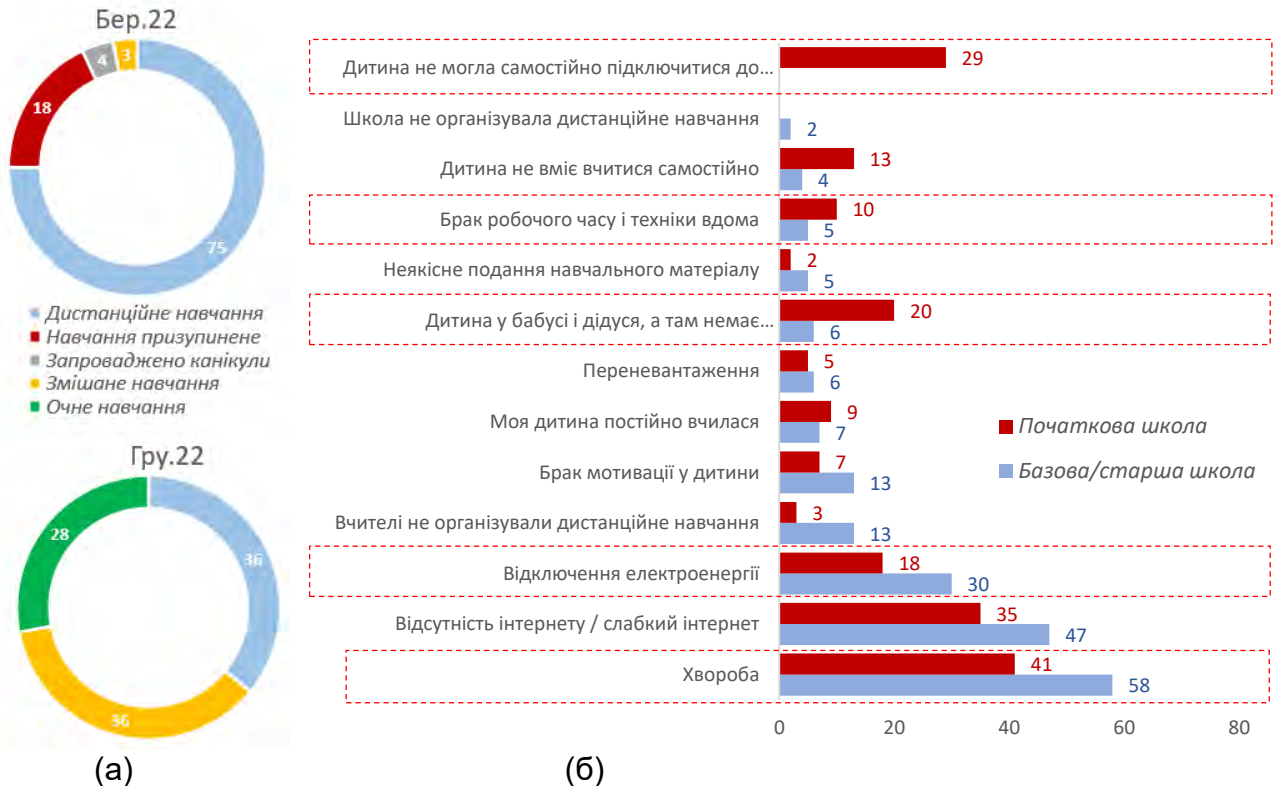

Рис. 6.18. Роль дистанційного навчання в організації освітнього процесу в Україні в умовах війни та проблеми, якими цей тип навчання супроводжувався, 2022 р.

Джерело: побудовано на основі даних ⁹⁶

Зaproвадження дистанційного навчання дітей в Україні відбулося в умовах боротьби із Covid-19 у 2020 р. і дало змогу продовжити освітній процес в умовах, коли відвідування шкіл було недоречним через поширення пандемії. Тому, коли почалася повномасштабна війна, яка спричинила масові руйнування будівель закладів освіти, переміщення населення та вкрай важку безпекову ситуацію, вітчизняна система освіти змогла швидко адаптуватися до нових вимог та перейти на «рейки» дистанційної форми освіти. Це забезпечило: по-перше, змогу навчатися

⁹⁶ Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. Cedoss. International Renaissance Foundation. 2023. 140 с. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved-overview-report-2022-web.pdf>; 2) У селах майже вдвічі менше учнів мають доступ до дистанційного навчання, ніж у містах. Державна служба якості освіти України. 31.08.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/u-selakh-mayzhe-vdvichi-menshe-uchniv-mayut/>

для дітей, які змушені були покинути рідні міста і села і виїхали в інші регіони України чи в інші країни; по-друге, безпеку для дітей та певний рівень соціально-психологічного комфорту для батьків, яким не потрібно було розлучатися зі своїми рідними в умовах постійних загроз, адже їх діти мали змогу здобувати освіту з дому.

Попри це, за результатами досліджень впливу дистанційної форми навчання на рівень освіти дітей в умовах пандемії, дистанційне навчання стало причиною посилення освітніх нерівностей та погіршення якості освіти⁹⁷, і однією з причин таких результатів був нерівномірний доступ до цифрових інструментів⁹⁸. В умовах війни ця проблема поглибилася через втрату майна, часту зміну місця проживання, відключення/погіршення інтернет-покриття та вимкнення електроенергії (проблеми, так чи інакше пов'язані із цифровізацією, - серед основних в організації дистанційного навчання в умовах війни). Якщо в умовах пандемії нерівномірність доступу до дистанційної освіти прослідковувалася у векторі «село-місто»⁹⁹ та рівня доходів домогосподарств, то в умовах війни вона збереглася (зокрема, у селах вдвічі менше учнів мають доступ до дистанційного навчання¹⁰⁰), але спостерігається також у регіональному контексті (наближення до зони бойових дій, окуповані території).

Таким чином, цифровізація стала «рятівним кругом» для системи освіти в Україні в умовах збройної агресії РФ, оскільки сприяла її адаптації до нових умов (забезпечивши, по-перше, можливість якнайбільш повного охоплення здобувачів освіти, по-друге, дотримання безпекового фактора). Однак, дистанціювання і цифровізація освітнього процесу, як було констатовано в умовах пандемії, ведуть до поглиблення нерівномірності доступу до освіти, зниження рівня соціалізації дітей та якості навчання.

В Україні в умовах війни немає змоги вести мову про відмову від цієї форми організації освітнього процесу, адже її застосування забезпечує стійкість системи освіти і безперервність процесу навчання. Адже в умовах, що склалися, дистанційна освіта дає більше переваг ніж недоліків. Крім того, розуміння (сформоване внаслідок пандемії) імовірних наслідків тривалого переведення освітнього процесу на дистанційну форму дає змогу державі уникнути або послабити їх вплив. На сучасному етапі, коли населення певним чином адаптувалося до умов війни, держава стимулює переведення закладів освіти у тилкових регіонах на очне навчання: ведеться активна робота над забезпеченням учнів під час навчального процесу у школах укриттями, органи місцевого

⁹⁷ Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. Cedos. International Renaissance Foundation. 2023. 140 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf

⁹⁸ Voznyak H., Patytska K. and Kloba T. The influence of the covid-19 pandemic on changing the behavior of economic entities. *Green, Blue and Digital Economy Journal*, 2021, 2(2), pp. 8-14. doi: 10.30525/2661-5169/2021-2-2

⁹⁹ Там само

¹⁰⁰ У селах майже вдвічі менше учнів мають доступ до дистанційного навчання, ніж у містах. Державна служба якості освіти України. 31.08.2022. URL: <https://sqe.gov.ua/u-selakh-mayzhe-vdvichi-menshe-uchniv-mayut/>

самоврядування активно працюють над залученням дітей-ВПО до навчання у школах приймаючих громад, ведеться моніторинг наявності у школярів цифрових засобів для доступу до навчання, відбулася адаптація та забезпечено певну «гнучкість» організації освітнього процесу для можливості шкіль вчасно реагувати на потенційні виклики і загрози тощо.

Такі заходи дають змогу державі, хоча і не у повній мірі, але чатково зменшити негативний вплив цифровізації та соціального дистанціювання на розвиток дітей. Подолання решти наслідків зміни освітнього процесу на тривалий час лежить у площині формування системних заходів в напрямках реабілітації дітей, які перебували в умовах окупації чи на території, де велися активні бойові дії, їх інтеграції у громади, відновлення довіри як до держави, так і до людей. В цьому контексті школа може стати ефективним інструментом соціалізації дітей (аналогічно, як у випадку інтеграції дітей-ВПО у приймаючих громадах, де школа відіграє ключову роль у цьому процесі), однак це вимагає зміни підходу до організації освітнього процесу – акцентування на виховному процесі і психологічній підтримці учнів.

Одним з важливих наслідків впливу війни в Україні на економіку є зниження рівня купівельної спроможності населення як в Україні, так і далеко за її межами, що призвело до зміни споживчої поведінки людей. Основним трендом на споживчому ринку у країнах Європи у 2022 р. є суттєве переважання росту виручки над темпами зростання об'ємів проданих товарів масового споживання. І найбільше ці тенденції прослідковуються в Україні і країнах Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

**Ситуація на споживчих ринках у країнах Європи,
III квартал 2022 р.**

Показники	Країни ЄС	Країни Центральної і Східної Європи	Україна
Приріст виручки від реалізації товарів масового споживання	8,1	21,6	-1,3
Приріст об'ємів проданих товарів масового споживання	-2,5	-2,2	-17,9
Рівень інфляції	10,6	23,8	26,6

Джерело: побудовано на основі даних ¹⁰¹

Порівнюючи приріст вартісних продажів та об'ємів проданих товарів масового вжитку у країнах ЦСЄ (рис. 6.19), видно, що найбільше в цих умовах постраждала, звичайно ж, Україна. Зміна обсягів продажів за три квартали 2022 р. становили -17,9% порівняно з аналогічним періодом 2021 р. На відміну від усіх інших країн ЦСЄ, в нашій країні також

¹⁰¹ Вижити й перемогти: як змінилася купівельна поведінка українців під час війни – дослідження RAU і NielsenIQ. Український соціологічний портал. 21.12.2022. URL: <https://usp-ltd.org/vyzhyty-i-peremohty-iaak-zminylasia-kupivelnna-povedinka-ukraintsiv-pid-chas-vijny-doslidzhennia-rau-i-nielseniq/>

прослідковується зниження вартісних продажів товарів масового вжитку попри найбільший рівень інфляції (що важливо, найбільш стрімко в Україні дорожчали продукти харчування¹⁰²).

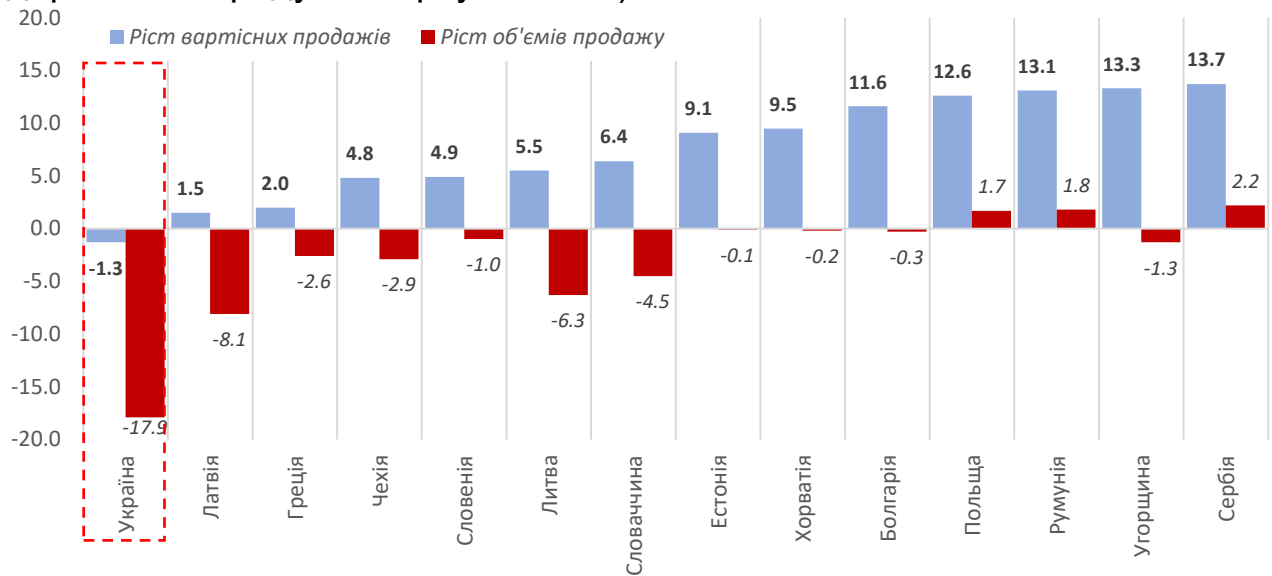

Рис. 6.19. Приріст вартісних продажів та об'ємів продажів у країнах Східної Європи, III квартал 2022 р., % до попереднього року
Джерело: побудовано на основі даних¹⁰³

Спостережувані тенденції точно вказують на зміну споживчої поведінки українців в напрямі економії. Однак, якщо зменшення обсягів купівлі товарів є чітко простежуваним трендом року війни, то напрям зміни стратегії покупок не є настільки очевидним, адже зниження вартісних продажів товарів масового вжитку в умовах високого рівня інфляції може бути як свідченням переходу покупців на більш дешеві марки, так і результатом зниження об'ємів купівлі товарів.

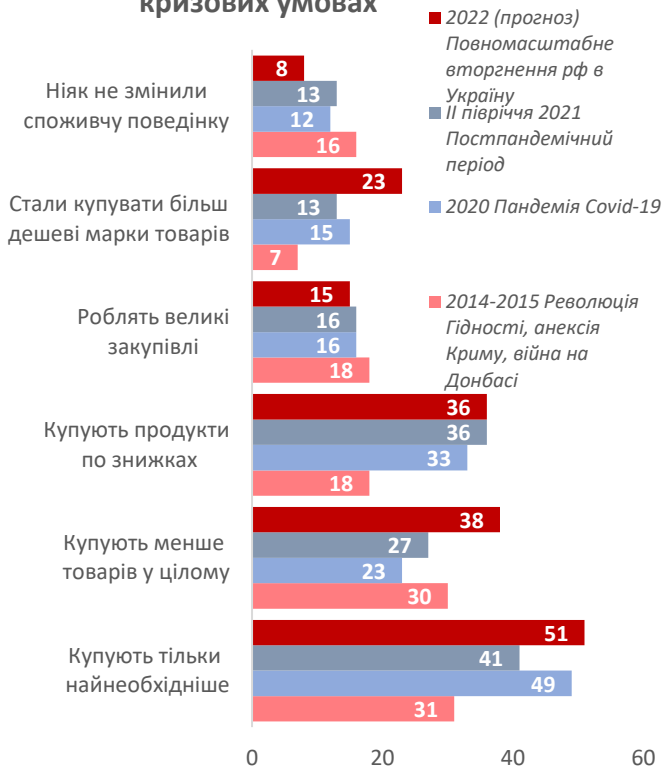
За результатами аналітичного дослідження «Основні тренди ритейлу в умовах військових дій», проведеного Асоціацією ритейлерів України та аналітичною компанією NielsenIQ, 96% споживачів в Україні змінили свої стратегії споживання¹⁰⁴. Основними тенденціями їх зміни є орієнтування на купівлю меншої кількості товарів (в першу чергу, зменшення імпульсивних покупок) та перехід на дешевші марки товарів масового вжитку і товари зі знижками (рис. 6.20). Понад ½ опитаних обмежують себе у доступі до медичних послуг (59%), споживанні комунальних послуг (67%) та навіть їжі (69%).

¹⁰² Вжити й перемогти: як змінилася купівельна поведінка українців під час війни – дослідження RAU і NielsenIQ. Український соціологічний портал. 21.12.2022. URL: <https://usp-ltd.org/vyzhyty-i-peremohty-iak-zminylasia-kupivelnna-povedinka-ukraintsiv-pid-chas-vijny-doslidzhennia-rau-i-nielseniq/>

¹⁰³ Там само

¹⁰⁴ Там само

Порівняння споживчої поведінки в кризових умовах

Найчастіше засосовувані стратегії економії

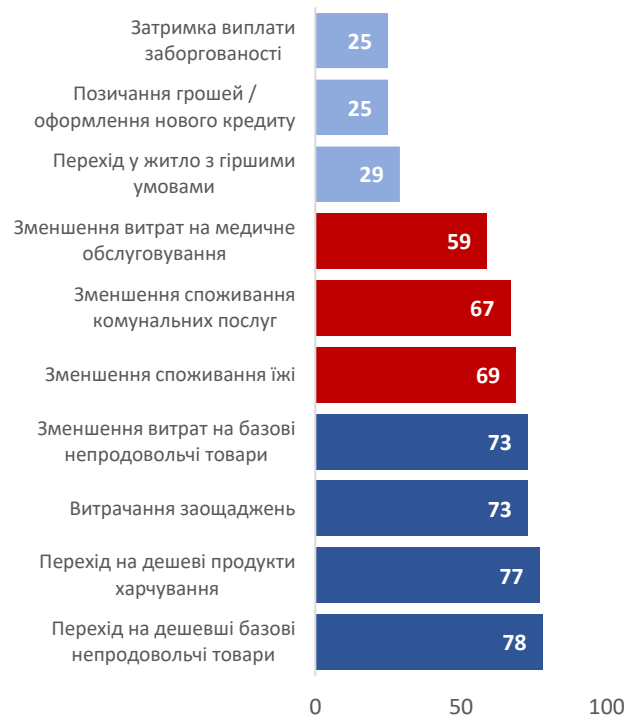

Рис. 6.20. Зміна споживчої поведінки українців, % населення
Джерело: побудовано на основі даних ¹⁰⁵

У країнах Європи також спостерігається зміна споживчої поведінки населення в напрямі обмеження об'ємів купівлі дискреційних товарів, «відкладення» покупок у часі та зменшення заощаджень. За результатами дослідження McKinsey&Company¹⁰⁶ (опитуванням охоплено Францію, Німеччину, Італію, Іспанію та Великобританію), зростання цін є основною причиною занепокоєння людей, що спричинило масові песимістичні настрої споживачів щодо стану національних економік. Зниження купівельної спроможності населення посприяло зміні споживчої поведінки: посиленню тенденції спроб нових (більш дешевих) брендів, зміні точки продажу. Найбільшу вигоду від ситуації, що склалася, отримали дискаунтери (крамниці, які торгують за зниженими цінами (прикладом дискаунтера в Україні є «АТБ-Маркет»)), а частка споживачів, які роблять покупки у таких магазинах, зросла на 19%. Натомість знизилася відвідуваність супермаркетів (8%), гіпермаркетів (22%) та спеціалізованих продуктових магазинів (24%).

¹⁰⁵ Вижити й перемогти: як змінилася купівельна поведінка українців під час війни – дослідження RAU і NielsenIQ. Український соціологічний портал. 21.12.2022. URL: <https://usp-ltd.org/vyzhyty-i-peremohty-iaak-zminylasia-kupivelnna-povedinka-ukraintsiv-pid-chas-vijny-doslidzhennia-rau-i-nielseniq/>

¹⁰⁶ Bazzoni E., Jacob M., Land S., Rupp M. & Welcher S. 9 charts that show how inflation and the Ukraine war are impacting European consumers. World Economic Forum, 2022, Jun 13. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/how-inflation-and-the-conflict-in-ukraine-are-impacting-european-consumers>

Загалом, в умовах війни в Україні зміна споживчої поведінки населення є більш вираженою, порівняно з іншими кризами (подіями 2014-2015 рр., пандемією, постковідним періодом), а застосовувані стратегії економії межують з крайнощами (люди зменшують споживання їжі, комунальних послуг, відтермінують відвідування лікарів). Під час поширення пандемії Covid-19 споживчі ринки реагували по-іншому: збільшення об'ємів реалізації товарів було чинником, який на рівні з інфляцією зумовив зростання виручки від реалізації товарів масового споживання. Натомість в умовах війни таких тенденцій не спостерігається – об'єми реалізованих товарів масового вжитку зменшилися, а обсяги виручки від їх реалізації суттєво зросли. Відповідно, єдиним компонентом забезпечення зростання виручки є інфляція.

Такі тенденції матимуть негативні наслідки для розвитку сфери послуг та, зокрема, торгівлі. І, якщо великі торгівельні та мережі обслуговування характеризуються запасом стійкості в умовах зниження попиту на товари і послуги та мають фінансові можливості для адаптації до нових умов, то малий бізнес є більш вразливим. І тривале застосування стратегій економії населенням може результуватися кризою у сфері послуг. Це запустить ланцюгову реакцію: криза у сфері послуг та її негативний вплив на розвиток малого бізнесу → зниження кількості суб'єктів малого бізнесу → зменшення робочих місць → зменшення обсягів податкових надходжень до бюджетів територіальних громад (передовсім громад, у структурі економіки яких переважає сфера послуг).

Як зазначено вище, збереження стійкості Української держави в умовах війни стало можливим завдяки розширенню інституційного простору взаємодії держави, ринку та громадянського суспільства. Це помітно, зокрема, при аналізі спроможності територіальних громад забезпечити прийом-розміщення-підтримку ВПО, що стало можливим завдяки широкому залученню жителів та місцевого бізнесу до цього процесу.

Важливо розуміти, що сучасна криза масового переміщення людей в Україні за своїми масштабами та швидкістю є безпрецедентною з часів Другої світової війни¹⁰⁷. Станом на січень 2023 року – майже через рік після початку війни – внутрішньо переміщеними є 5,4 млн осіб – практично кожен четвертий українець. При цьому, значна частина населення рятувалася також виїздом закордон, і хвиля тих, хто виїздив за межі країни, теж «прокотилася» (хоча і у більш короткостроковому періоді) громадами. Усвідомлення цих показників дає змогу оцінити рівень навантаження, з яким стикнулися (і витримали) територіальні громади на шляху руху людей, які покидали домівки, рятуючись від війни. Для більш

¹⁰⁷ Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation. Brief №2. United Nations Global Crisis Response Group on Food, Energy and Finance, 2022. URL: https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/06/GCRG_2nd-Brief_Jun8_2022_FINAL.pdf?utm_source=United+Nations&utm_medium=Brief&utm_campaign=Global+Crisis+Response

детального вивчення ролі територіальних громад як приймаючих ВПО розглянемо процес внутрішнього переміщення в Україні та визначимо його основні характеристики.

За визначенням ООН¹⁰⁸, ВПО є особи, що змушені або були змушені покинути свої домівки або місця постійного проживання з метою уникнення наслідків збройних конфліктів, насилля, порушення прав людини або природних чи антропогенних катастроф, проте які не перетнули кордон своєї країни.

Проблема вимушеної внутрішньої міграції населення широко досліджується у наукових колах з огляду на постійне виникнення конфліктів у різних куточках світу. На їх основі зроблено певні висновки щодо поведінкових закономірностей ВПО та приймаючих громад, виявлено проблеми та виклики, які актуалізуються в цих умовах.

Перш за все, дослідники зауважують, що гуманітарні інтервенції у конфліктних ситуаціях націлені на порятунок життів людей. Тобто вони орієнтовані на подолання загроз життю і вирішення нагальних проблем переміщених осіб – у короткостроковому, а не довгостроковому контексті (а це не сприяє повноті охоплення потреб переселенців)¹⁰⁹. Проблема неповноти врахування потреб ВПО загострюється, зважаючи на те, що в сучасних умовах переміщення людей як в межах своїх країн, так за її межі є дедалі тривалішими: близько 16 млн ВПО перебувають поза межами свого дому в середньому понад 5 років¹¹⁰.

За результатами проведених соціологічних опитувань, однією з основних проблем є низька ефективність управлінських рішень у вирішенні потреб ВПО, що зумовлене неусвідомленням таких потреб, їх масштабу, неврахуванням поглядів та уподобань переміщених осіб¹¹¹. З другого боку, численні дослідження доводять проблему невідповідності навиків та інших характеристик ВПО запитам ринку праці, місцевим звичаям та способу життя у приймаючих громадах. До прикладу, переміщення великої кількості ВПО до Західної Німеччини після Другої світової війни зумовило суттєві перекоси на ринку праці у регіоні, що, разом із неспроможністю переміщених осіб у короткостроковому періоді адаптуватися, спричинило нагальну потребу сформуванню на державному

¹⁰⁸ Guiding Principles on Internal Displacement. United Nations, 1998. URL: https://cms.emergency.unhcr.org/documents/11982/44794/UN%2C+Guiding+Principles+on+Internal+Displacement%2C+1998/47806967-dd92-4d67-ad47-578aa8b5d11f#_ga=2.128008271.290982458.1677063021-1559288678.1677063021

¹⁰⁹ Shehu M., Abba A. Humanitarian crisis and sustainable development: perspectives and preferences of internally displaced persons in the northeastern Nigeria. *Journal of International Humanitarian Action*, 2020, 5 (17). <https://doi.org/10.1186/s41018-020-00084-2>

¹¹⁰ Forced Displacement. Refugees, Internally Displaced and Host Communities. The World Bank, 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/forced-displacement>

¹¹¹ Long K. Rethinking durable solutions. In: Qasmiyeh F-E et al (eds). *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2014, pp 476-488. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199652433.013.0013>

рівні нормативно-правову базу для задоволення потреб ВПО у працевлаштуванні¹¹².

Більш позитивними є дослідження поведінки ВПО у довгостроковому періоді. Завдяки проведенню аналізу зміни поведінки ВПО у Фінляндії через 50 років після їх вимушеного переміщення внаслідок зайняття частини території країни Радянським Союзом після Другої світової війни¹¹³, було виявлено збільшення доходів ВПО порівняно із місцевими жителями. Учені пояснили це двома чинниками: успішною політикою державної влади щодо підтримки вимушених переселенців, забезпеченням їхніх прав і свобод, а також високою мобільністю самих ВПО (такі особи були більш схильні змінювати місце проживання для досягнення певних цілей). Такого ж висновку доходять дослідники Світового Банку¹¹⁴, порівнюючи умови життєдіяльності місцевих жителів, ВПО та трудових мігрантів у різних країнах. Вони акцентують, що ВПО знаходяться у більш складних умовах (щодо умов життя, зайнятості та доходів, психологічного стану). Проте, у довгостроковому періоді (6-10 років) їхні результати кращі, ніж у трудових мігрантів.

Аналіз наукових досліджень свідчить про дуже різні умови переміщення, розміщення, проживання, отримання соціальних послуг переміщеними особами, що, очевидно, обумовлено особливостями розвитку держав, традиціями суспільств, специфікою конфліктів. Для процесу внутрішнього переміщення в Україні характерні¹¹⁵:

1) одномоментність та неочікуваність виникнення проблеми – війна стала так званим «чорнолебединим» явищем для суспільства, а раптова масова внутрішня міграція населення – значним навантаженням на приймаючі громади;

2) постійна динамічність – проявилася у двох тенденціях: по-перше, процес вимушеного внутрішнього переміщення населення із небезпечних територій тривав упродовж усього 2022 року; по-друге, переміщення населення всередині країни переважно відбувалося на великі відстані, які часом за віддаллю перевищують переміщення українців за межі країни; а переміщень ВПО зазвичай було більше ніж одне - особа/група осіб переїжджали один раз, певний час перебували у приймаючій громаді, а далі знову переїжджали в інші громади (часто, в інші регіони);

3) довготривалість стану вимушеного переміщення – 58% ВПО є переміщеними впродовж шести і більше місяців, що, з одного боку, суттєво ускладнює становище ВПО (відсутність власного житла,

¹¹² Falk O., Hebllich S., Link, S. The Evils of Forced Migration: Do Integration Policies Alleviate Migrants' Economic Situations? *Discussion Papers from Institute of Labor Economics*, 2011, № 5829. URL: <https://docs.iza.org/dp5829.pdf>

¹¹³ Sarvimäki M., Uusitalo R., Jäntti M. Long-term effects of forced migration. *Discussion Papers from Institute of Labor Economics*, 2009, № 4003. Retrieved from <https://docs.iza.org/dp4003.pdf>

¹¹⁴ Schuettler K., Caron, L. Jobs Interventions for Refugees and Internally Displaced Persons. The World Bank. Jobs Working Paper. Issue № 47. 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/33953/Jobs-Interventions-for-Refugees-and-Internally-Displaced-Persons.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

¹¹⁵ Ukraine Returns Report. 23 January 2023. UN Migration. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-16-23-january-2023>

додаткове фінансове навантаження тощо), з другого, - створює підстави для інтеграції переміщених осіб у приймаючі громади (за результатами проведених 8-12 раундів опитувань щодо внутрішнього переміщення в Україні Міжнародною організацією з міграції, частка ВПО, які планують інтегруватися у приймаючі громади, є стабільною і коливається в межах 11-14%¹¹⁶).

Вагомою особливістю внутрішнього переміщення в Україні є те, що у 2022 році країна зіткнулася із проблемою масового переміщення населення вже вдруге, починаючи із 2014 року. У першу хвилю переміщення загальна кількість ВПО у країні становила 1,8 млн осіб¹¹⁷. За цей період були проведені наукові дослідження поведінки ВПО та їх адаптації до нових умов, внаслідок чого виявлено різницю поведінки між ВПО з відносно «спокійних» територій (їх поведінка відповідає «нормальній» економічній поведінці мігрантів) та ВПО з територій, де були активні бойові дії. Щодо ВПО зі «спокійних» територій, у більшості випадків прослідковувався свідомий вибір ними приймаючих громад / регіонів, передовсім з огляду на усвідомлення власних потреб, врахування фінансових можливостей, а також ідеологічних, мовних, політичних та інших прерогатив. ВПО з «гарячих» точок поводитися менш передбачувано, а прийняття ними рішень щодо міграції базувалися виключно на безпековому факторі¹¹⁸.

Виявлена різна поведінка переселенців, з огляду на різний досвід впливу на їх життєдіяльність збройного конфлікту, дає змогу констатувати різні потреби груп ВПО. Крім того, досвід переселення українців у 2014-2015 рр. свідчить про необхідність створення умов для забезпечення потреб цих людей на довгострокову перспективу, адже за час з початку вимушеної міграції у 2014 році до 24 лютого 2022 року до рідних населених пунктів повернулося менше 20% ВПО, інші залишилися у приймаючих громадах¹¹⁹.

Особи, які були внутрішньо переміщеними в Україні у 2022 році, стикнулися з насиллям з боку російської армії, і їхня поведінка базувалася передовсім на факторі убезпечення, не враховуючи фінансового та інших аспектів. Згідно з проведеними соціологічними опитуваннями, найгострішими проблемами, з якими зіткнулися ВПО, були: необхідність адаптації до нових умов, нестача фінансових ресурсів, брак житла і непродовольчих товарів¹²⁰. Важливо підмітити, що виживання ВПО на

¹¹⁶ Reports. IOM UN Migration. Global Data Institute. Displacement Tracing Matrix. URL: https://dtm.iom.int/reports?search=Ukraine&sort_by=search_api_relevance&sort_order=DESC&f%5B0%5D=report_theme%3A989

¹¹⁷ Внутрішньо переміщені особи: Формально. Міністерство соціальної політики України, 2016. Київ. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>

¹¹⁸ Mykhnenko V., Delahaye E., Mehdi N. Understanding forced internal displacement in Ukraine: insights and lessons for today's crises. *Oxford Review of Economic Policy*, 2022, vol. 38 (3), pp. 699-716. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grac020>

¹¹⁹ Там само

¹²⁰ EUAA, IOM & OECD. Forced displacement from and within Ukraine: Profiles, experiences, and aspirations of affected populations. Joint Report. 2022. DOI: 10.2847/739455

новому місці відбувається в умовах масштабної за своїм проявом кризи «вартості життя», зумовленої впливом пандемії Covid-19, а потім в разі підсиленої війною в Україні і її проявами (не лише у перебігу самого конфлікту, а й в енергетичній, логістичній, продовольчій сферах). Здорожчання життя ускладнює умови життєдіяльності ВПО і ставить питання безпеки, фінансового та соціального забезпечення, зайнятості на передові позиції. З усіма цими проблемами стикнулися територіальні громади України в умовах спочатку прийому і розміщення ВПО, а згодом – їх адаптації до нових умов і, далі, – інтеграції як частини власної системи.

Як зазначалося вище, різні інтервенції гуманітарного характеру (як міжнародні, так і на державному і регіональному рівні, з боку волонтерів) мають короткостроковий характер і спрямовані на подолання першочергових проблем, а тому не враховують значної частини потреб переміщених осіб. Територіальні громади, як приймаючі, першими стикаються з цим, більш широким, колом проблем. Роль, яку вони відіграють для переміщених осіб, дає змогу розглядати їх як «неформальний інструмент гуманітарної допомоги... критично важливий для порятунку життів, забезпечення стійкості та надання основних послуг»¹²¹, і, при цьому, інструмент дії на довгострокову перспективу.

Відповідно до міжнародних правових норм^{122, 123}, поняття «приймаюча громада» трактується як країна притулку для переміщених; національні, регіональні і місцеві системи управління, соціальні і економічні структури, в межах яких забезпечується прийом біженців та ВПО. Переміщені особи живуть у приймаючих громадах з відповідним правовим статусом або без статусу і визнання особи приймаючою громадою. Приймаюча громада може охоплювати і табори для біженців або сусідити з таким табором, але за умови взаємодії з біженцями, що у таборі проживають, або їх впливу на громаду.

В Україні на законодавчому рівні обумовлено юридичні аспекти забезпечення прав і свобод ВПО, визначено обов'язки та функції органів місцевого самоврядування у цьому процесі¹²⁴, однак поняття «приймаюча громада» у законодавчому порядку не визначено. Приймаючі громади як суб'єкти, які безпосередньо взаємодіють з вимушеними переселенцями в момент їх прибуття та впродовж усього терміну перебування на своїй території, зобов'язані забезпечити надання першочергово необхідних

¹²¹ Davies A. IDPs in Host Families and Host Communities: Assistance for hosting arrangements. The UN Refugee Agency, 2021, 54 p. Retrieved from <https://www.calpnetwork.org/wp-content/uploads/2015/10/4fe8732c2.pdf>

¹²² Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Internally Displaced Persons in Ukraine. The UN Refugee Agency. UNHCR in Ukraine. Ukrainian NGO Right to Protection. World Bank. 2023. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2023/02/ukraine_intention_report3.pdf

¹²³ Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons. Global Protection Cluster Working Group. The UN Refugee Agency, 2006. URL: <https://www.unhcr.org/protection/idps/4c2355229/handbook-protection-internally-displaced-persons.html>

¹²⁴ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

соціальних послуг і житла, а «заходи щодо забезпечення прийому, проїзду, розміщення та облаштування вимушених переселенців є видатковими зобов'язаннями України та органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції»¹²⁵. На громади покладається велика частина відповідальності та фінансових зобов'язань щодо забезпечення соціальних прав і гарантій ВПО як громадян України. Це вимагає акумулювання значних фінансових і людських ресурсів, виконання *невластивих* для органів місцевого самоврядування функцій, розширення взаємодії із місцевим населенням для організації прийому і розміщення ВПО.

При цьому, дослідники звертають увагу і на негативні наслідки впливу масового внутрішнього переміщення на приймаючі громади, якщо рівень фінансової спроможності таких громад низький¹²⁶. В деяких країнах (Буркіна-Фасо, Нігер, Малі, Колумбії) масове переміщення ВПО призвело до дестабілізації ситуації у приймаючих громадах внаслідок виснаження ресурсної бази¹²⁷. Це спричинило до зростання напруги і виникнення конфліктів між ВПО та місцевими жителями, посилило локальне насилля^{128, 129}. Актуальною є і проблема нерівного доступу до основних благ (житла, соціальних послуг, роботи) між жителями громад та ВПО (навіть після десятирічного проживання цих осіб у приймаючих громадах), причиною чого у більшості випадків є відсутність налагоджених соціальних мереж (не відбулося налагодження взаємозв'язків між місцевими жителями і переміщеними особами) та фінансова залежність ВПО від державної допомоги (що не стимулює до працевлаштування)^{130, 131}. Проблема обмеженості ресурсів та зростання навантаження на систему надання соціальних послуг і фінансову спроможність приймаючих громад прослідковується і у поведінці і ставленні жителів громад до ВПО: високий рівень солідарності та

¹²⁵ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

¹²⁶ Humanitarian Needs and Requirements overview. Sahel Crisis. Humanitarian program. UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2021. URL: <https://reliefweb.int/report/burkina-faso/sahel-crisis-humanitarian-needs-and-requirements-overview-april-2021>

¹²⁷ George J., Adelaja A. Armed conflicts, forced displacement and food security in host communities. *World Development*, 2022, vol. 158. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105991>

¹²⁸ Burkina Faso: Escalation of armed violence. Briefing note. ACAPS, 2019. URL: <https://reliefweb.int/report/burkina-faso/burkina-faso-escalation-armed-violence-briefing-note-1-november-2019>

¹²⁹ Kamta F.N., Scheffran J. A social network analysis of internally displaced communities in northeast Nigeria: potential conflicts with host communities in the Lake Chad region. *GeoJournal*, 2022, 87, 4251-4268. <https://doi.org/10.1007/s10708-021-10500-8>

¹³⁰ Arredondo A. I. A., Salcedo J., Lopez R. C. V. The Effects of Internal Displacement on Host Communities. Report. A Case Study of Suba and Ciudad Bolivar Localities in Bogota, Columbia. 2011. URL: <https://www.brookings.edu/research/the-effects-of-internal-displacement-on-host-communities/>

¹³¹ Salihu E.M.L., Wong R.Y.C. and al. Anxiety, depression and stress among internally displaced persons and host community in an armed conflict region: A comparative study. *Psychiatry Research*, 2011. Volume 315. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114700>

підтримки переміщених осіб в момент прибуття з часом змінюється на стримане/вороже ставлення через конкуренцію на ринку праці¹³².

Проблеми, з якими стикнулися приймаючі громади в Україні після масового внутрішнього переміщення населення у 2022 році, умовно можна поєднати у декілька груп:

1) обмеженість ресурсів (фінансових, людських, кадрових, брак житла, придатного для тимчасового проживання, предметів першої необхідності);

2) поява невластивих місцевому самоврядуванню функцій, відсутність досвіду і терміновість їх виконання; зростання навантаження на працівників місцевих рад;

3) неналагодженість каналів комунікації між органами місцевого самоврядування та новими суб'єктами економіки громад, серед яких ВПО, волонтери, громадські організації, міжнародні організації;

4) «транзитність» приймаючих громад – здебільшого громади забезпечують прийом/розміщення/підтримку ВПО, які потім «рухаються» далі, в інші громади, без інтеграції у приймаючу громаду;

5) зміна емоційного клімату у громаді та загроза зростання соціальної напруги внаслідок появи ВПО.

Вони призвели до підвищення навантаження на місцеві бюджети та соціальну інфраструктуру. До прикладу, у Львівській області через деякі приймаючі громади «пройшла» (реєструвалася) кількість ВПО, що становила до 10% їх населення¹³³. Значна частина таких осіб розглядала приймаючі громади у контексті тимчасового привалу: зупинялися тут на недовгий час з метою отримання певних соціальних послуг та необхідної допомоги, тимчасового житла, психологічної допомоги, і рухалися далі. Приймаючи цих осіб, громади надавали їм першочергову гуманітарну допомогу та психологічну підтримку у короткостроковому періоді.

Натомість, для осіб, які зупинялися у громадах на більш тривалий час, нагальними були проблеми втрати власного житла, фінансового забезпечення, місця праці та джерел доходів, складний емоційний стан внаслідок пережитого досвіду. Їх проблеми умовно можна поділити на дві групи з огляду на підстави появи: проблеми, зумовлені втратою майна та засобів до існування внаслідок вимушеного переселення (відсутність житла, втрата роботи, погіршення фінансового становища тощо); перешкоди, спричинені невідповідністю навиків та інших характеристик ВПО запитам ринку праці, місцевим звичаям та способу життя у приймаючих громадах, а також психологічному спротиву/неготовності ВПО до адаптації, що суттєво ускладнює процес інтеграції у громаду. Як

¹³² Arredondo A. I. A., Salcedo J., Lopez R. C. V. The Effects of Internal Displacement on Host Communities. Report. A Case Study of Suba and Ciudad Bolivar Localities in Bogota, Columbia. 2011. URL: <https://www.brookings.edu/research/the-effects-of-internal-displacement-on-host-communities/>

¹³³ Ukraine: Area-Based Assessment (Lvivska Oblast): February 2023. CCCM Cluster. IOM. REACH. The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2023. URL: file:///C:/Users/Fujitsu/Desktop/CCCM_UKR_Report_ABA_Lvivska%20obl_February%202023.pdf

видно, це широке коло проблем, вирішення яких передбачається у тривалішому періоді та виходить далеко за межі повноважень і можливостей місцевого самоврядування.

Загалом, аналізуючи роль територіальних громад як приймаючих ВПО в умовах війни в Україні, можна зробити висновок: територіальні громади витримали навантаження переміщенням значної частини населення. Це стало можливим завдяки декільком чинникам: набутому в умовах пандемії Covid-19 досвіду виходу «за межі» своїх повноважень органами місцевого самоврядування та налагодженій горизонтальній і вертикальній взаємодії з органами управління (іншими територіальними громадами, регіональною, державною владою); розширенню інституційного простору громад завдяки активній «включеності» до процесу прийому ВПО місцевих жителів і бізнесу; стрімкому розвитку цифрових інструментів управління і комунікації, який відбувся в умовах ковідкризи, що дало змогу «втримати» ринок праці, систему надання освітніх послуг та управління громадами.

РОЗДІЛ 7. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ФІНАНСОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

7.1. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО КОМПЛЕМЕНТАРНОГО ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ФІНАНСОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ

Сучасний стан регіонального розвитку України детермінується диспропорціями в галузевій структурі суспільного виробництва, втратою конкурентних ринкових позицій вітчизняних підприємств, зменшенням частки наукомісткої та інноваційно-промислової продукції, значною дивергенцією технологічного розвитку, а також низькою ефективністю структурних трансформацій регіональних економічних систем. Економічний поступ країни неможливий без забезпечення фінансової стійкості та регіонального розвитку. Соціально-політичні потрясіння, воєнний конфлікт на Сході країни, анексія АР Крим (2014 р.), світова пандемія Covid-19 (2020-2022 рр.) і повномасштабна військова агресія РФ проти України (з лютого 2022 р.) призвели як до значних втрат промислової інфраструктури, зниження темпів зростання галузей реального сектора економіки, відтак, і до критичного скорочення обсягів ВВП (за оцінками НБУ – до 30 % [1], Світового банку – до 45 % [2] у 2022 р., до 10,5 % – у I кв. 2023 р. [3]), відтоку інвестиційних активів, втрати конкурентних переваг і стагнації економіки.

Налагодження ефективних процесів господарювання, формування високого рівня конкурентоспроможності виробничо-господарських комплексів, гарантування сталого і збалансованого розвитку регіональних економік неможливі без надійного фінансового базису. Забезпечення фінансової стійкості країни та її регіонів є фундаментальною умовою не лише місцевого економічного розвитку, соціально-економічного поступу країни, але й нарощення ресурсного забезпечення для відновлення економіки у поствоєнний період. Наявність системних дестабілізуючих впливів на економічне зростання регіонів в Україні, а також пов'язаних з цим поведінкових аспектів, особливо у період нестабільності, ускладнюють процес імплементації відповідних фінансових механізмів, інструментів і засобів.

Виникнення нових і загострення старих деструктивних чинників у кризові періоди, які є каталізаторами послаблення фінансової стійкості і, у підсумку, економічного регресу регіональних економік, актуалізує

¹ НБУ очікує скорочення реального ВВП щонайменше на третину у 2022 році. URL: <https://mind.ua/news/20239700-nbu-ochikue-skorochennya-realnogo-vvp-shchonajmenshe-na-tretinu-u-2022-roci>

² МВФ прогнозує скорочення ВВП України. URL: <https://finclub.net/ua/news/mvf-prohnozuie-skorochennia-vvp-ukrainy-na-35protsent.html>

³ Падіння ВВП України в I кв.-2023 уповільнилося до 10,5%. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/915720.html>

необхідність перегляду класичних принципів і методичних підходів до забезпечення фінансово-економічної резильєнтності територій як нової парадигми економічного зростання регіонів, особливо у період повоєнного відновлення. Фінансово-економічна резильєнтність передбачає формування такого ступеня захищеності або невразливості до несприятливих макроекономічних та інших шоків як наслідків реалізації фінансових ризиків, при якому забезпечується стабільний економічний розвиток, висхідна динаміка економічного зростання регіонів і унеможливлення негативного впливу екзогенних загроз.

Фундаментом економічного поступу регіонів є фінансова стійкість, яка визначається їхньою здатністю акумулювати інвестиційно-фінансові ресурси, забезпечувати економічні потреби території і протидіяти ризикам і загрозам зовнішнього середовища, залишаючись у стані рівноваги. Відтак, економічний розвиток регіонів, у т.ч. темпи зростання, обумовлений ступенем фінансової стійкості та детермінований високою мірою чутливості до зміни фінансових детермінант. Перевірки цієї гіпотези ґрунтується на реалізації п'яти етапів комплементарного методичного підходу (рис. 7.1).

Дослідження впливу фінансової стійкості як системи фінансових детермінант та економічного поступу регіонів запропоновано здійснювати у проекції двох каналів – (1) економічний розвиток і (2) економічне зростання. Емпірика економічного розвитку як структурної і композиційної характеристики економічної системи відображає такі аспекти, як економічна стабільність, економічна ефективність, інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця, розвиток малого та середнього підприємництва, ефективність ринку праці і розвиток інфраструктури. Перелік можна доповнювати або уточнювати, композиція компонент не є сталою, оскільки трансформаційні зміни економічної системи є динамічними, а регіональні економіки зазнають впливу чинників зовнішнього середовища.

У науковому дискурсі відсутня єдина уніфікована система індикаторів економічного поступу та фінансової стійкості. Наявна інформаційно-статистична база є лімітована, а дані по одним і тим самим індикаторам часто є суперечливими та можуть різнитися у різних джерелах. Відсутність необхідних статистичних даних ускладнює процес побудови універсального методичного підходу до аналізування впливу фінансових детермінант на економічне зростання, особливо якщо дослідження ґрунтується на просторово-темпоральному підходах. Тому пріоритетним завданням у процесі дослідження каузальності економічного зростання і фінансової резильєнтності є побудова оптимальної, з одного боку, але повної і достовірної, з іншого боку, інформаційно-аналітичної моделі індикаторів. Відтак, оцінка економічного поступу ґрунтується на принципах комплексності, системності, ієрархічності, адекватності, однозначності та безперервності. Виключення принципу доступності зумовлено тим, що методика не є сталою, структурні елементи системи індикаторів можуть змінюватися залежно від

наявної статистичної бази, а орієнтація на цей принцип унеможливить подальше удосконалення методичного підходу.

Рис. 7.1. Етапи дослідження впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів України

Джерело: авторська розробка

Інформаційно-аналітична модель індикаторів економічного поступу регіонів зображено формулою-системою (7.1).

$$ED_t^n = \begin{Bmatrix} ES_t^n \\ EE_t^n \\ IDFC_t^n \\ DSMB_t^n \\ LM_t^n \\ DI_t^n \end{Bmatrix} = \begin{Bmatrix} IGRP_t^n & GRPpc_t^n & RGDP_t^n \\ IMP_t^n & IRMP_t^n & IRM_t^n & IBP_t^n & IFT_t^n & IRT_t^n \\ RRIP_t^n & Exp_t^n & RExIm_t^n & RExp_t^n & RInUn_t^n \\ AMB_t^n & ASB_t^n & RRMB_t^n & RRSB_t^n & EmSM_t^n \\ ProdL_t^n & UnEm_t^n & Em_t^n & RAcDM_t^n & IRS_t^n & WA_t^n & RWIn_t^n & EnIn_t^n \\ RUIn_t^n & RRIn_t^n & IAB_t^n & TH_t^n \end{Bmatrix} \quad (7.1)$$

де ED_t^n – економічний поступ n -ого регіону в t -період часу; ES_t^n – економічна стабільність n -ого регіону у t -період часу; EE_t^n – економічна ефективність n -ого регіону у t -період часу; $IDFC_t^n$ – інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна

співпраця n -ого регіону у t -період часу; $DSMB_t^n$ – розвиток малого та середнього підприємництва n -ого регіону у t -період часу; LM_t^n – ефективність ринку праці n -ого регіону у t -період часу; DI_t^n – розвиток інфраструктури в n -ому регіоні у t -період часу; $IGRP_t^n$ – індекс фізичного обсягу ВВП n -ого регіону у t -період часу, у цінах попереднього року, %; $GRPrс_t^n$ – обсяги ВВП n -ого регіону у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; $RGDP_t^n$ – частка n -ого регіону у t -період часу у ВВП, %; IMP_t^n – індекс промислової продукції n -ого регіону у t -період часу, % до попереднього року; $IRMP_t^n$ – обсяги реалізованої промислової продукції в n -ому регіоні у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; IRM_t^n – індекси обсягу сільськогосподарського виробництва в n -ому регіоні у t -період часу, % до попереднього року; IBP_t^n – обсяги виконаних будівельних робіт у n -ому регіоні у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; IFT_t^n – обсяги вантажообороту автомобільного та залізничного транспорту в n -ому регіоні у t -період часу, тис. тонн-кілометрів, у розрахунку на 1 тис. осіб; IRT_t^n – індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі в n -ому регіоні у t -період часу, % до попереднього року; $RRIP_t^n$ – частка реалізованої інноваційної продукції в n -ому регіоні у t -період часу у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %; Exp_t^n – темпи зростання обсягів експорту товарів у n -ому регіоні у t -період часу, %; $RExIm_t^n$ – співвідношення експорту до імпорту товарів n -ого регіону у t -період часу; $RExp_t^n$ – частка експорту товарів n -ого регіону у t -період часу у загальному обсязі експорту країни, %; $RInUn_t^n$ – частка інноваційно активних промислових підприємств у n -ому регіоні у t -період часу, %; AMB_t^n – кількість суб'єктів середнього підприємництва у n -ому регіоні у t -період часу, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення; ASB_t^n – кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікро підприємництва) у n -ому регіоні у t -період часу, од., у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення; $RRMB_t^n$ – частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів середнього підприємництва у n -ому регіоні у t -період часу (у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання); $RRSB_t^n$ – частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого підприємництва у n -ому регіоні у t -період часу (з урахуванням мікропідприємництва) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання; $EmSB_t^n$ – кількість найманих працівників на малих підприємствах у n -ому регіоні у t -період часу, % до загальної кількості найманих працівників; $ProdL_t^n$ – сукупна продуктивність праці n -ого регіону у t -період часу (співвідношення ВДВ і кількості зайнятих), грн; $UnEm_t^n$ – рівень безробіття населення у віці 15-70 років у n -ому регіоні у t -період часу (за методологією МОП), % до економічно активного населення відповідного віку; Em_t^n – рівень зайнятості населення у віці 15-70 років у n -ому регіоні у t -період часу (за методологією МОП), % до економічно активного населення відповідного віку; $RACDM_t^n$ – співвідношення прийнятих працівників до вибулих у n -ому регіоні у t -період часу; IRS_t^n – індекс реальної заробітної плати у n -ому регіоні у t -період часу, % до відповідного періоду попереднього року; WA_t^n – сума заборгованості з виплати заробітної плати у n -ому регіоні у t -період часу, % до фонду оплати праці за останній місяць звітного періоду; $RWIn_t^n$ – частка заробітної плати в загальному обсязі доходів населення у n -ому регіоні у t -період часу, %; $EnIn_t^n$ – рівень зайнятості у неформальній економіці у n -ому регіоні у t -період часу, % до кількості зайнятого населення у віці 15-70 років; $RUIIn_t^n$ – частка міських домогосподарств, які мають доступ до інтернету вдома у n -ому регіоні у t -період часу, % до загальної кількості таких домогосподарств; $RRIn_t^n$ – частка сільських домогосподарств, які мають доступ до інтернету вдома у n -ому регіоні у t -період часу, % до загальної кількості таких домогосподарств; IAB_t^n – темпи зростання (зменшення) обсягу прийнятого в експлуатацію житла у n -ому регіоні у t -період часу, % до відповідного періоду попереднього року; TH_t^n – загальна площа житлового фонду в n -ому регіоні у t -період часу кв.м., у розрахунку на одну особу.

Структурно-системну модель фінансової стійкості представлено формулою (7.2), а декомпозицію фінансової резильєнтності з використанням просторово-темпорального підходу – функціями (7.3-7.6).

$$FR_t^n = \begin{cases} BS_t^n \\ SFS_t^n \\ PS_t^n \\ InvA_t^n \end{cases}, \quad (7.2)$$

де FR_t^n – фінансова стійкість n -ого регіону у t -період часу; BS_t^n – бюджетна стійкість n -ого регіону у t -період часу; SFS_t^n – стійкість фінансового сектору n -ого регіону у t -період часу; PS_t^n – цінова стабільність n -ого регіону у t -період часу; $InvA_t^n$ – ефективність інвестиційної діяльності у n -ому регіоні у t -період часу.

$$f(BS_t^n) = f \left(\begin{matrix} BR_t^n, TF_t^n, Dot_t^n, BF_t^n, IILB_t^n, IPDFO_t^n \\ CTLB_t^n, RIGR_t^n, REA_t^n, EEA_t^n, RTGI_t^n \end{matrix} \right), \quad (7.3)$$

де BR_t^n – рівень бюджетної результативності⁴ n -ого регіону у t -період часу, грн; TF_t^n – рівень податкової самостійності⁵ n -ого регіону у t -період часу, коеф.; Dot_t^n – рівень дотаційності⁶ n -ого регіону у t -період часу, коеф.; BF_t^n – рівень бюджетної незалежності⁷ n -ого регіону у t -період часу; $IILB_t^n$ – темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) n -ого регіону у t -період часу, % до попереднього року; $IPDFO_t^n$ – темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО n -ого регіону у t -період часу, % до попереднього року; $CTLB_t^n$ – капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) n -ого регіону у t -період часу, тис. грн, у розрахунку на одну особу населення; $RIGR_t^n$ – частка власних доходів місцевого бюджету (без трансфертів) n -ого регіону у t -період часу в доходах зведеного бюджету України, %; REA_t^n – частка видатків n -ого регіону у t -період часу на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %; EEA_t^n – обсяг видатків n -ого регіону у t -період часу на економічну діяльність у розрахунку на одну особу; $RTGI_t^n$ – рівень місцевих податків і зборів n -ого регіону у t -період часу в доходах місцевих бюджетів (без трансфертів), коеф.

$$f(SFS_t^n) = f \left(\begin{matrix} RUCr_t^n, RUGcr_t^n, RCA_t^n, ROA_t^n, Dep_t^n, Cred_t^n, InR_t^n \\ CCred_t^n, IpRed_t^n, InRCCr_t^n, InRICr_t^n, AB_t^n, AFB_t^n \end{matrix} \right), \quad (7.4)$$

де $RUCr_t^n$ – частка непрацюючих гривневих кредитів фізичним особам (на нерухомість) n -ого регіону у t -період часу, %; $RUGcr_t^n$ – співвідношення непрацюючих кредитів і сукупних валових кредитів n -ого регіону у t -період часу; RCA_t^n – співвідношення регулятивного капіталу до активів, зважених на ризик n -ого регіону у t -період часу; ROA_t^n – рентабельність активів банків n -ого регіону у t -період часу; Dep_t^n – обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій n -ого регіону у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; $Cred_t^n$ – обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям n -ого регіону у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; InR_t^n – процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні) n -ого регіону у t -період часу, %; $CCred_t^n$ – споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням n -ого регіону у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; $IpRed_t^n$ – іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням n -ого

⁴ Обсяги доходів з трансфертами, у розрахунку на одну особу.

⁵ Співвідношення податкових надходжень і доходів без врахування трансфертів.

⁶ Співвідношення обсягів трансфертів і сумарних доходів з урахування трансфертів.

⁷ Співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів місцевих бюджетів.

регіону у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу; $InRCCr_t^n$ – процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам n -ого регіону у t -період часу, за цільовим спрямуванням, середньозважені ставки в річному обчисленні, %; $InRICr_t^n$ – процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам n -ого регіону у t -період часу, за цільовим спрямуванням, середньозважені ставки в річному обчисленні, %; AB_t^n – кількість банкоматів у n -ому регіоні у t -період часу, од., у розрахунку на 100 тис. дорослого населення; AFB_t^n – кількість відділень комерційних банків у n -ому регіоні у t -період часу, од., у розрахунку на 100 тис. дорослого населення.

$$f(PS_t^n) = f(ICP_t^n, Inf_t^n, GK_t^n), \quad (7.5)$$

де ICP_t^n – індекси споживчих цін у n -ому регіоні у t -період часу, у розрахунку до попереднього року, %; Inf_t^n – рівень інфляції (споживчі ціни) у n -ому регіоні у t -період часу, %; GK_t^n – середньорічний офіційний курс долара США у n -ому регіоні у t -період часу, грн/дол. США.

$$f(InvA_t^n) = f(ICapI_t^n, CapI_t^n, IFDI_t^n, FDI_t^n), \quad (7.6)$$

$ICapI_t^n$ – індекси капітальних інвестицій у n -ому регіоні у t -період часу, % до попереднього року; $CapI_t^n$ – обсяги капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у n -ому регіоні у t -період часу, грн, у розрахунку на одну особу (наростаючим підсумком з початку року); $IFDI_t^n$ – темпи зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у n -ому регіоні у t -період часу, % до початок року; FDI_t^n – обсяги прямих іноземних інвестицій у n -ому регіоні у t -період часу, дол. США, у розрахунку на одну особу (наростаючим підсумком з початку інвестування).

Задля побудови рядів емпіричних показників економічного розвитку регіонів України за просторо-темпоральним підходом здійснено системне нормування індикаторів економічного поступу як каталізаторів і регресорів за формулою (7.7). Такий метод, на відміну від класичних підходів до нормування стимуляторів і дестимуляторів, дозволяє врахувати ранг регіонів (формула 7.8) за кожним показником у конкретний період часу. Відповідно основним постулатом нормування є не максимізація значення показника-каталізатора і мінімізація індикатора-регресора у сукупності усіх регіонів, а врахування позиції регіонів на тлі системи індикаторів, з одного боку, і конкретного періоду часу, з іншого.

$$a_{it}^n = \begin{cases} \frac{x_{it}^n}{x_{ilim}^n} * k_{irang}^n, & x_{lim}^n \geq x_{max} \\ \frac{x_{ilim}^n}{x_{it}^n} * k_{irang}^n, & x_{lim}^n \leq x_{min} \end{cases}, \quad (7.7)$$

$$k_{itn}^{rank} = \frac{RANG_{it}^n}{Q_{it}} \quad (7.8)$$

де a_{it}^n – нормоване значення i -ого показника n -ого регіону у t -період часу; x_{it}^n – вихідні значення i -ого показника n -ого регіону у t -період часу; x_{ilim}^n – порогове значення i -ого показника серед N -сукупності регіонів у t -період часу; k_{itn}^{rank} – ранговий коефіцієнт n -ого регіону за i -им показником у t -період часу; $RANG_{it}^n$ – позиція n -ого регіону за i -им показником у t -період часу; Q_{it} – кількість досліджуваних регіонів за i -им показником у t -період часу.

Задля побудови рядів емпіричного показника економічного розвитку регіонів у проекції компонент використано формулу (7.9).

$$EDg_{tn}^k = \sqrt[j]{\prod_{i=1}^j a_{it}^n}, \quad (7.9)$$

де EDg_{tn}^k – емпіричне значення k -ої компоненти економічного розвитку n -ого регіону у t -період часу; j – кількість індикаторів у компоненті.

Зважаючи, що індикатори, які формують відповідну компоненту, впливають на темпи економічного поступу диференційовано, що особливо відстежується у періоди криз і макроекономічних шоків, запропоновано обчислювати вагову значущість кожної компоненти емпіричного показника економічного розвитку регіонів протягом досліджуваного періоду. Такий підхід дозволяє визначити не лише динамічну вагову значущість компонент за параметрами часу та простору, але і виявити реляційну структуру між ними. Головною перевагою цього методу є виключення колінійності⁸ у процесі розрахунку емпіричного показника, а, відтак, підвищення прикладної цінності методичного підходу завдяки нівелюванню похибки щодо перманентного впливу компонент на економічний розвиток регіонів у динаміці.

Ваговий вплив компонент економічного розвитку регіонів на результуючу зміну розраховано на основі методу *Principal Components* з використанням формули (7.10).

$$w_{kt} = |PC_k| / \sum_{k=1}^m |PC_k|, \quad w_{kt} > 0, \quad \sum w_{kt} = 1 \quad (7.10)$$

де w_{kt} – ваговий вплив k -ої компоненти економічного розвитку регіонів у t -період часу; PC_k – значення k -ої компоненти, обчисленої методом *Principal Components* з використанням програмного забезпечення *Statistica 7*; m – кількість компонент.

Комбінований показник економічного розвитку регіонів розраховано методом лінійного зважування за формулою (7.11).

$$Y_{nt}^{ED} = \sum EDg_{tn}^k * w_{kt}, \quad 0 < Y_{nt}^{ED} < 1 \quad (7.11)$$

де Y_{nt}^{ED} – значення комбінованого показника економічного розвитку n -ого регіону у t -період часу.

Задля побудови рядів емпіричних показників економічного зростання регіонів України за просторо-темпоральним підходом здійснено нормування індикаторів системним методом (формула 7.12) на основі врахування рангу регіонів відносно кожного індикатора у конкретний період часу. Такий підхід, на відміну від класичних, дозволяє групувати регіони за критеріями (1) темпу економічного зростання і (2) позиції кожного регіону у проекції каталізаторів і регресорів (формула 7.13).

⁸ Примітка: змінна має декілька однакових значень, наприклад, 0 або 1.

$$a_{intk}^{eg} = \begin{cases} \left(\frac{x_{it}^n - 100}{100} \right) * Rk_{in}^{eg} \\ \left(\frac{x_{it}^n - x_{it-1}^n}{x_{it-1}^n} \right) * Rk_{in}^{eg}, \\ \left(\frac{x_{it}^n - x_{it-1}^n}{100} \right) * Rk_{in}^{eg} \end{cases} \quad (7.12)$$

де a_{int}^{eg} – нормовані значення i -ого показника k -ої компоненти економічного зростання n -ого регіону в t -період часу; x_{it-1}^n – вихідні значення i -ого показника економічного зростання n -ого регіону у попередній $(t - 1)$ період часу.

$$Rk_{int}^{eg} = \frac{RANG_{it}^n - RANG_{it-1}^n}{\bar{Q}_{it}} \quad (7.13)$$

де Rk_{in}^{eg} – рангові коефіцієнти економічного зростання n -ого регіону за i -им показником у t -період часу; $RANG_{it}^n$ – позиція n -ого регіону за i -им показником економічного зростання у t -період часу; \bar{Q}_{it} – середньостатистична кількість досліджуваних регіонів за i -им показником у t -період часу.

Побудова рядів компонентних показників економічного зростання на основі темпорально-просторового підходу здійснено з використанням формули (7.14).

$$EGg_{tn}^k = a_{intk}^{eg} / l, \quad (7.14)$$

де EGg_{tn}^k – емпіричне значення k -ої компоненти економічного зростання (груповий коефіцієнт) n -ого регіону у t -період часу; l – кількість індикаторів у компоненті.

Коефіцієнти вагової значущості компонент економічного зростання (w_{kt}^{eg}) розраховано методом *Principal Components* з використанням формули (7.10).

Емпіричні показники економічного зростання регіонів розраховано методом лінійного зважування за формулою (7.15):

$$I_{nt}^{eg} = \left(\sum EGg_{tn}^k * w_{kt}^{eg} \right) * 100, \quad 0 < Y_{nt}^{ED} < 100 \% \quad (7.15)$$

де I_{nt}^{eg} – значення емпіричного показника економічного зростання n -ого регіону у t -період часу; w_{kt}^{eg} – вага k -ої компоненти економічного зростання регіонів у t -період часу.

Для оцінки впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів використано модель чутливості економічної системи до фінансових ризиків і шоків. Оцінка впливу фінансових детермінант на економічне зростання є двопараметрично-системною моделлю, яка передбачає взаємозв'язок двох характеристик економічної системи – (1) фінансова стійкість і стабільний економічний поступ. Ґрунтуючись на теорії еластичності, модель дає змогу оцінити характер коливань і міру чутливості економічного зростання регіонів до зміни ступеня фінансової резильєнтності на тлі зміни фінансових індикаторів.

Задля встановлення причинно-наслідкового зв'язку економічного поступу у проекції двох каналів (розвитку, зростання) і фінансової стійкості регіонів як системи фінансових детермінант застосовано методичний інструментарій тесту Гренджера. Етапами тестування каузальності досліджуваних змінних є:

- 1) логарифмування вихідних даних з метою приведення індикаторів до одного логічного ряду, у т. ч. зменшення статистичної похибки;
- 2) вибір необхідної кількості часових лагів (для дослідження обрано один лаг, оскільки тестування здійснено у межах кожної групи регіонів за кожний рік окремо);
- 3) підтвердження або спростування нульових гіпотез відповідно до отриманих значень рівня ймовірності.

Відповідно до теорії ризиків макроекономічні шоки можна умовно поділити два види – перманентні (систематичні) та інертні (непостійні). Перманентні шоки обумовлені загальними ринковими та економічними змінами, які мають суттєвий вплив на фінансову систему, а, відтак, є причинами послаблення її стійкості. Інертні шоки не піддаються регулюванню, їх важко прогнозувати, тому їх вплив на фінансово-економічну систему може мати критичні наслідки. Відтак, показником, який характеризує характер коливань економічного поступу регіонів відповідно до амплітуди зміни фінансової стійкості, є β -величина (формула 7.16).

$$\beta_{klt}^s = \frac{V_{kt}^\sigma \left(\begin{array}{c|c} & \begin{matrix} BS_t^n \\ SFS_t^n \\ PS_t^n \\ InvA_t^n \end{matrix} \\ \hline EGg_{tn}^k & \end{array} \right)}{\sigma_{kt} \left(\begin{matrix} BS_t^n \\ SFS_t^n \\ PS_t^n \\ InvA_t^n \end{matrix} \right)}, \quad (7.16)$$

де β_{klt}^s – коефіцієнти чутливості економічного зростання l -ої групи регіонів до зміни фінансових детермінант k -ої компоненти результативності у t -період часу; V_{kt}^σ – коваріація економічного зростання l -ої групи регіонів з фінансовими детермінантами k -ої компоненти результативності у t -період часу; σ_{kt} – дисперсія k -ої компоненти фінансової результативності у t -період часу.

Розрахункове значення β -величини демонструє також міру чутливості темпів економічного зростання або регресу регіонів відносно зміни фінансових детермінант. Більші значення β -величини свідчать про високу ступінь чутливості між досліджуваними змінами. Наприклад, якщо $\beta > 1$, коливання економічного розвитку вищі за коливання фінансової стійкості, і навпаки (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Інтерпретація значень β -величини: проекція коливань економічного зростання регіонів і фінансової стійкості

Значення β -величини	Тенденції	Характеристика
$\beta = 1$	Відповідно до економічної тенденції	Коливання економічного зростання і фінансової стійкості тотожні
$\beta > 1$		Коливання економічного зростання вище фінансової стійкості

Значення β -величини	Тенденції	Характеристика
$\beta < 1$		Коливання економічного зростання нижче фінансової стійкості
$\beta = 0$	Не має релевантного зв'язку з економічною ситуацією	Коливання економічного зростання і фінансової стійкості інертні
$\beta < 0$	Протилежний зв'язок з економічними тенденціями	Реверсна тенденція коливань економічного зростання регіонів і фінансової стійкості

Джерело: адаптовано автором на основі даних [9]

Розуміючи фінансову резильєнтність регіонів як здатність протистояти ризикам і шокам зовнішнього середовища задля забезпечення сталого розвитку території і стабільних темпів економічного зростання, методичний підхід до дослідження ґрунтується на оцінці фінансових ризиків, які пов'язані з ймовірністю втрат інвестиційно-фінансових ресурсів і неможливості виконувати фінансові зобов'язання. Такі ризики, насамперед, можуть бути пов'язані зі змінами в фінансовій системі та трансформаціями у фінансово-економічній кон'юнктурі (наприклад, зміна процентних ставок, валютного курсу, зміни в інвестиційній діяльності тощо).

Встановлення потенційних зон фінансової стійкості полягає у порівнянні рівнів фінансових ризиків з можливими економічними ефектами – розрахунковими показниками економічного розвитку (рис. 7.2). Залежно від величини можливих фінансових ризиків (виклики, небезпеки, загрози) можна виділити три основні зони фінансової стійкості – абсолютна стійкість, зона фінансової нестабільності, критичний стан фінансової системи (фінансова криза). Регіони, які перебувають у зоні абсолютної фінансової стійкості, характеризуються значними обсягами фінансових ресурсів, а економічний розвиток є збалансованим або адаптивним характером до зростання. Зона фінансової нестабільності детермінована середнім рівнем фінансових ризиків як наслідків дії реальних і потенційних викликів, а також можливими фінансовими втратами, зменшенням обсягів ВРП і доходів суб'єктів господарювання прибутку, що у підсумку призводить до низьких темпів або відсутності («штиль») економічного розвитку. Для регіонів з високим рівнем фінансових ризиків (реальні фінансові загрози) і значними фінансовими втратами валових доходів і власних фінансових ресурсів характерний економічний регрес, що супроводжується фінансово-економічною кризою і стагнацією регіональної економіки.

⁹ Моделі і методи оцінювання економічних ризиків у різних функціональних сферах бізнесу : монографія / [Вдовин М. Л., Данилюк Л. Г., Лелик Л. І., Березяк І. М., Мельник О. М.]. Львів : Вид-во ННБК «АТБ», 2015. 248 с

Рис. 7.2. Кластерування регіонів: система критеріїв «фінансова стійкість – макроекономічні шоки – розвиток»

Джерело: авторська розробка

Методичний підхід до дослідження фінансової стійкості регіонів, в основі якого лежить теорія ризиків, ґрунтується на оцінці економічного ефекту і фінансових втрат з використанням методичного інструментарію економіко-математичного аналізу (формули 7.17-7.18).

$$EFR_{tn}^k = 1 - VAR \left(\begin{array}{c} BS_t^n \\ SFS_t^n \\ PS_t^n \\ InvA_t^n \end{array} \middle| EDg_{tn}^k \right) \quad (7.17)$$

$$EFR_{tn}^g = 1 - VAR(FR_t^n | ED_t^n) \quad (7.18)$$

де EFR_{tn}^k – емпіричні показники k -ої компоненти фінансової резильєнтності n -ого регіону у t -період часу; EFR_{tn}^g – емпіричні показники фінансової стійкості n -ого регіону в t -період часу.

Значення емпіричного показника фінансової стійкості коливається у діапазоні від 0 до 1. Значення, близькі до 1, свідчать про високий ступінь фінансової стійкості, і навпаки.

7.2. КАЗУАЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ПОСТУПУ РЕГІОНІВ І ФІНАНСОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ

Формування моніторингу інформаційно-аналітичного базису дослідження (2015-2021 рр.) впливу фінансової стійкості як системи детермінант на економічний розвиток і зростання регіонів дозволило визначити динаміку композиційних коефіцієнтів економічного поступу регіонів. Такий підхід уможливує наукове обґрунтування стратегічних орієнтирів посилення фінансово-економічної резильєнтності регіонів у

системі впливу стохастичних (поведінкових) детермінант, а також сценаріїв відновлення та подальшого розвитку регіональних економік в умовах соціально-економічної нестабільності. Так, у 2015 р. найбільший вплив на забезпечення економічного розвитку регіонів України мали компоненти «Економічна ефективність» і «Економічна стійкість» з вагами 24,2 % і 23,6 % відповідно, а найменший вплив – «Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» і «Розвиток малого та середнього підприємництва» (4,4 % і 7,4 % відповідно). У 2016 р. тенденція розподілу ваг компонент залишається аналогічною. Зокрема, спостерігається збільшення ваги трьох компонент («Економічна стійкість», «Економічна ефективність» і «Ефективність ринку праці») на усереднене значення 4,7 в.п. (табл. 7.2). Натомість, вага компоненти «Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» зменшилася у близько 2 рази, а компоненти «Розвиток малого та середнього підприємництва» – у близько 3 рази.

Таблиця 7.2

Вагова значущість компонент економічного розвитку регіонів України: темпоральний підхід, %, 2015-2021 рр.

Компоненти	Роки/ваги						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Економічна стійкість	23,6	29,4	25,2	21,7	22,7	7,6	3,1
Економічна ефективність	24,2	27,4	29,3	26,7	21,7	22,6	5,9
Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця	4,4	2,6	14,2	4,1	18,5	18,5	26,4
Розвиток малого та середнього підприємництва	7,4	2,3	2,1	15,8	4,5	10,2	14,3
Ефективність ринку праці	20,3	21,1	17,3	21,2	23,0	22,4	23,9
Розвиток інфраструктури	20,1	17,1	11,9	10,5	9,6	18,7	26,4

Джерело: побудовано на основі даних додатку И

Починаючи з 2016 р. регіони України розпочали реалізовувати програми смартспеціалізації, збільшивши обсяги фінансування інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, що у підсумку відобразилося у структурі впливу компонент на забезпечення економічного розвитку – вагова значущість компоненти «Інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця» збільшилася на 11,6 в.п. (до 14,2 % у 2017 р.).

Період 2018-2019 рр. характеризувався макроекономічною стабільністю, збереженням високого рівня ділової активності бізнесу, збільшенням обсягів інвестування у регіональні економіки України вітчизняними суб'єктами бізнесу, зростанням споживчого попиту населення, реформуванням сфери оплати праці, а також сприятливою зовнішньою кон'юнктурою. Відтак, ваговий вплив компоненти «Економічна ефективність» (2018 р.) і «Ефективність ринку праці» (2019 р.) були найбільшими та становили 26,7 % і 23,0 % відповідно. Примітно, що спрощення процедур ведення бізнесу з 2018 р. сприяло формуванню більш сприятливого середовища розвитку малого та середнього

підприємництва, а, відтак, ваговий вплив цієї компоненти на забезпечення економічного розвитку регіонів України збільшився до 15,8 %.

Результати дослідження вагової значущості компонент економічного розвитку регіонів України за 2015-2021 рр. підтверджують вплив поведінки споживачів на економічний поступ країни та регіонів, що особливо спостерігалось у 2020-2021 рр. Економічні втрати, спричинені пандемією Covid-19, значною мірою зумовлені падінням споживчого попиту. Оскільки запровадженні карантинні обмеження у регіонах України призвели до суттєвого погіршення фінансово-матеріального стану домогосподарств, що, в свою чергу, зумовило різке зниження споживчого попиту на ринку товарів і послуг (окрім товарів першої необхідності). Так, ваговий вплив компоненти «Економічна стійкість» зменшився за 2019-2020 рр. у 3 рази (з 22,7 % у 2019 р. до 7,6 % у 2020 р.); у 2021 р. спостерігалось зменшення ваги цієї компоненти ще у 2,4 рази (3,1 %). Компонента «Економічна ефективність» як система детермінант, які характеризують результативність промислового сектору та інших галузей реальної економіки, демонструвала зменшення вагової значущості у 3,8 рази за 2020-2021 рр. (з 22,6 % у 2020 р. до 5,9 % у 2021 р.). Натомість, споживча поведінка населення диктувала нові умови ведення бізнесу та необхідність імплементації та дифузії інноваційної продукції на ринки регіональних економік України, що привело до збільшення ваги компоненти «Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» у 2021 р. до 26,4 %. Необхідність побудови нових і реконструкції старих медичних амбулаторій в умовах пандемії, закладів дошкільної і шкільної освіти, розвиток транспортної сфери були особливо актуальними у 2020-2021 рр., що і відстежується у розподілі ваги компоненти «Розвиток інфраструктури». Саме у цей період спостерігався значний вплив компоненти на забезпечення економічного розвитку регіонів України.

За 2015-2021 рр. найбільший темп зміни вагового впливу мала компонента «Інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця» (22,0 %). Примітно, що компоненти «Економічна стійкість» і «Економічна ефективність» мали від'ємні темпи зміни вагового впливу на забезпечення економічного розвитку регіонів України (-20,5 % і -18,3 % відповідно). Компонента «Ефективність ринку праці» мала найбільш перманентний ваговий вплив серед усіх компонент економічного розвитку, середньорічний темп зміни ваги якої становив 3,6 %. Примітно, система детермінант розвитку малого та середнього підприємництва характеризувалася незначним ваговим впливом на економічний поступ (середня вага за досліджуваний період становила 8,1 %) (рис. 7.3); натомість, компоненти «Економічна ефективність» і «Ефективність ринку праці» – найбільшим (22,5 % і 21,3 % відповідно).

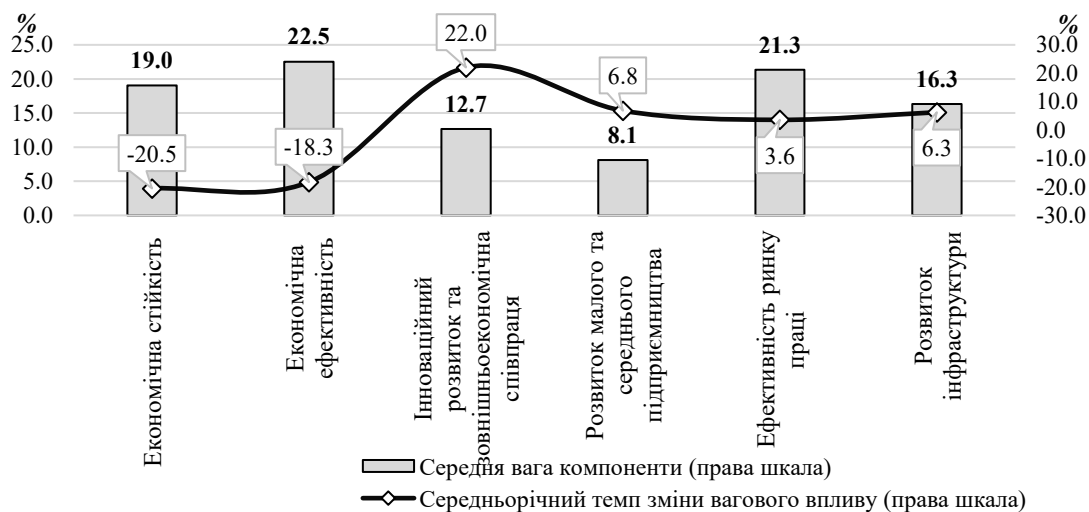

Рис. 7.3. Середньорічні темпи зміни вагової значущості компонент економічного розвитку регіонів України, 2015-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі даних табл. 7.2

Із застосуванням структурно-темпорального підходу здійснено побудову рядів компонент економічного поступу регіонів України за 2015-2021 рр. (додаток І), що дозволило на основі композиційного підходу визначити емпіричні показники (рівні) регіонального економічного розвитку (табл. 7.3). Примітно, що за досліджуваний період жодний регіон України не мав емпіричного значення економічного розвитку більшого, ніж 0,4. У 2015 р. найбільші рівні економічного розвитку демонстрували Хмельницька (0,383), Харківська (0,364), Київська (0,352), Рівненська (0,331), Дніпропетровська (0,325), Волинська (0,310), Черкаська (0,302) області, що детерміновано більшими значеннями показників ВРП (у розрахунку на одну особу), індексу промислової продукції (% до попереднього року), обсягами реалізованої промислової продукції (у розрахунку на одну особу) та сукупної продуктивності праці (співвідношення ВДВ і кількості зайнятих), порівняно з іншими регіонами України. Найменші значення показника економічного розвитку мали Закарпатська (0,229), Полтавська (0,222), Тернопільська (0,208), Кіровоградська (0,191), Вінницька (0,189), Донецька (0,165), Чернівецька (0,105). Для цих регіонів України у 2015 р. були характерні мінімальні показники кількості суб'єктів середнього підприємництва, частки реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, темпів зміни обсягу сільськогосподарського виробництва та найбільші значення показника зайнятості у неформальній економіці. Цікавим видається, що у 2016-2017 рр. ситуація суттєво не змінилася, за винятком, що Львівська (0,297) і Запорізька (0,306) області у 2016 р. характеризувалися високим рівнем розвитку, а 2017 р. такі області, як Одеська, Хмельницька, Полтавська, Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Луганська, Житомирська, Чернівецька та Тернопільська – низьким (емпіричні показники економічного розвитку від 0,116 до 0,217).

Таблиця 7.3

**Емпірика економічного розвитку регіонів України:
композиційний підхід, 2015-2021 рр.**

Регіони	Періоди/коефіцієнти						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницька	0,189	0,184	0,221	0,201	0,142	0,232	0,219
Волинська	0,310	0,207	0,204	0,184	0,166	0,278	0,301
Дніпропетровська	0,325	0,234	0,300	0,385	0,246	0,324	0,326
Донецька	0,165	0,262	0,258	0,225	0,190	0,231	0,212
Житомирська	0,270	0,267	0,144	0,251	0,273	0,239	0,333
Закарпатська	0,229	0,231	0,209	0,290	0,238	0,268	0,272
Запорізька	0,244	0,306	0,254	0,260	0,210	0,284	0,292
Івано-Франківська	0,237	0,214	0,211	0,217	0,236	0,206	0,199
Київська	0,352	0,293	0,320	0,262	0,372	0,212	0,323
Кіровоградська	0,191	0,249	0,296	0,210	0,168	0,219	0,245
Луганська	0,241	0,145	0,181	0,157	0,135	0,172	0,246
Львівська	0,272	0,297	0,227	0,255	0,223	0,267	0,320
Миколаївська	0,252	0,217	0,254	0,227	0,170	0,246	0,261
Одеська	0,246	0,240	0,215	0,266	0,232	0,274	0,314
Полтавська	0,222	0,228	0,211	0,183	0,204	0,223	0,294
Рівненська	0,331	0,337	0,189	0,271	0,202	0,274	0,295
Сумська	0,260	0,295	0,255	0,196	0,224	0,215	0,268
Тернопільська	0,208	0,235	0,131	0,183	0,220	0,261	0,206
Харківська	0,364	0,214	0,222	0,195	0,192	0,239	0,313
Херсонська	0,253	0,295	0,317	0,260	0,225	0,220	0,266
Хмельницька	0,383	0,241	0,214	0,280	0,297	0,295	0,218
Черкаська	0,302	0,289	0,272	0,197	0,217	0,295	0,311
Чернівецька	0,105	0,116	0,137	0,142	0,248	0,284	0,219
Чернігівська	0,238	0,332	0,298	0,287	0,287	0,253	0,294

Джерело: побудовано на основі даних додатку И і табл. 7.2

У 2019-2020 рр. найбільшою чисельною групою за критерієм економічного розвитку були регіони з помірним рівнем, зокрема у 2019 р. – це Закарпатська (0,238), Івано-Франківська (0,236), Одеська (0,232), Херсонська (0,225), Сумська (0,224), Львівська (0,223), Тернопільська (0,220), Черкаська (0,217), Запорізька (0,210), Полтавська (0,204), Рівненська (0,202), Харківська (0,200) області; у 2021 р. – Рівненська (0,295), Чернігівська (0,294), Полтавська (0,294), Запорізька (0,292), Закарпатська (0,272), Сумська (0,268), Херсонська (0,266), Миколаївська (0,261), Луганська (0,246), Кіровоградська (0,245).

У період поширення пандемії і трансформаційних змін регіональних економік найбільше простежується вплив поведінкових аспектів на розвиток регіональних економік. Так, у 2020 р. Дніпропетровська, Хмельницька, Черкаська, Запорізька, Чернівецька, Волинська, Одеська, Рівненська області характеризувалися найбільшими значеннями емпіричного показника економічного розвитку, що детерміновано, в основному, індикаторами компонент «Економічної стійкості» і «Економічної ефективності». Зокрема, найбільш ваговим впливом на забезпечення економічного розвитку регіонів з високим рівнем мали такі

індикатори, як ВРП (у розрахунку на одну особу), частка регіону у ВВП, а також обсяги реалізованої промислової продукції та індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі. Натомість, у 2021 р. економічний розвиток регіонів з найвищими показниками – Житомирська (0,333), Дніпропетровська (0,326), Київська (0,323), Львівська (0,320), Одеська (0,314), Харківська (0,313), Черкаська (0,311), Волинська (0,301) – детермінований індикаторами компонент «Ефективність ринку праці» і «Інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця». Це обсяги виконаних будівельних робіт (у розрахунку на одну особу), темпи зростання обсягів експорту товарів, співвідношення експорту до імпорту товарів, рівень зайнятості населення у віці 15- 70 років, індекс реальної заробітної плати, кількість найманих працівників на малих підприємствах.

У 2020-2021 рр. окремі регіони України не змогли імплементувати адаптаційні механізми регулювання економічних процесів в умовах лімітованого споживчого попиту, відтак, для них були характерні низькі рівні економічного розвитку. Так, у 2021 р. – це Херсонська, Кіровоградська, Сумська, Київська, Івано-Франківська, Луганська області, а у 2022 р. – Чернівецька, Вінницька, Хмельницька, Донецька, Тернопільська, Івано-Франківська області. Для них характерні ознаки низької ефективності ринку праці, незначного розвитку сектора малого та середнього підприємництва, відсутність прогресу інноваційної діяльності, слабка зовнішньоекономічна співпраця. Відповідно, такі показники, як рівень зайнятості у неформальній економіці, рівень безробіття населення у віці 15-70 років, частка заробітної плати в загальному обсязі доходів населення були максимальними у 2021 р. для окреслених регіонів, у порівнянні з іншими областями, а такі індикатори, як співвідношення експорту до імпорту товарів, частка інноваційно активних промислових підприємств, обсяги реалізованої промислової продукції, темп зростання (зменшення) обсягу прийнятого в експлуатацію житла – найменшими.

На основі функції Харінгтона (табл. 7.4) здійснено групування регіонів за критерієм рівня економічного розвитку (табл. 7.5 і додаток К) за 2015-2021 рр.

Таблиця 7.4

Градація емпіричних показників економічного розвитку регіонів

Значення	Види
1.0 – 0.81	Збалансований
0.80 – 0.60	Високий рівень
0.59 – 0.38	Адаптивний
0.37 – 0.21	Помірний
0.20 – 0	Низький

Джерело: авторська інтерпретація

Таблиця 7.5

Групи регіонів України за критерієм рівня економічного розвитку, 2015-2021 рр.

Рівні	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Адаптивний	Київська, Дніпропетровська, Хмельницька, Харківська, Рівненська, Волинська, Черкаська	Рівненська, Чернігівська, Запорізька, Львівська, Сумська, Херсонська, Київська	Київська, Херсонська, Дніпропетровська, Чернігівська, Кіровоградська	Дніпропетровська, Закарпатська, Чернігівська, Хмельницька, Рівненська, Одеська, Київська, Херсонська, Запорізька	Київська, Хмельницька, Чернігівська, Житомирська, Чернівецька, Дніпропетровська	Дніпропетровська, Хмельницька, Черкаська, Запорізька, Чернівецька, Волинська, Одеська, Рівненська	Житомирська, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська, Харківська, Черкаська, Волинська
Помірний	Львівська, Житомирська, Сумська, Херсонська, Миколаївська, Одеська, Запорізька, Луганська, Чернігівська, Івано-Франківська	Черкаська, Житомирська, Донецька, Кіровоградська, Хмельницька, Одеська, Тернопільська, Дніпропетровська, Закарпатська, Полтавська	Черкаська, Донецька, Сумська, Запорізька, Миколаївська, Львівська, Харківська, Вінницька	Львівська, Житомирська, Миколаївська, Донецька, Івано- Франківська, Кіровоградська, Вінницька	Закарпатська, Івано- Франківська, Одеська, Херсонська, Сумська, Львівська, Тернопільська, Черкаська, Запорізька, Полтавська, Рівненська, Харківська	Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Чернігівська, Миколаївська, Житомирська, Харківська, Вінницька, Донецька, Полтавська	Рівненська, Чернігівська, Полтавська, Запорізька, Закарпатська, Сумська, Херсонська, Миколаївська, Луганська, Кіровоградська
Низький	Закарпатська, Полтавська, Тернопільська, Кіровоградська, Вінницька, Донецька, Чернівецька	Миколаївська, Харківська, Івано- Франківська, Волинська, Вінницька, Луганська, Чернівецька	Одеська, Хмельницька, Полтавська, Івано- Франківська, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Луганська, Житомирська, Чернівецька, Тернопільська	Черкаська, Сумська, Харківська, Волинська, Тернопільська, Полтавська, Луганська, Чернівецька	Донецька, Миколаївська, Кіровоградська, Волинська, Вінницька, Луганська	Херсонська, Кіровоградська, Сумська, Київська, Івано- Франківська, Луганська	Чернівецька, Вінницька, Хмельницька, Донецька, Тернопільська, Івано-Франківська

Джерело: побудовано на основі даних табл. 7.3

За результатами побудови динамічних рядів емпіричних показників економічного розвитку встановлено, що за 2015-2020 рр. в Україні жодний регіон не демонстрував високих показників економічного розвитку (за шкалою Харінгтона більше 0,6).

Варто звернути увагу, що комплементарне дослідження впливу фінансової стійкості на економічний поступ регіонів дає можливість оцінити каузальний зв'язок змінних у статичному стані (розвиток) і динамічному (зростання). Відтак, якщо вагова значущість компоненти «Розвиток малого та середнього підприємництва» на забезпечення економічного розвитку у 2015 р. становила 7,4 %, то ваговий вплив на економічне зростання за 2015-2016 рр. – 13,7 % (табл. 7.6). Аналогічно, значно більший ваговий вплив мала компонента «Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» на економічне зростання, ніж на економічний розвиток (лише за 2015-2016 рр. і 2018-2019 рр. вага була 7,1 % і 4,6 % відповідно). Примітно, що у 2017-2018 рр. вага компоненти «Економічна ефективність» мала найменший показник (1,7 %), а, наприклад, компоненти «Ефективність ринку праці» у порівнянні з іншими компонентами була значно більшою (25,7 %).

Таблиця 7.6

**Коефіцієнти вагової значущості компонент
економічного зростання регіонів: темпоральний підхід, %,
2015-2021 рр.**

Компоненти	Періоди/ваги					
	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018	2020/ 2019	2021/ 2020
Економічна стійкість	25,42	24,81	20,68	19,25	26,53	20,26
Економічна ефективність	25,16	18,78	1,69	21,92	19,29	20,72
Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця	7,05	15,88	15,58	4,63	18,32	10,22
Розвиток малого та середнього підприємництва	13,66	18,77	22,45	22,36	9,89	21,88
Ефективність ринку праці	15,78	21,24	25,66	10,09	9,12	9,82
Розвиток інфраструктури	12,94	0,52	13,93	21,74	16,85	17,11

Джерело: побудовано на основі даних додатка Л

У період економічного локдауну (2020-2021 рр.) найменшу вагову значущість для забезпечення економічного зростання мали дві компоненти «Ефективність ринку праці» і «Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» (9,8 % і 10,2 %). Примітно, що у період поширення пандемії ринок праці та сфера інновацій зазнали найбільших втрат, рівень безробіття збільшився у 3 рази, а фінансове забезпечення інноваційної діяльності, особливо у промисловому секторі України, зменшилося у 2 рази [10]. На забезпечення економічного зростання регіонів України за 2015-2021 рр. у найбільшій мірі впливала компонента

¹⁰ Регіони України. Статистичний збірник. 2020-2021 рр. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

«Економічна стійкість», вага якої становила 22,8 %, а найменший вплив мала компонента «Інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця» (11,94 %), що свідчить низькі темпи інноваційного розвитку країни загалом і регіонів зокрема (рис. 7.4). Так, частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП зменшувалася кожного року, зокрема у 2020 р. цей показник становив 0,41 %, що на 38 % менше, ніж у 2011 р. [11].

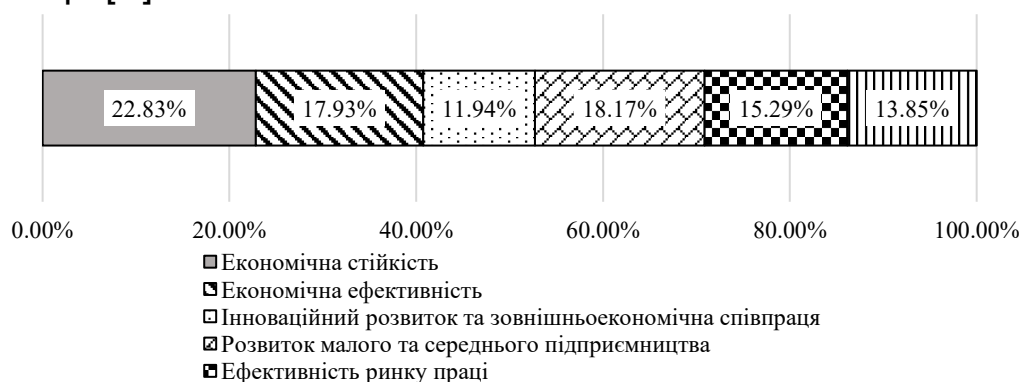

Рис. 7.4. Ваговий вплив компонент на забезпечення економічного зростання регіонів України, 2015-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі даних табл. 7.5

Економічне зростання регіонів є найбільш складним об'єктом державної регіональної політики, що потребує врахування особливостей галузевої і територіальної структури місцевого господарства, визначення специфіки місцевих умов нагромадження капіталу, особливостей функціонування місцевого ринку праці. Особливої уваги також потребує місцева специфіка цінових і кон'юнктурних коливань, дослідження особливостей розвитку конкурентного середовища, інвестиційних та інноваційних процесів, особливості формування регіональних, міжрегіональних, зовнішньоекономічних зв'язків. Зокрема, результати емпіричного дослідження (табл. 7.7) довели, що темпи економічного зростання регіонів України є диференційованими, а, відтак, регіональний економічний розвиток характеризується значними диспропорціями.

Для регіонів України характерні ознаки дивергенції місцевого економічного розвитку (регіони-лідери, з помірним рівнем, регіони-аутсайтери), які можна нівелювати шляхом формування стабільних соціально-економічних зв'язків, що виникають на підґрунті регіонального та міжрегіонального поділу праці, узгодження економічних інтересів регіонів. Наприклад, у період 2015-2016 рр. Кіровоградська, Полтавська Сумська області були регіонами-аутсайдерами з від'ємними темпами економічного зростання (-0,7 %, -0,5 % і -0,3 % відповідно); Житомирська, Луганська, Вінницька, Закарпатська продемонстрували найбільші темпи економічного зростання (від 2,2 % до 3,1 %). Натомість, у 2018-2019 рр. регіонами лідерами стають Київська, Житомирська, Волинська, Вінницька,

¹¹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. 2020 р. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Луганська, Донецька, темпи зростання яких становили 2,1 % – 3,8 %, а аутсайдерами – Чернігівська, Полтавська, Чернівецька, Хмельницька, Харківська області з найменшими темпами економічного зростання.

Таблиця 7.7

**Темпи економічного зростання регіонів України:
композиційний підхід, 2015-2021 рр., %**

Регіони	Періоди/коефіцієнти					
	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019	2021/2020
Вінницька	2,3027	1,5202	-0,3065	2,2275	-0,3281	2,3472
Волинська	1,0628	3,0421	1,8082	2,6985	0,8288	2,6705
Дніпропетровська	0,2701	0,3294	0,7546	1,2430	-3,2150	1,9827
Донецька	1,6718	1,2747	2,0738	3,8370	-0,1219	2,2192
Житомирська	3,0713	3,0028	2,1478	2,7999	0,5104	3,4234
Закарпатська	2,2284	4,0374	2,5039	2,1166	-2,0284	1,9349
Запорізька	0,2624	0,4032	0,2381	1,4449	-1,3372	1,7448
Івано-Франківська	0,4580	2,4296	1,3817	1,5357	-0,6764	2,8281
Київська	0,7597	0,8104	0,3899	0,9960	0,0016	1,3359
Кіровоградська	-0,6727	1,3688	1,0373	2,0697	-1,1357	1,4724
Луганська	4,4884	-3,0560	-0,4118	2,1805	-0,0330	4,3841
Львівська	1,0923	1,4089	1,0798	1,3901	-0,2501	1,5809
Миколаївська	0,4210	0,9856	0,9363	1,5157	-1,5928	1,3529
Одеська	0,2270	1,1384	0,7792	0,3718	-1,1511	1,6014
Полтавська	-0,4757	0,1367	0,2581	0,2158	0,2549	0,3709
Рівненська	0,4388	1,0514	0,9519	0,7263	0,6709	1,3376
Сумська	-0,3464	0,5138	1,0231	0,9205	-0,2621	1,0149
Тернопільська	0,5001	1,3270	1,3445	0,6665	0,5591	1,7203
Харківська	0,2083	0,2440	0,5639	-0,2777	0,1827	0,5149
Херсонська	0,6319	1,2860	0,8058	0,8234	0,3519	0,9080
Хмельницька	0,2774	0,7311	0,6281	0,1470	0,6721	0,7166
Черкаська	0,2576	0,2126	0,3582	0,4847	-0,4213	0,5330
Чернівецька	0,2113	0,5402	1,2695	0,1506	-0,2095	0,2991
Чернігівська	0,0270	0,3519	0,3092	0,2949	0,1953	0,2767

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Кризовий період, стагнація національного виробництва, низькі показники розвитку внутрішнього ринку, зростання диспропорцій регіонального розвитку як наслідки економічного локдауну у 2020 р. поглибили системні проблеми ендogenous соціально-економічного розвитку регіонів України. Так, темпи економічного зростання регіонів у 2020 р. були або суттєво низькими (не перевищили 1%), або від'ємними. Основними тригерами відсутності регіонального економічного зростання стали (1) низький рівень інвестицій і доходів населення, (2) відсутність механізмів стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на місцевому рівні. Варто зауважити, що у 2019-2020 рр. відсутні регіоні-лідери за темпами економічного зростання. Окремі області України продемонстрували незначні позитивні темпи економічного зростання (з

помірним рівнем розвитку), інші – економічний регрес, причиною чого стала економічна стагнація у період пандемії (табл. 7.8).

Особлива роль в системі ринкових механізмів стимулювання економічного зростання на місцевому рівні належить фінансовим та інвестиційним детермінантам. Постковідний і поствоєнний періоди економічного відновлення актуалізують проблему імплементації нових механізмів досягнення збалансовано економічного розвитку регіонів України, а також пошуку важелів забезпечення їх стабільного економічного зростання. Застосування адаптаційних механізмів задля економічного відновлення регіонів сприяла тому, що окремі регіони України продемонстрували позитивну динаміку економічного зростання у 2021 р. (Волинська, Луганська, Вінницька, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька). Тривала неможливість вирішення проблем стабільного економічного розвитку регіонів у 2015-2021 рр. свідчить про низьку ефективність фінансових механізмів, а саме:

1. *Цільове використання трансфертів.* Значна частка трансфертів місцевих бюджетів – це дотації. Регіони, у яких частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів склала понад 40 %, демонстрували низькі темпи економічного зростання у 2015-2021 рр. (див. табл. 7.7), а частка субвенцій на соціально-економічний розвиток у цих регіонах є незначною (Полтавська, Волинська, Тернопільська, Вінницька, Луганська області, 2017 р.).

2. *Нарощення інвестиційного потенціалу.* Регіони, для яких характерні найбільші обсяги інвестування, демонстрували високі темпи економічного зростання за досліджуваний період (Дніпропетровська, Київська, Харківська, Житомирська, Вінницька області). Обсяги капітальних і іноземних інвестицій, а також темпи їхнього зростання були екзистенційними фінансовими детермінантами забезпечення економічного поступу регіонів-лідерів.

3. *Забезпечення фінансово-бюджетної автономії через збільшення власних доходів місцевих бюджетів.* Так, позбавлення бюджетів місцевого самоврядування вагомих джерел надходжень, призвело до зменшення темпів економічного зростання в окремих регіонах України, особливо у 2015-2016 рр. (Тернопільська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Кіровоградська, Одеська, Чернівецька, Хмельницька області), для яких скорочення власних доходів становило 70 %.

Таблиця 7.8

Групи регіонів України за критерієм темпів економічного зростання, 2015-2021 рр.

Регіони	Періоди					
	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019	2021/2020
Регіони-лідери	Житомирська, Луганська, Вінницька, Харківська, Київська, Донецька, Львівська, Волинська	Волинська, Житомирська, Київська, Вінницька, Львівська, Дніпропетровська, Харківська, Одеська	Київська, Житомирська, Дніпропетровська, Харківська, Закарпатська, Івано- Франківська, Запорізька, Львівська, Донецька, Сумська	Київська, Житомирська, Волинська, Вінницька, Луганська, Донецька		Волинська, Вінницька, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська
Регіони з помірним рівнем розвитку	Херсонська, Івано- Франківська, Рівненська, Миколаївська, Хмельницька, Дніпропетровська, Запорізька, Черкаська, Одеська, Закарпатська, Чернівецька	Рівненська, Закарпатська, Херсонська, Донецька, Миколаївська, Хмельницька, Чернівецька, Сумська, Запорізька, Чернігівська, Черкаська	Рівненська, Кіровоградська, Миколаївська, Чернівецька, Херсонська, Одеська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Івано-Франківська, Миколаївська, Запорізька, Львівська, Дніпропетровська, Закарпатська, Кіровоградська, Сумська, Херсонська, Рівненська, Тернопільська, Черкаська, Одеська	Рівненська, Хмельницька, Херсонська, Полтавська, Волинська, Чернігівська, Харківська, Тернопільська, Житомирська, Київська	Закарпатська, Тернопільська, Одеська, Львівська, Кіровоградська, Житомирська, Миколаївська, Рівненська, Київська, Сумська
Регіони-аутсайтери	Тернопільська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Кіровоградська	Івано-Франківська, Кіровоградська, Полтавська, Тернопільська, Луганська	Полтавська, Волинська, Тернопільська, Вінницька, Луганська	Чернігівська, Полтавська, Чернівецька, Хмельницька, Харківська	Луганська, Донецька, Чернівецька, Львівська, Сумська, Вінницька, Черкаська, Івано- Франківська, Кіровоградська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Закарпатська, Дніпропетровська	Херсонська, Івано- Франківська, Хмельницька, Черкаська, Харківська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська

Джерело: побудовано на основі даних табл. 7.7

За результатами перевірки причинності зв'язків групи регіонів з адаптивним рівнем економічного розвитку та фінансових детермінант (табл. 9) з'ясовано, що економічний розвиток і фінансові детермінанти мають каузальний зв'язок – одночасно можуть бути і причиною, і наслідком досліджуваних змінних. Примітно, що каузальні зв'язки фінансових детермінант і економічного розвитку цих регіонів детерміновані поведінковими аспектами, що чітко простежується у періоди криз, соціально-економічної нестабільності. Так, рівень бюджетної результативності у 2016-2017 рр. мав причинно-наслідковий характер з економічним розвитком регіонів, а у 2018-2019 рр. і 2021 р. – був лише причиною економічного розвитку регіонів (табл. 7.9). Водночас, рівень податкової самостійності мав каузальний вплив на економічний розвиток лише у період початку реформи децентралізації (2015-2016 рр.), а у 2020-2021 рр. – виступав його чинником. У 2017-2019 рр. зв'язку між рівнем податкової самостійності і економічним розвитком не простежується. Аналогічна ситуація спостерігалася і з показником «Рівень дотаційності».

Таблиця 7.9

Причинно-наслідковий зв'язок фінансових детермінант і економічного розвитку регіонів з адаптаційним рівнем, 2015-2021 рр.

ФД	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Бюджетна стійкість</i>							
BR_t^n		↔ (90 %)	↔ (90 %)	→ (99 %)	→ (95 %)		→ (90 %)
TF_t^n	↔ (99 %)	↔ (99 %)				→ (99 %)	→ (90 %)
Dot_t^n	↔ (95 %)	↔ (90 %)				→ (90 %)	→ (95 %)
BF_t^n		→ (90 %)	→ (90 %)	→ (99 %)	→ (99 %)	→ (95 %)	→ (90 %)
$IILB_t^n$		→ (90 %)	→ (95 %)		→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)
$IPDFO_t^n$			→ (90 %)		→ (90 %)		→ (95 %)
$CTLB_t^n$	↔ (90 %)	↔ (90 %)	↔ (95 %)	↔ (90 %)	↔ (90 %)	↔ (90 %)	↔ (90 %)
$RIGR_t^n$	→ (95 %)		→ (99 %)				
REA_t^n	↔ (90 %)					↔ (95 %)	
EEA_t^n				→ (95 %)			→ (90 %)
<i>Стійкість фінансового сектору</i>							
Dep_t^n	→ (90 %)		→ (90 %)				
$Cred_t^n$	→ (90 %)		→ (90 %)				
InR_t^n				→ (90 %)			→ (90 %)
$CCred_t^n$		→ (99 %)					
$IpRed_t^n$			→ (95 %)				

ФД	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
$InRCCr_t^n$		→ (90 %)	→ (90 %)				
$InRICr_t^n$		→ (90 %)	→ (90 %)			→ (90 %)	→ (90 %)
<i>Цінова стабільність</i>							
ICP_t^n				→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	→ (95 %)
<i>Ефективність інвестиційної діяльності</i>							
$ICapI_t^n$	↔ (95 %)	↔ (95 %)			↔ (90 %)	↔ (99 %)	
$CapI_t^n$	→ (90 %)	→ (90 %)	→ (95 %)		→ (90 %)	→ (90 %)	→ (90 %)
$IFDI_t^n$		→ (90 %)	→ (90 %)		→ (90 %)	↔ (90 %)	↔ (95 %)
FDI_t^n	→ (90 %)		↔ (90 %)	→ (95 %)	↔ (90 %)	↔ (95 %)	→ (90 %)

Примітка: «→» – односторонній вплив (фінансових детермінант на економічний розвиток); «↔» – двосторонній вплив (причинно-наслідковий зв'язок); ФД – фінансові детермінанти.

Джерело: побудовано на основі даних додатку М

Економічний розвиток регіонів характеризувався системним зв'язком з обсягами дотацій у 2015-2016 рр. з статистичною ймовірністю 99 %, а у 2020-2021 рр. – з ймовірністю 90 % і 95 % відповідно був лише фінансовою детермінантою економічного поступу. З усіх досліджуваних фінансових детермінант капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) мали причинно-наслідковий зв'язок з економічним розвитком (статистична значущість 90-95 %). Зростання частки власних доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у доходах зведеного бюджету України були причиною економічного поступу регіонів з адаптаційним рівнем у 2015 р. і 2017 р., а частки видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків – у 2015 р. і 2020 р.

Обсяги депозитів і кредитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій у 2015 р. і 2017 р. були одними із фінансових детермінант компоненти «Стойкість фінансового сектору», які привели до суттєвого економічного розвитку регіонів. Споживчі й іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням не можна однозначно назвати тригерами економічного розвитку, оскільки за увесь досліджуваний період, крім 2017-2018 рр. відповідно, причинно-наслідковий зв'язок не простежується. Натомість, економічний розвиток регіонів з адаптаційним рівнем детермінований процентними ставками депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими та іпотечними кредитами домашнім господарствам, що доведено результати тесту Гренджера на рівні статистичної значущості 90 %. У 2020-2021 рр., період поширення Covid-19, процентні ставки за іпотечним кредитуванням, а також процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами були визначальними детермінантами впливу на економічний розвиток регіонів.

Детермінанти цінової стабільності та ефективності інвестиційної діяльності були тригерами забезпечення економічного розвитку в періоди криз та економічної нестабільності. Обсяги прямих іноземних інвестицій та індекси капітальних інвестицій водночас були і причиною, і наслідком економічного розвитку регіонів-лідерів у досліджуваній період, крім 2018 р. Примітно, серед усіх детермінант фінансової стійкості детермінанти компоненти «Ефективність інвестиційної діяльності» були домінуючими і мали екзистенційний каузальний зв'язок з економічним розвитком.

Цікавою видається ситуація, що фінансові детермінанти компоненти «Ефективність інвестиційної діяльності» не мають причинно-наслідкового зв'язку з економічним розвитком регіонів з помірним рівнем. Не обсяги, а темпи зростання обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) з ймовірністю 95-99 % були причиною економічного розвитку окреслених регіонів у 2018-2021 рр., у період, коли економіка найбільше залежала від іноземних інвестицій (табл. 7.10). У періоди економічної стагнації регіональний економічний (помірний рівень) залежав від обсягів капітальних інвестицій, що доведено емпірикою причинно-наслідкового зв'язку з статистичною значущістю 95 %.

Таблиця 7.10

Причинно-наслідковий зв'язок фінансових детермінант і економічного розвитку регіонів з помірним рівнем, 2015-2021 рр.

ФД	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Бюджетна стійкість</i>							
BR_t^n	↔ (90 %)	→ (99 %)	↔ (90 %)			→ (90 %)	→ (99 %)
TF_t^n		→ (90 %)		→ (99 %)	→ (95 %)		→ (90 %)
Dot_t^n		→ (90 %)		→ (90 %)	→ (90 %)	→ (99 %)	→ (99 %)
BF_t^n	↔ (90 %)					→ (99 %)	→ (95 %)
$IILB_t^n$	→ (90 %)		→ (99 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	→ (99 %)	→ (95 %)
$IPDFO_t^n$	→ (90 %)	→ (90 %)	→ (99 %)	→ (90 %)		→ (90 %)	→ (99 %)
$CTLB_t^n$		→ (90 %)	→ (90 %)	→ (90 %)	→ (90 %)		→ (99 %)
$RIGR_t^n$		→ (95 %)		→ (95 %)			
REA_t^n				→ (99 %)	→ (90 %)	→ (99 %)	→ (95 %)
EEA_t^n			→ (95 %)				→ (95 %)
<i>Стійкість фінансового сектору</i>							
Dep_t^n	→ (99 %)		→ (90 %)		→ (99 %)	→ (99 %)	
$Cred_t^n$		→ (99 %)		→ (90 %)			→ (99 %)
InR_t^n	→ (90 %)	→ (90 %)		→ (95 %)	→ (95 %)		→ (95 %)
$CCred_t^n$				→ (99 %)			
$IpRed_t^n$	→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	→ (95 %)	→ (95 %)		→ (90 %)

$InRCr_t^n$		→ (90 %)		→ (90 %)		→ (90 %)	→ (90 %)
$InRICr_t^n$	→ (90 %)	→ (90 %)			→ (90 %)		→ (99 %)
<i>Цінова стабільність</i>							
ICP_t^n			→ (99 %)			→ (90 %)	→ (99 %)
<i>Ефективність інвестиційної діяльності</i>							
$ICapI_t^n$	→ (90 %)		→ (90 %)		→ (95 %)	→ (99 %)	
$CapI_t^n$			→ (99 %)			→ (95 %)	
$IFDI_t^n$				→ (90 %)	→ (99 %)	→ (99 %)	→ (95 %)

Примітка: «→» – односторонній вплив (фінансових детермінант на економічний розвиток); «↔» – двосторонній вплив (причинно-наслідковий зв'язок); ФД – фінансові детермінанти.

Джерело: побудовано на основі даних додатку М

Цінова стабільність як компонента фінансової стійкості мала каузальний зв'язок з економічним розвитком у періоди нестабільності, а саме у 2017 р. (ймовірність 99 %) і у 2020-2021 рр. (90 % і 99 % відповідно). Інфляція є одним із каталізаторів послаблення стійкості фінансово-економічної системи в Україні. Суттєве зростання індексу споживчих цін у 2020-2021 рр. призвело до зниження рівня життя населення, а, відтак, економічного регресу, зменшення темпів зростання економіки і коливання економічної кон'юнктури.

На економічний розвиток регіонів з адаптаційним рівнем суттєвий каузальний зв'язок мали процентні ставки за іпотечним кредитуванням, натомість, для регіонів з помірним рівнем – обсяги іпотечного кредитування (статистична значущість 90-95 %) і процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (95 %). У періоди криз обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій були тригерами економічного розвитку регіонів (2015 р., 2017 р., 2020 р.). Так, збільшення депозитних ставок і нарощення обсягів депозитів є фінансовою детермінантою забезпечення сталого дезінфляційного тренду, стійкості фінансового сектору та економічного поступу регіонів. Зниження облікової ставки у періоди економічної нестабільності є інструментом макрофінансової стійкості, оскільки за такої ситуації депозитні ставки є привабливим інструментом для заощаджень. Тому поступове зниження облікової ставки підтримає відновлення економіки через кредитування.

Рівень бюджетної результативності, податкової самостійності та дотаційності, темпи зростання/зменшення доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), надходжень від ПДФО, обсяги капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету), частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків є фінансовими детермінантами економічного розвитку регіонів з помірним рівнем. Примітно, що, у 2015 р. (початок децентралізації) фінансовими детермінантами економічного розвитку були рівні бюджетної

незалежності та результативності, темпи зростання/зменшення доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), зростання/зменшення надходжень від ПДФО зі статистичною значущістю 90 %. У 2021 р. – усі досліджувані детермінанти компоненти «Бюджетна стійкість», крім частки власних доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у доходах зведеного бюджету України.

Відтак, система формування бюджетної стійкості регіонів для забезпечення економічного розвитку регіонів з помірним рівнем має акцептоване значення, оскільки посилення інституційної спроможності щодо формування місцевих бюджетів сприятиме ефективному використанню бюджетних ресурсів, підвищеною добробуту населення та економічному поступу регіонів. Бюджетна стійкість є тригером підвищення дієвості інституту місцевих фінансів, а також пріоритетними напрямками бюджетної політики в умовах економічних трансформацій. Як доводять результати каузальної емпірики удосконалення інституційного забезпечення розвитку місцевих бюджетів, посилення відповідальності органів місцевого самоврядування за стабільні надходження до місцевих бюджетів і зменшення рівня дотаційності сприятиме регіональному економічному розвитку.

Як і для регіонів з помірним рівнем, так і для регіонів з низьким рівнем найбільший вплив на економічний розвиток за досліджуваний період мали такі фінансові детермінанти, як темпи зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету), обсяги видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу (статистична значущість рівна 95-99 %). Варто відзначити, що зміна частки власних доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у доходах зведеного бюджету України не мала зв'язку з економічним розвитком за 2015-2021 рр., а темпи зростання (зменшення) надходжень від ПДФО були причиною економічного поступу лише у 2015 р. і 2021 р., що зумовлено збільшенням залежності місцевих бюджетів від фінансових надходжень від бізнесу (табл. 7.11). Фінансова детермінанта «Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків» мала каузальний зв'язок з економічним поступом регіонів з низьким рівнем лише у періоди макроекономічної стабільності, що зумовлено тим, що у періоди криз видатки з бюджету на економічну діяльність суттєво скорочувалися.

Таблиця 7.11

Причинно-наслідковий зв'язок фінансових детермінант і економічного розвитку регіонів з низьким рівнем, 2015-2021 рр.

ФД	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Бюджетна стійкість</i>							
BR_t^n	→ (99 %)	→ (90 %)		→ (99 %)			→ (90 %)
TF_t^n	→ (99 %)		→ (90 %)			→ (99 %)	→ (99 %)

ФД	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Dot_t^n			→ (99 %)		→ (99 %)	→ (99 %)	→ (90 %)
BF_t^n			→ (90 %)		→ (99 %)	→ (99 %)	→ (90 %)
$IILB_t^n$	→ (99 %)	→ (95 %)	→ (95 %)	→ (95 %)		→ (90 %)	→ (90 %)
$IPDFO_t^n$	→ (99 %)						→ (99 %)
$CTLB_t^n$	→ (99 %)	→ (90 %)	→ (90 %)		→ (99 %)	→ (99 %)	→ (95 %)
REA_t^n		→ (99 %)	→ (90 %)				
EEA_t^n	→ (99 %)	→ (99 %)	→ (90 %)	→ (99 %)			→ (90 %)
Стійкість фінансового сектору							
Dep_t^n			→ (95 %)				→ (99 %)
$Cred_t^n$	→ (99 %)	→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	→ (99 %)	→ (99 %)	→ (99 %)
InR_t^n			→ (99 %)	→ (95 %)	→ (95 %)	→ (95 %)	→ (90 %)
$CCred_t^n$	→ (90 %)			→ (95 %)			
$IpRed_t^n$		→ (90 %)				→ (90 %)	→ (99 %)
$InRCCr_t^n$	→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	→ (90 %)			→ (95 %)
$InRICr_t^n$		→ (90 %)			→ (90 %)	→ (90 %)	
Цінова стабільність							
ICP_t^n		→ (99 %)	→ (90 %)				→ (95 %)
Ефективність інвестиційної діяльності							
$ICapI_t^n$		→ (90 %)				→ (99 %)	→ (90 %)
$CapI_t^n$	→ (90 %)		→ (90 %)	→ (95 %)			→ (90 %)
$IFDI_t^n$	↔ (99 %)	↔ (99 %)	↔ (99 %)	↔ (99 %)	↔ (99 %)		↔ (95 %)
FDI_t^n	↔ (90 %)	↔ (95 %)	↔ (99 %)			↔ (99 %)	↔ (95 %)

Примітка: «→» – односторонній вплив (фінансових детермінант на економічний розвиток); «↔» – двосторонній вплив (причинно-наслідковий зв'язок); ФД – фінансові детермінанти.

Джерело: побудовано на основі даних додатку М

Оскільки фінансові детермінанти компоненти «Бюджетна стійкість» мають причинно-наслідковий зв'язок з економічним розвитком, тому вагомим напрямом регулюючої ролі місцевих бюджетів є вплив на інвестиційно-інноваційні процеси в регіонах з низьким рівнем розвитку. Бюджетні кошти повинні спрямовуватись на забезпечення сприятливого соціально-економічного середовища, достатніх темпів економічного зростання, стабілізацію і прозорість бюджетної системи. Функціонування системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування повинно відбуватися з урахуванням запасу стійкості та ступеню збалансованості місцевих бюджетів і бюджетної системи загалом. Тому для регіонів-

аутсайдерів за рівнем економічного розвитку доцільно імплементувати інституційні умови для зміцнення фінансової стійкості, підвищення бюджетної самостійності та результативності місцевих бюджетів.

Серед усіх детермінант компоненти «Стійкість фінансового сектору» обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, були фактором економічного розвитку регіонів із низьким рівнем (статистична значущість 95-99 %). У найбільшій мірі процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами та процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам каузально впливають на економічний поступ регіонів у періоди стабільності та криз відповідно. Так, одним із ключових інструментів забезпечення економічного розвитку регіонів з низьким рівнем є саме кредитування. Доступ до кредитних ресурсів з боку бізнес-одиниць та населення сприяє поживленню ділової активності та зростанню економіки регіону загалом.

Цінова стабільність мала каузальний зв'язок з економічним розвитком регіонів з низьким рівнем у 2016-2017 рр. і 2021 р. Так, у 2015 р. ВРП регіонів з низьким економічним розвитком (Закарпатська, Полтавська, Тернопільська, Кіровоградська, Вінницька, Донецька, Чернівецька області) не змінився за рахунок фізичного обсягу використання, однак, стрімко зростали індекси-дефлятори, що свідчить про значне зростання цін, за рахунок якого загальна вартість ВРП зростала з 2016 р., незважаючи на падіння фізичного обсягу. Ситуація, яка спостерігалася в економіках регіонів у 2015-2017 рр. щодо цінової та інвестиційної стабільності, мала ознаки стагнації, за якої зменшення обсягів виробництва відбувається водночас із збільшенням рівня інфляції.

Обсяги прямих іноземних інвестицій і темпи їхнього нарощення відігравали найбільшу роль у забезпеченні економічного розвитку регіонів з низьким рівнем (статистична значущість становила 95-99 %). Примітно, що саме прямі інвестиції як фінансові детермінанти резильєнтності регіонів є і причиною, і наслідком економічного зростання. В умовах економічної стабільності та сталого розвитку спостерігається суттєве зростання обсягів прямих іноземних інвестицій, і навпаки. У регіонах з низьким рівнем економічного розвитку, особливо у періоди криз, темпи нарощення інвестиційного потенціалу зменшуються, одночасно і зменшуються обсяги прямих і капітальних інвестицій, які є ключовими фінансовими компонентами економічного розвитку, джерелом трансферу інновацій і технологій, інструментом зовнішньоекономічної співпраці. Варто зауважити, що прямі інвестиції мають потенційну роль для зменшення негативних наслідків макроекономічних шоків і ринкових турбулентностей, сприяють генерації власних доходів регіонів, які спрямовуються на підтримку пріоритетних галузей регіональних економік.

Забезпечення стабільних темпів економічного зростання регіонів України високо корелює з ефективними структурними трансформаціями в економічних системах і реалізації ефективної місцевої фінансово-

бюджетної політики. Одним із пріоритетних векторів забезпечення сталого функціонування економіки регіону в умовах трансформаційних зрушень і нестабільності водночас є пошук раціональних інструментів посилення фінансової стійкості. Забезпечення оптимального рівня фінансової резильєнтності регіонів сприятиме створенню фундаменту для стабільного економічного зростання регіону, формуванню можливостей до протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, що виникають у трансформаційних умовах розвитку економічної системи. Варто зауважити, що для регіонів-лідерів, з помірним рівнем розвитку і регіонів-аутсайдерів у періоди криз і турболентностей, стабільності та невизначеності ефективними будуть різні фінансові інструменти, оскільки вплив фінансових детермінант на економічний поступ регіонів різниться як за темпами економічного зростання, так і у динаміці. Наприклад, рівень бюджетної результативності був причиною збільшення темпів економічного зростання для регіонів-лідерів у 2015-2016 рр. і 2018-2019 рр., натомість для регіонів-аутсайдерів – протягом досліджуваного періоду, крім 2015-2016 рр. і 2017-2018 рр. (статистична значущість становила 90 %). На нарощення темпів економічного зростання регіонів із з помірним рівнем у періоди кризи (2015-2016 рр.) найбільший каузальний вплив мали такі фінансові детермінанти, як рівень податкової самостійності (99 %), обсяги кредитів (90 %), процентні ставки за споживчими кредитами (90 %), обсяги капітальних інвестицій (90 %), темпи збільшення обсягу іноземних інвестицій (95 %) (табл. 7.12). Примітно, що у період поширення пандемії (2020-2021 рр.) ці регіони у найбільшій мірі залежали від рівнів податкової самостійності та дотаційності (95 %), частки і обсягів видатків на економічну діяльність (90 % і 99 % відповідно), депозитів (90 %), капітальних інвестицій (95 %) і темпів збільшення обсягів іноземних інвестицій (95 %).

У 2019-2020 рр., у період адаптації регіональних економік до нових умов функціонування і розвитку, тригерами економічного зростання регіонів з помірним рівнем розвитку (додатний, але незначний відсоток економічного зростання) були рівні бюджетної результативності, самостійності, бюджетної незалежності, обсяги капітальних видатків місцевих бюджетів (статистична значущість кожної детермінанти рівна 90 %), обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям (90 %) і процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (95 %), іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням (90 %) і процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими та іпотечними кредитами домашнім господарствам (90 % і 95 % відповідно), індекс споживчих цін (90 %), а також обсяги капітальних (крім інвестицій з державного бюджету) і прямих іноземних інвестицій (95 % і 90 %), темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних (95 %).

Таблиця 7.12

**Каузальний зв'язок фінансових детермінант і темпів економічного зростання регіонів України,
2015-2021 рр.: результати тесту Гренджера**

ФД	Періоди																	
	2016/2015			2017/2016			2018/2017			2019/2018			2020/2019			2021/2020		
	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД
Бюджетна стійкість																		
BR_t^n	→ (90 %)					→ (99 %)		→ (90 %)		→ (90 %)		→ (90 %)		→ (90 %)	→ (90 %)			
TF_t^n		→ (99 %)			→ (95 %)					→ (90 %)	→ (90 %)	→ (90 %)		→ (90 %)			→ (99 %)	→ (95 %)
Dot_t^n	↔ (90 %)		↔ (90 %)					↔ (90 %)	↔ (90 %)	↔ (95 %)	↔ (90 %)				↔ (99 %)			↔ (95 %)
BF_t^n			→ (90 %)					→ (90 %)	→ (95 %)					→ (90 %)				
$IILB_t^n$	↔ (95 %)				→ (90 %)			→ (95 %)	↔ (90 %)			→ (90 %)						→ (99 %)
$IPDFO_t^n$	→ (90 %)							→ (95 %)	→ (90 %)			→ (90 %)			→ (90 %)	→ (90 %)	→ (95 %)	
$CTLB_t^n$			→ (90 %)		→ (90 %)			→ (90 %)	→ (90 %)	→ (90 %)				→ (90 %)		→ (90 %)	→ (90 %)	
REA_t^n	↔ (90 %)					↔ (90 %)	↔ (90 %)											↔ (90 %)
EEA_t^n	→ (99 %)		→ (90 %)			→ (90 %)				→ (90 %)								↔ (95 %)
Стійкість фінансового сектору																		
Dep_t^n					→ (90 %)		→ (90 %)				→ (95 %)				→ (95 %)			→ (90 %)
$Cred_t^n$		→ (90 %)	→ (95 %)		→ (90 %)		→ (90 %)					→ (95 %)		→ (90 %)		→ (95 %)		
InR_t^n			→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	→ (90 %)					→ (90 %)	→ (99 %)		→ (95 %)	→ (95 %)	→ (95 %)	→ (90 %)	
$CCred_t^n$	→ (95 %)	→ (90 %)		→ (90 %)											→ (90 %)	→ (90 %)		
$IpRed_t^n$			→ (95 %)			→ (90 %)				→ (90 %)	→ (95 %)			→ (90 %)				→ (99 %)
$InRCCr_t^n$	→ (90 %)	→ (90 %)				→ (95 %)	→ (90 %)	→ (95 %)	→ (90 %)		→ (90 %)	→ (90 %)		→ (90 %)			→ (90 %)	
$InRICr_t^n$			→ (99 %)	→ (90 %)	→ (90 %)		4→ (90 %)	→ (90 %)			→ (90 %)			→ (95 %)				→ (90 %)

ФД	Періоди																	
	2016/2015			2017/2016			2018/2017			2019/2018			2020/2019			2021/2020		
	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД	РЛ	РП	РД
<i>Цінова стабільність</i>																		
ICP_t^n				→ (99 %)	→ (90 %)						→ (90 %)			→ (90 %)	→ (90 %)			
<i>Ефективність інвестиційної діяльності</i>																		
$ICapI_t^n$	→ (95 %)				→ (90 %)		→ (90 %)			→ (90 %)	→ (90 %)					→ (90 %)		
$CapI_t^n$		→ (90 %)	↔ (95 %)		→ (99 %)		→ (90 %)			→ (99 %)	→ (90 %)	↔ (95 %)		→ (95 %)			→ (95 %)	↔ (95 %)
$IFDI_t^n$	↔ (90 %)	↔ (95 %)		↔ (90 %)	↔ (90 %)			↔ (90 %)		↔ (95 %)		↔ (90 %)		↔ (95 %)	↔ (90 %)		↔ (95 %)	↔ (95 %)
FDI_t^n	↔ (95 %)		↔ (90 %)		↔ (90 %)	↔ (90 %)		↔ (95 %)	↔ (90 %)	↔ (95 %)		↔ (90 %)		↔ (90 %)				

Примітка: «→» – односторонній вплив (фінансових детермінант на економічний розвиток); «↔» – двосторонній вплив (причинно-наслідковий зв'язок);

ФД – фінансові детермінанти, РЛ – регіони-лідери, РП – регіони з помірним рівнем, РД – регіони-аутсайтери.

Джерело: побудовано на основі даних додатку Н

Варто зауважити, що такі фінансові детермінанти, як рівень дотаційності, частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) і обсяги прямих іноземних інвестицій мають причинно-наслідковий зв'язок з темпами економічного зростання як регіонів лідерів, так і з помірним рівнем розвитку, регіонів-аутсайдерів. Натомість, темпи зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) і обсяги капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) детерміновані каузальним зв'язком з темпами економічного зростання регіонів-лідерів і регіонів-аутсайдерів відповідно.

Відтак, імплементація ефективних інструментів і механізмів формування дохідної частини місцевих бюджетів дозволяє впливати на економічну активність та забезпечувати стабільні обсяги фінансових ресурсів, що особливо актуально для регіонів-аутсайдерів. Водночас структура місцевих бюджетних видатків має бути спрямованою на вирішення завдань модернізації регіональної економіки, створення сприятливого середовища для її розвитку та резильєнтності. Нарощення капітальних видатків як детермінанти фінансової стійкості має позитивний вплив на активізацію процесів економічного зростання. Особливо важливо підвищувати ефективність використання видатків з урахуванням доцільності актуалізації інструментів програмно-цільового бюджетування для регіонів, темпи економічного зростання у яких незначні або відсутні загалом.

7.3. МОДЕЛЮВАННЯ ХАРАКТЕРУ КОЛИВАНЬ І МІРИ ЧУТЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ ДО ДЕТЕРМІНАНТ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

Сучасний етап розвитку регіонів України потребує зміцнення фінансово-економічної самостійності територій, що актуалізує потребу обґрунтування моделі фінансової стійкості, яка б враховувала силу впливу та міру чутливості фінансових детермінант до економічного зростання для кожної групи регіонів окремо. Відтак, екзистенційними детермінантами моделі фінансової резильєнтності як основи забезпечення економічного зростання регіонів є: фінансова самодостатність, бюджетна та податкова незалежність, стабільні податкові надходження, кредитні та депозитні ресурси, видатки на економічну діяльність, капітальні та прямі іноземні інвестиції, низький рівень інфляції, розвинена фінансова інфраструктура. Тому дослідження сили зв'язку та еластичності параметрів економічного зростання до зміни фінансових детермінант дозволить побудувати модель фінансової резильєнтності з врахуванням тенденцій і закономірностей розвитку регіонів. Так, у 2021 р. на економічну ефективність регіонів лідерів рівень

бюджетної результативності мав помірний вплив, так само, як і на розвиток інфраструктури; натомість для регіонів з помірним рівнем розвитку такий зв'язок був відсутній, а для регіонів-аутсайдерів – слабкий (табл. 7.13). Рівень бюджетної ефективності має помірний зв'язок з інноваційним розвитком і зовнішньоекономічною співпрацею у регіонах з помірним рівнем розвитку і аутсайдерах а для регіонів лідерів – слабкий. Натомість, для них характерний сильний зв'язок з рівнем податкової самостійності і темпами зростання прямих іноземних інвестицій. Примітно, що розвиток малого та середнього бізнесу для регіонів з високими темпами економічного зростання у найбільшій мірі залежить від рівнів податкової самостійності, темпів зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, капітальних видатків місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету), зростання прямих іноземних інвестицій. Розвиток сектора малого та середнього бізнесу у регіонах-лідерах має помірний зв'язок з обсягами кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям і споживчих кредитів, наданих депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, а також процентними ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам.

Для ринку праці регіонів з найвищими темпами економічного зростання не характерний сильний зв'язок з фінансовими детермінантами компоненти «Стійкість фінансового сектору» та «Цінова стабільність»; спостерігається слабкий зв'язок з рівнем податкової самостійності, темпами зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), надходжень від ПДФО та капітальними видатками місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету). Натомість, ринок праці Волинської, Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської областей (регіони з найвищими темпами економічного зростання у 2021 р.) був детермінований найбільшим зв'язком з обсягами капітальних і прямих іноземних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), темпами зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу).

Ринок праці Закарпатської, Тернопільської, Одеської, Львівської, Кіровоградської, Житомирської, Миколаївської, Рівненської, Київської, Сумської областей (регіони з помірними темпами економічного зростання у 2021 р.) не має сильного зв'язку з фінансовими детермінантами компоненти «Бюджетна стійкість», крім темпів зростання надходжень ПДФО (помірний зв'язок). Примітно, що ринок праці в регіонах-аутсайдерах має помірний зв'язок з обсягами прямих іноземних інвестицій, і слабкий – з рівнями дотаційності та бюджетної незалежності, темпами зміни доходів місцевих бюджетів (без трансфертів).

Таблиця 7.13

Сила зв'язку фінансових детермінант і компонент економічного зростання регіонів України, 2021 р.

ФД	Регіони-лідери							Регіони з помірним рівнем розвитку							Регіони-аутсайдери						
	EGg_{tn}^l						I_t^{eg}	EGg_{tn}^p						I_t^{eg}	EGg_{tn}^d						I_t^{eg}
	ES_t^n	EE_t^n	$IDFC_t^n$	$DSMB_t^n$	LM_t^n	DI_t^n		ES_t^n	EE_t^n	$IDFC_t^n$	$DSMB_t^n$	LM_t^n	DI_t^n		ES_t^n	EE_t^n	$IDFC_t^n$	$DSMB_t^n$	LM_t^n	DI_t^n	
<i>Бюджетна стійкість</i>																					
BR_t^n	+	++	+			++	++	+		++	+	+		+	+	+	++	+	+	+	
TF_t^n	+		+++	++	+	+	+	+		+			+		+	+	+	+	+		
Dot_t^n	++	++		+		+++	+	+	+	++	+			+	+	+					+
BF_t^n	++	+	+	+	+	+++	++	+	+	++	+			+	+	+					+
$IILB_t^n$	+	++	+	++	+	+	++	+	+		+	+		+			+++	+++	+	+	+
$IPDFO_t^n$		++		++	++	++		+	+	+	+	++	+	+	+	+	+	+	+		
$CTLB_t^n$				++	+	++	+	+	+								+	+		+	+
$RIGR_t^n$	+	+	+	++	+	++	+	+	+		++						+++	++	+	+	+
REA_t^n	++	+		+	+	++	+			+		+	+	+	+	+	++	+	+		+
EEA_t^n	+	+	++		+	++	++			+		+	+	+			+	+		+	+
$RTGI_t^n$	+	++	++		++		+++	+	+	+		+	+	+	+	+	++		+	++	
<i>Стійкість фінансового сектору</i>																					
Dep_t^n	++		++				++								+	+					+
$Cred_t^n$	+	++		++		+++	+										++	+		+	
InR_t^n	+	+				+++									+	+			+		++
$CCred_t^n$	+	++	++	++		+++	++								++	+	-+		+		+
$IpRed_t^n$	++		+		+	++	+		++		+	+	+	+						+	+
$InRCCr_t^n$	+						+		+	+		++	+		+	+		+	+	+	+
$InRICr_t^n$	+	++	++	+++	+	+++	+	++		+	++	++		+			++	++	+	++	
<i>Цінова стабільність</i>																					
ICP_t^n	+	+		+	++	++	+	+					+	+	+	+	+				+
<i>Ефективність інвестиційної діяльності</i>																					
$ICapI_t^n$	+		++			++		+	-	+	+			+	++	++	+	+			+
$CapI_t^n$		+	+	++	++		++	+						+			++	+		+	
$IFDI_t^n$		+++	+++	++	+++		+++	+	++	+	+	+++	+	+	+	+	+	+	+	+	+
FDI_t^n	+++		+	+	+	++	+	+	+	+	+	+	++	+++	+++	+	+	+	++		++

Примітка: «+» – слабкий зв'язок, «++» – помірний зв'язок, «+++» – сильний зв'язок; EGg_{tn}^l – компоненти економічного зростання регіонів-лідерів; EGg_{tn}^p – компоненти економічного зростання регіонів з помірним рівнем розвитку; EGg_{tn}^d – компоненти економічного зростання регіонів-аутсайдерів; ФД – фінансові детермінанти

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Фінансові детермінанти компоненти «Бюджетна стійкість» мають найбільший зв'язок з інноваційним розвитком і зовнішньоекономічною співпрацею, а також розвитком малого та середнього підприємництва, зокрема це темпи зміни доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), частка власних доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) у доходах зведеного бюджету України, частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків. Варто відзначити, що обсяги дотацій мали зв'язок виключно лише з економічною стійкістю та ефективністю регіонів з низькими темпами економічного розвитку у 2021 р. (Херсонська, Івано-Франківська, Хмельницька, Черкаська, Харківська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська області), натомість бюджетна результативність і податкова самостійність мали слабкий і помірний зв'язок з усіма параметрами економічного зростання (крім розвитку інфраструктури, на який не впливає рівень податкової самостійності, так само як рівень дотаційності, бюджетної незалежності, темпи зміни надходжень від ПДФО).

Слабкий зв'язок економічного зростання регіонів-аутсайдерів у 2021 р. простежувався з індексом споживчих цін і детермінантами компоненти «Стійкість фінансового сектору», натомість з ефективністю інвестиційної діяльності – помірний (обсяг капітальних інвестицій і темпи зростання прямих іноземних інвестицій) і сильний (обсяги прямих іноземних інвестицій). Прямі іноземні інвестиції є пріоритетним каталізатором забезпечення економічного зростання як регіонів-лідерів, так і територій-аутсайдерів. Нарощення інвестиційного потенціалу регіонів-аутсайдерів дозволить скоротити обсяги дефіциту фінансових ресурсів, посилити фінансову стійкість, забезпечити фінансову самодостатність та автономію території, тим самим гарантувати інноваційний розвиток, зокрема трансферт інновацій і капіталу.

Загалом економічне зростання регіонів-лідерів в Україні (2021 р.) мало сильний зв'язок з детермінантами бюджетної стійкості та ефективності інвестиційної діяльності; регіонів з помірним рівнем розвитку – слабкий зв'язок з детермінантами бюджетної стійкості, помірний – з інвестиційними детермінантами, а зі детермінантами компоненти «Стійкість фінансового сектору» – зв'язок не простежувався. Примітно, що економічне зростання регіонів-аутсайдерів демонструвало помірний зв'язок із детермінантами стійкості фінансового сектору і обсягами прямих іноземних інвестицій.

Задля виявлення характеру та міру коливань темпів економічного зростання регіонів у проекції зміни фінансової стійкості на основі теорії ризиків обчислено β -коефіцієнти. Результати дослідження доводять тезу, що фінансова стійкість регіонів України у 2015-2021 рр. не була достатньою для забезпечення їх економічного зростання (для більшості фінансових детермінант $\beta < 1$), а для окремих з них спостерігався релевантний, реверсний зв'язок або тотожні коливання (табл. 7.14).

Таблиця 7.14

**Характер коливань компонент економічного зростання і детермінант фінансової стійкості:
β-величина у розрізі груп регіонів України, 2021 р.**

ФД	EGg_{tn}^l						EGg_{tn}^p						EGg_{tn}^d					
	ES_t^n	EE_t^n	$IDFC_t^n$	$DSMB_t^n$	LM_t^n	DI_t^n	ES_t^n	EE_t^n	$IDFC_t^n$	$DSMB_t^n$	LM_t^n	DI_t^n	ES_t^n	EE_t^n	$IDFC_t^n$	$DSMB_t^n$	LM_t^n	DI_t^n
<i>Бюджетна стійкість</i>																		
BR_t^n	0,073	0,074	0,014	0,000	0,006	0,307	-0,085	0,008	-0,090	-0,005	0,015	0,004	0,082	0,057	0,041	0,003	0,001	0,040
TF_t^n	0,633	0,173	0,227	0,019	0,135	0,499	0,008	0,004	0,003	0,000	0,000	0,005	0,380	0,406	0,120	0,018	0,129	0,075
Dot_t^n	0,335	0,172	0,004	0,003	0,012	1,045	1,250	1,229	0,251	-0,023	0,028	0,053	0,288	0,238	0,044	-0,001	0,035	0,032
BF_t^n	0,335	0,172	0,004	0,003	0,012	0,045	0,250	0,229	0,251	0,023	0,028	0,053	0,288	0,238	0,044	0,001	0,035	0,032
$IILB_t^n$	0,116	0,116	0,028	0,003	0,018	0,261	0,152	0,220	0,019	0,013	0,037	0,044	0,012	0,019	0,062	0,007	0,023	0,073
$IPDFO_t^n$	0,183	0,474	0,077	0,012	0,106	0,369	0,165	0,183	0,122	0,016	0,102	0,109	0,333	0,342	0,103	0,005	0,040	0,034
$CTLB_t^n$	0,010	0,006	0,002	0,001	0,002	0,061	0,010	0,016	-0,001	0,000	0,002	0,003	0,000	0,003	0,001	0,000	0,001	-0,006
$RIGR_t^n$	1,810	0,167	4,712	0,362	0,485	0,803	0,096	0,121	0,214	0,634	0,613	1,068	0,042	0,734	0,057	0,502	0,456	0,086
REA_t^n	0,590	0,257	0,016	0,006	0,052	0,935	0,046	0,011	0,105	-0,004	0,042	0,107	0,287	0,320	0,141	0,010	0,002	0,014
EEA_t^n	3,163	0,053	0,002	0,001	0,008	0,039	0,000	0,004	0,012	0,000	0,003	0,008	0,025	0,020	0,014	0,002	0,002	0,034
$RTGI_t^n$	0,051	0,606	0,026	0,155	0,757	1,263	1,091	0,866	0,585	0,010	0,058	0,255	0,359	0,097	0,415	0,023	0,140	0,989
<i>Стійкість фінансового сектору</i>																		
Dep_t^n	0,032	0,021	0,047	0,001	0,000	0,190	0,006	0,063	0,008	0,001	0,010	0,024	0,007	0,001	0,010	0,001	0,002	0,015
$Cred_t^n$	0,019	0,035	0,023	0,020	0,000	0,021	0,009	0,037	0,019	0,001	0,010	0,012	0,021	0,024	0,001	0,000	0,003	0,004
InR_t^n	1,371	0,209	0,713	0,003	0,016	0,918	1,582	0,386	0,227	0,076	0,284	0,067	0,150	0,135	0,159	0,006	0,148	0,061
$CCred_t^n$	0,304	0,100	0,046	0,004	0,011	0,755	0,153	0,028	0,018	0,001	0,007	0,077	0,077	0,118	0,001	0,001	0,003	0,149
$IpRed_t^n$	0,043	0,023	0,014	0,000	0,002	0,178	0,037	0,004	0,016	0,001	0,011	0,010	0,026	0,033	0,002	0,001	0,006	0,007
$InRCCr_t^n$	2,279	0,886	-0,556	-0,029	0,069	5,335	0,767	0,205	0,256	0,020	0,069	0,368	0,347	0,618	0,567	0,064	0,256	1,060
$InRICr_t^n$	1,336	0,252	-0,315	-0,006	0,148	0,869	0,934	0,172	0,768	0,049	0,144	0,247	0,279	0,320	0,114	0,005	0,019	0,046
<i>Цінова стабільність</i>																		
ICP_t^n	2,439	-0,443	0,907	0,045	0,202	6,202	0,611	0,406	0,423	0,056	0,058	0,023	0,257	-0,061	0,183	0,024	0,046	-0,343
<i>Ефективність інвестиційної діяльності</i>																		
$ICapI_t^n$	0,001	0,048	0,041	0,001	0,013	0,010	0,020	0,012	0,011	0,001	0,002	0,003	0,036	0,035	0,010	0,001	0,003	0,008
$CapI_t^n$	0,024	0,071	0,041	0,001	0,016	0,076	0,042	0,008	0,001	0,001	0,010	0,009	0,089	0,103	0,009	0,001	0,017	0,006
$IFDI_t^n$	0,010	0,002	0,001	0,000	0,001	0,023	0,001	0,001	0,000	0,000	0,200	0,001	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,001
FDI_t^n	0,003	0,004	0,003	0,000	0,001	0,009	0,001	0,001	0,000	0,000	0,380	0,001	0,001	0,001	0,000	0,000	0,000	0,001

Примітка: EGg_{tn}^l ; EGg_{tn}^p ; EGg_{tn}^d – компоненти економічного зростання регіонів-лідерів; з помірним рівнем розвитку і регіонів-атсайдерів відповідно; ФД – фінансові детермінанти.

Джерело: побудовано автором на основі авторських розрахунків

Так, для регіонів-лідерів у 2021 р. коливання інноваційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці були вищими за коливання частки власних доходів місцевих бюджетів (4,7 %); економічної стійкості – за обсяги видатків на економічну діяльність (3,2 %), процентних ставок за споживчими кредитами (2,3 %), індексу споживчих цін (2,4 %); розвитку інфраструктури – за частки місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів.

Коливання економічного зростання Волинської, Вінницької, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Луганської (регіони-лідери за критерієм економічного зростання у 2021 р.) є нижчими за коливання тих фінансових детермінант, значення коефіцієнту чутливості яких менші 1 (наприклад, рівні бюджетної результативності, податкової самостійності, дотаційності, з одного боку, та економічної стійкості, інноваційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці, розвитку ринку праці та інфраструктури відповідно, з іншого). Зауважимо, що тенденція посилення фінансової стійкості задля забезпечення економічного зростання регіонів-лідерів в Україні демонструє водночас і релевантний (наприклад, рівень бюджетної результативності і розвиток малого та середнього бізнесу, обсяги кредитів/депозитів і ефективність ринку праці та ін.), і протилежний зв'язок (наприклад, процентні ставки за споживчим/іпотечним кредитуванням і розвиток малого та середнього бізнесу, інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця, індекс споживчих цін і економічна ефективність).

Для регіонів з помірним рівнем у 2021 р. коливання детермінант фінансової стійкості були нижчими, ніж коливання компонент економічного зростання, за винятком детермінанти «Рівень дотаційності», коливання якої (були більшими, ніж коливання компоненти «Економічна стійкість» і «Економічна ефективність» β -величини рівні 1,250 і 1,229 відповідно). Як свідчать отримані результати емпірики 20 з 23 детермінант фінансової стійкості не забезпечують у повній мірі економічне зростання регіонів ($\beta < 1$). Водночас, фінансові детермінанти «Бюджетна результативність» та «Індекс споживчих цін» мали реверсні тенденції коливань економічного зростання і фінансової резильєнтності ($\beta < 0$). Такий характер коливань можна пояснити системним впливом фінансових детермінант на макроекономічну та регіональну ситуацію.

Темпи економічного зростання усіх регіонів, особливо з помірним рівнем розвитку і аутсайдерів, значною мірою залежать від ефективності організації інвестиційного процесу. Саме активізація інвестиційної діяльності є ключовою умовою для забезпечення реальних зрушень у структурі економіки регіону, прискорення трансформаційних процесів, зменшення регіональної економічної дивергенції розвитку, підвищення конкурентоспроможності. Однак, у регіонах з помірним рівнем розвитку (2021 р.) фінансово-інвестиційні детермінанти демонстрували інертний вплив на складові економічного зростання, оскільки обсяги прямих

іноземних інвестицій і темпи нарощення інвестиційного потенціалу не були достатніми для забезпечення економічного розвитку територій.

Коливання детермінант фінансової стійкості у регіонах-аутсайдерах у 2021 р. (Херсонська, Івано-Франківська, Хмельницька, Черкаська, Харківська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська області) не демонстрували тенденції відповідно до темпів економічного регіонального зростання (усі β -величини більші 1). Ефективність інвестиційної діяльності не мала релевантного зв'язку з економічним розвитком ($\beta=0$), детермінанти компонент «Цінова стабільність» і «Бюджетна стійкість» – протилежний зв'язок з регіонально-економічною ситуацією. Так, економічний стан регіонів-аутсайдерів України характеризується проявами гострих кризових явищ, виникнення яких обумовлені не лише зовнішніми викликами та несприятливими макроекономічними тенденціями, а негативними наслідками реструктуризації промислових підприємств, військовим конфліктом (2014-2021 рр.) і війною РФ проти України (з лютого 2022 р.). Збільшення обсягів капітальних та іноземних інвестицій є важливою передумовою поступового відновлення економічного зростання шляхом формування сприятливого інвестиційного клімату в цих регіонах, який тісно корелює з сприятливими бізнес-умовами для функціонування і розвитку бізнесу, особливо малого та середнього.

Для регіонів-лідерів бюджетна стійкість у достатній мірі забезпечувала економічне зростання ($\beta > 1$), для регіонів з помірним рівнем розвитку становила 0,987, а для аутсайдерів мала протилежний зв'язок ($\beta=-0,162$). Натомість, коливання стійкості фінансового сектору у 2021 р. для регіонів-лідерів тотожні коливанням економічного зростання (рис. 7.5), менші для регіонів-аутсайдерів ($\beta=-0,024$) і протилежні – для регіонів з помірним рівнем розвитку. Варто наголосити, що економіко-політична ситуація у 2015-2021 рр. призвела до зниження ефективності інвестиційної діяльності у всіх регіонах України і негативно вплинула на поведінку як закордонних, так і вітчизняних інвесторів. Послаблення інвестиційної стійкості детерміновано також і зменшенням обсягів капітальних інвестицій від зовнішніх і внутрішніх джерел. Інвестиційна стійкість у регіонах-аутсайдерах характеризувалася суттєвим відставанням від динаміки економічного зростання.

Задля виявлення сили впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів та міри еластичності фінансової стійкості й економічного поступу здійснено побудову багатофакторних регресійних моделей методом F-включення. Такий метод дослідження дозволяє дослідити системний вплив фінансових детермінант на економічне зростання за умови, що при включенні в модель відповідної факторної ознаки величина множинного коефіцієнта детермінації збільшується, а значення коефіцієнта регресії не змінюється (або змінюється несуттєво).

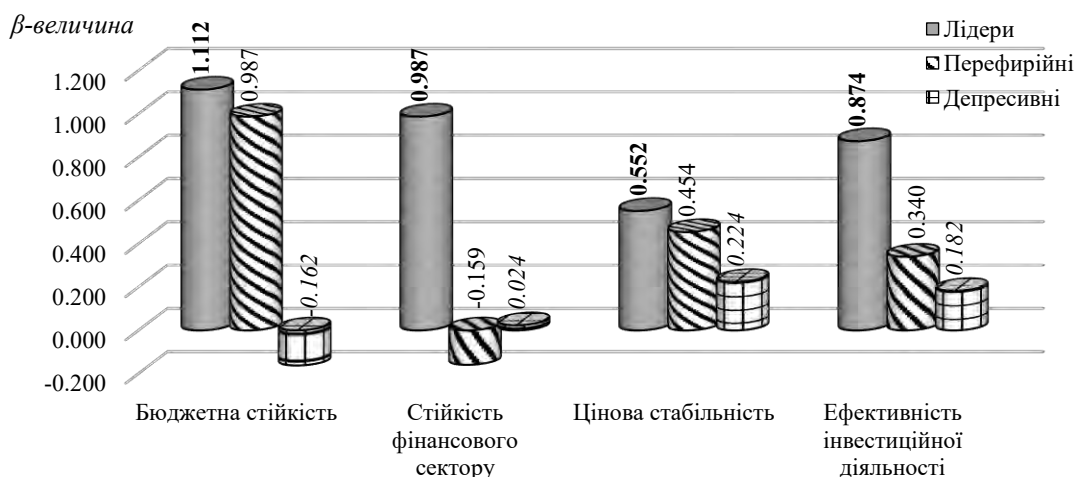

Рис. 7.5. Характер і міра коливань економічного зростання і компонент фінансової стійкості: у розрізі груп регіонів України, 2021 р.
Джерело: побудовано автором на основі авторських розрахунків

Так, встановлено, що на економічну стабільність регіонів-лідерів найбільше впливають такі фінансові детермінанти, як процентні ставки депозитних корпорацій за новими споживчими кредитами (2,4 %), обсяги видатків на економічну діяльність (0,6 %), капітальних видатків місцевих бюджетів (0,01 %) і капітальних інвестицій (0,01 %) (статистична значущість становить 99 %). Збільшення обсягів капітальних видатків з місцевого бюджету на 1 % сприятиме посиленню економічної стабільності на 0,2 %, а обсягів видатків на економічну діяльність – на 0,6 % (табл. 7.15). За умови збільшення обсягів капітальних інвестицій на 1 % можна досягнути збільшення економічної ефективності на 0,1 %, а розвитку ринку праці – на 0,02 %; посилення податкової самостійності сприятиме збільшенню економічної ефективності на 1,1 % та інноваційному розвитку та зовнішньоекономічній співпраці – на 0,9 %.

Таблиця 7.15

Моделювання еластичності та сили впливу фінансових детермінант на компоненти економічного зростання регіонів-лідерів, 2015-2021 рр.

Фінансові детермінанти	Еластичність (зміна)		Сила впливу		t-критерій Стюдента	p-level
	Beta	Стандартна похибка	Коеф. В	Стандартна похибка		
Економічна стабільність ($R=0,9999$; $R^2=0,9999$; $F(4,1)=12785,0$; $p=0,00066$)						
а			0,086	0,0004	186,099	0,003421
$\ln RCCr_t^n$	0,760	0,0051	2,413	0,0159	151,219	0,004210
EEA_t^n	0,551	0,0052	0,552	0,0053	102,798	0,006193
$CTLB_t^n$	0,241	0,0044	0,015	0,0003	48,635	0,001308
$CapI_t^n$	0,065	0,0058	0,007	0,0005	13,365	0,004754
Економічна ефективність ($R=0,9946$; $R^2=0,9892$; $F(3,2)=61,457$; $p=0,01605$)						
а			0,072	0,0023	31,328	0,001017
$CapI_t^n$	1,087	0,081333	0,101	0,0076	13,360	0,005556
TF_t^n	0,439	0,084144	1,072	0,2052	5,226	0,034717

Фінансові детермінанти	Еластичність (зміна)		Сила впливу		t-критерій Стюдента	p-level
	Beta	Стандартна похибка	Коеф. В	Стандартна похибка		
InR_t^n	-0,202	0,076099	-0,351	0,1328	-2,648	0,017896
Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця ($R=0,9887$; $R^2=0,9776$; $F(3,2)=29,072$; $p=0,03344$)						
а			0,0517	0,0112	4,6133	0,004391
$ICapI_t^n$	0,380	0,1676	0,021	0,0091	2,2692	0,0015132
TFI_t^n	0,542	0,1529	0,933	0,2634	3,5451	0,007117
ICP_t^n	-0,311	0,1208	-0,611	0,2367	-2,5791	0,001231
Розвиток малого та середнього бізнесу ($R=0,9998$; $R^2=0,9996$; $F(3,2)=1690,0$; $p=0,00059$)						
а			0,0045	0,0000	70,5688	0,000201
ICP_t^n	-0,748	0,0154	-0,0494	0,0010	-48,5834	0,000423
$IILB_t^n$	0,5466	0,0145	0,13917	0,0037	37,4482	0,000712
InR_t^n	-0,2129	0,0148	-0,00982	0,00068	-14,2928	0,004860
Ефективність ринку праці ($R=0,9980$; $R^2=0,9961$; $F(3,2)=169,11$; $p=0,00588$)						
а			0,00424	0,0002	15,1631	0,00432
$CapI_t^n$	1,1577	0,0520	0,0249	0,0011	22,2244	0,00201
InR_t^n	0,4457	0,0485	0,19974	0,0217	9,18653	0,00114
Dot_t^n	-0,2472	0,0492	-0,0244	0,0048	-5,0195	0,00374
Розвиток інфраструктури ($R=0,9997$; $R^2=0,9995$; $F(3,2)=1437,1$; $p=0,00070$)						
а			-0,1439	0,0043	-33,444	0,000893
$CCred_t^n$	1,0332	0,0184	1,0199	0,0182	55,9118	0,000320
FDI_t^n	0,432	0,0166	0,0143	0,0006	25,982	0,001478
$CTLB_t^n$	0,177083	0,01944	0,40153	0,04409	9,1053	0,000118

Примітка: R – коефіцієнт множинної кореляції, R^2 – коефіцієнт детермінації; F – критерій Фішера; p – рівень ймовірності; а – вільний член.

Джерело: авторські розрахунки

Розвиток малого та середнього бізнесу в регіонах-лідерах за темпами економічного зростання був чутливий до таких фінансових детермінант, як індекс споживчих цін (коефіцієнт еластичності становив 0,7 %), темпи зростання доходів місцевих бюджетів (0,5 %) і процентні ставки депозитних корпорацій за кредитами (0,2 %). Так, збільшення індексу споживчих цін і процентних ставок депозитних корпорацій за кредитами на 1 % призводить до зменшення темпів розвитку сектору малого та середнього бізнесу на 0,05 % і 0,01 % відповідно. Натомість, збільшення темпів зростання доходів місцевих бюджетів дозволить забезпечити розвиток малого та середнього бізнесу на рівні 0,13 % (статистична значущість становить 99 %).

Примітно, що ефективність ринку праці в регіонах-лідерах найбільш чутлива до обсягів капітальних інвестицій, процентних ставок депозитних корпорацій за кредитами та рівня дотаційності місцевих бюджетів; а розвиток інфраструктури – до обсягів споживчих кредитів, прямих іноземних інвестицій і капітальних видатків місцевих бюджетів. Збільшення інвестиційної активності у регіонах дозволить забезпечити розвиток інфраструктури на 0,01 %, а капітальних видатків – на 0,4 %.

Натомість, зростання залежності місцевих бюджетів від дотаційних ресурсів не сприятиме ефективізації ринку праці, а навпаки, збільшення рівня дотаційності є каталізатором його регресу на 0,02 %.

Економічне зростання регіонів-лідерів у 2015-2021 рр. було детерміноване системною еластичністю фінансових детермінант – рівень податкової самостійності і процентні ставки за кредитами (статистична ймовірність 99 %), обсяги видатків з місцевого бюджету на економічну діяльність і прямі іноземні інвестиції (статистична ймовірність 95 %). Вплив окреслених індикаторів фінансової стійкості на економічний поступ регіонів був прямий, за винятком детермінанти процентних ставок за кредитами, збільшення яких на 1 % призводило до економічного регресу на рівні 0,14 % (формула 7.19).

$$I_{lt}^{eg} = (773.4^{***}) + (0.012)TF_t - (-0.139)InR_t + (0.003)EEA_t^n + (0.017)FDI_t \quad (7.19)$$

$$R^2 = 0.9998 \quad R_{adj}^2 = 0.9996 \quad DW = 2.15$$

де I_{lt}^{eg} – темпи економічного зростання регіонів-лідерів у t-період часу.

Варто зауважити, що економічне зростання регіонів з помірним рівнем розвитку детерміноване значно більшою кількістю фінансових детермінант, ніж для регіонів-лідерів за темпами економічного поступу. Економічна стабільність регіонів України з помірним рівнем розвитку у 2015-2021 рр. була чутлива до таких фінансових детермінант, як процентні ставки депозитних корпорацій за кредитами, прямі іноземні інвестиції, темпи зростання доходів місцевих бюджетів, обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями, індекси споживчих цін, видатки місцевого бюджету на економічну діяльність, капітальні інвестиції. Так, процентні ставки за кредитами та обсяги залучених депозитів мали реверсний зв'язок з економічним поступом із силою впливу 0,01 % і 0,63 % відповідно (табл. 7.16). Найбільший вплив на забезпечення економічної стабільності мали прямі іноземні інвестиції (2,1 %) і видатки місцевого бюджету на економічний розвиток (1,3 %).

Таблиця 7.16

Моделювання еластичності та сили впливу фінансових детермінант на компоненти економічного зростання регіонів з помірним рівнем розвитку, 2015-2021 рр.

Фінансові детермінанти	Еластичність (зміна)		Сила впливу		t-критерій Стюдента	p-level
	Beta	Стандартна похибка	Коеф. В	Стандартна похибка		
Економічна стабільність ($R=0.9997$; $R^2=0.9995$; $F(7,2)=99,788$; $p=0.00164$)						
a			0,14259	0,003691	38,6317	0,000669
FDI_t^n	0,772814	0,031097	2,11563	0,085131	-24,8516	0,001615
$IILB_t^n$	0,662867	0,026304	0,00098	0,000039	25,2002	0,001571
Dep_t^n	-0,95202	0,030215	-0,62930	0,019973	-31,5084	0,001006
ICP_t^n	0,464882	0,020983	0,06241	0,002817	22,1551	0,002031
EEA_t^n	0,650215	0,024177	1,34003	0,049827	-26,8938	0,001380

Фінансові детермінанти	Еластичність (зміна)		Сила впливу		t-критерій Стюдента	p-level
	Beta	Стандартна похибка	Коеф. В	Стандартна похибка		
$CapI_t^n$	0,546552	0,025173	0,33323	0,015348	21,7117	0,002115
InR_t^n	-0,12525	0,022847	-0,01234	0,002250	-5,4822	0,031700
Економічна ефективність ($R=0.9993$; $R^2=0.99991$; $F(6,3)=45,9962$; $p=0.00019$)						
а			0,014008	0,001337	10,4796	0,001855
FDI_t^n	1,432473	0,099688	1,051972	0,000137	14,3696	0,000730
$IILB_t^n$	0,925569	0,028307	2,929237	0,089585	32,6979	0,000063
EEA_t^n	0,347890	0,027692	0,019803	0,001576	12,5627	0,001087
BR_t^n	0,550261	0,031333	0,176381	0,010044	17,5615	0,000402
Dep_t^n	0,26005	0,024508	0,032470	0,003060	10,6111	0,001788
$IFDI_t^n$	0,61259	0,103184	0,000878	0,000148	5,9370	0,009552
Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця ($R=0.9937$; $R^2=0.9874$; $F(5,4)=62,636$; $p=0.00069$)						
а			-0,04796	0,006005	-7,98770	0,001332
$InRICr$	-1,35420	0,085955	-1,56846	0,099555	-15,75475	0,000095
$CCred_t^n$	1,271840	0,127559	0,222234	0,022289	9,97064	0,000568
$InRCCr$	-0,47361	0,091632	-0,35151	0,068009	-5,16862	0,006658
$CapI_t^n$	-0,43472	0,084368	-0,01821	0,003535	-5,15269	0,006732
Розвиток малого та середнього бізнесу ($R=0.9909$; $R^2=0.9818$; $F(5,4)=43,263$; $p=0.00142$)						
а			0,001024	0,000500	2,04762	0,109987
$IFDI_t^n$	0,71609	0,073586	1,51288	0,000006	9,73134	0,000624
$ICapI_t^n$	0,78245	0,082678	2,103279	0,000346	9,46375	0,000695
InR_t^n	-1,16398	0,154781	-0,16829	0,022379	-7,52015	0,001674
ICP_t^n	-0,72774	0,178848	-0,02540	0,006244	-4,06902	0,015235
$CTLB_t^n$	0,27285	0,105276	0,000953	0,000368	2,59177	0,060571
Ефективність ринку праці ($R=0.9732$; $R^2=0.9733$; $F(5,4)=14,356$; $p=0.01155$)						
а			0,035942	0,005993	5,99712	0,003889
$PDFO_t^n$	1,80235	0,462128	0,335524	0,086029	-3,90011	0,017540
$Cred_t^n$	0,56082	0,138842	0,011345	0,002809	4,03929	0,015613
TF_t^n	0,29411	0,154326	0,208122	0,109205	1,90580	0,001371
BR_t^n	1,23291	0,552803	0,169466	0,075984	2,23029	0,0089582
$CapI_t^n$	0,46488	0,310266	0,168663	0,112568	1,49832	0,008414
Розвиток інфраструктури ($R=0.9877$; $R^2=0.9755$; $F(5,4)=31,882$; $p=0.00256$)						
а			0,044791	0,012936	3,46253	0,025758
$IFDI_t^n$	0,771776	0,080803	0,78402	0,000085	9,55129	0,000671
$InRCCr$	-1,17534	0,171759	-1,39380	0,203682	-6,84301	0,002386
$PDFO_t^n$	0,95010	0,295381	0,578108	0,179730	-3,21654	0,032387
$CTLB_t^n$	0,25711	0,098419	0,198551	0,004422	-2,61242	0,059269

Примітка: R – коефіцієнт множинної кореляції, R^2 – коефіцієнт детермінації; F – критерій Фішера; p – рівень ймовірності; а – вільний член.

Джерело: авторські розрахунки

Економічна ефективність як компонента економічного зростання регіонів з помірним рівнем розвитку України у 2015-2021 рр. була найбільш еластична до прямих іноземних інвестицій (коефіцієнт еластичності рівний 1,4 %), темпи зростання доходів місцевих бюджетів (0,9 %), обсяги видатків на економічну діяльність (0,3 %), рівня бюджетної

результативності (0,6 %), обсягів залучених депозитів (0,3 %) і темпів нарощення обсягів іноземних інвестицій (0,6 %). Значну силу впливу на економічну ефективність регіонів мали темпи зростання доходів місцевих бюджетів (2,9 %) і прямі іноземні інвестиції (1,1 %).

Інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця як екзистенційна компонента економічного розвитку регіонів у 2015-2021 рр. був лімітований фінансовим забезпеченням і низькою ефективністю реалізації організаційно-економічних механізмів підтримки інноваційно активних суб'єктів бізнесу та промисловості. Відтак, встановлено, що інноваційний розвиток мав реверсний зв'язок з процентними ставками за кредитами (сила впливу встановила 1,6 %) і процентними ставками за споживчим кредитуванням (0,4 %). Примітно, що збільшення темпів інноваційного розвитку в регіонах з помірним рівнем розвитку можна за рахунок нарощення капітальних інвестицій (0,02 %).

Темпи збільшення іноземних і капітальних інвестицій, процентні ставки депозитних корпорацій за кредитами, рівень інфляції та капітальні видатки місцевих бюджетів мали найбільшу чутливість до розвитку малого та середнього бізнесу у регіонах з помірним рівнем розвитку України за 2015-2021 рр. Так, нарощення інвестиційної привабливості регіонів і зростання темпів надходження прямих іноземних і капітальних інвестицій на 1 % дозволить забезпечити економічний поступ регіонів у проекції розвитку малого та середнього бізнесу на 1,5 % і 2,1 % відповідно. Примітно, що зменшення індексу споживчих цін і процентних ставок за кредитами сприятиме розвитку підприємницького сектора на 0,2 % і 0,03 % відповідно.

Ефективність ринку праці в регіонах України з помірним рівнем розвитку залежала від темпів збільшення надходжень від ПДФО, обсягів кредитів, наданих депозитними організаціями, рівнів податкової самостійності та бюджетної результативності, темпів збільшення капітальних інвестицій. Посилення рівня податкової самостійності та бюджетної результативності на 1 % сприятиме розвитку ринку праці на 0,6 % і 0,2 % відповідно. Заробітна плата, податок на доходи фізичних осіб, єдиний соціальний внесок та ін. – платежі, які сплачує роботодавець, тому ці детермінанти мають значну силу впливу на сферу зайнятості. Так, надходження ПДФО до місцевих бюджетів є детермінантою розвитку ринку праці, збільшення обсягів яких на 1 % сприятиме економічному зростанню регіону на 0,5 %.

Забезпечення розвитку інфраструктури регіонів з помірним рівнем розвитку вимагає активізації таких детермінант фінансової резильєнтності, як темпи нарощення обсягів прямих іноземних інвестицій (на 0,8 %), обсягів надходжень від ПДФО (0,6 %) і капітальних видатків з місцевих бюджетів (0,2 %). Натомість, забезпечення економічного поступу через розвиток інфраструктури вимагає зменшення процентних ставок за кредитами (коефіцієнт регресії становив -1,4 %, статистична ймовірність – 99 %).

Результати проведеного багатофакторного моделювання дозволили встановити, що економічне зростання регіонів з помірним рівнем розвитку в Україні залежить від сили впливу таких фінансових детермінант, як процентні ставки за кредитами (сила впливу становила 0,2 %), капітальні видатки місцевих бюджетів (0,9 %), прямі іноземні інвестиції (1,7 %) і дотації центральних органів влади (0,05 %) (формула 7.20). Достовірність проведених розрахунків (зв'язку та впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів) підтверджено коефіцієнтом детермінації (99 %) і статистикою Дарбіна-Уотсона (коефіцієнт рівний 2,23).

$$I_{pt}^{eg} = (12,663^{***})^{-1} (-11,506^{***}) InR_t^n + (6,547^{***}) CTLB_t^n + (5,762^{**}) FDI_t^n + (4,066^{**}) Dot_t^n$$

$$R^2 = 0.9933 \quad R_{adj}^2 = 0.9867 \quad DW = 2.23$$

(7.20)

де I_{It}^{eg} – темпи економічного зростання регіонів з помірним рівнем розвитку у t-період часу.

Трансформаційні процеси в економіці України призвели до посилення асиметрій соціально-економічного розвитку регіонів і, як наслідок, виникнення територій із незначними обсягами фінансового забезпечення. Отримані результати емпірики довели про існування високої міри чутливості та значно більшої сили впливу фінансової стійкості на темпи економічного зростання регіонів-аутсайдерів, ніж регіонів-лідерів і регіонів з помірним рівнем розвитку. Послаблення фінансової стійкості вказує на недостатні обсяги фінансових ресурсів у регіонах-аутсайдерах щодо вирішення проблем їх стабільного економічного розвитку. Відтак, посилення фінансової стійкості регіонів-аутсайдерів необхідно забезпечувати на тлі стабілізації й прискорення економічного зростання через залучення іноземних і вітчизняних інвестицій, створення додаткових робочих місць і активізації підприємницької діяльності.

Економічний розвиток у регіонах-аутсайдерах найбільш чутливий до податкової самостійності (коефіцієнт еластичності рівний 2,7 %) і процентних ставок за кредитами (2,8 %). Збільшення обсягів капітальних інвестицій на 1 % дозволить забезпечити економічне зростання на 1,04 %, а податкової самостійності та бюджетної результативності – на 4,5 % і 2,5 % відповідно (табл. 7.17; статистична значущість отриманих результатів становить 99 %). Примітно, що для економічного поступу цих регіонів необхідно зменшувати процентні ставки за кредитами (сила впливу становить 3,2 %).

Капітальні інвестиції, процентні ставки за споживчими кредитами, податкова самостійність і бюджетна результативність, надходження від ПДФО були найбільш чутливими фінансовими детермінанти до економічного поступу регіонів-аутсайдерів у проекції економічної ефективності. Так, збільшення надходжень від ПДФО дозволить

підвищити економічну ефективність на 3,3 %, а податкової самостійності – на 2,5 %. Економічна ефективність у регіонах-аутсайдерах України має реверсний зв'язок з процентними ставками за споживчим кредитуванням, зменшення яких на 1 % сприятиме економічній ефективності на 1,3 %.

Таблиця 7.17

Моделювання еластичності та сили впливу фінансових детермінант на компоненти економічного зростання регіонів-аутсайдерів, 2015-2021 рр.

Фінансові детермінанти	Еластичність (зміна)		Сила впливу		t-критерій Стюдента	p-level
	Beta	Стандартна похибка	Коеф. В	Стандартна похибка		
Економічна стабільність ($R=0,9909$; $R^2=0,9818$; $F(4,3)=40,573$; $p=0,00605$)						
а			0,006474	0,006209	1,04267	0,0373732
$CapI_t^n$	0,41725	0,277126	1,048690	0,032338	1,50565	0,0029232
TF_t^n	2,740700	0,521651	4,482088	0,853097	5,25390	0,0013431
$InRICr$	-2,81978	0,583963	-3,22643	0,668178	-4,82871	0,0016931
BR_t^n	0,522443	0,145077	2,536206	0,148899	3,60115	0,0036732
Економічна ефективність ($R=0,9993$; $R^2=0,99991$; $F(6,3)=45,9962$; $p=0,00019$)						
а			0,055321	0,017422	3,17533	0,086504
$CapI_t^n$	0,893319	0,079019	1,118548	0,010486	11,30512	0,007734
$InRCCr$	-0,35705	0,079531	-1,30125	0,289845	-4,48949	0,046203
TF_t^n	0,274692	0,077591	2,510870	0,144302	3,54027	0,071352
$PDFO_t^n$	0,268845	0,082707	3,296368	0,091175	3,25055	0,083026
BF_t^n	0,160435	0,083619	1,187257	0,097599	1,91863	0,0195041
Інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця ($R=0,9999$; $R^2=0,9991$; $F(5,2)=4472,5$; $p=0,00022$)						
а			0,00268	0,000150	17,9043	0,003105
$RTGI_t^n$	1,529279	0,021701	5,21717	0,400409	70,4709	0,000201
EEA_t^n	0,506317	0,015023	2,13554	0,004022	33,7033	0,000879
Dep_t^n	0,304451	0,014443	3,00587	0,000279	21,0801	0,002243
$CapI_t^n$	0,085425	0,008280	6,00253	0,000245	10,3174	0,009264
TF_t^n	0,041880	0,009332	5,01735	0,003866	4,4878	0,046235
Розвиток малого та середнього бізнесу ($R=0,9998$; $R^2=0,9987$; $F(5,2)=1383,4$; $p=0,00072$)						
а			0,000410	0,000122	3,3531	0,078599
$IILB_t^n$	1,152347	0,017296	1,011098	0,000167	66,6235	0,000225
$CapI_t^n$	0,266868	0,025174	3,711009	0,000095	10,6008	0,008782
$PDFO_t^n$	0,397233	0,022433	4,012477	0,000705	17,7076	0,003174
$ICapI_t^n$	0,089669	0,019641	5,100211	0,000046	4,5654	0,044780
$IpRed_t^n$	0,094999	0,026047	8,230197	0,000054	3,6472	0,067637
Ефективність ринку праці ($R=0,9967$; $R^2=0,9847$; $F(4,3)=113,62$; $p=0,00132$)						
а			-0,00985	0,000796	-12,3841	0,001134
$CapI_t^n$	1,171867	0,057114	5,31166	0,001543	20,5179	0,000253
$PDFO_t^n$	1,135945	0,077323	4,15515	1,303871	14,6910	0,000684
Dep_t^n	0,681303	0,070685	1,01201	0,001246	9,6386	0,002371
$CTLB_t^n$	0,167866	0,050057	3,45100	0,000298	-3,3535	0,043944
Розвиток інфраструктури ($R=0,9835$; $R^2=0,9673$; $F(4,3)=22,241$; $p=0,00144$)						
а			-0,03592	0,008826	-4,07019	0,026759

Фінансові детермінанти	Еластичність (зміна)		Сила впливу		t-критерій Стюдента	p-level
	Beta	Стандартна похибка	Коеф. В	Стандартна похибка		
$InRCCr_t^n$	-0,93363	0,149903	-1,65711	0,266062	-6,22828	0,008346
$CTLB_t^n$	0,624660	0,123540	1,05696	0,209037	5,05635	0,014926
FDI_t^n	0,930093	0,166736	2,54430	0,097576	5,57823	0,011373
$Cred_t^n$	0,412760	0,141651	2,01259	0,004319	2,91392	0,061800

Примітка: R – коефіцієнт множинної кореляції, R² – коефіцієнт детермінації; F – критерій Фішера; p – рівень ймовірності; a – вільний член.

Джерело: авторські розрахунки

Інноваційний розвиток і зовнішньоекономічна співпраця у регіонах-аутсайдерах України залежить від ефективності реалізації інструментів щодо збільшення обсягів фінансових ресурсів, фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування і посилення стійкості фінансової системи. Так, збільшення рівня місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів на 1 % дозволить стимулювати інноваційний розвиток на 5,2 %, а видатків на економічну діяльність – на 2,1 %. Примітно, що найбільш еластичним фінансовим індикатором для активізації інноваційної діяльності суб'єктами господарювання є капітальні інвестиції, збільшення яких дозволить прискорити інноваційний поступ на 6,0 %.

Зростання ділової активності та оптимізація структури підприємництва у регіонах-аутсайдерах України є концептуальним завданням для забезпечення їх економічного зростання. Зокрема, сприяння суб'єктам малого підприємництва у доступі до мікrokредитів, у т. ч. й за рахунок тісної співпраці з регіональними фондами підтримки підприємництва, а також сприяння розвитку малого підприємництва у сільській місцевості, у т.ч. у сфері приватного сільськогосподарського виробництва, у секторі домогосподарств, сільського та зеленого туризму сприятиме активізації ділової активності малого та середнього бізнесу, який у найбільшій мірі у період 2015-2021 рр. залежав від іпотечного кредитування (сила впливу становить 8,2 %), обсягів капітальних інвестицій і темпів їх нарощення (3,7 % і 5,1 % відповідно) і надходжень від ПДФО (4,0 %).

Ринок праці в регіонах-аутсайдерах України суттєво визначає рівень оплати та умови праці. Ефективність ринку праці корелює з фінансовою системою, у т.ч. її стійкістю через відсоткові ставки, інвестиційні рішення, капітальні інвестиції та ін. Так, на розвиток ринку праці у 2015-2021 рр. найбільший вплив мали капітальні інвестиції і надходження до бюджету від ПДФО, збільшення яких на 1 % дозволить пришвидшити темпи економічного зростання на 5,3 % і 4,2 % відповідно. Збільшення капітальних видатків і обсягу залучених депозитів сприятиме розвитку ринку праці на 3,4 % і 1,0 % відповідно.

Важливою компонентою економічного зростання регіонів є інфраструктурний розвиток, який тісно корелює з фінансовою стійкістю,

інвестиційною привабливістю, економічною безпекою. Так, на розвиток інфраструктури регіонів-аутсайдерів України у 2015-2021 рр. негативно впливали процентні ставки за кредитами (їхнє зростання на 1 % призводило до зменшення темпів розвитку інфраструктури на 1,7 %), а сприятливий вплив мали обсяги кредитування (2,0 %), прямі іноземні інвестиції (2,5 %) і капітальні видатки місцевих бюджетів (1,1 %).

Відтак, особлива роль в системі ринкових механізмів стимулювання економічного зростання регіонів-аутсайдерів належить інвестиційно-фінансовим важелям. Зокрема, це кредитні ресурси, капітальні інвестиції та дотації (формула 7.21), збільшення яких на 1 % дозволить забезпечити економічне зростання на 1,5 %, 2,4 % і 1,1 % відповідно.

$$I_{dt}^{eg} = (2,2815^{**}) + (3,699^{**})Cred_t^n + (5,079^{***})CapI_t^n + (4,589^{***})Dot_t^n \quad (7.21)$$

$$R^2 = 0.974 \quad R_{adj}^2 = 0.909 \quad DW = 2.03$$

де I_{dt}^{eg} – темпи економічного зростання регіонів-аутсайдерів у t-період часу.

7.4. ЕМПІРИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Розуміючи фінансову стійкість як спроможність фінансової системи ефективно виконувати свої функції, забезпечувати ефективний розподіл ресурсів та нормальний перебіг економічних процесів під впливом макроекономічних шоків та інших ризиків, її дослідження потребує побудови підходу як інтегрованої системи двох складових – фінансової і економічної. Тому дослідження фінансової резильєнтності регіонів здійснено в проекції економічного розвитку на основі теорії ризиків, що дозволило побудувати динамічні ряди емпіричних показників компонент фінансової стійкості для кожної групи регіонів (табл. 7.18). Відтак, результати дослідження підтвердили гіпотезу, що темпи економічного зростання регіонів залежать від ступеня фінансової стійкості. Регіони, які детерміновані високим ступенем фінансової стійкості демонструють значно більші темпи економічного зростання протягом досліджуваного періоду, і навпаки.

Таблиця 7.18

Фінансова стійкість регіонів України: структурний підхід, %, 2015-2021 рр.

Компоненти фінансової стійкості	Періоди						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Регіони з адаптаційним рівнем економічного розвитку</i>							
Бюджетна стійкість	52,8	52,8	56,9	60,4	60,9	54,4	57,6
Стійкість фінансового сектору	36,7	27,8	36,9	30,1	27,5	20,6	36,4
Цінова стійкість	66,5	61,8	62,4	58,8	54,2	34,6	56,2
Інвестиційна стійкість	26,4	27,5	28,0	29,1	16,0	15,1	8,1

Компоненти фінансової стійкості	Періоди						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Регіони з помірним рівнем економічного розвитку</i>							
Бюджетна стійкість	49,2	49,5	51,6	58,9	56,7	54,4	47,0
Стійкість фінансового сектору	20,1	17,9	19,1	15,8	13,2	10,0	18,9
Цінова стійкість	66,5	61,8	62,4	58,8	54,2	34,7	56,2
Інвестиційна стійкість	23,4	20,1	15,0	22,8	20,4	15,5	7,1
<i>Регіони з низьким рівнем економічного розвитку</i>							
Бюджетна стійкість	48,6	48,3	44,0	52,6	53,8	52,6	46,0
Стійкість фінансового сектору	15,1	12,0	12,3	14,2	8,2	6,3	14,0
Цінова стійкість	66,5	61,8	62,4	58,8	54,2	34,6	56,3
Інвестиційна стійкість	20,9	20,8	26,6	21,8	24,9	26,5	1,1

Джерело: побудовано на основі даних додатку П

У 2015 р. регіони-лідери за економічним розвитком на 3,6 в.п. мали більшу бюджетну стійкість, на 16,6 в.п. – стійкість фінансового сектору, на 3 в.п. – інвестиційну стійкість, ніж регіони з помірним рівнем розвитку. Аналогічна ситуація у 2019 р. Зокрема, бюджетна стійкість регіонів-лідерів більше на 4,2 в.п., ніж у групи регіонів з помірним рівнем розвитку, і на 7,1 в.п., ніж у групи з низьким рівнем розвитку; інвестиційна стійкість у 2019 р. у групі регіони-лідери була меншою, ніж в інших групах, і становила 16,0%.

У період поширення пандемії (2020-2021 рр.) спостерігається зменшення бюджетної стійкості на 6,5 в.п., 2,3 в.п., 1,2 в.п. відповідно у всіх групах регіонів, а стійкості фінансового сектору – на 6,9 в.п., 3,2 в.п., 2,9 в.п. відповідно. Примітно, що у 2021 р. інвестиційна стійкість зменшилася на 7 в.п., 8,4 в.п., 25,4 в.п. відповідно для всіх груп регіонів. Натомість, застосування адаптаційних механізмів відновлення стабільності фінансово-економічної системи привело до посилення стійкості в регіонах з високим рівнем економічного розвитку (збільшення міри бюджетної стійкості на 3,2 в.п., а стійкості фінансового сектору – на 15,2 в.п.). У регіонах з помірним і низьким рівнем розвитку стійкість фінансового сектору посилилася на 8,9 в.п. і 7,7 в.п. відповідно, а бюджетна стійкість послабилася на 7,4 в.п. і 6,6 в.п. відповідно.

Забезпечення фінансової стійкості у посткризові періоди потребує принципово нових підходів до управління фінансовою системою з метою підтримання її збалансованості (збільшення спроможності до акумуляції та ефективного розміщення фінансових ресурсів) і зменшення залежності від зовнішніх факторів в умовах нестабільності. Так, у 2015 р. фінансова стійкість у регіонах з високим рівнем економічного розвитку становила 41,3 %, а у регіонах з низьким рівнем – 29,7 % (рис. 7.6). Найменші емпіричні показники фінансової стійкості для усіх груп регіонів були у 2016 р. (37,6 %, 30,7 % і 28,7 %) і 2020 р. (36,9 %, 32,8 % і 29,1 %); найвищі – у 2017 р. (43,9 %, 33,0 % і 31,3 %) і 2021 р. (42,1 %, 35,6 % і 32,4 %).

Бар'єри забезпечення фінансової стійкості в регіонах зумовлені системним каузальним впливом трансформаційних заходів у силу існування специфічних особливостей перебігу економічних і фінансових процесів в Україні. Темпи економічного зростання залежить від

ефективності вирішення внутрішніх структурних проблем щодо лімітованих фінансових ресурсів. Принциповою умовою переходу регіонів до збалансованого економічного зростання є підвищення ефективності використання залучених фінансових ресурсів, посилення фінансово-економічної автономії, бюджетної результативності та фінансової стійкості.

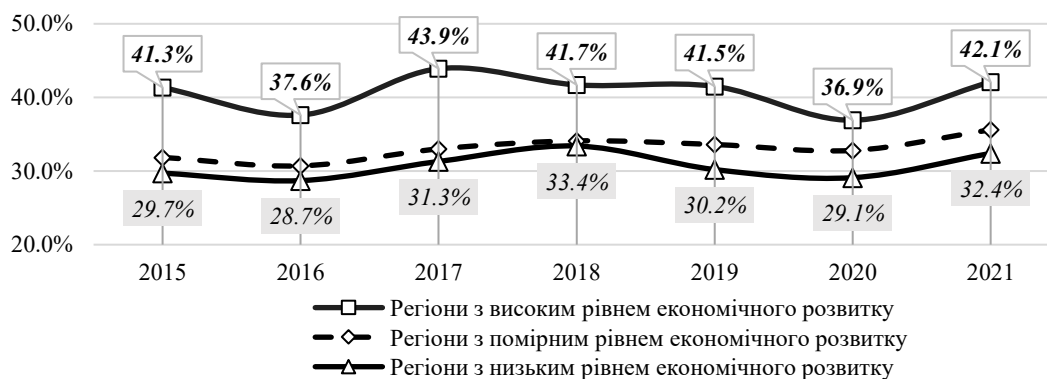

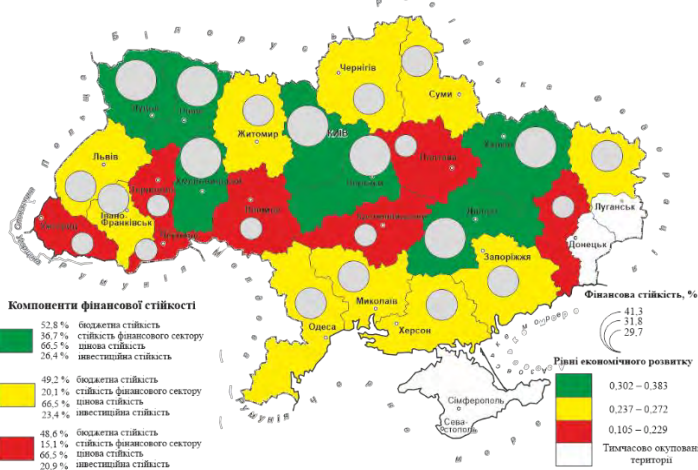
Рис. 7.6. Фінансова стійкість регіонів України:

темпорально-просторовий підхід, %, 2015-2021 рр.

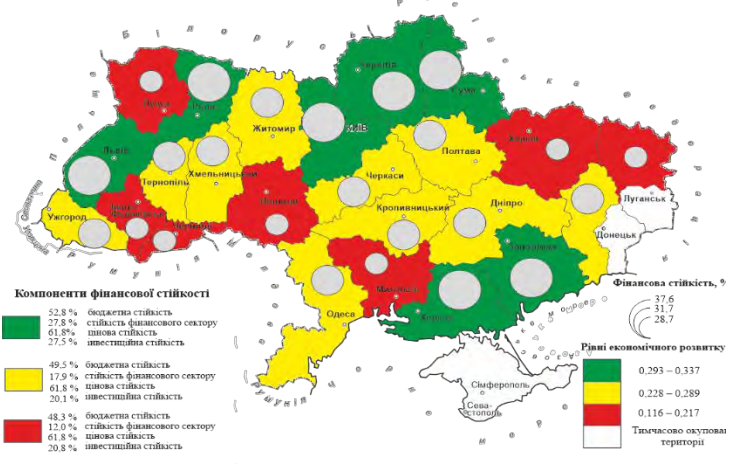
Джерело: побудовано автором на основі авторських розрахунків

Забезпечення фінансової стійкості в умовах економічної нестабільності залежить від ефективності сегментації і системного управління економічною і фінансовою системами. В умовах динамічного та мінливого зовнішнього середовища, нерегульованих коливань рівня ліквідності, валютного курсу, грошової пропозиції фінансові детермінанти регіональних економік кардинально змінюються, їх вплив на економічний розвиток непрогнозований, особливо важко забезпечувати ефективність реалізації антикризових механізмів мінімізації негативних наслідків. Формування стабілізаційних механізмів і дієвих важелів посилення фінансової стійкості регіонів дозволить забезпечити їх збалансований розвиток і стимулювати швидке економічне відновлення у післякризовий період. Підтвердженню цьому є отримані результати емпіричного показника фінансової стійкості різних груп регіонів у динаміці в проекції рівнів регіонального економічного розвитку України (рис. 7.7).

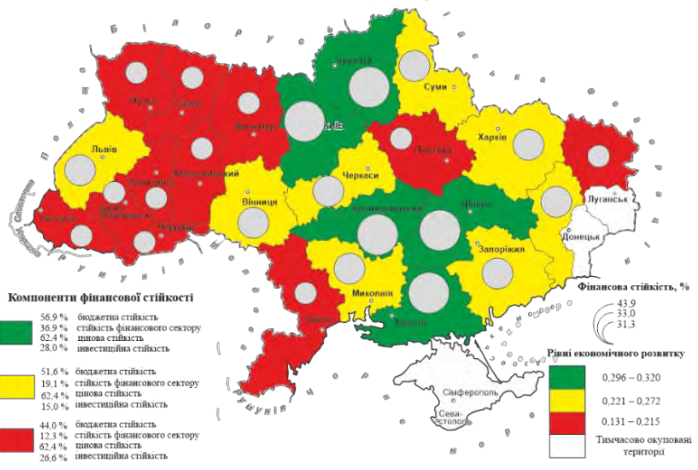
Наслідки фінансово-економічної кризи (2014-2016 рр.) і поширення пандемії Covid актуалізували необхідність зміни моделі регіонального економічного розвитку. Стабільне та збалансоване економічне зростання на основі модернізації реального сектору вимагає використання фінансової системи як засобу розвитку економіки регіонів, розширює цілі та завдання фінансової політики держави, актуалізує необхідність посилення фінансової автономії і самодостатності територій. Основним вектором політики забезпечення фінансової стійкості регіонів України має бути балансування потреб використання зовнішніх фінансових ресурсів для відновлення стабільних темпів зростання і зменшення зовнішньої фінансової залежності економічної системи в умовах макроекономічних шоків.

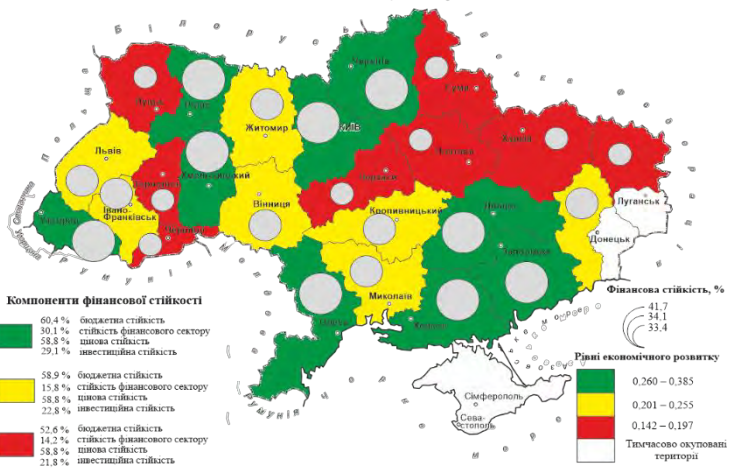
а) 2015 р.

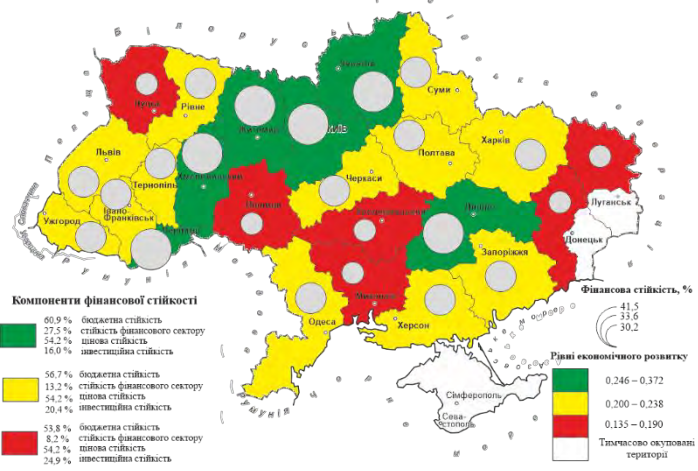
б) 2016 р.

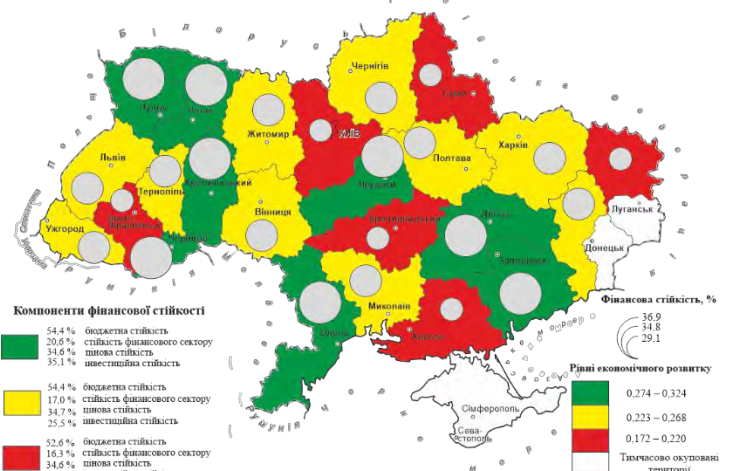
в) 2017 р.

г) 2018 р.

д) 2019 р.

е) 2020 р.

Рис. 7.7. Економічний поступ регіонів України: проєкція «економічний розвиток – фінансова стійкість», 2015-2020 рр. Джерело: побудовано автором на основі авторських розрахунків

Стан економіки регіонів і тенденція забезпечення їх фінансової стійкості у 2021 р. (рис. 7.8) підтверджує, що формування стійкої фінансової системи у відповідності до потреб економіки, орієнтованої на акумулювання і ефективне використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, має відбуватися на основі збалансованого економічного розвитку. Регіони України, які у 2021 р. слідували цьому принципу (Львівська, Київська, Одеська, Житомирська, Черкаська, Харківська, Дніпропетровська, Волинська області) забезпечили можливість досягнення синергетичного ефекту від фінансової стійкості та економічного розвитку.

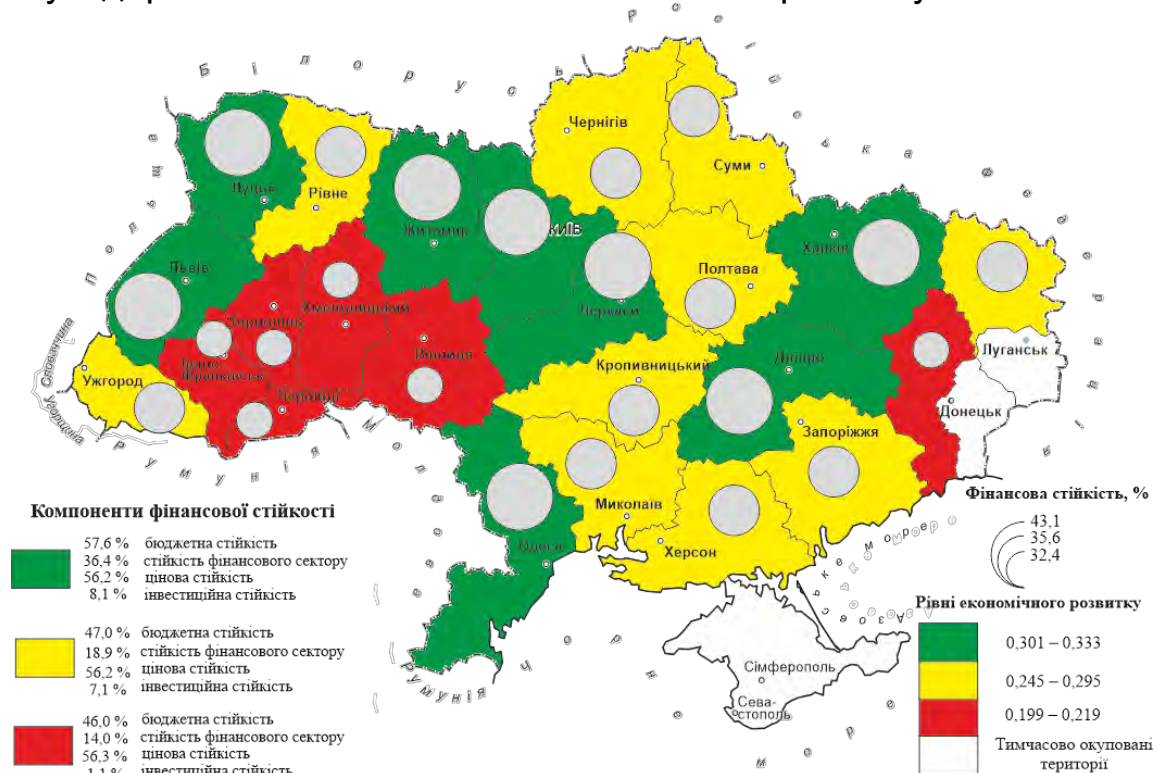

Рис. 7.8. Економічний поступ регіонів України: проєкція «економічний розвиток – фінансова стійкість», 2021 р.
Джерело: побудовано автором на основі авторських розрахунків

Отже, низький рівень стабільності фінансової системи та послаблення її стійкості у періоди криз стали каталізатором поширення негативних тенденцій у реальному секторі економіки, зниження темпів економічного зростання, а для окремих регіонів – регресу економічної системи. Подальше економічне зростання та відновлення економіки регіонів України вимагає імплементації інструментів забезпечення фінансової стійкості для кожної групи регіонів. Наприклад, це надання податкових пільги, пряме державне фінансування стратегічно важливих підприємств; створення умов для інвестиційної активності суб'єктів бізнесу і розвиток системи колективного інвестування, запровадження фінансових інструментів для індивідуальних інвесторів (регіони з помірним рівнем розвитку регіони); зниження процентних ставок за кредитами для суб'єктів малого та середнього бізнесу, викуп їхніх боргів (регіони-аутсайдери) тощо.

Соціально-економічні потрясіння, які нині переживає Україна внаслідок війни з РФ, сповільнили не тільки розвиток країни, але призвели до соціально-економічного регресу окремих регіонів, що стало справжнім екзистенційним викликом сьогодення для країни. Подальше суттєве послаблення фінансової стійкості регіональних економік призведе до стагнації національної економіки загалом. За таких умов особливо актуалізується потреба розробки стратегій економічного відновлення регіонів України з урахуванням фінансової стійкості, чутливості відновлення її рівноваги до зміни фінансових детермінант, а також характеру коливань фінансової стабільності та економічних процесів загалом.

Пріоритетним напрямом реалізації регіональної економічної політики в умовах війни і повоєнного відновлення є активізація процесів індустріалізації, інноваційно-технологічного поступу, мінімізація ризиків національній і фінансово-економічній безпеці регіонів, збереження і розвиток бізнес-потенціалу, збереження і нарощення промислового капіталу тощо. Однак, в умовах війни статистична база дослідження економічних процесів є обмежена, а інколи неправдивою, відображена як експертна оцінка, що є бар'єром для розробки ефективних стратегій економічного відновлення регіонів. Задля уникнення негативних наслідків відсутності повної і достовірної інформації сценарії економічного відновлення можна побудувати на основі прогнозних оцінок як сценарних даних після 2021 р. Врахування економічних втрат, починаючи з лютого 2022 р., і даних 2021 р. можна отримати сценарії економічного відновлення регіонів на основі тенденційного і песимістичного прогнозів. Зокрема, оптимістичний сценарій в умовах реалій сьогодення не акцептується через високу статистичну похибку.

РОЗДІЛ 8. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД УКРАЇНИ

8.1. ОРІЄНТИРИ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ПРІОРИТЕТИ ПОСТУПУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Нестабільність в умовах кризи обумовлює деградацію соціально-економічних систем різних рівнів. Якщо ж говорити про сучасний економічний поступ регіонів України, то нестабільність, обумовлена дією зовнішніх та внутрішніх чинників (найвагоміші з них - це пандемія і російсько-українська війна), попри негативні зміни і обмеження можливостей розвитку, порушила фінансову стійкість регіонів, яка є одночасним «вимірником» спроможності фінансової системи виконувати свої функції, забезпечувати оптимальний розподіл ресурсів і нормальний перебіг економічних процесів під впливом макроекономічних шоків і ризиків ендogenous середовища (про що йшлося в попередніх частинах монографії).

Зовнішні шоки обумовили значні зміни, практично, у всіх секторах та галузях регіональних економік, загострили виклики подальшого економічного поступу регіонів України, найбільш вагомими серед яких є:

- *безпековий виклик* – станом на вересень 2023 року із 136 районів 38 (а це майже 340 територіальних громад) перебувають на лінії бойових зіткнень або окуповані. Прикордонні з росією території (Сумська, Чернігівська області), з яких де-факто відбувається виселення мешканців через постійні обстріли. Багато містечок і сіл «стерто з лиця землі». Зрозуміло, що на таких територіях, де практично зруйнована вся інфраструктура, не залишилося ні людей ні суб'єктів економіки важко вести мову про розвиток чи зростання. Це не говорячи вже про тисячі гектарів замінованих земель (за різними експертними оцінками на кінець літа 2023 року ця цифра може сягати 14-15 тис га) та екологічні збитки через «терористичний вандалізм» рф. Зрозуміло, що такі території потребуватимуть значної фінансової підтримки, в тому числі і державної;

- *посилення диференціації регіонів* за темпами економічного розвитку. Так, за даними Держстату¹, падіння економіки України за підсумками 2022 року склало 29,1% (це найвищий показник за останні 30 років). Виразне падіння економік регіонів обумовлене наближеністю територій до лінії фронту. Так, втрата економічного потенціалу, наприклад, в 2022 році в Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Харківській, Донецькій областях в галузі будівництва, склала від 59% до 92% за показником ВДВ, в той час як тиллові області – Волинська і Івано-Франківська продемонстрували позитивний приріст. Зважаючи на те, що

¹ Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

економіка України є експортно орієнтованою, втрата економічного потенціалу, особливо в південно-східних регіонах, порушення логістики, блокада морських коридорів, вихід росії з «зернової угоди» тощо негативно позначилась на експортній спроможності країни загалом. Водночас, якщо в 2022 році найбільших втрат по експорту зазнали Херсонська (-86%), Донецька (-96%), Луганська (-95%)², то всі західні області України (окрім Івано-Франківської) і Одеська продемонстрували позитивний приріст по експорту;

- *втрата транзитного потенціалу*, який до війни був конкурентною перевагою України. За оцінками експертів Світового банку, за рік війни в Україні обсяг збитків, завданих об'єктам транспортної інфраструктури сягнув майже 36 млрд дол США³. За попередніми оцінками зруйновано понад 500 км залізничного полотна, більше 25 тис кілометрів доріг місцевого та державного значення, 344 мости і переходи⁴. Найбільші збитки припадають на десять регіонів, особливо на ті, де велись (ведуться) активні бойові дії – це Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Харківська, Донецька, Луганська, Сумська, Чернігівська. Тому відбудова залізничного полотна – це важливий виклик для регіонів на сьогодні. Через блокування та окупацію (в Маріуполі, Бердянську та Скадовську) морських портів (до війни налічувалось 13) суттєво обмежено транзитні можливості як регіонів зокрема, так і України загалом. Вихід росії з «зернової угоди» суттєво обмежив експортні можливості південних регіонів, що негативно відобразилось сальдо торговельного балансу. Водночас, потрібно зазначити, що помітно зросла частка міжнародних перевезень «сухопутними коридорами» через ділянку кордону Україна – ЄС і лідерами тут є Закарпатська, Волинська і Львівська області;

- *міграційна криза*, безпрецедентні наслідки якої матимуть негативний вплив для економічного поступу регіонів України: це втрата людського капіталу, міграція населення (якої світ не знає з часів другої світової війни), масштабний перерозподіл трудових ресурсів в середині країни, погіршення кадрового потенціалу підприємств, а також дефіцит кадрів робітничих професій на регіональних ринках праці. За даними ООН, станом на липень 2023 року в Європі залишаються 6,2 млн наших громадян, а кількість українців, що так чи інакше перебували за кордоном з 24 лютого 2022 року, сягає 15–18 мільйонів⁵. За масштабами, широтою охоплення та кількісними показниками існуюча міграційна криза не має аналогів в сучасній історії. Глибина трагедії ще і у тому, що значна частина українців, які «осіли» в Європі – це високоосвічені та найбільш кваліфіковані працівники, які за 1,5 року війни адаптувались до життя на

² Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

³ UKRAINE - Rapid Damage and Needs Assessment. : February 2022–2023. <https://reliefweb.int/attachments/cc2f558c-7681-4457-bb5c-91b07fcc9b36/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

⁴Звіт про прямі збитки інфраструктури URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

⁵ https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413

новому місці, асимілювались в країнах, які надали прихисток в силу конкурентної пропозиції оплати праці, соціальних гарантій тощо. В цьому сенсі ключові питання, які на часі і потребують обговорення та реагування, а відтак і оновлення міграційної політики: як повернути людей? Як відновити людський потенціал після перемоги? Як залучити навиків і їх уміння до відновлення економічного профілю регіонів та громад? В цьому аспекті варто ще акцентувати увагу на катастрофічному зменшенню пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці та зростанні безробіття. Потрібно визнати, що всі без виключення регіони України в умовах війни стикаються з небезпекою втрати людського капіталу;

- *євроінтеграційний курс* України – пріоритетний вектор розвитку регіонів України. Можна сказати, що це одночасно і виклик і можливість, яку наша країна отримала 23.06.2022 р. Статус кандидата до членства в ЄС, в першу чергу в частині регіонального розвитку, потребує синхронізації стратегічних документів України і ЄС, адаптації вітчизняного законодавства до вимог регіональної політики ЄС. Розвиток багаторівневого врядування, ефективного публічного інвестування, суспільна згуртованість, розбудова циркулярної економіки та зеленого відновлення, і найголовне – ефективного планування функціональних типів територій є ключовими маркерами, які повинна враховувати сучасна візія розвитку регіонів України.

Зазначене доводить тезу про необхідність оновлення стратегічного курсу розвитку регіонів України, що своєю чергою, потребує диференційованого підходу до формування виваженої адаптивної фінансової та регіональної політики, яка б базувалась на підтримці стратегічних напрямів розвитку економіки, стимулюванні виробництва, пріоретизації відбудови, врахуванні багаторівневого, демократичного врядування, залученні «швидких» інвестицій та інновацій, синхронізації регіональної політики з процесами євроінтеграції, застосування цифрових інструментів розвитку тощо.

В цьому сенсі перегляд візії регіонального розвитку не матиме сенсу якщо паралельно не вести мову про фінансові інструменти забезпечення реалізації цього поступу. Більше того, відновлення та розвиток регіонів потребує чіткого узгодження політик.

Безумовно, запорукою стабілізації економічної та фінансової ситуації в регіонах є, насамперед, мінімізація безпекових ризиків. Без зменшення чи повного нівелювання безпекового фактора складно думати про можливість відновлення територій чи повернення українців, але необхідною умовою є забезпечення цінової, курсової, фінансової та макроекономічної стабільності. Ці детермінанти є визначальними чинниками економічного зростання соціально-економічних систем будь якого рівня.

Забезпечення цінової стабільності, стабільності фінансової системи – це функції та прерогатива Національного банку України. Потрібно визнати, що на початок широкомасштабного вторгнення вітчизняна

банківська система перебувала в доброму фінансовому стані: через вчасно проведену реформу, вона була добре капіталізована, пройшла стрес-тестування, мала достатній запас міцності, що дозволило їй «пережити» критичний етап на початку 2022 року. Іншими словами, стійкість банківської системи, попри зовнішні шоки та випробування, була збережена. В кінці липня 2023 року НБУ зменшив облікову ставку з 25 до 22%, покращив річний прогноз інфляції до 14,8% на 2023 рік⁶ (де-факто інфляція у 2022 році сягнула 26,6% по року (рис. 8.1). Передвісниками такого покращання є здешевлення енергоносіїв на світових ринках, стриманий внутрішній попит, а також вплив монетарної політики НБУ.

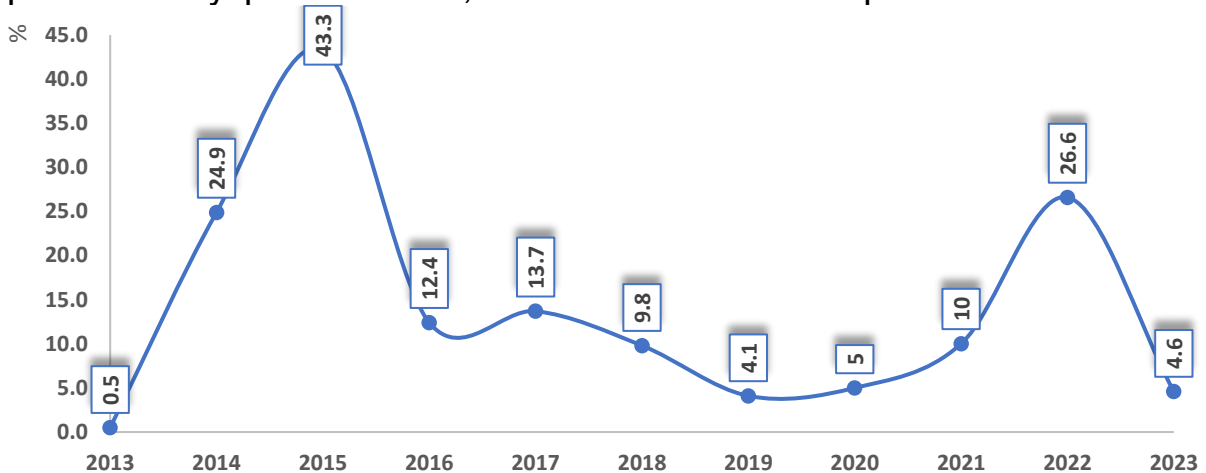

Рис. 8.1. Інфляція в Україні

(грудень до грудня попереднього року, %)

Джерело: побудовано на основі даних ⁷

Що стосується платіжного балансу, то наразі його вдається балансувати за рахунок міжнародної допомоги, що може свідчити про відсутність передумов для девальвації гривні. Ці ознаки, безумовно, є добрим знаком для бізнесу і суспільства, оскільки свідчить (чи можуть свідчити) про те, що починаються непогані тенденції, які можуть вказувати на поживлення економіки та «паростки» відновлення економічного зростання.

Золотовалютні резерви на початок 2023 року перевищили довоєнний рівень, що стало можливим завдяки значним надходженням фінансової допомоги від міжнародних партнерів. Щодо курсу гривні, то він залишався незмінним від початку повномасштабного вторгнення, що своєю чергою, послужило «якорем» монетарної політики. Ба більше того, готівковий курс гривні на початку 2023 року дещо зміцнив свої позиції завдяки продуманій політиці НБУ який заохочував задоволення попиту на валюту за допомогою відкриття 3-місячних депозитів. Фінансова система України впродовж 2023 року залишається стабільною, навіть попри

⁶ Виступ Голови Національного банку Андрія Пишого під час пресбрифінгу щодо рішень з монетарної політики. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/vistup-golovi-natsionalnogo-banku-andriya-pishnogo-pid-chas-presbrifingu-schodo-rishen-z-monetaranoi-politiki-16406>

⁷ URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4>

блкаути. Іншими словами, стійкість банківської системи, попри зовнішні шоки та випробування, була збережена.

Світовий досвід країн, які пережили війну (Японія, Німеччина, Хорватія) доводить, що для відновлення ВВП до довоєнного рівня потрібно 10-12 років. Україна, попри велику невизначеність і війну, паралельно переживає важливі трансформаційні процеси. До прикладу, кандидатство на вступ до Європейського союзу, передбачає низку змін в судовій, антикорупційній, регуляторній, фінансовій, регіональній політиці, які паралельно уже відбуваються, що своєю чергою, може вказувати на те, що для відновлення та економічного зростання може потребуватися менший період часу, ніж було в країнах, які пережили війну.

Вимушені антикризові заходи запроваджені НБУ, Урядом «затиснули» українську економіку, хоча справедливості заради, потрібно сказати, що на початках завдяки таким заходам вдалося «приборкати» кризу і, на скільки це було можливо, не дозволило їй (кризі) активно розвиватися. Вже зараз є розуміння того, що поступово потрібно знімати ці обмеження (звісно якщо передумови дозволяють).

Зазначимо, що об'єктивна реальність динамічно змінює традиційне розуміння загроз, а новітні методи поширення конфліктів та кризових ситуацій (про що йшлося раніше), вимагають, з одного боку, глибокого розуміння природи їх виникнення та оцінювання ризиків для важливих сфер життєдіяльності суспільства, з другого – здатності швидко адаптуватися та реагувати на зміни. Інакше кажучи, актуалізується важлива проблема оцінювання стійкості соціально-економічних систем різних рівнів, позаяк це сприятиме формуванню спроможності своєчасно реагувати та запобігати потенційним загрозам, а відтак і швидкому відновленню після криз. Тобто, є сенс говорити про стійкість, яку доцільно сприймати «не тільки як сталий опір системи, але і як адаптацію до змін за збереження основних параметрів її функціонування та життєздатності»⁸. Означена ситуація, з одного боку, потребує негайного реагування на виклики, з іншого - вимагає нових підходів до вироблення стратегічних орієнтирів відновлення чи активізації процесів поступу та інструментів їх імплементації.

Враховуючи перманентні кризи, які супроводжують економічний поступ регіонів України впродовж останніх років, отримані результати оцінювання фінансової стійкості для груп регіонів з різними рівнями економічного розвитку (низький, помірний, адаптивний) за 2015-2021 рр., дали змогу встановити силу зв'язку та еластичність параметрів економічного зростання до зміни фінансових детермінант (див. розділ 7). З іншого боку, зрозуміло, що війна росії проти України, яка триває з 2022 року посилює економічну нестабільність та загострює проблеми в системі

⁸ Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 54 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad-stiykist-gromad-1_gotove_0.pdf

державних фінансів, непередбачуваність та обмежені можливості економічного зростання регіонів.

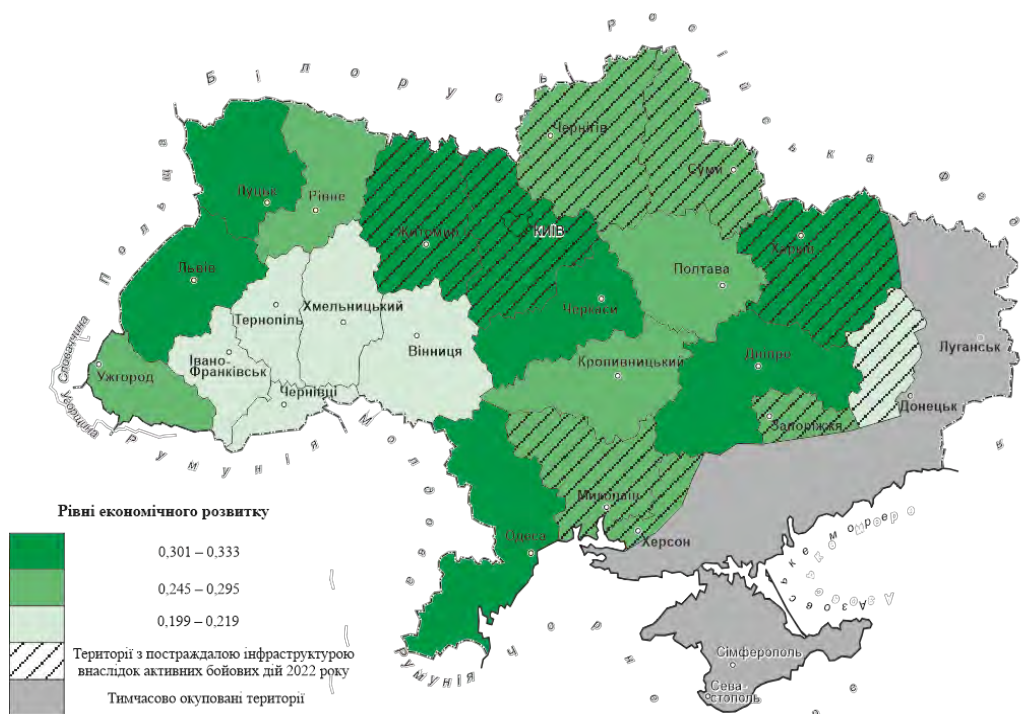
У даній монографії, опираючись на результати проведеного дослідження для кожної групи регіонів за рівнем економічного розвитку на основі даних 2021 р., проведено імітаційне моделювання показників економічного зростання за двома сценаріями – *тенденційним і песимістичним (рис. 8.2.)*.

Економічний розвиток регіонів України є невизначений, що зумовлено наслідками повномасштабної війни РФ проти України. Для кожної групи регіонів за рівнем економічного розвитку на основі даних 2015-2021 рр. зроблено імітаційне моделювання показників економічного зростання за двома сценаріями – тенденційний і песимістичний. Тенденційний сценарій означає відтворення процесів економічного розвитку таким же темпами, як до 2021 р. Натомість, песимістичний сценарій розвитку побудований з врахуванням потенційної низхідної тенденції економічних показників і детермінант фінансової стійкості. За умови впровадження ефективних фінансово-інвестиційних інструментів подальший економічний розвиток регіонів може відбуватися за тенденційним сценарієм, в іншому випадку – песимістичним.

Оскільки повномасштабна війна призвела до знищення промислової інфраструктури у багатьох регіонах України, а також зменшення фінансового потенціалу територій, це призвело до економічної стагнації окремих регіонів і відсутності розвитку в інших. Тому прогностичні моделі економічного розвитку регіонів за оптимістичним сценарієм не мають прикладного значення, водночас і адекватних статистичних оцінок в умовах сьогодення.

Разом з тим слід зазначити, що сьогодні в експертно-науковому середовищі підтримується думка про те, що надто складно вести мову про вибудовування оптимістичних (чи песимістичних) сценаріїв відновлення чи розвитку територій, навіть про короткострокове прогнозування в силу надмірної невизначеності. Немає впевненості щодо чітких термінів реалізації цілей чи заходів, адже висока невизначеність, як наслідок – «недосягнення запланованих цілей вчасно». Видається, що при вибудовуванні перспектив набагато важливіше вести мову про те, що потрібно зробити для досягнення цілей; які механізми при цьому задіяти; які передумови досягнення цілей, що може «запустити економіку» і т. д. В цьому сенсі, також, варто погодитись з думкою Лібанової Е.М. про те, що «...сьогодні варто говорити не так про прогнози, як про очікування та тенденції...»⁹.

⁹ Чи є робота в Україні та яких зарплат очікувати. Інтерв'ю з директоркою Інституту демографії та соціологічних досліджень НАНУ. URL: <https://hromadske.ua/posts/chi-ye-robota-v-ukrayini-ta-yakih-zarplat-ochikuvati-intervyu-z-direktorkoyu-institutu-demografii-ta-socdoslidzhen-nanu>

а) регіони з високим рівнем економічного розвитку

б) регіони з помірним рівнем економічного розвитку

в) регіони з низьким рівнем економічного розвитку

Рис. 8.2. Прогнозні сценарії економічного розвитку регіонів України до 2024 року *

Примітка: дослідження здійснено станом на жовтень 2023 р.

Зважаючи на результати проведеного дослідження, орієнтирами відновлення економічного зростання, а відтак і забезпечення поступу регіонів України можуть бути:

а) *модернізація структури економіки та відновлення інфраструктури, стимулювання економічної активності та сприяння інноваційному розвитку регіональних економік.* В цьому аспекті зазначимо, що детермінантами, які визначають модернізацію економіки є продумана макроекономічна політика, фінансова стабільність та економічне зростання. З іншого боку, інновації – продукують позитивні зрушення в економіці, сприяють підвищенню зайнятості населення, покращують конкурентні можливості регіональних економік як всередині країни, так і за межами, ну і найголовне – здатні забезпечувати стійкі темпи зростання. Тому серед іншого, модернізація структури регіональних економік повинна передбачати покращення технологічних процесів виробництва товарів та послуг на інноваційній основі, створення видів діяльності з високою доданою вартістю. Щодо стимулювання економічної активності, то державі потрібно відвести вагому роль (і це світова практика повоєнної відбудови багатьох воюючих країн), позаяк в вона володіє низкою інструментів, здатних генерувати мультиплікативний ефект в регіональних економіках: а) публічні інвестиції в пріоритетні види діяльності; б) державно-приватне партнерство – при відновленні інфраструктури; в) державні програми для підтримки бізнесу (регіональні програми підтримки бізнесу в умовах воєнного стану (позитивний досвід фіксуємо на Львівщині); г) державні гарантії за кредитами та компенсація відсоткових ставок; д) стимулювання імпортозаміщення та державне замовлення на закупівлю товарів і послуг і ін.

б) *розвиток системи багаторівневого врядування,* що передбачає посилення різних видів стійкості (системи публічного управління, місцевого бізнес-середовища, фінансової системи, посилення ефективності публічного інвестування тощо). Втрата промислового потенціалу на сході та обмежені можливості сільського господарства на півдні змінили економічну спеціалізацію регіонів України, порушили їх стійкість. Відновлення економічного потенціалу регіонів України, попри посилення безпекового чинника, потребує чималих фінансових впливань та узгодженої взаємодії різних гілок влади та зацікавлених стейкхолдерів. Безумовно, що відновлення діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на деокупованих територіях мусить бути важливим завданням, яке потребує невідкладного вирішення. Лише «комплексне» охоплення різних типів стійкості регіонів визначатиме ефективне планування (що включає передбачення негативних потрясінь і визначення рівня їх навантаження на місцеву економіку) та швидкий перерозподіл чи мобілізацію фінансових ресурсів у кризових умовах та повоєнній відбудові.

в) *узгодження та ефективна взаємодія систем управління регіональним розвитком в Україні та ЄС.* Йдеться про те, що вітчизняний

менеджмент, відповідальний за регіональну політику, повинен «навчитись працювати» з європейським законодавством, технологіями використання фінансових інструментів реалізації такої політики (від кредитних до державних інвестицій), серед яких і важливий фінансовий інструмент підтримки відновлення, відбудови та модернізації України (Ukraine Facility, йдеться про 50 млн євро) на період 2024-2027 рр., який включає: гранти з європейського бюджету; позики; залучення на ринку капіталу та кошти від конфіскації російських активів¹⁰. Окремо наголосимо, що за попередніми оцінками євро експертів, після вступу України до ЄС в перші сім років вона зможе претендувати на майже 186 млрд євро із бюджету Євросоюзу, а також на 61 млрд євро з так званих "фондів згуртованості", призначенням яких є інвестиції в інфраструктуру менш розвинених країн-членів і їхнє "підтягування" до рівня решти¹¹. Тобто, до моменту вступу до ЄС Україна повинна навчитись працювати із фінансовими інструментами європейських інститутів за «їхніми правилами». Ба більше того, Україна як ніхто інший повинна бути зацікавлена в тому, щоб цю фінансову допомогу використати в цілях «системного розвитку», а не «проїдання». Модернізація (чи відновлення, про яке зараз багато говорять) регіонів та і України загалом потребує комплексної і узгодженої взаємодії багатьох складових, ключові серед яких - належна система фінансування, прозора система управління, ефективна система донорів і кредиторів і ін. Так, на сьогоднішній день в суспільстві є розуміння того, що говорити про стаціонарні цілі розвитку регіонів України можна буде лише після перемоги, але готуватися потрібно вже сьогодні.

Ведучи мову про євроінтеграційний курс розвитку України, слід наголосити, що ЄС забороняє монетарне фінансування дефіциту бюджету (хоча справедливості заради, слід визнати, що у 2022 році НБУ було профінансовано державний бюджет більш як на 400 млрд грн). Заради досягнення мети, Україна має реалізувати свою економічну політику у відповідності до Маастрихтських критеріїв:

- ціни мають бути стабільними, інфляція не повинна перевищувати середні темпи трьох країн-членів з найстабільнішими цінами на 1,5 п.п.;
- довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати більше, ніж на 2 п.п., відсоткові ставки трьох країн-членів з найстабільнішими цінами;
- відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів.

г) *формування нової державної регіональної політики розвитку різних функціональних типів територій.* В цьому контексті важливо

¹⁰ 50 млрд на відбудову України: в ЄП розповіли, коли відбудуться перші дебати. URL: <https://suspiilne.media/543109-50-mlrd-na-vidbudovu-ukraini-v-ep-rozpovili-koli-vidbudutsa-persi-debati/>

¹¹Україна може отримати 186 млрд євро у перші 7 років після вступу в ЄС. URL: <https://finclub.net/ua/news/ukraina-mozhe-otrymaty-186-mlrd-ievro-u-pershi-7-rokiv-pislia-vstupu-v-yes.html>

наголосити, що Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 року (оновлення якої наразі триває), враховуючи територіально-орієнтований та безпековий підхід визначає чотири типи територій¹²: території відновлення; регіональні полюси зростання, території з особливими умовами для розвитку та території сталого розвитку. Зрозуміло, що всі ці типи територій України – різні як в економічному, безпековому, соціальному, фінансовому, демографічному становищі. Очевидним є і той факт, що багато територій, які довгий час перебувають під окупацією змушені будуть пройти адаптаційний період відновлення (чи більше того – повернення місцевого самоврядування, як наприклад), а тому ані зараз, ані після завершення війни раптово стан економік в регіонах радикально не зміниться. Диференціація в рівнях розвитку регіонів, яку ми фіксуємо в 2022-2023 рр. матиме тенденцію до поглиблення. За таких умов, як нам видається, є сенс вести мову про формування державної регіональної політики з чітким виокремленням механізмів та заходів для кожного функціонального типу території, тим паче, якщо ми прагнемо допомоги від фондів ЄС. При цьому фокус в управлінні фінансовими ресурсами не лише отриманими від міжнародних партнерів, але і публічними – це прозорість та ефективне використання.

В підсумку можемо стверджувати, що виклики (безпекові, інфраструктурні, екологічні, економічні, міграційні і ін.), обумовлені пандемією та підсилені повномасштабним вторгненням є надто складними, не мають простих і швидких рішень, несуть негативні наслідки для поступу регіонів України. Політика регіонального розвитку до 2027 року повинна вибудовуватись із врахуванням принципів багаторівневого врядування, передбачати модернізацію структури економіки та відновлення інфраструктури, покращення технологічних процесів виробництва товарів та послуг на інноваційній основі. Врахування комплексного територіального підходу до формування та реалізації регіональної політики з чітким виокремленням механізмів та заходів для кожного функціонального типу території – ще один аспект, який доречно брати до уваги при стратегуванні розвитку регіонів України в новій реальності. Заходи із реалізації державної регіональної політики повинні бути такими, щоб сприяти, насамперед, гарантуванню безпекових умов на всіх територіях, посиленню обороноздатності держави, ефективному використанню внутрішнього потенціалу територій і ін.

Якщо говорити про фінансові ресурси забезпечення реалізації регіональної політики, то: з одного боку, має бути чітке розуміння, що половина державного бюджету – це допомога міжнародних партнерів,

¹² Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» № 2389-IX від 9.07.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> ; За результатами експертних консультацій підготовлено проєкт оновленої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки. URL: <https://mtu.gov.ua/news/34849.html?fbclid=IwAR157iYJWuH5YcrqOiLcaxxfriH3mID0sYnj9qoJ6QPMnm-tCs-bKeoseQA>

інша половина – це власні надходження, які йдуть на фінансування армії. Тому, фінансову та регіональну політику потрібно вибудовувати таким чином, щоб, з одного боку, створювати правильні стимули та рівні умови для бізнесу, а отже і «запускати економіку» з врахуванням Маастрихтських критеріїв, з іншого – врахувати наслідки війни для розвитку територій, набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС тощо.

8.2. РЕСУРСНІ КОМПОНЕНТИ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ В НИХ ЛЮДСЬКОГО ЧИННИКА

У перший рік повномасштабного російського вторгнення та на восьмий рік російсько-української війни розпочались дискусії й планування повоєнного відновлення України. Частина пріоритетів визначалась поспішно, коли не було чіткого розуміння тривалості російської агресії. Частина пріоритетів визначалась, зважаючи на незавершені ініціативи до 2022 року. Деякі з пріоритетів дійсно потрібні, зважаючи на перспективи європейської та євроатлантичної інтеграції України. Перебіг подій 2023 року вказує, що українське суспільство має посилювати спроможність розвиватись в умовах тяглості російської агресії. Це вимагає не лише вибудови нової безпекової архітектури біполярного світу, але й резилентної інноваційної екосистеми України, що мобілізує ресурси, створює сприятливе середовище для їхньої капіталізації та розвитку.

Повоєнне відновлення України можна поляризувати за двома концепціями досягнення резилентності – здобуття перемоги vs адаптаційної стійкості в умовах тяглості російської агресії (резилентність – як здатність відновлюватись, стійкість – як здатність «витримувати удар» за рахунок залучення резервів, мобілізації ресурсів, посилення співробітництва).

Ідея резилентності України «після здобуття перемоги» поширюється в інформаційному просторі та подекуди є темою іноземних досліджень. Як приклад, в одній з публікацій «Carnegie Europe» зазначається, що стійкість українського суспільства підтверджують його солідарність, спільні страждання й втрати¹³. Проте в умовах продовження повномасштабної війни стійкість послаблюється, адже втрачаються ресурси, в тому числі які продукуються соціальним капіталом. Натомість посилюється соціальна напруга, зростає бідність, нерівність, загострюється почуття несправедливості. Така ситуація актуалізує наукові обґрунтування щодо *пріоритетів посилення адаптаційної стійкості українського*

¹³ Dempsey J. Ukraine's Resilience Is About Winning the War: Carnegie Europe (25.04.2023). URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/89602>

суспільства та побудови резилентної інноваційної екосистеми України в умовах тягlosti російської агресії.

Ще в жовтні 2022 року на Міжнародній експертній конференції з питань відновлення та відбудови України в м. Берлін було визначено три етапи забезпечення довгострокової стійкості України, «якорем» яких означено євроінтеграційні перспективи (табл. 8.1). Планування заходів з відновлення України на період до 20 років показує, що міжнародні партнери усвідомлюють ризики тягlosti російсько-української війни та готові стратегувати й реалізувати конкретні заходи на шляху посилення стійкості (в умовах війни) та резилентності (в умовах повоєнного відновлення) України.

ЄС як головний міжнародний партнер України реалізує довгостроковий план підтримки нашої держави. Це підтверджують конкретні заходи:

- 1) створення спеціального фонду «Ukraine Facility» для узгодженої фінансової підтримки України до 2027 року;
- 2) створення Міжвідомчої донорської координаційної платформи для координації фінансуванні відбудови інфраструктури України;
- 3) укладення угоди між Європейською Комісією, Європейським інвестиційним банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Міжнародною фінансовою корпорацією щодо залучення приватних інвестицій у відновлення України та ін.¹⁴.

Таблиця 8.1

Етапи забезпечення довгострокової стійкості та резилентності України згідно рекомендацій міжнародних партнерів

Назва етапу	Загальна мета	Ключові пріоритети
1. Бойові дії та воєнний стан	- Вирішення нагальних проблем. - Збереження економіки. - Задоволення основних потреб населення.	- Моніторинг руйнувань. - Відновлення критичної інфраструктури. - Створення фонду відновлення.
2. Перехід до вільної ринкової економіки (1-2 роки після завершення бойових дій)	- Вирішення проблем на засадах «усунення вузьких місць». - Розробка перехідної економічної моделі.	- Розбудова базової інфраструктури. - Розбудова житлової інфраструктури. - Організація рееміграції.
3. Відродження та переосмислення сталої економічної моделі (10-20 років після завершення бойових дій)	- Реалізація «Плану Маршалла» для України.	- Покращення залучення громадян до процесів врядування та антикорупційної діяльності з врахуванням прогресу цифровізації.

Джерело: побудовано на основі даних ¹⁵

¹⁴ Recovery and reconstruction of Ukraine: European Commission. URL: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/recovery-and-reconstruction-ukraine_en (accessed 12 September 2023)

¹⁵ International Expert Conference on the Recovery, Reconstruction and Modernisation of Ukraine Berlin, 25 October 2022. Conference Report. Background and Expert Recommendations. URL:

Утворення фонду «Ukraine Facility» передбачає його використання як гнучкого фінансового інструменту в умовах ризиків тривалої війни та потреби продовження макрофінансової допомоги. Фінансування проєктів заплановано здійснювати у розрізі трьох «стовпів»¹⁶ :

1) безповоротна фінансова і кредитна підтримка за визначеним планом заходів відновлення, реконструкції, модернізації та реалізації реформ в рамках вступу до ЄС (пріоритети реформ у сферах державного управління, належного врядування, верховенства права, раціонального фінансового управління, боротьби з корупцією та шахрайством, наближення до правової системи ЄС «Acquis communautaire»);

2) рамкова інвестиційна програма для залучення приватних і державних інвестицій відповідно до визначеного плану (див. п. 1) та перспектив їхнього масштабування при сприятливих обставинах;

3) технічна допомога, субсидії процентної ставки за кредитами (наданими згідно п. 1) та інші допоміжні заходи, особливо в частині мобілізації досвіду в реалізації реформ, надання грантів громадам та інші форми підтримки, що відповідають положенням IPA (Інструмент допомоги перед вступом).

Слід відзначити, що в наданні фінансової, гуманітарної, екстреної допомоги ЄС керується підходом «Team Europe», що передбачає роботу експертних груп в регіонах і громадах та специфікує таким чином вирішення проблем на противагу концентрації рішень у столиці.

Міжнародні партнери України формують постійні платформи експертних взаємодій. Зокрема, для планування відновлення України впродовж 2022-2023 років були організовані три базові конференції – Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC2022, м. Лугано, 4-5.07.2022 року), Міжнародна експертна конференція з питань відновлення та відбудови України (м. Берлін, 25.10.2022 року), Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC2023, м. Лондон, 21-22.06.2023 року). Чергову щорічну конференцію з повоєнного відновлення України заплановано провести у 2024 році в м. Берлін. Окрім згаданих конференцій проводились й інші важливі заходи – Конференція «Постійно з українським народом» (м. Париж, 13.12.2022 року), Конференція відбудови України (м. Рим 26.04.2023 року) та ін.

У табл. 8.2 узагальнено проблематику та зміст рекомендацій проведених конференцій, що дозволяє визначити, яким має бути ресурсне забезпечення повоєнного відновлення України та яка роль у ньому людського чинника.

Пріоритети Плану Відновлення України, проблематика та рекомендації, сформульовані за результатами конференцій у м. Лугано,

<https://www.bundesregierung.de/resource/blob/997532/2153244/7b13a64361fe37cb52549a2d0dead9ea/2022-12-12-ukr-aufbaukonferenz-abschluss-data.pdf?download=1>

¹⁶ Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Establishing the Ukraine Facility. Brussels, 20.6.2023 COM(2023): European Commission. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/dd8cd260-1897-4e37-81dc-c985179af506_en

м. Берлін та м. Лондон дозволяють узагальнювати пріоритети підтримки України в умовах війни та в перспективі повоєнного відновлення. Утверджені пріоритети міжнародної підтримки дають змогу розуміти *ресурсні компоненти повоєнного відновлення України*.

Типологія ресурсів розвитку передбачає їхній розподіл на природні, людські, інформаційні, управлінські, економічні (бізнес), інфраструктурні, соціальні (соціальний капітал), культурні (ментальність, цінності).

Кожен з видів ресурсів відіграє значну роль для економічного відновлення. Зокрема децентралізація як один з процесів формуванням управлінських ресурсів визнаний міжнародними партнерами як найбільший успіх останніх реформ в Україні, що став основою опору російській агресії ¹⁷.

Таблиця 8.2

Пріоритети повоєнного відновлення України за результатами рекомендацій щорічних конференцій

Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC 2022), м. Лугано, 4-5.07.2022 року	Міжнародна експертна конференція з питань відновлення та відбудови України, м. Берлін, 25.10.2022 року	Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC 2023), м. Лондон, 21-22.06.2023 року
Напрямки роботи/рекомендацій		
1) Інституційна архітектура відновлення. 2) Економічне відновлення. 3) Соціальне відновлення. 4) Відновлення інфраструктури. 5) Еко-відновлення.	1) Уроки зусиль відновлення минулого. 2) Відновлення та його фінансування. 3) Інституційна трансформація, належне врядування та інклюзивність. 4) Макроекономічна та фінансова стабільність. 5) Промислова політика та сталий розвиток.	1) Виконання Плану відновлення України. 2) Виклики, пов'язані з масштабами відновлення. 3) Забезпечення тривалого відновлення. 4) Прозорість та реформи, необхідні для економічного зростання. 5) Роль регіонів у відновленні та відбудови України.
Суспільство-орієнтовані пріоритети		
- У рамках пріоритетів економічного відновлення: ▶ стимулювання повернення біженців через кваліфікаційні програми; ▶ стимулювання повернення молоді через зайнятість у міжнародних компаніях; ▶ відновлення зв'язків з діаспорою. - У рамках пріоритетів соціального відновлення: ▶ розвиток освітнього і наукового потенціалу;	- У рамках пріоритетів з врахуванням досвіду відновлення: ▶ орієнтація на ширше соціальне відновлення з врахуванням євроінтеграції та переходу на продуктивне зростання; ▶ розвиток сильних і функціональних громадянських інститутів. - У рамках пріоритетів з відновлення та його фінансування: ▶ визначення грошових переказів мігрантів як додаткового джерела фінансування проєктів відновлення; - У рамках пріоритетів інституційної трансформації, належного врядування та інклюзивності: ▶ збереження критичної ролі місцевих громад, мерів, місцевих рад, підприємств і громадянського суспільства. - У рамках пріоритетів промислової політики та сталого	

¹⁷ International Expert Conference on the Recovery, Reconstruction and Modernisation of Ukraine Berlin, 25 October 2022. Conference Report. Background and Expert Recommendations. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/997532/2153244/7b13a64361fe37cb52549a2d0dead9ea/2022-12-12-ukr-aufbaukonferenz-abschluss-data.pdf?download=1>

Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC 2022), м. Лугано, 4-5.07.2022 року	Міжнародна експертна конференція з питань відновлення та відбудови України, м. Берлін, 25.10.2022 року	Міжнародна конференція з питань відновлення України (URC 2023), м. Лондон, 21-22.06.2023 року
▶ впровадження культурних і ціннісних компетенцій; ▶ створення можливостей для молоді; ▶ забезпечення доступності послуг охорони здоров'я, реабілітації; ▶ соціальна захищеність вразливого населення, зокрема вимушених переселенців.	розвитку: ▶ використання потужності людського капіталу для досліджень та інновацій як основи сталого економічного відновлення; ▶ донорська допомога дослідникам, розвитку дослідницьких мереж у короткостроковому періоді та інститутів розвитку людського капіталу (спільних центрів передового досвіду, інноваційних центрів) у довгостроковому періоді.	
Пріоритети згідно з Планом Відновлення України – топ-25 країн за Індексом Економічної Складності та Індексом Людського Капіталу.		

Джерело: побудовано на основі даних ^{18, 19, 20}

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку залишається провідною роль *людського чинника*. Для України людські ресурси підтримували стійкість у різні кризові періоди. Масовий добровільний вступ до лав Збройних Сил України та Сил Територіальної оборони забезпечили оборонний потенціал нашої держави у перші місяці повномасштабного російського вторгнення.

Вагомість людських ресурсів для відновлення і розвитку економіки підтверджує одна з цілей Плану Відновлення України – входження України до 2025 року в топ-40, а до 2032 року в топ-25 країн світу за Індексом Людського Капіталу ²¹.

Натомість у реальності Україна потерпає від значних демографічних втрат, які посилюють міграційні процеси. Їхні масштаби та динаміка актуалізують необхідність *ефективного використання міграційного капіталу* та розроблення довгострокової політики в сфері стимулювання рееміграції населення.

На першій конференції в м. Лугано, де було презентовано План Відновлення України, низка проєктів стосувалась різних заходів стимулювання повернення мігрантів. Розробкою плану займалась створена в 2022 році Національна рада з відновлення України, в структурі якої функціонує окрема робоча група «повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави». Дана група разом з іншими структурними підрозділами займалась розробкою проєктів Плану Відновлення України.

¹⁸ Матеріали Конференції URC2022. URL: <https://ua.unc-international.com/materiali-konferenciyi>

¹⁹ International Expert Conference on the Recovery, Reconstruction and Modernisation of Ukraine Berlin, 25 October 2022. Conference Report. Background and Expert Recommendations. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/997532/2153244/7b13a64361fe37cb52549a2d0dead9ea/2022-12-12-ukr-aufbaukonferenz-abschluss-data.pdf?download=1>

²⁰ План Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>

²¹ План Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>

Деякі з них очікувалось досягнути ще в 2022 році без усвідомлення, що тривалість та наслідки повномасштабної війни невизначені.

У Рекомендаціях Міжнародної експертної конференції з питань відновлення та відбудови України в м. Берлін (2022 року) одним з пріоритетів було «визначення грошових переказів мігрантів як додаткового джерела фінансування проєктів відновлення». Серед пріоритетів другого етапу відновлення України було визначено «організацію рееміграції населення» (див. табл. 8.2).

Збереження людських ресурсів України в складних умовах повномасштабної війни є завданням національної безпеки. У практиці державного управління виправданою є концепція складових твердої державної влади («hard power»):

- «військо»;
- «економіка»;
- «демографія».

Без демографічної основи держава втрачає стійкість. Тому збереження та розвиток людського потенціалу має формувати провідний напрям державної політики в інтересах національної безпеки, а врегулювання міграційних процесів – ставитись у пріоритет довгострокової стратегії повоєнного відновлення України.

8.3. СВІТОВИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РЕГІОНІВ І ГРОМАД УКРАЇНИ

У першій активній фазі війни 2022-2023 років в Україні розпочався активний процес планування повоєнного відновлення – без чіткого розуміння тривалості й наслідків війни та сценарного прогнозування. Одним з головних результатів владних рішень першого року повномасштабної війни був розроблений План Відновлення України, який містить понад 500 проєктів за 17 національними програмами²². Низка проєктів були заплановані в реалізації ще 2022 року.

Більш реалістичними й послідовними в оцінках були міжнародні партнери України. За результатами роботи 3-х основних міжнародних конференцій з питань відновлення України у м. Лугано, м. Берлін 2022 року та м. Лондон 2023 року запропоновано етапи забезпечення довгострокової стійкості та резилентності України:

- етап 1 «бойові дії та воєнний стан» з пріоритетами вирішення нагальних проблем, збереження економіки, задоволення основних потреб населення;

²² План Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>

- етап 2 «перехід до вільної ринкової економіки» з пріоритетами вирішення проблем на засадах «усунення» вузьких місць, розробки перехідної економічної моделі;

- етап 3 «відродження та переосмислення сталої економічної моделі» з пріоритетами реалізації «Плану Маршалла» для України.

Важливий момент, що «План Маршалла» для України планується до реалізації після завершення війни. Часові координати цього невизначені. Тому планування відновлення економіки України за різними сценаріями слід починати вже сьогодні і це є актуальною проблематикою наукових досліджень.

Основою підходу до етапизації відновлення України є розуміння міжнародними партнерами історичних передумов та геополітичних розкладів повномасштабної війни в Україні, а також базування на досвіді причин й наслідків інших воєн, збройних та міждержавних конфліктів. Тому для України актуально вивчати зарубіжний досвід повоєнного відновлення та визначати пріоритети його адаптації на різних етапах та при різних сценаріях.

Зарубіжний досвід повоєнного відновлення

Європейські країни та Німеччина. Відбудова Європи після Другої світової війни здійснювалась спочатку згідно «Плану Моргентау» (розроблений міністром фінансів США Г. Моргентау) впродовж 1944-1947 років, що пріоритизував відновлення Німеччини як аграрної економіки, а далі – згідно знаменитого «Плану Маршалла» впродовж 1948-1952 років.

«План Моргентау» передбачав демілітаризацію Німеччини, ліквідацію підприємств важкої промисловості з повним міжнародним контролем регіонів з промисловою спеціалізацією та підтримкою аграрної сфери.

Цей підхід згодом був відкинутий, оскільки вказує на вразливість економіки країни з аграрною спеціалізацією. Основою її стійкості має бути промисловість: у 40-х роках ХХ століття такою вважалась важка, але в сучасному світі з високим рівнем технологічності й цифрового супроводу провідною визначено роль Industry 4.0.

Деструктивними є тези, що Україна у повоєнній відбудові буде зберігати аграрну спеціалізацію. Попри її ресурсно-територіальний потенціал та вагомість сільського господарства в структурі експорту (в період воєнного стану майже 40 % експорту з України складала сільськогосподарська продукція), домінування аграрної чи навіть аграрно-промислової спеціалізації економіки є чинником її вразливості в умовах тяглості російської агресії.

«План Маршалла», що реалізовувався впродовж 1948-1952 років, передбачав фінансову допомогу більшості країнам Західної Європи, а також Туреччині (країни СРСР, Польщі і Чехословаччина під тиском радянської влади відмовились отримувати допомоги). Досвід реалізації Плану Маршалла для України цінний не стільки з точки зору пріоритетів,

адже сучасні умови глобалізації й технологізації вже інші, а з точки зору закономірностей ефектів. Спрямована фінансова допомога не забезпечила короткострокове економічне зростання країн, однак у середньо- й довготривалій перспективі каталізувала інвестиційні процеси, стабілізувала сферу державних фінансів, підвищила продуктивність використання людського потенціалу, врешті – сприяла переходу економік на ринкові засади.

Таким чином, головні ефекти «Плану Маршалла» для України мають полягати у розвитку ринкового середовища з ефективним використанням ресурсного потенціалу, залученням інвестицій у відносно стабільних умовах.

Німеччина. Країн-агресор у Другій світовій війні, зокрема західна її частина, в рамках «Плану Маршалла» отримала близько 10 % фінансової допомоги США. Сьогодні це одна з найсильніших економік світу.

Досвід Німеччини, як і Північної та Південної Кореї після Корейської війни 1950-1953 років, є найбільш цінним для України у випадку вимушеного поділу території на різні частини. Цей сценарій для України видається неприйнятним у публічному дискурсі, однак у науково-експертному плані його важливо розглядати і досвід Німеччини показує, що такий поділ може бути тимчасовим вирішенням питання з подальшим возз'єднанням на дипломатично-економічних засадах.

Досвід повоєнного відновлення Західної Німеччини для України є цінним з точки зору реалізації реформ. Економіка країни була в критичному стані. Гіперінфляція сягала 600 %. Разом з тим, експерти оцінюють швидку стабілізацію ситуації в країні завдяки (1) фінансовій допомозі США, (2) ощадному використанню ресурсів, (3) ефективним реформам, (4) високій продуктивності праці населення та його поведінковому менталітету – дисциплінованості, організованості, чіткості²³. У післявоєнній Німеччині були проведені реформи у сфері земельних відносин, цінового державного дерегулювання, впровадження податкових пільг на експорт.

Якщо питання поведінкового менталітету німців для населення України не можна штучно нав'язати, адже це сформовані тисячоліттями ментальні архетипи, то пріоритети реформ є вкрай актуальними для України, особливо що стосується податкових пільг на експорт. Ризик криється у відсутності податкової культури в Україні. Але за якісних реформ у судочинній і правовій системах цю проблему можна поступово вирішити.

Польща. Відбудова Польщі після Другої світової війни теж є прикладом для України. Однак ключовим стимулятором розвитку Польщі став вступ до ЄС 2004 року. Польща є взірцем для України щодо шляху та використання можливостей євроінтеграції. Шлях Польщі до ЄС характеризувався політичною послідовністю, активною позицією

²³ Юрків Ю. Від руїн до світового лідерства в економіці: Економічна Правда (27.06.2022 року). URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/>

громадянського суспільства, церковних та профспілкових інститутів, профспілок, патронатом Німеччини і Франції²⁴, с. 156 . Для України сучасним патроном в ЄС є вже Польща. Необхідно активізувати громадянське суспільство, профспілкові й церковні інститути (церква в Україні насправді теж відіграє відчутну роль) та через тиск на політичну еліту впроваджувати очікувані реформи з переходом до європейських стандартів.

Що стосується повоєнного відновлення Польщі, то його особливістю був початок інфраструктурної та житлової відбудови, коли бойові дії ще тривали, але точково й на відносно безпечній відстані від фронтових ліній. Недоліком повоєнного відновлення Польщі експерти визначають певні просторові дисбаланси у пріоритизації відбудови промисловості та житлової інфраструктури, що загострювало економічні vs соціальні проблеми.

Південна Корея. Корейська війна 1950-1953 років була наймасштабнішим військовим протистоянням періоду Холодної війни. Цінність досвіду Південної Кореї для України визначається тим, що дана країна зазнала колосальних руйнувань інфраструктури та економіки. Але попри значну міжнародну фінансову допомогу влада Південної Кореї не змогла забезпечити швидкого відновлення через неефективне використання одержаних активів.

Стримуючим чинником для повоєнного відновлення економіки Південної Кореї були змінючі один одного авторитарні режими. Тому для отримання очікуваних ефектів, що дозволило Південній Кореї ввійти у топ-10 країн світу за розміром ВВП, були здійснені (1) поступова політична модернізація, (2) залучення інвестицій (міжнародних партнерів та внутрішніх) в індустріалізацію паралельно з олігархічною легалізацією, (3) системна підтримка науки та освіти для розвитку інтелектуального капіталу промислового виробництва, що став конкурентоспроможним на міжнародному ринку²⁵.

Як результат, через стимулювання внутрішніх інвестицій (державні гарантії, податкові пільги та інші преференції) вдалось додатково мобілізувати фінансові ресурси, не будучи виключно залежними від зовнішньої підтримки, та задовольняти потреби європейських країн в імпорті технологічної продукції.

Балканські країни – Боснія та Герцеговина, Хорватія. Боснійська війна початку 90-х років ХХ століття була наслідком кризи через розпад Югославії та, на відміну від України, доповнювалась релігійним фактором. Досвід Балканських країн для України важливий з погляду особливостей допомоги ЄС. Саме ЄС був основним фінансовим донором повоєнного

²⁴ Шуба Т. П., Луняка В. А., Сашкова А. О. Шлях економічного розвитку Польщі до та після вступу до Європейського Союзу. *Економіка і суспільство*. 2017. С. 150-156.

²⁵ Дмитренко О. Як відновити країну після руйнації: досвід Південної Кореї: Полтавська Хвиля (21.06.2023 року). URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/>

відновлення економіки Балканських країн, коли для Південної Кореї та відбудови після Другої Світової війни самої Європи – США.

ЄС для відновлення Балканських країн використовував програмно-цільовий підхід. У рамках програми «PHARE» (Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies) як фінансового інструменту інтеграції країн Центральної та Східної Європи було відкрито підпрограму для *Боснії та Герцеговини*, яка мала найбільші втрати після війни попри невеликі розміри країни. Експертами було визначено 10 ключових галузей економіки, які фінансувались цією програмою.

Цінний досвід Боснії та Герцеговини для України щодо реалізації програм повернення біженців, що сприяло відновленню людського потенціалу країни. Основною ідеєю програми було стимулювання органів місцевого самоврядування до створення умов для повернення біженців: ті громади, які реалізували відповідні заходи, могли отримувати фінансування проєктів відновлення та модернізації²⁶. Як результат, чисельність населення через 10 років після війни була лише на 10 % нижчою довоєнного рівня²⁷.

Незважаючи на міжнародну підтримку, через низку внутрішніх протиріч Боснія та Герцеговина лише в 2022 році отримала статус кандидата на вступ до ЄС та залишається однією з найбільш бідних країн Європи.

Значно успішніший вектор повоєнного відновлення показала *Хорватія*. Особливістю країни був вищий рівень розвитку до війни, через що відбудова економіки відбувалась, здебільшого, за рахунок платоспроможного бізнесу з регіонів, які не постраждали від бойових дій (80 %) з усіх територій. В Україні такий сценарій був би можливим за умов високої податкової культури бізнесу та політичної відповідальності в ефективному перерозподілі фінансових ресурсів.

Позитивні результати Хорватія досягла завдяки розвитку конкурентної банківської системи й стимулювання кредитування населення і бізнесу, а також підтримки тих галузей, які дозволили використати природний потенціал країни та дали значний мультиплікативний ефект. Такими, зокрема, були туризм і суднобудування. Для України ці сфери теж можуть мати високий потенціал економічної віддачі.

Японія, як і Німеччина, була державою-агресором у Другій світовій війні. Однак за обсягами ВВП сьогодні це третя економіка світу після США та Китаю. Повоєнне відновлення Японії супроводжувалось низкою реформ з експертним та фінансовим супроводом США. Головною проблемою повоєнної відбудови був олігархат (дзайбацу), який, окрім того, поширював свої впливи на сусідні країни, у тому числі Південну

²⁶ Богдан Т. Як повернути українських біженців додому після війни: Українська правда (28.12.2022). URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/28/695503/>

²⁷ Косаревиц С. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини: Центр Дністрянського (28.12.2022). URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>

Корею. Завдяки тиску США олігархат було подолано, тому за прикладом Японії ця проблема не є нездоланною для України.

3-поміж різних реформ для України актуальним є досвід Японії, що сприятиме детінізації бізнесу та в подальшому – зростанню його податкової культури. Інструментом цьому були «блакитні декларації», які надавались компаніям, які підтверджували свою прозору діяльність в обліковості результатів та сплати податків. Натомість компанії отримували адміністративні преференції у вигляді нижчого рівня державного контролю й аудиту, надалі звільнялись від подання декларацій²⁸. Успішність системи забезпечила її чинність до сьогодні. У сучасній Японії діє так звана «блакитна система повернення», за якої ті компанії, які зарекомендували себе як добросовісні у звітності й декларуванні доходів отримують право на часткове повернення сплачених податків.

Ізраїль є специфічною країною зі специфічним досвідом, яка в 2023 році продовжує воювати. Однак Ізраїль – визнаний союзник НАТО, що надає йому право на зовсім іншу військову підтримку, ніж Україні.

Низка країн має статус «основний союзник поза НАТО» (Major Non-NATO Ally – MNNA), серед яких Австралія, Єгипет, Японія, Аргентина, Бразилія та ін. Серед них також Ізраїль. Загалом це 19 країн, до яких Україна не ввійшла.

Приклад Ізраїлю для України полягає у розбудові сильного військово-оборонного комплексу з високою питомою вагою державного фінансування науки та інновацій.

Ізраїль вирізняється також сильним міжнародним політичним лобі. Для України, яка має одну з найбільш потужних діаспор у світі, цей фактор слід використовувати при розбудові ефективної мережі дипломатії в різних країнах світу.

Грузія. Прикладом досвіду «як не треба робити» для України є Грузія, два регіони якої (Абхазія у 90-х роках ХХ століття) та Південна Осетія (в 2008 році) були окуповані росією. При значних інвестиціях з боку США після подій 2008 року чинна влада Грузії залишається проросійською. Окупація частини території сформували соціальний гнів проти росії, але прийняття біженців-росіян у 2022 році, торгівля через Чорне Море, збереження авіасполучення та ін. є доказом потужних російських впливів на владу Грузії та слабкість громадянського суспільства. Такий сценарій є неприпустимим для України.

Таким чином, різні країни пройшли свій шлях повоєнного відновлення. Але спільним для них було:

- сильна міжнародна підтримка;
- системні й результативні внутрішні реформи;
- незворотність європейського й євроатлантичного вибору на протипагу збереженню російських впливів.

²⁸ Відновлюючи все: як країни оговтувалися від війни: Transparency International Україна (26.05.2022). URL: <https://ti-ukraine.org/en/blogs/rebuilding-everything-how-countries-recovered-from-war/>

Кожна країна пройшла свій шлях до суверенітету й незалежності, щоб бути спроможною протистояти зовнішній агресії. Україна теж проходить свій шлях і досвід інших держав лише окреслює потрібні заходи, що пришвидшать відновлювальні процеси та забезпечать незворотність демократичного вибору. Але серед різних країн, на наш погляд, слід більше вивчати досвід Південної Кореї, з якою в Україні є дуже багато історичних паралелей. Південна Корея досі потерпає від корупції на найвищому рівні. Причиною цьому є східна, зокрема корейська бізнес-культура, яка передбачає тісний зв'язок сім'ї, друзів і бізнесу. Такий тип відносин характерний для української бізнес-культури – «кумівства» і «кругової поруки». Окрім того, Південна Корея як президентська республіка багато століть була схильна до авторитарних режимів влади, які змінювали одна одну. В Україні схильності до одноосібного владного лідерства теж присутні. Тому так важливо викорінювати ці просхідні підходи та посилювати парламентсько-президентську модель України як демократичної республіки.

Імперативи повоєнного відновлення України в контексті зарубіжного досвіду

Виходячи з досвіду інших країн, на території яких відбувались бойові дії (як позитивного, так і негативного), можемо виокремити імперативи повоєнного відновлення, які представляють практичний інтерес для України:

1. *Національна єдність і гуманітарно-культурний розвиток.* Нова соціальна доктрина має будуватись на єдності (а не протиставленні за регіональною приналежністю чи політичними вподобаннями) та спільних гуманітарних (пріоритет людини, її прав та свобод) і культурних (історична пам'ять, пам'ять роду) цінностях.

2. *Поведінкова економіка на засадах економічного патріотизму, викорінення корупційних практик.* Нова поведінкова економіка повоєнної України має базуватись на конструктивних поведінкових ефектах: демократичних цінностях й багаторівневому врядуванні; економічному патріотизмі; інституційній довірі; соціальній справедливості; впевненості у майбутньому; самоорганізації; розвинутому «портфелі» економічної активності, мобільності та ін.

3. *Регіоналізація повоєнної відбудови та інноваційного розвитку.* Даний імператив виокремлено з огляду на українські реалії та досвід Польщі і Німеччини, які після Другої світової війни відбудовувались «з заходу до сходу». Це відлунюється до нині, коли східні регіони країн є менш розвинутими, але поступово за рахунок політики вирівнювання розвитку регіонів ЄС та внутрішніх інвестицій вони набували достатньої динаміки в розвитку.

Західні тилкові регіони України за сценаріїв продовження чи заморожування війни повинні посилювати свій інноваційний функціонал. Уже під час повномасштабної війни для них має розроблятися стратегія

інноваційного розвитку в кращих безпекових умовах. Для прикладу, якщо у регіонах, де ведуться бойові дії - Донецька, Запорізька і Херсонська області тривалість тривоги складала в середньому на одну область понад 2,6 тис. год. (з початку повномасштабної війни по жовтень 2023 року), то в тилкових регіонах (Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях) – менше 500 год. Якщо у фронтових регіонах кількість повідомлень про вибухи в середньому на область складала понад 1,3 тис., у деокупованих регіонах (Миколаївській, Сумській, Харківській, Чернігівській областях) – понад 400, опорних (Вінницькій, Дніпровській, Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Одеській, Черкаській областях) – понад 120, то в тилкових – 60²⁹. Тому західні тилкові регіони України зобов'язані посилювати лідерство в економічних процесах.

Після повної деокупації територій України позитивний досвід західних тилкових регіонів має масштабуватись на інші території, що матиме значний економічний ефект. З іншого боку, такі успішні регіони будуть прикладом можливої «економічної деокупації» територій України, які побачать позитивні зміни проєвропейського вибору з відображенням на добробуті населення.

Тому основою повоєнного відновлення економіки України за імперативом регіоналізації має бути визначення економічного функціоналу регіонів залежно від безпекового статусу. Для тилкових регіонів, безумовно, це інноваційне лідерство. У той же час опорні регіони мають посилювати роль стабілізаторів економічної ситуації з врахуванням навантажень ВПО і релокованих підприємств (за статистикою саме ці регіони стали їх основними реципієнтами), деокуповані – території відновлення інфраструктури та повернення ресурсів, фронтові – території збереження, убезпечення середовища і ресурсів. На рис. 8.3 відображено етапізацію відновлення економіки України в умовах невизначеності з врахуванням регіональної специфіки та підходів ЄС. Головні підходи були сформульовані з врахуванням результатів Міжнародної конференції з відновлення України у м. Берлін 2022 року.

4. Децентралізація та ефективне багаторівневе врядування. Воєнний час став періодом тимчасової централізації влади. Надалі важливо недопустити інституціоналізацію даного процесу та зберігати відцентровість влади з розвитком місцевого самоврядування.

5. Сильне громадянське суспільство. Розвиток громадянського суспільства є умовою виживання країни та ефективного повоєнного відновлення. Саме громадянське суспільство України є активним (і незаслужено прихованим) учасником міжнародних переговорів у допомозі Україні під час повномасштабної війни. Саме громадянське суспільство України сформувало найбільш потужний волонтерський рух. Громадянський контроль піднімає питання владних зловживань воєнного часу. Інститути

²⁹ Air-alarms.in.ua. Статистика повітряних тривоги. URL: <https://air-alarms.in.ua/#statistic>

громадянського суспільства є не лише осередком противаг узурпації влади, але й середовищем формування нової політичної еліти України.

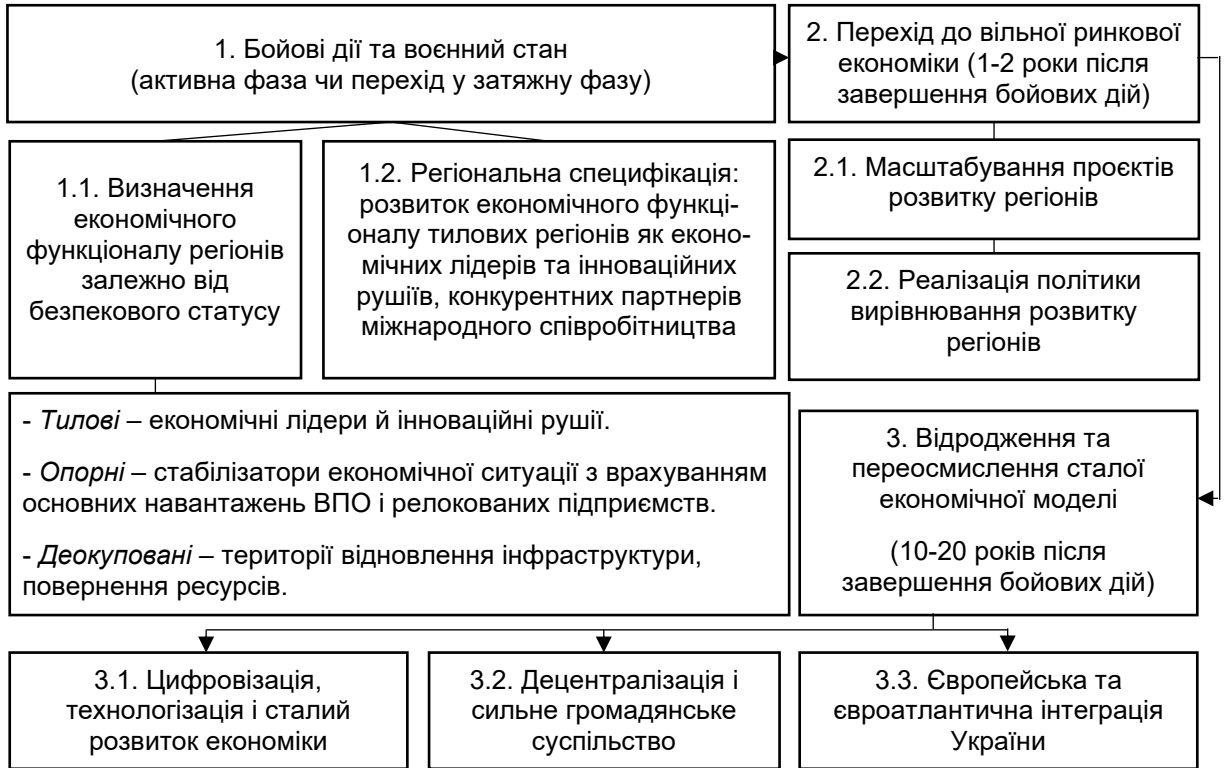

Рис. 8.3. Етапізація відновлення економіки України в умовах невизначеності з врахуванням регіональної специфіки та підходів ЄС
Джерело: побудовано на основі даних ³⁰

6. *Співробітництво – корпоративний і соціальний капітал.* Сучасний світ розвивається у відкритих системах. В Україні важливо інституціоналізувати різні рівні синергії співробітництва – від особистісного й корпоративного (на рівні підприємств та організації) до міжмуніципального і міждержавного (на рівні органів влади та місцевого самоврядування), а також міжгалузевого і міжсекторального, що формує новий функціональний вимір обміну ресурсів й синергії результатів.

Планування відновлення економіки України залежить від перебігу подальших подій. При цьому можливі *сценарії*, наведені на рис. 8.4. Ми свідомо не зазначаємо про «завершення війни» чи «перемогу», адже Україна перебуває в таких геополітичних та історичних координатах, що приречена на тяглість російської агресії. Тому навіть повна деокупація не означає перемогу і кінець війни. Це черговий виклик для України посилювати внутрішню стійкість та резилентність.

Перехід активної фази війни у затяжну є найбільш ймовірним сценарієм, адже передумови для російської агресії після Революції

³⁰ International Expert Conference on the Recovery, Reconstruction and Modernisation of Ukraine Berlin, 25 October 2022. Conference Report. Background and Expert Recommendations. URL: <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/997532/2153244/7b13a64361fe37cb52549a2d0dead9ea/2022-12-12-ukr-aufbaukonferenz-abschluss-data.pdf?download=1>

Гідності почали виникати ще раніше, з 2011 року, коли експерти почали говорити про «тиху третю світову війну»³¹.

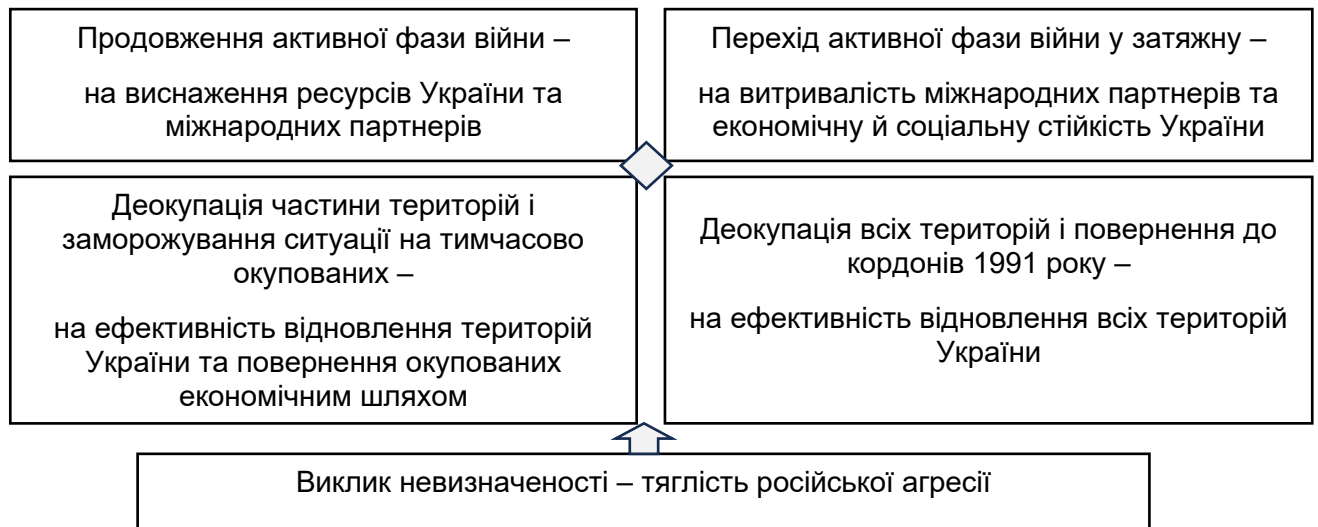

Рис. 8.4. Сценарії перебігу повномасштабної війни та їх основна характеристика для планування повоєнного відновлення України
Джерело: побудовано автором

Пріоритетами відновлення економіки України за різних сценаріїв, враховуючи розглянутий зарубіжний досвід, можуть бути.

1. *Пріоритети при продовженні бойових дій в активній чи затяжній фазі:*

- сценарне планування повоєнного відновлення України на різнострокову перспективу (досвід всіх нині розвинутих держав, які досягли успіху в повоєнному відновленні);

- поступова політична модернізація з подоланням схильностей до авторитарних режимів, легалізація vs заборона олігархічних груп (досвід Південної Кореї та Японії);

- посилення політичної культури парламентсько-президентської республіки України для протидії узурпації влади та корупції на найвищому владному рівні (негативний досвід Південної Кореї, яка попри значний технологічний прогрес потерпає від корупції на найвищому рівні влади);

- незворотність проєвропейських та євроатлантичних орієнтирів інтеграції України з відривом від російських зв'язків та неповерненням до проросійських політичних еліт (негативний досвід Грузії);

- мобілізація інституту української діаспори в різних країнах світу для їхнього залучення до дипломатичної роботи (досвід Ізраїлю);

- міжнародна фінансова підтримка стабілізації й відновлення економіки регіонів через спеціальні фонди, що функціонують на прозорих засадах та можуть контролюватись міжнародними партнерами (досвід

³¹ Букет Є. «Тиха третя світова»: прогноз розвитку війни в Україні та інших конфліктів у світі: Армія Інформ (3.02.2023). URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/03/tyha-tretya-svitova-prognoz-rozvytku-vijny-v-ukrayini-ta-inshyh-konfliktiv-u-sviti/>

повоєнного відновлення країн Європи за підтримки США за «Планом Маршалла»);

- визначення пріоритетних видів економічної діяльності (до десяти) як «опор» економіки України при програмному фінансуванні з фондів ЄС (досвід Боснії та Герцеговини);

- реалізація заходів протидії монополізації у стратегічних галузях економіки, зокрема металургії й машинобудуванні (досвід Німеччини);

- фінансова домінанта державних витрат на розвиток підприємництва натомість державного апарату (досвід Німеччини).

2. Пріоритети при заморожуванні ситуації на частині тимчасово окупованих територій:

- реалізація «Плану Маршалла» для України, що орієнтований на непрямі довгострокові ефекти розвитку ринкового й стабільного середовища, яке забезпечує ефективне використання ресурсного потенціалу й залучення інвестицій (досвід повоєнного відновлення країн Європи за підтримки США);

- системні й чіткі заходи влади у пришвидшенні та завершенні євроінтеграції України з контролем громадянського суспільства (досвід Польщі);

- стимулювання внутрішніх інвестицій населення в умовах зростання інституційної довіри до влади з використанням інструментарію державних гарантій, пільгових кредитів та оподаткування, інших ситуативних преференцій (досвід Південної Кореї); стимулювання внутрішніх інвестицій також необхідне для уникнення абсолютної залежності від міжнародної допомоги (негативний досвід Боснії та Герцеговини);

- системні реформи в сферах земельних відносин, цінового дерегулювання, а також пільгового оподаткування експортної діяльності (досвід Німеччини). Даний досвід для України особливо цінний в частині стимулювання експорту, що, зважаючи на економічні реалії України (катастрофічне відставання від країн ЄС за технологічним укладом економіки) є першим етапом інноваційного розвитку економіки на засадах детінізації підприємництва, підвищення конкурентоспроможності його продукції та подальшого посилення інноваційної складової;

- інфраструктурна відбудова на новій якійсній основі, за міжнародними будівельними та інклюзивними стандартами (досвід Польщі);

- структурний перехід економіки України спочатку від аграрної до аграрно-промислової, а надалі до інноваційної економіки з розвитком Industry 4.0, збереженням та поверненням людського потенціалу (неприпустимість підтримки аграрної спеціалізації, адже як показав досвід повоєнного відновлення Німеччини для її ослаблення згідно «Плану Моргентау» аграрна економіка була чинником вразливості країни);

- пріоритизація при фінансуванні економічного відновлення промислових видів економічної діяльності – військово-оборонного комплексу та формують Industry 4.0 (досвід повоєнного

відновлення країн Європи за підтримки США згідно «Плану Маршалла», досвід Ізраїлю);

- пріоритизація розвитку туризму як галузі з мультиплікативним ефектом економічної віддачі завдяки ефективному використанні унікального й різноманітного природного та історико-культурного потенціалу України, що є важливим для утвердження української самобутності у глобальному культурному просторі (досвід Хорватії);

- поступове зростання фінансування прикладних наукових досліджень, що забезпечить технологізацію промисловості через впровадження інноваційних розробок (досвід Німеччини, коли після Другої Світової війни до початку 60-х років ХХ ст. вдалось досягти трикратного зростання промислового виробництва за довоєнні показники на новій якісній основі³²), а також сприятиме нарощуванню експорту технологічної продукції (досвід Південної Кореї).

3. Пріоритети при повній деокупації територій України:

- завершення й укріплення реалізованих заходів при сценаріях (залежно від ситуації) продовження бойових дій або їх заморожування на частині територій (пункти 1 та 2);

- переосмислення сталої економічної моделі розвитку України (рекомендації Міжнародної конференції з відновлення України у м. Берлін 2022 р.);

- в умовах розвитку бізнес-середовища й поступового зростання податкової культури бізнесу впровадження системи «блакитних декларацій» для підприємств, які зарекомендували себе як добросовісні у звітності й декларуванні доходів з отриманням натомість визначених преференцій (досвід Японії);

- стимулювання повернення біженців та ВПО через стимули територіальних громад, які завдяки цьому отримуватимуть доступ до фінансування проєктів відновлення, модернізації та розвитку (досвід Боснії та Герцеговини);

- євроатлантична інтеграція України як базова умова забезпечення країни при тяглоті російської агресії та остаточного переходу на провідні військово-оборонні стандарти. Альтернатива (до дискусії) – України як «основний союзник поза НАТО» (досвід Японії, Ізраїлю та ін. країн).

Визначені пріоритети можуть формувати «дорожню карту» повоєнного відновлення економіки України за різних сценаріїв та етапів. Досвід інших країн при цьому має формувати інформаційно-обґрунтовану основу. Тому в нинішніх реаліях для науковців України актуальним дослідницьким завданням є вивчення зарубіжного досвіду країн, які відновлювались після бойових дій та продовжують розвиватись в умовах суспільно-емоційного стресу, що, однак, є основою історичної пам'яті та національної єдності.

³² Бадрак Д. Чим прислужиться Україні світовий досвід повоєнної відбудови: УкрІнформ (3.04.2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html>

ВИСНОВКИ

Сучасні виклики розвитку регіонів та громад України формують нові вимоги до оновлення та досягнення стратегічних цілей поступу територій. Нестабільність, обумовлена дією зовнішніх та внутрішніх чинників, попри негативні зміни і обмеження можливостей розвитку, порушила фінансову стійкість регіонів та громад, яка є одночасним «вимірником» спроможності фінансової системи виконувати свої функції, забезпечувати оптимальний розподіл ресурсів і нормальний перебіг економічних процесів під впливом макроекономічних шоків і ризиків ендogenous середовища. Невизначеність в можливих сценаріях відновлення національної економіки ускладнює формування надійної фінансової основи сталого поступу регіонів та територіальних громад України. Зазначене вказує на своєчасність застосування принципів поведінкової економіки (яка поєднує поведінкові, когнітивні психологічні теорії з економікою та фінансами) до вирішення сучасних проблем регіонального та місцевого розвитку, позаяк напрацювання механізмів відновлення економічного зростання територій в умовах невизначеності класичними методами все важче. Незаперечним є той факт, що в останнє десятиліття відбулося розширення сфер впровадження теоретичних та практичних основ поведінкової економіки з розвитку фондових та фінансових ринків і вирішення конкретних проблем в межах окремих соціальних груп до питання формування комплексної економічної і соціальної політик на рівні держав, ба навіть міжнародних організацій.

З огляду на невизначену поведінку національної економіки, обумовлену дією зовнішніх збурень, сучасна візія розвитку регіонів та територіальних громад повинна передбачати подолання поточних викликів та активізацію процесів стимулювання економіки. Цьому сприятиме: стійкість бюджетна, стійкість фінансового сектору, грошово-кредитного та цінова стабільність. До ключових фінансових детермінант відновлення стійкого зростання в роботі віднесено: підтримка цінової стабільності; залучення інвестицій та покращення бізнес-клімату; забезпечення стійкості публічних фінансів; прозоре адміністрування бюджетоформуючих податків (зменшення тінізації економіки); зростання обсягів капітальних інвестицій (які мають мультиплікативний ефект); збільшення обсягів кредитування (доступ до фінансових ресурсів). В монографії доведено, що вплив фінансових детермінант на економічне зростання територій не завжди є однозначним, окрім того цей вплив носить дуальний характер – з одного боку, визначені

детермінанти чинять дію на соціально-економічні системи, з іншого, самі піддаються зовнішньому впливу.

В результаті аналізу теоретико-методологічних основ поведінкової економіки, враховуючи її історичне наповнення запропоновано власну візію з конкретизацією передумов виникнення, етапів становлення та доцільності застосування в сучасних дослідженнях регіонального і місцевого розвитку. Аргументовано, що в умовах змін відбувається переоцінка цінностей індивідів, яка призводить до зміни поведінкової активності чи то органів місцевого самоврядування чи влади загалом.

Дослідження психологічних закономірностей, притаманних процесам прийняття рішень на регіональному та локальному рівнях дозволили побудувати модель прийняття ірраціонального управлінського рішення суб'єктами регіональної економіки, з конкретизацією умов невизначеності та ризику, фінансово-економічних наслідків прийняття суб'єктом ірраціональних рішень та інструментів їх корегування. Серед психологічних чинників, які лежать в основі поведінки індивіда чи групи осіб виокремлено когнітивні упередження, евристики та архітектура вибору, що дозволило виявити ризики впливу поведінкових аспектів на прийняття рішень на місцевому рівні.

Визначено характер впливу фінансових детермінант на економічне зростання регіонів в умовах нестабільної економіки України (до широкомасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року). Встановлено, що негативні наслідки для економічного зростання регіонів мали: зниження економічної активності бізнесу, активізація податкової оптимізації великого бізнесу, посилення інституційної турбулентності бізнес клімату, посилення регуляторного втручання держави в економіку. Отримані в результаті аналізу оцінки стану та тенденції розвитку регіонів України в кризових умовах, дали змогу визначити виклики та ризики їх економічного зростання, серед яких такі: подальша втрата спроможності економіки України та її регіонів до досягнення стійкого зростання, відкладений ефект згортання економічного зростання вже у короткостроковому періоді, поглиблення дисбалансів економічного розвитку регіонів України, в т. ч. через надмірну концентрацію публічних інвестицій в кількох регіонах, низька продуктивність публічних інвестицій, посилення ірраціональності споживчої поведінки населення у короткостроковій перспективі.

Станом на 2021 рік виявлено зміни в позиціонуванні регіонів на економічній мапі України, а саме: регіони, які традиційно концентрували промисловий потенціал та продукували понад третину ВРП держави, виявились на узбіччі конкурентної боротьби (Донецька область через

втрату значної частини території в ході російської збройної агресії, а Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області через поступову деградацію промисловості та неспроможність сформувавши сприятливе бізнес середовище). Натомість з'явилися нові лідери (за темпами нарощення економічного потенціалу) – Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Тернопільська області, зростання яких відбувалось за рахунок розвитку агросфери.

Результати оцінювання впливу пандемії Covid-19 на фінансову спроможність територіальних громад дали змогу виявити: а) негативні тенденції (скорочення фінансової підтримки великих міст; сповільнення приросту податкових надходжень за основними податками (через часткове звільнення від сплати місцевих податків і зборів суб'єктів підприємництва у період карантину та відсутність механізму компенсації втрат місцевих бюджетів); сповільнення темпів інвестування у розвиток територіальних громад (через зниження фінансової спроможності інвесторів, посилення ризиків, неефективності функціонування інституту фінансового посередництва та падіння обсягів заощаджень); б) проблеми (відсутність вертикальної координації та взаємоузгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у питаннях протидії наслідкам пандемії та забезпеченні розвитку територій; несистемний характер реакції місцевих органів влади на кризові явища). Серед ризиків, які несуть загрози збалансованому розвитку територіальних громад визначено: ризик сповільнення економічного зростання територіальних громад; ризик втрати фінансової стійкості; ризик зниження ефективності функціонування місцевого самоврядування; ризик поглиблення диференціації територіальних громад за соціально-економічними показниками.

Встановлено, що поширення коронакризи на локальному рівні обумовило «розширення горизонтів» діяльності органів місцевого самоврядування, що проявилось в: 1) активізації органів місцевого самоврядування у протидії поширенню пандемії та високій готовності забезпечити функціонування критичної інфраструктури, виконання базових функцій та реалізацію додаткових заходів по боротьбі з ковідкризою; 2) підвищенні прозорості та підзвітності органів самоврядування, завдяки перенесенню їх взаємодії з населенням у «цифрову» площину; 3) пожвавленні активності територіальних громад великих міст в плані залучення інвестиційних ресурсів на ринку муніципальних облігацій (з метою підвищення фінансової стійкості). Показано, що зміна поведінки суб'єктів економіки на локальному рівні під дією зовнішніх викликів слугує потенційним каталізатором змін в

економіці загалом в силу того, що: а) зміна умов життєдіяльності веде до формування нових вимог у споживачів та зниження попиту на одні і зростання на інші товари і послуги. Зроблено припущення, що у найближчому майбутньому відбудуватимуться процеси адаптації економік країн, регіонів, громад до умов постпандемічної реальності, які проявляться у формуванні нових пріоритетів розвитку та переорієнтації суб'єктів економіки до нових вимог; б) ковідкриза загострила низку невирішених проблем (екологічних, соціального відчуження маргіналізованих членів суспільства, значної диференціації доходів населення та незахищеності бідних, гендерної нерівності тощо), що своєю чергою потребує зміни пріоритетів соціально-економічного розвитку та орієнтування на принципи «економіки турботи» (теорія, запропонована Н. Фолбре) та інклюзивного розвитку, що надто важливо для розвитку територіальних громад як невеликих спільнот зі сформованими сталими зв'язками (оскільки сприятиме нарощенню економічного потенціалу громад та забезпечить залучення незадіяних членів до її життя).

Аналіз наукової бази дослідження фінансових дисбалансів дозволив поглибити теоретичні засади фінансових дисбалансів через: а) декомпозицію «фінансової стабільності», «фінансової вразливості» та «фінансової нестабільності»; б) детермінацію видів та характеру впливу на показники економічного зростання. В монографії обґрунтовано доцільність формування уніфікованої системи індикаторів вимірювання дисбалансів на регіональному рівні, що дозволило б вчасно виявляти потенційні ризики виникнення дисбалансів та розширювати можливості їх нівелювання, регулювання чи усунення.

Посилення тривожних тенденції в системі публічних фінансів, обумовлених зовнішніми тригерами (важко прогнозованими) продукують фінансові дисбаланси, які негативно відображаються на економічній діяльності, а відтак і породжують мультиплікації негативних ефектів. На основі запропонованого алгоритму виявлення фінансових дисбалансів в розрізі всіх регіонів України зроблено висновки, що: а) продовж 2015-2019 рр. незмінно низьким рівнем фінансових дисбалансів яскраво вирізняється Дніпропетровська область (0,23 у 2015 році, 0,24 у 2019 році), що може свідчити про те, що фінансові дисбаланси не мають помітного впливу на економічний поступ регіону. Практично були відсутні фінансові дисбаланси на кінець 2019 року у Київській області (0,08), причому тенденції зміщені в сторону від позитивно низького рівня (що може свідчити про позитивний вплив на економічний розвиток області) до низького. Помітно покращила свої

позиції Полтавська область, усунувши незначні негативні фінансові дисбаланси (з -0,05 у 2015 р. до 0,01 у 2019 р відповідно). Такі тенденції є свідченням лідируючих позицій вказаних областей за показниками соціально-економічного розвитку в загальноукраїнському рейтингу (що добре узгоджується із отриманими результатами попереднього періоду); б) помітне накопичення фінансових дисбалансів фіксуємо в промислово потужних областях: Донецькій, Запорізькій, Одеській і Харківській. Причини такої ситуації вбачаються в поступовій деградація промисловості та неспроможність сформуванню сприятливого бізнес середовища; в) стабільно високий негативний рівень фінансових дисбалансів характерний для Луганської, Рівненської, Чернівецької, Чернігівської, Волинської областей. Отримані дані свідчать про значні бюджетні та соціально-економічні дисбаланси в тих областях, що зумовлено як особливостями розвитку цих територій, так і наслідками реформи адміністративно-фінансової децентралізації.

Проведений аналіз дозволив: а) виявити причини виникнення фінансових дисбалансів: низьку спроможність держави забезпечити достатній обсяг надходжень, і як наслідок – збалансованість бюджетів; низька якість планування і виконання бюджетів; слабкі зв'язки між бюджетними програмами та стратегічними пріоритетами розвитку регіонів; домінування споживчих видатків над видатками розвитку тощо; недосконала державна регіональна політика; зменшення обсягу капітальних інвестицій та низький рівень інвестиційної привабливості; падіння обсягів виробництва, а відтак і погіршення фінансових результатів у базових для регіону видах діяльності; падіння рівня доходів населення на тлі посилення соціальної напруги та зростання безробіття; б) запропонувати низку превентивних заходів виникнення фінансових дисбалансів та дієвих інструментів їх регулювання.

Пошук ефективних управлінських рішень щодо подолання ризиків і викликів сталого поступу регіонів та громад, обумовлених дією зовнішніх та внутрішніх чинників, потребувало обґрунтування базових засад бюджетної безпеки територій як важливої домінанти розвитку та критерію забезпечення довгострокової стійкості. Дослідження концептуальних засад бюджетної безпеки дало змогу: а) розширити її розуміння, виходячи із територіальних особливостей; б) запропонувати структуро-логічний концепт та в) систематизувати ризики, що несуть загрози бюджетній безпеці територій.

На основі методу прийнятного бюджетного ризику, запропоновано алгоритм оцінювання бюджетної безпеки (який передбачає визначення зони бюджетної безпеки за агрегованим показником бюджетних ризиків),

застосування якого за 2016-2020 рр. для всіх регіонів України дозволило виявити такі тенденції: а) зону абсолютної бюджетної безпеки формують фінансово спроможні і економічно «потужні» регіони (Полтавська, Київська, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська і Миколаївська області), видатки яких в повному обсязі забезпечені надходженнями від власних доходів, несуть мінімальні бюджетні ризики, здатні протистояти зовнішнім загрозам, а відтак і забезпечувати власний розвиток; б) відносна бюджетна безпека властива регіонам з незначними бюджетними ризиками, обумовленими погіршенням стійкості місцевих бюджетів (Волинська, Рівненська, Донецька, Житомирська області); в) високий рівень бюджетних ризиків притаманний регіонам із низькими індикаторами соціально-економічного розвитку (від 6 до 12 балів, залежно від регіону і року): Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька, Херсонська; г) попри існуючі виклики та негативні прогнози щодо зменшення джерел надходжень до місцевих бюджетів, в 2020 році більшість регіонів зуміли зміцнити свої фінансові позиції та рівень бюджетної безпеки (!), причому вищі темпи зростання доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) демонстрували економічно слабші регіони (Закарпатська, Волинська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська). Саме в цьому аспекті вітчизняні тенденції не співпадають із світовими та пояснюються як об'єктивними чинниками, так і поведінковими (уникнення ОМС фінансових ризиків, посилення стримуючих та заощаджуваних рішень).

Оцінювання бюджетної безпеки на локальному рівні дало підстави стверджувати, що: різні типи територіальних громад України демонструють різний рівень бюджетної безпеки; найнижчі бюджетні ризики властиві містам обласного значення та міським територіальним громадам; більша половина громад, обраних для аналізу (міські, сільські, селищні) попри спад ділової активності, обумовлений карантинними обмеженнями, попри фінансування заходів по боротьбі з COVID-19, втрату надходжень тощо покращили стан свого фінансово-економічного становища, а отже і рівень бюджетної безпеки, що обумовлено поведінковими закономірностями прийняття рішень. Результати оцінювання дали змогу запропонувати напрями зміцнення бюджетної безпеки на регіональному та місцевому рівні.

В монографії на основі аналітичних розрахунків доведено, що інтенсифікація міграційних процесів в Україні має значний вплив на економічне зростання регіонів, окремих територій і країни загалом, а поширення міграційних аспірацій призводить до послаблення інтелектуально-кадрової і економічної безпеки країни. Емпіричний

аналіз підтвердив збереження високої міграційної активності населення навіть в умовах пандемії COVID-19. Динаміка приватних грошових переказів засвідчила зростання рівня фінансової залежності національної економіки від надходжень від мігрантів.

З метою вдосконалення теоретико-прикладних засад архітектури економічної і споживчої поведінки дослідження, здійснено класифікацію видів поведінки за критеріями суб'єкта, взаємодії, функцій, характеру, стану, повторюваності та ін. Критерій сфери прояву дав змогу виділити економічну поведінку, яка включає споживчу, заощаджувальну, фінансову, інвестиційну, підприємницьку, виробничу, конкурентну, інноваційну, професійну, соціально-відповідальну та інші види поведінки.

Поглиблено рефлексивний підхід у дослідженні споживчої поведінки, який акцентує увагу на аналізуванні споживчих рефлексій як результату осмислення суб'єктом своєї фінансової спроможності, вираженої через витрати, що усталено детермінують модель його економічної поведінки (споживчу, інвестиційну, заощаджувальну). Фінансову спроможність у людському вимірі запропоновано розглядати як відображення стану забезпечення суб'єкта фінансовими ресурсами, іншими матеріальними і нематеріальними активами, що можуть бути капіталізовані в найближчому часі та переорієнтовані зі споживання і заощадження на інвестиційні цілі.

Виокремлено інституційно-просторові рівні формування споживчої поведінки, що дали змогу актуалізувати фокус її дослідження на рівні домогосподарств. Проаналізовано моделі економічної поведінки домогосподарств у розрізі регіонів України з виявленням тенденційних особливостей щодо споживчих сукупних витрат, грошових доходів, заощаджувальної та інвестиційної активностей за період 2009-2019 рр. Результати аналізу дали змогу представити декомпозицію фінансової спроможності домогосподарств у регіонах України як основи для обґрунтування пріоритетів регулювання економічної поведінки населення в частині коригування споживчих аспірацій.

В цілях обґрунтування мотивів поведінки суб'єктів регіональної економіки в умовах невизначеності та відшукування інструментів згладжування ірраціональних ефектів (які виникають через обмежені можливості та обсяг інформації для прийняття рішення, вплив сформованих стереотипів, емоцій тощо) в монографії ідентифіковано поведінкові фактори прийняття фінансових рішень за такими напрямками: споживча поведінка населення (упередження, зовнішнього впливу, ефект якоря, психологічна бухгалтерія, ефект наслідування та

невизначеності); підприємницька активність (надмірна самовпевненість, оптимізм, ілюзія контролю, евристика репрезентативності, фреймінг, ефект капкана), кредитно-інвестиційна діяльність (евристика доступності, ефект формулювання, упередження погляду у минуле, неприйняття втрат, пастка інертності), управлінські рішення влади (ефект безкоштовно, упередження авторитету та мого табору, ефект контролю, групове мислення, каскадні рішення, ефект наслідування, фреймінгу). Доведено, що за різних обставин та для різних суб'єктів поведінкові чинники можуть мати різну силу впливу на прийняття фінансових рішень (слабку, помірну, сильну).

Показано, що на регіональному рівні в процесі прийняття фінансових рішень можуть проявлятися такі типи поведінкових факторів: емоції, фреймінг та когнітивні упередження, які своєю чергою запропоновано розрізняти на емоційно-психологічні і помилкового сприйняття ситуації. Більшість когнітивних упереджень прийняття фінансових рішень є індивідуальними. Доцільно їх розрізняти за такими критеріями: інертність, досвід, ризики, час, корисливість. Тоді як соціальні упередження, стосуються груп людей, які ухвалюють рішення і виникають через схильність людей до групового мислення. Вони можуть посилювати індивідуальні упередження.

З метою нівелювання поведінкових чинників впливу на прийняття фінансових рішень, запропонована послідовність прийняття фінансових рішень суб'єктами регіональної економіки під впливом поведінкових та демографічних факторів на основі таких інструментів як дискусія, альтернативність, колективне обговорення, технологія «nudge», управління груповим мисленням. Показано, що використання інструментів поведінкової економіки може бути корисним як при формуванні стратегій розвитку, так і при вдосконаленні індивідуальних поведінкових упереджень.

Розглядаючи пандемію як важкопрогнозовану, рідкісну подію із значними наслідками («чорний лебідь»), зроблено припущення та обґрунтовано доцільність зміни підходу до формування та аналізу поведінки суб'єктів економіки в умовах невизначеності – зосередження на стійкості до помилок, а не на влучності прогнозів. В рамках такого концепту дослідження поведінки суб'єктів економіки на рівні територіальних громад здійснено з двох позицій: 1) визначення чинників формування колективної поведінки; 2) визначення особливостей прийняття управлінських рішень з боку голів органів місцевого самоврядування як лідерів територіальних громад. Це дало змогу ідентифікувати чинники, які визначають колективні поведінкові реакції

(соціальні норми та соціальна ідентичність, система цінностей, колективна пам'ять, соціальна нерівність і нерівність доступу до ресурсів), та виявити тенденцію поляризації поведінкових реакцій в умовах довготривалості пандемії як на рівні окремих індивідів, так і соціальних груп. До чинників, які зумовили поляризацію, віднесено: різний набутий досвід, надання переваги різним джерелам інформації, розбіжності між прогнозами, відсутність доказової бази, висока наукова невизначеність розвитку та поширення вірусу.

Поведінкові чинники прийняття управлінських рішень на локальному рівні - когнітивні упередження, евристики. Акцентовано, що розуміння представниками органів самоврядування територіальних громад ціннісних орієнтирів та поведінкових закономірностей суб'єктів економіки, врахування специфіки колективної поведінки членів громади та різних соціальних груп у різні періоди коронакризи, переваг спільної ідентифікації та впливу соціальної нерівності й нерівності доступу до ресурсів суттєво розширить можливості для маневру у процесі подолання наслідків пандемії.

Поглиблено теоретико-прикладні засади дослідження фінансового добробуту шляхом: а) розширення розуміння його сутності (з погляду формування та можливостей підвищення через системний розподіл матеріальних і нематеріальних активів з властивістю капіталізації); б) удосконалення підходів до його аналізування на рівні регіонів, громад і домогосподарств (на основі інтегрального оцінювання системи детермінант фінансової спроможності суб'єкта з виділенням вагової значущості складових добробуту); в) об'єктивування показників та індикаторів оцінки на інституційних (індивід, домогосподарство, підприємство) та просторових (громада, регіон) рівнях. Аргументовано, що аналізування фінансового добробуту має поєднувати визначення матеріального стану суб'єкта у формі його фінансових і майнових активів, а також поведінкових активів і умов середовища, в якому проявляється індивідуальна відповідальність за використання можливостей отримувати гідний дохід, реалізовувати та розвивати особистісний потенціал при свободі вибору.

На основі розробленого методичного підходу (який передбачає побудову рядів емпіричних показників фінансового добробуту громад, обґрунтування структурних елементів моделі фінансового добробуту, кластеризація ОТГ за критерієм дохідності, розрахунок коефіцієнтів вагової значущості індикаторів, побудову рядів зважених індикаторів та інтегральних коефіцієнтів; багатомірну оцінку економічного зростання регіонів; побудову темпоральних рядів показників фінансового

добробуту домогосподарств; моделювання впливу диференційованого фінансового добробуту громад і домогосподарств на темпи економічного зростання регіонів України) проведено оцінювання фінансового добробуту домогосподарств та територіальних громад, що дало змогу:

а) встановити, що фінансовий добробут громад є сукупністю детермінант, які визначають ефективність реалізації економічного потенціалу території і рівень фінансової капіталізації; б) підтвердити, що в 2017 році рівень фінансового добробуту територіальних громад України (відбір яких здійснювався на основі кластерного підходу – по чотири громади з найбільшим, помірним і найменшим обсягами доходів загального фонду) був найвищим у Закарпатській (0,592), Херсонській (0,534), Запорізькій (0,513) і Чернівецькій (0,512) областях, а найменші показники фінансового добробуту мали територіальні громади таких областей як Дніпропетровська (0,377) і Тернопільська (0,370); у 2020 році - Івано-Франківська (0,281); в) побудувати емпіричний показник економічного зростання регіонів України з використанням мультиплікативного і *Principal Components* методів, що дало змогу виявити структуру взаємозв'язків між індикаторами та розрахувати інтегральні коефіцієнти економічного зростання на основі темпорально-просторового підходу. Встановлено, що Івано-Франківська (0,48 %), Луганська (0,11 %), Полтавська (0,06 %), Рівненська (0,16 %), Тернопільська (0,25 %), Хмельницька (0,35 %) та Чернігівська (0,54 %) області за 2010-2020 рр. демонструють додатній середньорічний темп економічного зростання. Найбільший від'ємний темп економічного зростання має Дніпропетровська (-0,86 %) і Херсонська (-0,94 %) області; г) довести, що фінанси домогосподарств мають помітний вплив на макро- та мікроекономічні результати. Серед областей Карпатського регіону найбільші значення інтегральних коефіцієнтів фінансового добробуту домогосподарств у 2019 р. були зафіксовані в Закарпатській (0,537) і Чернівецькій (0,459) областях. Дивергенція Карпатського регіону за значеннями фінансового добробуту домогосподарств від України найбільше спостерігалася у 2018-2019 рр. Встановлено, що економічне поживлення з 2017 р. сприяло підвищенню рівня фінансового добробуту домогосподарств, а, відтак, і обсягам інвестиційних ресурсів, що є драйвером економічного зростання регіонів; г) застосування VAR-моделювання дало змогу виявити динамічні зв'язки між часовими рядами економічного зростання регіонів і фінансового добробуту ОТГ. Виявлено інертний вплив фінансового добробуту ОТГ на економічне зростання регіонів у 2017 р. у всіх економічних зонах України. На основі проведеного балансово-

динамічного моделювання встановлено, що Черкаська, Харківська, Кіровоградська, Львівська і Полтавська області демонструють у першому часовому лазі скорочення темпів економічного зростання регіонів у проекції зростання фінансового добробуту ОТГ. У другому часовому лазі такий зв'язок у більшості ОТГ регіонів України є прямий, що свідчить про сприятливий вплив бюджетної децентралізації на економічне зростання регіонів.

Війна загострила слабкі сторони вітчизняної економіки та здатність економічної системи протистояти ризикам та спровокувала появу низки нових викликів для розвитку економіки. Якщо попередні кризи більш-менш рівномірно впливали на економіку усієї території України, то падіння 2022-2023 рр. є регіонально диференційованим і визначається основним чином - безпековим. В монографії через дослідження фінансових чинників поведінки суб'єктів економіки України в умовах війни та регіональних особливостей зроблено такі висновки. В умовах розгортання повномасштабної війни з росією вітчизняна банківська система зуміла перелаштуватись до нових умов, ставши мобільнішою та діджиталізованою. Суб'єкти господарювання суттєво знизили ділову активність в усіх регіонах, а високі фінансові ризики обумовили стагнацію інвестицій в підприємницьку діяльність. Як наслідок, вільні кошти накопичились на депозитах корпоративного сектору, чим пояснюється їх приріст у західних та центральних регіонах. Через зростання обсягів депозитів та зменшення кредитів у банківському секторі нагромадились фінансові ресурси, які не використовуються в реальному секторі економіки. Відсутність повноцінного обігу грошової маси не дозволяє генерувати нову додану вартість та негативно впливає на акумулювання податків бюджетами усіх рівнів. Кредитно-інвестиційна активність у регіональному вимірі прямо залежить від віддаленості регіону від зони бойових дій, а відтак і ступеня «втягнення» у воєнні дії. В західних регіонах відбувався приріст депозитів корпоративного сектору, а також кредитів, що свідчить про швидку адаптацію бізнесу у тилкових регіонах до роботи в умовах воєнного стану. Емпірично доведено, що малий та середній бізнес виявився найбільш чутливим до ситуації в країні – після 24 лютого 2022 р. малі та середні підприємці першими відчули економічне падіння. Недовіра бізнесу до влади, що формувалась впродовж тривалого періоду, вплинула на поведінку бізнесу під час війни, який став активно підтримувати волонтерів радше, ніж чесно платити податки до бюджету.

Одним із механізмів швидкої адаптації стала релокація бізнесів з прифронтових та окупованих територій у більш безпечні. Лідерами за

кількістю релокацій стали Львівська та Закарпатська області. При цьому, якщо на Львівщині релоковані підприємства не мали суттєвого впливу на зміну економічного ландшафту, до у Закарпатській області релокація суттєво підвищила економічну активність (регіон вперше за увесь час незалежності України увійшов у топ-5 областей за рівнем середньої заробітної плати у 2022 р.) та навіть мала вплив на структуру економіки через зростання частки таких секторів як промисловість та ІТ-послуги. Ідентифіковано низку викликів та ризиків релокації бізнесу, які необхідно враховувати на різних рівнях управління для їх мінімізації та зменшення ступеню впливу, а саме: ризик невідновлення діяльності низки релокованих індустріальних підприємств (через неспроможність забезпечити необхідну інфраструктуру, виробничі площі, потужності енерго, водопостачання тощо); посилення диспропорційності між попитом та пропозицією робочої сили на ринках праці західних регіонів через індустріальну спрямованість релокованого бізнесу; переміщення бізнесу без перереєстрації у нових регіонах посилює навантаження на соціальну інфраструктуру адміністративно-територіальних одиниць без збільшення податкових надходжень до місцевого бюджету; негативні тенденції на ринку нерухомості західних регіонів через зростання ціни на оренду житла тощо.

Зниження економічної активності відобразилось на податкових доходах місцевих бюджетів (зокрема на сплаті податків від підприємницької діяльності та ПДФО від працівників небюджетного сектора), недоотримані доходи територіальні громади компенсували через суттєве зростання обсягів сплаченого ПДФО з грошового забезпечення військовослужбовців, які також мали значну регіональну диференціацію – найвища частка такого обсягів ПДФО з грошового забезпечення у прифронтових регіонах та мінімальна у столиці, що викликало посилення бюджетних дисбалансів та соціальну напругу у суспільстві.

Дослідження фінансового стану територіальних громад України в умовах війни дозволило виявити низку негативних тенденцій: зростання фінансової залежності місцевих бюджетів від державного бюджету; посилення диспропорцій за індексом податкоспроможності громад; втрата економічного потенціалу територіальними громадами в економічно розвинених регіонах, де у довоєнний період концентрувалися громади з високим рівнем податкової спроможності та фінансової стійкості.

На основі врахування теоретичних засад економіки насильницького конфлікту, яка передбачає «накладання» наукових

основ поведінкової економіки на особливості протікання конфлікту та адаптації поведінки людей до екстремальних умов, обґрунтовано доцільність зміни підходу до формування й аналізу поведінки суб'єктів економіки в умовах воєнної загрози в Україні. Аргументовано потребу орієнтування на поєднання функцій максимізації корисності та максимізації фізичної безпеки у прийнятті рішень, а також врахування змін у системах індивідуальних переваг. У контексті зміни поведінкових закономірностей суб'єктів економіки під впливом війни виявлено зміни в економічній поведінці: зміну рівня активності громадянського суспільства та посилення ролі альтруїзму в економічному поступі держави; зміну споживчої поведінки та вплив цього процесу на розвиток економіки; нові тренди у сфері зайнятості та навчання, що базуються на активному використанні цифрових інструментів.

У контексті дослідження ролі приймаючих громад та поведінкових реакцій їх жителів і представників місцевого самоврядування у забезпеченні прийому-розміщення-підтримки ВПО підтверджено колективну психосоціальну стійкість, що забезпечена: набутим в умовах пандемії Covid-19 досвідом виходу «за межі» своїх повноважень органами місцевого самоврядування та налагодженій горизонтальній і вертикальній взаємодії з органами управління (іншими територіальними громадами, регіональною, державною владою); розширенням інституційного простору громад завдяки активній «включеності» до процесу прийому ВПО місцевих жителів і бізнесу; стрімким розвитком цифрових інструментів управління і комунікації, який відбувся в умовах ковідкризи, що дало змогу «втримати» ринок праці, систему надання освітніх послуг та управління громадами.

Розвинуто концепцію поведінкових ефектів через призму впливу на економічне зростання територій в умовах нестабільності через: а) визначення змісту поведінкових ефектів як довготривалої й відчутної реакції суб'єкта на впливи зовнішнього середовища, результатом якої є зміна моделей прийняття рішень, що проявляються в діях та внутрішніх трансформаціях; б) узагальнення системного підходу до дослідження поведінкових ефектів в економіці, що дозволило здійснити їх розподіл як наслідків фінансових і ментальних детермінант для територій (регіонів, громад), бізнесу й населення України.

Розроблено методичний інструментарій оцінювання каузальності фінансових детермінант та економічного поступу регіонів у проекції двох каналів – розвитку та зростання, комплементарний аналіз яких дає змогу виявити вплив фінансових детермінант на економічний поступ територій, силу зв'язку, характеру коливань і міру чутливості компонент

економічного зростання регіонів з диференційованими рівнями до зміни детермінант фінансової стійкості. Застосування методики на прикладі всіх регіонів України за 2015-2021 рр. дозволили підтвердити тезу про існування домінуючого, з одного боку, та диференційованого у динаміці, з іншого боку, взаємозв'язку досліджуваних змінних. Встановлено, що для регіонів-лідерів в Україні найбільш домінуючий каузальний зв'язок спостерігався між (1) бюджетною результативністю, процентними ставками за споживчим/іпотечним кредитування і розвитком малого та середнього бізнесу, (2) обсягами кредитів/депозитів і ефективністю ринку праці, розвитком малого та середнього бізнесу, (3) інноваційним розвитком і зовнішньоекономічною співпрацею. Для цих регіонів коливання інноваційного розвитку та зовнішньоекономічної співпраці були вищими за коливання частки власних доходів місцевих бюджетів; економічної стійкості – за обсяги видатків на економічну діяльність, процентних ставок за споживчими кредитами, індексу споживчих цін; розвитку інфраструктури – за частки місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів. Для регіонів-аутсайдерів характерний каузальний зв'язок економічного зростання і обсягами іпотечних кредитів, надані депозитними корпораціями домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, процентними ставками депозитних корпорацій за новими споживчими та іпотечними кредитами домашнім господарствам, індексом споживчих цін, обсягами капітальних (крім інвестицій з державного бюджету) і прямих іноземних інвестицій.

Доведено, що домінуючими фінансовими детермінантами економічного зростання регіонів за досліджуваний період були цільове використання трансфертів соціально-економічний поступ, нарощення інвестиційного потенціалу та забезпечення фінансово-бюджетної автономії через збільшення власних доходів місцевих бюджетів. Найбільш домінуючий каузальний зв'язок спостерігався між бюджетною результативністю, процентними ставками за споживчим/іпотечним кредитування і розвитком малого та середнього бізнесу, обсягами кредитів/депозитів і ефективністю ринку праці, розвитком малого та середнього бізнесу, інноваційним розвитком і зовнішньоекономічною співпрацею.

Запропоновано науково-методичний підхід до дослідження фінансової стійкості регіонів як системної компоненти забезпечення економічного розвитку територій, який передбачає встановлення потенційних зон фінансової стійкості (абсолютної стійкості, фінансової нестабільності та кризи) у системі координат показників економічного поступу і фінансових ризиків (виклики, небезпеки, загрози), що дозволяє

ідентифікувати групи регіонів за критеріями «фінансова резилентність – макроекономічні шоки – розвиток». Встановлено, що регіони, які перебувають у зоні абсолютної фінансової стійкості, характеризуються значними обсягами фінансових ресурсів, а економічний розвиток є збалансованим або адаптивним характером до зростання. Зона фінансової нестабільності детермінована середнім рівнем фінансових ризиків як наслідків дії реальних і потенційних викликів, а також можливими фінансовими втратами, зменшенням обсягів ВРП і доходів суб'єктів господарювання прибутку, що у підсумку призводить до низьких темпів або відсутності («штиль») економічного розвитку. Для регіонів з високим рівнем фінансових ризиків (реальні фінансові загрози) і значними фінансовими втратами валових доходів і власних фінансових ресурсів характерний економічний регрес, що супроводжується фінансово-економічною кризою і стагнацією регіональної економіки. Показано, що посилення фінансової стійкості є тригером економічного зростання регіонів, особливо в умовах макроекономічних шоків. Регіони, які мали вищу міру фінансової стійкості (наприклад, у 2021 р. це Житомирська, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська, Харківська, Черкаська, Волинська області), демонстрували лідерські позиції за показниками економічного розвитку та більш ефективного використання екзо- та ендогенних фінансових ресурсів, ніж ті регіони, у яких фінансова стійкість була низькою (Чернівецька, Вінницька, Хмельницька, Донецька, Тернопільська, Івано-Франківська області). Встановлено, що формування стійкої фінансової системи у відповідності до потреб економіки, орієнтованої на акумулювання і ефективного використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, має відбуватися на основі збалансованого економічного розвитку. Регіони України, які у 2021 р. слідували цьому принципу (Львівська, Київська, Одеська, Житомирська, Черкаська, Харківська, Дніпропетровська, Волинська області) та забезпечили можливість досягнення синергетичного ефекту від фінансової стійкості та економічного розвитку.

Для регіонів-лідерів за економічним розвитком детермінантами, які посилювали фінансову стійкість, були бюджетна, цінова та стійкість фінансового сектору. У період поширення пандемії (2020-2021 рр.) спостерігалось зменшення впливу бюджетної детермінанти на фінансову стійкість усіх груп регіонів. Виявлено, що застосування адаптаційних механізмів відновлення стабільності фінансово-економічної системи привело до посилення стійкості в регіонах з

високим рівнем економічного розвитку (збільшення міри бюджетної стійкості на 3,2 в.п., а стійкості фінансового сектору – на 15,2 в.п.).

На основі проведеного багатофакторного економетричного моделювання методом побудови Forward stepwise моделі встановлено міру чутливості параметрів економічного поступу регіонів, згрупованих за рівнем економічного розвитку, до зміни фінансових детермінант. Виявлено, що на економічну стабільність регіонів-лідерів домінуючий вплив мали процентні ставки депозитних корпорацій за новими споживчими кредитами, обсяги видатків на економічну діяльність, капітальних видатків місцевих бюджетів і капітальних інвестицій; на розвиток малого та середнього бізнесу – індекс споживчих цін, темпи зростання доходів місцевих бюджетів і процентні ставки депозитних корпорацій за кредитами; на ефективність ринку праці – обсяги капітальних інвестицій, процентні ставки депозитних корпорацій за кредитами; на розвиток інфраструктури – обсяги споживчих кредитів, прямих іноземних інвестицій і капітальних видатків місцевих бюджетів. На економічну стабільність регіонів з помірним рівнем розвитку найбільший вплив мали процентні ставки депозитних корпорацій за кредитами, прямі іноземні інвестиції, темпи зростання доходів місцевих бюджетів, обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями, індекси споживчих цін, видатки місцевого бюджету на економічну діяльність, капітальні інвестиції; на економічну ефективність – прямі іноземні інвестиції, темпи зростання доходів місцевих бюджетів, обсяги видатків на економічну діяльність, бюджетна результативність, обсяги залучених депозитів; на ефективність ринку праці – темпи зміни надходжень від ПДФО, обсяги кредитів, наданих депозитними організаціями, рівнів податкової самостійності та бюджетної результативності, капітальні інвестиції. Економічна ефективність регіонів із низьким рівнем розвитку найбільш чутлива до обсягів капітальних інвестицій, процентних ставок за споживчими кредитами, податкової самостійності, бюджетної результативності та надходжень від ПДФО.

На основі розробленого алгоритму проведено моделювання впливу інструментів бюджетної політики на фінансову стійкість громад (на прикладі 73 громад Львівської області, за 2021 р. – січень-вересень 2023 р.). Встановлено, що фінансова резилентність громад регіону була на помірному та вище помірному рівні. Більшість громад знаходилися у зонах «опірності» (0,43-0,65) і «послаблення фінансової стійкості» (0,42-0,20), декілька громад у різні періоди визначені як фінансово залежні (рівень «фінансова залежність») (Бісковицька і Боринська, 2021-2022

рр.; Заболотцівська, Підкамінська, Турківська і Хирівська, 2023 р.). Значення показника фінансової стійкості жодної з громад за цей період не перебувало у діапазонах «фінансово стійкі» (0,80-1,00) та «запас фінансової стійкості» (0,66-0,79).

Компаративний аналіз емпіричних показників фінансової стійкості громад з пороговими значеннями показав, що фінансова стійкість громад Львівської області у 2023 р. (січень-вересень) знаходилася у діапазоні від 0,595 до 0,276. Громади, для яких показники фінансової стійкості були вищими за 0,430, демонстрували значно більші можливості для опору фінансовим ризикам і небезпекам, а їхні фінансові ресурси були достатніми для забезпечення переходу системи до іншого стану рівноваги. Встановлено, що громади, для яких емпіричний показник фінансової стійкості був нижчим за 0,430, мали нижче помірного рівня фінансову спроможність відновлювати власну економічну стабільність, значну залежність від зовнішніх джерел фінансування, тому характеризуються послабленням фінансової стійкості.

Результати моделювання фінансової стійкості громад Львівської області у 2024 р. за умови переспрямування військового ПДФО з місцевих бюджетів до державного з використанням методу "Gap" підтвердили тезу, що для 90 % громад фінансова стійкість не зміниться. Суть моделювання полягала в імітації ситуації фінансового стану і стійкості громад у 2024 р. за умови, що динаміка фінансових показників залишиться як у 2023 р., але «військове» ПДФО буде рівне 0. Доведено, що вилучення військового ПДФО суттєво вплине на фінансову стійкість декількох громад, для яких частка «військового» ПДФО в структурі доходів місцевих бюджетів складає понад 50% (Великомостівської і Яворівської громад (послаблення фінансової стійкості на 10,3 в.п. і 12,7 в.п. відповідно), Мостиської, Новокалінівської, Новояворівської, Солонківської, Івано-Франківської громад (8,2 в.п., 7,6 в.п., 6,8 в.п., 6,8 в.п., 4,2 в.п. відповідно).

Ідентифіковано та оцінено виклики економічного поступу регіонів України в сучасних умовах, серед основних виокремлено такі: безпековий; поглиблення диференціації розвитку, втрати транзитного потенціалу; міграційна криза та євроінтеграційний курс України. Наголошено, що в умовах надмірної невизначеності важко вести мову про сценарії прогнозування розвитку. «Реакція» на виклики лежить в площині врахування їх сили впливу, значимості для економіки та країни загалом і потребуватиме диференційованого втручання та скоординованих різних типів політик (фінансової, регіональної,

галузевих). Запропоновано орієнтири відновлення економічного зростання регіонів України, серед яких такі:

а) модернізація структури економіки та відновлення інфраструктури, стимулювання економічної активності та сприяння інноваційному розвитку регіональних економік. Детермінантами, які визначають модернізацію економіки повинна бути продумана макроекономічна політика, фінансова стабільність та економічне зростання. З іншого боку, інновації – продукують позитивні зрушення в економіці, сприяють підвищенню зайнятості населення, покращують конкурентні можливості регіональних економік як всередині країни, так і за межами, ну і найголовне – здатні забезпечувати стійкі темпи зростання. Серед іншого, модернізація структури регіональних економік повинна передбачати покращення технологічних процесів виробництва товарів та послуг на інноваційній основі, створення видів діяльності з високою доданою вартістю. Щодо стимулювання економічної активності, то державі потрібно відвести вагому роль, позаяк вона володіє низкою інструментів, здатних генерувати мультиплікативний ефект в регіональних економіках: публічні інвестиції в пріоритетні види діяльності; державно-приватне партнерство – при відновленні інфраструктури; державні програми для підтримки бізнесу (регіональні програми підтримки бізнесу в умовах воєнного стану); державні гарантії за кредитами та компенсація відсоткових ставок; стимулювання імпортозаміщення та державне замовлення на закупівлю товарів і послуг і ін.

б) розвиток системи багаторівневого врядування через секторальну, територіальну та управлінську складову, що, своєю чергою, передбачає посилення різних видів стійкості (системи публічного управління, місцевого бізнес-середовища, фінансової системи, посилення ефективності публічного інвестування тощо). Лише «комплексне» охоплення різних типів стійкості регіонів визначатиме ефективне планування (що включає передбачення негативних потрясінь і визначення рівня їх навантаження на місцеву економіку) та швидкий перерозподіл чи мобілізацію фінансових ресурсів у кризових умовах та повоєнній відбудові.

в) узгодження та ефективна взаємодія систем управління регіональним розвитком в Україні та ЄС. Мова йде про швидку синхронізацію інструментів управління регіональним розвитком Україна-ЄС, технологій використання фінансових інструментів реалізації такої політики (від кредитних до державних інвестицій), серед яких і важливий фінансовий інструмент підтримки відновлення, відбудови та

модернізації України (Ukraine Facility, йдеться про 50 млн євро) на період 2024-2027 рр., який включає: гранти з європейського бюджету; позики; залучення на ринку капіталу та кошти від конфіскації російських активів.

г) формування нової державної регіональної політики розвитку різних функціональних типів територій. Наголошено на необхідності вибудовувати фінансову та регіональну політику таким чином, щоб, з одного боку, створювати правильні стимули та рівні умови для бізнесу, а отже і «запускати економіку» з врахуванням Маастрихтських критеріїв, з іншого – врахувати наслідки війни для розвитку територій, набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС тощо.

Дослідження зарубіжного досвіду повоєнного відновлення в контексті обґрунтування пріоритетів для регіонів і громад України дозволило визначити імперативи повоєнного відновлення України – національну єдність і гуманітарно-культурний розвиток, поведінкову економіку на засадах економічного патріотизму й викорінення корупційних практик, регіоналізацію повоєнної відбудови та інноваційного розвитку, децентралізацію та ефективне багаторівневе врядування, сильне громадське суспільство, співробітництво у формуванні корпоративного і соціального капіталу. Запропоновано пріоритети повоєнного відновлення економіки України: при продовженні бойових дій в активній чи затяжній фазах; при заморожуванні ситуації на частині тимчасово окупованих територій; при повній деокупації територій України.

ДОДАТКИ

Додаток А

Підходи до розуміння сутності понять «зростання» і «розвиток» в науковій літературі

	<i>Тлумачення поняття</i>	<i>Джерело</i>
Економічне зростання – це	Збільшення виробничих можливостей, що відбуваються із збільшенням кількості використовуваних факторів виробництва або вдосконаленням техніки і технології	Кемпбелл Р.М., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика / Пер. зангл. – Львів: Просвіта, 1997. – Ч. 1: Макроекономіка. С.634
	Зростання реального ВВП тотожне економічному зростанню	Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка / Пер. з англ. В. Мусієнко, В. Овсієнко. – К.:Основи, 1996. С.21
	Процес накопичення технологічного і соціального потенціалу в країнах, що розвиваються, який знаходиться в залежності від їхньої здатності використовувати різні можливості, які послідовно розкриваються перед ними	Перес К. Технологический прогрес и возможности для развития в качестве динамической цели. – Женева: ЮНКТАД, 1999. С.40
	Здатність країни розширювати свої можливості щодо виробництва потрібних людям товарів і послуг	Шніцер М. Порівняння економічних систем / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. С.322.
	Тривале підвищення можливості країни поставляти все більше і більше різноманітних економічних товарів і послуг населенню, засноване на розвитку технології і ефективному ідеологічному регулюванні	Kuznets, S. (1966). Modern Economic Growth. Yale University Press: New Haven. 230 p.
	Збільшення обсягів суспільного виробництва та розширення можливостей економіки задовольняти зростаючі потреби населення в товарах та послугах	Дзюбик С.Д. Механізм регулювання ринкової економіки. – К.: ІДУС, 1995. С.88
	Збільшення реального ВВП на душу населення	Висоцька І.Б. Чинники економічного зростання // Фактори економічного зростання: Збірник наук. праць Інституту економіки НАН України. – К., 2001. – С. 4–11.
	Тривале збільшення виробничого потенціалу економіки, який пов'язаний із такими виробничими чинниками як праця, капітал, технічні знання, земля, використання яких пов'язане із межею виробничих можливостей	Чепінога В.Г. Основи економічної теорії: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003.С.327-328
	Необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних (організм, підприємство) та ідеальних (мова, культура) об'єктів.	Фундаментальные основы развития [Текст] / Л.Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2003. – 288 с.

	Тлумачення поняття	Джерело
Розвиток – це	Процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, досконаліший; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого	Большой экономический словарь [Текст] : 19000 терминов / Под ред. А.Н. Азрилияна. – 2-е изд., перераб. И доп.- М. : Ин-т новой экономики, 1997. – 8566 с.
	Процес послідовних переходів в ієрархічній системі дисипативних структур безперервно зростаючої складності.	Гленсдорф П. Теродинамическая теория структуры, устойчивости и флуктуации / П. Гленсдорф, И. Пригожин / Пер. с англ. – М.: Мир, 197. – 280с.
	Об'єктивний багатовимірний (через поступові перетворення) процес змін, який характеризується цілеспрямованістю, незворотністю, структурними і функціональними зрушеннями в певній системі, що призводить до покращення її якісного і кількісного стану	Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону [Текст] : Монографія / З.В.Герасимчук, І.М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.
	Спрямовані та закономірні зміни матеріальних і нематеріальних об'єктів, які мають незворотний характер, внаслідок чого відбувається перехід від менш розвинених форм таких об'єктів до більш розвинених.	Економічний енциклопедичний словник : У 2-х т., Т.2 / [С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій]; з ред. С.В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.
	Сукупна зміна у взаємозв'язку кількісних, якісних та структурних характеристик системи, а процес розвитку – це послідовність циклів еволюційних змін станів усередині циклу із стрибкоподібним переходом стану у кінці циклу на новий якісний рівень, який означає початок нового циклу розвитку	Кучин Б.Л. Управление развитием экономических систем: технический прогрес, устойчивость [Текст] / Б.Л. Кучин, Е.В. Якушева. – М. : Экономика, 1990. -157с.
	Сукупність змін, що ведуть до появи нової якості і змінюють життєстійкість системи, її здатність чинити опір руйнівним впливам зовнішнього середовища.	Коротков Э.М. Концепция менеджмента [Текст] / Э.М. Коротков. - М.: Изд.-консалт.комп.ДеКА,1998. – 301с
	Процес, що передбачає постійне збереження динамічної рівноваги через цілеспрямоване використання наявного потенціалу та врахування умов зовнішнього середовища	Сонько С.П. Ринки і регіоналістика /С.П.Сонько, В.В. Кулішов, В.І.Мустафін. – [б.м.] : Ельга, Ныка-Центр., 2002. – 380с.
	Динамічний багатоваріантний циклічний процес, який має спіралеподібну форму та виявляється через кількісні та якісні зрушення у структурі системи при збереженні її цілісності, і стійкість якого забезпечується лише за умов його керованості з боку над системи	Євдокимова Д. М. Державне регулювання економічного розвитку : автореф... дис. канд. екон. наук : 08.01.01 / Д. М. Євдокимова. -К., 2002. –20 с

	Тлумачення поняття	Джерело
Місцевий економічний розвиток – це	Це спільна робота місцевих людей заради досягнення сталого економічного зростання, яке принесе економічні вигоди та покращення якості життя для всіх членів громади.	МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: успішні практики. Київ. 2019. С.12
	діяльністю підприємств, ОМС та інших зацікавлених сторін, спрямованою на максимізацію економічних ресурсів громади. МЕР підвищує добробут, можливості працевлаштування та якість життя громадян	
	спільна діяльність влади, бізнесу та громади, метою якої є формування економічного потенціалу населеної місцевості для покращення економічного майбутнього і підвищення якості життя населення	
	процес стратегічного партнерства, який допомагає прискорити темп зростання продуктивності (ключова економічна мета), стимулюючи інвестиції в нові та існуючі підприємства з високим потенціалом до зростання і створюючи такі місцевіфакторні умови, які тривалий час сприяють цьому зростанню. МЕР орієнтований на зростання добробуту і допомагає закласти основу національного процвітання.	
	процес, в якому державні та місцеві органи влади, бізнес і неурядові (громадські) організації працюють разом задля створення кращих умов для економічного зростання і додаткової кількості робочих місць	

Джерело: систематизовано авторами

Додаток Б

Таблиця Б.1

Коефіцієнти ідентифікації фінансових дисбалансів регіонів України. 2015 рік

Роки	2015																		Зведений показник фінансових дисбалансів dis_{ij}
	Коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету, (K_1)		Коефіцієнт бюджетної самостійності, (K_2)		Коефіцієнт боргової залежності, (K_3)		Коефіцієнт достатності доходів населення, (K_4)		Коефіцієнт заборгованості з виплати заробітної плати, (K_5)		Коефіцієнт додаткового доходу населення в регіоні, (K_6)		Коефіцієнт забезпеченості регіону інвестиціями, (K_7)		Коефіцієнт розширеного відтворення в регіоні, (K_8)		Коефіцієнт банківської активності в регіоні, (K_9)		
	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	
Вінницька	0,46	0,38	0,41	-0,41	-4516,8	0,39	1,02	-0,66	20,8	0,95	0,43	0,19	0,27	0,27	0,95	0	0,1	-0,94	0,02
Волинська	0,25	-0,8	0,36	-0,65	-5061,6	0,64	0,84	-0,99	31,3	0,91	0,45	0,35	0,33	0,62	1,39	1	0,18	-0,78	0,03
Дніпропетровська	0,39	0	0,57	0,28	-3722,3	0,03	1,08	-0,56	72,31	0,74	0,45	0,36	0,28	0,33	1,04	0,21	0,86	0,7	0,23
Донецька	0,44	0,26	0,52	0,06	-1726,9	-0,88	1,57	0,35	497,77	-1	0,37	-0,23	0,1	-0,73	0,66	-0,68	0,23	-0,65	-0,39
Житомирська	0,38	-0,09	0,38	-0,52	-4773,6	0,51	0,98	-0,73	27,07	0,92	0,41	0,06	0,15	-0,43	1,08	0,29	0,12	-0,91	-0,1
Закарпатська	0,32	-0,44	0,31	-0,84	-4967,9	0,6	0,93	-0,82	8,23	1	0,54	1	0,19	-0,2	1,19	0,55	0,19	-0,75	0,01
Запорізька	0,53	0,79	0,58	0,3	-3349,8	-0,14	1,05	-0,61	83,86	0,69	0,44	0,24	0,18	-0,25	0,82	-0,31	0,24	-0,63	0,01
Івано-Франківська	0,33	-0,38	0,31	-0,83	-5234,8	0,72	0,92	-0,85	18,41	0,96	0,46	0,38	0,4	1	1,15	0,46	0,1	-0,95	0,06
Київська	0,57	1	0,74	1	-2602,3	-0,48	1	-0,69	106,51	0,6	0,44	0,25	0,39	0,97	1,01	0,13	1	1	0,42
Кіровоградська	0,35	-0,28	0,43	-0,31	-4508,8	0,39	0,98	-0,75	84,08	0,69	0,41	0,06	0,2	-0,16	0,97	0,04	0,11	-0,93	-0,14
Луганська	0,35	-0,24	0,42	-0,39	-1473,7	-1	1,92	1	221,39	0,13	0,26	-1	0,05	-1	0,52	-1	0,28	-0,55	-0,45
Львівська	0,34	-0,31	0,44	-0,28	-4627,1	0,44	0,99	-0,71	75,31	0,73	0,46	0,39	0,23	0,05	1,08	0,29	0,21	-0,7	-0,01
Миколаївська	0,38	-0,08	0,49	-0,09	-3726,8	0,03	0,97	-0,75	84,45	0,69	0,53	0,91	0,15	-0,45	1,17	0,49	0,35	-0,41	0,04
Одеська	0,51	0,64	0,57	0,27	-3065,8	-0,27	0,86	-0,97	23,4	0,94	0,45	0,35	0,15	-0,45	0,8	-0,35	0,42	-0,24	-0,01
Полтавська	0,42	0,16	0,55	0,18	-3742	0,04	1,07	-0,57	44,68	0,85	0,43	0,16	0,28	0,31	0,69	-0,61	0,08	-0,99	-0,05
Рівненська	0,31	-0,46	0,32	-0,79	-5248,9	0,73	1	-0,69	21,09	0,95	0,46	0,43	0,22	0	1,26	0,7	0,1	-0,94	-0,01
Сумська	0,42	0,14	0,42	-0,39	-4780,9	0,51	1,12	-0,48	160,63	0,38	0,42	0,1	0,17	-0,29	0,96	0,01	0,11	-0,93	-0,1
Тернопільська	0,34	-0,3	0,27	-1	-5842,3	1	0,98	-0,74	13,67	0,98	0,42	0,11	0,2	-0,14	1,2	0,57	0,15	-0,83	-0,04
Харківська	0,52	0,71	0,5	-0,03	-3873	0,1	0,84	-1	96,7	0,64	0,45	0,35	0,17	-0,33	1,08	0,3	0,25	-0,62	0,01
Херсонська	0,42	0,14	0,38	-0,54	-4632,8	0,45	0,92	-0,85	35,06	0,89	0,43	0,17	0,13	-0,57	1,02	0,14	0,2	-0,72	-0,1
Хмельницька	0,38	-0,05	0,36	-0,61	-5346,3	0,77	1,09	-0,54	17,43	0,96	0,41	0,01	0,25	0,17	1,31	0,81	0,13	-0,89	0,07
Черкаська	0,32	-0,42	0,42	-0,39	-4716	0,48	0,96	-0,78	43,56	0,86	0,46	0,4	0,18	-0,24	1,04	0,2	0,14	-0,86	-0,08
Чернівецька	0,22	-1	0,36	-0,61	-4466,8	0,37	0,94	-0,81	9,29	1	0,42	0,1	0,19	-0,2	1,34	0,9	0,15	-0,83	-0,12
Чернігівська	0,31	-0,47	0,4	-0,46	-4679,7	0,47	1,01	-0,67	44,6	0,85	0,42	0,09	0,18	-0,26	1,03	0,18	0,07	-1	-0,14

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України, ДКСУ, Мінфіну

Таблиця Б.2

Коефіцієнти ідентифікації фінансових дисбалансів регіонів України. 2019 рік

Роки	2019																		Зведений показник фінансових дисбалансів dis_{ij}
	Коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету, (K_1)		Коефіцієнт бюджетної самостійності, (K_2)		Коефіцієнт боргової залежності, (K_3)		Коефіцієнт достатності доходів населення, (K_4)		Коефіцієнт заборгованості з виплати заробітної плати, (K_5)		Коефіцієнт додаткового доходу населення в регіоні, (K_6)		Коефіцієнт забезпеченості регіону інвестиціями, (K_7)		Коефіцієнт розширеного відтворення в регіоні, (K_8)		Коефіцієнт банківської активності в регіоні, (K_9)		
	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	п.п	бал	
Вінницька	0,44	-0,29	0,49	-0,23	-7 184	0,48	1,03	-0,22	19	0,98	0,55	-0,26	1,53	0,67	0,83	-1,00	0,07	-0,97	-0,21
Волинська	0,36	-0,76	0,37	-0,84	-8 810	1	0,94	-0,5	48	0,95	0,54	-0,33	2,01	0,44	1,55	1,00	0,12	-0,79	-0,02
Дніпропетровська	0,60	0,52	0,65	0,56	-5 415	-0,08	1,11	-0,01	98	0,89	0,5	-0,64	2,15	0,38	1,07	-0,33	0,60	1,00	0,24
Донецька	0,51	0,08	0,55	0,06	-2 889	-0,89	1,47	1	649	0,26	0,51	-0,56	2,97	0,00	1,10	-0,25	0,08	-0,95	-0,03
Житомирська	0,42	-0,42	0,45	-0,42	-7 630	0,62	0,94	-0,48	13	0,99	0,53	-0,4	1,16	0,84	0,96	-0,64	0,08	-0,94	-0,26
Закарпатська	0,32	-0,94	0,37	-0,85	-8 132	0,78	0,86	-0,72	6	0,99	0,7	1	1,46	0,70	1,26	0,20	0,12	-0,81	-0,08
Запорізька	0,54	0,21	0,55	0,08	-6 431	0,24	0,99	-0,35	269	0,69	0,53	-0,37	0,95	0,94	0,93	-0,72	0,15	-0,69	-0,2
Івано-Франківська	0,35	-0,79	0,37	-0,86	-8 504	0,9	0,97	-0,41	43	0,95	0,58	0,02	1,08	0,88	0,93	-0,72	0,08	-0,94	-0,29
Київська	0,69	1	0,73	1	-5 082	-0,19	0,99	-0,35	139	0,84	0,47	-0,91	1,17	0,83	1,04	-0,43	0,45	0,42	0,08
Кіровоградська	0,47	-0,13	0,49	-0,26	-7 219	0,49	0,92	-0,56	19	0,98	0,52	-0,52	0,89	0,97	1,04	-0,43	0,10	-0,87	-0,25
Луганська	0,41	-0,45	0,41	-0,62	-2 535	-1	1,36	0,7	1758	-1	0,46	-1	0,90	0,96	1,01	-0,51	0,14	-0,72	-0,61
Львівська	0,48	-0,08	0,51	-0,11	-6 611	0,3	0,91	-0,58	72	0,92	0,54	-0,35	1,52	0,67	1,05	-0,39	0,15	-0,70	-0,15
Миколаївська	0,49	-0,04	0,50	-0,19	-6 658	0,31	1,00	-0,31	215	0,76	0,63	0,38	1,02	0,90	1,19	0,00	0,18	-0,56	-0,05
Одеська	0,52	0,09	0,55	0,07	-6 364	0,22	0,86	-0,7	64	0,93	0,49	-0,71	0,81	1,00	0,87	-0,89	0,18	-0,57	-0,29
Полтавська	0,56	0,3	0,61	0,4	-5 843	0,05	1,01	-0,3	83	0,91	0,52	-0,49	2,01	0,45	1,22	0,08	0,06	-1,00	0,01
Рівненська	0,36	-0,74	0,36	-0,89	-8 824	1	0,99	-0,34	60	0,93	0,6	0,16	1,13	0,85	0,86	-0,92	0,08	-0,94	-0,27
Сумська	0,48	-0,1	0,49	-0,21	-6 664	0,31	1,03	-0,23	593	0,33	0,53	-0,42	1,24	0,80	0,97	-0,62	0,11	-0,84	-0,27
Тернопільська	0,37	-0,7	0,38	-0,79	-7 865	0,7	0,94	-0,49	33	0,96	0,58	0,02	1,81	0,54	1,08	-0,31	0,10	-0,86	-0,17
Харківська	0,56	0,32	0,57	0,19	-5 842	0,05	0,78	-0,94	223	0,75	0,54	-0,33	0,91	0,95	0,96	-0,65	0,16	-0,64	-0,24
Херсонська	0,41	-0,46	0,44	-0,51	-7 142	0,47	0,82	-0,83	65	0,93	0,58	-0,01	1,45	0,70	1,37	0,49	0,13	-0,77	-0,12
Хмельницька	0,43	-0,35	0,45	-0,44	-7 501	0,58	0,89	-0,62	26	0,97	0,54	-0,32	1,34	0,76	0,94	-0,71	0,10	-0,87	-0,25
Черкаська	0,47	-0,17	0,48	-0,28	-7 079	0,44	0,89	-0,64	113	0,87	0,59	0,1	1,17	0,83	0,99	-0,55	0,11	-0,85	-0,19
Чернівецька	0,31	-1	0,34	-1	-8 384	0,86	0,76	-1	0	1	0,58	-0,02	0,97	0,93	1,05	-0,38	0,09	-0,91	-0,37
Чернігівська	0,47	-0,17	0,47	-0,34	-7 420	0,55	0,93	-0,51	41	0,95	0,53	-0,38	1,36	0,75	0,99	-0,56	0,07	-0,99	-0,22

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України, ДКСУ, Мінфіну

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Сумарні доходи місцевих бюджетів з трансфертами, 2016–2020 рр., грн

Регіони	2016	2017	2018	2019	2020
Вінницька	14304250623,85	20615166446,24	22833638323,02	22033636787,03	18023256352,28
Волинська	9523077371,44	13628002599,48	15000701281,54	14563007617,86	11699117134,98
Дніпропетровська	32471126074,66	43419231601,60	49651993739,23	50609434064,68	43518398956,32
Донецька	17975369119,87	25823686158,55	26505596719,93	26500799275,66	22348227851,44
Житомирська	11219503409,23	15634155300,09	17630154885,91	17315297070,	13841467141,95
Закарпатська	10122146173,46	14011397080,59	16034797859,05	16258093491,68	12984642845,87
Запорізька	16715292831,16	22271279257,44	24741239049,36	24306259277,18	20663267688,45
Івано-Франківська	12314596259,71	16992679035,62	18829686077,5	18357590743,09	13913460823,29
Київська	17447910261,51	74840250586,84	85365943026,73	91327620066,46	84038275338,65
Кіровоградська	8810661450,25	12125792855,84	13700538669,77	13385816999,97	10869778974,83
Луганська	6353750484,42	8033438572,46	9222539278,59	9116709587,57	7772523194,8
Львівська	23347625684,46	32088418911,92	34840283360,35	34493447833,01	29135182744,29
Миколаївська	9932214138,48	13348162514,26	14720739333,16	15105410065,97	12768378493,15
Одеська	20779863682,12	29215550344,63	32280112568,81	33474572108,96	28241613666,37
Полтавська	14699629053,78	20214430485,18	23213229815,12	21688957987,87	18602390747,63
Рівненська	10439509103,93	14868309716,26	16620930973,4	16027778672,27	12524595149,71
Сумська	10372438780,95	13956630179,38	15600972270,38	14317184860,01	11510127036,52
Тернопільська	9347209955,09	12631848640,09	13992141471,9	13260348279,3	10411218444,04
Харківська	22912860704,38	31162057111,38	36274603809,95	36424487260,5	30661005008,82
Херсонська	8564176827,18	11672050109,85	13449346928,46	13129570778,34	11025707558,12
Хмельницька	11527955319,41	16168430243,83	17792830641,37	17058724587,4	13489925315,37
Черкаська	11497897965,83	16044527127,43	17561214290,46	16549289497,57	13353988694,68
Чернівецька	7625650524,13	10228252614,95	11637977695,8	11276091650,56	8767309795,12
Чернігівська	9133866311,70	13100175693,12	14914512974,05	13947778089,03	11316123444,73

Джерело: складено на основі даних Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage>

Таблиця В.2

Сумарні видатки місцевих бюджетів з трансфертами, 2016–2020 рр., грн

Регіони	2016	2017	2018	2019	2020
Вінницька	13830072312,08	20084202987,60	22920112355,71	22324286321	18079769022
Волинська	9438398894,79	13139946514,55	15079243804,19	14666511576	11850034492
Дніпропетровська	32124003315,11	43050827158,83	51412822410,25	51006803773	44689126211
Донецька	16127163464,57	25136156722,12	28127439513,88	27302497598	24827691181
Житомирська	11126166459,05	15283241182,25	17717656573,17	17225882277	13975168040
Закарпатська	10044442962,86	13530642791,89	15876231854,45	16393846423	12958303027
Запорізька	15869541336,96	22198914415,92	25942607622,82	25179443670	21028949094
Івано-Франківська	12161979387,26	16620794231,86	18871932377,30	18628334745	13976856818
Київська	16327606859,84	73855289650,92	87605727392,25	90503368214	83903238924
Кіровоградська	8531784105,06	11919446302,84	13684766301,05	13420656553	10994461466
Луганська	6142332641,79	8923731700,65	9258610159,92	9470175816	8176886182
Львівська	22821546362,23	31212628645,92	35729677137,23	34975175712	29931888273
Миколаївська	9575538762,87	13133085154,87	14778002519,73	15225108140	12497779198
Одеська	19912371683,53	29629416683,53	32744454821,87	34202076449	28957803753
Полтавська	14173609728,54	20259220094,37	23051490237,22	21821550945	19197836746
Рівненська	10186593546,33	14381061743,49	16819123604,33	16187168215	12420687166
Сумська	10025528814,14	13750883925,32	15802938296,93	14442195096	11518438439
Тернопільська	9258161090,82	12335787014,11	13989248128,11	13426577170	10285060714
Харківська	22290545280,11	31331375174,73	35923205788,47	37013556925	30999095892
Херсонська	8318194093,08	11371083069,23	13419215195,52	13187838865	11113983210
Хмельницька	11294558706,64	15884490950,69	17981765459,31	17387215741	13458029119
Черкаська	11251928610,91	15860319225,65	17421778917,92	16605181703	13329087493
Чернівецька	7355604101,83	10206313421,73	11454083690,01	11528861520	8697875301
Чернігівська	8743266534,66	12987992543,77	14965480850,75	14124281102	11240004685

Джерело: складено на основі даних Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage>

Таблиця В.3

Сумарні доходи місцевих бюджетів без трансфертами, 2016–2020 рр., грн

Регіони	2016	2017	2018	2019	2020
Вінницька	5651232354,25	8225069718,41	9324472637,38	10802302389,84	10986779128,10
Волинська	3092248810,57	4726038853,48	5008761549,61	5411453894,64	5851796738,10
Дніпропетровська	17944648107,57	23266379833,25	27745710794,71	31682814986,30	32042065489,88
Донецька	8749275719,45	11944868509,80	12959264464,22	14659622493,42	15108894228,28
Житомирська	4021738477,18	5695825048,99	6610261167,08	7760273466,51	8020298035,94
Закарпатська	3106888856,40	4608891389,97	5120825291,30	5998829298,00	5976586263,60
Запорізька	8677933686,02	10878991950,14	12507201488,98	13568509244,45	13993985663,42
Івано-Франківська	3662591728,20	5070908361,30	5894118098,67	6829699935,30	7089838716,11
Київська	9223880550,28	48763075226,77	56379718633,78	65606570662,09	68136348867,62
Кіровоградська	3564067129,41	4902608469,68	5634357837,36	6435458635,33	6733668261,21
Луганська	2479146950,86	3163394072,11	3437540055,03	3861140522,79	4186867251,18
Львівська	9956388697,18	13309958860,66	15101578559,29	17652057214,86	18608133925,30
Миколаївська	4338753017,55	5812113457,90	6433106473,46	7496480480,00	7934905512,29
Одеська	10763161454,16	15998649289,76	17279703920,16	18494991157,56	19172054196,91
Полтавська	6931430373,66	9359398092,88	11496020610,21	13036171004,11	13054857686,08
Рівненська	3122491214,28	4621003740,24	5423373567,84	5809141015,13	6273747738,70
Сумська	3998944916,89	5663979618,34	6357670144,88	7055714125,97	7351604341,65
Тернопільська	2571592527,97	3622900273,07	4316367391,12	5102040937,86	5377613683,66
Харківська	11304632808,63	15069983842,28	18134847321,04	20983469493,05	21842304709,27
Херсонська	3300013769,73	4502060692,23	5184382963,22	5751345530,30	6050466572,60
Хмельницька	4169827197,54	5822294730,14	6700133295,22	7782040494,93	8065655299,66
Черкаська	4650648803,04	6329466920,75	7150954088,75	7923576433,77	8435791535,72
Чернівецька	2529930088,48	3116478631,13	3498731890,90	3926325515,22	3964388997,50
Чернігівська	3650773064,27	5016637104,03	5776916358,46	6595853302,72	7044274187,54

Джерело: складено на основі даних Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage>

Таблиця В.4

Трансферти місцевим бюджетам з державного, 2016–2020 рр., грн

Регіони	2016	2017	2018	2019	2020
Вінницька	8653018269,60	12390096727,83	13509165685,64	11231334397,19	7036477224,18
Волинська	6430828560,87	8901963746,00	9991939731,93	9151553723,22	5847320396,88
Дніпропетровська	14526477967,09	20152851768,35	21906282944,52	18926619078,38	11476333466,44
Донецька	9226093400,42	13878817648,75	13546332255,71	11841176782,24	7239333623,16
Житомирська	7197764932,05	9938330251,10	11019893718,83	9555023603,49	5821169106,01
Закарпатська	7015257317,06	9402505690,62	10913972567,75	10259264193,68	7008056582,27
Запорізька	8037359145,14	11392287307,30	12234037560,38	10737750032,73	6669282025,03
Івано-Франківська	8652004531,51	11921770674,32	12935567978,83	11527890807,79	6823622107,18
Київська	8224029711,23	26077175360,07	28986224392,95	25721049404,37	15901926471,03
Кіровоградська	5246594320,84	7223184386,16	8066180832,41	6950358364,64	4136110713,62
Луганська	3874603533,56	4870044500,35	5784999223,56	5255569064,78	3585655943,62
Львівська	13391236987,28	18778460051,26	19738704801,06	16841390618,15	10527048818,99
Миколаївська	5593461120,93	7536049056,36	8287632859,70	7608929585,97	4833472980,86
Одеська	10016702227,96	13216901054,87	15000408648,65	14979580951,40	9069559469,46
Полтавська	7768198680,12	10855032392,30	11717209204,91	8652786983,76	5547533061,55
Рівненська	7317017889,65	10247305976,02	11197557405,56	10218637657,14	6250847411,01
Сумська	6373493864,06	8292650561,04	9243302125,50	7261470734,04	4158522694,87
Тернопільська	6775617427,12	9008948367,02	9675774080,78	8158307341,44	5033604760,38
Харківська	11608227895,75	16092073269,10	18139756488,91	15441017767,45	8818700299,55
Херсонська	5264163057,45	7169989417,62	8264963965,24	7378225248,04	4975240985,52
Хмельницька	7358128121,87	10346135513,69	11092697346,15	9276684092,47	5424270015,71
Черкаська	6847249162,79	9715060206,68	10410260201,71	8625713063,80	4918197158,96
Чернівецька	5095720435,65	7111773983,82	8139245804,90	7349766135,34	4802920797,62
Чернігівська	5483093247,43	8083538589,09	9137596615,59	7351924786,31	4271849257,19

Джерело: складено на основі даних Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage>

ДОДАТОК Д
Матриця вхідних показників місцевих бюджетів, 2019-2020 рр

АТО		2019, тис.грн					2020, тис.грн				
		Населення	Доходи сумарні	Міжбюджетні трансферти сумарні	Доходи без трансфертів	Видатки сумарні	Доходи сумарні	Міжбюджетні трансферти	Доходи без трансфертів	Видатки сумарні	
Міста обласного значення	Львів	755800	10508575,4	2851654,5	7656920,9	10835809,1	9450132,9	1600731,4	7849401,5	10185278,5	
	Одеса	1011500	11292533,1	3313944,9	7978588,2	12168931,4	10083389,2	1847697,8	8235691,4	10662640,3	
	Хмельницький	271300	3149423,4	1151408,5	1998014,9	3199802,6	2658458,1	571672,0	2086786,1	2624249,5	
	Черкаси	277300	3103844,4	1074520,5	2029323,9	3099941,5	2708338,3	542400,6	2165937,7	2694549,6	
	Чернівці	262800	2698092,7	938257,1	1759835,6	2714880,3	2465367,4	678228,7	1787138,7	2282129,1	
	Чернігів	288300	3224155,7	1290210,6	1933945,1	3226946,6	2671306,5	584356,1	2086950,4	2658974,1	
Міські ТГ	Балтська	32598	287871,0	129222,1	158648,9	301596,9	299490,3	127583,2	171907,1	306620,9	
	Барська	16467	122888,7	53154,2	69734,5	121914,7	137157,7	61282,2	75875,5	132291,8	
	Волочиська	33076	283636,8	110747,7	172889,1	283832,4	255009,6	88449,7	166559,9	255066,7	
	Дружбівська	5579	52948,0	19255,4	33692,6	50129,1	49228,0	12400,6	36827,4	49922,6	
	Борщівська	17572	124983,1	56789,1	68194,0	122114,4	124404,6	52807,8	71596,8	121166,7	
	Маловисківська	13168	97118,1	34986,9	62131,2	96269,9	100062,4	34810,8	65251,6	96298,4	
	Мереф'янська	25116	197742,9	106520,2	91222,7	199988,0	200848,9	101635,7	99213,2	190461,8	
	Пирятинська	16802	180120,1	50317,9	129802,2	164829,2	180120,1	50317,9	129802,2	164829,2	
	Почаївська	9390	62836,3	36803,2	26033,1	65348,6	68595,6	40105,1	28490,5	65676,8	
	Приморська	15493	113257,1	45542,1	67715,0	116425,1	124126,0	54544,0	69582,0	118253,6	
	Тетіївська	21189	176047,7	77484,5	98563,2	176031,3	175890,3	64800,4	111089,9	174911,4	
Тячівська	19569	209852,8	78319,5	131533,3	205923,4	214047,2	72885,0	141162,2	215338,2		
Селищні ТГ	Білокуракинська	13403	134481,2	65752,6	68728,6	134373,4	134481,2	49678,8	84802,4	132380,0	
	Делятинська	17035	131514,2	92413,0	39101,2	129987,7	121312,9	83563,7	37749,2	123854,7	
	Заболоттівська	9546	64242,4	53554,4	10688,0	70085,2	64242,4	50032,4	14210,0	63815,6	
	Іршанська	7296	77469,7	22488,9	54980,8	63849,4	68044,1	22334,0	45710,1	68909,3	
	Кирилівська	6717	112030,1	32417,0	79613,1	116176,7	100684,7	26853,3	73831,4	88151,6	

АТО	2019, тис.грн					2020, тис.грн				
	Населення	Доходи сумарні	Міжбюджетні трансферти сумарні	Доходи без трансфертів	Видатки сумарні	Доходи сумарні	Міжбюджетні трансферти	Доходи без трансфертів	Видатки сумарні	
Красноільська	11145	67101,4	54318,0	12783,4	66208,1	67191,0	53064,2	14126,8	66893,2	
Малинівська	8290	89579,5	40410,4	49169,1	85918,6	77338,0	21076,2	56261,8	74137,5	
Машівська	7490	76397,6	21434,7	54962,9	78249,1	77177,6	19637,5	57540,1	74121,2	
Недригайлівська	8531	72974,1	28171,0	44803,1	74589,0	81585,2	25472,6	56112,6	81585,2	
Олександрівська	12738	129227,2	74469,5	54757,7	131043,8	105294,8	47805,8	57489,0	105420,0	
Стеблівська	6670	59747,7	20372,7	39375,0	65165,0	57801,5	20481,7	37319,8	60483,3	
Чаплинська	17541	147572,8	73722,6	73850,2	156214,0	147281,5	55920,7	91360,8	142852,4	
Сільські ТГ	Бокіймівська	5535	41747,2	28232,6	13514,6	43718,2	43378,5	27277,1	16101,4	40802,2
	Вербківська	7435	172684,5	34176,3	138508,2	174437,5	182859,7	41560,3	141299,4	170992,3
	Вільховецька	12464	94763,8	82349,8	12414,0	96751,6	94763,8	76756,6	18007,2	96751,6
	Дорошівська	5069	26305,8	17923,7	8382,1	26324,0	26305,8	14523,1	11782,7	23370,1
	Космацька	8252	62747,8	55133,0	7614,8	63217,2	67922,9	55554,6	12368,3	66689,8
	Новобасанська	5162	52051,6	18387,4	33664,2	47987,1	52051,6	14902,0	37149,6	49461,4
	Павлівська	7932	68837,3	49785,4	19051,9	68799,6	61588,4	40935,2	20653,2	62747,9
	Соколівська	5975	85770,4	21093,9	64676,5	79474,2	71755,4	17570,2	54185,2	77275,1
	Станіславська	7630	55208,2	36904,5	18303,7	51462,6	55208,2	34799,3	20408,9	51462,6
	Фурсівська	7874	71562,3	33301,1	38261,2	87128,3	68042,4	26036,6	42005,8	60526,4
	Чмирівська	6470	55024,9	33646,7	21378,2	50307,5	55883,3	36779,1	19104,2	55804,4
	Шегинівська	7396	52244,5	23440,2	28804,3	50444,9	51681,6	21718,7	29962,9	51847,9

Джерело: складено на основі даних Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage>

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1

Зважування рівнів міграційних аспірації населення і фінансової депривації

		Чи хотіли б Ви поїхати з теперішнього місця перебування							Всього			
		Ні, на жодний період часу	Так, на період від 1 до 3 років	Так, на період від 1 до 6 місяців	Так, на період від 3 і більше років	Так, на період від 6 місяців до 1 року	Так, на період до 1 місяця	Так, назавжди				
Наскільки Ви задоволені рівнем Вашого доходу: 1 - повністю незадоволений(а), 5 - повністю задоволений(а)?		<i>У столицю країни</i>										
		1	42	1	7	2	4	12	1	69		
		2	68	2	18	3	2	20	3	116		
		3	103	10	23	6	7	44	4	197		
		4	59	5	10	0	6	16	2	98		
		5	17	0	2	0	2	5	1	27		
		Всього	289	18	60	11	21	97	11	507		
				<i>У сусідню європейську країну (Польщу, Угорщину, Словаччину)</i>								
				1	20	3	14	4	4	17	7	69
				2	33	7	32	7	5	28	4	116
				3	58	16	33	3	17	62	8	197
				4	48	1	23	3	5	17	1	98
				5	14	1	2	2	3	5	0	27
				Всього	173	28	104	19	34	129	20	507
				<i>У будь-яку іншу європейську країну</i>								
				1	13	2	14	4	9	18	9	69
2	27			9	31	7	8	26	8	116		
3	47			22	53	3	19	43	10	197		
4	29			3	28	3	9	22	4	98		
5	12			2	1	2	2	7	1	27		
Всього	128	38	127	19	47	116	32	507				
		<i>У будь-яку країну світу з кращими умовами</i>										
		1	22	3	16	3	6	9	10	69		
		2	33	6	31	8	9	20	9	116		
		3	52	17	49	6	14	41	18	197		
		4	31	5	27	5	11	17	2	98		
		5	15	0	3	1	1	5	2	27		
Всього	153	31	126	23	41	92	41	507				

Джерело: складено за результатами соціологічного опитування

Таблиця Е.2

Зважування рівнів міграційних аспірації населення і депривації щодо умов праці

		Чи хотіли б Ви поїхати з теперішнього місця перебування							Всього
		Ні, на жодний період часу	Так, на період від 1 до 3 років	Так, на період від 1 до 6 місяців	Так, на період від 3 і більше років	Так, на період від 6 місяців до 1 року	Так, на період до 1 місяця	Так, назавжди	
Наскільки Ви задоволені умовами Вашої праці: 1 - повністю незадоволений(а), 5 - повністю задоволений(а)?	<i>У столицю країни</i>								
	1	21	0	3	2	0	6	1	33
	2	40	1	9	3	6	15	1	75
	3	101	8	25	3	8	40	4	189
	4	86	6	18	3	2	28	3	146
	5	41	3	5	0	5	8	2	64
	Всього	289	18	60	11	21	97	11	507
	<i>У сусідню європейську країну (Польщу, Угорщину, Словаччину)</i>								
	1	10	1	8	3	1	8	2	33
	2	24	4	17	4	4	14	8	75
	3	54	15	42	6	15	50	7	189
	4	56	5	30	4	7	42	2	146
	5	29	3	7	2	7	15	1	64
	Всього	173	28	104	19	34	129	20	507
	<i>У будь-яку іншу європейську країну</i>								
	1	4	0	9	4	3	11	2	33
	2	21	5	17	5	6	11	10	75
	3	35	17	51	4	25	45	12	189
	4	46	9	39	3	7	37	5	146
	5	22	7	11	3	6	12	3	64
	Всього	128	38	127	19	47	116	32	507
	<i>У будь-яку країну світу з кращими умовами</i>								
	1	5	0	13	2	3	5	5	33
	2	27	3	14	4	9	7	11	75
	3	43	17	53	8	17	36	15	189
	4	47	7	39	6	8	32	7	146
5	31	4	7	3	4	12	3	64	
Всього	153	31	126	23	41	92	41	507	

Джерело: складено за результатами соціологічного опитування

Таблиця Е.3

Зважування рівнів міграційних аспірації населення і депривації щодо сфери освіти

		Чи хотіли б Ви поїхати з теперішнього місця перебування							Всього
		Ні, на жодний період часу	Так, на період від 1 до 3 років	Так, на період від 1 до 6 місяців	Так, на період від 3 і більше років	Так, на період від 6 місяців до 1 року	Так, на період до 1 місяця	Так, назавжди	
Наскільки Ви задоволені якістю освіти, яку отримали: 1 - повністю незадоволений(а), 5 - повністю задоволений(а)?	<i>У столицю країни</i>								
	1	12	0	2	2	0	2	0	18
	2	27	2	9	1	1	8	1	49
	3	79	4	14	4	9	34	3	147
	4	98	8	27	4	8	35	4	184
	5	73	4	8	0	3	18	3	109
	Всього	289	18	60	11	21	97	11	507
	<i>У сусідню європейську країну (Польщу, Угорщину, Словаччину)</i>								
	1	7	0	3	1	1	3	3	18
	2	17	1	17	1	4	9	0	49
	3	49	7	30	6	13	35	7	147
	4	59	13	34	9	11	52	6	184
	5	41	7	20	2	5	30	4	109
	Всього	173	28	104	19	34	129	20	507
	<i>У будь-яку іншу європейську країну</i>								
	1	5	1	5	1	2	3	1	18
	2	10	1	17	2	7	12	0	49
	3	36	11	35	6	20	27	12	147
	4	47	17	44	6	12	47	11	184
	5	30	8	26	4	6	27	8	109
	Всього	128	38	127	19	47	116	32	507
<i>У будь-яку країну світу з кращими умовами</i>									
1	9	0	5	1	2	1	0	18	
2	12	3	18	0	6	9	1	49	
3	43	6	33	7	16	24	18	147	
4	50	15	48	11	11	36	13	184	
5	39	7	22	4	6	22	9	109	
Всього	153	31	126	23	41	92	41	507	

Джерело: складено за результатами соціологічного опитування

Таблиця Е.4

Зважування рівнів міграційних аспірації населення і депривації щодо сфери охорони здоров'я

		Чи хотіли б Ви поїхати з теперішнього місця перебування							Всього
		Ні, на жодний період часу	Так, на період від 1 до 3 років	Так, на період від 1 до 6 місяців	Так, на період від 3 і більше років	Так, на період від 6 місяців до 1 року	Так, на період до 1 місяця	Так, назавжди	
Наскільки Ви задоволені доступністю і якістю медичних послуг за місцем теперішнього проживання: 1 - повністю незадоволений(а), 5 - повністю задоволений(а)?	<i>У столицю країни</i>								
	1	50	3	8	0	4	12	2	79
	2	77	5	14	6	8	30	1	141
	3	101	3	29	4	6	36	6	185
	4	43	7	7	1	1	12	1	72
	5	18	0	2	0	2	7	1	30
	Всього	289	18	60	11	21	97	11	507
	<i>У сусідню європейську країну (Польщу, Угорщину, Словаччину)</i>								
	1	27	3	17	1	6	19	6	79
	2	49	7	28	10	10	31	6	141
	3	64	10	36	3	11	54	7	185
	4	19	7	19	4	6	17	0	72
	5	14	1	4	1	1	8	1	30
	Всього	173	28	104	19	34	129	20	507
	<i>У будь-яку іншу європейську країну</i>								
	1	22	5	25	1	8	12	6	79
	2	39	9	29	9	12	29	14	141
	3	39	14	48	5	19	51	9	185
	4	18	7	21	4	6	15	1	72
	5	10	3	4	0	2	9	2	30
	Всього	128	38	127	19	47	116	32	507
<i>У будь-яку країну світу з кращими умовами</i>									
1	25	2	21	3	9	10	9	79	
2	40	5	35	10	8	28	15	141	
3	52	15	45	6	19	36	12	185	
4	23	8	20	4	3	11	3	72	
5	13	1	5	0	2	7	2	30	
Всього	153	31	126	23	41	92	41	507	

Джерело: складено за результатами соціологічного опитування

Таблиця Е.5

Зважування рівнів міграційних аспірації населення і депривації щодо стану навколишнього середовища

		Чи хотіли б Ви поїхати з теперішнього місця перебування							Всього	
		Ні, на жодний період часу	Так, на період від 1 до 3 років	Так, на період від 1 до 6 місяців	Так, на період від 3 і більше років	Так, на період від 6 місяців до 1 року	Так, на період до 1 місяця	Так, назавжди		
Наскільки Ви задоволені станом довкілля (екологія, озеленення, можливість відпочинку на природі і т. д.) за місцем теперішнього проживання: 1 - повністю незадоволений(а),		<i>У столицю країни</i>								
		1	34	1	5	2	2	9	0	53
		2	69	5	15	3	5	25	3	125
		3	102	3	23	2	7	37	2	176
		4	62	7	16	3	6	23	5	122
		5	22	2	1	1	1	3	1	31
		Всього	289	18	60	11	21	97	11	507
		<i>У сусідню європейську країну (Польщу, Угорщину, Словаччину)</i>								
		1	16	4	12	2	2	12	5	53
		2	54	8	15	4	11	27	6	125
		3	56	7	36	5	12	55	5	176
		4	36	8	32	8	8	28	2	122
		5	11	1	9	0	1	7	2	31
		Всього	173	28	104	19	34	129	20	507
		<i>У будь-яку іншу європейську країну</i>								
		1	14	5	17	3	2	9	3	53
		2	38	9	23	4	15	25	11	125
		3	41	9	48	6	16	47	9	176
		4	24	13	32	6	12	28	7	122
5	11	2	7	0	2	7	2	31		
Всього	128	38	127	19	47	116	32	507		
<i>У будь-яку країну світу з кращими умовами</i>										
1	12	1	14	2	5	9	10	53		
2	44	6	26	8	10	21	10	125		
3	51	11	47	6	12	40	9	176		
4	35	11	31	7	12	16	10	122		
5	11	2	8	0	2	6	2	31		
Всього	153	31	126	23	41	92	41	507		

Джерело: складено за результатами соціологічного опитування

Таблиця Е.6

Зважування рівнів міграційних аспірації населення і депривації щодо умов безпеки

		Чи хотіли б Ви поїхати з теперішнього місця перебування							Всього	
		Ні, на жодний період часу	Так, на період від 1 до 3 років	Так, на період від 1 до 6 місяців	Так, на період від 3 і більше років	Так, на період від 6 місяців до 1 року	Так, на період до 1 місяця	Так, назавжди		
Наскільки Ви задоволені умовами безпеки (криміногенна ситуація, патрулювання вулиць, камери спостереження і т. д.) за місцем теперішнього проживання: 1 - повністю незадоволений(а), 5 - повністю задоволений(а)?		<i>У столицю країни</i>								
		1	50	3	6	2	2	6	1	70
		2	62	2	10	3	5	20	2	104
		3	112	4	35	4	9	46	2	212
		4	45	9	7	2	3	19	5	90
		5	20	0	2	0	2	6	1	31
		Всього	289	18	60	11	21	97	11	507
		<i>У сусідню європейську країну (Польщу, Угорщину, Словаччину)</i>								
		1	29	2	17	5	1	12	4	70
		2	32	4	18	1	9	34	6	104
		3	77	11	42	6	16	51	9	212
		4	23	10	19	7	7	23	1	90
		5	12	1	8	0	1	9	0	31
		Всього	173	28	104	19	34	129	20	507
		<i>У будь-яку іншу європейську країну</i>								
		1	21	2	22	5	4	9	7	70
		2	23	6	25	3	9	32	6	104
3	57	15	47	4	23	51	15	212		
4	17	13	24	6	10	17	3	90		
5	10	2	9	1	1	7	1	31		
Всього	128	38	127	19	47	116	32	507		
<i>У будь-яку країну світу з кращими умовами</i>										
1	24	1	19	7	4	6	9	70		
2	29	7	26	5	8	21	8	104		
3	69	12	46	6	20	44	15	212		
4	20	10	26	4	7	14	9	90		
5	11	1	9	1	2	7	0	31		
Всього	153	31	126	23	41	92	41	507		

Джерело: складено за результатами соціологічного опитування

ДОДАТОК Ж

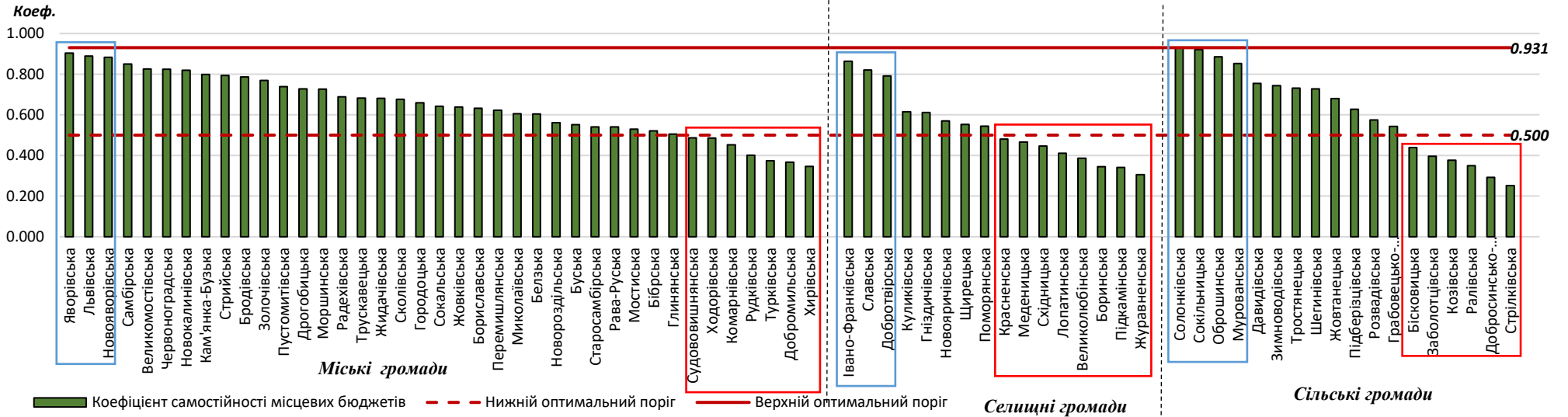

Рис. Ж.1. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
Показник самостійності місцевих бюджетів

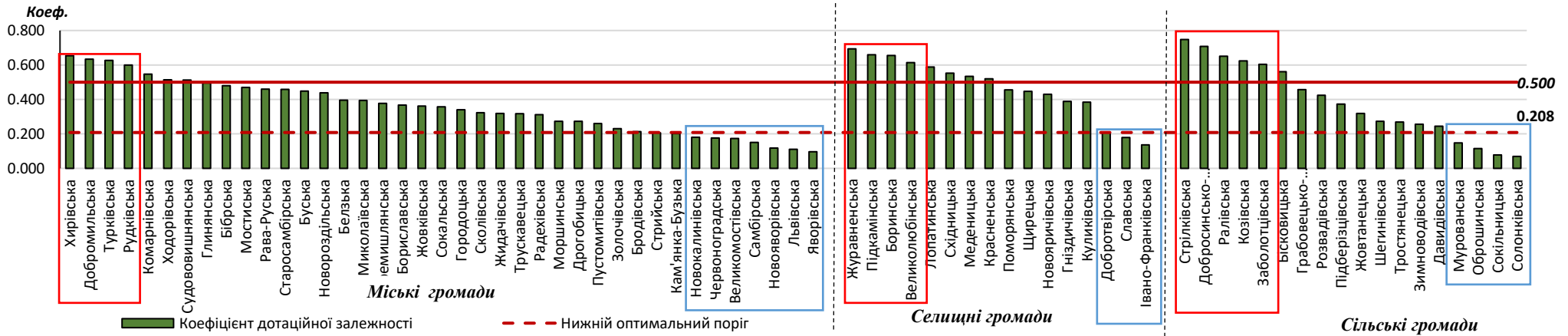

Рис. Ж.2. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
Показник дотаційності

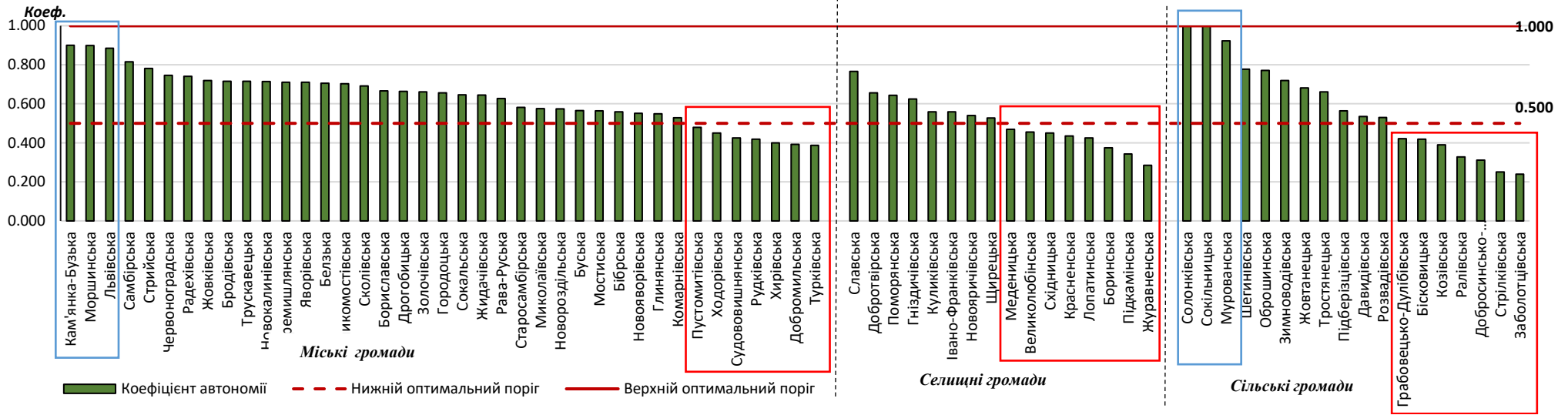

Рис. Ж.3. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
Показник автономії (співвідношення видатків і власних доходів)

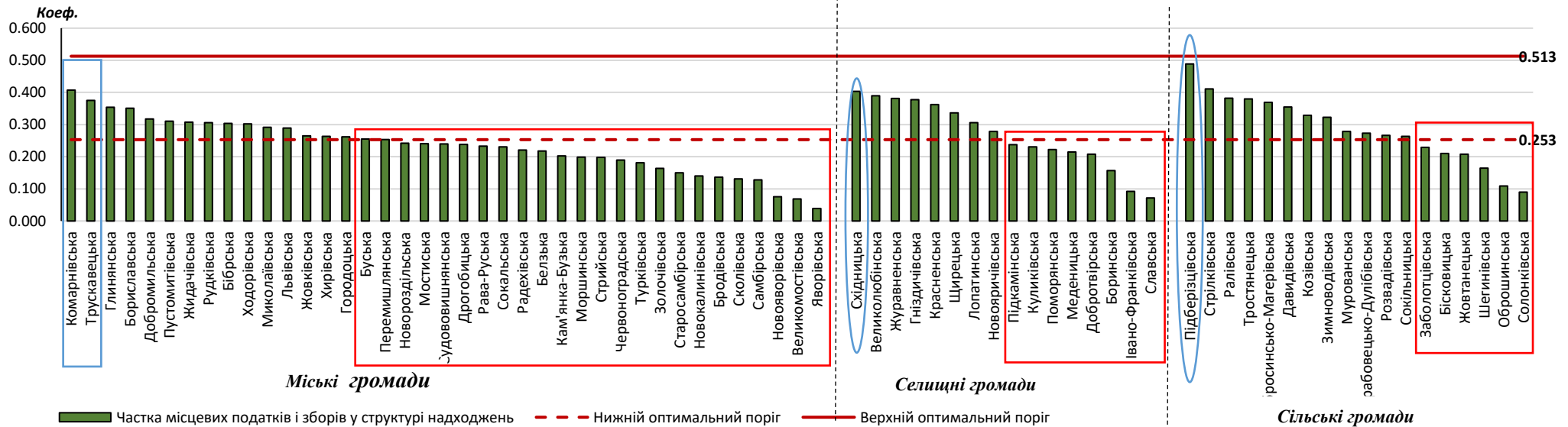

Рис. Ж.4. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
Показник «Частка місцевих податків і зборів у структурі надходжень до місцевого бюджету»

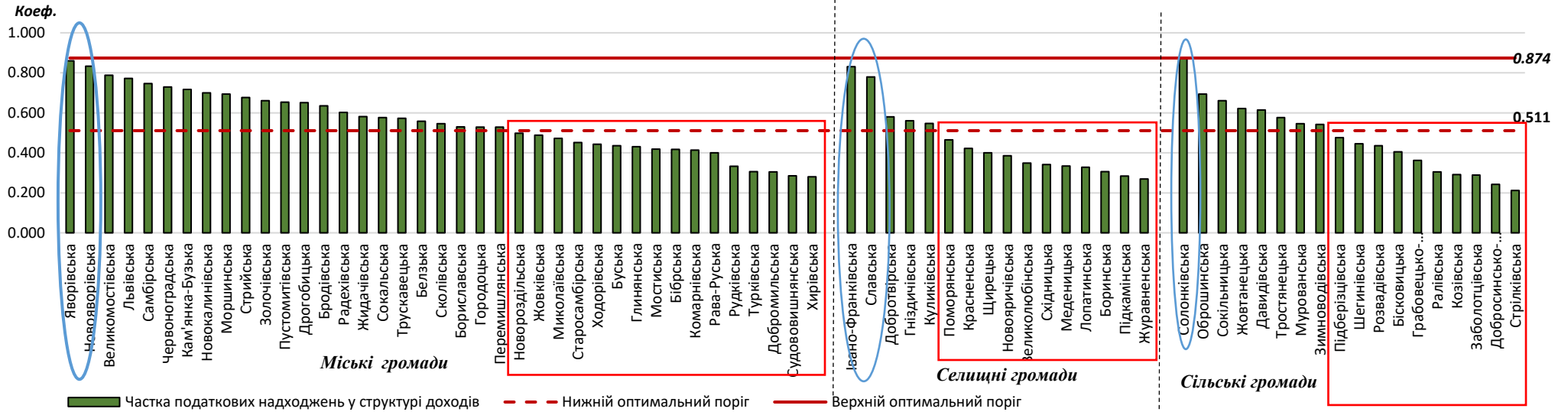

Рис. Ж.5. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
Показник «Частка податкових надходжень у структурі доходів»

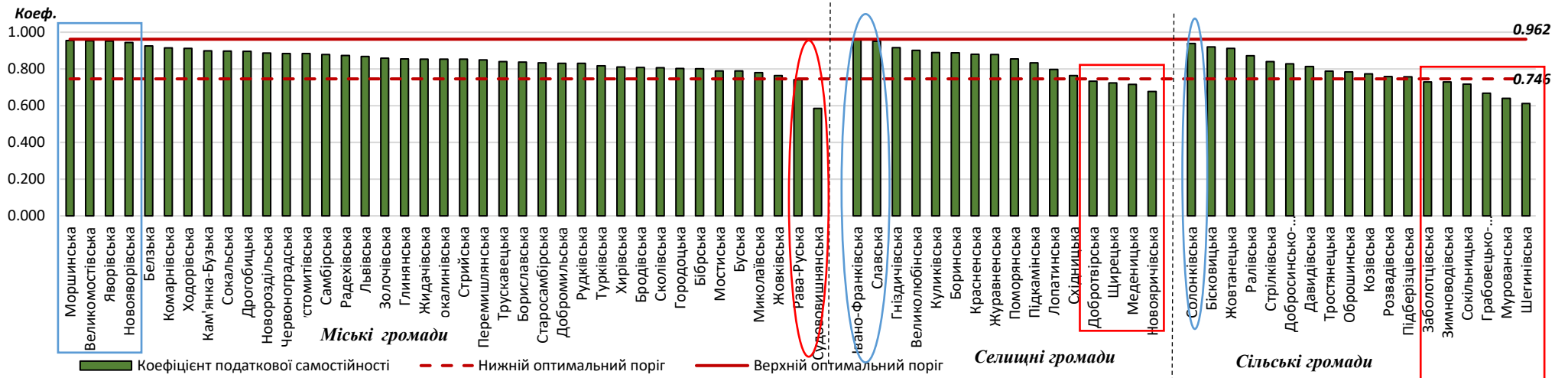

Рис. Ж.6. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
Показник податкової самостійності

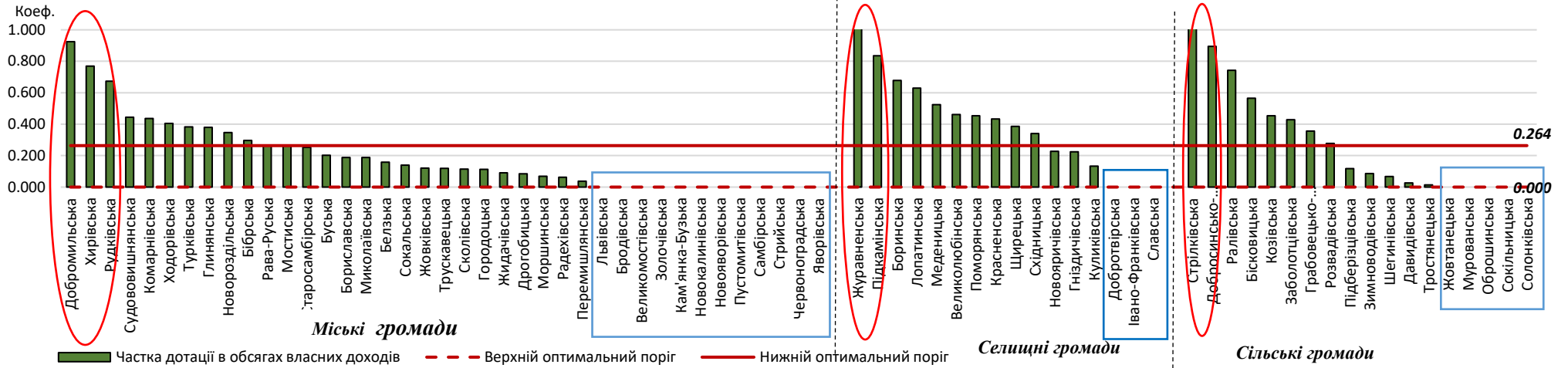

Рис. Ж.7. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
 Показник «Частка базової дотації у власних доходах»

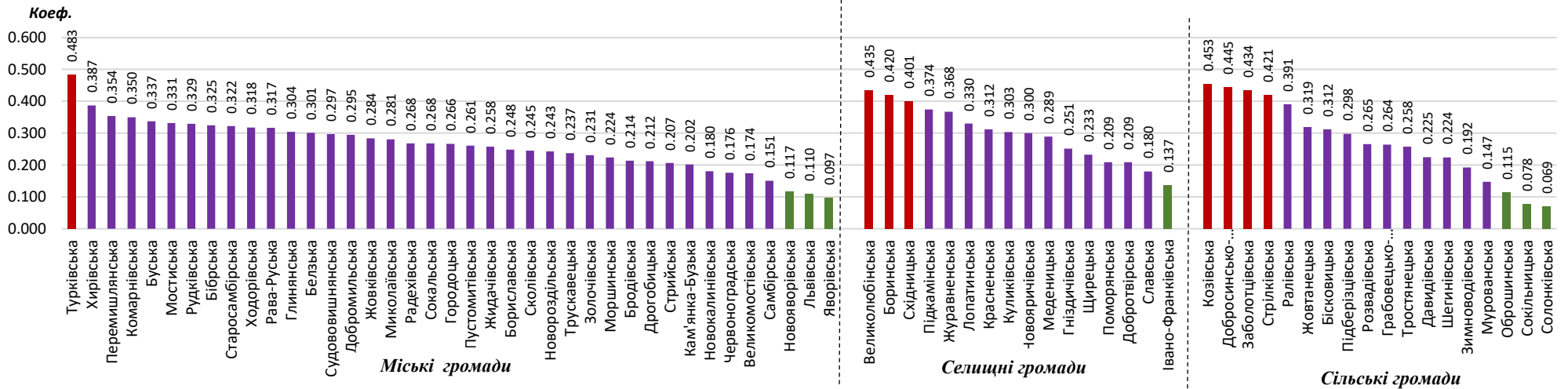

Рис. Ж.8. Фінансова стійкість громад Львівської області, січень-вересень 2023 р.:
 Показник «Частка субвенцій у структурі доходів місцевого бюджету»

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.1

Емпіричні показники фінансового добробуту ТГ України, 2017 р.

Регіони	ОТГ	Коефіцієнти	Регіони	ОТГ	Коефіцієнти
Вінницька	Гончарівська	0,81596	Закарпатська	Тячівська	0,854
	Деснянська	0,71434		Полянська	0,48483
	Вертіївська	0,73649		Вільховецька	0,12324
	Мринська	0,56558		Смирновська	0,87775
	Михайло-Коцюбинська	0,51544		Долинська	0,87481
	Макіївська	0,49573		Гірсівська	0,62938
	Іванівська	0,11003		Приморська	0,65911
	Остерська	0,24505		Осипенківська	0,59755
	Лосинівська	0,20537		Веселівська	0,55948
Волинська	Княгининівська	0,93512	Запорізька	Біленьківська	0,45174
	Поромівська	0,7311		Таврійська	0,37539
	Смолигівська	0,85139		Комишуваська	0,0986
	Литовезька	0,60625		Тлумацька	0,82425
	Шацька	0,64067		Старобогородчанська	0,55417
	Приліснецька	0,50212		Матеївецька	0,62263
	Люблинецька	0,39771		Білоберізька	0,51436
	Голобська	0,36289		Верхнянська	0,4561
	Заболоттівська	0,11962		П'ядицька	0,36843
Дніпропетровська	Слобожанська	0,912	Івано-Франківська	Нижньовербівська	0,34746
	Вербківська	0,65366		Витвицька	0,31332
	Богданівська	0,64306		Космацька	0,12672
	Гречанопадівська	0,28086		Пісківська	0,27057
	Чкаловська	0,27059		Калитянська	0,74308
	Покровська	0,24752		Соколівська	0,92424
	Нивотрудівська	0,11738		Новоукраїнська	0,79283
	Грушівська	0,06471		Маловисківська	0,67385
	Сурсько-Литовська	0,11303		Київська	Бобринецька
Донецька	Шахівська	0,87455	Кіровоградська	Великоандрусівська	0,92424
	Лиманська	0,50755		Тростянецька	0,92458
	Соледарська	0,4036		Давидівська	0,80069
	Іллінівська	0,47573		Бабинська	0,6777
	Миколаївська	0,39075		Заболотцівська	0,62233
Житомирська	Черкаська	0,10798	Львівська	Дублянська	0,49513
	Ушомирська	0,9771		Гніздичівська	0,55663
	Станишівська	0,82881		Вільшаницька	0,15229
	Чижівська	0,59958		Воле-Баранецька	0,14608
	Брусилівська	0,46266		Новомиська	0,09694
	Високівська	0,49884		Білокуракинська	0,92805
	Тетерівська	0,4692		Новопсковська	0,81033
	Новоборівська	0,29772		Чмирівська	0,15277
	Чоповицька	0,28897		Миколаївська	0,9507
Барашівська	0,10062	Хотінська	0,82868		
Миколаївська	Галицинівська	0,98631	Луганська	Недригайлівська	0,83338
	Коблівська	0,67836		Березівська	0,71453
	Михайлівська	0,72207		Дружбівська	0,71153
	Мостівська	0,59822		Шалигинська	0,69628
Сумська			Сумська		

Регіони	ОТГ	Коефіцієнти	Регіони	ОТГ	Коефіцієнт и
	Баштанська	0,53941		Кириківська	0,51617
	Нечаянська	0,45505		Грунська	0,40877
	Кам'яномостівська	0,3463		Нижньосироватська	0,16395
	Прибужанівська	0,41116		Байковецька	0,91304
	Воскресенська	0,08923		Гусятинська	0,5578
Одеська	Біляївська	0,90033	Теннопільська	Великогаївська	0,46691
	Красносільська	0,92696		Золотниківська	0,34916
	Тузлівська	0,4595		Колодненська	0,29806
	Ширяївська	0,52495		Васильковецька	0,32101
	Балтська	0,58939		Колидніанська	0,19635
	Великомихайлівська	0,647		Коропецька	0,15242
	Коноплянська	0,57684		Золотопотіцька	0,07361
	Маразліївська	0,40197		Роганська	0,96932
	Розквітівська	0,13293		Старосалівська	0,32749
	Полтавська	Білоцерківська		0,66554	Харківська
Глобинська		0,74378	Мереф'янська	0,50133	
Пришибська		0,60333	Херсонська	Тавричанська	0,98007
Скороходівська		0,38408		Зеленопідська	0,8392
Семенівська		0,44726		Музиківська	0,63675
Клепачівська		0,38269		Чаплинська	0,61927
Новоаврамівська		0,3532		Хрестівська	0,57397
Великосорочинська		0,3547		Каланчацька	0,58653
Новознам'янська		0,34423		Асканія-Нова	0,41485
Привільненська		0,93535		Великокопанівська	0,38315
Крупецька	0,86748	Гладківська		0,11355	
Рівненська	Клесівська	0,73762		Хмельницька	Розсошанська
	Млинівська	0,57464	Гуменецька		0,52318
	Боремельська	0,50385	Меджибізька		0,52358
	Отстрожецька	0,48421	Дунаєвецька		0,40684
	Мирогощанська	0,34094	Новоушицька		0,41759
	Локницька	0,1634	Полонська		0,37142
	Пісківська	0,18115	Маківська		0,2524
	Глибоцька	0,87758	Судилківська		0,32368
Чернівецька	Тереблеченська	0,78668	Чернігівська	Китайгородська	0,0926
	Сокирянська	0,82976		Гончарівська	0,81596
	Волоківська	0,6274		Деснянська	0,71434
	Мамалигівська	0,50682		Вертіївська	0,73649
	Вашковецька	0,52597		Мринська	0,56558
	Рукшинська	0,30949		Михайло-Коцюбинська	0,51544
	Красноільська	0,20175		Макіївська	0,49573
	Чудейська	0,11283		Іванівська	0,11003
	Єрківська	0,78165		Остерська	0,24505
Черкаська	Тальнівська	0,70042	Лосинівська	0,20537	
	Стеблівська	0,7772			
	Мокрокалігирська	0,58243			
	Набутівська	0,63474			
	Білозірська	0,16232			

Таблиця 3.2

Емпіричні показники фінансового добробуту ТГ України, 2020 р.

Регіони	ОТГ	Коефіцієнти	Регіони	ОТГ	Коефіцієнти
Вінницька	Вінницька	0.98002	Волинська	Боратинська	0.93507
	Оратівська	0.70449		Підгайцівська	0.8671
	Калинівська	0.79367		Зарічанська	0.79062
	Кунківська	0.61264		Липинська	0.52855
	Студенянська	0.33396		Тростянецька	0.23887
	Росошанська	0.40121		Турійська	0.28293
	Ковалівська	0.41349		Затурцівська	0.2485
	Мельниківська	0.32112		Старовижівська	0.25411
	Северинівська	0.28715		Самарівська	0.16179
	Соболівська	0.22677		Забродівська	0.14543
	Брацлавська	0.2143		Дубечненська	0.12438
	Мурафська	0.09225		Велимченська	0.07961
Дніпропетровська	Троїцька	0.9466	Донецька	Шахівська	0.88104
	Слобожанська	0.68314		Андріївська	0.59062
	Новолатівська	0.70495		Вугледарівська	0.36665
	Вербківська	0.58482		Соледарська	0.44789
	Миколаївська (Васильків)	0.1735		Іллінівська	0.49389
	Новопавлівська	0.178		Миколаївська	0.34259
	Петриківська	0.21204		Лиманська	0.30858
	Саксаганська	0.14274		Бахмутська	0.31707
	Маломихайлівська	0.13167		Олександрівська	0.26164
	Сурсько-Литовська	0.06119		Званівська	0.16132
	Нивотрудівська	0.0609		Черкаська	0.16746
	Грушівська	0.0434		Сіверська	0.06016
Житомирська	Оліївська	0.83118	Запорізька	Кирилівська	0.88181
	Ушомирська	0.60388		Олександрівська	0.66042
	Чижівська	0.5016		Пологівська	0.85364
	Житомирська	0.4466		Долинська	0.75191
	Вільшанська	0.22786		Чкаловська	0.44813
	Вишевицька	0.23521		Веселівська	0.59851
	Тетерівська	0.22496		Гуляйпільська	0.62891
	Вчорайшенська	0.16093		Якимівська	0.60118
	Білокоровицька	0.16422		Комишуваська	0.23758
	Курненська	0.10609		Новоолександрівська	0.22406
	Барашівська	0.11015		Благовіщенська	0.09616
	Соколівська	0.03811		Водянська	0.17334
Закарпатська	Мукачівська	1	Київська	Миронівська	0.85904
	Баранинська	0.82602		Студениківська	0.80603
	Тячівська	0.76007		Обухівська	0.81612
	Іршавська	0.57982		Ковалівська	0.53113
	Перечинська	0.48003		Пісківська	0.32379
	Полянська	0.41216		Березанська	0.41577
	Вільховецька	0.08596		Баришівська	0.36462
Івано-Франківська	Ямницька	0.93108		Бородянська	0.34435
	Долинська	0.42384		Ржищівська	0.19874
	Івано-Франківська	0.60828		Богуславська	0.27022
	Угринівська	0.46356		Узинська	0.23024
	Білоберізька	0.18291		Калитянська	0.10658

	Матеївецька	0.20223	Львівська	Славська	0.85028
	Верхнянська	0.15738		Солонківська	0.69406
	Старобогородчанська	0.12223		Підберізіцівська	0.53267
	Ланчинська	0.06591		Давидівська	0.59626
	Дзвиняцька	0.08601		Мостиська	0.25455
	Рожнівська	0.06505		Бабинська	0.15631
	Космацька	0.05826		Бібрська	0.26354
Кіровоградська	Петровська	1	Ходорівська	0.26667	
	Первозванівська	0.61765	Міженецька	0.07544	
	Попельнастівська	0.35047	Луківська	0.09358	
	Мар'янівська	0.45316	Воле-Баранецька	0.07904	
	Катеринівська	0.40461	Новоміська	0.064	
	Дмитрівська	0.51183	Коломийчеська	0.780301	
	Великосеверинівська	0.40289	Калмиківська	0.807619	
	Піщаноблідська	0.30454	Троїцька	0.879684	
	Маловисківська	0.33607	Привільська	0.768689	
	Смолінська	0.37026	Лозно-Олександрівська	0.566486	
Бобринецька	0.32485	Новопсковська	0.655395		
Великоандрусівська	0.09984	Білокуракинська	0.6202		
Миколаївська	Галицинівська	1	Шульгинська	0.379079	
	Коблівська	0.759233	Підгорівська	0.121688	
	Бузька	0.592016	Марківська	0.133452	
	Михайлівська	0.685894	Біловодська	0.071873	
	Вознесенська	0.526035	Чмирівська	0.04941	
	Нечаянська	0.458506	Визирська	0.918413	
	Арбузинська	0.463521	Таїровська	0.599738	
	Лоцькинська	0.326532	Авангардівська	0.508464	
	Новобузька	0.343342	Затишанська	0.434282	
	Новополтавська	0.33106	Дальницька	0.262758	
Воскресенська	0.095471	Коноплянська	0.171655		
Дорошівська	0.23244	Березівська	0.359333		
Полтавська	Сенчанська	0.834591	Ширяївська	0.160664	
	Коломацька	0.696844	Знам'янська	0.126441	
	Михайлівська	0.430029	Вилківська	0.140579	
	Горішньоплавнівська	0.570422	Яськівська	0.139133	
	Петрівсько-Роменська	0.429502	Мологівська	0.063036	
	Гребінківська	0.311873	Вараська	0.988892	
	Клепачівська	0.24647	Клеванська	0.567154	
	Чорнухинська	0.355658	Малополубашанська	0.682212	
	Оболонська	0.140879	Привільненська	0.487392	
	Недогарківська	0.183207	Млинівська	0.354835	
Новознам'янська	0.184269	Корнинська	0.343231		
Заворсклянська	0.11004	Дядьковицька	0.274198		
Сумська	Комишанська	0.944456	Олександрійська	0.319334	
	Чернечинська	0.757858	Бугринська	0.246423	
	Миколаївська	0.723634	Мирогощанська	0.17669	
	Андріяшівська	0.597505	Степанська	0.171033	
	Хотінська	0.660596	Старосільська	0.113912	
	Синівська	0.472661	Байковецька	0.671961	
	Річківська	0.3642	Настасівська	0.242843	
	Миколаївська	0.394333	Тернопільська	0.910952	
	Кириківська	0.292461	Скориківська	0.46296	
	Нижньосироватська	0.233292	Васильковецька	0.224316	
Грунська	0.248026	Купчинецька	0.343311		
Чупахівська	0.11212	Золотниківська	0.194761		

Харківська	Наталинська	0.959165	Херсонська	Почаївська	0.242155
	Старовірівська	0.595576		Коліндьянська	0.110669
	Коломацька	0.405293		Золотопотіцька	0.080802
	Роганська	0.42089		Коропецька	0.085239
	Пісочинська	0.452938		Мельнице-Подільська	0.084746
	Старосалтівська	0.291313		Музиківська	0.932297
	Малоданилівська	0.395291		Зеленопідська	0.754736
	Лозівська	0.358937		Тавричанська	0.744081
	Мереф'янська	0.262063		Борозенська	0.720116
	Циркунівська	0.20182		Новорайська	0.640376
	Ізюмська	0.21887		Кочубеївська	0.44224
	Оскільська	0.125588		Милівська	0.510773
Хмельницька	Розсошанська	0.897364	Черкаська	Каланчацька	0.62733
	Нетішинська	0.768547		Чулаківська	0.439445
	Крупецька	0.817396		Станіславська	0.262109
	Гуменецька	0.569289		Гладківська	0.225711
	Ленковецька	0.338341		Виноградівська	0.110674
	Чемеровецька	0.419697		Степанецька	0.85975
	Старосинявська	0.319957		Литвинецька	0.359978
	Городоцька	0.408838		Зорівська	0.246731
	Ганнопільська	0.246857		Великохутірська	0.357133
	Плужненська	0.129471		Моринська	0.246583
	Староушицька	0.179879		Михайлівська	0.307385
	Китайгородська	0.060543		Соколівська	0.376064
	Хотинська	0.904192		Буцька	0.205568
	Новодністровська	0.835935		Таганчанська	0.127551
Магальська	0.682846	Вільшанська	0.180269		
Чернівецька	Кіцманська	0.816067	Чернігівська	Березняківська	0.207294
	Сторожинецька	0.58697		Леськівська	0.094064
	Неполоковецька	0.544778		Гончарівська	0.976495
	Недобоївська	0.471451		Деснянська	0.550743
	Усть-Путильська	0.445194		Варвинська	0.52571
	Острицька	0.322582		Новобасанська	0.633656
	Рукшинська	0.180801		Ічнянська	0.569697
	Красноільська	0.241703		Ніжинська	0.659655
	Чудейська	0.10977		Любецька	0.443756
				Малодівицька	0.448554
				Холминська	0.247457
				Височанська	0.098867
		Остерська	0.117194		
		Лосинівська	0.167638		

Додаток И

Емпіричні показники компонент економічного розвитку регіонів України, 2015-2021 рр.

Регіони	Компоненти					
	Економічна стійкість	Економічна ефективність	Інноваційний розвиток та ЗЕ співпраця	Розвиток МС підприємництва	Ефективність ринку праці	Розвиток інфраструктури
2015 рік						
Вінницька	0.154	0.186	0.091	0.276	0.226	0.206
Волинська	0.216	0.223	0.132	0.357	0.247	0.374
Дніпропетровська	0.142	0.130	0.153	0.267	0.170	0.276
Донецька	0.244	0.246	0.125	0.276	0.099	0.209
Житомирська	0.146	0.146	0.164	0.222	0.374	0.233
Закарпатська	0.299	0.213	0.189	0.208	0.274	0.179
Запорізька	0.198	0.163	0.122	0.272	0.139	0.349
Івано-Франківська	0.293	0.229	0.135	0.199	0.313	0.183
Київська	0.173	0.173	0.142	0.188	0.197	0.180
Кіровоградська	0.275	0.223	0.092	0.169	0.194	0.209
Луганська	0.210	0.184	0.128	0.271	0.104	0.295
Львівська	0.210	0.131	0.135	0.330	0.261	0.346
Миколаївська	0.170	0.184	0.093	0.296	0.171	0.259
Одеська	0.150	0.172	0.091	0.208	0.222	0.316
Полтавська	0.141	0.099	0.181	0.305	0.206	0.264
Рівненська	0.316	0.207	0.154	0.291	0.250	0.450
Сумська	0.174	0.190	0.123	0.328	0.169	0.380
Тернопільська	0.287	0.271	0.120	0.341	0.394	0.119
Харківська	0.184	0.199	0.129	0.139	0.222	0.358
Херсонська	0.125	0.178	0.132	0.203	0.280	0.393
Хмельницька	0.289	0.273	0.163	0.241	0.437	0.147
Черкаська	0.201	0.231	0.145	0.310	0.234	0.280
Чернівецька	0.221	0.211	0.116	0.126	0.362	0.196
Чернігівська	0.255	0.246	0.168	0.320	0.277	0.253
2016 рік						
Вінницька	0.145	0.160	0.092	0.291	0.285	0.210
Волинська	0.144	0.297	0.165	0.236	0.283	0.260

Дніпропетровська	0.133	0.184	0.131	0.292	0.224	0.202
Донецька	0.246	0.206	0.145	0.275	0.142	0.267
Житомирська	0.187	0.166	0.128	0.337	0.296	0.273
Закарпатська	0.302	0.209	0.131	0.254	0.321	0.148
Запорізька	0.210	0.313	0.114	0.282	0.220	0.240
Івано-Франківська	0.280	0.267	0.101	0.319	0.204	0.189
Київська	0.115	0.136	0.146	0.196	0.170	0.143
Кіровоградська	0.188	0.152	0.146	0.178	0.249	0.326
Луганська	0.095	0.133	0.121	0.280	0.058	0.287
Львівська	0.276	0.179	0.150	0.311	0.256	0.270
Миколаївська	0.151	0.153	0.082	0.325	0.176	0.306
Одеська	0.174	0.126	0.165	0.204	0.292	0.306
Полтавська	0.156	0.141	0.160	0.315	0.217	0.342
Рівненська	0.274	0.286	0.142	0.275	0.264	0.330
Сумська	0.290	0.231	0.142	0.267	0.171	0.273
Тернопільська	0.295	0.212	0.108	0.280	0.348	0.162
Харківська	0.146	0.189	0.109	0.139	0.140	0.278
Херсонська	0.243	0.254	0.140	0.198	0.198	0.276
Хмельницька	0.209	0.238	0.166	0.272	0.502	0.280
Черкаська	0.206	0.243	0.127	0.333	0.230	0.250
Чернівецька	0.239	0.270	0.105	0.137	0.282	0.172
Чернігівська	0.252	0.258	0.163	0.344	0.300	0.275
2017 рік						
Вінницька	0.238	0.248	0.140	0.329	0.222	0.223
Волинська	0.176	0.271	0.161	0.249	0.220	0.294
Дніпропетровська	0.118	0.212	0.129	0.284	0.174	0.150
Донецька	0.260	0.293	0.143	0.271	0.131	0.314
Житомирська	0.185	0.164	0.184	0.352	0.326	0.254
Закарпатська	0.248	0.231	0.207	0.263	0.361	0.162
Запорізька	0.199	0.290	0.093	0.305	0.250	0.290
Івано-Франківська	0.109	0.186	0.182	0.299	0.250	0.175
Київська	0.130	0.138	0.209	0.197	0.226	0.156
Кіровоградська	0.289	0.272	0.151	0.197	0.278	0.244

Луганська	0.210	0.250	0.123	0.258	0.078	0.200
Львівська	0.216	0.123	0.195	0.310	0.265	0.295
Миколаївська	0.230	0.261	0.130	0.298	0.182	0.264
Одеська	0.161	0.127	0.177	0.213	0.326	0.287
Полтавська	0.151	0.180	0.123	0.314	0.228	0.201
Рівненська	0.239	0.252	0.000	0.280	0.199	0.167
Сумська	0.275	0.238	0.156	0.279	0.148	0.263
Тернопільська	0.166	0.201	0.131	0.210	0.275	0.135
Харківська	0.163	0.240	0.125	0.140	0.181	0.303
Херсонська	0.296	0.315	0.174	0.201	0.279	0.372
Хмельницька	0.134	0.189	0.082	0.235	0.393	0.255
Черкаська	0.246	0.322	0.115	0.329	0.193	0.180
Чернівецька	0.211	0.226	0.141	0.131	0.183	0.156
Чернігівська	0.241	0.294	0.132	0.350	0.345	0.210
2018 рік						
Вінницька	0.183	0.187	0.123	0.305	0.194	0.203
Волинська	0.265	0.283	0.120	0.263	0.206	0.315
Дніпропетровська	0.126	0.155	0.094	0.307	0.117	0.176
Донецька	0.289	0.192	0.098	0.269	0.105	0.374
Житомирська	0.210	0.173	0.116	0.357	0.218	0.268
Закарпатська	0.254	0.205	0.114	0.269	0.352	0.212
Запорізька	0.249	0.233	0.103	0.368	0.147	0.383
Івано-Франківська	0.173	0.115	0.111	0.370	0.219	0.301
Київська	0.098	0.167	0.119	0.168	0.110	0.235
Кіровоградська	0.141	0.197	0.070	0.203	0.202	0.294
Луганська	0.223	0.098	0.072	0.280	0.060	0.267
Львівська	0.157	0.234	0.135	0.283	0.250	0.274
Миколаївська	0.231	0.180	0.077	0.278	0.152	0.395
Одеська	0.247	0.234	0.111	0.195	0.260	0.324
Полтавська	0.133	0.124	0.109	0.322	0.129	0.334
Рівненська	0.311	0.268	0.100	0.318	0.135	0.171
Сумська	0.202	0.133	0.079	0.304	0.118	0.274
Тернопільська	0.279	0.250	0.112	0.270	0.222	0.198

Харківська	0.161	0.211	0.078	0.142	0.144	0.284
Херсонська	0.325	0.264	0.090	0.179	0.169	0.236
Хмельницька	0.293	0.288	0.068	0.232	0.311	0.297
Черкаська	0.088	0.192	0.114	0.296	0.172	0.332
Чернівецька	0.213	0.184	0.067	0.173	0.315	0.136
Чернігівська	0.232	0.276	0.099	0.302	0.239	0.273
2019 рік						
Вінницька	0.103	0.104	0.135	0.316	0.209	0.185
Волинська	0.321	0.263	0.171	0.270	0.184	0.498
Дніпропетровська	0.128	0.115	0.129	0.301	0.090	0.232
Донецька	0.287	0.158	0.134	0.288	0.092	0.300
Житомирська	0.323	0.248	0.147	0.355	0.230	0.289
Закарпатська	0.321	0.314	0.181	0.319	0.405	0.125
Запорізька	0.223	0.165	0.146	0.394	0.155	0.416
Івано-Франківська	0.197	0.245	0.136	0.378	0.213	0.168
Київська	0.129	0.160	0.164	0.161	0.123	0.238
Кіровоградська	0.187	0.139	0.060	0.213	0.188	0.319
Луганська	0.170	0.105	0.130	0.253	0.054	0.353
Львівська	0.168	0.266	0.115	0.309	0.212	0.302
Миколаївська	0.150	0.192	0.122	0.287	0.096	0.226
Одеська	0.254	0.152	0.190	0.204	0.208	0.206
Полтавська	0.168	0.251	0.104	0.290	0.169	0.450
Рівненська	0.157	0.197	0.106	0.296	0.212	0.415
Сумська	0.291	0.267	0.131	0.320	0.112	0.350
Тернопільська	0.284	0.185	0.118	0.232	0.174	0.191
Харківська	0.168	0.244	0.098	0.184	0.151	0.453
Херсонська	0.234	0.196	0.162	0.180	0.182	0.434
Хмельницька	0.318	0.253	0.171	0.239	0.317	0.221
Черкаська	0.198	0.202	0.139	0.257	0.187	0.306
Чернівецька	0.198	0.233	0.126	0.156	0.344	0.165
Чернігівська	0.282	0.341	0.155	0.282	0.242	0.270
2020 рік						

Вінницька	0.285	0.258	0.155	0.366	0.248	0.200
Волинська	0.242	0.201	0.154	0.281	0.223	0.249
Дніпропетровська	0.160	0.174	0.141	0.306	0.172	0.235
Донецька	0.257	0.220	0.119	0.313	0.103	0.446
Житомирська	0.285	0.200	0.124	0.360	0.271	0.364
Закарпатська	0.341	0.283	0.162	0.309	0.454	0.239
Запорізька	0.222	0.216	0.148	0.388	0.212	0.426
Івано-Франківська	0.258	0.181	0.127	0.388	0.270	0.260
Київська	0.115	0.118	0.154	0.186	0.179	0.184
Кіровоградська	0.332	0.177	0.058	0.199	0.207	0.494
Луганська	0.125	0.100	0.128	0.240	0.083	0.337
Львівська	0.113	0.159	0.124	0.286	0.366	0.329
Миколаївська	0.296	0.176	0.129	0.325	0.150	0.476
Одеська	0.223	0.182	0.159	0.219	0.260	0.375
Полтавська	0.152	0.142	0.113	0.320	0.169	0.451
Рівненська	0.204	0.200	0.116	0.332	0.259	0.297
Сумська	0.212	0.181	0.100	0.306	0.113	0.441
Тернопільська	0.284	0.212	0.109	0.342	0.186	0.167
Харківська	0.157	0.252	0.109	0.140	0.193	0.232
Херсонська	0.322	0.161	0.125	0.189	0.126	0.429
Хмельницька	0.113	0.216	0.145	0.295	0.362	0.261
Черкаська	0.273	0.243	0.148	0.281	0.239	0.297
Чернівецька	0.300	0.207	0.128	0.197	0.308	0.204
Чернігівська	0.231	0.161	0.100	0.272	0.270	0.319
2021 рік						
Вінницька	0.191	0.124	0.149	0.366	0.224	0.269
Волинська	0.315	0.206	0.137	0.281	0.224	0.340
Дніпропетровська	0.122	0.142	0.108	0.306	0.184	0.189
Донецька	0.246	0.149	0.062	0.313	0.116	0.443
Житомирська	0.241	0.169	0.128	0.360	0.349	0.284
Закарпатська	0.287	0.195	0.145	0.309	0.509	0.151
Запорізька	0.177	0.180	0.100	0.388	0.254	0.500
Івано-Франківська	0.289	0.164	0.092	0.388	0.277	0.252

Київська	0.182	0.133	0.146	0.186	0.254	0.228
Кіровоградська	0.189	0.211	0.105	0.199	0.410	0.450
Луганська	0.209	0.144	0.114	0.240	0.147	0.442
Львівська	0.092	0.116	0.152	0.286	0.287	0.344
Миколаївська	0.100	0.223	0.119	0.325	0.161	0.470
Одеська	0.155	0.150	0.159	0.219	0.319	0.168
Полтавська	0.168	0.241	0.130	0.320	0.204	0.496
Рівненська	0.291	0.125	0.129	0.332	0.211	0.463
Сумська	0.307	0.257	0.133	0.306	0.127	0.328
Тернопільська	0.148	0.222	0.095	0.342	0.187	0.266
Харківська	0.167	0.187	0.115	0.140	0.190	0.157
Херсонська	0.259	0.164	0.125	0.189	0.182	0.450
Хмельницька	0.193	0.154	0.141	0.295	0.279	0.212
Черкаська	0.199	0.272	0.144	0.281	0.263	0.231
Чернівецька	0.236	0.154	0.119	0.197	0.318	0.323
Чернігівська	0.227	0.272	0.127	0.272	0.243	0.329

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

ДОДАТОК К

Групи регіонів України за критерієм рівня економічного розвитку, 2015-2021 рр.

Рівні	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Адаптивний	Київська, Дніпропетровська, Хмельницька, Харківська, Рівненська, Волинська, Черкаська	Рівненська, Чернігівська, Запорізька, Львівська, Сумська, Херсонська, Київська	Київська, Херсонська, Дніпропетровська, Чернігівська, Кіровоградська	Дніпропетровська, Закарпатська, Чернігівська, Хмельницька, Рівненська, Одеська, Київська, Херсонська, Запорізька	Київська, Хмельницька, Чернігівська, Житомирська, Чернівецька, Дніпропетровська	Дніпропетровська, Хмельницька, Черкаська, Запорізька, Чернівецька, Волинська, Одеська, Рівненська	Житомирська, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська, Харківська, Черкаська, Волинська
Помірний	Львівська, Житомирська, Сумська, Херсонська, Миколаївська, Одеська, Запорізька, Луганська, Чернігівська, Івано-Франківська	Черкаська, Житомирська, Донецька, Кіровоградська, Хмельницька, Одеська, Тернопільська, Дніпропетровська, Закарпатська, Полтавська	Черкаська, Донецька, Сумська, Запорізька, Миколаївська, Львівська, Харківська, Вінницька	Львівська, Житомирська, Миколаївська, Донецька, Івано- Франківська, Кіровоградська, Вінницька	Закарпатська, Івано- Франківська, Одеська, Херсонська, Сумська, Львівська, Тернопільська, Черкаська, Запорізька, Полтавська, Рівненська, Харківська	Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Чернігівська, Миколаївська, Житомирська, Харківська, Вінницька, Донецька, Полтавська	Рівненська, Чернігівська, Полтавська, Запорізька, Закарпатська, Сумська, Херсонська, Миколаївська, Луганська, Кіровоградська
Низький	Закарпатська, Полтавська, Тернопільська, Кіровоградська, Вінницька, Донецька, Чернівецька	Миколаївська, Харківська, Івано- Франківська, Волинська, Вінницька, Луганська, Чернівецька	Одеська, Хмельницька, Полтавська, Івано- Франківська, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Луганська, Житомирська, Чернівецька, Тернопільська	Черкаська, Сумська, Харківська, Волинська, Тернопільська, Полтавська, Луганська, Чернівецька	Донецька, Миколаївська, Кіровоградська, Волинська, Вінницька, Луганська	Херсонська, Кіровоградська, Сумська, Київська, Івано- Франківська, Луганська	Чернівецька, Вінницька, Хмельницька, Донецька, Тернопільська, Івано-Франківська

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

ДОДАТОК Л

Емпіричні показники компонент економічного зростання регіонів України, 2015-2021 рр.

Регіони	Компоненти					
	Економічна стійкість	Економічна ефективність	Інноваційний розвиток та ЗЕ співпраця	Розвиток МС підприємництва	Ефективність ринку праці	Розвиток інфраструктури
2015-2016 рр.						
Вінницька	0.03770	0.04160	0.00490	0.00320	0.03150	-0.01010
Волинська	0.03250	0.01390	-0.09590	-0.00180	0.03820	0.01730
Дніпропетровська	-0.00020	0.00780	-0.02260	0.02400	0.04500	-0.00510
Донецька	0.04600	0.05190	-0.02890	-0.03660	0.03510	0.00200
Житомирська	0.04550	0.08010	-0.01110	-0.01990	0.04400	-0.01800
Закарпатська	0.02110	0.06460	0.00360	-0.00270	0.02270	-0.01460
Запорізька	0.00690	0.01390	-0.03980	-0.00350	0.02070	-0.00050
Івано-Франківська	0.01830	0.01770	0.01080	-0.00900	0.02680	-0.05080
Київська	0.00820	0.01940	-0.00680	0.00840	0.00930	-0.00270
Кіровоградська	0.01930	0.02950	-0.10730	-0.00150	0.00090	-0.07060
Луганська	0.06530	0.13340	0.03870	0.00110	0.02680	-0.08060
Львівська	0.01680	0.02030	-0.00620	0.01370	0.01690	-0.00620
Миколаївська	0.01230	0.01790	-0.00560	-0.00450	0.01690	-0.02980
Одеська	0.00960	0.00970	-0.03830	-0.00060	0.00830	0.00260
Полтавська	0.00050	0.00070	-0.00360	0.00030	0.02000	-0.04650
Рівненська	0.01170	-0.00180	-0.02140	-0.00170	0.02200	0.01170
Сумська	0.00120	-0.00260	-0.01350	-0.00340	0.01730	-0.01920
Тернопільська	0.01280	0.01670	-0.00060	0.00660	0.01430	-0.03600
Харківська	0.00430	0.00710	-0.02720	0.00720	0.01330	0.00160
Херсонська	0.01240	0.01060	-0.00310	0.00090	0.00820	-0.00390
Хмельницька	0.00880	0.00610	-0.01990	-0.00090	0.01220	-0.00290
Черкаська	0.00270	0.00680	-0.00090	0.00050	0.00540	-0.00030
Чернівецька	0.00400	0.00430	0.00010	-0.00110	0.00450	-0.00210
Чернігівська	0.00260	0.00120	-0.00630	-0.00070	0.00330	-0.00360
2016-2017 рр.						
Вінницька	0.03466	-0.00684	0.01983	-0.00157	0.02218	-0.00652

Волинська	0.08560	0.01287	0.01823	-0.01587	0.02999	0.01479
Дніпропетровська	0.01135	-0.02188	0.00641	-0.00245	0.02004	0.03651
Донецька	0.03678	0.02323	0.01349	-0.01679	-0.00160	0.00039
Житомирська	0.05525	0.06509	-0.00031	-0.00658	0.02374	0.01686
Закарпатська	0.08173	0.07011	0.01480	-0.01382	0.03246	0.01722
Запорізька	0.01441	-0.01548	0.00717	-0.00933	0.01461	-0.00399
Івано-Франківська	0.04145	0.07306	-0.02463	-0.00118	0.01940	0.01528
Київська	0.00768	0.01051	-0.01096	0.01346	0.01028	-0.01431
Кіровоградська	0.01512	0.04004	0.00571	-0.00783	0.01323	0.01442
Луганська	-0.03759	-0.04738	-0.09573	0.00384	-0.00577	0.03838
Львівська	0.02577	0.01896	0.00739	0.00149	0.01009	0.01594
Миколаївська	0.01000	0.00684	0.01534	0.00065	0.01422	-0.03246
Одеська	0.01204	0.01396	0.01347	0.00203	0.01142	0.01784
Полтавська	-0.00030	-0.01047	0.00608	0.00059	0.01026	0.00433
Рівненська	0.02437	0.00734	-0.00316	-0.00340	0.01800	0.01378
Сумська	0.01291	-0.01413	0.01127	0.00009	0.01324	0.00727
Тернопільська	0.02816	0.01759	0.00953	-0.00801	0.01353	0.01017
Харківська	0.00362	-0.00705	0.00994	-0.00017	0.00548	0.00126
Херсонська	0.01391	0.03653	0.00572	-0.00197	0.00788	-0.01845
Хмельницька	0.01406	0.00360	0.00700	0.00154	0.00804	0.00350
Черкаська	0.00260	-0.00216	0.00496	0.00082	0.00374	0.00548
Чернівецька	0.01017	0.00448	0.00480	0.00068	0.00501	0.00046
Чернігівська	0.00476	0.00268	0.00738	0.00024	0.00267	0.00367
2017-2018 рр.						
Вінницька	0.02926	0.14290	-0.07174	0.01066	0.01039	-0.04635
Волинська	0.04067	0.07557	0.05066	-0.00403	0.00629	-0.01691
Дніпропетровська	0.00990	0.06869	0.04625	-0.00032	-0.00189	-0.02018
Донецька	0.04346	0.05343	0.02991	-0.00099	0.01143	0.00471
Житомирська	0.04906	0.07362	0.04215	0.00621	0.01388	-0.01725
Закарпатська	0.05705	0.11379	0.03225	0.00260	0.01099	0.00362
Запорізька	0.00889	0.15644	0.01813	0.00202	0.00087	-0.04342
Івано-Франківська	0.04197	0.00726	0.03574	0.01270	0.00939	-0.05514
Київська	0.00994	0.01733	0.00961	-0.00048	0.00208	-0.00624

Кіровоградська	0.02737	0.04180	-0.00061	0.00610	0.00276	0.00351
Луганська	0.03149	-0.07464	-0.12148	0.01539	0.01867	0.00377
Львівська	0.01878	0.04176	0.03036	0.00343	-0.00240	0.00330
Миколаївська	0.01424	0.02274	0.02947	0.00199	-0.00347	-0.00290
Одеська	0.01117	0.01294	0.02818	0.00574	-0.00265	-0.01168
Полтавська	0.00493	0.02940	-0.00657	0.00198	-0.00188	0.01319
Рівненська	0.01795	0.02824	0.01596	0.00723	0.00546	-0.01002
Сумська	0.01405	0.04761	0.02691	0.00037	-0.00060	0.00476
Тернопільська	0.01969	0.00885	0.03234	0.00877	0.00648	0.00147
Харківська	0.00487	0.04199	0.00213	0.00047	-0.00186	0.01978
Херсонська	0.00895	0.00176	0.01665	0.00120	0.00036	0.01320
Хмельницька	0.00918	0.01494	0.02250	0.00127	0.00178	-0.00554
Черкаська	0.00526	0.02111	0.00980	0.00074	-0.00087	-0.00158
Чернівецька	0.00588	0.01262	0.06077	0.00148	0.00091	0.00640
Чернігівська	0.00427	0.01377	0.00707	0.00196	0.00067	0.00020
2018-2019 рр.						
Вінницька	0.02025	0.01103	0.00833	0.01018	0.00467	0.05785
Волинська	0.02448	0.02908	-0.04395	0.02670	-0.01229	0.05879
Дніпропетровська	0.00781	0.00993	-0.01785	0.00715	0.00132	0.03604
Донецька	0.02220	0.04038	-0.01573	0.04371	-0.00086	0.07435
Житомирська	0.02064	0.03334	-0.01091	0.00865	0.00040	0.06594
Закарпатська	0.04379	0.01523	-0.03369	0.01183	-0.00403	0.03363
Запорізька	0.00821	0.00234	-0.01230	0.01344	-0.00138	0.04586
Івано-Франківська	0.02153	0.00670	-0.00070	0.00253	-0.00054	0.04024
Київська	0.00717	0.00571	-0.00915	-0.00076	-0.00148	0.03654
Кіровоградська	0.01906	0.02908	0.00667	0.00905	0.00518	0.03442
Луганська	0.03332	0.01838	-0.00361	0.00997	0.00422	0.03828
Львівська	0.01455	0.00895	-0.00669	0.00540	-0.00112	0.03537
Миколаївська	0.01355	0.02115	-0.00453	0.01228	0.00460	0.02243
Одеська	0.01061	0.00050	-0.07365	0.00212	0.00146	0.01808
Полтавська	0.00239	0.00255	0.00320	0.00782	-0.00082	-0.00386
Рівненська	0.01947	0.01428	0.00807	0.01092	0.00104	-0.01161
Сумська	0.00803	0.01686	-0.00192	0.00568	0.00023	0.01232

Тернопільська	0.01622	-0.00434	-0.02053	0.00744	0.00335	0.01563
Харківська	0.00187	-0.00131	0.00597	-0.00008	0.00001	-0.01482
Херсонська	0.00874	0.02416	-0.03813	0.00329	-0.00110	0.00938
Хмельницька	0.00481	-0.00210	-0.00913	0.00240	0.00101	0.00355
Черкаська	0.00273	0.00300	0.00006	0.00163	-0.00029	0.01508
Чернівецька	0.00716	0.00235	-0.05997	0.00306	0.00063	0.00694
Чернігівська	0.00191	0.00456	0.00155	0.00168	0.00100	0.00510
2019-2020 pp.						
Вінницька	0.00010	-0.02885	0.00238	-0.00765	0.00386	0.01344
Волинська	0.00921	0.00345	-0.00846	0.00785	0.00045	0.03509
Дніпропетровська	-0.01734	-0.03467	0.01171	0.00424	0.00296	-0.14064
Донецька	0.00163	0.02029	-0.00749	0.00780	0.00021	-0.02959
Житомирська	0.01903	-0.02006	-0.01489	0.00677	0.00632	0.03207
Закарпатська	-0.00798	-0.04522	-0.00379	0.00196	-0.00264	-0.05165
Запорізька	-0.00190	-0.03432	0.00447	0.01227	0.00354	-0.05105
Івано-Франківська	0.01113	-0.00387	-0.01513	0.00826	0.00386	-0.04374
Київська	0.00261	-0.01560	0.00495	-0.00021	-0.00848	0.01319
Кіровоградська	-0.01126	-0.05043	0.01233	0.00036	-0.00016	-0.00546
Луганська	0.01977	-0.01887	-0.01537	0.01070	0.00015	-0.00113
Львівська	0.00838	0.00752	0.00161	0.00348	-0.00704	-0.03662
Миколаївська	-0.00825	-0.02320	0.00124	0.00171	-0.00198	-0.05626
Одеська	0.00548	-0.01331	-0.01209	-0.00297	0.00046	-0.04708
Полтавська	-0.00356	-0.00619	0.01108	0.00199	0.00051	0.01434
Рівненська	0.01140	0.00278	0.00412	0.00165	0.00403	0.01104
Сумська	0.00820	0.00133	-0.00396	0.00285	0.00451	-0.02981
Тернопільська	0.01512	0.00433	0.00703	0.00173	0.00425	-0.00654
Харківська	-0.00031	-0.00270	0.00100	0.00101	-0.00056	0.01305
Херсонська	0.00880	-0.01639	0.01029	0.00054	0.00338	0.01246
Хмельницька	0.01244	0.00561	0.00466	-0.00059	0.00327	0.00738
Черкаська	-0.00073	0.00051	-0.01128	0.00048	0.00060	-0.01278
Чернівецька	0.00345	-0.00734	-0.00341	0.00201	0.00157	-0.00779
Чернігівська	0.00204	0.00222	0.00721	0.00038	0.00105	-0.00279
2020-2021 pp.						

Вінницька	0.04211	0.04150	-0.01115	0.00234	0.01147	0.03414
Волинська	0.01846	0.09023	0.03418	0.00349	0.00037	-0.00012
Дніпропетровська	0.01808	0.03256	0.01541	0.00345	0.00994	0.03574
Донецька	0.10108	0.05641	0.00678	0.00262	0.00436	0.16558
Житомирська	0.05299	0.06539	0.01828	0.00344	0.00904	0.03765
Закарпатська	0.05942	0.01338	0.02660	0.00310	-0.00125	0.00739
Запорізька	0.02104	0.04699	0.00519	0.00296	0.01266	0.00602
Івано-Франківська	0.05783	0.06438	0.00457	0.00144	0.01443	0.00599
Київська	0.00829	0.02155	0.01959	0.00165	0.00632	0.02474
Кіровоградська	0.04224	0.01105	0.01262	0.00079	0.00852	0.00921
Луганська	0.04315	0.03258	0.01966	0.00235	0.01225	0.14391
Львівська	0.01295	0.03834	0.01729	0.00185	0.00893	0.01282
Миколаївська	0.02197	0.03503	0.00448	0.00103	0.01198	-0.00023
Одеська	0.01507	0.03602	0.01446	0.00058	0.00436	0.02025
Полтавська	0.00627	0.01540	0.01560	0.00177	0.00683	-0.01990
Рівненська	0.02903	0.02857	0.00833	0.00161	0.00859	-0.00275
Сумська	0.01728	0.01589	0.00583	0.00156	0.00497	0.01129
Тернопільська	0.02703	0.03922	0.00437	0.00139	0.00536	0.01359
Харківська	0.00437	0.00178	0.00928	0.00071	0.00415	0.01394
Херсонська	0.01843	0.02265	0.00403	0.00029	0.00398	-0.00125
Хмельницька	0.01155	0.01450	0.00321	0.00047	0.00409	0.00579
Черкаська	0.00680	0.00971	0.00211	0.00047	0.00274	0.00791
Чернівецька	0.00654	0.00339	0.00385	0.00026	0.00146	0.00215
Чернігівська	0.00554	0.00334	0.00277	0.00022	0.00194	0.00251

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

ДОДАТОК М

Таблиця М.1

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2015 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу)		12.14218 (0.1093)	15.3870* (0.0295)
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)	95.9562 (0.0023)		42.8892 (0.0072)
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))	27.4529 (0.0135)		
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)		2.11735 (0.1195)	
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів)		2.99619 (0.1342)	11.7157 0.0418
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО		2.61255 0.1151	36.0434 0.009
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення	6.22657 0.0881		1.02737 0.0354
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України	24.9743 0.0154		
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків	4.53219 0.1023		
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу			21.6106 0.0188
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів)		8.42260 0.0273	
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій	3.58470 0.1125		50.9664 0.0057
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям	9.48436 0.0541	8.00304 0.10984	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні)			2.76075 0.1195
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням		1.10115 0.1334	
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням			4.28169* 0.1063
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам		1.31317 0.1229	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам			
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року		1.51755 0.1125	
Індекс капітальних інвестицій	20.9082 0.0196		5.16798 0.1076
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету)	10.80878 0.10236		14.7208 0.0312
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу)		7.0582 0.0987	2.73162 0.1096
Обсяг прямих іноземних інвестицій	36.5312 0.0091		

Таблиця М.2

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2016 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	1.50648 0,1307	11.9297 0,0136	3.58212 0,1156
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)		2.36001 0,1075	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))		3.03952 0,1319	0.1319
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	4.18124 0,1132		
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	3.68021 0,1150		6.15676 0,0891
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року		2.10280 0,1192	0.1972
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	5.06751 0,1098	1.56788 0,1256	4.22069 0,1326
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %		3.92358 0,0949	0.0949
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %			11.2883 0,0431
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу			16.8487 0,0236
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.			
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн, у розрахунку на одну особу		7.17175 0,0366	4.09203 0,1301
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям		1.24018 0,1308	0.3080
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами, %			
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн, у розрахунку на одну особу	3.76715 0,1476	3.81328 0,0987	5.19608 0,1078
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн, у розрахунку на одну особу		2.62945 0,1560	7.89567 0,0689
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, %	5.14294 0,1081	2.12112 0,1155	3.43301 0,1134
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %	4.30345 0,1297		24.1173 0,039
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %			2.94287 0,1089
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	30.3218 0,0118		
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	4.33373 0,1288		13.2569 0,0357
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	1.43042 0,1376		9.93152 0,0521
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу		2.44422 0,1690	2.01270 0,1256

Таблиця М.3

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2017 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	16.9358 0,1518		
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)	63.2991 0.0796		2.04464 0,1098
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))	120.903 0.0577		5.09399 0,0327
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	16.2572 0,1548		1.98458 0,1200
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	218.807 0,043	9.60888 0,0362	4.01549 0,0814
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року	8.72067 0,1207	21.7822 0,009	0.0095
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	7.69136 0,0225	2.88826 0,1156	2.79823 0,1301
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %	1016.62 0,002		
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %			2,60378 0,1500
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу		4.74529 0,0949	2.66641 0,1401
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.	29.9566 0,1150	4.07878 0.1135	3,78396 0,0928
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн, у розрахунку на одну особу	10.5732 0.10899		3.66217 0,0911
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн, у розрахунку на одну особу	37.1760 0.1035		7.23931 0,0300
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %			
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн, у розрахунку на одну особу		1.56916 0,1126	0.2786
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн, у розрахунку на одну особу	94.4970 0.0653		5,2748 0,1203
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, середньозважені ставки в річному обчисленні, %	30.0398 0,1149		
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, середньозважені ставки в річному обчисленні, %	18.3292 0,1045	13.0551 0.0225	2,29843 0,1174
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %		5,68710 0.1061	
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року		12.1489 0,025	3.26283 0,1120
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	297.653 0.0369		7.23602 0,0321

Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року			5,8333 0,0464
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу (наростаючим підсумком з початку інвестування)		2.06055 0,1023	3.39732 0,1002

Таблиця М.4

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2018 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	5,3254 0,0021		9.02411 0,0312
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)		6.57939 0,0051	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))		9.22740 0,1066	8.01337
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	6,8702 0,0950		0,0912
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року		7.03431 0,086	5.82103 0.0733
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року		3.63537 0,1100	
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення	7,9802 0,0784	10.29287 0,13022	4.70909 1,1200
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %		3.91033 0,0891	
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %		17.5419 0.0248	
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу	9,9887 0,0199		9.69818 0.0357
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.			
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн, у розрахунку на одну особу		3.55158 0,1025	3.64406 0,1128
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн, у розрахунку на одну особу		9.34255 0,0551	4.70998 0,0958
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %	4.84343 0.0790	44.1929 0,0051	6.67099 0,0612
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн, у розрахунку на одну особу		5.60152 0.0988	
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн, у розрахунку на одну особу		3.45413 0,1061	2.38126 0,1097
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, середньозважені ставки в річному обчисленні, %			
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, середньозважені ставки в річному обчисленні, %			
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	2.46305 0.10773		
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року			7.20761 0,0551

Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу (наростаючим підсумком з початку року)		8.46588 0,11024	8.02029 0,0412
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року		4.33845 0,1061	
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу (наростаючим підсумком з початку інвестування)	5.32459 0.05935		5.33652 0,1151

Таблиця М.5

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2019 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	1,84107 0,0312		
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)		6.17268 0.0555	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))	1.92023 0,0300	1.70154 0,1254	3.17927 0,0217
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	3.39024 0,002	2.06136 0,221	2.48453 0,0256
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	16.2991 0.0562	3.64420 0.1145	
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року	4.27913 0.1145		
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу, тис. грн	4.95237 0.1560	4.47652 0,1254	52.0385 0,0102
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			4.27139 0,1447
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %		2.96767 0.1456	
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу			
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ, коеф.		9.93527 0.0253	
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн, у розрахунку на одну особу			2.30055 0,02678
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн, у розрахунку на одну особу		4.22387 0.0950	17.6091 0.0524
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %			
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн		6.20716 0.0551	
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам за цільовим спрямуванням, грн			
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, %		2.78390 0.1561	6.11406 0,1319
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %			

Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	19.4399 0.0478	4.35610 0.0912	
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	1.96274 0,1298	0.2962	
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	4.10269 0.1801	1.79934 0,02375	1.26086 0,0378
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	5.50430 0.1436		
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу (наростаючим підсумком з початку інвестування)	5.74195 0.1388		10.05222 0,0812

Таблиця М.6

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2020 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн		1.21109 0.13133	
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)	4.85770 0.0922		10.79536 0.04666
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))	2.19401 0,1212	14.1627 0.0094	3.17927 0.02165
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	1.95948 0,0234	26.1724 0.0022	2.48453 0.02557
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	1.78879 0.02521	14.7464 0.0086	4.27139 0,1104
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року		2.54878 0.1615	
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	4.18975 0.1101		52.0385 0.0187
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			2.84339 0.02338
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %		27.3058 0.0020	
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу		2.24134 0.1850	
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.		15.5725 0.0076	
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн			2.30055 0.0268
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн			17.6091 0.0524
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %			
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн			7.45389 0.1121
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн		3.67139 0.1038	

Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %			6.11406 0.1310
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %	3.03256 0.1566	3.49161 0.1109	
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	1.55630 0,1280	2.47640 0.01666	2.27113 0,0270
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	83.8083 0.0008	4.36377 0.0817	
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	1.22169 0,13310	6.83850 0.0398	
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	1.41893 0.12994		1.58929 0.03346
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу	2.16311 0,0215	1.65116 0.02462	

Таблиця М.7

Результати тесту Гренджера: фінансові детермінанти і економічний розвиток регіонів України, 2021 р.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку		
	I (високий)	II (помірний)	III (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	9.90424 0.12397	9.52381 0.0215	4.53248 0.1060
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)	3.86062 0.1209	2.85257 0.1422	2.91951 0.02296
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))		8.72476 0.0255	7.93947 0.1063
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	10.11901 0.07475	3.84151 0.0977	4.16887 0.10779
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	3.80555 0.1228	6.43662 0.0443	6.49113 0.1257
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року	2.24224 0.02086	9.00045 0.03558	11.21970 0.03845
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	7.07815 0.13578	6.85477 0.0397	4.26494 0.06580
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %		3.90026 0.0957	
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу	4.69052 0.0963	7.65587 0.0326	5.18110 0.11506
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.			26.2888 0.0360
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн		14.1564 0.0094	39.0314 0.0241
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн		5.00593 0.0666	3.91087 0.10866
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %	6.14522 0.07225		

Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн		3.17282 0.1252	214.973 0.0046
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн		3.67766 0.1036	11.6202 0.0763
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %		1.84803 0.02229	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %	7.01003 0.13718	12.5215 0.0122	18.0524 0.0512
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	8.02322 0.0472		2.21676 0.12749
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року			3.84951 0.11888
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	1.94041 0.12360	4.91879 0.0684	9.46123 0.0671
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	9.46324 0.0371		22.5756 0.0416
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу	11.07997 0.0914	3.52319 0.1096	12.47813 0.10560

ДОДАТОК Н

Таблиця Н.1

Причинно-наслідковий зв'язок фінансові детермінанти і економічне зростання регіонів, 2016/2015 рр.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів		
	I (лідери)	II (помірний рівень)	III (аутсайдери)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	19.9146 0.0111		
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)		13.4713 0.0080	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))	2.59018 0.10828		33.5189 0.1089
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)			33.5189 0.1089
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	2.01269 0.02290		
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року	4.01066 0.1158		
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн			10.9543 0.10868
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %	6.00021 0.0705		
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу	36.4859 0.0038		25.7234 0.1239
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.			
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн		4.19895 0.0796	723.596 0.0237
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн			11.0670 0.10859
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами, %	10.0263 0.0340	4.20102 0.0796	
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн			573.996 0.0266
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн	3.56950 0.1319	3.64251 0.0980	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, %			31216.5 0.0036
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %			
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	10.2215 0.0330		
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року		2.91790 0.1314	169.847 0.0488
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	1.03269 0.1030	8.07627 0.0250	
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	12.4911 0.0241		16.6793 0.11529
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу	0.29896 0.06136	4.13123 0.0816	2508.33 0.0127

Таблиця Н.2

Причинно-наслідковий зв'язок фінансові детермінанти і економічне зростання регіонів, 2017/2016 рр.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів		
	I (лідери)	II (помірний рівень)	III (аутсайтери)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн			282784.0 0.0012
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)		7.69039 0.0276	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))			
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)		1.27301 0.2964	
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року			113.756 0.0595
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року			
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн		2.44737 0.1617	
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %			30.4881 0.1141
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу			59.6424 0.0820
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.		5.37667 0.0535	
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн		2.36292 0.1681	
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн	12.1334 0.0253	2.12353 0.11884	17.4044 0.1498
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами, %	2.79709 0.10698		
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн			40.1486 0.0997
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн			306.180 0.0363
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %	2.36875 0.10986	3.06742 0.1233	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %	30.3249 0.0053	2.56928 0.1530	
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %		4.22198 0.0790	
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року		20.2836 0.0028	
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу		3.90964 0.0885	

Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року		3.43110 0.1064	25.3467 0.1248
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу		2.97631 0.1281	1.66335 0.04199

Таблиця Н.3

Причинно-наслідковий зв'язок фінансові детермінанти і економічне зростання регіонів, 2018/2017 рр.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів		
	I (лідери)	II (помірний рівень)	III (аутсайтери)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн		2.10616 0.12064	
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)			
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))		6.81449 0.14082	6.14421 0.1241
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)			6.14421 0.12441
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року			6.16487 0.0437
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року			8.98111 0.0200
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн		5.58616 0.0645	79.5185 0.0711
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %	4.15256 0.0877		
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу			
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.	4.29174 0.0837		
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн	2.49086 0.10656		
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн			
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами, %			
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн			
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн	2.96028 0.1361	11.7841 0.0186	23.0338 0.1308
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %	4.02889 0.0915	2.34267 0.11864	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %			

Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	2.62088 0.10566		
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	5.03015 0.0661		
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу		6.02500 0.0576	
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року		10.0244 0.0249	43.0532 0.0963
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу	10.01101 0.03535		43.2022 0.0961

Таблиця Н.4

Причинно-наслідковий зв'язок фінансові детермінанти і економічне зростання регіонів, 2019/2018 рр.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів		
	I (лідери)	II (помірний рівень)	III (аутсайдери)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	4.97219 0.1555		40.8458 0.0988
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)	14.1111 0.0641	4.10478 0.0734	34.8035 0.1069
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))	50.7364 0.0191	10.66407 0.1292	
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	50.7364 0.0191		
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року	10.2527 0.0852		45.8168 0.0934
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року	6.50644 0.1254		76.9743 0.0722
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	5.74894 0.1387		
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %			
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %			
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу	13.6138 0.0662		
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.		7.33537 0.0241	
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн			425.456 0.0308
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн		2.54152 0.11454	13269.2 0.0055
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами, %			
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн	5.68307 0.1099	6.28272 0.0335	
Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн		3.20267 0.1071	68.5363 0.0765

Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %		4.82097 0.0557	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %		3.48123 0.0949	
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	5.30527 0.1048	2.76636 0.10306	
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	153.649 0.0064	11.97617 0.0934	356.413 0.0337
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	26.9391 0.0352		12.4221 0.1060
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	25.2830 0.0374		29.0300 0.1168
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу		5.29964 0.0468	71.2744 0.0751

Таблиця Н.5

Причинно-наслідковий зв'язок фінансові детермінанти і економічне зростання регіонів, 2020/2019 рр.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів за рівнем економічного розвитку	
	I (помірний)	II (низький)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн	2.27163 0.0825	1.96200 0.1016
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)	2.22412 0.0865	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))		1.66923 0.002254
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)	2.43865 0.1094	
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року		
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року		3.69048 0.0837
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	2.49168 0.1055	
Частка власних доходів МБ (без трансфертів) у доходах ЗБ України, %		
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %		
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу		
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.		5.83447 0.0363
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн	2.43865 0.1094	
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн	5.61572 0.0555	7.59625 0.0203
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %		1.99399 0.1083
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн	2.97313 0.1054	

Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн	4.75202 0.0721	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %	6.61698 0.0422	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими іпотечними кредитами домашнім господарствам, %	2.39611 0.1126	2.42500 0.1505
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %		
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року	3.83793 0.0978	
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу	11.0964 0.0158	4.36364 0.0632
Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу), % до початок року	2.91701 0.1385	
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу		1.88692 0.1996

Таблиця Н.6

Причинно-наслідковий зв'язок фінансові детермінанти і економічне зростання регіонів, 2021/2020 рр.

Фінансові детермінанти	Групи регіонів		
	I (лідери)	II (помірний рівень)	III (аутсайдери)
Рівень бюджетної результативності (обсяг доходів з трансфертами у розрахунку на одну особу), грн			2.88229 0.01648
Рівень податкової самостійності (співвідношення податкових надходжень до доходів без трансфертів)		65.5639 0.0002	
Рівень дотаційності (співвідношення трансфертів і сумарних доходів (з трансфертами))			1.91924 0.02382
Рівень бюджетної незалежності (співвідношення доходів без трансфертів до зведених доходів)			
Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до попереднього року		21.3994 0.0036	
Темп зростання (зменшення) надходжень від ПДФО, % до попереднього року	11.3056 0.0782	6.99348 0.0383	
Капітальні видатки місцевих бюджетів (без трансфертів з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн	4.90748 0.10571	3.55487 0.1083	
Частка видатків на економічну діяльність у загальному обсязі видатків, %			6.53790 0.0628
Обсяг видатків на економічну діяльність у розрахунку на одну особу		7.55567 0.0333	71.2614 0.0011
Рівень місцевих податків і зборів у доходах МБ (без трансфертів), коеф.			2.12326 0.1188
Обсяги депозитів, залучені депозитними корпораціями (крім НБУ), нефінансових корпорацій, грн	19.9879 0.0466		
Обсяги кредитів, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) нефінансовим корпораціям, грн	55.3105 0.0176	5.32193 0.0605	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за кредитами (середньозважені ставки в річному обчисленні), %	5.81022 0.1375		
Споживчі кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн		18.1365 0.0053	

Іпотечні кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) домашнім господарствам, грн		4.45602 0.0793	
Процентні ставки депозитних корпорацій (крім НБУ) за новими споживчими кредитами домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням, %		2.99130 0.1044	
Індекс споживчих цін, у розрахунку до попереднього року, %	14.1978 0.0638		
Індекс капітальних інвестицій, % до попереднього року		8.21275 0.0286	9.89097 0.0347
Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету), грн, у розрахунку на одну особу		2.39473 0.0127	8.79886 0.0413
Обсяг прямих іноземних інвестицій, дол. США, у розрахунку на одну особу			12.02563 0.08806

Індикатори	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
Інвестиційна діяльність																								
$ICapI_t^n$	102.5	137.7	98.2	41.1	110.5	114.1	84.9	110.2	99	101.6	26.1	106.5	126.1	79.6	70	126.9	103.2	115.2	109.6	119.4	136.5	111.1	132.4	112
$CapI_t^n$	4250	5190.1	7365.1	1525.6	2896.7	2830.1	4008.2	6644.5	13286.1	3589.7	784.5	4555.8	4882.1	3435.2	5176	3494.5	3025	3192.7	3642	2655.3	4925.8	3280	2750.4	3220.4
FDI_t^n	84.2	91.1	69.4	75.3	85.7	93.3	80.9	90.4	91	74.3	76.8	91.9	93	93	96.2	82.3	75.6	88.1	89.9	101.3	87.5	67.8	86.1	92.3
FDI_t^n	117.4	237.6	1229.1	409.5	177.8	248.1	388.1	606.4	923.8	54.1	201	437.3	183.4	558.3	696.4	172	178.3	46.2	573.8	198.3	127.9	279.8	65.2	88.4
2016																								
Бюджетна стійкість																								
BR_t^n	8928.1	9133.4	9976.1	4214.5	8993.2	8038.8	9531.8	8908.4	32357.0	9053.8	2881.0	9213.1	8575.5	8693.5	10215.5	8985.5	9317.2	8770.9	8428.1	8061.5	8905.9	9250.4	8380.8	8740.8
TF_t^n	0.836	0.812	0.900	0.872	0.858	0.854	0.888	0.864	0.203	0.889	0.878	0.870	0.869	0.852	0.861	0.867	0.864	0.838	0.868	0.833	0.833	0.857	0.807	0.844
Dot_t^n	0.605	0.675	0.447	0.513	0.642	0.693	0.481	0.703	0.315	0.595	0.610	0.574	0.563	0.482	0.528	0.701	0.614	0.725	0.507	0.615	0.638	0.596	0.668	0.600
BF_t^n	0.395	0.325	0.553	0.487	0.358	0.307	0.519	0.297	0.685	0.405	0.390	0.426	0.437	0.518	0.472	0.299	0.386	0.275	0.493	0.385	0.362	0.404	0.332	0.400
ILB_t^n	152.1	147.7	138.5	154.3	148.9	153.4	158.5	146.5	152.2	151.7	151.7	159.3	151.2	158.6	146.9	147.6	154.2	145.5	143.1	148.9	148.8	149.5	160.5	153.2
$IPDFO$	154.9	154.9	138.5	146.9	153.5	155.8	149.5	152.6	151.5	151.5	152.3	152.3	150.9	148.6	150.3	146.7	153.8	150.2	147.7	152.1	150.4	149.4	148.7	149.4
$CTLB_t^n$	0.9	0.8	1.6	0.6	0.7	0.7	1.1	0.8	0.9	0.7	0.3	1.2	0.9	1.3	1.3	0.6	0.7	0.5	1.4	0.5	0.6	0.8	0.7	0.5
$RIGR_t^n$	0.722	0.395	2.292	1.118	0.514	0.397	1.108	0.468	4.906	0.455	0.317	1.272	0.554	1.375	0.885	0.399	0.511	0.328	1.444	0.422	0.533	0.594	0.323	0.466
REA_t^n	7.92	10.34	15.56	5.67	6.48	7.17	7.22	7.25	10.09	5.90	6.40	16.43	6.72	19.83	8.16	4.46	5.62	4.36	13.04	4.87	7.15	7.09	8.45	6.60
EEA_t^n	683.8	936.2	1536.0	214.6	577.9	571.7	653.6	638.0	950.9	517.4	178.2	1479.7	555.6	1652.3	803.6	391.1	506.0	378.5	1068.8	381.3	623.6	641.7	683.3	552.0
$RTGI_t^n$	0.243	0.178	0.274	0.140	0.201	0.174	0.240	0.212	0.054	0.276	0.172	0.196	0.246	0.282	0.245	0.209	0.253	0.224	0.278	0.272	0.250	0.292	0.192	0.255
Стійкість фінансового сектору																								
$RUCr_t^n$	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8	33.8
$RUGcr_t^n$	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39
RCA_t^n	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7	12.7
ROA_t^n	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5	-12.5
Dep_t^n	1721.4	2130.1	5743.1	1540.4	1677.7	1234.2	6394.7	1334.0	115674.8	2817.7	610.3	2889.3	3320.6	6610.9	4584.6	1369.4	1982.5	1202.0	4079.3	2584.8	1661.8	1998.4	715.5	1321.6
$Cred_t^n$	1325.71	2557.86	58987.03	2948.08	1312.17	1556.60	8997.85	1336.85	283578.7	3509.22	237.60	5299.16	12249.11	8514.45	2991.07	1229.98	2906.79	2769.99	8866.28	2116.05	1958.42	3535.10	884.72	1330.18
InR_t^n	20.6	14.2	15.6	25.5	17.9	20.1	20.6	16.9	12.8	19.3	25.7	17.3	19.7	19.6	21.9	21.2	19.5	21.3	19.8	18.9	21.2	21.6	22.3	20.9
$CCred_t^n$	1195.3	1285.2	3160.8	1271.0	1365.9	1563.7	1748.9	1190.0	21537.5	1282.4	929.5	1746.5	1881.4	3032.3	1404.5	1157.7	1086.0	974.9	2162.1	2271.4	1423.0	1181.0	1388.1	1185.7
$IpRed_t^n$	708.4	774.9	1592.4	660.0	754.3	1477.2	1142.8	555.6	12948.6	404.9	352.8	1026.8	897.1	2864.5	581.7	655.0	445.5	699.1	1229.7	1377.1	715.4	585.7	784.7	617.2
$InRCCr_t^n$	32	30.1	33.8	28.4	28.7	29.2	33.5	32.4	29.3	30.3	27.9	34.2	30.3	31.2	32.1	29.5	29.5	29.9	30.1	29.8	28.5	31.3	29	30.4
$InRICr_t^n$	19.4	19	17.6	17.7	12.1	20.5	15.6	22.7	17.9	19.9	18.2	16.1	0	21.2	32.1	29.5	29.5	29.9	30.1	29.8	28.5	31.3	29	30.4
AB_t^n	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77	88.77
AFB_t^n	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
Цінова стабільність																								

Індикатори	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська	
AFB_t^n	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	
Цінова стабільність																									
ICP_t^n	113.0	114.6	112.8	115.9	113.0	113.9	114.1	113.7	113.8	113.8	114.9	113.0	113.5	114.6	113.1	115.0	113.6	113.3	113.8	114.4	113.8	114.6	112.4	113.9	
Inf_t^n	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45	14.45
GK_t^n	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6	26.6
Інвестиційна діяльність																									
$ICapI_t^n$	140.0	105.5	128.9	144.5	129.3	132.4	147.4	132.1	94.1	110.5	102.2	126.0	108.2	128.8	133.8	134.6	119.5	142.3	111.6	150.7	111.6	118.7	106.4	134.8	
$CapI_t^n$	7222.4	6632.5	13195.4	4031.6	5995.2	4346.6	9013.6	6811.8	19640.8	7408.7	1386.1	9025.7	9647.7	8953.3	10932.5	5095.2	6199.4	6525.1	6899.8	6880.8	7910.6	6469.3	3001.6	6995.2	
$IFDI_t^n$	113	106.4	109.3	97.3	106.3	103.6	106.6	109.9	103.2	116	101.2	106.9	98	102.5	104.6	106.2	98.3	93.5	103	107.7	108.8	101	101	178	
FDI_t^n	129.1	255.9	1182.2	288.9	186	261.5	529.2	660.3	900.2	71.6	202.8	472.5	182.8	574.3	742.7	145.9	170.2	42.8	245.4	206.6	134.7	276.4	63.8	422	
2018																									
Бюджетна стійкість																									
BR_t^n	19429.44	19922.26	20111.7	8166.065	19426.74	17336.67	18012.64	18840.57	44868.61	20061.41	5628.91	18270.07	16695.29	16810.18	22056.11	19531.59	19391.82	18401.19	19925.28	17414.81	18938.52	19577.79	17430.8	21194.48	
TF_t^n	0.855	0.845	0.898	0.864	0.879	0.862	0.907	0.873	0.233	0.917	0.860	0.879	0.906	0.872	0.905	0.824	0.898	0.880	0.914	0.856	0.865	0.899	0.821	0.883	
Dot_t^n	0.695	0.758	0.573	0.622	0.724	0.765	0.597	0.773	0.284	0.706	0.718	0.673	0.662	0.569	0.631	0.761	0.700	0.777	0.662	0.716	0.722	0.701	0.779	0.733	
BF_t^n	0.305	0.242	0.427	0.378	0.276	0.235	0.403	0.227	0.716	0.294	0.282	0.327	0.338	0.431	0.369	0.239	0.300	0.223	0.338	0.284	0.278	0.299	0.221	0.267	
ILB_t^n	117.4	104.9	116.8	111.9	116.3	110.7	115.9	116.3	107.1	115.7	115.4	113.8	112.5	107.1	127.5	111.7	112.9	119.7	122.2	117.7	115.6	114.4	111.1	115.9	
$IPDFO$	127.5	127.2	126.0	127.2	126.2	125.8	123.7	123.5	128.0	123.5	120.3	126.8	121.4	123.8	124.6	125.4	122.1	126.8	124.0	121.7	126.4	125.2	126.5	125.3	
$CTLB_t^n$	1.5	0.9	2.8	2.9	0.9	0.7	1.3	1.1	2.8	0.8	1.3	2.1	1	1.9	2.3	1.3	0.9	0.7	2	0.7	1	0.8	0.9	0.9	
$RIGR_t^n$	0.787	0.423	2.343	1.094	0.558	0.432	1.056	0.498	4.761	0.476	0.290	1.275	0.543	1.459	0.971	0.458	0.537	0.364	1.531	0.438	0.566	0.604	0.295	0.488	
REA_t^n	12.05	10.85	17.37	1.31	9.82	8.74	10.95	7.78	15.22	7.51	7.37	14.65	8.98	28.70	11.18	9.20	9.08	6.21	14.64	7.44	9.04	7.68	9.14	10.98	
EEA_t^n	1752.3	1576.0	2763.4	873.9	1413.6	1102.8	1648.7	1066.3	2559.4	1074.6	314.9	2069.7	1162.9	3943.9	1823.6	1333.3	1311.1	824.9	1951.7	953.3	1275.3	1095.9	1154.7	1610.6	
$RTGI_t^n$	0.226	0.179	0.231	0.141	0.197	0.173	0.226	0.205	0.058	0.256	0.180	0.210	0.235	0.262	0.215	0.182	0.226	0.223	0.260	0.254	0.230	0.267	0.209	0.242	
Стійкість фінансового сектору																									
$RUCr_t^n$	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	34.8	
$RUGCr_t^n$	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	54.4	
RCA_t^n	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	16.2	
ROA_t^n	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	
Dep_t^n	2422.9	2037.6	7052.6	1198.7	2236.0	1238.3	5051.2	1507.8	125421.5	3359.0	810.5	3480.8	4347.6	6524.8	4958.9	1581.0	2529.5	1480.5	4913.9	2682.0	2405.8	2987.6	1061.0	2403.7	
$Cred_t^n$	2019.28	3792.16	65182.57	1900.74	2274.13	2177.00	10839.32	2524.87	276556.13	4644.18	294.77	6625.53	10320.47	9470.54	4240.97	2059.20	4178.99	3087.49	11201.90	3755.56	3228.95	5783.53	1056.58	2483.14	
InR_t^n	18.6	17.7	17.6	18	15.8	19.6	13.4	17.3	16.9	19.8	20.3	17.5	12.9	15.5	20.3	17.3	18.8	19.2	18.3	15.6	15.4	18.6	18.2	17.8	
$CCred_t^n$	1987.6	1917.3	4699.9	2154.5	2067.0	1680.2	2798.9	1806.2	31648.8	2281.8	1926.4	2732.8	3047.3	3466.9	2660.2	1688.7	2016.8	1377.9	3164.8	2877.8	2088.8	1957.6	1972.0	1967.5	
$IpRed_t^n$	486.7	698.2	1393.6	513.0	667.6	1003.1	907.0	424.0	8102.5	219.6	187.3	635.3	691.3	1726.3	489.5	531.6	384.7	411.5	1139.9	1001.9	461.4	478.5	581.2	496.0	
$InRCC_t^n$	45.3	34.9	36.2	36.4	32.9	33.1	35.9	34.9	28.2	33.3	32.3	38.7	36.1	37.9	40.5	31.5	33.1	34.6	40.7	33.1	32.2	34.9	33.2	34	

Індикатори	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
$InRICr_t^n$	19.4	19	17.6	17.7	12.1	20.5	15.6	22.7	17.9	19.9	18.2	16.1	0	21.2	19.7	19.3	19.9	16.6	19.2	21.6	20.8	20.5	19	19.8
AB_t^n	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39	97.39
AFB_t^n	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Цінова стабільність																								
ICP_t^n	109.0	109.9	109.2	112.3	109.1	112.2	109.2	109.1	110.0	109.0	109.3	110.1	109.4	109.3	109.3	109.3	109.7	109.7	111.2	109.5	109.2	109.7	108.7	109.6
Inf_t^n	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95	10.95
GK_t^n	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2	27.2
Інвестиційна діяльність																								
$ICapI_t^n$	137.8	112.1	129.4	154.6	102.4	117.3	88.0	84.7	109.8	91.0	91.6	101.9	87.4	95.9	105.5	108.7	108.5	103.7	109.3	89.3	96.5	132.4	106.7	117.7
$CapI_t^n$	10206.1	7488.9	17016	5971.4	5715.6	5291.3	8136.9	5870.4	21352.4	6373.3	1169.1	9194.1	7885.4	8378	11175.6	5680.3	6144.1	6676.2	7629.5	6087.9	7705.9	8153.9	3277.6	7732.6
$IFDI_t^n$	112.3	103.3	97	108	104.7	104.6	99.1	98.9	100.2	106.3	99.7	99.2	110.3	100.4	101.8	99.5	100.7	124.1	104.4	93.4	116.8	99.6	103.4	101
FDI_t^n	143.1	251	1112.7	289.2	193.6	271	526.3	651.6	906.7	78.9	202.7	367.8	200.3	509.2	733.9	115.3	168.4	53.4	249.7	196.2	157.5	276.3	48.8	431.9
2019																								
Бюджетна стійкість																								
BR_t^n	17363.05	18222.04	18718.2	7678.265	17751.8	16912.81	16898.66	17260.2	47768.05	18154.43	45238.736	16776	16481.77	17083.37	18819.66	17996.49	16533.21	16018.67	18609.33	15905.23	16926.28	17348.22	16157.83	17768.93
TF_t^n	0.864	0.890	0.928	0.883	0.877	0.830	0.920	0.884	0.235	0.926	0.885	0.882	0.916	0.894	0.915	0.906	0.917	0.877	0.926	0.876	0.876	0.918	0.834	0.908
Dot_t^n	0.601	0.713	0.472	0.542	0.642	0.718	0.529	0.712	0.223	0.625	0.657	0.583	0.598	0.545	0.505	0.721	0.605	0.695	0.579	0.652	0.636	0.621	0.731	0.631
BF_t^n	0.399	0.287	0.528	0.458	0.358	0.282	0.471	0.288	0.777	0.375	0.343	0.417	0.402	0.455	0.495	0.279	0.395	0.305	0.421	0.348	0.364	0.379	0.269	0.369
$IILB_t^n$	118.0	111.6	117.1	116.9	117.3	113.1	109.3	116.4	118.0	115.4	116.3	118.3	116.8	108.8	114.2	116.7	112.5	118.5	116.6	113.1	117.1	112.6	111.2	116.6
$IPDFO$	118.7	119.4	121.7	123.0	118.7	116.3	118.4	119.3	121.5	115.1	115.7	120.7	119.6	117.2	116.3	120.3	116.3	120.3	117.9	117.9	120.6	117.1	119.5	118.1
$CTLB_t^n$	1.7	0.9	2.6	2.8	0.9	1	1.6	1.9	3.2	0.9	2.2	2.4	1.3	2.6	2.7	0.8	0.8	1	2.5	0.7	1.2	1	0.8	1.1
$RIGR_t^n$	0.837	0.420	2.456	1.137	0.602	0.465	1.052	0.529	5.086	0.499	0.299	1.369	0.581	1.434	1.011	0.450	0.547	0.396	1.627	0.446	0.603	0.614	0.304	0.511
REA_t^n	13.18	11.24	17.66	11.94	11.02	8.83	11.64	10.52	14.86	9.75	11.76	15.63	10.52	15.73	15.03	8.94	10.38	9.79	17.99	8.01	10.74	10.28	10.74	13.34
EEA_t^n	1885.4	1592.1	2809.9	782.3	1555.7	1151.9	1717.9	1427.3	2470.0	1383.2	517.5	2168.3	1416.5	2260.7	2342.6	1250.2	1386.8	1256.7	2489.1	1018.2	1476.9	1415.4	1369.5	1873.3
$RTGI_t^n$	0.227	0.221	0.249	0.152	0.208	0.194	0.233	0.216	0.062	0.268	0.201	0.221	0.238	0.306	0.215	0.211	0.236	0.226	0.276	0.254	0.233	0.272	0.227	0.260
Стійкість фінансового сектору																								
$RUCr_t^n$	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7	30.7
$RUGcr_t^n$	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5	50.5
RCA_t^n	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7	19.7
ROA_t^n	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7	4.7
Dep_t^n	3203.7	2479.4	7887.5	1370.2	2747.9	1485.5	4935.4	2162.0	1663331	4081.2	1030.7	4611.0	3997.9	7445.7	5709.6	1958.0	2966.5	1715.3	5464.2	3233.3	3059.2	2990.8	1238.4	2687.6
$Cred_t^n$	2649.97	3796.86	64720.25	1523.08	2238.99	2031.35	8505.51	2419.08	217621.64	4057.96	399.66	6409.94	9718.01	8893.39	4392.91	2008.98	4213.91	3263.28	10200.7	3497.36	3204.70	5795.16	1105.74	2403.19
InR_t^n	18.3	18.6	17.4	18.9	16.9	18.3	15	18.8	12.6	18.2	14	17.3	14.5	16.4	18.3	18.4	19.6	19.3	17.4	17.9	17.4	18.5	18.8	19.4

Індикатори	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
<i>CCred_tⁿ</i>	2272.5	2099.8	5228.5	1812.3	2194.7	1716.3	3115.2	1980.0	42494.7	2622.8	1706.9	3245.8	3178.3	2889.5	3131.2	1717.8	2285.0	1374.0	3294.6	2627.1	2228.2	2129.6	1878.6	1938.9
<i>IpRed_tⁿ</i>	224.9	413.4	852.0	221.3	317.2	619.8	386.3	271.6	7317.6	197.8	110.1	475.4	457.1	453.7	344.2	271.3	241.3	177.8	427.2	425.0	189.8	266.9	275.3	187.9
<i>InRCC_tⁿ</i>	36.8	39.1	34.5	40.2	38.8	38.7	39.1	39	28.3	38.6	39	38.1	40.2	37.3	37.6	38	39.3	39.7	38.2	39	37.9	39.5	38.7	39.3
<i>InRIC_tⁿ</i>	18.8	17	17.2	21	19.2	15.4	15.8	20.6	18.5	20.1	21	17.6	14.4	19.1	20.9	20.4	17.8	8.7	18.9	22	18.7	20.8	20.6	17.6
<i>AB_tⁿ</i>	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13	96.13
<i>AFB_tⁿ</i>	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Цінова стабільність																								
<i>ICP_tⁿ</i>	102.4	104.9	103.7	106.0	103.6	104.3	103.2	104.5	104.4	103.6	104.3	104.2	103.8	103.9	104.5	104.4	104.8	104.2	104.8	103.3	104.4	103.2	103.8	104.3
<i>Inf_tⁿ</i>	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88	7.88
<i>GK_tⁿ</i>	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85	25.85
Інвестиційна діяльність																								
<i>ICapI_tⁿ</i>	98.4	174.2	123.6	124.7	106.7	126.4	105.4	102.0	133.4	122.8	112.4	115.5	140.1	98.3	139.7	94.6	106.7	123.6	105.7	166.1	94.2	104.0	114.2	102.0
<i>CapI_tⁿ</i>	9196.8	11800.5	19841.6	6789.2	6095.3	7010.9	8246.3	5969.9	27299	7536.1	1303	10137.4	10394.4	8372.1	15316.4	5225.1	6399.4	8016.4	7953.8	11420.8	6812.2	8143.2	3716.9	7965.9
<i>IFDI_tⁿ</i>	106.4	119.5	107.4	108.6	105.2	105.1	101.3	80.9	103	107.7	102.3	117.8	138.5	102.2	113.7	103.2	107.3	49.2	116.9	119.8	101.2	108.3	116.4	101.6
<i>FDI_tⁿ</i>	153.2	297.5	1191.1	338.4	202.7	288.1	538.3	529.3	930.2	80	209	446.8	271.6	540.3	841.3	116.7	184.6	47.7	287.6	237.9	161.6	298.7	58.9	447.4
2020																								
Бюджетна стійкість																								
<i>BR_tⁿ</i>	12720.66	12445.93	14424.55	5971.201	12366.61	11511.01	12981.63	11071.7	16022.74	12689.74	3982.793	12591.26	12480.68	12963.23	14422.81	11773.22	11605.81	10745.74	13940.03	11765.22	11499.59	11997.75	10476.6	12358.08
<i>TF_tⁿ</i>	0.890	0.884	0.943	0.901	0.906	0.872	0.937	0.905	3.382	0.942	0.902	0.897	0.937	0.900	0.923	0.918	0.934	0.901	0.932	0.893	0.914	0.916	0.879	0.926
<i>Dot_tⁿ</i>	0.441	0.544	0.301	0.388	0.463	0.586	0.361	0.532	0.348	0.431	0.508	0.412	0.432	0.378	0.347	0.538	0.407	0.518	0.411	0.500	0.441	0.410	0.580	0.425
<i>BF_tⁿ</i>	0.559	0.456	0.699	0.612	0.537	0.414	0.639	0.468	0.652	0.569	0.492	0.588	0.568	0.622	0.653	0.462	0.593	0.482	0.589	0.500	0.559	0.590	0.420	0.575
<i>ILB_tⁿ</i>	103.8	109.5	102.7	104.1	105.4	104.2	105.0	105.8	110.8	106.1	110.1	105.6	107.8	104.5	100.8	109.1	106.1	107.5	105.2	107.9	107.4	106.2	106.5	108.6
<i>IPDFO</i>	105.4	106.9	102.7	103.2	106.5	104.4	105.5	107.5	109.6	106.4	110.4	106.0	107.8	104.6	100.8	109.1	106.1	107.5	105.4	107.0	107.7	106.1	105.5	108.7
<i>CTLB_tⁿ</i>	1.4	1	2.3	2.2	0.8	0.9	1.3	1.4	3.6	0.8	1.7	1.4	1.2	2.3	1.2	1.4	0.8	0.8	2.3	0.6	0.8	1.1	1	1
<i>RIGR_tⁿ</i>	0.798	0.425	2.327	1.097	0.583	0.434	1.017	0.515	1.351	0.489	0.304	1.352	0.576	1.393	0.948	0.456	0.534	0.391	1.587	0.439	0.586	0.613	0.288	0.512
<i>REA_tⁿ</i>	16.6	16.6	23.2	26.8	18.2	11.8	15.9	11.1	19.4	15.0	20.2	23.7	14.0	18.8	18.4	12.3	13.7	11.2	21.4	14.9	13.2	16.0	14.3	17.2
<i>EEA_tⁿ</i>	1946.1	1908.2	3266.9	1612.7	2109.0	1214.6	1987.4	1136.0	2830.3	1765.9	774.0	2825.7	1567.2	2295.4	2548.0	1321.4	1480.6	1108.4	2495.7	1613.2	1412.2	1786.0	1380.2	1954.3
<i>RTGI_tⁿ</i>	0.227	0.204	0.241	0.152	0.210	0.202	0.230	0.215	0.234	0.269	0.198	0.223	0.233	0.295	0.217	0.201	0.233	0.226	0.285	0.248	0.235	0.262	0.231	0.254
Стійкість фінансового сектору																								
<i>RUCr_tⁿ</i>	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
<i>RUGcr_tⁿ</i>	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5	43.5
<i>RCA_tⁿ</i>	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22
<i>ROA_tⁿ</i>	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8
<i>Dep_tⁿ</i>	4263.6	4626.6	12116.9	2079.0	4254.2	2129.5	8236.3	3686.1	186693.9	5812.8	1629.3	6607.7	6830.3	12979.8	9688.0	3078.2	4708.6	2980.7	8006.5	4427.4	4641.7	4677.3	1698.0	3932.2
<i>Cred_tⁿ</i>	3021.84	3457.37	11101.95	1427.95	2026.13	1627.07	9266.91	2678.90	296375.61	3867.72	301.98	7867.57	11515.70	9867.37	4142.82	1937.62	4907.10	3322.44	10461.32	3045.98	3904.51	5477.56	1107.99	2712.62

Індикатори	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
InR_t^n	13.1	10.3	12.4	15	13.6	14.4	12.4	11.6	7.7	13.5	12.2	12.5	10	12.6	13.1	13.5	12.4	13.3	12.9	13	11.4	11.8	12.8	13.5
$CCred_t^n$	2304.9	2006.0	5202.7	815.9	2080.8	1666.1	3040.2	1839.1	45513.8	2628.8	376.9	3208.9	3220.0	2834.4	3132.0	1635.8	2218.6	1295.9	3261.7	2526.5	2181.4	2103.8	1682.5	1956.0
$IpRed_t^n$	283.4	606.9	836.1	128.3	449.4	975.4	515.0	390.3	7609.6	280.8	58.1	550.5	380.4	775.7	400.9	412.9	331.4	259.0	592.4	415.4	401.7	331.3	451.4	245.1
$InRCC_t^n$	36.5	38	35.7	39	38.1	37.9	37.9	37.9	23.7	37.7	38.3	38.1	39.1	35.9	36	37.5	37.8	38.7	36.4	38.1	37.6	38.3	38	38
$InRICr_t^n$	10.1	11.2	11.9	13.8	11.5	12.2	11.8	10.9	12.2	12.9	12	12.3	12.8	11	12.5	12	12.4	12.2	13.8	11	8.9	12.2	10	12
AB_t^n	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74	93.74
AFB_t^n	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Цінова стабільність																								
ICP_t^n	102.9	105.8	104.5	105.2	104.6	105.7	104.2	105.6	105.2	105.3	105.0	105.3	104.9	104.4	103.7	105.3	104.8	103.7	105.2	105.6	104.9	105.9	105.5	105.2
Inf_t^n	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73	2.73
GK_t^n	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96	26.96
Інвестиційна діяльність																								
$ICapI_t^n$	55.6	70.6	65.9	65.6	79.9	42.0	68.0	54.7	43.0	63.3	73.0	49.2	52.0	72.7	77.2	66.4	69.9	57.7	67.3	32.7	81.9	55.4	56.8	59.1
$CapI_t^n$	6226.8	9319.5	15208.9	5355.9	5615.5	3192.3	5864.6	3630.9	12929.1	5562.3	1086.3	5880.9	5422.3	6757.9	11829	3165.9	4763.8	5510.9	6178.4	3536.8	5784	4627.2	2533.5	5599.5
$IFDI_t^n$	-292.734	-121.836	-113.329	35.07216	1.885257	77.86509	232.9326	431.9111	-21.85339	33.04895	-121.3	-17.9276	157.9086	85.52955	116.949	-69.9639	-76.5086	-55.6131	191.1119	11.70968	161.0048	-65.4178	46.12317	129.3924
FDI_t^n	-59.2497	49.03297	-195.67	-72.3904	2.67491	127.05244	-61.3994	-146.57	-49.25392	11.53905	-180.47	-22.8605	245.0812	50.65506	417.8196	-106.778	-56.1708	23.51545	46.96505	21.09006	56.2425	-84.4917	7.876437	125.8592
2021																								
Бюджетна стійкість																								
BR_t^n	13784.62	13665.83	19793.63	8053.382	14274.73	12436.05	15559.56	12624.61	18696.74	15020.08	5360.365	14407.88	14069.64	14552.62	18496.05	14037.86	14075.26	13527.52	17446.42	14007.53	14511.08	14194.52	11650.95	14095.35
TF_t^n	0.900	0.876	0.935	0.903	0.898	0.872	0.943	0.914	0.916	0.939	0.891	0.906	0.936	0.916	0.924	0.916	0.934	0.891	0.945	0.893	0.891	0.918	0.870	0.927
Dot_t^n	0.398	0.490	0.326	0.455	0.432	0.539	0.341	0.500	0.336	0.430	0.559	0.372	0.404	0.349	0.338	0.524	0.408	0.522	0.411	0.495	0.453	0.401	0.541	0.397
BF_t^n	0.602	0.510	0.674	0.545	0.568	0.461	0.659	0.500	0.664	0.570	0.441	0.628	0.596	0.651	0.662	0.476	0.592	0.478	0.589	0.505	0.547	0.599	0.459	0.603
ILB_t^n	114.8	117.6	128.5	116.1	118.8	117.5	121.5	120.7	117.9	115.4	117.6	120.6	116.3	116.6	127.1	121.0	118.2	122.2	123.8	116.1	119.3	118.2	118.0	116.6
$IPDFO_t^n$	117.9	122.5	116.0	116.0	120.8	120.3	117.8	119.5	121.5	117.9	117.9	121.3	118.1	120.2	115.8	123.3	119.4	122.9	121.0	120.0	121.1	120.4	120.9	118.9
$CTLB_t^n$	1.2	1	3.5	2.2	0.9	0.8	1.3	1.5	3.2	0.8	0	2.1	0.9	2.8	2.3	2.2	0.8	0.9	0	0	1.1	1.8	0.8	0.9
$RIGR_t^n$	0.758	0.429	2.503	1.077	0.579	0.430	1.019	0.515	1.339	0.470	0.300	1.354	0.555	1.344	1.003	0.460	0.523	0.399	1.618	0.429	0.590	0.599	0.287	0.495
REA_t^n	16.7	15.4	28.5	22.3	15.7	13.0	15.4	12.3	16.6	12.1	19.4	19.2	15.0	19.5	17.3	11.9	13.9	16.7	19.3	17.8	12.2	18.1	15.0	17.8
EEA_t^n	2211.5	1978.0	5207.8	1686.6	2066.3	1503.5	2227.2	1434.9	2792.4	1656.6	925.8	2613.0	1959.8	2723.4	2876.3	1536.1	1771.1	2109.5	3265.2	2313.6	1606.0	2357.9	1694.3	2358.8
$RTGI_t^n$	0.223	0.196	0.231	0.145	0.205	0.198	0.225	0.214	0.233	0.258	0.191	0.228	0.230	0.296	0.197	0.197	0.223	0.216	0.277	0.238	0.220	0.256	0.226	0.246
Стійкість фінансового сектору																								
$RUCr_t^n$	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
$RUGcr_t^n$	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7	31.7
RCA_t^n	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
ROA_t^n	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5
Dep_t^n	5439.3	4521.8	14772.4	2153.5	4197.0	2715.5	9815.5	4999.8	212864.7	7880.1	1308.6	8682.7	6615.7	14943.1	9095.3	3680.0	5561.9	3814.3	9599.1	5324.3	5537.5	5941.8	2022.4	6975.1

Індикатори	Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська
$Cred_t^n$	4068.93	6207.68	11050.38	1597.37	2634.63	1609.87	10432.75	4589.87	285000.32	5054.17	472.98	10187.13	14117.72	11439.35	5881.46	2819.79	5035.36	4825.86	14742.79	6802.73	5498.63	6299.25	1649.67	3640.47
InR_t^n	12.5	11.2	11.9	13.3	12.2	12.5	12.1	12	8.1	13.1	13.6	11.7	9.7	11.7	11.7	12.7	11.2	12.2	11.6	13.1	10.7	10	13.1	12.6
$CCred_t^n$	2778.9	2300.9	6287.7	1102.5	2488.9	1984.3	3756.2	2236.7	59909.4	3108.8	489.1	3879.5	3788.7	3335.1	3777.1	1974.5	2673.7	1616.7	4043.7	2961.9	2663.6	2578.9	1992.1	2428.7
$IpRed_t^n$	322.5	597.4	628.0	70.8	431.2	672.7	449.6	304.5	7653.2	280.7	22.3	596.9	324.5	632.3	371.5	515.2	349.4	239.7	698.3	314.1	402.8	350.6	381.6	397.7
$InRCCr_t^n$	35	34.9	33.9	38.7	34.8	35	35.3	35.5	23.2	34.5	37.1	35.1	35.9	34.7	34.4	34.5	34.5	35.3	33.8	35.3	34.9	34.7	35.6	35.1
$InRICr_t^n$	12.5	11.9	12.3	12.3	12.4	13.6	12.5	12.7	12.4	13.2	12.7	13	13.1	12.2	12.9	12.5	12.3	11.4	12.1	12	12.5	12.7	12.4	12.6
AB_t^n	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24	91.24
AFB_t^n	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Цінова стабільність																								
ICP_t^n	108.7	109.9	109.6	111.2	109.0	110.1	108.8	110.2	110.4	110.5	110.9	108.9	110.3	110.4	110.4	109.6	111.0	109.5	110.1	110.0	109.8	111.7	108.4	110.6
Inf_t^n	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36	9.36
GK_t^n	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29	27.29
Інвестиційна діяльність																								
$ICapI_t^n$	133.1	69.2	113.9	103.6	115.7	114.5	139.2	141.7	135.1	100.3	116.2	137.7	103.8	102.3	102.3	117.2	113.8	122.5	102.1	115.8	107.6	122.4	123.6	123.7
$CapI_t^n$	8153.7	6694.5	19351.2	6510.7	6355.8	3948.2	7833.5	5942.3	19875.2	5732.3	1375.9	8564	6279	7445.5	14732.1	4770.7	6204.3	7243	7062.2	4879.6	7814.6	6442.6	3312.9	6586
$IFDI_t^n$	133.8	98.2	265.7	-102.3	3605.4	150.4	507.9	167.9	398.2	846.0	0.6	-213.9	70.8	43.2	125.6	-109.2	163.6	29.5	121.0	676.2	301.0	-238.9	89.6	138.0
FDI_t^n	80.2	48.38	526.6	74.7	97.6	40.8	316.5	247.6	195.4	99.2	-1.1	49.2	175.7	22.0	531.7	117.2	-93.3	7.0	57.5	144.5	171.1	204.6	7.1	176.5

Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки: монографія / за ред. Возняк Г.В. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2023. 557 с.

Монографію підготовлено у рамках виконання проєкту «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки» (реєстраційний номер 2020.02/0215), що виконувався за підтримки НФДУ (Конкурс «Підтримка досліджень провідних та молодих учених»). Керівник авторського колективу: д.е.н., с.н.с. Галина Возняк.

Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки

Монографія

Комп'ютерний макет: О.П. Мульска

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2023
Оригінал-макет виготовлено в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»

79026, Львів, вул. Козельницька, 4.
Підп. до друку 30 жовтня 2023 р.. Формат 70x108/16.
Ум.-друк. арк. 32,9.